

כח"ל

סוגיות בבליות לסדרים זרעים וטהרות

מחבר

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת יעקב זוסמן

הוגש לסינאט האוניברסיטה העברית בשנת תשכ"ט

עבודה זו בעטתה בהדרכתו של
פרופ' א. א. אורבך

צמוד

הקדמה

מבוא

- 30-1
43-31
74-44
105-75
115-106
152-116
226-163
244-227
290-245
305-291
316-306
- א. זעתם של ראשונים ואחרונים
ב. ארבעה או ששה סורים בישיבות בבל
ג. יחס מיוחד בתלמוד למסכתות שאין עליהן תלמוד
ד. עניני זרעים וטהרות בתלמוד הבבלי
ה. הסוגיות
ו. הציטטות
ז. אמרי אמוראי בבל לזרעים ולטהרות בירושלמי
ח. סיכום
* * מחקרים קודמים
* * הלכות זרעים וטהרות הלכה למעשה בתק' האמוראים

מפתח ז

- 389-317
341-318
347-342
374-348
380-375
389-381
- מסנה ותוספתא זרעים וטהרות בבבלי
מסנה ותוספתא טהרות בירושלמי
אמוראי בבל ב"סוגיות זרעים וטהרות" שבבבלי
"סוגיות זרעים וטהרות" בבבלי
"סוגיות טהרות" בירושלמי

נספחים :

- 430-1
445-1
- חלק א. 1. סוגיות זרעים בבבלי
2. אמוראי בבל בירושלמי זרעים
חלק ב. סוגיות טהרות בבבלי

מאז ראשית מחקר-התלמוד החדש עסקו חוקרים שונים בבעית חסרונם של סדרים ומסכתות שלמים בשני התלמודים, אבל היא לא זכתה עדיין לבידור ממנה על סמך כל המקורות העומדים לרשותנו. כבר במאמר הראשון שפתח את מחקר-התלמוד הביקורתי - מאמרו של ר"ז פרנקל ב M.G.W.J., I & X - נידונה בעיה זו, אבל מלבד הצעת הצנברות והשערות שונות לא נאחדש בו הרבה. חוקרים ומהברים שונים, במסגרת חיבוריהם הכלליים על התלמוד, הציגו הצעות שונות, המבוססות בדרך כלל על השערות בלבד, ללא בדיקת המקורות. רוב הכותבים עסקו בבעית חסרונם של הסדרים בירושלמי (ר' להלן עמ' 2 ואילך), ואילו כמה שנוגע לבבלי עסקו רק מעטים. עד כמה שידוע לי, רק מחקר אחד הוקדש במיוחד לשאלת הסדרים והמסכתות שאין עליהם תלמוד בבלי, אבל גם הוא מבוסס על חלק מן המקורות בלבד (ר' להלן עמ' 291 ואילך). נעבודה זו נעשה בסיון לחקור את בעית הסדרים וזרעים וטהרות החסרים בתלמוד הבבלי (ר' להלן עמ' 2 ועמ' 27 הע' 78) על סמך כל המקורות העומדים לרשותנו, בספרות התלמודית והביתר-תלמודית. כפי שיתברר להלן במבוא, לא נוכל להגיע לפתרון הבעיה אלא על סמך בדיקתן וביתוחן המדויק של כל סוגיות האמוראים לסדרים וזרעים וטהרות שבשני התלמודים. במסגרת עבודה זו נבדקו כל סוגיות זרעים וטהרות שבבבלי, התלמוד הירושלמי לס' זרעים (להלן עמ' 227 ואילך) וסוגיות טהרות שבירושלמי (מפתחות עמ' 381 ואילך). רישומן, בדיקתן וביתוחן של

סוגיות זרעים וטהרות שבבבלי*, וכן רישומן ובדיקתן של כל טאמרי אסוראי
בבל שבירושלמי ס' זרעים, ניתן להלן בנספחים. סוגיות הבבלי נבדקו בכתבי
היד של התלמוד העומדים לרשותנו ולאורם של מפרשי התלמוד הראשונים, ודרך
התהוותן בנחנה בשיטה הביקורתית. שמונה הפרקים של חיבור זה הם בבחינת
סבא ומיכוס לפרמי הדברים העולים מניתוח הסוגיות וצירופן. בפרקים אלה
הוצגו הבעיות, נבחנו הדרכים לפתרון והוצעו הסקנות הסתמכות מסיכומן
של חומר מדויק זה. הסיכומים והסקנות מבוססים על ניתוחן המפורט של
הסוגיות, ולכן יש לחזור שוב ושוב לסוגיות אלו, ולניתוחן בנספחים.
מרובים הקשים והמכשולים העומדים בדרך לניתוחן הביקורתי של סוגיות
הבבלי, ומרובים הלבטים המתלוצים לבירורה ולינובה של כל סוגיא וסוגיא,
ובדרך כלל אין על מי להשען ובמה להעזר. לא רק שאין בידינו מקסט מנוקד
של התלמוד, אלא אף קולציות הגובות של הנוסתאות וספרי עזר אלמנטריים
ביותר - כגון סרמינולוגיה, סדר הדורות וכיו"ב - אין לנו עדיין. כל
המלאכה הסרובה הזאת חייבת להעשות על כל צעד ושעל מחדש. ולכן אני מציע
את מסקנותי, העולות לפי דעתי מצירופי הפרטים שב"סוגיות בבבלי לט'
זרעים וטהרות" הסרובות, בהיסוסים ובספקות כה מרובים.

על כל הקשים הסרובים העומדים בפני לומדי וחוקרי התלמוד בדרך
כלל, נוסף בשגי סדרים קשים אלה חסרונם של פירושי הראשונים וגדולי
האחרונים, שבלעדיהם לעתים קרובות אין אנו מוצאים ידינו ורגלינו בסוגי
הש"ס. כידוע, כמעט כל חיבורי הגאונים והראשונים הם "בשלשה הסורים
הידועים ר"ל מועד נשים ונזיקין" ואלו "השלשה הנשארם נעזבים עזיבה
מוחלטת וכו'" (כלשון המאירי בכ"מ). ובטווח "סדר טהרות וזרעים שאין
להם גמרא בבלי - אינן פרים ורבים" (ס' חסידים מהר"ם) מק"נ סי' תתשנ"ט

* כשם מאות סוגיות, קסעי סוגיות וכד' לט' זרעים וכשמונה מאות לט' טהרות
- ראה מפתח הסוגיות עם' 375-380 ועי' להלן עם' 21 הע' 53.

והלכותיהן, שהן "גופי תורה" (חגיגה פ"א מ"ח ותוס' שבת פ"ב ה"י), הפכו
 ל"הלכות עקרות". רק מעטים מן הגאונים והראשונים כתבו חיבורים מיוחדים
 לסדרים זרעים וטהרות, ואף מאלה רק בודדים הגיעו לידינו. * "אמנם נשארו
 לנו פירושי הגאונים למשניות טהרות, אבל הם בעיקר 'פירוש מילי' באור
 מלים וביטויים בודדים שבמשנתנו" (תוסכפ"ש מנחם לס' גשיפ עמ' י"ד). גם
 האחרונים עסקו רק מעט בסדרים אלה, ובמיוחד בס' טהרות. ** פירוש של
 הגאון מוילנא לס' טהרות היה בו משום חידוש גדול ונתקבל בהתלהבות רבה ***
 - אבל לא זכה כמעט למשיכים. מחיבורו הגדול של הגאון מראזין, "סדרי
 טהרות", שהופיע כעבור כשבעים שנה, לא זכינו אלא לשתי מסכתות בלבד (ראה
 עמ' 25 הע' 74). אבל אע"פ שרק חיבורים מעטים נמצאים בידינו לס' זרעים
 וטהרות, הרבה מתורתם של ראשונים לסדרים אלה נמצא במפורז בכתביהם המרו-
 בים. וכאן יכולתי להעזר בשבים מחיבוריו הגדולים של הר"ש ליברמן, "תוספתא
 כפשוטה" לס' זרעים ו"תוספתא ראשונים" לס' טהרות (שהוא כמעט נכחיבת
 תוסכפ"ש לסדר זה), ובעזרתם הגעתי אל רבים מן המקורות שהשתמשתי בהם
 בעבודה זו.

ראשיתו של חיבורי זה בעבודת-גמר על הנושא "סוגיות בבליות לסדר
 זרעים". לפי הצעתו ובעידודו של מורי פרופ' א.א. אורבך המסכתי והרחבתי
 את היריעה במסגרת זו. לסוגיות זרעים שבנדקו בעבודתי הראשונה נוספו כאן

* גם שני הפירושים הקלטיים לסדרים אלה - הרמב"ם והר"ש משנן - נפוצו רק
 בהעתקות מעטות, ר' הקדמת המהרש"ם פ"י הר"ם לס' בזיקין ו"מאמר על הדפסת
 החלמוד" עמ' ל"ו הע' 2 ועמ' מ"א הע' 14. וראה לע"ע מ"כ להלן בעמ' 79
 ובמעמ' 103.

** ראה להלן עמ' 47 הע' 13, עמ' 315 הע' 29 ועוד.

*** בסמוך להופעת הספר כתב עליו ר"ב רנשבורג: "האירו נרקים תבל שיצא
 לאור ספר אליהו רבא על משניות ס' טהרות להגאון החסיד התנא האלקי סוהר"א
 ווילנא", פתחי בדה עמ' שס"ז (ועי"ש ס"ע ו').

ניתוחן של הסוביות לס' סהרות* ובמיוחד הסיכוסים והמסקנות המוצעים במי-
נור זה. כמדומני שלכמה מהשערותי בעבודתי לס' זרעים נמצא אישור בבדיקה
חוזרת במסגרת זו, ועל ידי ראיות הדברים נהיךף רחב יותר יכולתי להגיע
להצעת המסקנות שלהלן.

בהזדמנות זו ברצוני להביע תודתי למורי ורבותי באוניברסיטה העברית
שלימדוני מורה והדריכוני בדרכי המחקר, ובראש ובראשונה למדריכי פרופ' א.
א. אורבך שהנחני בכל שלבי עבודתי. בשיחותי הרבות עמו בתלגנו הרבה מן
הפרטים והכללים שבעבודה זו.

*

עלי להודות למנהלי "מכון התלמוד הישראלי השלם" ולעובדיו, שהרשו
לי להשתמש בכתבי-יד המרובים שבאוצרותיהם, והעמידו לרשותי את רשימותיהם
לחילופי נוסחאות על התלמוד כולו.
תודתי בתונה לועדת פרס ורבורג של האוניברסיטה העברית - הפרס
שהענק לי במשך שלש שנים רצופות הוא שאיפשר לי להתפנות לעבודה זו ולהביאה
לירי סיום.

* חוקרים אחדים שעסקו בבעיות הסדרים ז"ס בתלמוד הבבלי, הגיעו למסקנותיהם
בעיקר על סמך סוביות סהרות המרובות שבש"ס - ראה למשל להלן עמ' 78 הע'
15, ס"ע 167, עמ' 301 ועוד.

מבוא

רק לשלשה מבין ששה סדרי משנה יש בידינו במסגרת תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי. ובעוד שלש קדשים יש לנו בבלי ולס' זרעים ירושלמי - הרי לס' מהרות, הסדר הגדול ביותר בין סדרי המשנה "וזה מודה על מידות למודם בזה הענין" (רז"פ דרכה"ס עמ' 16), אין לנו לא בבלי ולא ירושלמי. תלמוד ערוך לסדרים זרעים ומהרות בבבלי ולסדרים קדשים ומהרות בירושלמי אמנם אין בידינו, אבל הביעו אלינו מאדם רבות של סוגיות בבליות ואיו"ת העוסק-קום בהלכות סדרים אלה בתוך שאר סדרי הבבלי והירושלמי.

חסרונם של סדרים שלמים¹ בבבלי ובירושלמי, יש בו לכאורה בכדי לעורר את שאלת שלמותם של התלמודים שבידינו. כלומר, האם הקיפו תלמודים אלה בעריכותיהם האחרונות את כל מסכתות המשנה - בבלי להכנס לשאלה אחדות העריכה של המסכתות השונות - ובידינו נמצא רק חלק מהיבורים גדולים יותר, או שמא לא היה בהם מתחילה יותר ממה שהגיע אלינו. בספרות המחקר-התלמודי של מאה-וחמשים השנים האחרונות נכתב לא מעט על בעיית הסדרים החסרים בירושלמי, ואילו במה שגובע לבבלי עסקו רק מעט.² פה ושם נגעו אמנם גם בשאלת שלמותו של הבבלי כנדרך אגב, וגם ראיות הביאו לכאן ולכאן, אבל עדיין לא זכתה הבעיה לדיון יסודי ומטבעה על יסוד כל המקורות שבידינו. חוקרים וכותבים שונים הביעו דעתם בדבר שלמותו של התלמוד הבבלי, אחדים אף נגעו

¹ למען הקיצור אני משתמש כאן - כבעבודה זו כולה - בשמות "ס' זרעים" ו"ס' מהרות" במשמעותם המצומצמת - כלומר, הסדרים השלמים מלבד המסכתות ברכות וגדה שיש עליהן תלמוד, הן בבבלי והן בירושלמי. ולהיפך, "ד' סדרים" - כל מסכתות המשנה שיש עליהן בבלי, לרבות מס' ברכות ופדה ולהוציא מס' שקלים, עריות וכו'. וכן גם בסדרים האחרים - מועד, נזיקין וקדשים - הסדר כולו מחוץ למסכתות הבודדות שאין עליהן בבלי. - ראה להלן הע' 78.

² ראה להלן פרקים א' וז' והספרות הרשומה שם.

בשאלת "הלמדנים קהילתיים" לס' זרעים וטהרות, אבל לא עסקו כמעט כלל בשאלת היסודות בלימוד - התלמוד, האם נלמדו בכלל סדרים אלה בישיבות בבל, כדרך שכלמד הסדרים האחרים.

במשגרת עבודה זו דנתי בבעית הסדרים זרעים וטהרות בתלמוד

הגב' י. , ובשאלת לימודם של סדרים אלה בישיבות האמוראים. עסקתי בבחינת דברי הלכות של סוגיות זרעים וטהרות - בכליות ואיו"ת - המרובות שבבבלי, לשם קביעת מקור ההורות. מלבד סוגיות ז"ס שבבבלי מיפלתי גם בירושלמי ט' זרעים ובסוגיות טהרות המפורזות בארבעה סדרי הירושלמי. בירושלמי עסקתי דע בהקשר לבבלי, כדי להבהיר את מקורן של סוגיות ז"ס שבבבלי והחלי לעצמתי על עיסוקם של אמוראי בבל בס' זרעים ושל אמוראי בבל ואמוראי א"י בס' טהרות - אבל לא עסקתי כלל בשאלת ה"ת"ס וד' הירושלמי לס' טהרות. אלא שלאחר בדיקת הירושלמי כולו והספרות הענפה העוסקת בשאלת הירושלמי לעצמי וטהרות בראה, שלמרות הספקות המרובים, התשובה כאן ברורה. בסיס להצעת המבואות ולהעמדת השאלות בכל המבוא לבבלי וכדי להבדיל את שאלת עיסוקם של אמוראי א"י בס' טהרות, אנסה לסכם כאן בקצרה את הבעיות ואת המסקנות המסתכנות בדבר ירושלמי קדשים וטהרות.³

³ דבר החישובים עסקתי בירושלמי קדשים ולא בירושלמי טהרות, משום שהם דבר נשקף בדברי הראשונים המדברים על חסיה סדרים (בלי טהרות), ואילו בירושלמי עסקתי במסורות אחרים כמעט שלא נגעו. בעיקרי הדברים הולך אני כאן במסורת הירושלמי אמוראי. במבואות לספרות האמוראים עם' 34-330, אע"פ שהם הוא אישית דע אלא בעצמים בלבד. בדברים שלהלן אני כולל גם את בעית הירושלמי לטהרות, בהסתמך על סוגיות טהרות שביירושלמי שרשימתן ניתנת להלן עם' 381 ואילך. מן הדברים המהוימים והמפורזים שנכתבו בענין זה אביין כאן רקו רז"ר ורכה"מ עם' 220, M.G.W.J., X עם' 10-207, מ"ב וירושלמי מ"ה ע"א-מ"ט ע"א (הערה י"ח ע"ב, ל"ד ע"א, ל"ט ע"ב וקס"ד ע"א. - ר' גס א.ה. וייס, הירושלמי עם' 6-205, והוא כמובן ל"שיטתו" הולך - ר' להלן פרק א') שמרע' עם' 66 ואילך, ביצבורג, פירושים וחידושים בירושלמי מ"ב עם' קי"ד ואילך ואפסטיין, שם עם' 330 ואילך. לספרות נוספת ראה עוד להלן בהערות. [הערות אחרות עוסק כאן בשאלת "הסדרות" של פאפירוס וסוגיות במסכתו הירושלמי מהירושלמי - ר' ליברמן, על הירושלמי עם' 39 וירושלמי כפשוטו עם' כ"ה.]

*

הירושלמי נמצא בידינו לארבעה סדרים שלמים,⁴ מלבד הסכתות עדיות

ואבות הסיוהדות באופיין⁵ שבט' בזיקין - כך, שלמעשה קיימת הנציה רק בקשר לפני הסדרים השלמים קדשים וטהרות (פרט למס' גדה).

ראשית כל עלינו להבחין באופן ברור בין שאלת לימוד הסדרים

קדשים וטהרות בישיבות אמוראי ארץ ישראל ובין שאלת תלמוד ערוך

ומסודר לסדרים אלה. עדויות מפורשות על לימוד קדשים וטהרות בישיבות א"י

וכן סוגיות איר"ת מקוריות לסדרים אלה, אינן פוכיות צדיין בהכרח שאמנם

גם בערך תלמוד לסדרים אלה. ואילו בכל הנוגע לראיות בדבר תלמוד ירושלמי

ערוך ומסודר לס' קו"ם יש פוב להבחין בין העדויות והדמזים שבנוף סוגיות

הירושלמי (והמדרשים האיי"ת) ובין אזכרות וציטטות שבספרות הרבנית הנמר

תלמודית.

כידוע, הרבה עולמוסין בשמברו על "עדויות" שונות ומפוזות שיש בהן

כניכול להוכיח, שבידי הראשונים היה עוד ירושלמי למסכתות מתלמודן לא

נמצא בידינו. אבל למרות הדברים המרובים שבכתבו בענין זה,⁶ קיימים

⁴ הפרקים החסרים במסכתות שבת, מכות ונדה אבדו כנראה בימינו. לפכ"א - כ"ד דשבת לא היה הירושלמי נמצא כנראה כבר בזמן קדום, ואין בידינו כל עדות של מסמ שהם היו עוד לפני הראשונים - ראה סיכום הדברים אצל אפשטיין, מנאות אמוראים עם' 31-330 והע' 249 שם (ראה גם אצו"י יומא עם' 118 ושבת ר"ע 155. אסף, תקופת הגאונים עם' של"ב והע' 102 שם. ליברמן, על הירושלמי עם' 39 וירושלמי כפשוטו עם' 216). פ"ב דמכות היה עוד לפני הראשונים ונמצא שוב בידינו, ר' תרביץ י"ז עם' 129 וליברמן, הלכות הירושלמי לר"ם עם' ס"ז. לפחות חלק מן הפרקים החסרים במס' גדה (פ"ד-י') היה ככל הנראה עוד לפני הראשונים, רז"ס מבה"י י"ח ע"ב, פערי ת"ב עם' 276, תוס"ר ת"ב עם' 282 ומנאות הנ"ל עם' 32-331 (ר' גם תרביץ ב' עם' 114 וגינצבורג, פו"ח מנא עם' קט"ז והנ"ש).

⁵ ראה להלן הע' 78.

⁶ בספרות הרחבה שבכתבה בענין זה נאספו "עדויות" וקוריוזים ממינים שונים, המבוססים לרוב על אי יודקים ואף על טעויות גסות, כמעט לכל המסכתות האס-רות, לסדרים קדשים וטהרות ככלל ובפרט למסכתות: עדיות (ר') הקדמת המאירי למסכת), זבחים (ר') גם ר' מנחם, הל' הו"ם פ"ה ה"כ: "דאמרי' בתוספתא

יצומדים עדיין דבריו של בעל פני משה - שהיה מן הראשונים שדן במפורש בשאלה זו - אשר כתב: "ולא תמצא איזה רמז באיזה מהקדמונים שהיה לפניהם גמרא ירושלמית יותר ממה שהוא לפנינו" (מראה הפנים בכורים פ"א ה"ו ד"ה אר"ה).⁷

דוניהם גם בירושלמי - תשלום תוספתא עם' 25), מנחות (ר' גם מאירי ר"ח ד' ע"א, עם' 127 ובהפדת הרב סופר שם ס"ט 11), חולין, בכורות (ר' גם ראבי"ה ה"א עם' 170 - ור' קבץ על-יד ס"ח ו' ס"ע 331), ערכין, תמורה, מעילה (ר' גם מאירי גיטין י"ב ע"א, עם' 41 והע' 274 שם ותוסכפ"ה ח"א עם' 426 הע' 14), כלים, מקראות. ר' למשל רו"ס M.G.W.J., I עם' 37 (ונמקומות צווייגו לעיל בהע' 3), בוכר Magazin, V עם' 100 ואילך, רסנר צווייג שבת עם' 85, צונז-אלבק הדרשות בישראל עם' 247 הע' 85, אפשטיין מנחות אפוראים עם' 332-335, א. רוזנברג ע"ד תקוני גוסתאות בירושלמי עם' 5 (דוג ציוניו מסובשים) וראה גם גז"ש ח"ב עם' 321 וליברמן בהוספות ותיקונים למבא לראבי"ה עם' 481 ועוד ועוד. וכן למס' ידים ("התור" תרפ"ז גליון כ"ב, הגה"ס הל' מלכים פ"ה סי' ג' - ר' ירוש' סנהדרין ספ"ו) ו"פי' גמר עקצין בגמרא דבני ירוש' שבמדרש הפז התימני (כ"י ברלין דף 79 רע"א, אבל עקצין שם עם' ידמ"ס קטלוג ח"ב עם' 65 בעמוד 78) גם רמ"ש שו"ן: "פי' גמר עקצין בגמרא דבני ירוש' וירושלם", ר' אהל דוד ח"א עם' 52. על מדרש זה ומקורותיו ר' ליברמן, מדרשי תימן עם' 22 ואילך). - לעוקצין ר' גם פוס"ר טוף פוצקין. "ירושלמי דפרה" - שע"ת בבל עם' 497. - "תלמוד כלים" ראה להלן הע' 38.

באשר לירושלמי עדיות של הרמ"ס, הדברים ידועים. כתב היד היה בידי בעל סדרי מהרות, והוא מעתיק ממנו כמה קטעים. ואע"פ שכבר לפני כמאה שנה צמדו להדפיסו (ר' הוספה להמגיד תרל"ה עם' 283) לא זכינו עדיין להופעתו. (לירושלמי קדשים של פרידלנדר ס"ס - אפשטיין שם - ראה כעת ביבליון-גרפיה בק"ס ל"ג עם' 390 ו"סיני" כרך ס"ב עם' רפ"א, ור' גם רמ"ש מבא לבריימא דמל"ה עם' 7 בהערה, סעבין הדבר, שנכל הדברים המרובים שנכתבו בעצם פולמוס זה ולאחריו כמעט ולא גבעו בשאלה היסודית, האם בכלל נכתבו ירושלמי לקדשים - כנראה בסמכם על דברי הרמב"ם והראשונים האחרים. ועל אחת כו"כ שלא גבעו כלל בשאלת המסכתות החסרות בבבלי. יש גם לציין, שער כחמשים שנה לפני הופעת חבורו של פרידלנדר היה כבר מי שאסף כספים להוצאת ירושלמי קדשים, ר' הכרמל תרכ"א עם' 403 והלבנון מ' עם' 48 ועי"ש עם' 64-63. ר' גם הקדמת הצב"א לאשכ"ל ח"א עם' XIV הע' 9).

⁷ והדברים שרירים וקיימים למרות חבורי הראשונים המרובים שנמגלו והופיעו מאז.

(ולא כבעל קרבן העדה בהקדמה ראשונה. - מן הראוי גם לציין, שאע"פ שמה מן הראשונים במאה הי"ד מדברים - בעקבות הרמב"ם - על חמשת סדרי ירושלמי (המאירי בהקדמתו למס' אבות, כפתור ופרה פ"ה, הקדמה צדה לדרך, רפ"ן ס' ס"ס קנים ור' גם ר"ש ליברמן, ספ"י לאלבק עם' 286 הע' 8), מזכירים כמה מחכמי התקופה היא ארבעה סדרי בלנד (ר' יעקב ככבי בהקדמתו לס' הבנים R.E.J., IX עם' 220 ור' יעקב סיקילי בהקדמתו לילקום מ"מ - ר' להלן הע' 34). - כללו של דבר, למרות הדברים המרובים שנכתבו בנושא זה, הן מהרר זיקה לשיטה המקורית והן מתוך "זיקה מדינית לאומית", לא הצליחו להצביע על אף עדות ממשית אחת לקיומו של תלמוד ירושלמי למסכת גוסתת על אלו הנמצאות בידינו.

יתר על כן, נמצאת בידינו עדותו המפורשת של פירוקם של ב"ב לפיה שני

דורי הירושלמי החסרים נחשבו לאבודים כפי הנראה המצויצתה "שאינן ביום הלכה

אחת מתלמוד הילכת פתיסה הלא מסודר קדשים כולו נשתכח מהם סדר קדשים כולו

ותלמוד סדר מהרות כולו".⁸

מדברי בן באבוי יוצא באופן ברור לעינינו, שלדעתו נסדר הירושלמי גם

לקדשים-מהרות אלא שביטולו ובמקומה לא היה כפי הנראה.⁹ דאעפ"כ, קיימת

ועומדת עדיין השאלה האם כדבריו כן הלא, הנאמרת היש פעם תלמוד ערוך ומסודר

לכל ש"ס משנה או פסא אין כאן אלא סדרה נמשכת של אחד חכם שכונתו ומסורתו

להחשיר את בני א"י שם על תלמודם אינם יודעים לשמור.

⁸ גז"ש ח"ב עמ' 560. - מסוכין לעדותו של ב"ב, שבוד בזמן קדום לא היה

ירושלמי לסדרים החסרים, אפשר למצוא גם במסכתות השונים. ראשית, אין

לזולל בעובדא שבמספר הלא קמן של קספי ירושלמי שנתגלו בשנים השנים האחר-

ונות, בין אלה שנתפרסמו ובין אלה שפריין במצאיתם בבי"ב (יודעים לי כחרי-

סר) - והם רובם ככולם בחזקת "ירושלמי זקן" - לא נמצא אף קטע אחד מסמכת

שלא נמצאת בידינו.

שנית, במדרשי א"י מקוצים הרבה קספי הלכה תנאיים ואמוראיים (מלבד

כמאתיים קספי הלכה שבפסקאות "למדבר" שמקורותיהם נמצאים - ר' גז"ש ח"א עמ' 454

ואילך, וכעת אפשר להוסיף עליו עוד - מסכתות שישנן ורמזי הלכה

סרונים במדרשים השונים), ולא נמצא בהם שום קטע שהיה סביבה סבירה להגיה

מסקורו בירושלמי קדשים או מהרות (מלבד אלו שנתגלו בשנים השנים האחר-

אלנק ע"ל הע' 17). גם בכל ספרות ההלכה האחרת, התולכת במתפרסמת סיפון

סיפון בשנים האחרונות, ובמיוחד הלכות סריפות ואג"ה (ראש בעיקר אפסטיין,

חרניץ ב' עמ' 308 ואילך ומרגליות, תלפיות ח' עמ' 307 ואילך), אעפ"י

שנמצאו בה מסורות א"י מתחום הלכות סם" - תולדן - לא נמצא בהן כל רמז

לציטטה ישירה מירושלמי קדשים או מהרות (ר' אפסטיין, שם עמ' 312). בפיוט

יגיי נמצאו אמנם כמה רמזים להלכות אג"ה בלתי ידועות מסקור אחר, ובמיוחד

בעניני מהרות, אבל מוצאם כנראה במקורות תנאיים שלא הגיעו לידינו (ראש

ליברמן, "סיוני" ד' עמ' רכ"ט ואילך).

ולבסוף, יש להעיר גם על העובדא, שכנראה כבר לפני המפורים כותבי

הירושלמי הקדומים (ר' רוזנטל, יובל-סי עמ' 293 ואילך) לא היה ירושלמי

למסכתות החסרות לנו. סופרים אלה שקיזרו סוגיות כפולות ודמוז למקבילתן

- עם וכלי ציון מפורש למקומן - לא קיזרו כנראה פהם שחזיקו שמקבילתה כס'

קדשט-מהרות. בעשרות רבות של ה"גרש"ים - בפרט, בב"ב ובראשונים (ע"ש

עמ' 294 הע' 12 וכעת גם מבואות אמוראים עמ' 324 ועמ' 496 הע' 10) לא

נמצא אף אחד שאפשר היה להגיה שמקבילתו דוקא בקדשים-מהרות הייתה.

⁹ והדברים חוזרים ונדונים בקטע שפרסם מחדש שפיגל בספרו "לולפתון עמ'

רע"ג (רמ"ה): "ומקצתן מצאו ספרים שלמשה ר' ל' מ' פ' ח' ו' ד' ו' ס' ו' ד'

גנוזין", דברים אשר נצירוף לקטע ה"ל ברורים למח"ה האביני רואה מקום

לפוקקיו של שפיגל שם עמ' רנ"ד, ולא מובן לי כיצד אפשר למצוא כאן אפילו

וכאן אנו באים לשאלה שהיא כנראה החמורה ביותר בענין זה, דהיינו
שאלת הרמזים בירושלמי עצמו לסוגיות סדורות ומנוסחות בתלמוד לקדשים-
טהרות במקומן. דבר שאין צריך לומר הוא, שבכל מקרה שמובא בירושלמי מאמר
או סוגיא אשר עיקרם במסכת אחרת, ואף במקרים שלפנינו רק רמז כאילו לדבר
הידוע ממקומו, ואילו במקומו במסכת המתאימה לא נמצא לפנינו המאמר - אין
צדין כל ראייה שאמנם הלכה זו סדורה היתה ב"תלמוד" ערוך של אותה מסכת
לפני עורך סוגיתנו. אין הדבר מעיד אלא על כך, שלעורך הסוגיא ידועים
היו דברי אמוראים למסכת שאליו הדברים רומזים, בין אם כחומר ערוך ומסודר
ובין אם לאו.¹⁰ סוגיות, מאמרים ורמזיות מעין אלו נמצאים נארבעה סדרי
הירושלמי גם בקשר לקדשים וטהרות, ויש להוציאם מכלל דיון זה.¹¹ ראיות
על חומר שהיה ערוך ומסודר ב"תלמוד" במקום אחר אפשר להביא
בחסנון - ואף זאת בזהירות קפדנית ביותר - אך ורק מסוגיות ומאמרים העוס-
קים בענייני קדשים וטהרות אשר נ"ס ו ח ס מעיד עליהם שאין עיקרם
כאן, ואינם נמצאים לפנינו במקום אחר. במקרים אלה נראה לכאורה שהסוגיא

רמז של "סיוע-מה לדעת האומרים שלא נחתבר מעיקרו על כל סדרי משנה". נראה
נרור שלדעת ב"ב" "ג ש ת כ ח" מהם סדר קדשים כולו ומלמוד סדר טהרות
כולו" ומה שמצאו מקצתן אינו אלא "מקצת תלמוד".

¹⁰ תופעה זו בלבד, הרגילה למדי בירושלמי, אינה מעידה אף על מקורות שונים
של המסכתות הסצטטות והמצוטטות, שהרי ייתכן בהחלט שהיו להם שיקולים מש-
להם שלא להכפיל את הדברים ולמסורם דוקא בקונטקסט הנוכחי. לכל היותר
אפשר היה לצפות שהעורך הסופי יעתיק אותן גם במקומן העיקרי, ואם לא עשה
כך במסכתות מסוימות ככו"כ מקרים יש לדברים משקל מסוים. - ראה למשל
ליברמן, תלמודה של קיסרין עמ' 5-6 והע' 4 שם. וראה גם מש"כ הר"ש ליברמן
נספה"י לאלבק עמ' 302-304 (שם ר"ע 304 - עוקצין?).

¹¹ הדברים אמורים בעיקר כלפי רוב רובן של הראיות שהביאו לענין ס' קדשים,
ראה יה"ש החלוץ י"א עמ' 33, רמבר אצו"י חלה עמ' 135, שבת עמ' 84, יומא
עמ' 64, שם עמ' 72, מגילה עמ' 24 שם עמ' 108 (לצד 45) ועוד. (ראה גם
מש"כ הר"ש ליברמן ב"על הירושלמי" עמ' 19 בהערה, שם ס"ע 27 ומרבץ ב'
עמ' 240.)

מעיקרה לקדשים-טהרות נוסחה, ומשם העתקה למקומה הנוכחי. בקשר לס' קדשים הצניעו כבר על סוגיות אחדות מן המין הזה - בחלקם אינם עומדים בפני הבקורת ונחלקם אינם משכנעים,¹² ואפשר אולי להוסיף עליהן גם לענין ס' טהרות. אבל נמצאו של סקסס הירושלמי כפי שהוא לפנינו, קשה מאד לסמוך על דיוקים וקיים מעין אלה. כידוע, מרובים השבושים בירושלמי דוקא במקומות של ביסוח כפול ובעל צלצור מקבילות,¹⁴ והרי רוב הראיות מן הסוג הנ"ל מנוסחות על ביסוחים כגון "תמן-כהא"¹⁵ וכו', כאשר "הכא" מתאים לקדשים-טהרות.¹⁶

ואעפ"י שכל הראיות הנ"ל אין בהן אף אחת שחאה מכרעת וגם כולן יחד אינן משכנעות, למרות זאת אפשר שיש בהן כדי להסרת את שיקולי ההכרעה

¹² ר' מש"כ אפשטיין על ראיותיהם של רז"פ (מלנה"פ עמ' 889), רסבר ורז"ן רבינוניץ במבואות אמוראים עמ' 33-332 (וצדק הרי"ן אפשטיין שלא הביא ולא דן כלל בכל מה שציינתי לעיל בהערה הקודמת). - ר' גם להלן הע' 46.

¹³ ראה למשל מ"ק פ"א ה"ה, פ' ע"ג ("הכא-תמן" וכפ' הפ"מ שם וכן יוצא כנראה מן האותיות הנוודות שנשררו בקט"ג שנסרדי" עמ' 191 ולא כהגהת הקה"א ואחרים [ראה ר"ח העלר, ע"ד מסה"ס בירושלמי עמ' 3 לשביעית פ"ח ה"ז]). אבל גם לפי פ"ה הפ"מ יש לתקן בהמשך ולהפוך - דע"ש בוע"י רז"ע; ברכות פ"ג ה"ד, ר' רע"ב ("וסהור שנפלו וכו'", העתק ממקורות פ"ג מ"ד ושם ליד משנת מקורות בשנתה גם תוס' ברכות פ"ג ה"ב, ומה שפסול בשנת אח"כ? - ולא גראה. ראה גם זק"ש דק"ס עמ' כ"א הע' 5 ופול"ח ח"ב עמ' 217); גיטין פ"ב סה"ג, מ"ד ע"ב ("תמן אמר ריה"ג וכו' והכא הוא או' אכן" וכו' ציין במה"פ שם למכשירין פ"ג ס"ז - אבל ר' המקבילה שבעירובין פ"א ה"ז); כלאים פ"ט ה"א, ל"א ע"ד ("תמן-הכא" - אבל שניהם שנויים שם במשנה); ראה גם ס' מס' עירובין, כ"ו ע"ד ובמפרשים שם; ושבת ספ"ח ומש"צ להלן עמ' 384 הע' 37 לשם. - דברים מסויים יותר לא מצאתי בירושלמי.

¹⁴ כגון ר"פ...ר"פ... - ר"פ לדעתיה... ר"פ לדעתיה..., "איתפלגון ר"פ ור"פ... - מתיב ר"פ על ר"פ..., "ר"פ ור"פ... - על דעתיה ור"פ... על דעתיה ור"פ", "מה אנו קיימין אם...אם..." והרבה כאלה, בהם נהפכו סדרי הדברים.

¹⁵ ראה ר"ח העלר הנ"ל (בהע' 13) ור"ש ליברמן הלכות הירושלמי עמ' ס"ז הע' 1 ועוד.

¹⁶ לעתים אפשר גם שמקורה של הסוגיא במקום שלישי, שם הובאה משנת קדשים-טהרות ו"הכא" מוסב לשם ואילו "תמן" מכוון באמת למקומה הנוכחי, אלא שנמקמו הראשון בשמטה הסוגיא בגלל מקבילתה כאן. [בד"כ אין להחליט בירוש' על מקומה המקורי של סוגיא אף אם עיקרה במקום אחד אלא בעזרת המקבילות (ר' אפשטיין מבואות אמוראים עמ' 322 ואילך גם במקום שהדבר בולט שאין כאן מקור הסוגיא (ר' למשל הר"ש ליברמן, ירוש' כפש' סעמ' כ"מ וכעת תוסכפ"ש ח"ה עמ' 948) אין להכריע אלא בעזרת המקבילות והרי ס' טהרות ירושלמי אין בדיבנו.]

לחיוב. 17 מכל מקום, אין כל סיבה להניח מראש שתלמודם של סורים אלה לא נערך, כפי שעושים זאת בד"כ הדנים בשאלה זו, 18 לכאורה נראה אפילו להיפך. אין להבחין אצל אמוראי א"י מכל הדורות, וכן לא בעריכתו וניסוחו של הירושלמי, כל יחס מיוחד לגבי הסדרים קדשים-טהרות. 19 עובדה היא שנישיבות א"י בכל הדורות נלמדו סורים אלה וחומר אמוראי במסר ובפרט מדור לדור,

17 ובמיוחד ראיותיו של הר"ה אלבק מב"ר, אותן קיבל גם הרי"ן אפשטיין, שם (לעיל הע' 12). לראיות אלו לא הצלחתי להוסיף אף ראייה נוספת מכל הספרות המדרשית, למרות כל חפזי, ויתכן שכבר לפני רובם נאמרה לא היה בגמרא, ע"ל הע' 8. והרי לשיטת אלבק מדובר כאן בירושלמי "הדומה ביסודו ובעיקרו לתלמוד ירושלמי שלנו", מבא לב"ר עם' 66 ואילך, ואנו נמצאים בזמן שהוא סמוך מאד לעריכת הירושלמי. מכל מקום קסעים א ל ה ככל הנראה מ"תלמוד" לקוחים, ודברי מרגליות במבא לויק"ר עם' XVII אינם משכנעים, ובודאי שלא בקשר לקסעי ההלכה.

18 ראה למשל גיבצבורג, מבא לפו"ה עם' קס"ו (ור' מש"כ כגנז"ש ח"ב עם' 321), ע"ש. לא מובן מה ענין ספר המעשים לעריכת התלמוד ופרט בגללו "לא נזקקו כל כך לתלמוד על מסכת הולין"? וכנין לבו מדוקא ההלכה למעשה קבעה אצל עורכי הירושלמי, ומה בין מס' שקלים לס' קדשים? (ר' גם רז"פ M.G. X, עמ' 209). ובכלל, לא מצאנו בא"י כל הסתייגות מ"הלכתא למשיחא", בדומה לבבלי, ובודאי נזקקו הרבה דברים מהרות גם למעשה, פי' להלן עם' 306 ואילך, ור' תוס' בדה י"ב סע"ב סד"ה דמתני (כדברי התוס' ראה למשל ירוש' יבמות ספ"ג: במחש' הלכה כריב"ל), ר' גם זבחים פ"ז א' ותוס' שם ד"ה הילכתא. ואם לשיקולים בעלמא, פשוט יותר לקבל עדותו של בן גבאי כפשוטו. על סמך שיקולים כלליים אלה יש להוציא אולי מן הכלל את המסכתות: (תמיד), מידות וקנינים, ע"ל הע' 78 (ר' גם רז"פ הב"ל, אבל אינני רואה יסוד מספיק לדבריו).

19 ראה להלן פרק ג' (ופי"ש הע' 68). אין למצא בירוש' ביורורים שלמים לעצ- ין קדשים-טהרות כאשר הענין מוזכר רק דרך אגב או שאין שם מקומו העיקרי, כדרך הבבלי. השווה למשל סוגיות י"ח דבר בשבת פ"א ור"ח סנה"כ בפסחים פ"א נגבלי ובירושלמי (=סוטה פ"ה). סוגיות ארוכות לענין קדשים-טהרות אפשר למצא רק כאשר הדיון קשור באופן ישיר למשנה המקומית. כדרכו בכל מקום כך גם לקדשים-טהרות מסתפק הירוש' ברמזים קצרים וסתומים בצינון למשניות (ר' מלנה"ס עם' 796): יבמות פ"ב ה"ב, י"ב ע"ד ומש"צ להלן עם' 387 הע' 71, ועוד. וכדרכו מסתפק הירוש' בהנחת המשנה אצפי"י שכוונתו לבירייתא שעליה סבלי להניאה: ערלה פ"ג ה"ג, ס"ב ע"א ומש"צ להלן עם' 383 הע' 24. ובכלל הרמיזות המקוטעות מרובות בירוש' גם בעניני קדשים וטהרות, ובאמת הרמזים לעתים אינם מרמזים לנו מספיק והמפרשים נלאו מלמצא פתרונם. (מענין לציין שהר"ש ליברמן בראש פתיחתו ל"על הירושלמי" הכותב על "הסוגיות הסתומות והרמזים לאיזה הלכות וכו'" ומי חכם ויאמר לנו פשר דבר? - מציין שמי דוגמאות ל"רמזים" כאלה ישתיהן כנראה מתחום טהרות הן, ע"ש.)

כנראה עד לדור האחרון.²⁰ מסילא אין כל סיבה להניח שהעריכה האחרונה פסחה משום מה על סדרים אלה, אם כי הדבר אפשרי בהחלט. שאלת הירושלמי קדשים-טהרות מצטמצמת לדעתי בנקודה אחת, חשובה אמנם כשלעצמה אבל מצומצמת מצד אחד ראינו שסדרים אלה כבר בזמן קדום יחסית²¹ לא היו נכנסא ופאידיך וכפי שעוד נראה להלן - סדרים אלה בלמדו בישיבות א"י, ועד לדור האחרון היו לפניהם מאמרי אמוראי א"י בקשר אליהם ודבר בהם. קיימת רק השאלה האם כל החומר הזה אבד לאחר שהגיע לגיבוש ספרותי טיפוי במסגרת תלמוד ערוך ומסודר, בדומה לארבעת הסדרים שבידינו, או שמא עוד קודם לכן. ואם בקת בהשגון שפעולת העריכה האחרונה - במיוחד בירושלמי - איננה פעולת יש מאין אלא שלב נוסף ודומף למדי בעיבודו של חומר מגובש למדי, הרי השאלה מצטמצמת לפי דעתי באופן יסודי.

הנקודה החשובה אותה יש להדגיש היא העובדה שהסדרים קדשים-טהרות בלמדו בישיבות א"י כנראה עד לדורות האחרונים, היו "מפלסלין בטומאה וטהרה ובסדרי הקרבנות" (מדרה"ג ר"פ בשא), וככל הנראה לימוד זה לא היה שונה מן הלימוד בארבעת הסדרים שתלמודם נמצא בידינו.^{21א} עובדא זו עולה באופן ברור - כפי שהצניעו על כך כבר כמה מן החוקרים²² - מן הנבלי לסדר קדשים שמרובים בו מאד מאמרי אמוראי ארץ ישראל מכל הדורות. גם בארבעת סדרי הירושלמי שלנו מספר מאמריהם לסדר קדשים דומה למספר מאמרים ממוצע לסדר אחד במשנהו. המצב אינו שונה גם בסדר טהרות. כ מ ע מ כ ל ה ח ו מ ר ה א מ ו ר א י ה ס ק ו ר י ל ס ד ר ט ה ר ו ת ה נ מ צ א ב ב ל י , א ר צ - י ש ר א ל י ה ו א , ומספרם

²⁰ ראה להלן. ²² ראה למשל אפשטיין, תרביץ ב' עמ' 309.

²¹ אם כדברי בן באבוי, התולת שכחת תורה בא"י ב"שטד", אבדו חלקי הירושלמי עוד בחקופת ביזנץ, ראה לוין, תרביץ ב' עמ' 391.

^{21א} אפשר כמובן להניח, שהרבו לעסוק בהלכות כגון מועד, זרעים וטהרות (חלה, תרומה ועוד) מאשר בהלכות זבחים ומנחות, בעיקר בקשר להלכה למעשה.

של מאמרים וסוגיות אלו אינו קטן כלל - ועל כך להלן בפ"ח. מסקנה זו עולה
נאמן ברור גם מן הירושלמי שבידינו. בארבעה סדריו של תלמוד זה נמצאים
עשרות רבות של מאמרים בשם אמוראים ארץ ישראלים²³ אשר מקורם ככל הנראה
בלימוד ופירוש סדר טהרות. והרי הלכות טהרות נהגו בא"י הלכה למעשה כנראה
על לסוף הק' האמוראים.²⁴ הדברים ברורים למדי ואין צורך במוספת הסברים
לכל המעיין בשיטת השלמה של "סוגיות טהרות" שבירושלמי, להלן עפ' 381.²⁵
מכל האמור לעיל - נצירוף לעדויות אחרות²⁶ - נראה ברור, שבישיבות האמוראים

²³ ולא כלום בשם אמוראי בבל, פי' להלן פרק ז' עמ' 4-243.

²⁴ נראה להלן עמ' 306 ואילך.

²⁵ בשיטת זו צויינו (בכוכב) כל הסוגיות אשר לדעתי נמצא בהן מאמר או
סוגיא אשר נסקרו לסדר טהרות נאמר. בימך כל הסוגיות נמצא אסנה מאמר או
דיון בענין טהרות, אבל בד"כ אין לדעת האם הדברים נקשר לטהרות או נאמר
אחר מאמר. בסוגיות המסופרות אפשר לדון במקרה זה או אחר האם נאמר נקשר
הדברים בסדר טהרות, אבל בודאי אפשר גם להוסיף על 30 הסוגיות שציינתי
שם, משום שנראו לי ברורים יותר.

²⁶ נוסף לחומר האמוראי עצמו, שהוא הוא לדעתי הקובע בענין זה, יש למצא
גם כמה ידיעות מפורשות על לימוד ס' קדשים-טהרות ע"י אמוראי א"י ובבית
מדרשו: "כי פשיט ר"א במנחות" (מנחות כ"ו ב'); "כי פשיט רשב"ל בזהב"
(זהב ל"ד ב'), אבל ר' פש"כ שם. - ראה גם הוריות י"ג ב', ולאן דוקא כנכר
ערכ"ם עמ' 8-267 וגינצבורג פו"ח ח"ב ס"ע 250, וראה גם דוה"ר ח"ב עמ'
323; "כל דמרומו ודטהרות" - ר' אלעזר (ירוש' מרומו פ"א סה"ב, ומשם
משמע לכאורה שהיו בידיהם מאמרי ר' זעירא בשם ר' אלעזר לס' טהרות - ע"פ
להלן עמ' 71); "מרתין שאילתא דאהן סבא באהילות" (2), ירוש' ב"ד פ"ד ע"ב
ה"ב, ב"ר ע"ב-ע"ט); (מכשירין (ירוש' שנת פ"ד ה"ב, ס ע"ג - ע"ל בהע'
הנאה); "כד תביגון תמן (זביה)" (ירוש' ברכות פ"א ה"א, ב רע"ג - גינצבור
פו"ח סבא עמ' קי"ד, אבל ר' מנאום אמוראים עמ' 339); "יומא חד הוה
מלבי בי מדרשא הסיף והסכין וכו'" (ב"ם פ"ד א' - ר' מש"כ ח"ט); וראה
שנת קי"ב ב'; "א"ל ר' יוחנן (לחזקיה) רבי שנים לנו סגול שפסקה וכו'
(כלים) ואמרינן לן וכו' ואמרת לן וכו'" (אבל ר' מלג"ם עמ' 808 ועמ'
הפ' 3 ור"ל"ג פו"ח ח"א עמ' 413) וכאלה עוד.

לעומת זה "א"ר אסי כי הוה בה י"י ור"ל בפרה לצ מסקי מינה אלא
כמאי דמסיק תעלא מני כרנא" (יומא ס"ג רע"ב) - אין פירושו שלא ידעו מס'
פרה, ומכאן אולי עדות למיעוט עיסוקם בה' (מצין רב יהודה בברכות כ' ע"א
וש"ג, ר' הקדמת הרמב"ם לס' טהרות [ס' כ"ו]). במשמע זו משמעת במליצה
זאת מאריה דס' טהרות הריב"מ, ר' ספיהי לר"ת מהד' שלזינגר סי' תשנ"ה
ס"ע 442 [ר' אברמסון, ק"ס ל"ז עמ' 244 ויחסי מו"א עמ' ק"ב והע' 32 שם
ר' גם גינצבורג פו"ח ח"א עמ' 362 הע' 6]. הכונה היא, שכל האמור במס'
רות התנאים בביתו שם, לא נקטו בידם אלא כהתאם לעיקרון "משמע מוציא
וכו'" בדומה לזהב ס"ה ב' ששם הפירוש הוא שלא נקטו בידם להלכה אלא סיב

א"י גלמדו ונתפרשו כל ששה סדרי משנה. 27

נראה לי שאפשר לסכם - עם כל ההסתיגות והזהירות - את בעיית

תלמוד הירושלמי לסדרים קדשים-טהרות כולהלן: אין כל ספק לדעתי, שבישיבת

קצר ופשוט, - ובשני המקרים כנראה ע"ס כרייתות (ר' רש"י גדה שם ד"ה מבי כרנא ופ"כ ליומא שם. ר' גס ירוש' ברכות פ"ב ה"ו, ה ע"נ ורשב"א גדה שם ד"ה בועל. - לא ברור גם שבשני המקרים "פרה" ו"תיבוקות" אמנם שמות של מסכת ופרק ולא של ענינים הם, ר' מלנה"ס עמ' 993 [תג"א תרפ"ס עמ' 11].) אין גם להסיק מפסחים ב' רע"א: "והיה ביום ההוא וכו' ר' יוחנן (נו"א ר"ל, ריב"ל - ר' אוזב"ג עמ' 71 הע' 2) אמר אלו נגעים ואהלות יסקרין הן בעוה"ז וקפויין הן בעוה"ב על חוסר ידיעת טהרות בא"י, וס"ב נגעים ואהלות אינן נקראין כלל וכו' ומתמלל נגעים ואהלות אין יודעין כלום בעוה"ז" (ר"י ברצלוני, פנ' לס' יצירה עמ' 25). - אין כאן הכוונה אלא לקושי שבדיני נגעים ואהלות, ודורש "אור" - "אור תורה וקשה שנה נגעים ואהלות" (כפי' הגאון, אוזב"ג הנ"ל). הלכות אלו נחשבו כנראה גם בא"י וכנראה כבר בתק' התפאילים להלכות קטות במיוחד, ראה להלן. (מן הראוי לציין שפסוק זה מזכירה גדרש במקורות א"י - פסדר"כ מנדלבוים עמ' 72 וש"ו וילמדנו גרינהום כ"ה ע"ב - על סוד טעמי חוקת הפרה; ושם יש דברים בגו, פדוקא בבבל במסרה דרשה זו לפנין נגעים ואהלות בכלל, שהרי שם באמת יסקרין הן בעוה"ז ופסח"א אינן נקראין כלל?).

(א) יבני חושב ורשב"א ע"ב (- ירוש' שנת פ"ח ה"א רש"י): "א"ל ר' זריקא (לר' ביב מ"ס וכו' א"ל וכו' והיו חייך תלויים לך מנגד וכו', כאילו מעין המסופר בנ"ס קיד"ב ב' א"ל ואפ"א א"ל דחיקא לי מילתא).

ההבדלות החוזרות על במקורות על הקושי שבהל' טהרות אינן מעידות דוקא על מיעוט העיסוק בהן, שהרי "נגעים ואהלות מקרא מועט והלכות מרובות" (נרייתא בבבלי חגיגה י"א א, ור' תוס' שם י' סע"ב ד"ה מעילות ומלנה"ס עמ' 1211 (רע"ה עמ' 1002) - ועי"ס בגמרא, ור' סנהדרין ס"ח א: "שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה וכו' [ור' נגעים פ"ס מ"ג ופ"א מ"ז]; ושם ק"ו ב רש"י: "ארבע מאות בעיי וכו' במגדל הפורח באויר", ר' אוזב"ג חגיגה עמ' 33). כבר ראב"ע אמר לו לר"ע "כלך אצל (ר' דק"ס) נגעים ואהלות ס"ל"ה ב רש"י (אפשטיין, מבואות תנאים עמ' 83) וראה מדרש תהלים מק"ד ט' (ועי"ס בהערות לתרגומו של בראודה ח"ב עמ' 504 מס' 14). ור' ב"מ ג"ס א (ועי"ס תוס' ד"ה ולא עוד ודק"ס שם) ומדרש תהלים א. ח. ובירושלמי (מו"ק ספ"ב, פ"א סע"ג) אמרו על דרך הפרדוקס: "אית מילין במועד דקשיין מן אהילות ומן נגעים" (זהו המקור האי"י המובהק היחידי בו מצאתי ביטוי זה בבבלי עוד בב"מ פ"ו א] - ושם גם כאן כהנא נבלי?, ר' גם ר"ח מ"ק ספ"ב ור"ש בן היתום שם עמ' 64). ר' גם הוריות י"ג ב' גלי עוקצים וכו' (ר' אברמסון, רנ"ג עמ' 532), ברכות י"ח ב' ותוס' שם ד"ה ספרא (טיש בה סומאה וטהרה וכו'), וירוש' שנת פ"ז ה"ב, ס רע"ג (להלן בהע' הנאה).

27
טכל האמור לעיל יוצא לדעתי, לא רק ש"מצינו בהרבה מקומות גודל בקיאות (של אמוראי א"י) נס' טהרות" (רז"פ, מנה"י ל"ד ע"א), אלא שסדר זה נידון בישיבות א"י בדומה לשאר סדרי המשנה והרבה מאמרים שמקורם בלימוד זה נמצאים בידינו במפורש בשאר סדרי בבבלי והירושלמי.

אבי מדגיש זאת כדי להוציא מדבריו של הרי"ן אפשטיין במבא לנה"ס עמ' 771: "שבארץ ישראל לא עסקו בטהרות אלא יחידים" ו"שגם בבבל ר' ג ס

(המשך הערה 27)

ג' א"י עסקו כמה חכמים רק בארבעה סדרים (בבבלי: מועד-קדשים, בארץ ישראל כנראה זרעים-נזיקין), ראה גם רמא"ש הקדמה לספרי פ"ב הע' י"ח. לדבריו אלה מביא אפסטיין כמה סמוכין, אבל לדעתי אין בהן מסמך, ובדאי שאין בהן כדי לערער את התמונה הנדורה העולה מעשרות רבות המאמרים והסוגיות האיו"ת לקדשים וטהרות שבבבלי ובירושלמי. ראיותיו הן: מגילה כ"ח ב'; ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, ס' רע"ג וויקרא רבה פל"ד אות ד. למגילה כ"ח ב' ראה מש"כ להלן פרק ב' הע' 42. מירוש' שבת פ"ז גרסתא שאמנא למדו ס' מהרות בדומה לס' מועד: ר' יוחנן ורשב"ל עבדו הוויי בהדא פירקא (פ"ז דשבת) תלת שבין ופלוג וכו' בנוי דר"ח רובא עבדו הוויי בהדן פירקא (כנ"ל) שתא ירחין וכו' א"ר סידור יהודה בר' [עבד(ין) הוי' [י] במכשירין שיתא ירחין בסופ' אתא חד תלמיד מן דר' סימאי ושאיל ליה ולא אגיביה וכו' (ר' מלאכ"ש מכש' א א). כאן אמנם מסופר על חכם אחד מסוים, אבל אין כל רמז, לייחודו ושלא נהגו כך גם אחרים, מן המסופר. כאן יוצא לכל היותר שם' מכשירין בחשבת למסכת קשה (עי' בהערה הקודמת). ואילו בויק"ר פל"ד ד' (עמ' תשע"ט): "א"ל מה אנא בעי מיתב מתני ימך במסקין או גמאמתי קורין זיל ותבי עם דכוותך", מדובר על מתחיל שמציעים לו לשנות בשתי מסכתות (פרקים) קלות (מועד - עי"ל בס' הע' הקודמת), אבל ה"עיר" המסביר ללמדו בודאי שיועד יותר מסני סדרים, שהרי הסונה שני סדרים בלבד אינו אלא "איש תככים" (שם עמ' תשע"ח), ובאמת אין זה לפי כנוזל ללמד למתחיל מסכתות קלות אלו. (ושמא "משקין" = מכשירין? ר' מלנה"ם עמ' 993 [ועי"ש ס"ע 988] ומת"כ כאן.) - אלא שהקטע כולו "א"ל - דכוותך" ליתא בכי"ל דפ' וכן ליתא בקטע בניזה שבהצופה לאה"ג תרפ"ט, עי"ש עמ' 106 (מרגליות שם, אבל לא העיר על הש"נ. היה אולי כדאי לציון גם לאיכ"ר פ"א עמ' 70).

כאמור, מן המקורות יוצא לדעתי ההיפך, ונראה שבא"י נחשב לימוד ששה סדרי משנה לדבר רגיל ומקובל, אליו חייב לשאוף גם המתחיל. "הסיפס הזה עם שהוא בשער הוא בורח וכו' ובתר בראשית מה כל המקרא ובתר מה ששה סדרים וכו' (תנח' בצבים, כנו' האיו"ת אלפא ביתא סי' י"ט). "מי שסיפס מהו אומר מי יכול ללמוד את התורה בזיקים ל' פרקים כ י ל י מ ל' פ ר ק י מ מי שפיקח מהו אומר וכו' עד שאני שונה כל התורה כולה" (ויק"ר פ"ט ב' עמ' תי"ז, ור' או"ז הנ"ל). ואף הנביא בסדר אחד בלבד יתכן שדוקא ס' מהרות למד, "שני ת"ח פגעו זה בזה אחד שונה סדר מועד ואחד שונה סדר טהרות אמרו נאו ונחליף וכו' (מדרה"ג פ' תרומה, עמ' תקס"ה). אבל בתנח' שם אות ב: זרעים ומועד, ואילו בתנ"כ שם אות א: זרעים ובזיקין וכו' בילקום ובוהזהיר שציון בומר שם. ובכולם - מלבד מדרה"ג - ליתא פ"ה"ה). ור' חייא אומר (ומתניבא ש י ת א ס י ד ר א לשיטת יבוקי (כתובות) ק"ג ב' רש"ב אבל ליתא בירוש' מגילה פ"ד, עד ע"ד).

"שני סדרים" (ויק"ר פל"ד הנ"ל; ושם רפ"ג - אבל שם ליתא בשני קטעי הגניזה, מרגליות בספחים לויק"ר עמ' 17 (שם לא לגמרי ברור, "שונה" [הלכות ומדה? "שונה הלכות"] ומדה(?) ועמ' 18 דגרסו כנוסחת קה"ר פ"ד ו. ורגיל במקבילות ויק"ר-קה"ר ועוד: נוסח ויק"ר קטעי בניזה - נוסח קה"ר ועוד), ואף שלושה (ר' אדר"ג נו"א פכ"ט עמ' מ"ד ועי"ש ספי"ב) אינם אלא התחלה ("איש תככים") הראויה לשבח ולעידוד, וכדושתם: עד ששונה שני סדרים או שני ספרים ואחר כך נמשכת אחריו כרביבים" (ספרי דברי פ"י ש"ו, עמ' 339) אבל ליום הדיון "נא לפנינו מי שיש בידו שני סדרים או שלשה אז הקנה"א אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם?" (מדרש משלי פ"י עמ' 66, עי"ש). ראה גם ערובת הבשם ח"ג עמ' 288: "פנה וכו' נערים מחודרים בתורה בב' סדרים ועדיין לא הגיעו לחינוך, בוחל וכו'".

א"י בלמדו ונידונו ששת סדרי המשנה כולן. לא פעם מדברי אמוראי א"י לסדרים אלה נמצא בידינו במפורז בשני התלמודים ליתר ארבעת הסדרים. אין סיבה מכרעת שלא להניח שגם תלמודם של סדרים אלה נסדר עם עריכת התלמוד הירושלמי, ואעפ"י שאין לנו ראיה לכך אפשר שיש רמזים לכך. מכל מקום ברור, שאם אמנם היה פעם ירושלמי לקדשים ולטהרות,²⁸ תלמוד זה אבד זמן לא רב לאחר עריכתו.²⁹

ראם כעת בעמיד בפנינו את בעית חסרונם של סדרים שלמים בבבלי בדרך דומה, נראה שהעובדות כאן שונות לחלוטין. בעמודים הבאים אשתדל להציע את הפוכות ואת הבעיות ולסכם בקצרה את המסקנות המסתמנות מעבודתי זו בכל הנוגע לסדרים זרעים וטהרות בתלמוד הבבלי.

מ"ח שלא הגיעו עדיין לי"ח לחופה וכבר היו מובהקים בג' סדרים וצמל וכו' יצתה מליאם (1) כמו כן היו ביניהם בעלי תורה שהיו יודעים ד' סדרים" ואיני יודע מקורו (מדרש? א"י - בבלי? - ור' עוד להלן פרק ב' הע' 42). במקורות שהביא אפסטיין (מלבד ירוש' שבת פ"ז שאינו מוכיח כלום) ובכל המקורות האיי"ם הנוספים הנ"ל (ר' גם ר"י לוי Abba Saul עם הע' 6 וכן 1905 Jahresb. Breslau עם' 25) לא מדובר על חכמי ישיבות א"י האמוראים, אלא על סתם בני אדם לומדי תורה, וברור שלא כל בני א"י היו בקיאים בש"ס משנה. וכשם שלא כולם היו בעלי משנה, ולצד עמי הארץ והבורים (שו"ס צ"ב י"א ועוד) היו "מהם בעלי מקרא מהם בעלי משנה מהם בעלי תלמוד מהם בעלי אגדה" (ב"ר מ (מ"א) א ועוד), כך בודאי "בעלי משנה" היו מהם בעלי סדר אחד שני סדרים וששה סדרים (ר' גם ויק"ר פט"ו ב, שם פט"ז ה). אמנם גם תלמידי חכמים שלא היו בקיאים אלא בחלק מן המשנה זכו בא"י להוקרה, ובמיוחד ע"י הציבור הרחב (ר' ירוש' שביעית פ"י, ל"ט ע"ד וש"ב - עי"ש ור' על הירושלמי עם' 21). אבל לא מצאנו בשום מקום על אחד מאמוראי א"י חכמי בית הועד בעלי השם שייאמר עליו במפורש שלא עסק אלא בחלק מש"ס משנה. לעומת זה מצאנו מפורש בכמה מקומות על אמוראי בבלי שלא עסקו אלא בארבעה סדרים בלבד (ראה להלן פרק ב') ולא מצאנו בשום מקום בבבלי על העיסוק בששה סדרים כולם (מלבד נרכות כ' א' רש"י, ר' להלן עם' 55) - אעפ"י שבדאי גם אמוראי בבלי רובם בקיאים היו בששה סדרי משנה (ר' להלן עם' 44).

²⁸ לירושלמי טהרות ראה גם א. וייס, התהוות התלמוד בשלמותו עם' 170 (ור' להלן עם' 305 הע' 57).

²⁹ (על "חכמי סומאה וטהרה" בתקופה מאוחרת יותר בא"י (?) ר' אפסטיין, מחקרים בספרות הגאונים עם' 62, אברמסון, רנ"ג עם' 265 ס' הע' 121 והנ"ש ואפסטיין שם עם' 69).

*

התלמוד הבבלי שבידינו מקיף רק חלק מסטה סדרי המשנה, לשני סדרים

- זרעים (מלבד מס' ברכות) וטהרות (מלבד מס' בדה) - ולמסכתות בודדות

בוספות - שקלים, עדיות, אבות, [תמיד], מידות וקנינים - אין לנו בבלי.³⁰
רק לשלשים ושלש (ארבע)³¹ מסכתות מתוך הששים³² במצא בידינו תלמודם של

אמוראי בבלי. ביתר דיוק, מחמש מאות עשרים ושלשה פרקי המשנה,³³ רק שלש
מאות וששה³⁴ (תשעה)³¹ פרקים מתפרשים בבלי פירוש סדיר ורצוף, ואילו

³⁰ ראה ר"ז פרנקל, M.G.W.J., X עמ' 205 ואילך ושם עמ' 210 ור"י לוי
Interp. עמ' 23.

³¹ כולל "שלשה פרקים בתלמוד" למס' תמיד (פרקים א', ב' וד' - ולא כרז"פ
שם עמ' 193). - ראה מהר"ן אפשטיין, מבא לנה"מ עמ' 865 וקדוק א"ב עמ'
15-16 וא. ווייס, התהוות התלמוד בשלמותו עמ' 45 ואילך (ור' עוד להלן
עמ' 291 הע' 2).

³² ואם ששים ושלש - הרי גם מס' כלים חילוקה לב' בבות, כבתוספתא (ראה
ר"י לוי, שם עמ' 22 הע' 2 והג"ש, מבא לנה"מ עמ' 994 ומבואות לטה"ת עמ'
469 והג"ש [וכן ר"ה שנת קמ"א ב'] ור' גם דמ"ש מבא לסא"ר עמ' 90. -
אבל גם התוספתא לא תמיד הייתה חלוקה בפני הראשונים, ר' תוס"ר ח"ב עמ'
54 ועמ' 74 והיגר, סדרי התנאים בתק' הגאונים עמ' 53 ור' תוס' צק"מ עמ'
590 בהע' לשו' 15).

³³ כמנין המקובל עפ"י הרמב"ם בהקדמתו לפיה"מ. - לפרטי מנין פרקי המשנה
ראה מבא לנה"מ עמ' 998-9 והג"ש [וא. מרכס, XIX, J.Q.R. u. s. עמ'
355-6 ויש להוסיף עוד מראשונים וכ"י, אבל אכ"מ. המספרים שמצאתי בעים
בין תקפ"ו שבס' העתים עמ' 281 עי"ש לתקפ"א שבשלשלת הקבלה (מהד' י"ם
עמ' פ'), עי"ש: מע"ש ד' פרקים - וכ"ה אצל בויבאור סדה"ת עמ' 173,
ומסיד ו' פרקים - ר' כעת גם ר"ש אברמסון, רג"ב עמ' 285 הע' 9 והג"ש].

³⁴ שלשלת הקבלה הג"ל (עי"ש). מנין פרקי התלמוד בנפרד אינו רגיל אצל
הראשונים (ר' להלן פרק א' הע' 15). - מנין מסכתות הבבלי נע בין ל"ז
למ' המנין שלנו ובין ל"ג שבשלה"ק (מס' זזיקין א'-ג', סנהדרין-מכות -
ב', עמ' או בלי מס' תמיד). המבנים השונים שמצאתי הם: "סדרים ששה ועליהם
תלמוד שלשים וששה" ("אזהרת ראשית" [וכ"ה בכמה קטעי גניזה סראית] -
כמנין "הלכות עולם ל"ו" בפירושי-מהזורים אשכנזיים כ"י), "ששים המה
מלכות. הם כ"ד ספרים ול"ו מסכתות" (לקח מוג שה"ש עמ' 83 - ועי"ש כ"ה
מסכתות שאין להם תלמוד?); "סדרי ששה ומסכתותיו ל"ה" (כפתור ופרח פ"ה,
מהד' עדלמן י' ע"א) הוא המנין המקובל עפ"י הרמב"ם בהקדמתו לפיה"מ
(והפתחיקים מסבו): "חמש ושלשים מסכתות", ולשיטתו (ס"א מסכתות). וכ"ה
אצל ר"י ראש הסדר (גנז"ש ח"ב עמ' 407 ועוד ר' עוד להלן פ"א הע' 8);
"ומצאנו ששל חמשה ושלשים מסכתא הוא בלבד" (ולכן בותרו ל"תלמוד קטן" שלו
ששה ועשרים מסכתות"), וכן ברשימה מן הגניזה שפירסם בינצבורג: "סכום"

לימוד מאפיינים ושבעה עשר (ארבעה עשר)³¹ הפרקים - שהם ל ס ע ל ה

מ א ר ב ע י ס א ת ו ז מן המשנה כולה - אין לנו תלמוד בבלי.³⁵

באשר ל ס ל מ ו ד בבלי לסדרים זרעים וטהרות,³⁶ בדומה לירר-

פלמי קדשים וטהרות, אין בידינו שום עדות בספרות שלאחר תקופת האמוראים

על קיומו של תלמוד אף לאהב מן המסכתות ההפרות. דבר שאין צריך לומר הוא,

שלא מצאתי בכל ספרות הגאונים והראשונים לא ציטטה של מאמרים בנושאי

מסכתות אלו שאינם נמצאים בתלמוד שלנו,³⁷ ולא שום עדות אחרת על קיומם

של תלמוד על מסכתות נוספות לאלו המצאות בידינו. פה ושם נמצאו אמנם

המסיכות הוא ה"ל" ("מסיד" הערה 19. בפרטיו אתה מוצא ל"ד בלבד, משום שהוא מונה "סדר בזיקים ה' מסיכות" (סנהדרין-מכות) ואין התאמה בין פרטיו לסכומם - כרגיל ב"מסורות" כאלו, ר' שלמה"ם עמ' 999 והנ"ס ושם עמ' 983 הע' 1 - ונחננים נדחק שם גיבצבורג, עי"ש ובב"ש). וכ"כ ר"י סיקילי בהקדמתו לילקוט מ"ת: "ארבעה סדרי תלמוד בבלי חמס ושלשים מסכתות" (רח"ט הורוביץ, תוספתא עתיקתא ח"ד עמ' 21 - קטש זה פורסם באותה שנה 1890) גם ב-J.Q.R., II, 334; "ל"ב מהם עם גמרא" (שלשה"ק הנ"ל, "ס' מסכתות" ובלו מס' מסיד, עי"ש. ור' גם ר"י שור, ס' העמים תקונים ומלואים עמ' 354. - לל"ו מסכתות ד' ר"י לוי הנ"ל, ושם גם זה כמנין הרמב"ם אלא שהם מביאים גם מס' שקלים? שכןראה כבר בזמן הגאונים שספחה לבבלי, ר' מ"כ הר"ש ליבוימן בספרו"י למרס עמ' רצ"ה וספחה"י לאלבק עמ' 286 ור' גם בובער, מנא לק"ם עמ' 37. - אבל אין שקלים נכונים כמובן על "סך מסכתא דקא מיגרסון הידנא" בישיבות הגאונים, M.G.W.J., LXVII עמ' 135 [כמה פרטים שברשימה זו סעוברים מיקון, וגם אין בה התאמה בין הפרטים לסיכום: "רס"ח" ("וצריך אנכי לבדוקם ולהתבוננם"), ויש להוסיף למסכתות המפורסות שם את מס' גדה שבראש הקטע וכן כנראה מס' יו"ט ומגילה (וא"כ ס"ה "רס"ט") ואולי גם להתליף אבות בהוריות (וא"כ רס"ז)?].

³⁵ ורק בסדר אחד בלבד - ס' נשים - יש בבלי לכל מסכתות הסדר (ואילו בירושלמי פלטה סדרים שלמים, עי"ל הע' 4).

³⁶ וכן בנוגע למסכתות הבודדות שקלים וכו', אלא שאיבוי עוסק בהן במסגרת עבודה זו - ר' להלן הע' 78.

³⁷ ומוכן שגם אצל הגאונים, שהיו בידיהם מסודות עתיקות "מפי אבותינו ואבות אבותינו מדורות הרבה" (תאג"ה סי' רכ"ח) ו"מן רבותא דאמוראי (?) ששם הראשונים" (שם סי' מ"ט) "וסדירין בפומיהון דכולהו רבנן כתלמוד" (שע"צ ז"ד א' - ר' אפשטיין, שרידי שאילות עמ' 3), לא מצאתי שום רמז למסורות אמוראיות לס' ז"ט בפרט אלא הנמצאות בד' סדרי הגבלי. כך למשל, געל השאלות בדרשותיו על גושאי ס' ז"ט מביא משניות וסוגיות שנד' סדרי הגבלי (ולכן הוא עוסק לעתים בנושאים צדדיים שגזמנו לו בתלמוד), ובעל והזהיר בפ' תרומה מעתיק כמפעם את כל מס' תרומות ונע' כי משא הוא מעתיק מן הירושלמי. (ור' עוד מה"כ מהרר-מנחות כ"א א' מע' 3).

ציונים שונים, שבהסתמך עליהם חשבו למצוא רמז לקיומו של תלמוד בבלי למ-
סכת זו או אחרת, אבל הדברים אף אינם ראויים לדיון רציני.³⁸ כל שאלת
שלמותו של התלמוד הבבלי מתעוררת אך ורק על סמך העובדה שהתלמוד שבידינו
אינו מקיף את כל ששה סדרי משנה, אע"פ שיש בו חומר אמוראי מרובה לסדרים
זרעים וטהרות - ולכן, אין לדון בשאלה זו אלא מתוך התלמוד עצמו.

לסדרים זרעים וטהרות אין תלמוד צורך ורצוף, אבל בארבעה סדרי
הבבלי נמצאות סוגיות שלמות וקטעי סוגיות מרובים בנושאי סדרים אלה,
ומאחרים מרובים בהל' ז"ס מובאים בסוגיות האמוראים - כקושיא, תירוצ,
סיוע וכד' - הן בדיניהם בנושאי ס' ז"ס והן בשקלא ומריא בנושאי הסדרים
האחרים. סוגיות ומאחרים אלה מלמדים לכאורה על כך שבידי האמוראים היה
חומר אמוראי לסדרים ז"ס ברומה לכל סדר אחר, ו"עורכי" התלמוד אף העתיקו
סוגיות שלמות לסדריהם אלה בתלמודם של ארבעה הסדרים שבידינו. אה האלת
תלמודם של הסדרים ז"ס יש לפתור על סמך בדיקה מדויקת של סוגיות ומאחרים

³⁸ ציונים ר"צטטות" כניכול מן הבבלי למסכתות שאין עליהן תלמוד, אין
בהם כלום דבר של ממש - בדומה ליריעות מעין אלו על המסכתות החסרות בירו-
שלמי, ראה לעיל הע' 6. לבבלי שקלים ר' יוחסין השלם עם' 22א (תוס' תולין
ז' רפ"ב), ר"ם שמשון בהגהותיו לב"ב ח' סע"ב ושפ"ן הכופר, חומת ירושלים
שער ר' הע' כ"ב. ולענין "שמצאו" ת ל מ ו ד כ ל י מ נארץ רוחא
(כצ"ל) "שנפיה"ב לטהרות ר"ע 40 (וש"ג - ועי"ש עם' 111: "נגמרא דין
בפירוש זרעונים" ו"תשלום" עם' 7-106 הע' 29), אע"פ שבכתבה עליו ספרות
שלמה, אין לו ולענינו ולא כלום. עד כמה שידוע לי, הראשון שהעיר על כך
והתייחס אליו ברצינות היה שי"ר בבכורי העתים תקצ"א עם' 88, אלא שמסופק
היה אם הכונה לבבלי או לירושלמי. בסמך לאחר מכן נתקבלו הדברים עם'
צונץ, הודעות בישראל סה"ד 248 הע' 90, עולמאן בהערותיו לכו"פ
פ"א ג' ע"ב ואחרים. גם רז"פ ב- M.G.W.J., I עם' 37 הע' 1 חוכך עדיין
בדעתו שסא יש כאן יריעה של ממש על ירושלמי לטהרות, ורק אח"כ חזר והכריע
בדרכה"ם עם' 319 הע' 8 וכן סבה"י ס"ה ע"א. ראה גם לברכט, Handschriften
עמ' 94 וא.ה. וייס שצויין להלן פרק א' הע' 28 והע' 33. כארבעים שנה
לאחר הערת שי"ר, קבע בעל סדרי-טהרות קטע זה ב"תלמוד כלים" שלו קנ"ד
ע"כ ועי"ש עה"ב ובהסכמת רי"ש באמצעותו שבראש הספר, ור' עוד "המגיד" תרל"ה
עמ' 409. בספרות החדשה חוזרים לעתים קרובות על הדברים מבלי שיהדו בו
דבר - ראה גם ר"י שור במבואו לס' העתים עם' XVII הע' ס' (ועי"ל פרק
א' הע' 25) ורב"ם לז"ן בהוספות ותיקונים לאגרש"ג עם' 2 לצד 5 (ועי"ל
פ"א הע' 15). - מכל מקום, נראין הדברים כדברי רז"פ (דרכה"ם הג"ל)
ומהרי"ן אפשטיין (בהערותיו לפיה"ג שם ו"תשלום טיה"ג" תרביץ ס"ז עם' 132
ושם עם' 72 הע' 4): "כלומר פירוש כלים" ("מעין גמרא של כלה רבתי"?).

אלה. לשאלה זו כמה פנים: א. התלמוד הבבלי בעריכותיו האחרונות - על מסכתותיו ועריכותיו - הקיף את כל פשה סדרי המשנה, אלא שתלמודם של הסדרים זרעים וטהרות אבד במשך הזמן ולא הגיע אלינו; ³⁹ ב. העריכות האחרונות לא עסקו בס' ז"ס, ובמסגרת ה"תלמוד שלנו" בעריכתו האחרונה לא היה מעולם תלמוד לסדרים אלה - אבל היו לפניהם "תלמודים" קדומים בישיבות האמוראים, ומהם לקחו סוגיות שלמות לז"ס והכניסוהם לתלמודם; ⁴⁰ ג. הסדרים ז"ס נלמדו בישיבות אמוראי בכל כדרך שלמדו כל שאר הסדרים, בידי האמוראים ו"מסדרי הש"ס" היו סוגיות ומאמרים לסדרים אלה - אלא שלא נוצר עליהם "תלמוד" בישיבות נבל; ⁴¹ ד. הסדרים זרעים וטהרות לא נלמדו ולא גידונו לגופם וכשלעצמם בישיבות נבל, וממילא אין ולא היה מעולם לא "תלמוד" ולא מסורת של פירושים בבליים לסדרים אלה. - וכאן עלינו להבחין באופן ברור בין "תלמודם" ללימודם של הסדרים ז"ס. אפשר שהם' ז"ס נלמדו בישיבות האמוראים בדומה לסדרים האחרים, אלא שמשום מה לא נוצר או לא נערך עליהם תלמוד או שתלמודם לא הגיע אלינו - אבל בדאי שאין כל מקום לשאלת "תלמוד" לסדרים אלה אם הם מעיקרא לא נכללו במסגרת מחזור הלימודים בישיבות נבל. ואמנם כוונתי בעבודה זו להוכיח שכל בעית שלמותו של התלמוד הבבלי וחסרונם של סדרים שלמים בתלמוד זה אינה קיימת כלל, משום שהסדרים זרעים וטהרות כשלעצמם לא נלמדו ולא גידונו לגופם בישיבות נבל. אמוראי

- ר' אבהו, סבא לבה"מ עם' 320 והע' 1 עם ודקוק א"ב עם' 16 ור' גמ' מ"כ אלון, מחקרים ח"ב עם' 100 הע' 2). [והשוה לשון ט' היוחסין (השלם 218 טע"ב); רבינו שמשון ו' אברהם עשה מ ל מ ד למסכתות שלא בשם מהם במדא כמו סדר זרעים וטהרות].

³⁹ זו דעתם של א.ה. וייס ואחרים - ראה להלן עם' 38 ואילך והע' 41 שם.

⁴⁰ כשיטתו של בעל "דורות הראשונים", ובדומה לכך רוב החוקרים שנגעו בשאלה זו - ראה להלן עם' 41 ואילך, עם' 77 ואילך, עם' 168 ואילך, עם' 291 ואילך ועוד.

⁴¹ כך נערך סברו כנראה הראשונים - ראה להלן פרק א' עם' 31 ואילך עם' 47 הע' 12, עם' 75 ועוד.

בכל אסמך בקיאים היו בכל ש"ס משנה ו"מסניות אף של זרעים ומהרות היו שגו-
 רות להם",⁴² אבל הסדרים ז"ס לא נכללו במחזור המסכתות "דקא מיגרסין"
 בישיבות האמוראים.^{42א} הרבו לעסוק בס' ז"ס אגב לימוד ד' הסדרים, ונכל
 הזמנות שבא לידם לברר ענין מעניגי ז"ס עשו זאת, אבל הסדרים זרעים וטה-
 רות לא נידונו לגופם וכשלעצמם בישיבות.

ראשונים ואחרונים לא הסילו שום ספק בכך שבישיבות אמוראי בכל בל-
 כדו כל "שיתא סדרי". דיעה זו, שהיא לכאורה מובנת מאליה, מבוטאת כל פו-
 גיות ז"ס המרובות שנבבלי ואף על הודעתם המפורשת של האמוראים "ואנן קא
 מתנינן שיתא סדרי".⁴³ חוקרי התלמוד החדשים שזסקו בשאלה תלמודם כל הם-
 דים ז"ס, חשבו אף להוכיח שאסמך היה קיים "תלמוד" בבלי לכל סדרי המשנה.^{43א}
 שאלתם היתה רק, האם גם במסגרת התלמוד שלנו - "תלמודם של רבינן ורב אשי"
 (?) - היה תלמוד לסדרים ז"ס או שכא סדרים אלה לא הגיעו לעריכת סופים,
 ואולי אף שוקעו בחלקם, במתכוון ע"י העורכים, בארבעה סדרי הנבלי שבידינו.⁴⁴
 על סמך סוגיות בודדות שנבבלי, הגראות לכאורה כסוגיות מקוריות לסדרים ז"ס
 - נצירוף לראיות מדומות אחרות מן התלמוד ומן הספרות הנחרת תלמודית.^{44א}
 הגיעו חוקרים שונים לכלל מסקנא שמקורן של סוגיות אלו נ"תלמוד" לסדרים
 אלה. אבל - כפי שנראה עוד להלן - סוגיות ז"ס שנארבעה סדרי הנבלי אינן
 יכולות להעיד על קיומו של "תלמוד" לסדרים אלה.⁴⁵ מאמרי האמוראים ואף
 סוגיות שלמות לז"ס הנמצאים בתלמוד שלנו יכולים ללמד רק על כך, שהאמו-
 נאים שהשתמשו בדברי קודמיהם ו"העורכים" שהעתיקו לתלמודם סוגיות אלו היו
 נידים מסודות ממורת רבותיהם לסדרים ז"ס. לא הסוגיות עצמן ואף לא המו-
 נחים בהם צוינו סוגיות אלו.^{45א} אינן תלמודות על כך שהן היו סודות

⁴² ראה להלן עמ' 44 ואילך. ^{42א} ר' להלן עמ' 49 ואילך. ⁴³ ע"ל הע' 39-40.
^{43א} ר' להלן עמ' 55 ואילך. ⁴⁴ ר' להלן עמ' 77 ואילך. ^{44א} ר' להלן ע"א וב'.
⁴⁵ ראה להלן עמ' 40 ואילך ועמ' 167 ואילך. ^{45א} ר' להלן עמ' 122, 143, 169 ואילך ועוד.

"תלמוד" כלשהו. לא מצאתי בכל התלמוד כולו רמז לכך שסוגיא או מאמר הע
 "תלמוד" לס' ז"מ.⁴⁶ כדרכם של כמה מחוקרי התלמוד הנוטים לצמים קרובו
 שלא להבחין בין מסורות אמוראיות ל"תלמוד", ומסיקים מסקנות על "תלמודן"
 של הישיבות השונות ועל "תלמוד" קדמון בכלל על סמך מספר מאמרים וסוגיות
 של ישיבה פלונית על מפתח זו או אחרת.⁴⁷ כך גם בנושא זה, הסיקו מסוגי
 ומאמרים בודדים לס' ז"מ על "תלמוד" זרעים וטהרות. ואם נקודה זו יש א
 עוד מקום לדיון, ואפשר שאין כאן אלא ענין שבמינות - הרי החומר עצמו
 שעליו ביססו את מסקנותיהם לא נבדק כראוי. כרגיל בהשערות ומסקנות מעי
 אלו, לא נדקד בפרוטרוט את החומר שדנו עליו והסתפקו בדוגמאות מעטות שה
 דמנו לידם. המסקנות מבוטאות על סוגיות בודדות או מרובות יותר, אבל התח

⁴⁶ באשר לסימנים הייצוגיים בולטים בניסוח ובטרמינולוגיה, המגלים לעתים
 שמקור הסוגיא במקום אחר, שם נוסחה ומשם הפתחה כלשונה - תופעות אלו מור
 טטו כבר בבבלי, בד"כ בפלגים קדומים, והסוגיות הותאמו למסגרתם הנוכחית
 תופעות כגון: "הכא-התם" "שזה דרך הירוש' בכמה מקומות" (ר' רז"פ מנה
 ל"ם ע"ב ומס"ב הרש"ל בהל' הירוש' לר"ם עמ' ס"ז הע' 1) ונמצא עוד בכמה
 מקומות גם יבבלי (אלא פסובגם יהיה לומר בנוסחאות שלנו - כולל כי"י -
 ש"בדרכם ש"ו ב"א נמי לא מקפיד בתלמוד דידן בין הכא להתם" או"ז
 הנ"ש; או ש"ו ר"ג ל'ה הגמרא בזה' כלש' בעל דק"ס בכ"ם, ר' דק"ס,
 פסחים עמ' 87 אות ק', מו"ק עמ' 63 אות א' והנ"ש, ור' מבואות לסה"א עמ'
 15, 17 ועי"ש עמ' 76 הע' 41) - דורשות זהירות רבה ואין להשתמש בהן
 כנמטה קסמים. לעתים אינם אלא ס"ס, לפעמים אינם ציון המקום אלא הענין
 וגם אם העתקות הן ממקום אחר אפשר שמקורן לא במקום העיקרי לכאורה (ר'
 למשל לענין סהרות מבואות הב"ל עמ' 85). - מ"מ לענין ז"מ לא מצאתי (אבל
 ר' זרעים-בכורות ל"ב ב', ועי"ש).

סימן הייצוגי אחר שהעיר עליו הר"ן אפשטיין בכ"ם (כב' מלנה"מ עמ'
 815 הע' 1 ועי"ש עמ' 1306): "תנן" לדומיא משנה שבמקום אחר, כאלה מצא-
 נו גם מסשניות זו"ס (ר' להלן פ"ה ס' הע' 26) - אבל כבר ראינו (שם) שא
 שאין זה רגיל, הרי הוא נמצא על משניות ממקו"א ואף מסכתות ומסדרים אה-
 רים וגם בסוגיות שאינן במקומן ואין גם כל סיבה אחרת להבית שהיו שם ומ
 העתקו. ונראה שלא כללא היא (עי"ש - ובסוגיות שנ"ש במקומן), מ"מ כל
 הענין מעון עוד בדיקה מקיפה יותר. ועכ"פ אין בכך משום ראיה לסוגיות ז'
 מקוריות (בביצה ובנדה שורה של ציטטות ו"תנן" בראשונה; בב"ב סוגית תנ"
 - ר' להלן פ"ב).

[ובאשר ל"ת"ר" למשנה, שבמקורה ציון פיסקא מן המשנה במקומה היתה
 ומשם הפתחה (מלנה"מ ס"ע 880 - ר"ע 881) - בודאי שלא כללא היא, ואין
 להוכיח כלום מכאן "ת"ר" על משניות מז"ם (ר' להלן פ"ג הע' 32 ד"ה
 ומצד אחר). ומה עוד שעצם "ת"ר" כפיסקא מעובה לדעת עוד בדיקה, ואכמ"ל.
 (ר' גם מלנה"מ עמ' 885 ומש"צ בטהרות-כריתות י"ב א' הע' 4.)

⁴⁷ ראה למשל להלן עמ' 295 הע' 12.

כולו לא נבדק מעולם.⁴⁸ ואף החומר המצומצם, שעליו חשבו לבסס את מסקנת-
תיהם, לא נבדק בכי"י ובראשונים, הסוגיות לא בתפרשו ודרך התהוותן לא נב-
חנה כראוי. לא הבחינו די הצורך בין החומר הארץ-ישראלי לחומר הבבלי,
ונסוגיות הבבליות לא עמדו על דרך התהוותן. כך, שכבר בזיקה קרובה יותר
של אותן סוגיות ז"ס שהובאו לדיון ע"י החוקרים יש בה בכדי לערער את
מסקנותיהם⁴⁹ - ואילו בדיקה יסודית של כל החומר האמוראי לז"ס מביא
אותנו, לפי דעתי, לידי מסקנות הפוכות.

לפתרון שאלת הסדרים החסרים במלמד הבבלי עומדים לרשותנו: "סוגי-
זרעים וטהרות" שבד' סדרי הבבלי, הירושלמי לסדר זרעים וסוגיות טהרות ש
סדרי הירושלמי.⁵⁰ באיסוף חומר זה ובבדיקתו בעסוק בעבודה זו. השאלה
העומדת לפנינו היא, האם יש בסוגיות ז"ס שבבבלי ובירושלמי חומר בבלי
מקורי לסדרים אלה - כלומר, סוגיות ומאמרים של אמוראי בבל שמקורם בלימ
ופירוש הסדרים זרעים וטהרות לגופם. כאמור, גם אם היה מתברר שיש בידינו
חומר בבלי מקורי לסדרים ז"ס, אין בכך עדיין משום ראיה ל"תלמוד" בבלי
לסדרים אלה, אבל הוא היה יכול להעיד על כך שסדרים אלה נלמדו בישיבות
בבל ופירושיהם ודיוניהם של אמוראי בבל היו בידי הבאים אחריהם. אפשר
להעזר גם בידיעות מפורשות וברמזים שונים שבתלמודים על הקף הלימודים
המקובל בבבל.⁵¹ בדיקתן ופירושו של ידיעות אלו מלמדת כנראה על כך, ש
זור הלימודים המקובל בישיבות בבל הקיף רק ארבעה סדרים בלבד. אבל הידי
המפורשות על סדרי הלימודים מועטות ביותר ואינן ברורות כל צרכן - ולכן
אין לנו אלא לסמוך על בדיקתן של סוגיות ז"ס שבידינו.

⁴⁸ ראה להלן פרק ו' עמ' 167 ואילך ופרק ת' עמ' 291 ואילך.

⁴⁹ ראה להלן פרק ו' הע' 6, 15 ופרק ח' עמ' 291 ואילך.

⁵⁰ וראה גם לעיל הע' 8 (ד"ה שבית) ולהלן פרק ז' הע' 2.

⁵¹ להלן פרק ב'. - רוב המקורות שהובאו להלן שם צוינו כבר ע"י החוקרים
שעסקו בנושא זה - אבל, לפי דעתי, הם לא נבדקו ולא בתפרשו כראוי.

בארבעה סדרי הבבלי נמצאים מאמרים וסוגיות מרובים מאד בסדרים ז"ס.
 יותר מן הרגיל מסדר אחר בסדרים האחרים.⁵² בדיקה מדוקדקת של הסדר מרוב
 זה - כאלף וארבע מאות "סוגיות ז"ס"⁵³ - יש בה בודאי בכדי לאגות על
 שאלת עיסוקם של אמוראי בכל בסדרים אלה. נכון אמנם, שהלק גדול מסוגיות
 אלו אינן אלא סוגיות העוסקות בנושאי ד' סדרים, שבמהלכן מובאות משניות
 וברייתות מס' ז"ס לקושיא, לראיה וכד'. אבל בנוסף לסוגיות אלו - שהן
 סוגיות ד' סדרים ברורות⁵⁴ - מרובים מאד המאמרים והסוגיות לגופם של
 נושאי ס' ז"ס: סוגיות להלכות ז"ס שבמשניות וברייתות ד' סדרים, מאמרי
 אמוראים בנושאי ס' ז"ס וכן סוגיות למשניות וברייתות מס' ז"ס שהובאו
 לצורך דיוני ד' סדרים או בדרך אגב. בסוגיות ז"ס שבבבלי,⁵⁵ בולט ריבוי
 של הסוגיות לגופם של הלכות ומקדורות מס' ז"ס - מרובות הסוגיות השלמות
 למשניות וברייתות מס' ז"ס ומרבים לדון ולפרש בכל הגובע לסדרים אלה.
 כבר הראשונים הרגישו בכך והעירו: "מתניתין דסדר זרעים ומהרות כל היכא
 דאפשר לה לברורי בהו מידי מסום דלית להו גמרא בגופיהו".⁵⁶ על עובד
 זו עמדו - אם כי לא במלוא היקפה - גם האחרונים וחוקרי התלמוד החדשים.
 מופעה זו - בצירוף לראיות אחרות - מלמדת כנראה על כך שהתלמוד הבבלי,
 בעריכתו האחרונות ובניסוחו הסופי לפחות, לא הקיף את הסדרים ז"ס,
 וארבעה סדרי הבבלי מהווים יחידה אחת שלמה, ולכן "ראו ככל מקום להסגיר
 את יסודי כל הדברים הצריכים פירוש"⁵⁷ בכל הגובע לס' ז"ס. השאלה היא,
 האם אמנם זה רק ענין לעריכות האחרונות "שלא היה בדעתם לסדר התלמוד
 בסידור אחרון כללי כי אם להמסכתות שבידינו",⁵⁷ אבל בכל דורות האמוראים

⁵² ראה להלן פרקים ג' וד'.

⁵³ אבי משתמש בסוגה זה בצורה הכללית ביותר - כלומר, סוגיות שיש בהן
 מסה מנושאי הסדרים ז"ס. להגדרה מדויקת יותר של התומר שנידון במסגרת
 עבודה זו, ראה להלן פרק ד' עמ' 111 ואילך. (ר' גם להלן פרק ה' הע' 1.)

⁵⁴ ר' להלן עמ' 117. ⁵⁵ ר' לעיל הע' 19. ⁵⁶ ר' להלן פרק ג'.

⁵⁷ כלשון בעל דורות הראשונים, להלן שם עמ' 77 ושם עמ' 97 ואילך.

לא הנחיבו בין סדר לסדר וכולן נלמדו בדרך דומה - או שמא נכל דורות
האמוראים נהגו להרחיב ולרוץ בנושאי סדרים אלה שנזדמנו אגב לימוד ד'
סדרים, משום שהם כשלעצמם לא נלמדו? האם אמנם יש להבחין בכך שסוגיות ז"ס
פירושים והערות לגופם של מקורות חנאיים מס' ז"ס, הכנסו לד' סדרים הנבלי
בכונה מכוונת פ"י "עורכי התלמוד" ש"מראש ובראשונה בעשותם הסלאכה הגדו-
לה בבית הוועד נתנו לבנם לכלול את יסודי כל הנוגע לזרעים וטהרות" כדי
ש"לא תשכח מפי זרעו" ו"כדי שלא יאבדו" 58 - או שמא סוגיות ופירושים אלה
מקורם במסגרתם הנוכחית, שם נאמרו ושם נוצרו מתחילה, משום שהסדרים ז"ס
לא נלמדו ולא נתפרשו לגופם. כלומר, השאלה היא האם מקורן של סוגיות ז"ס
המרוכזות שנבבלי בלימוד סדרים אלה לגופם או שמא הן נוצרו מתוך העיסוק
בנושאי ז"ס אגב ותוך כדי לימוד ד' סדרים? עלינו לבדוק האם יש בתלמוד
הנבלי מאפיינים וסוגיות שמקורם בפירוש הסדרים ז"ס כשלעצמם, היכולים להו-
כיח שאמנם סדרים אלה נלמדו לגופם ובידי הלומדים ו"העורכים" היו מסורות
אמוראיות לסדרים ז"ס בדומה לכל סדר אחר? 58א

58 כלשונם של הלוי וא. וייס, להלן שם. - וראה עוד להלן פ"ח הע' 153.

58א השאלה העומדת לפנינו בכל סוגיא ובכל מאמר איננה שאלת המקור שממנו
נלקחו הדברים ע"י בעלי הסוגיא ומסדרי התלמוד שלנו, והיכן הם היו
סדרים לפנינו. על שאלה זו יכולנו לענות רק אם היינו מוצאים סימנים
כלשהם לכך שהדברים נוסחו כבר בהקשר אחר ולפנינו שימוש משני בחומר שכבר
היה מסודר במקום אחר - אבל סימנים כאלה לא מצאנו (ר' לעיל הע' 46)
והמונחים השונים להבאת הסוגיות והמאמרים אינם מלמדים על כך (ר' לעיל
הע' 45א). השאלה היא, מה המקור שבהקשר אליו נאמרו הדברים
מעיקרא - כלומר, האם מקורם של הדברים בלימוד ופירוש ז"ס לגופם או שהם
נוצרו מתוך עיסוק בנושאים אלה תוך כדי ואגב לימוד ד' סדרים. וכאן
כמוכן אין בידינו כל קריטריון בטוח, רק לעתים רחוקות אנו יכולים להעזר
בניתוחי ניסוח וסגנון המגלים עוד לפעמים חפצים שלא נתאמו כל צרכם
ורומזים למקורם של הדברים. האמצעי היחידי העומד לרשותנו הוא הנימוח
המדויק של כל סוגיא וסוגיא על כל מרכיבה (ר' עוד להלן עמ' 174, 251
ועוד. - רד' גם עמ' 295 ואילך). אין לנו אלא לבדוק בכל מקרה האם אין
מקורם של הדברים לז"ס במסגרתם ובהקשרם הנוכחי - ואם לא, שמא אנו
יכולים לגלות את מקורם במקום אחר במסגרת ד' סדרים. רק מאמרים וסוגיות
שאינם מתפרשים בדרך סבירה בהקשרם הנוכחי ולא מצאנו סיבה סבירה להניח
למקורם במקום אחר במסגרת ד' סדרים יכולים לשמש כראיה לחומר
אמוראי מקורי לס' ז"ס (ר' עוד הע' 78 ולהלן עמ' 249 ואילך).

בדיקה מדוקדקת של החומר האמוראי המרובה לס' ז"ט שבשני התלמודים⁵⁹
מביאה אותנו, לפי דעתי, לידי המסקנא,⁶⁰ שאמנם בטצאים בארבעה סדרי הב-
לי סוגיות, קטעי סוגיות ומאמרים מרובים שאין לפרשם בהקשר לר' סדרים,
ומקורם ככל הנראה בלימוד ופירוש הסדרים ז"ט לגופם - אבל סוגיות ומאמרים
אלה כולם ארץ-ישראלים ושל רב ושמואל הם!⁶¹ הסוגיות הבבליות המרובות,
פירושי אמוראי בבל⁶¹ למקורות מס' ז"ט ומאמריהם בנושאים אלה = מפרשים
תמיד בהקשר לר' סדרים. כל דברי אמוראי בבל לס' ז"ט שבבבלי מ א ו ה ר י
להופעת עניניו ז"ט במסגרת ד' סדרים - הם מרכיב לעסוק בבירור הלכות ז"ט
שבמשניות ובריתות שבד' סדרים⁶² והם מפרשים מקורות תנאיים ודברים בדברי
אמוראי א"י מס' ז"ט לאחר שהזכרו כבר בסוגיות ד' סדרים. דוב דברי אמוראי
בבל בנושאי הסדרים ז"ט במצאים בסוגיות ד' סדרים ברורים, כקושיא, כמירון
או סיוע בסוגיא העוסקת בנושאי ד' סדרים. מרובים אמנם הם הדיונים והפי-
רושים בשם אמוראי בבל לגופם של הלכות ומקורות מס' ז"ט - אבל אלה תמיד
מאחזים להופעת נושאים ומקורות אלה בסוגיות ד' סדרים, ומאמרים בהחלט
כדברים שנאמרו במסגרת זו. ואע"פ שאמוראי בבל מרכיב לעסוק בנושאי ס' ז"ט
במסגרת ד' סדרים ומרובות הסוגיות השלמות והפירושים לגופן של משניות,
בריתות ומאמרי אמוראי א"י שהזכרו בסוגיות קודמיהם⁶³ - אבל רק לעמים
רחוקות מאד מצמטים דברי אמוראי בבל בנושאים אלה. ה"ציטטות"⁶⁴ ברובן
המכריע אינ"ת ושל רב ושמואל הן, ואילו דברי אמוראי בבל שהובאו לסוגיא,
קושיא כסיוע וכד', מקורן ככל הנראה בסוגיות שבד' סדרים. בסוגיות ז"ט
המרובות שבבבלי, ליד סוגיות ומאמרים אי"ט מרובים שמקורם ככל הנראה בס'
ז"ט, מעטות מאד הסוגיות והציטטות שהן לכאורה בבליות מקוריות לסדרים אלה

⁵⁹ להלן פרקים ה' ר' וז'. ⁶⁰ להלן פרק ה'. ⁶¹ ר' להלן עם' 245 הע' 1.

⁶¹ אמוראי בבל שלא ידוע עליהם ששלל לא"י (ר' להלן עם' 71).

⁶² ר' להלן עם' 90. ⁶³ ר' להלן פרק ה': "הסוגיות". ⁶⁴ ר' פרק ו': "הציטטות".

- לאחר בדיקתן וניתוחן מתברר טאף הן מקורן כנראה במסגרת ד' סדרים או שהן אינן בבליות.⁶⁵ עובדא זו מתאשרת כנראה גם ע"י בדיקת מאמרי אמורא בבבלי לס' ז"ט שבירושלמי.⁶⁶ בכל הירושלמי סדר זרעים מעטים מאוד דברי אמ ראי בבבלי, הרבה פחות מאשר בכל הסדרים האחרים. חלק גדול ממאמרי אמוראי בבבלי שבירושלמי זרעים אינו שייך לסדר זה כלל - ואילו האחרים, ברובם מאמרי רב ושמואל הפ' או מאמרי אמוראי בבבלי אחרים שאינם מעידים על לימוד ס זרעים לגופו.⁶⁷ בכל סוגיות מהרות שבירושלמי,⁶⁸ לא מצאתי אף מאמר בבבלי מקורי לס' מהרות. ואם אמנם כך, מתברר שלמרות סוגיות ז"ט המרובות שבבבלי ועיסוקם המרובה של אמוראי בבבלי בכל הנוגע לס' ז"ט במסגרת ד' סדרים, אינו בדינו שום ראיה ללימוד הסדרים זרעים ומהרות לגופם בישיבות בבבלי. ומכאן שהתופעה שעניני ז"ט "כל היבט דאפשר לברורי בהו מידי" מבררים גמראיים אותם, אינו שנין ל"צדיכת" התלמוד אלא מקורה כנראה בישיבות האמוראים עצם הסדרים ז"ט לא רק שהם אינם כלולים במסגרת התלמוד הערוך שלנו אלא שכנראה בכל מקומות אמוראי בבבלי לא בכלל במחזור לימודי הישיבות.⁶⁹ ומשום שנישני נות בבבלי לא למדו אלא ארבעה סדרים בלבד,⁷⁰ לכן הרחיבו לדון בנושאי ס' ז"ט במסגרת ד' סדרים והוסיפו פירושים למקורות ז"ט שהזכירו בסוגיות קוד-מיהם. הסוגיות והפירושים הבבליים לגופם של נושאי ס' ז"ט לא גוספו בארבע סדרי הבבלי ע"י "עורכי התלמוד" אלא שם מקורם ובהקשר זה נאמרו. לצורך בירור עניני ז"ט שנידונו במסגרת לימודי ד' סדרים השתמשו האמוראים במקורות תנאיים ובסוגיות ובמאמרים ארץ-ישראליים - אבל ככל הנראה לא עמדו

⁶⁵ ראה להלן פרק ח' הע' 93, 94, 95 ועי"ש הע' 96. ⁶⁶ ר' להלן פרק ז'.

⁶⁷ כגון מאמרים הקשורים גם לד' סדרים, הלכות למעשה בהל' זרעים הנהוגות בחו"ל (ר' להלן עמ' 271) ועוד.

⁶⁸ ראה להלן עמ' 381 ואילך. ⁶⁹ ר' עמ' 280 ואילך ועי"ש הע' 149 ורע' 53.

⁷⁰ ואבן קא מחביבו ארבעה סדרי" ר' להלן עמ' 49 ואילך (ר' גם פרק ח' הע' 181).

לרשותם של אמוראי בבל⁷¹ ו"עורכי התלמוד"⁷² מסורות בבליות מקוריות לסדרים זרעים וטהרות.

מסקנות אלו, על סיבון של סוגיות ז"ט שבבבלי ונדבר לימוד ארבעה

סדרים בישיבות בבל, מבוססות על בדיקה מקיפה של כל החומר האמוראי לס' ז"ט שהגיע אלינו בשני התלמודים, והיא נתמכת במקצת על ידיעות המפורשות המו-
עמות שבחלמוד על היקף הלימודים המקובל בבבל בתקופת האמוראים.⁷³ רישום

הסוגיות כולן, בדקתן בכ"י ובראשונים, פירוטן וניתוחן המפורט ניתן להלן בנספחים.⁷⁴ במסגרת המחקר של עבודה זו השתדלתי לרכז ולסכם בקצרה

⁷¹ להלן עמ' 109-110. ⁷² להלן פרק ח' הע' 155. ⁷³ להלן פרק ב'.

⁷⁴ סוגיות ז"ט שבבבלי (ר' מפתח הסוגיות, להלן עמ' 375) ומאמרי אמוראי בבל שבירושלמי זרעים (ר' להלן פרק ז'). סוגיות הבבלי - זרעים לחוד וטהרות לחוד - נרשמו לפי סדר הבבלי, בניגוד לחיבורים אחרים שאספו ורשמו סוגיות הבבלי והירושלמי לס' זרעים וטהרות על סדר המשנה (כגון "אמנות זרעים" ו"סדרי טהרות"). לא הייתה כוונת ליצור "תלמוד" לסדרים אלה ולרשום כל סוגיית שיש בה פירוט למשנה מסוגיות ז"ט (ר' למשל להלן פ"ח הע' 16), אלא לבדוק את כל סוגיות הבבלי במסדה לחפש אחרי סוגיות מקוריות לס' ז"ט (ר' להלן פרק ז' עמ' 111). בחיבורים הבבלי וברבים אחרים בעזרתי אטבם הרבה, אבל החומר כולו באסף מכיל ראשון לאחר בדיקה מדוקדקת בשני התלמודים. [כידוע, מאז ימי הראשונים החד לזרזו, נעשו נסיונות לאסוף ולסדר את סוגיות התלמוד למסכתות שאין עליהן בבלי, אבל אף אחד לא השלים את המלאכה כולה. מלבד החיבורים והנסיונות הידועים (כגון ר' יוסף ראש הסדר, רש"י לעדיות, סדרי טהרות, שע"ס ועוד), יש לנו עדויות על כוונת ונסיונות נוספים לחיבור מעין זה (ר' למשל הסכמת רי"ם באסנון לסד"ם והסכמת ר' מאיר דן בלאזקי על "עדיות בחירתא" ועוד). למעשה, עיקר החומר באסף כבר ע"י הראשונים מפרשי זרעים וטהרות (ר' לעיל ס' הע' 38). חיבורו הגדול של הגאון מראדזין, שפעזרתי בד הרבה. הופיע רק על מס' כלים ואהלות. בגלל ההתקפות החריפות על חיבור זה (בפיקר כנראה משום יחסו לגר"א, דבר שלא נסלח לו עד ימינו - ר' למשל תוס"ר ח"ב עמ' 84 ושרידי אש לרי"י וויינברג ח"ב ש"ח ע"ד) עברו כשלישים שנה בין הדפסת כלים להדפסת אהלות, ויותר לא הופיע - אע"פ שהוא היה כנראה מוכן בידי מחברו על הסדר כולו. באוסף קטני הגניזה שבקמברידג' מצאתי שני דפים רצופים חדשים בכתב ידו היפה של ר' יוסף ראש הסדר. בראשו של הדף הראשון כותרת באותיות גדולות: "מסכת עוקצין" (סוף ס' טהרות) בקמץ הראשון שבתפרס מחיבור זה ע"י גינצבורג בגנז"ש ח"ב: ריש מס' טהרה, הראשונה בס' זרעים, ע"ש עמ' 404). לאחר משנה א' והציון "במ" באה סוגית חולין קי"ח א' עד לסופה בע"כ (בסר בינים ודגים). לאחר מכן באות כתיבת שונות ובלתי מסודרות, כדרך הקטנים שנמצאו מחיבוריו של חכם זה. ושוב מסגרות בורות (שלא כסדר המשנה מפ"א ומפ"ג חליפות) ועליהן קמצי סוגיות מחולין, ב"מ ועוד. בין הכתיבות השונות אפשר עוד לקרוא כמה פעמים "רבינו ואדובינו", "הרב הגדול" ועוד. בסוף הדף השני, לאחר כתיבת סגוללות, שוב כותרת באותיות גדולות: "מפסי אלמאטיר", ובשורה הבאה (לאחר כמה מלים מסומסמות) ניתן עוד לקרוא

אנחנו חתומים כולל, כהחלטת המסגרת העולות, לפי דעתי, מפירושו וניתוחו של הסוגיות במסגרת. הרבה עמלתי ברישומי המלא, בסידור השיטתי, ובסיכומי של החומר כולו בערכים הבאים, 75 אבל עדיין הקובע הוא פירושה של כל סוגיית המסגרת. המסקנות המסיימת להעלות להלן, עומדות או נופלות באישורם או בדחייתם של המסגרים המאמרים וניתוחי הסוגיות הנודדות. החומר כולו סודר לעין המסגרת לסוגיות. למיניהן, מקומן במסגרת הנכחת והמונחים בהם צריכים להיבדק. המסגרת המסגרת להלן יש בהן אמנם בכדי להקל על סקירת החומר המרובה - אנחנו ית בהן גם הדבר מן המלאכותיות, שהרי כמעט ואין לך סוגיא שפרצופה דומה לזו. 76 מיווגן של הסוגיות והמאמרים מבוסס בדרך כלל, 77 על פירושן המשותף, ואין כאן אלא בסיון של סיכום החומר שנידון לפרשיו.

כל עבודתי מבוססת על התמונה השלמה, על בדיקתו וניתוחו של סוגיות ודברים המהדומים. מכלול של שבשני התלמודים. אין ספק שהרבה כמה סוגיות נכללות במסגרת המסגרת כסוגיות מקוריות לז"ס. אין בדעתי להוכיח בכל מקרה שיש אמרתי בכל במקורם לא לז"ס גופא נאמרו - ברובן המכריע של הסוגיות הנדברות. ואילו במקצתן מספיק שנראה בדרך סבירה שהדברים מקוריים. כדי לבדוק את הצלחנו להראות לאחר ניתוחו של הסוגיות המכלול המסגרת תהיה למאמרים מקוריות לז"ס, שאף הן אינן מוכיחות כלום, שהרי "היא

...והמסגרת יוסף דרב הגדול ראש הסדר ירום הודו חמד מורינו ורבינו מרדכי יוסף הכהן המובהק ראש בי רבנו זצ"ל" (ר' אברמסון, ק"ס כ"ו עמ' 2). זהו זה הלימוד של ר' יוסף נגמרו כנראה בכונות מובנות ובחזנות מועטות. המסגרת מבינה השוברים מצאתי עוד כמה קטעים מחיבוריו השונים ומסמכתם על ידי השם הסדר.

75 בעקבות המסגרת: (הערה) רז' (ירושלמי).

76 המסגרת המסגרת באותם המונחים אינן דומות תמיד זו לזו, ואין לטוב סוגיות רק על פיהן - ר' להלן עמ' 86 הע' 42 ודוגמאות רבות לכך בערכים ג' ו-ד.

77 המסגרת המסגרת המסגרת הסוגיות והמאמרים עפ"י המונחים (תנן התם, ג"ר, ביהמ"ד וכו').

הפכה והיא מהפכה ולא שמעינן מינה כלום". בניתוחי הסוגיות ונפירושי המא-
מרים שבגוף העבודה (הנספחים) הרבתי במפקות ופירושי ב"שמא" ו"אפשר" וכד'
לא רק משום ש"יודע כל לומר תלמודנו שאין בחכמה הזאת מופת ברור", אלא גם
ממעמים עקרוניים. מסקנא שלילית בהכרח שהיא תהא מבוססת בעיקר על ראיות
שליליות. אין ספק בכך, שאם אמנם נלמדו הסדרים ז"ם בישיבות נבל כדרך שבל-
מו שאר הסדרים, צריכים היינו למצוא עקבות ברורות לכך בארבעה סדרי הנבל
והירושלמי, כשם שאנו מוצאים מכל סדר אחר במשנה. ⁷⁸ נכון אמנם שהספקות
מרובים, ⁷⁹ אבל אם השאלה היא האם יש בידינו סוגיות בבליות מקוריות לס'
ז"ם והאם יש בחומר האמוראי המרובה לס' ז"ם שבידינו משום ראיה
לעיסוקם של אמוראי בבל בסדרים אלה ⁸⁰ נראה לי שהתשובה היא שלילית בהחלט.
ואם אמנם כדברינו, שמצד אחד כל הסוגיות והאמורים הבבליים המרובים לז"ם

⁷⁸ ואמנם אפשר למצוא מוגיות ומאמרים בבליים מקוריים לכל סדר שיש עליו
תלמוד בתלמודם של הסדרים האחרים. ובראי שאפשר היה להוכיח את עיסוקם של
אמוראי בבל בכל אחת מסדרים אלה על סמך החומר הבבלי שבגוף הס-
דרים האחרים - כשם שאנו יכולים להוכיח זאת כלפי אמוראי א"י לס' ז"ם
מארבעה סדרי הנבל. למען הביקורת, וכדי למעט בפעפוקי שמא הסרזתי בניתוח
הסוגיות הבבליות לז"ם, ערכתי נסיונות בדרך דומה בס' קדשים (שמרובה בו
החומר האי"י), והתברר שדי גם בחומר המועט באופן יחסי שבתלתא-סדרי כדי
להוכיח את עיסוקם של אמוראי בבל בסדר זה (ור' גם להלן פרק ב' הע' 122).
ועל אחת כמה וכמה בחומר המרובה מאד (ע"ל הע' 52) ל ש ב י הסדרים
ז"ם ב א ר ב ע ה סדרי הנבלי.

אבל מסעם זה החלטתי שלא למפל כלל במסגרת זו באף אחת מן המסכתות
הנודדות האחרות שאין עליהן בבלי (אף לא במס' שקלים), אע"פ שהחומר כולו
נאסף ונבדק על ידי (ר' להלן עמ' 291 ור' גם פרק ה' ס' הע' 36). אין בחו-
סר המועט למסכת בודדת אחת בכדי להוציא עליה מסקנות כלשהן. בכמה מן הסר-
גיות למסכתות אלו אפשר היה אולי לראות סוגיות, אבל בד"כ אין כל הכרח
בכך. - אלא שלמעשה נראה, שלא קיימת כל בעיה של משמאל במה שנוגע למס'
שקלים בלבד. במסכתות האחרות המיוחדות באופיין - מס' אבות ועדיות
שנס' בזיקין ומס' [תמיד], סידות וקיינים שנס' קדשים [ר' הקדמה הרמב"ם
לפיה"מ] והביא אחר מס' מעילה מס' תמיד וכו'. ור' גם גינצבורג, Tamid
עמ' 292 ואילך ואפשטיין, מב' להס"ת ס"ע 30 ועמ' 62) - מסתבר שהן כשלעצמן
לא גירנו בישיבות האמוראים ולא בוצר עליהן תלמוד (ר' בוגז-אלבק פ"ג הע'
86, רז"פ מ"ח ח"י עמ' 210-208, דרד"ר ה"ב עמ' 204, רל"ג מבא לפו"ח עמ'
קט"ו). ואמנם למסכתות עריות ואבות אין תלמוד גם בירושלמי (שתי המסכתות
היחידות החסרות בארבעה הסדרים השלמים של תלמוד זה), ולמסכתות [תמיד],
סידות וקיינים אין גם תוספתא (ואלו הן המסכתות היחידות - מחוץ למסכת אבות
- החסרות בתוספתא שלנו). - אבי מקוה לחזור ולמפל בנפרד במס' שקלים
ובתלמודה של מס' תמיד.

⁷⁹ ראה להלן עמ' 247 ואילך. ⁸⁰ ראה להלן פרק ד'.

שבנבלי מתפרשים תמיד בהקשר ל' סדרים - ומאידך, סוגיות ומאמרים אי"ם מרונים מאד אין לפרשם אלא כדבריהם המקוריים של אמוראי א"י ל"ס, ז"ס,⁸¹ נראה סאבו קרובים כבר למסכתאגרו. ואם עוד נצרף לכך ראיות נוספות, כגון העדר חומר בבלי לז"ס בירושלמי,⁸² דרכו המיוחדת של הבבלי בנושאי ס' ז"ס,⁸³ הידיעות המפורשות על מהזור אליפודים בישיבות בבלי⁸⁴ דרמזים רבים אחרים - נראה שעלינו להסיק שאמנם הסדרים ז"ס לא נכללו במחזור לימודי הישיבות בבלי.⁸⁵ אמוראי בבלי הרבו לעסוק בנושאי ס' ז"ס במסגרת ד' סדרים, ודבריהם בנושאים אלה בהקשר זה נאמרו.⁸⁵ הסוגיות, הפירושים וההערות הבבליות לגופם של עניני ז"ס הם בבחינת בנין-על מאוחר להלכות ולמקורות תנאיים מס' ז"ס ולסוגיות איו"ת מקוריות שהובאו, בסוגיות קודמיהם. דברי אמוראי בבלי בנושאי הסדרים זרעים וטהרות שלא לצורך הסוגיא המקומית נאמרו, נוספו לאחר שנושאים אלה נלמדו ונקבעו במסגרת ד' סדרים.⁸⁶

*

כבר הדגשתי וחזרתי והדגשתי, שאין בחיבור זה אלא בסיון לסיכום החומר האמוראי המרובה לז"ס שנידון לפרטיו בגספתיים. כל מסקנותי על דרך התהוותן של הטוביות הבבליות לז"ס, מבוססות על פירושי ובימהי סוגיות אלו לפרטיהן. כל העוסק בכגון דא בנאמנה, והתבסס בלבנים המרונים המתלולים

⁸¹ להלן פרקים ה' ו' וח'. ⁸² להלן פרק ז'. ⁸³ להלן פרק ג'. ⁸⁴ ר' פרק ב' ר' ע"מ' 49. ⁸⁵ מחוז להוראות למעשה ומאמרי רב ושמואל, ר' ע"מ' 271 ואילך.

⁸⁶ ואע"פ שסיכום זה בכללותו נראה לי בהחלט, עדיין עומדת השאלה האם אמנם אין בבבלי סוגיות ומאמרים ב ו ד י ס שהם בבליים מקוריים לז"ס (ר' פרק ח' הע' 96) או שמא יש להכריע כדעתי ולפרש את כולם במסגרת ד' סדרים (ר' שם ע"מ' 286 ואילך והע' 174 שם ועי"ש הע' 162 והע' 22). ואע"פ שהייתי נוטה להכריע כלשון אחרון, שהרי הם כולם מתפרשים לדעתי במסגרת זו - אינני יכול להשתחרר מן החשש שמא בתפרטו הדברים מתוך הרהורי הלב על תמונה שלמה ואחידה יתר על המידה. מכל מקום, גם אם נניח שסוגיא בבליית זו או אחרת מקורה בז"ס, נראה לי ודאי שאין בחומר מועט זה בכדי להוציא מן המסקנות על מקורן של כלל סוגיות ז"ס הבבליות ועל לימוד ארבעה סדרים בלבד בישיבות בבלי (ר' לעיל הע' 58 והע' 78). לאחר שלא מצאנו בשום מקום סימנים מוב- הקים להכרעה (ר' ע"מ' 169 הע' 14), אין לנו אלא המסקנא העולה מכלל סוגיות ז"ס הבבליות בצירוף לראיות והשיקולים האחרים.

לניתוחה של כל סוגיא וסוגיא, יודע עד כמה הדברים רופפים ובאיזו מידה עלולות מסקנותיו להשתנות לאורם של "פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשות בכל יום". כל זמן שפרטי הדברים סבספחים לא עמדו במבחן, אין לגבול על הסיכומים שנפרקים הבאים ואין להסיק מהם מסקנות כלליות יותר. אבל יתר על כן, כל המכיר את הספרות המדעית לחקר התלמוד הבבלי, יודע עד כמה אנו רחוקים מפתרון של השאלות התלמודיות "הגדולות" המסורות בחללה של ביקורת התלמוד מראשיתה ועד ימינו.⁸⁷ בכל מהלך עבודתי השתדלתי להתרחק ככל האפשר מלדון בבעיות שהן מעבר למסרתה המצומצמת של עבודה זו: בדיקתן של "סוגיות זרעים וסוהרות" שבשני התלמודים. ואעפ"כ כמדומני שעלי לתת את הדין ולהעיר - ולו אף בקצרה, כנוגע ואינו גובע - על כמה מסקנות עקרוניות העלולות להשתמע מתוצאותיו של מחקר זה, עליהן רמזתי בסוף סיכומה של עבודה זו.⁸⁸

⁸⁷ בניות היסוד של התלמוד הבבלי - שבחלקו העמדו כמסרה למחקר בדברים הקצרים שנכתבו ע"י ר"ז פרנקל ("מ"ח ח"א וי", מבוא הירושלמי עם"מ"ז ועוד) ובמיוחד ע"י תלמידו הגדול ר"י לוי (בהקדמתו לפירוש ירוש' ב"ק) - לא רק שלג נפתרו אלא שברובן אף לא הוגדרו עדיין כראוי. בחקר ספרות חז"ל היה התלמוד הבבלי בבחינה מה מזה שאין לו דורש - יעידו על כך הניבולוגדסיה הדלה של המחקרים המעטים שהקדשו במיוחד לבבלי, ועיסוקם של גדולי החוקרים במחקר הבבלי כבדרך אגב. ואעפ"י שבדולי חוקרי הספרות התנאית והתלמוד הירושלמי תרמו בדרך הילוכם להבנת הבבלי יותר מכל החיבורים שהקדשו במיוחד לנושא זה, אין בכך משום מחקר שיטתי בבעיות היסוד של התלמוד הבבלי. מעבין לציין בהקשר זה להרצאותיהם הפרוגרמטיות של שנים מגדולי חוקרי ספרות-התלמוד בימינו שביטאו כמעט בעת ובעונה אחת (אביב-מרפ"ה) - פרופ' מ. אלבק בהרצאתו על הישגיו של המחקר-התלמודי החדש (ס' זכרון לביה"מ לרבנים בנרסלאו, 1963 עם' 167-174) ופרופ' י"נ אפשטיין בדבריו על "המדע התלמודי וזרכיו" (ידיעות המכון למדעי היהדות ב' עם' 22-5) כמעט שלא נגעו כלל בכל הקשר להישגיו ולזרכיו של מחקר הבבלי. ומאז לא נשתנו הדברים בהרבה, במפרים ובמאמרים המעטים שהוקדשו במיוחד לחקר הבבלי כמעט ואין למצוא מסקנות מנוסחות שאפשר להמשיך ולגבול עליהן. ולא רק שאין לנו מחקרי יסוד אלא אפילו כלי עזר אלמנטריים ביותר אין נידענו. וכאשר מגיש הלומד באפלה מבלי שימצא על מי להשען וכמה להעזר, בדמה לפעמים שביקורתו החריפה של ר' ירמיה "במחשכים הושיבני וכו'" מכוונת על מחקר תלמודי של בבל בימינו. יתר על כן, כמה ממסקנותיו של מחקר התלמוד הביקורתי יש בהן לעתים משום השמטת כל קרקע בטוחה מתחת רגלי הלומד והחוקר. ביקורת המסקורות העלתה תופעות שונות (ר' למשל להלן הע' 112) המתייבנות משנה זהירות בהסקת מסקנות - אבל היא עצמה והשימוש באמצעיה מביאים לעתים קרובות לידי מסקנות והיפוכן. - ואמנם - ובמיוחד בקשר לבבלי - מרובים הם "איוסיו של סקפטיציזם מתחדש שמבקש לעקור אותה מכל וכל" (הר"ש רוזנסל, "המורה" עם' ג"ז). אבל נראה שאין זו רק שאלה של "התגברות על היצר" הדרושת לדחות כל גסיון של חיפוש אחרי פתרונות לעידנא דמשיתא כאשר יהיו בידי הלומד והחוקר "מהדורות

שאלת תלמודן של הסדרים ז"ס בידונה עד כה - במידה שהיא בידונה⁸⁹ -
 מנקודת ראייתם של רוב העוסקים בכך את בעית התהוות התלמוד בכלל - כלומר,
 בעית העורכים והעריכות השונות. אם אין לנו תלמוד לשנים מסדרי המשנה
 מציגים את השאלה: האם נערך או לא נערך, בשלב זה או אחר, תלמוד לסדרים
 אלה. ואם אין מניחים שחלק מן התלמוד הערוך אבד⁹⁰ ואף מרגישים בכך
 שבתלמוד של הסדרים האחרים מרבים לדון לגופם של גושאי הסדרים החסרים -
 רואים בכך אה פצולתם של העורכים.⁹¹ אבל המסקנות המסתמנות לדעתי - בניגוד
 למצופה מראש - על דרך התהוותן של הסוגיות הבבליות לז"ס ובדבר מקורם של
 מאמרי אמוראי בבל בגושאי סדרים אלה, מצביעות כנראה על כיוון אחר.
 נראה שבעית הבעיות בכל הנוגע לדרך התהוותו של התלמוד היא השאלה -
 מניין משתחרר ממשנה אף בשעת לימודן של סוגיות התלמוד לגופן - האם אמנם
 "עד ימיהם [של סוף כל האמוראין] לא היתה גמרא על הסדר וכו' ורב אשי
 ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם וקבעו על סדר המסכתות וכו'".⁹²
 או שטא "בכל דארא ודארא מן אילין דארי הוה אית להון שמעתא דגרסי להון
 רבנן כולהון ומסדרי להי תדיר" ו"כאילין מילי איתוסף תלמודא דארא בתר
 דארא דכל דארא קבעין ביה מילי מן ספיקי דמיתדשין ומעשים וכעיי"ן⁹³

מדעיות". כודאי שאין מקום לתיאוריות שהן כמגדלים הפורחים באויר כאשר
 אין הן מבוססות על סקסט מבוקר ועל פרשנות קפדנית. אבל מאידך, בסופו של
 דבר צבת בצבת עשויה, והרבה הרבה משיקוליו והכרעותיו של חוקר הנושא ושל
 פרשן הסקסט בשקלים לאורך של אותן "שאלות גדולות" שמפתרונן אין להשגת.
 ובדואי שבה הפרשנות הראויה לשטח - גם אם היא נעשית לגופה ולשם עצמה
 בלבד - אינה פוסרת עצמה מטאלות סורביות אלו. הרהורים וחששות אלה על
 השפעת הגומלין שבין סני צדי המסבב אינם מרפים לא בשעת פירושי הסוגיות
 ולא בשעת סיכומן (ר' לעיל הע' 86) - אבל הם שמחייבים גם להסיק מסקנות
 מהן.

⁸⁸ להלן עמ' 278 (285) ואילך. - וזאת כמונן מעבר למשמעותן העיקרית של
 הדברים לפירוש סוגיות ז"ס עצמן. המסקנות בדבר דרך התהוותן של הסוגיות
 הבבליות לז"ס במסגרת תלמודם של ר' סדרים, יש בהן לעתים קרובות בכדי
 להכריע בפירושן של סוגיות אלו לגופן (דוגמאות מרובות לכך בנספחים).

⁸⁹ ראה לעיל הע' 2. ⁹⁰ ראה להלן עמ' 41. ⁹¹ ר' עמ' 77 ואילך.
⁹² כ"ל ש"ו של רש"י בנ"ס פ"ו א' ד"ה סוף הוראה (ור' גם רש"י סוכה
 כ"ח א', ביטין ס"א ב', קידושין ב"ב סע"א, ב"ב ס' ב' וכאלה עוד).
⁹³ כתיאורו של רש"י באיגרתו עמ' 62, 66 (ר' להלן עמ' 64 ואילך) ועוד.

שאלת יסוד זו, שהעסיקה הרבה את חוקרי התלמוד, 94 בצורתה זו הפס-
 ננית, אין עליה כנראה תשובה חד-משמעית. נראה ודאי ששני הגורמים - קביעה
 מתמדת ועריכות חוזרות - משמשים בצרבוניא ואין לתחום ביניהם תחומים בר-
 רים. בכל סוגיא וסוגיא, ובכל אחד ממרכיביה, צריך גמיד לנסות ולהבחין
 בין גרעינם המקורי של הדברים ובין האינטרפולציות שחלו בו במשך הדורות
 ונידו החזקה של העורך. אבל אם השאלה היא, האם מבנה התלמוד ביסודו ובמסגרת
 הכללית הלך ובבנה דארא בחר דארא, כאשר כל דור קובע את חלקו על גבי
 ו ב ח ו ר "תלמוד" של הדור הקודם, או שמא אין כבין התלמוד בעיקרו
 אלא מעטה ידיהם של עורכים למיניהם ולדורותיהם - נראה, שעל כך מתבקשת
 נקיסת עמדה גם מן המסקנות המסתמנות על סיבן ומקורן של סוגיות ז"ם הבבלי
 שבבלי. 95 שהרי אם אמנם כדברינו, שדברי אמוראי בבל וסוגיותיהם בנושאי
 ה"ז"ם מקורם במסגרת ד' סדרים - לאחר שמקורות תנאיים, סוגיות אי"מ
 ומאמרי רב ושמואל לז"ם הזכרו בסוגיות קודמיהם - משמע, שהדברים בקצבו

94 מאז רב"ק ועד ימינו מסקן חוקרי התלמוד בשאלה זו באופן יסיר ונגעו בה
 הרבה בעקיפין - בדרכים שונות ביסוד לעמוד על עקבות "תלמוד" של האמוראים
 לדורותיהם; "התלמוד" ("גמרא") שהלך רב"ק" דור אחר דור (ראה רב"ק מונה"י
 ש"ר, מהר" רבידוביץ' עם רב"ב ורי"ן אפשטיין, מנאות לסה"א עם' 12 -
 ור' רו"י הלוי הנ"ל [הע' 87] רע"ש ס"ז 4; דוה"ר ח"ג עם' 116
 ואילך, ח"ב עם' 551 ואילך [שם עם' 614] ועוד; קפלו, עם' 179 ואילך [שם
 עם' 207 ועוד]; ר"ח אלבק, ס"ז גולק-קליין עם' 1 ואילך ועוד ועוד. ר'
 גם א. וייס, לחקר התלמוד עם' 93 ואילך ולוין, רבנן סבוראי עם' 1 [להע'
 ב' שם ר' מש"כ הר"ש אברמסון, במרכזים ובתפוצות עם' 45]. רוב החוקרים
 שהגישו ביסוד ה"קנצ" שבתלמוד ובמסגרות המסובלות שקדמו ל"עריכות" האח-
 דונות, עמדו על כך מתוך הערות מפורשות בודדות שבתלמוד (בעקבות רש"י)
 ועל סמך ניתוח מספר מנצמם של סוגיות. אבל כדרכן של הידיעות המפורשות
 בתלמוד (ר' להלן עם' 49-50) הן מעטות ונדור כלל אינן חד משמעיות (כגון
 "קנצ" - אברמסון עם' 63 [ר' מנאות לסה"א עם' 292 הע' 17]. משמעותן של
 ביטוי זה - המופיע בבבלי בקשר לחומר אמוראי רק עוד פעמיים: ברכות ל"ח
 ב' ובכורות ל"ו רע"ב [ר' מנאות הנ"ל ר"ע 120 ומרכיב ר' ר"ע 43] - במד
 מנח ספרות אינה ברורה לחלוטין [ר' לאחרונה א. וייס, שם עם' 66-70
 על "קנצ" בירושלמי - וייס שם - העיר כבר בעל דוה"ר ח"ב עם' 129, ור'
 ד"ג פו"ח ח"א עם' 139 הע' 28 - ור' עוד ירוש' יב"מ פ"א ב' ע"ד וש"נ.
 והשוה גם ס"א"ר עם' 23]) ובסופו של דבר עלינו להסיק את המסקנות מניתוח
 סוגיות התלמוד עצמן. אלא שבנושא יסודי זה בודאי שאין להסתמך על סוגיות
 בודדות, שהן כשלעצמן בד"כ אינן מכריעות (ר' גם אלון, מחקרים ב' עם' 308).
 - ואם אמנם כדברינו בקשר לדרך התהוותן של סוגיות ז"ם המרובות שבבבלי,
 יש בידינו חומר מרובה ומגוון לנושא זה.
 95 ראה למשל להלן עם' 281 תע' 153.

ונלמדו במסגרת זו כבר בימיהם.⁹⁶ כך בדילוגי אמוראי בבבלי בסוגיות צ"ה"ט (ובמאמרי רב ושמואל) לז"ס הנוגעות בהם למקומן הנוכחי ואפשר פנהקשר זה המשיכו לרזון בהן,⁹⁷ וכך בפירושיהם לסוגיות הלמאמריהם לז"ס שלא בסדר במסגרת הנוכחית אלא בדרך אגב.⁹⁸ - סוגיות ואמוראים אלה בלשונן, ב ש ד ר ו נ ק נ ע ו במקומן הנוכחי כבר בימי אמוראי בבבלי שנו"ב בהם.⁹⁹

ומכאן לבעיה אחרת - שהיא קשורה בראשונה - בעית המעמדות הקדומות. בעיה זו שהרבו להעיר עליה חוקרי התלמוד מאז דו"פ,¹⁰⁰ לא הנהירה עדיין כל צרכה ומשמעותה לא נתבררה עדיין במלא היקפה.¹⁰¹ במעמדות הקדומות לעתים אינן מלמדות אלא על סוגיות קדומות שהיו בפני המאמרים יותר.¹⁰¹

⁹⁶ ולא להיפך, כגון הצעתו של קפלן, עם' 307 לגימין ס"ו ב' (בחלקה הבבלי) - ר' מש"כ שם (ופי"ל עם' 282 הע' 155).
כך בסוגיות הנבילות השלמות המדוברות בנושאי ז"ס (להלן עם' 120 ואילך) וכך בסוגיות המסך וכתוספת פירושים בהם אמוראי בבבלי (עם עם' 140 ועם' 151 ואילך). תופעה זו הרבילה מאד מאנני דרבא ואילך (למעשה אחד במסגרת של רב פפא ורבני דורו - ר' שם עם' 151 ואילך וע"פ עם' 276 הע' 300) -
נמצאת גם בשכבות וסוגיות קדומות יותר (צ"ס ור' עוד להלן עם' 287 הע' 176) אלא שהדברים בד"כ אינם חד משמעיים ועלי לוותר לע"פ של דרגסאות מפורסות. מ"ס עלי לציין כבר כאן, שכמה מאמרי אמוראי בבבלי קדומים קשה להסביר בדרך זו (ר' למשל סהרות: ב"ס ק"ה סצ"א - רב הובא: צלילי ע"ב א' - רב חסדא ועוד. ר' גם להלן עם' 269 הע' 96 והב"ש).

⁹⁷ דאה למשל הסוגיא (סהרות וזרעים) שבמבנות ב"ד א' - ב"ה א' על סחלקת אמוראי א"י ורב ושמואל.

⁹⁸ דאה למשל מש"כ לזרעים - בבא מציעא ק"א א' (פרטים אחרים פזנניס שם תיקון).

⁹⁹ אבל ראה עוד להלן הע' 102.

¹⁰⁰ מלבד דו"פ, ר"י לוי, דוה"ר זקפלן שצויינו כבר ע"י ר"ח אלבק במאמרי הנ"ל (הע' 94) עם' 3 הע' 1, ראה עוד די"ן אפשטיין סבא לבה"מ ר"ע 396 והנ"ש, שם עם' 440 ועוד, א. וייס על היצירה פרק ב' ועם' 295 ואילך, הר"ש רוזנסל בהרצאתו לפני הקונגרס למדע"י תשכ"ה (תקציר עברי עם' 14-15) ור' גם ב. דה-פריס, בר-אילן ד' עם' 82.

¹⁰¹ שהרי בעצם קיומן - בהיקף מצומצם לפחות - כנראה אין לכפור (רבצורתה הפשוטה העירו עליה כבר הראשונים בכו"כ מקומות, כגון זו שברש"י פסחים פ"א ב' ד"ה וסומאת התהום, ר' דוה"ר ח"ג עם' 117, וכאלו עוד).

¹⁰¹ ראה גם להלן עם' 175 הע' 32.

- אבל לאו דוקא על "קביעה" קדומה ועל "תלמוד" קדום. - ואם אמנם כל דברי אמוראי בבל לז"ס בעקבות הופעת עניני ז"ס במסגרת ד' סדרים נאמרו - יוצא, שפירושיהם ודיוניהם של אמוראי בבל לגופם של מקורות ונושאים מס' ז"ס מהוזכרו בסוגיות סתם, מעידים על כך שסוגיות סתמיות אלו נשנו ונקבעו כבר בימיהם במסגרת זו. ואם כך, יש בידינו דוגמאות מרובות לסוגים שונים של סוגיות-סתם קדומות.¹⁰²

ומכאן למסקנות וחוקות ומסופקות הרבה יותר. ראינו שהסימנים השונים הרוטזים על כך שארבעה סדרי הבבלי מהווים כנראה יחידה אחת שלמה,¹⁰³ אינם נובעים מפעולתם של "עורכי" התלמוד (כדעתם של הלוי ואחרים),¹⁰⁴ אלא שמתחילה במסגרת לימודם ו"תלמודם" של אמוראי בבל לא נכללו אלא סדרים אלה בלבד.¹⁰⁵ אבל בדיקתן וניתוחן של "סוגיות ז"ס" שבבבלי - בצירוף לראיות אחרות¹⁰⁶ - לא זו בלבד שהם מוכיחים שבמהזור לימודי ישיבות בבל נכללו רק ארבעה סדרים, אלא נראה שאין למצוא כלל בסוגיות ז"ס המרובות שבבבלי מאמרי אמוראי בבל שמקורם בפירושים וחידושים לסדרים ז"ס לנופם. לפי דעת כל דברי אמוראי בבל לז"ס שבבבלי,¹⁰⁷ מקורם במסגרת ד' סדרים.¹⁰⁸ אבל

¹⁰² אלא שכמובן גם כאן יש לנהוג זהירות רבה בהסקת מסקנות, שהרי אפשר שעניני ז"ס אלה הזכרו גם במקום אחר במסגרת ד' סדרים ושם מקור דבריהם של אמוראי בבל (תופעה רגילה); עניני ז"ס הזכרו אמנם במסגרתם הנוכחית אבל לאו דוקא בהקשרם הנוכחי שבסוגית הסתם (ר' למשל סהרות-שבת ב"ח ב' והע' 13 ס); אפשר שמאמרו של האמורא הבבלי מעיקרא נכלל לא לענין ז"ס נאמר (ר' למשל ס' - ערכין ב' א' והע' 17 ס, ור' גם להלן עמ' 281 הע' 155) - וההכרעה בענין זה בד"כ אינה פשוטה כלל (ר' למשל ס' - פסחים י' א' והע' 13 ס ועצ"ע).
גם תופעה זו רגילה בעיקר מאבני ורנא ואילך (עי"ל הע' 96) - אבל היא נמצאת גם בשכבות קדומות יותר.

¹⁰³ עי"ל עמ' 21 ואילך (ור' עמ' 97 ואילך).¹⁰⁴ ור' עמ' 272 והע' 107
¹⁰⁵ ר' עמ' 281 ואילך (ועי"ש עמ' 280 הע' 149 ועוד).
¹⁰⁶ ר' פרקים ב', ג', ז' וח' (ור' גם עמ' 288 הע' 181).
¹⁰⁷ מלבד מאמרי רב ושמואל והוראות לסעשה כהל' זו"ס - עמ' 271 ואילך.
¹⁰⁸ ר' עמ' 286 ואילך (ועי"ש הע' 174) - ור' לעיל הע' 86.

אם כך, לכאורה תסוהים הדברים - שהרי אין ספק בכך שאמוראי בבל בקיאים היו בכל ששה סדרי משנה, ¹⁰⁹ ואם כן בודאי פירשו לפחות פשוטן של משניות וברייתות מסדרים אלה, וכיצד זה יתכן שבסוגיות הבבליות המרובות לז"ס שבבבלי לא ימצא כלום מפירושיהם לסדרים אלה? ולכן נראה, שבדיניהם של אמוראי בבל לגופם של הסדרים ז"ס, שלא במסגרת לימודי ד' סדרים נאמרו ולא נקבעו ב"תלמוד" לא נעזרו בהם במשא ומתן של הלכה, לא אותנו מינייהו כי מדרש ולא הובאו בתלמודם של הסדרים האחרים. ¹¹⁰ בנופאי הסדרים ז"ס השתמשו רק בסוגיות ובמאמרים ארץ-ישראליים ושל רב ושמואל, ¹¹¹ ובדברי אמוראי בבל אחרים שמקורם במסגרת לימודי ד' סדרים. ומכאן היה נראה לכאורה שהאמוראים בדיוניהם הסתייעו (לקושיא, לראיה וכד') רק בדברי קודמיהם שמקורם במחזור הלימודים הסדיר, שהקיפו ארבעה סדרים בלבד - דברי האמוראים לסדרים אלה נקבעו בגמרא דארא בחר דארא והפכו להיות קרובים למעין חומר רשמי ¹¹² שממנו מקשים וכו' בעזרים.

כאמור, לא באתי אלא להעיר ברמזים קצרים בלבד על כמה תוצאות אפשר-

יות העלולות להשתמע מן המסקנות המסתמנות מבדיקתן ובייתוחן של סוגיות ז"ס

¹⁰⁹ ר' עמ' 44 ואילך (ור' עמ' 263 הע' 88).

¹¹⁰ ראה עמ' 287 הע' 177.

¹¹¹ ראה עמ' 273 ואילך ועמ' 287 הע' 176.

¹¹² ש"נכנס לחבורה" (השוה ליברמן, יובית ויונות עמ' 218) וכל דור וכל ישיבה "קובעים" בו שכנה חדשה (שם עמ' 220). - ר' עוד להלן עמ' 49 הע' 19 (ור' גם תלמודה של קיסרין עמ' 19 והע' 1 שם).
[כמדומני, שחוקרי התלמוד שעמדו על הדינמיות הגדולה שבחומר האמוראי הרבו להדגיש את מידת החופש המרובה שנהגו התלמידים (ר' כבר יד מלאכי סי' תרס"ג), המוסרים וה"עורכים" למיניהם, לא הדגישו די הצורך את הצד השני של המסע - את הסמסיות ואת המסגרות הקבועות בתלמודם של האמוראים לדורו-תיהם. כך שלעיתים קרובות איבך יודע כבר האם נמצאים לפניו דבריו המקוריים של האמורא כאמירתם במפורש, לענין ובהקשר שבו הם מופיעים לפנינו בסוגיות הש"ס - או שמא נמסרו הדברים בצורה שאינה אלא "מכללא", ואין הם אלא בבואת רחוקה של דברים שמעיקרא בניסוח שונה, בהקשר אחר ואף לענין אחר נאמרו. נכון אמנם שמאמרי האמוראים וסוגיותיהם עברו גלגולים מרובים ועיבודים יסודיים, אבל אעפ"כ המסגרות הכלליות קבועות ועומדות. כך נראה גם מן

ואע"פ שכמדומני שלהערות כלליות אלו אפשר למצוא להן סמוכין מן אחרין

סגין בסוגיות הש"ס, לא הצעתי אותן כאן אלא כדי להבהיר את המשתמע לכאורה

מסוגיות ז"ט שבבבלי. מכל מקום, אין לדון בהערות אלו כל זמן שמסקנותי

על "סוגיות בבליות לס' ז"ט" לא עמדו במבחן, שהרי אף הן בראות לי כמפתיעות

ולעתים גם קיצוניות יתר על המידה.

המסקנות העולות כנראה מניחות סוגיות ז"ט שבבבלי. אמוראים וסתמא דגמרא מוכיחים הסברים ודיונים לפנינו ז"ט ש נ ק ב ע ו' בסוגיות קודמיהם - אבל לעתים התוספת מרובה על העיקר והסוגיות המקוריות בבנות מחדש, ניסוחם, סדרם והקשרם של דברי אמוראים קדומים משתנה כחומר ביד היוצר. מאמרי אמוראים שמעיקרם לא היו אלא תירוץ לקושיא ומקורות תנאים שהזכרו רק במהלך השקלא וסריא המקורית הופכים לנקודת מוצא של הסוגיא (ד' להלן עמ' 263-5 והפ' 91 ו-93 שם ועוד) - ואעפ"כ נשארים הדברים במסגרתם הם- קורית ועדיין אפשר בד"כ לשחזר את דרך התהוותה של הסוגיא. סוגיות ש"בכנסו לחנורה" נקבעו אטם במסגרת ה"תלמוד" של ד' סדרים, אבל הם הרכבו וניסחו מחדש ואף העברו ובלמדו בהקשרים שונים (ד' למשל מש"צ בעמ' 174 הע' 29). סוגיות בבליות לז"ט שמקורן במסגרת ד' סדרים לא תמיד נמצאות לפנינו במקומן המקורי (ד' למשל מש"כ לחולין עכ"ג א' ובהע' 9 שם), אבל גם אם אין עיקרן במקומן הנוכחי מקורן במסגרת ד' סדרים (ד' עמ' 265 הע' 94). ואם אמנם נכון הוא שאנו יכולים למצוא תמיד את הקשרם המקורי של דברי אמוראי בכל (משא"כ בדברי אמוראי א"י) לז"ט במסגרת ד' סדרי התלמוד שלנו - ממש, שבמסגרתו הכללית של התלמוד זה לא חלו בו שינויים יסודיים.]

א. דעתם של ראשונים ואחרונים

אף על פי שאין בידינו תלמוד בבלי אלא לחלק משה סדרי המשנה בלבד, לא נידונה במפורש שאלת שלמותו של הבבלי עד לימי חוקרי התלמוד שבמאה התשע עשרה.² רבותינו הראשונים, שבתנו דעתם על רוב הבעיות שהפסיקו את המחקר-התלמודי החדש - אע"פ שאין זה "מעין מלאכתם" - לא דנו בשאלה זו. הראשונים, כדברם על היגדור התלמוד, מונים את מסכתות התלמוד שבידינו, מבלי לערר את שאלת תלמודן של יתר מסכתות המשנה. הם לא דנו ולא גבעו בשאלה זו כלל, משום שלא היו להם ספקות בדבר שלמותו של התלמוד הבבלי - מסיבותם והדברים שנדרר אגב יוצא ברור, שלדעתם נמצא בידיהם התלמוד בשלמותו כפי שהוא יצא מידי עורכיו.⁴

הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה כותב: "וכשהפלים רב אשי חבור התלמוד נ ד מ ד ת ש ה ו א ל פ ג י ב ו וכו' ומה ש ג מ צ א מהתלמוד שחבר רב אשי הם חמש ושלשים מסכתות שלא ג מ צ א לו דבר בסדר זרעים אלא בנכרות לבד וכו' ולא ג מ צ א לו דבר גם כן בסדר מהרות אלא במס' נדה בלבד אחר כן בפסד רב אשי אחר ש ג מ ר ה ת ל מ ו ד בבבל כאשר זכרנו".⁵ ניסוחו של המאירי בהקדמתו למס' אבות ברור יותר מבחיבה זו:

¹ ראה לעיל עמ' ² אבל ראה עוד להלן הע' 20. ³ ראה להלן הע' 25
⁴ מנורי הראשונים על יחסו המיוחד של הבבלי לסדרים "שאין מהם שום גמרא נעולם" (ר' להלן פרק ג' עמ' 76) יוצא ברור, שלדעתם עורכי התלמוד למסכתות שבידינו לא כללו סדרים אלה במסגרת תלמודם. וראה גם פרק ו' הע' 20. (ור' עוד להלן פרק ב' הע' 12.)

⁵ מהד' המכוננת עמ' 8-57 (מהד' קפאח ותרגומו עמ' מ"ו). - אצל המעתיקים מן הרמב"ם והמסתמשים בדבריו נוסחו הדברים בצורה מפורשת יותר, ראה למשל ר"י אברבגאל בהקדמתו לבחלת אבות (מהד' ג"י תשי"ב עמ' כ"ט): "ו לא ע ש ה תלמוד רב אשי כי אם בשלשים וחמשה מסכתות בלבד כמו שביאר כל זה

"ורבינא ורב אסי ה ב ר ו התלמוד הבבלי נאה ומתוקן ב א ר ב ע ה סדרים".⁶ והדברים מפורטים עוד יותר בדברי ר' פשה ב"ר חסדאי תקו, בעל כתב תמים: "רבינא ורב אסי כתבו את התלמוד וכו' ואעפ"כ לא כתבו הגמרא רק לד' סדרים ז ה ב י ח ו ב' סדרים שאינם נוהגים כדי שיכולים להספיק וללמוד בד' סדרים".⁷ וכ"כ גפ"ר יוסף ראש הסדר: "...ואם יאמרו מדוע נחרו לרסום את הגמרא על [ל"ה] המסכתות ההן ולא על [כ"ו] אלו באמר בגלל גודל הצורך להן בעת הגלות וכו'".⁸ וכדעת הראשונים כן גם דעתם של גדולי האחרונים, ראה למשל הקדמת הסמ"ע לחור"ם: "ותלמוד בבלי אינו מסודר כ"א על ד' סדרים וכו' אבל על סדר זרעים לא כתבו כ"א על מס' ברכות ובס' סנהדרין רק על מס' בידה".⁹

הרעיון שחלק מן התלמוד הבבלי חסר, לא עלה כלל על דעתם של הראשונים. הראשונים לא הסילו כל ספק בשלמותה של היצירה המקודשת שנשמרה מכל משמר, ש"עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע", ובודאי שלא ייעזרו כלל שחלק

בשלמות גודל הרמב"ם בפתיחת פי' המסנה", וכ"כ ר' יעקב ו' עכסאי בהקדמתו לתרגום פיה"ס לס' נשים: "ופירשו רבינא ורב אסי שהיו אחרונים פירוש ארבעה סדרים מלבד חמשה מסכתות ובקרא זה הפי' תלמוד (כ"י) בבלי", וז"ל בעל צדה לדרך בהקדמתו (דפ' ורשא ג' ע"א): "ו ס מ צ א ב ו לו בסדר זרעים וכו' ג ס ל א כ ת ב ד ב ר במסכת עדיות ואבות וכו'". (ור' הקדמת המאסף לפירוש ר' נתן האב עמ' ו'). - ור' עוד להלן ס' הע' 15.

⁶ בית הבחירה למס' אבות סנה' י"ח עמ', (ר"י די לאטיס בשערי ציון, מהר" בובר עמ' 28, סעתיק כרגיל מן הסאירי, אלא שהוא ניסח כאן את דבריו מן המאירי ומהקדמת הרמב"ם כאחת). ור' גם הקדמת המאירי למס' נדה: "והיה ענין זאת המסכתא הכרחי בלמוד גם בזמננו זה וכו' עד ש ה י א ה ס ב ה בעצמה להיות מחברי התלמוד מאריכים בה על המסגיות מיתרי הגמרא ויריעות מסכתותיה הסו ס ה ש ל א ע ש ר כ ו בשאר מסכתות שנסדר סנהרות". וכ"כ הרשב"ם בסוף פירושו למס' קינים: "הסדר הראשון וכו' סדר סנהרות וכו'". ונכלל זה הסדר אין בו תלמוד בבלי וירושלמי זולתי נסמ' בדה שיש בה תלמוד בבלי וירושלמי לפי שהוא נוהג בכל מקום ובכל זמן", ור' עוד כאן בפנים ולהלן עמ' 306.

⁷ מובא בים של שלמה, הקדמה שביה למס' חולין. לא ברור האם הקטע לקוח מס' כתב תמים (לא נמצא בחלק שפירסם קירכהיים ב"אוצר בחדש" ח"ג. ראה אסף, ספה"י לגינצבורג עמ' ס'), מפרגמנט של חיבור כלשהו, מחיבור קטן שהיה בידו המהרש"ל - "יריעה קטנה" - או שמא מחיבור בשם זה? (ראה אמשטיין R.E.J. כרך IXI עמ' 62 הע' 1-2 ואודרך, בעלי התוספות עמ' 23 הע' 51).
⁸ נקטע שפירסם שנייד ותרנוה ל"ה עמ' 170-1.

מן הנבלי אבד במסך הזמן. ¹⁰ עצם הפקפוק בשלמותו של התלמוד יש בו משום פירעון ביסודות מפיסתם את מהות התלמוד, לפיה סוביות הש"ס משלימות זו את זו, סומכות זו על זו ומתפרשות זו מתוך זו. ¹¹ "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" - כלל גדול הוא נבישתם של הראשונים לפירוש התלמוד ולהסקת מסקנות ממנו הלכה למעשה. ¹² "דכמה מילי נגמרא דלא סיפרש בדוכתייהו ומיפרשן בדוכמא אחריית", ¹³ וכמה גרסי הלכות שציקרן בסדר אחר בלמודן מסוגיות שבסדרים אחרים. ¹⁴ ואיך מפרש הלכה מסוקה פחיבור שאינך יודע מה נאמר בו בנושא הנדון בחלקיו האחרים שלא הגיעו לידיך? כל דרך דיוגם וגיטתם של הראשונים אינה מתישבת עם הפקפוק בשלמותו של התלמוד, ¹⁵

⁹ וזו הדיעה המקובלת עד לאחרוני האחרונים, ר' למשל בעל חפץ חיים, קונטרס מורה אור פ"ב (אבל ר' עוד להלן הע' 20 ור' גם ס' הע' 41).

¹⁰ ראה להלן הע' 26.

¹¹ "באם לא כן איך נספור על התלמוד" כלשון ר"ת בספה"י, חה"ח סי' מ"ר.

¹² ראה למשל תוס' כריתות י"ד סע"א, רמב"ן במלחמות לברכות פ"ג, והרבה כיו"ב בראשונים.

¹³ לשון הרי"ף ב"מ פ"ר ססי' שפ"ב.

¹⁴ גם במקרים שבסדר אחד נפסק במפורש "הלכה כר"פ", יש שפוסקים אחרת ע"ס הנאמר בדרך אגב בענין זה בסדר אחר - ר' למשל בדה ב"ב א' וב"ב קב"ו א' ונראשונים שם ושם.

¹⁵ הראשונים ראו בארבעה סדרי התלמוד ושני סדרי המשנה יחידה אחת שלמה של ששה סדרים, ומדברים על ששה סדרים ועל ששים מסכתות של תלמוד, כגון: "ששים מסכתות שבתלמוד" (המנהיג ד"ב ס' ע"ב. ור' פי' המיוחס לרס"ג לשה"גאון הגאונים עם" ק"ז: "ס' מסכתות שנמשנה הידועות בתלמוד"), "ששה סדרים של תלמוד" (תב"ק סי' ס"ו, ר' מדרה"ג שמות עם' תק"צ - ור' לוי, אברש"ג עם' 5 הע' ג' והוספות ותקונים שם עם' 2 ודק"ס חגיגה עם' 27 אות ב'), "שם סדרי בבליה" (בית זבול, H.U.C.A., VI עם' 287). וכך כותב לתומך סם בעל ס' החיבור בהקדמתו: "והנבלי הוא יותר ארוך ומנואר וכו' והוא עשוי לששה סדרים ויש בו ששים מסכתות לפי חילוק העניינים סימנם ששים הסה מלכות ותקכ"ב פרקים" (מהד' שעוועל עם' ג'), וכ"כ המאירי: "ומהם בתלמוד בששה סדרים כחוספת זרעים וטהרות" (הקדמה לאבות מהד' י"ם עם') וז"ל בעל ס' הקנה: "לא היו חוששין לסדר ס"א מסכתות לבטלה כי כחול"ל היה רכיבא ורב אסי" (הובא ע"י הר"ש אברמסון, "סיני" ב"ח עם' קפ"ז). והשוה לשון ר"מ: "ובדקתי ולא מצאתי משנה זו בכל התלמוד" (ספה"י חה"ח סי' תק"א).

"היגיעה השכלית הרבה בדברי התלמוד המגיעה לעתים למעין התעמלות שכלית היא פרי אמונה שהתלמוד הוא שלם ודבריו כולם הם דברי אמת".¹⁶

ובכל זאת, היו שחשבו למצא בדברי באונים וראשונים ראייה לדיעה שהתלמוד נערך לכל ששה סדרי המשנה - אבל נראה שאין לדברים יסוד של סמך. כך הבינו את הדברים שבאיברת רש"ב¹⁷: "ונהג רב אשי רשוותא במתיבתיה קרר לשתיין שנין והיינו דאמרינן בפרק מי שמת (ב"ב קנ"ז ב') במהדורא¹⁸ ימא דרב אשי¹⁹ אמר לן הכי ובמהדורא בתרא דרב אשי אמר לן באנפא אחרי דהכי תיקינו רבנן למתני כל שתיא ושתא מרתיין מסכייתא הן חסר והן יתר דהדר עלמודא כוליה בתלתיין שניין וכיון דרב אשי מלך

= "אינה מסנה בסום מקום" תוס' זבחים כ"ד ב' ד"ה והרי וס"ג. [ללשון התוס' שם: "והש"ס הביאה בקוצר שכן דרך הש"ס" - השגור, כגון "סיפת הש"ס", "פרק הש"ס", "בבלי ש"ס" וכד' - ר' מאמר על הדפסת התלמוד, מהד' הברמן עמ' ע"ז הע' 7 (וכך למשל בסה"ק לראב"ד מה' אמשטרדם ל"א א': "מרימר ומר בר רב אשי וחזריהם הם סיימו את הש"ס הנבלי וכו' - בד"ר: "התלמוד" [ור' כעת מהד' ג. כהן עמ' 27]) - אבל כמדומני שיש למצא אותן גם בכ"י של ראשונים. ור' מראה הפנים בכורים פ"א ה"ז ד"ה אמר ר"ח]). רמז יפה לתפיסה זו, יש לראות בגימטריא: "תלמוד בבלי בגימט' תקכ"ד כמנין פרקי שיתא סדרי משנה כמו שכתבו ז"ל" (חיד"א שה"ב מע"ס, קונטרס אחרון, מהד' ב"י עמ' 161 - מקורו כנראה בס' עומר השכחה לד"א גבישון, ליוורגר תק"ח, קכ"ה סע"א). "ארבעה סדרי" כסרמין לתלמוד בכלל, אינו מקובל בספרות הרבנית - ר' מרחביה, ק"ס מ"א עמ' 545 הע' 6 והנ"ל, ור' גם R.E.J., XVI עמ' 282 ובכלל, "ארבעה סדרים" כיחידה בפני עצמה אינו רביל (מלבד במנין הסדרים והמסכתות, כנ"ל), אבל ראה למשל ס' חסידים מק"ב סי' תתתש"ס: "כנבד ד' סדרים שיש להם במרא", אור זרוע א"ב סי' כ"ד: "ד' דהיינו ארבעה סדרים", סמ"ק סי' ק"ה: "ואע"פ שבדורות האחרונים ע"י מיעוט הלכנות נכתבו הארבעה סדרים" ור' ערוגה"ב הנ"ל במבא הע' 27. - ור' להלן פ"ב הע' 70 שם.

¹⁶ אורבך, בעלי התוספות עמ' 554.

¹⁷ אגרת רש"ב מהד' לויז עמ' 4-93 (גו"ס).

¹⁸ ראה גו"צ וכ"ה לפנינו בד' ובכ"י, אצל באונים ורוב הראשונים, אבל בס' העתים ובאו"ז (שלהלן) כנב"ס.

¹⁹ בתש"ג אסף תש"ב עמ' 65 בס"ס: "ומהדורא קמא ובתרא דרב ששת".

לקרוב שתין שבין הוו הכי תרי מהדורי וכו'". משמע, שלדעת רב שרירא עשה רב אשי שתי מהדורות לתלמודו, ש ש י מ מסכתות כל אחת - כל שנה שתי מסכתות.²⁰ - אבל אין לדברים כל יסוד, רש"ג לא מדבר לא על "עריכת התלמוד" ולא על מספר מסכתות התלמוד. כבר הראה בעל "דורות הראשונים"²¹ שאין כונת הדברים על "עריכה" או "סידור" מ ל ס ו ד ,²² אלא על ל י ס ו ד בשני מחזורים בישיבת רב אשי, ואין להוכיח מכאן כלל ש"תלמוד של רב אשי נערך" לשטים מסכתות. ברם נראה, שמדבריו של רש"ג אין לתלמוד גם על לימוד שנים מסכתות המסבה בישיבת רב אשי. כל העוסקים בפירושו דבריו אלה של רש"ג סמכו על "נוסח ספרד" של האיגרת שאינו מקורי,²³ אבל ב"נו"צ" נוסחו הדברים אחרת לגמרי: "... ד ה כ י נ מ ק י נ ו ר ב ב ל מ ג ו י י ב כ ל כ ל ה ת ר מ י ס ר י ש ת י נ א ת א ח ס ר ו י ג ר ו ה א ד ר מ ל ס ו ד י ה 'כ ו ל י ה ב מ ל מ י ש נ י ר כ ו ' " - ולא מדובר כלל על שתי מסכתות בשנה ולא על שנים מסכתות בשלשים שנה. גם הראשונים המביאים מסורת- גאונים זו²⁴ אינם מזכירים שתי מסכתות בשנה, אלא לימוד בשתי כלות וסיום מחזור לימודים

²⁰ עד כמה שידוע לי, הראשון שהעיר על כך היה בעל צמח דוד (מהד' פרנקפורט עמ' ל"ג. ור' יוחסין השלם עמ' 117 ב' וסדה"ד מהד' מ"ל עמ' 78 ב') - אחריו חוזרים לעתים קרובות על ראייה זו, בעיקר מימי "חכמת ישראל", וכל הענין הפך לעובדה היסטורית (ר' למשל גרץ, תו"י ח"ד 4 עמ' 350) על סמך "קבלת הגאונים" (א.ה. וייס - ר' להלן הע' 28) ו"מסורת הגאונים" (ר"ב טו"ח מבא ס"ע פ"ב, ור' גם לוין, אוצרה"ג בדרים הקדמה עמ' 8. - "קבלה היא בדיבנו" לש' הר"ה בערוך ע' הדר ג', עי"ש).

²¹ וזה"ר ח"ג עמ' 116 הע' י"ח (ור' עוד להלן ס' הע' 25).

²² אבל ראה להלן הע' 25 (ד"ה מכל מקום) על דעתם של ראשונים בדבר פירושו "מהדורא".

²³ ראה כעת אפשטיין, מנאות לסה"א עמ' 610 והב"ש.

²⁴ ערוך הב"ל (הע' 20) בשם ר"ח ומשם בס' היוחסין הב"ל (שם), רשב"ם ב"ב שם ד"ה מהדורא בשם "תשובת רב האי ובער"ח" ומשם באור זרוע ב"ב סי' ר"ז ובנמק"י ב"ב שם.

בשלשים שנה - ראין כאן כל התאמה בין מספר המסכתות למספר שני מלכותו של
דב אשי. 25 לא כאן ולא בסוף מקום אחד בדברי הגאונים 26 והראשונים לא

25 ונראה שהתאמה זו, שבין מספר השנים (המלכות) ובין מספר המסכתות, פתחה
את בעל "בנ"ס" לפרש את דברי רש"ג בדרך זו, ולהכניס לדבריו דברים שרש"ג
- זכרונם לברכה - לא החזיקו להם. רש"ג מדבר על לימוד בשתי כלות
דכל "פרקי פרי מתיבא" בכל כלה. כונתו להסביר כאן (בחלק ההיסטורי של
חיבורו - עמ' 73 ואילך - הלא בחלק הספרותי) שבשני "מלכותו" של רב אשי
בביתו "קדוש לשתי סנין" הספיקו ללמוד הרבה, פעמיים בשנה שנים עשרה
שנים ב"מלכותו" רבן גמור שתי מהדורות, מבלי שירצה לקבוע את מספר המסכתות
במסכתו עצמו. רב אשי, הראשונים (הנ"ל, עמ' 24) שהתחמסו בדברי רש"ג
וענין ה"מתיבא" כנראה לא היה מובן להם (ר' להלן פרק ב' הע' 76), וגם
לא היה צורך לעינות, קיצרו דבריו מבלי לשנות כונתו. ואילו אחרים, שעמדו
על ההתאמה שבמספרים ושינו את כונת הגאון, הם שיצרו את גזע ספרו שלפני
בו ("שנא" ו"מסכיתא" במקום "כלה" ו"מתיבא"). כך הניח כבר ר' יהודה
הברצלוני, שהביא בפרפזה את דברי רש"ג (ס' העתים עמ' 247) כדי להסביר
"כלה" ואת סדרי הלימוד בחזקי כלה, וזה לשונו: "ועל זה הסדר היא פירוש
מה דגרסינן בב"ב בסו"פ מי שמת אמר רבינא במהדורא קמא דרב אשי וכו' ופי'
מהדורא קמא דרבנן היא על דרך זה כי רבי אשי האריך בשינה שנים
זוה"ת לפרש את ש"ס שנים ללמוד כל מסכתותיהם וזהו שכל
שני מהדורות לכל מתיבא ופירוש כי שתיים למדו בכל שנה
זו שנה "הבנ", (הפרה במש"ס עמ' 281). ואמנם, בעל העתים סבר כנראה
שלימדו כל האמוראים כלל את כל מסכתות המסנה, וכך הוא כותב
בפירושו לס' יצירה (עמ' 50): "יש מי שרצה להרץ וכו' ולעניות דעתו
הוא חידוש לפי מלכותו היא וכו' ואין זה גרור לבו אבל אפשר לומר (ע"ס
עמ' 171 ועמ' 202) אולי בימים הראשונים שהיה גמור
לסדרו וכו' חידוש זאת המסנה בגמרא הכי ומצד אחר ומהרות היום בעוננו -
פינו היא מאד קצרה" (ע"ס פסחים ב' רע"א - ע"ס עמ' 25 וס"ע 173-ר"ע
174 ופבת קל"ה ב'). ואין ידוע אילו עקר וכו' כללא דמילתא כיון שאין היום
גמרא למהרות כל מתניתין ולא איתרצי בגמרא אם מתקשי לגו בה כמה דאפשר
להוריו ולעורכי מתריצין (ע"ס עמ' 289, וע"ס עמ' 41 ועמ' 187 ור' ס'
האשכל ח"ב עמ' 47 ולהלן פרק ב' הע' 18) ואי תנינן מילתא ואמרי' כי
אולי בגמרא מרובה עד שיבא מורה צדק". - אבל גם מדבריו אלה של הברצלוני
אין להסיק, שהמסנה "במלכותו" שנים מסכתות "תלמוד" בישיבת רב אשי וחלק
מסנה אבד (ע"ס עמ' 7-138). - "מקצמו כחוב ומקצו על פה" ר' מש"כ הר"ש
אברמסון, רנ"ב עמ' 30 בהערה, ובהנהגה הקדמה המאירי לאבות מהד' י"ס עמ' ()
אין הוא מתכוון כנראה אלא ללימוד כל סדרי המסנה בישיבות האמוראים (ר'
ר"י שור בהקדמתו לס' העתים עמ' XVI הע' ס' ולא כר"א אפסוביז, מחקרים
בספרות הגאונים עמ' 15 הע' 25, ע"ל במא הע' . ור' עוד להלן פ"ב הע'
12. - מהר"ד אבן עזיר טעמו לבה"מ עמ' 99 מקבל את בנ"ס כעיקר, אלא שהוא
מפרש שלפי הבאין מספר "המתיבות" שבישיבת רב אשי מתאים למסכתות התלמוד
שבדנו - אבל את חישוביו לא הבנתי, ע"ס).

מכל מקום, כל זה רק בנוגע לדברי רש"ג, שפירש מהדורא קמא ובתרא
במובן מהדורות ימי גבוריו ומהדורות המאחרת של רב אשי (וכן פירוש כנראה
כל הראשונים, ע"ל הע' 24. - ור' למשל הש' ר"א בן הרמב"ם סי' פ"ב, עמ'
109 והשנה דר"ז לחברי הרמב"ם בס' הקדמות לסו"ב. ולפתוח בזה גם
גמ"ה פירש בנ"ס "במהדורתו" - בזקבותו" [ר' פי' ד"ס, דק"ס עמ' 32], ולא

מצאתי שום רמז לדיעה, שהתלמוד שלנו נערך על כל ששה סדרי המשנה ובידינו
במצא רק חלק ממנו. כאמור, מדברי הראשונים משמע להיפך, וכל ההנחה הזאת
עומדת בניגוד ליחסם לתלמוד הבבלי.

דוקא כהשגתו של א. וייס על קהותם ב"לקורות" עם' 4 הע' 2, ר' גם שפ"כ
ב"התהוות" עם' 245 הע' 91, ועל אהת כו"כ לפי הראשונים שהנינו "מהדורא"
במובן ספרותי מסט, כמכוון ל"תלמוד" של רב אשי (אבל הם אינם מזכירים
ששים מסכתות! - כך כבר ר"י מיגאש ב"ב ק"ל ב'; "זוה התלמוד שלנו הלכה
למעשה הוא שלא נכתב אלא לאחר פיון ודקדוק בכמה דורות ולאחר כמה
סדרי ר' ו' וכו'", וכ"כ בעל צדה לדרך בהקדמתו: "ורב אשי עשה מהדורא
קמא ומהדורא בתרא ר"ל עשה שתי נוסחאות מהם כמו מחבר שמחבר וחוזר
ופונה בחבורו ומתקנו ומקצרו במקומות שהאריך וכו' והוא היה ראש בסורא
כסטים שנה וכו'", ואחריו דבסגנון דומה בהל"ע שער א' ספ"א. הרי"ע מפאנו
[שו"ת סי' ופ"י סי' ו] והשוה בעל המאמר דפ"י דפסחים ד"ה ואני
כותב אפילו: "כי הסה [הגאונים] ירשו את מורשיהם של רבנן סבוראי והרבה
קונדרסין הגיעו אליהם ממהדורא קמא דרב אשי". דברים מעין אלה כותבים
לתוס' גם אחרוני אחרונים, ר' למשל אוצה"ג גיטין עם' 53 הע' א'). אבל
כפסוקם של דברי הבמרא (ב"ב הב"ל) אין כאן גילוי חזרה על לימוד - כעבור
זמן קצר (מעין זה שבטבת ע"ו א' ועוד אז כב"ק קי"ז א' ועי"ש אוצה"ג עם'
166 והג"ש ר' משי"כ הרי"ש אברמסון, במרכיבים ובתפוצות עם' 46) או ארוך
יותר, על מסכת אחת או על כמה מסכתות, ולא דוקא חזרה על כל לימודו,
ובדואי של "מהדורה" כחבון "מחבר שמחבר וחוזר ופונה בתלמודו". אפשר שיש
ב"מהדורא" - שאינו מופיע יותר בש"ס - כשום מונח למחזור לימודים מסויים,
ברומה ל"מחזורא" שבירושלמי (שבת פ"א, ב' ע"ד וש"ג באצו"י; "הדר" =
"חזר", ר' קוטשר, סלים ותולדותיהן ס"ע 76 בשם הר"ש ליברמן וכעת בספה"י
לשלום עם' קס"ה הע' 12; לירוש' הוריות פ"ג, מ"ח ע"א הנ"ש, ר' גירסא
הנספח לבבלי וח"ב בויק"ר מהד' מרגליות עם' קי"ב [בהערות שם נפלה ט"ס;
במהדורת]) - אבל גם משמעותו של המונח שבירושלמי (ר' גם שבת פ"ז, ט'
ע"א ותענית פ"ד, ס"ח רע"א) אינה ברורה כל צרכה, והעמיסו עליו יתר מכדי
מידתו (ראה רז"פ, דרכה"ם עם' 215 הע' 1 נבנה"ק ק"א עם' ע"א, נ. ברייל. Jahrb.
ח"ב עם' 10 הע' 4, א.ה. וייס, דוד"ר ח"ג עם' 186, ר"י לוי, Interp.
עם' 10 הע' 1 ובהע' שב עם' 17. בעל דוה"ר המגנה כדרכו גם כאן את "חוקרי
אשכנז" אינו עקבי בפירושו, ר' ח"ג עם' 116 הע' ח' וח"ב עם' 309 ר' שם
עם' 322-3 והע' ל"ז-ל"ט שם ועם' 525 הע' קמ"ה. ר"ח אלבק מנא למשנה
עם' 286 והע' 29 שם ור' ירושלמי כפשוטו עם' 14 ועם' 400 ויוגית ויונות
עם' 217 והע' 40 שם). - מכל מקום, בגמרא עצמה לא מדובר כנראה על
"תלמוד" של רב אשי ובדואי שלא על היקפו, וככל הנראה אין לתלמוד על כך
גם מדברי רש"ג. (ר' גם הלן פרק ו' הע' 20).

26
ראיה אחרת מספרות הגאונים לדיעה שהבבלי "נחתבר על המשנה כולה", חשב
למצא הר"ל גינצבורג בדברי פירקוי ב"ב (פנ"ח בירושלמי מנא עם' קס"ו
הע' 27): "דעתו של בן באבוי היא ששבי התלמודים נחתברו על המשנה כולה
אלא שמחמת חולותיהם והמסדות באבדו תלמוד בבלי של סדר מהרות (זורעים?)
ותלמוד ירושלמי של קדשים וטהרות" (ר' גם לעיל מנא עם' והע' 9 שם).
- לדעת, מדברי ב"ב משמע דוקא ההיפך מזה. ברצותו להדגיש את שכת
החורה אצל בני א"י אומר ב"ב שהדברים הגיעו בא"י עד כדי אבדו חלק מתל-
מודם: "בשתכח זהם סדר קדשים כולו ותלמוד סדר מהרות כולו" (גבז"ח ח"ב

ואמנם, כנראה לא נסקרה היה זה א.ה. וייס שזן לראשונה בשאלה זו

במפורש, ²⁷ ואף הסיק מסקנא ברורה שאכן התלמוד הבבלי לא הגיע אלינו

בשלמותו ושני סדרים שלמים חסרים ממנו. ²⁸ בספרו דור דור ודורשיו, היבור

אמגמותיו הפסכיליות בכיוון זה ברורות לחלוטין, יצא וייס בהרפות נבד

הראשונים שכתבו על התלמוד: "והסכימו עליו כל ישראל ועליו אין להוסיף

וממנו אין לגרוע". פרק שלם מן הספר ²⁹ מוקדש לשאלה התמימה לכאורה:

"אם הוסיפו או גרעו הפאחרים", זו הוא מתאמץ להוכיח ³⁰ שאכן "הוסיפו

וגרעו" בתלמוד בכל הדורות. טכאן הוא עובר - בפרק הבא - לשאלתנו, ופוסק

ברורות "שהתלמוד שפידר דב אשי" ³¹ היה על כל פסכתותיו של ששה סדרי משנה,

ואף פעלה את הסברא ש"סיבה אבדתו היתה אשמת המעתיקים שרובם לא העתיקו

להם רק מה שהיה צריך לשעמם וכו' ואבד זכרו מן הארץ שכתבי יד הראשונים

כלו זאינם וההעמקות החסירו קצת מסכתות ולא נשאר מן התלמוד רק מה שיש

עמ' 560). אבל בודאי שלדעתו דבר כזה לא היה יכול לקרות בבבל שהיא מקום
תורה: "ולא שכחו תורה שבעל פה ולא הלכה למעשה פתי ישיבות מימות עולם
ועד עכשיו" (שם עמ' 563).
(ל"תלמוד כלים" - עי"ל מבא הע' 36.)

²⁷ הערות כלליות וטעמיות בכיוון זה אפשר כבר למצא אצל ראשוני "חכמת
ישראל", אבל מבלי שינסו לבסס דבריהם על ראיות של ממש - ראה למשל: (1824)
326 Jost, Geschichte IV, p. 9 (1831); Pinner, Compendium p. 9.
וכן גם צונז, הדרשות בישראל מהד' אלבק עמ' 29: "פשיטת המסכתות שלימד רב
אשי בתחילת המאה ה' נסדרו בסוף המאה ההיא בידי ר' יוסי וכו'" - מבלי
שניבא דאיה לדבריו. (ר' גם לעיל הע' 20).

²⁸ דור דור ודורשיו, ח"ג פי"ט (מהד' ר', וילנא תרע"א) עמ' 203 ואילך,
ועי"ש עמ' 165 ועמ' 187. - כבר כחמש עשרה שנה לפני כן, בעיר א.ה. וייס
בספרו "משפט לשון המשנה" (וריו תרכ"ז) עמ' 11 הע' ב', בקצרה ובהיסוס
רב על רעיון זה כ"דבר זר".

²⁹ שם פרק י"ח, עמ' 190 ואילך.

³⁰ שהרי ברור לכל המעיין בדבריו, שכל ראיותיו אינן ממין הסענה.

³¹ וכמובן שזו דעתו גם על הירושלמי, עי"ל מבא הע' 3.

בידיבו היום מסבו" 32 א.ה. וייס מבסס את דבריו על שלש ראיות עיקריות 33
 (א.) דברי רב פפא בברכות כ' א': "ואנן קא מתנינן שימא סדרי", 34 - "מזה
 אנו רואים שהיה להם ת ל ס ו ד על כל ו' סדרי המשנה", (ב.) "ממה
 שמצאנו בהרבה מקומות בגמרא הבבליה שמביאים משנה מאחת מן המסכתות אשר
 אין לנו עליהן תלמוד ומביאים אותה עם הפירוש שפירש בה אחד האמוראים
 במקום אחר ו ס כ ו ו נ על ה ת ל ס ו ד ש ע ש ה ב ה
 ה א כ ו ר א ה ה ו א ב ע י ק ר ה מ ש ב ה ב מ ק ו מ ה ", 35
 (ג.) "קבלת הגאונים" - רש"ג - בדבר מהדורא קמא ובמרא דרב אשי, ש"ספורש
 יוצא מסנה כי רב אשי ס ד ר ת ל ס ו ד ו על כל המסכתות שבו' סדרי
 המשנה". - ובכז, מלבד "קבלת הגאונים" 36 יש לו שתי ראיות - שהן אחת:
 מן התלמוד מוכח שאמוראי בבל למדו ס' זרעים ומהר"ג, ואף מביאים פירושים
 למשניות בסדריהם אלה, ו"פ ז ה א ב ו ר ו א י מ כ י ה י ה
 ה ת ל ס ו ד מ ת ש ש על כ ל ש ש ה ס ד ר י מ ש ב ה
 ב י נ ת ל ס ו ד א ר ז י ש ר א ל ו ב י נ ת ל פ ו ד
 ג ב ל י ". כלומר, אם סדריהם אלה נלמדו ע"י האמוראים ונמסרו עליהם
 פירושים, מוכח גם - לפי דעת בעל דדו"ד - שהיה עליהם "תלמוד" ערוך
 ומסודר. משנה המובאת עם "פירוש שפירש בה אחד מן האמוראים" לקומה מן
 "התלמוד שעשה בה האמורא ההוא בעיקר המשנה במקומה", ומשום שהאמוראים
 עסקו בכל סדרי המשנה "דבר ברור הוא כי היה תלמוד האמוראים על כל ששה

32 כאילו בדרך אגב הוא מבליע גם את האפשרות ש"אולי ה מ ס ד ר י מ
 האחרונים השמיטום או כימי רבנן סבוראי הפרידו התלמוד לקצת מסכתות
 מאחר שלא היה בו צורך לזמנם ולארצם" - אבל "על כל פנים מבורר מזה
 שהתלמוד שסדר רב אשי היה על כל המסכתות של ששה סדרי משנה".

33 על הראיה מ"תלמוד כלים", שהזכירה עוד קודם לכן במשפט לשון המשנה
 (לעיל הע' 28), ויתר כבר וייס בדדו"ד כאן - אבל חוזר עליו שוב בח"ד
 עמ' 165.

34 ראה להלן פרק ב' עמ' 55 ואילך.

35 מכל אותם "הרבה מקומות" מציין וייס (שם: הע' 1) לעשר סוגיות בלבד,
 והן כולן סוגיות סהרות ואף לא אחת מס' זרעים, אע"פ שהוא דן על ששה
 סדריהם. - ראה עוד להלן פרק ו' הע' 6-7.

סדרי המשנה איש לא בעדר". ואם התלמוד הערוך שבידינו אינו מקיף אלא ארבעה סדרים בלבד, משמע שבמשך הזמן נשכח תלמודם של שני סדרים "ואבד זכרו מן הארץ".

בעל "דורות הראשונים" דחה בצדק את מסקנותיו של א.ה. וייס בטענה, שאין להוכיח "סידור" ו"עריכה" של תלמוד למסכתות ולסדרים מסויימים מן העובדא שאותם מסכתות וסדרים בלמדו בישיבות האמוראים. הלוי דחה אמנם את דבריו של וייס, אבל הוא משלו לא הוסיף כל בקורה חדשה לגופו של ענין ומסתפק בדברים החלטיים, כגון: "בזה הלא אין כל ספק כלל שאילו הי' כל ז"ל נצטו מהוועד הגדול ההוא (רב אשי) גם ליתר המסכתות שבודאי שהיו בספרים בידינו ונמצאים עד היום" ואין להניח כלל ש"התלמוד הזה אשר בשמר מבני ישראל במשמרת המורה באו דבנן סבוראי או מעתיקים והאכידום מתוך הקהל. אבל כן הדבר כי כל אשר נסדר ונחתם נא לידינו ובשמר מכל קהל הגו- לה והמסכתות ההם שאין בהם צורך בזמן הזה³⁷ לא נסדרו ולא נחתמו ועל כן אין לנו מהם דבר".³⁸ לאחר הלוי, חוזרים עוד פה ושם בספרות החדשה³⁹ לבעית שלמותו של התלמוד שלנו "תלמודם של דבינא ורב אשי", אבל ללא כל דיון של ממש.⁴⁰ נוקטין עמדה לצד זה או אחר מבלי להביא ראיות חדשות, ולעתים קרובות חוזרים על דבריו של א.ה. וייס.⁴¹

³⁶ראה לעיל הע' 20 ו-25.

³⁷ראה עוד להלן פרק ב' עם' 77 ופרק ח' עם' 306.

³⁸דוה"ר ח"ב עם' 524-5 ועי"ש עם' 592 (היימן, תמו"א עם' 259 חוזר כדרכו מפיד על דברי הלוי).

³⁹ראה עוד להלן פרק ב'.

⁴⁰החוקר היחידי שסיפל בנושא זה בצורה רחבה יותר, הוא א. וייס בספרו המהות התלמודי בשלמותו, ראה שם"כ עליו להלן עם' 291 ואילך.

⁴¹כמעט מטעם הוא לעקוב אחר ה"דיעות" השונות בענין זה בספרי ה"מבוא" למיניהם ובספרות הפופולרית-מדעית. בסמון לאחר הופעת "דור דור ודורשיו" חוזרים על דברי א.ה. וייס בחובי המשיכילים כעל דבר מוסכם, ולאחר זמן

אבל גם הלוי אינו חולק על וייס אלא במה שנוגע לתלמודם של הסדרים

ז"ס "כשנסדר התלמוד על ידי רב אשי ורבינא וסייעתם וכו' כשנסדר התלמוד

בסוף הוראה' לסוף הוראה", רק על "התלמוד הזה אשר נשמר מבני ישראל

במסמרת התורה" אין לקבל עפ"י "החקירה ברוח ישראל וכחו הגדול" ש"התלמוד

ה זה " "באו רבנן סבוראי או מעתיקים והאבירים מן העולם" (שם). אבל

מלבד "חתימת התלמוד" ב"סוף סגנונו" ב"ועד חתימת התלמוד" לא הבחינו כלל

ב"מתיבתא" בין ה' ז"ס לפאר כל הסדרים, ולא רק שכל הסדרים כולם נלמדו

בישיבות⁴² אלא שב"סידור הכללי אשר הי' כבר לכל התלמוד בכללו לפני זה"³

נכללו כנראה כל סדרי התלמוד,⁴⁴ וזה מקורן של ה"מוגיות גדולות ושלמות"

כאילו נחקבלו הדברים כמעט ללא עוררין. כבר כשנה לאחר הופעת דו"ד ח"ד,
כותב J.S. Bloch בספרו (Wien 1884) Einblicke i.d. Gesch.d.B.Tal. עם' 106 ואילך, שהתלמוד נערך על י' סדרים אלא משום שהוא נמסר בע"ס,
נשתכחו שני סדרים ולא הגיעו לידי רישום בספר, - וכל זה ע"ס חזרה
מדויקת על כל פרטי ראיותיו של וייס ובלי הזכרת שמו. כך כתב באותה שנה
גם א. הוכמס בסקירתו הפופולרית Der Talmud (וויזן 1885, והופיע כבר
ב- 1884 א.ז.ס.ז.) עם' 30-31. מכאן ואילך הוזרים הדברים לעתים קרובות,
ראה למשל: סביונ, המקופה א' עם' 546, מילציגר-רוזקינסון Hist. of the
Tal. עם' 42 - בעד ונבו ע"ס סברות בלבד. ומאז כתב שפ"ן הסופר - בעקבות
בעל דו"ד - בהקדמתו לירושלמי מהד' וילנא, חומת ירושלים ראש שער ד':
"בלי ספק שהיה תלמוד בבלי לכל ששת סדרי המשנה", חוזרים על הדברים גם
בספרות המסורתית. כך למשל בזמן האחרון: גרוס, אבות הדורות, ת"א תש"ך
עם' 421, קורמן, מבוא לתושב"כ ושבע"ס, ת"א תשכ"ו עם' 111 ועוד; וגם
בספרות הרבנית החדשה, ראה למשל רב"צ פרידמן, שו"ת בצר מסעי זי' א',
ל"ד ע"ב (ע"ש ור' לעיל מבא הע' 36).

⁴² ראה להלן פרק ב' עם' 47.

⁴³ כידוע, מדבר הלוי על "סידור הש"ס בדברים קבועים" החל מראשית ימי
המתיבות" (ר' למשל עם' 558) והוא מבחין גם בין "סידור התלמוד" בימי
אבני ורנא לבין "חתימה" סופית בימי רב אשי (עם' 480, עם' 496 עם' 550
ואילך ועוד). אבל המונחים - "סידור", "חתימה" וכו' - וההבדלים שביניהם
אינם מוגדרים כל צרכם, והלוי עצמו אינו מקפיד על ההפרדה ביניהם ומשתמש
בהם חליפות. כך גם בנושא זה: "המסכתות שאין בהם צורך בזה"ז לא
נסדרו, ולא בחתמו" (עם' 225) אבל כונתו ל"חתימה" בלבד, ע"ש
ולהלן עם' 592: "המסכתות מס' סהרות וזרעים שלא בא שם סידור
התלמוד לחתימתו", ועי"ש להלן.

⁴⁴ ראה למשל עם' 557 (ומש"כ בזרעים למנחות ל' ב' עם' הע' 1). ואע"פ
שהדברים לא הונהרו ולא נאמרו במפורש, נראה מכל דברי בעל דוה"ר שלדעתו
רק בבית ועד של רב אשי החליטו שלא לערוך תלמוד "למסדרם לצנור לימי
עולם" על ס' ז"ס "והוא נכלל בהמסכתות שנידינו" (עם' 526, ועם' 592).

(עמ' 592) לס' ז"ס שנכללו בד' סדרי התלמוד שלנו.⁴⁵ גם חוקרים אחרים שעסקו בשאלה זו, או שנגעו בה בדרך אגב, מניחים בדרך כלל שב"תלמודם" של אמוראי בבל - תלמודים קדומים ותלמודי הישיבות השונות - בכללו גם הסדרים זרעים וטהרות.⁴⁶ בדומה לא.ה. וייס מניחים גם הם⁴⁷ שבישיבות בבל נלמדו כל "שיטת סדרי" (ברכות כ' א' וש"נ)⁴⁸ והסוגיות ופירושי האמוראים לז"ס שבד' סדרי הבבלי שלנו מקורם "בתלמוד שעשה בה האמורא ההוא בעיקר המסנה במקומה" (דרו"ד עמ' 204). ברם, סוגיות ז"ס אלו יכנו- לות לכל היותר להוכיח שסדרים אלה בידונו ונתפרשו ע"י האמוראים, אבל אין כל סיבה להניח שמקורן ב"תלמוד" דוקא.⁴⁹ ידיעותינו על מהותו ועל דרך התהוותו של "תלמוד" האמוראים ועל היחס שבין לימוד ל"תלמוד" לוטות בערפל, ואין עדיין שום סיבה להניח שכל דברי האמוראים שהובאו בתלמוד שלנו או שצוטטו ע"י האמוראים בדיוניהם היו כבר קבועים בתלמוד ומשם

⁴⁵ ראה להלן פרק ג' עמ' 77 ואילך ופרק ח' עמ' 279 ואילך.

⁴⁶ למרות ההבדלים שבין ה"שיטות" השונות, הצד השווה שבהן הוא שגם לס' ז"ס היה לפחות "גמרא" או "תלמוד קדמון". ראה למשל י. קפלון, Redaction עמ' 306-7 (ועי' ש עמ' 31 ועמ' 249 ואילך); "Gemara which covered every treatise of the Mishnah" (ועי' ש הע' 34); א. וייס, התהוות עמ' 169: בתלמודים של "ישיבות אחרות שבבבל וכו' היה תלמוד גם למסכתות אלו שאין להן גמרא בתלמודנו אנו" (ועי' ל עמ' 291 ואילך); ח. קליין, J.Q.R., XLIII עמ' 353-4: "Gemaraic commentary" על ס' טהרות ו- "Gemaraic work" לס' זרעים; ב. דה-פריס, תרביץ ל"ה עמ' 267: "גמרא קיימת בשלב מוקדם על סדרים אלה (ז"ס) שבו "הסוגיות היו כבר סדורות וערוכות בצורתן הקבועה". לספרות נוספת ראה להלן פרק ב' הע' 16 ועוד בהערות שם. - וראה עוד להלן פרק ו' עמ' 167 ואילך ופרק ח' הע' 155.

⁴⁷ גם בעל דוה"ר חולק למעשה רק על ראייתו של א.ה. וייס מאגרת רש"ב "שהתלמוד שסדר רב אשי היה על כל המסכתות של ש"ס משנה", אבל לא על שתי ראיותיו האחרות, ר' לעיל.

⁴⁸ ראה להלן פרק ב' עמ' 55.

⁴⁹ ראה להלן פרק ו' עמ' 167 ואילך.

הונאו.⁵⁰ מעצם העובדא שבתלמוד שלנו נמצאים סוגיות ומאפרים - מועמים או מרובים - בקשר למסכתות שאין עליהן תלמוד, אין להסיק עדיין על קיומם של "תלמוד" כלשהו - קדום או מאוחר - למסכתות אלו. מכל מקום, לפני שנוכל לדרוש על "תלמוד" בבלי לסדרים ז"ס על סמך סוגיות האמוראים לסדרים אלה, עלינו לבחון היטב את הסוגיות עצמן ולראות האם הן מעידות בכלל על לימוד ס' ז"ס בישיבות בבל.⁵¹ עלינו לבדוק ולנתח את הסוגיות ולראות האם אמנם מקורן בלימוד ס' ז"ס לגופם או שמא נוצר במסגרת לימודי ד' סדרים, והאם הן בגליות או איו"מ.⁵² ואם אין לנו תלמוד לסדרים זרעים ומהרות, עלינו לשאול בראשונה את השאלה הפשוטה, האם אמנם נלמדו ונידונו סדרים אלה בישיבות בבל כדרך שנלמדו ארבעה הסדרים האחרים?

⁵⁰ ר' לעיל טבא עמ'

⁵¹ לסוגיות ז"ס של בעל דרו"ד ראה להלן פרק ח' הע' 46 ולאלו של פרופ' ג. דייס ראה להלן עמ' 291 ואילך.

⁵² ראה להלן פרקים ה' ו' ות'.

ג. ארבעה או ששה סדרים בישיבות בבל

כבר מראש אין להטיל שום ספק בבקאותם של אמוראי בבל בכל ששה סדרי משנה, אין ללמוד ולהבין אף סדר מסדרי המשנה מבלי לדעת את כל יתר הסדריים.¹ בכל סדר נמצאות משניות שלמות שעיקרן בסדר אחר, ולא באו למקום בו הן נמצאות אלא בדרך ה"גלגול" בלבד.² - בין משניות מקבילות הנמצאות גם במקומן המתאים ובין משניות שמשום מה מצאו את מקומן רק בסדר אחר וחסרות במקומן הנכחי.³ מרובות גם המשניות הפזיזות אסנה לסדר בו הן נמצאות אבל הן מבוטלות על עקרי הלכות שמקורן בסדר אחר.⁴ וכן לא מעטות המשניות בנושאים שונים הנמצאות בסדרים שונים, המבוטלות על עקרון דוטה או שיש בהן קו משותף כלשהו, ולשם הבנתן יש להכיר את כולן ולעמוד על המשותף ועל השוני שביניהן.⁵ כל אלו משניות מפורשות, מלבד ברייתות וסדרי הלכה לרוב המקרים בין הלכות הסדרים השונים.⁶ ואם עוד נוסיף

¹ "ואע"פ שאין לידיעת עניניהם צריך בזה"ו וכו' באמת שידעת עניניהם צריך צרך גדול לקצת מסכיות וכו' עד שבדאי אי אפשר לשנות הרבה שמועות מהם בלמי ידיעת עניניו" שאר כל המסכיות - כלשון המאירי בהקדמתו למס' מסיר.

² לכל האמור כאן לא חסרות דוגמאות בכל סדרי המשנה (ראה למשל רז"פ, דרכה"ע 295-9 ור"ה אלבק U.R.M. עם' 38-6).

³ למשניות מקבילות ד' סדרים-ס' ז"ס, הלכות ז"ס בד' סדרים והלכות ד' סדריים בס' ז"ס - ראה להלן מפתחות עם' ("ידוע שכבר קדם לנו באלו הה' סדרים אשר ביארנו אותם שרשים רבים מן הסומאות והסהרות וכו' ו"אסנה התגלגל בזולת מקומו לענין מה ושרשם וענפם כולם הם בזה הסדר" - הרמב"ם נראש הקדמתו לפיה"מ ס' מהרות).

⁴ כגון, זרעים : סוכה פ"ג מי"א, ראש השנה פ"א מ"א, קידושין פ"ב מ"ז, סהרות : ברכות פ"ח מ"ב-ג', שבת פ"י מ"ה, עבודה זרה פ"ב מ"ו ועוד הרבה.

⁵ כגון, זרעים : שבת פ"ב מ"ח ומעשרות פ"א מ"ז, סוטה פ"ח מ"א וכלאים פ"ד מ"ד, זנחים פ"ח מ"ג ופ"י מ"ז ושביעית פ"ח מ"ז ומע"ש פ"ג

לכך, שדרך הדיון התלמודי מבוססת על ההיקס וההשואה, מעבין לעבין ושללא
באותו ענין, ברור שאין לתאר כלל דיון הלכתי בישיבות האמוראים בלי ידיעה
כוללות, וכללית לפחות, בכל סדרי המשנה.⁷ ובוראי שצדקו בעלי התוספות
באומרם: "משניות אף של זרעים וטהרות היו שבורות להם (לאמוראים) כדמשמע
בכמה דוכתי".⁸

מ"ב. חולין פ"י מ"ד ופאה פ"ד מ"ב והלה פ"ג פ"ז; ס ה ר ו ת ז יומא
פ"א מ"א ופרה פ"ג פ"א, שם פ"ו מ"א ובגעים פ"ד מ"ה - ועוד קשרים ודמיו-
נות לרוב, גלויים ופחות גלויים.

⁶ להלכות ז"ס המפורשות המרובות שבד' סדרי התוספתא ר' להלן מפתחות עם'
⁷ דא להלן פרק ד' עם' 106 ואילך.

⁸ תוס' בנא מציעא קי"ד סע"כ ר"ה ה"ג (ר' גם הקדמת ר"ת לס' היפר, מהר'
שלוזינגר עם' 10: "ועוד אני מודיע וכו'" ור' עוד להלן הפ' 30. - כדמשמע
בכמה דוכתיין) (תוס' ב"מ ה"ל), ואילו בתוס' חולין ק"י סע"כ ר"ה דמנן
מציינים להא דשבת קל"ח ב' [וכ"ה בתוס' הרא"ש ב"מ שם ר"ה ה"ג], ר' מ"כ
לשבת שם ובהע' 5 שם. לעו"ז ר' מ"כ הראב"ד בפירושו לעו"ז ב' ר"ה
אלא: "ומר זוטרא בדר"ב שם לא היה בקי במשנה זו וזהלכות ולא במדור ספרי
כדגרסי' ברבא בר אבבה לא תני מר סדר טהרות". ור' גם תוס' שבת י"ד א'
סד"ה זמנין (ומקבילות): "ר' ב' י"ח ד' ב' ר' היו כולם בקיאים".
מהרי"ן אפשטיין במנא לבה"ס הקדוש פרק שלם (עם' 771 ואילך) לשאלת
"בקיאות האמוראים במשניות", שם הוא מוכיח שלא תמיד היו האמוראים עצמם
בקיאים במשניות וסמכו על ה"תנאים" שבישיבות. מביינתנו אין זה משנה כלל
אם האמוראים עצמם או ה"תנאים" הם שהיו בקיאים, לעבינו חשוב רק האם יש
להבחין בקשר לבקיאות במשניות בין הסדרים השונים. אפשטיין מצביע על כמה
מקומות בש"ס ("לארבעה-שיתא סדרי" ראה להלן) שבדרי אמוראים נדחו ממשניות
מפורשות או שהאמוראים מפרשים הלכות, בעוד שסעמן מפורש במשנה או שמביאים
ברייתות במקום משניות מפורשות וכד'. על חלק גדול מציוגין העירו כבר
ראשונים ואחרונים (ר' הספרות הרשומה שם וכן יד מלאכי סי' רצ"ט, דברי
סופרים ח"א סי' ל"א, רש"ש או"ח סי' ק"ס ור"י לוי Fragmente עם' 6 הפ'
6, ור' גם אפשטיין, תרביץ ד' עם' 178 והע' 165 שם ואורבך, בעלי התוספות
עם' 555). בכון אמנם מתופעות אלו כנראה רגילות יותר בקשר למשניות זרעים
וטהרות (הדוגמאות שהביא אפשטיין: פאה, דמאי, כלאים, שביעית, תרומות,
מעשרות, כלים, נגעים, טהרות, זבים ועוקצין), אבל הן אינן מיוחדות לסדרים
אלה דוקא, ובמצאות גם בקשר לסדרים שיש עליהם תלמוד (כנ"ל: ברכות, מועד
קטן, גיטין, נבא בתרא, טכות, מנחות, חולין, תמורה, גדה ואפשר להוסיף
עוד לרשימה). אין להוציא מסקנות ממספר כה קטן של מקרים לגבי שני הסדרים
ז"ס דוקא, לכל היותר יש בכך משום רמז שבקיאותם בסדרים אלה פחותה הייתה
מבקיאותם בשאר הסדרים, ו"שלא תמיד היו בקיאים במשניות זרעים וטהרות",
כדברי הרי"ן אפשטיין עצמו במבואות לסה"ת ר"ע 670. תופעה זו רק מוסיפה
משקל למסקנא שאנו מבקשים להסיק ממקומות אחרים ובדרכים אחרות, שאמוראי
בכל לא עסקו בסדרים אלה כדרך שעסקו בסדרים האחרים.
[לענין "שביק מתניתין ומותיב מברייתא", הרגיל למדי לגבי משניות

נקיאותם של אמוראי בבל בס' זרעים וטהרות מוכחת ממקומות מרובים

בתלמוד. לעתים קרובות מביאים אמוראי בבל ראייה לסתור או לסיוע ממסניות

ומביריות דס' ז"ס, כשם שהם נוהגים בראיות מסדרים אחרים. רבים הם אמוראי

בבל, מכל הדורות ומכל הישיבות, שבשטם במפורש הובאו בעלפוד קושיות, תירו-

צית וראיות מכל מסכתות הס' ז"ס.⁹ ובכן, אין להסיל ספס בנקיאותם הכללית

לפחות של אמוראי בבל בס' זרעים וטהרות, דאם ידעו סדרים אלה - הרי בודאי

שלמדו אותם. ואם בכל זאת אנו מעלים את השאלה האם לפיכך אמוראי בבל ס'

ז"ס, אין הכונה ללימוד פשוטה של המשנה וברייתא לפי הידיעה והנקיאות

בהן. השאלה היא האם זכו כל סדרי המשנה לטיפול דוטה ובלימוד כולם פחות או

יותר בדרך שוה, והאם מסכתות ס' ז"ס כלולות היו במחזור המסכתות¹⁰ שנלמדו

ז"ס - מלבה"מ שם עם' 777 ואילך - ראה עוד ל ז ר ע י ס : גלה"ס
לרע"א שנת כ' ב' (ור' אהצו"י מעשרות עם' 120 והנ"ש), עירובין כ"ז א'
ומס"כ שם בהע' 6, פסחים ל"ו ב' ומס"כ שם בהע' 5, בדרים נ"א א' ומס"כ
בהע' 2 עם, תוס' רא"ש לבבא מציעא מ"ט א' ד"ה טיחיבין, ו ל ט ה ר ו מ :
שנת כ"ז סע"ב הע' 2, יומא ח' א' הע' 1, (תוס' סוכה ד' א' ד"ה בית),
עירושין ס"ה סע"ב, תוס' חולין ס' סע"ב ד"ה או שירד (אבל ר' מס"כ שם)
ועוד. קשה גם להוכיח משהו מן העובדא, שבכמה מקומות בתלמוד אפשר היה
להקשות או להסתייע ממשנה או תוספתא שבס' ז"ס ולא עשו זאת. גם תופעה זו
אינה מיוחדת לס' ז"ס, ועל כגון דא חלים בד"כ דברי הראשונים: "ראין
לדוט אלא מה שהש"ס מדמה" (תוס' בכורות ג' רע"א).

⁹ ראה רז"פ X, M.O.W.J. עם' 205 הע' 3, - ואין כל סעם להניא כאן רשימה
ארוכה של אמוראים ומראי מקומות כדי להוכיח זאת (ר' מפתח שמות אמוראי
בבל להלן עם' 348). ראה גם פסחים ק"י סע"ב: "וסימנך זה הכלל וכו'" (כלים
פכ"ז) - משנת טהרות כ"י סימן", ר' גם מכות כ' ב' ור' עוד ב"ק י"ז ב'
וע"ז ס' ב' ("כל שבזב וכו'" - ור' עוד להלן פרק ח' הע' 99).

¹⁰ למרות ידיעותינו המועטות על סדרי הלימודים בישיבות האמוראים נראה
ברור, שסדר משנתם לפי מסכתות המשנה ולא לפי נושאים היה. נושאי הלימוד
הם מסכתות ופרקי המשנה, כך כנראה כבר בימי התנאים - "כי קאי רביי בהא
מסכתא וכו'" (ר' מנאות לשה"ת עם' 88 - "מחזורא", ר' לעיל פרק א' ס'
הע' 25) - ועל אחת כו"כ בהק' האמוראים. זה סדר לימודן של היחיד -
"אשכים ואשנה פרק זה אשנה מסכתא זו" (בדרים ח' א'), "צורנא מרבנן דשלים
מסכתיה" (שבת קי"ח סע"ב). - ועי"ל מנא הע' 27 ועוד בהערות שם) - וכך
למדו לפני רבותיהם ובישיבות: "גלו מסכתא" (עירובין נ"ב סע"א, אבל ר'
מנא לנה"מ עם' 982 ור' ר"ש אברמסון, רנ"ב עם' 134 ועם' 531), "אורקמיתון
מסכתא פלן ומסכתא פלן" (הוריות י' ב'), "אנא מצי אישתמוסי לכו מסכתא
למסכתא" (נ"מ צ"ז א'), "כי מסית לשחימת קדשים" (שם ק"מ ב'), מנא תרומות
סנהדרין, שנועות ועוד (להלן עם' 64 וש"נ), "בשבת שאלון ליה ולא אגיבון

באופן סדיר בישיבות בבל. כלומר, האם נוצר בישיבות בבל "תלמוד" בסוגנו האלמנטרי ביותר, דהיינו מסורת של פירושי אמוראים, לשני סדרים אלה, כדרך שהוא נוצר במשך הדורות ליתר ארבעת הסדרים.¹¹

בדרך כלל דגילים להנחה, שכל ששה סדרי המשנה בלמדו ונידונו בישיבות אמוראי בבל.¹² גם החוקרים הסוברים שה"תלמוד שלנו" לא נערך אלא לארבעה סדרים בלבד, אינם מסילים ספק בכך שבימי האמוראים לא הבחינו בין סדר לסדר וכולם בלמדו בישיבות בבל. וזה לשון בעל דוה"ר: "ודאי כן הדבר שלימדום בהישיבות הי' בכל ששה סדרי כמו שבלמוד זה ג ס ה י ו מ¹³ ומי יסתפק בזה, וכל הש"ס מלא מזה, ו א י ו ה ד ב ר צ ר י ו

וכו' כד אתון לעירובין אמר לון וכו' (ירוש' שבת פי"ט, ס"ז ע"ד ור' עוד להלן פ"ו הע' 29) ועוד; "ופרקין המפקיד הוה" (ב"מ ל"ה א'), "עבדין הוויי בהדא פירקא" (ירוש' שבת פ"ז, ס' רע"ג), ר' גמ "הני שמעתתא דמעשר בהמה" (ב"ב כ"ב א' ועי"ש רש"י ועי' גם רש"י סוטה ס"ז א' ד"ה בשמנה שרצים; ור' סנהדרין ק"ב רע"ב ודק"ס אות ש' שם) ועוד - וראה מבא לבה"ט עמ' 980 ואילך.

¹¹ ראה להלן הע' 19.

¹² וכך סברו כנראה גם הראשונים, שהסדרים ז"ס בלמדו בישיבות אמוראי בבל ככל שאר הסדרים, כך יוצא מהערוכה שגדר אגב בכ"ס - ראה למשל רש"י סוטה מ"ד רע"א: "ותנא תנא. וכן תני תנא דידן במשנה הנשנית ביבוינו בבית המדרש בסדר סהרות" (ור' מש"צ שם ור' גמ שם"צ בסהרות לשבת פ"ג ב' הע' 4), מכוח ד' א' ד"ה ואת אמרת ביהלן "כששנית משנה זו (דמקואות) אמרת לנו עליה וכו' ופירשת לנו וכו'". ר' גמ ר"ח ב"ק י"ב ב' - וכאלו עוד בראשון-נים (ר' גמ לעיל פ"א הע' 7 והע' 25 ולהלן פ"ח הע' 174).

¹³ [ואמנם כן, בישיבות אמוראי בבל לא למדו ס' ז"ס, כשם שלא למדו אותם בישיבות הגאונים ("סדר סהרות וכו' דקא מברסין מנהון בדה י' פירקין") הראשונים (ר' לע"ע להלן פ"ג הע' 32 א ד"ה למרות) והאחרונים ובעזבו "עזי-בה מוחלטת רק לאחד מעיר ושנים ממשפחה" (הקדמת המאירי לבית הבחירה, ברכות מהר"י"ם עמ' ל"ב) - והדברים ידועים ואכ"ס (ואסתפק כאן בעדויותי-הם של כמה מגני זמנו ומקומו של בעל דוה"ר: "ולא תהיה התודה בהרבה פגותיה בעלמא גם מהדורותים בה יום יום, ורוב ס' זרעים קדשים ומהרות להם כספר חתום" - רז"פ בהקדמתו לדרכה"מ ס"ע VIII; "בלמדי את התלמוד לא למדי סדר זרעים וטהרות" - בעל דק"ס בהקדמתו לס' זרעים; ור' מש"כ בעל תפארת יעקב למס' חולין בהקדמתו: "ואע"פ שנמצא במס' זו הרבה מדיני הטומאה והטהרה אשר היה קשה עלי להעמיק עיוני בזה וכו'"), עי"ש.]

לא חקירה ולא ראיה¹⁴. על דבריו אלה חוזר הלוי גם

במקום אחר: "אף שבמתיבתא לפני התלמידים למדו שם על הסדר כל הש"ס כולו

ומזה הם גם כל דברי האמוראים על המשניות ההם ומחלקותם" אלא "שבסידור¹⁵

הש"ס וחתימתו ודפוסו של חתימת התלמוד לא סדרו וחתמו שם סדר התלמוד".¹⁶

אבל למרות ניסולו של הלוי את האלה, נראה ש"הדבר צריך הקירה וראיה"

ועלינו לבדוק את כל החומר התלמודי שבידינו ולראות האמנם "כל הש"ס מלא

מזה" ולבחון את סינם של "כל דברי האמוראים על המשניות ההם ומחלקותם".

אבל לפני שנבדוק את החומר האמוראי לס' ז"ס שבשני התלמודים לפרטיו, נבסא

לברר את הידיעות המפורשות שבתלמוד על הסדרים והמסכתות שנלמדו בישיבות

נכל.

14 דוה"ר ח"ב עמ' 524. - ונודאי שאין הלוי צריך "לא חקירה ולא ראיה"

שהרי לדעתו "המתיבתות בארץ ישראל ובבבל למדו סדר אחר ו למ ד ו ש

כל פ ע ס א ו ת ה ה ס ס כ ת א פ צ ס ה ב כ ל ה מ ת י נ ת ו

נ ב ב ל ו כ ו נ ב א י " (שם עמ' 472 ושם עמ' 310 הע' כ"ט ועוד

נכ"ס [מתו"א עמ' 793 ב']). וא"כ בשעה שלמדו בא"י ס' זרעים (וכן ס'

טהרות - עי"ל בסבא) נודאי שכך עשו ב"המתיבתות" שבבבל. אלא שגם תמונה

אידיאלית זו צוירה ללא חקירה, ועל כל פנים ללא ראיה.

15 ראה לעיל פרק א' הע' 43.

16 שם עמ' 592, ועי"ל פרק א'. - וזו גם דעתם של חוקרים דנים, שאמנם

נלמדו בישיבה כל הסדרים אלא "שאין עניין סדר הלמוד של אמוראי בבל אצל

הסדר האחרון של הבבלי", ולמרות שבישיבות נכל למדו גם ס' טהרות וראף

על פי כן אין לבנו תלמוד בבלי על סדר טהרות של המשנה" - רל"ג, סבוא

לפוח"ע קי"ד. ר' גם ר"י לוי בהקדמה Interp. עמ' 3 ועי"ל פרק א'

הע' 46 ולהלן פרק ב' עמ' והע' 16 שם (וכן מקובל אצל רוב הכותבים

בנושא זה [עי"ל פ"א הע' 41], ר' למשל: בכר, ערכי מדרש עמ' 319 הע' 2,

פונק Die Jud. in Bab. ח"ב עמ' 142, גלצר Gesch. d. tal. Zeit עמ' 132,

עמ' 132, מירסקי מבא לשאילות עמ' 2 הע' 2 ועוד ועוד).

דברים זהירים יותר נאמרו בענין זה ע"י ר"ז פרנקל בסבא הירוש' צ'

ע"א: "וידוע שבבבל לא עסקו הרבה בס' זרעים", ובדוה"ס עמ' 317

לענין ס' טהרות: "אך עמל לימודם היה בזה הסדר וכו'" ור' מש"כ ב-M.G.

W.J., X עמ' 205. בצורה ברורה - ולדעתי גם נכונה - יותר כתב ג. ברילל

Jahrb. ח"ב עמ' 86: המסכתות שאין עליהן תלמוד בידובר רק בדרך אגב,

אגב לימוד המסכתות האחרות, אבל הן כשלעצמן לא שימשו נושא לדיון בשיעורים

הסדירים של הישיבות - אלא שגם הוא לא נזכר את דבריו ולא הוכיח אותם.

ר' גם סבא לנה"ס עמ' 1981: "ולא היו לומדים בעיקרם אלא ד' הסדרים שבחם

הלכה נוהגת למעשה" ועי"ש עמ' 771 (ועי"ל מבא הע' 27).

17 ידיעותינו על סדרי הלימוד בישיבות האמוראים מועטות ביותר.

הריאליה של לימוד תורה וסדרי הישיבה - היחס שבין הלימוד הפרטי והמתמיד

ובין הלימוד הסדיר בישיבה, היחס שבין השקלא ופליא שבישיבה ובין המשא

ומתן בהלכה שבבית הדין, דרכי המסירה של השמעתה והסוגיות וסידורן וכד'.

- אינם בהירים לנו כל צרכם. 19 התלמוד המוסר פרטי פרטים מתורגם של

17 ראה הדברים הקצרים והניבילוגרפיה המצומצמת שנרשמה לאחרונה ע"י ב. דה-פריס ז"ל באנציקלופדיה החינוכית כרך ד' עמ' 157 ואילך.

18 ראה למשל קפלן Redaction עמ' 198 ועמ' 235 ור' אלון, מחקרים ח"ב עמ' 298.

19 בכל הנוגע למושגי יסוד הקשורים ללימוד ותלמוד בישיבות האמוראים, למרות

הדברים המרובים שבכתבו בענינים אלה, רחוקים אנו עדיין מתמונה ברורה

המבוססת על מקורות ברורים. ואע"פ שהדברים גובעים ליסודות הנושא שאני

עוסק בו, אין לי לפי שעה אלא להסתפק ברמזים מעורפלים אחרים. אין אנו

יודעים להבחין אצל האמוראים "בעלי תלמוד שכל שיחתן דברי תורה" (עירובין נ"ד ב')

(ש"ב גרסי באורייתא מדירא" (סנהדרין פ"ח ב') ו"לא פסק פומייהו מגירסא",

בין לימודם הפרטי ובין לימודי המתיבא. אין לנו ידיעות ברורות על "מתיבא פרשית" ו"מתיבא כוללת" (מונחים השגורים כפי בעל דוה"ר),

ועל אחת כו"כ שאין בידינו קריטריונים להבחין בין מה שנאמר בבית הוועד ובין הדברים שמקורם ב"ישיבות פרשיות" (ר' לאחרונה דה-פריס, "בר-אילן"

ד'ה-עמ' 75 ועמ' 81). אבל ישנם רמזים ברורים למדי במקורות על האבחנה בין "מילין דשמע בניתא" ל"מילין דשמע בבית וועדא" (ירוש' מגילה פ"ד,

ע"ה ע"ג ור' ב. קידושין ל"א סע"ב), בין לימודו של היתחדי לבין לימודו של התלמיד "דיתוב קמי רבה" (ר' למשל סנהדרין צ"ט סע"ב). וגודאי שהבחינו

בין שינוי פשוטה של משנה ("מסדר מתניתא" - תענית ח' א') ובין הלימוד בישיבה לפני רבם

ו' א' והוריות י"ב א', "אוקימתו מסכתא פלו ומסכתא פלו" - הוריות י' ב') והחזרה על

החזרה על סמועות רבותיהם (סוכה כ"ט רע"א, "ב"ב כ"ב א' ועוד) שמהם צמחו "תלמודי" הישיבות

(ר' חגיגה י' א' וע"ז י"ט סע"א). ואע"פ שאין לנו ידיעות ברורות על "שיעור רשמי" -

ה"שעור רשמי" - ועל "תלמוד רשמי" בבית מדרש של האמוראים (מעין "משנה רשמית" כלש' הר"ן אפשטיין במנו"ת עמ' 256

ועוד), נראה שהחומר האמוראי שקבעו להו בגמרא וגרסי להו כולהו רבבן (אגרש"ב עמ' 63) ושגורו כפי בני בית המדרש (רש"י קידושין ג"ג סע"א)

מקורו במה "דאמרין להו במתיבא" והיה בבחינת "אימתר בי מדרשא" (גיטין ע"ג א' וחולין קמ"א רע"ב) ו"בכנס לחבורה" (ירוש' עירובין פ"א, י"ט רע"ב).

ילמדנו שבילקום בלך ר' תשע"א). אלא שמצד אחד התהומים כנראה לא היו מוגדרים באופן ברור,

וסאידך גם מה שנאמר במסגרת "מחזור" (ר' לעיל פ"א ס' הע' 25) לימודי הישיבה ונקבע ב"גמרא" לא היה כנראה "קבוע במסגרת"

(כלש' הירוש' פסחים פ"ה, ל"ב ב' ויבמות פ"א, ב' ע"ד). [ושמא בכל זאת - ולסרות תשע"ג שבאוצה"ג פסחים עמ' 14 - שייכת לכאן גם "בריתא" (בריתא, ברייתא וכו' - ר' פונק ח"ב עמ' 109, קפלן עמ' 242 ועוד) מעין ר"ח

יומא ס"ו ב' - ר' אצ"י יומא עמ' 110 ור"ח אלבק מחקרים שו"ת עמ' 3 הע' 1 (גם בר"ח פסח' הג"ש מהד' שסערן "בריתא" כרגיל אצל באונים - ר' למשל

האמוראים ועל הגעשה והנאמר בישיבות, כמעט ואינו מספר נאופן ישיר ומכוון על סדרי הלימודים. אותן ידיעות מעטות וקצרות המלמדות על דרכי לימוד תורה ועל סדרי הישיבה, נמצאות בספורים ובהערות שבדרך אגב במוך סוגיות התלמוד והן מדברות אל היודע ומכיר את עולמם של חכמים ואם הישיבה וסדריה מקרוב. מובנם המדויק של המונחים והלשונות בהם משתמשים בטיפורים ובהערות אלו לא המיד ברורים לנו כל צרכם, ובדרך כלל אין הם יכולים להתפרש אלא מתוך הבנת סוגיות התלמוד עצמן. גם בגובע לשאלתנו - שאלת ליכורם של הסדרים זרעים וטהרות - נמצאות בתלמוד ידיעות והערות בודדות שלא נתבררו כל צרכן. בסופו של דבר יכריעו גם כאן הסוגיות עצמן, ולא נוכל להסיק מסקנות אלא מבדיקתן וניתוחן המפורם של סוגיות ז"ס שבתלמוד. מכל מקום, בקדים ובדוק את הידיעות המפורשות המעטות שהביעו אליהן על חומר הלימודים של אמוראי בבל.

ידיעה מפורשת מפין זו מבזיה במס' בבא מציעא קי"ד א'-ב': רבה בר אבנה²⁰ נפגש עם אליהו זל"ס בבית קברות של גויים ודן עמו בכמה שאלות

למתיבות הנ"ש תשב"ה ר"ע 8 ותרביץ א' ג' עמ' 11 שו' 9). - ראה עוד לעיל מנא עמ' ולהלן פרק ח' הע' 176-7.

²⁰ כמה מן הראשונים בחידושיהם ליבמות ס' סע"ב מביאים הא דאליהו, וגירסתם "ר' אבהו" (ר' הערת הר"ח אלבק למאירי שם, עמ' 229 אות קי"ג) - אבל הם כולם מעתיקים כנראה מן הרמב"ן שם, עי"ש (וכ"ה בתשב"ץ ח"ג סי' שכ"ב כשהוא דן באותו נושא ומזכיר את הרמב"ן, עי"ש - אבל הוא עצמו בח"א סי' ל"ג מעתיק רבה ב"א); גירסת הרמב"ן "ר' אבהו" גם בשער הגמול שלו (ד' ורשא ס"ה ע"ב). אבל אצל הרמב"ן עצמו בחידושיו לב"מ כאן ד"ה הכי אשכחן: "רבה ב"א" ("רנא ב"א"), תשובה ב"א א', תשובה מדמורשטין עמ' 683, בהל"ג (ד"ב עמ' 392, גדרים עמ' 114), בדי"ף ב"מ שם, בס' האשכל ח"ב עמ' 179 ועוד אצל הרבה מן הראשונים. ועי' מגילה ט"ו סע"ב: "אשכחיה רבה בר אבנה לאליהו וכו'" (וכ"ה בכי"י שם מלבדו 1. כ"י קול: "ראנא בר אכנו" וכו"ה באגדת אסתר [=מדרה"ג] עמ' 53; ר"ר אבא בר אבון" [ר' ירוש' תרומות שלהלן בהע' 27], 2. כי"ר: "רבה בר רב שילה" וכו"ה בילקוט אסתר ר' תתרג"ו [עי' חגיגה ט"ו ב' ודק"ס שם עמ' 58 אות ב' - כבד' גם בתשובה"ג שבאוצה"ג שם עמ' 30 ובכל שאר כי"י - מלבד ר"ב: "רב בר רב חנן" - אבל בילקוט כ"י [כעדותו של בעל דק"ס, מגילה עמ' 81 אות ב'] כבד' וכו"ה בר"ח ובלק"ס אסתר).

הלכתיות, ולבסוף שואלו רבה בר אבונה: "לאו כהן הוא מ"ס קאי מר בבית הקברות? א"ל לא מתני' 21 מר סדר 22 סהרות? דתניא 23 רשב"י אומר קנריהן של גוים אין סמטאין וכו'", ועל כך משיב רבה ב"א: "בארבעה 24 לא מצינא, בשיתא מצינא?!" - "א"ל ואפאי א"ל דחיקא 26 לי מילתא". - כאן מפורש שלא הרי ארבעה סדרים כהרי השעה, באותם "ארבעה" שמן הראוי פאהיה בקיא, איני בקיא בהם די הצורך, על אחת כמה וכמה בשנים האחרים שאינם שייכים לאותה יחידה יסודית הנקראת "ארבעה". "ארבעה" מופיע כאן כמושג, כיחידה ידועה ומקובלת שכל אחד חייב לדעת אותה - לעומת "ששה" שהיא המסנה כולה. ארבעה סדרים אלה אינם כוללים את סדר סהרות, ונראה ודאי שהסדר השני שאינו כולל בו הוא ס' זרעים, כפי שפירש רש"י. 27 ובכן ראיה מעורשת שבבבל,

21 מתני' בדפוי' ובכ"י אופה', ד"א דקפ"ב, וכ"ה באגה"מ, ע"י ילק"ש בחקתי ר' תרע"ה, נפ"י, ס' יצירה לר"י ברצלובי עמ' 94, נמנה"מ-אלנקאווה ח"ג עמ' 406 ובמנה"מ-אבנה בר א' מהר' סרגליות עמ' 28 וכ"ה בפסקי הרא"ש (בתפ"ה הג"ל: הניחא) "תני' בכ"י מ', פל' ור"ב, וכ"ה בפ"י הראב"ד לפ"י עמ' 79, ס' יראים השלם פ"י שכ"ב, או"י ב"ק סי' פ"ח ורשב"ץ ח"א סי' ל"ב. - וז"ל ס' הפליאה (תרמ"ד, ח"ב ל"א סע"ד): "ודע שבכל מקום שאמר תנו וכו' לשון מסנה הם ובכ"מ שאמר מ"ח נ"י ליה פלוני לפלוני (?) לשון גמרא הם וכו' (ועי"ל הע' 75) ועוד [אם] תרצה לדעת דמתני' לשון גמרא הוא כי הא דרבה ב"א וכו' א"ל ולא מתני' מר סדר סהרות וכו', הא למדת שהלשון הזה הוא לשון גמרא והוא שאמר מתני' וכו' עי"ש - וראה להלן הע' 110. (בס' הנר לר"י אגמאתי לב"מ בפרפרזהו: "למה לא שניתה". בכ"י וברשב"ן ימסות הג"ל (הע' 20): "גמרי" וכ"ה אצל המעתיקים מסגנו הג"ל [כולל תשב"ץ ח"ג הג"ל]).

22 ראה סבא לנה"מ עמ' 771 הע' 2 וכ"ה בכל כ"י ואצל כל הראשונים.

23 ראה סבא לנה"מ עמ' 854 - אבל בכל כ"י וראשונים האחרים "דתניא" (ר' להלן פרק ג' הע' 32 א' ד"ה באשר).

24 בילקוט הג"ל "בארבעה סדרי", בכ"מ ופל': "בארבעה סדרי" (בפל' גם: "בשיתא סדרי") - ר' דק"ס אית ל'.

25 (השוה עבודה זרה י"ד ב': "ואנן חמשה תנן ולא ידעינן מאי קאמרינן").

26 בל"ש ס' הפליאה הג"ל: "א"ל ר' (! - עי"ש לעיל: וזה הלשון משובש וכו') ארבע דוחקא לא מתנינא שיהא מתנינא וכו' וא"ל משום דוחקא דמזוני וכו'"; בכ"מ ופל' וכ"ה בילקוט הג"ל: "מ"ס משום דוחקא" (וליתא א"ל) וד' עוד דק"ס אית מנן בקט"ג: "דחיקא לי עלמא" - אבל בשאר הנוסחאות (בערך) כבד', וכצ"ל (ר' למשל תענית כ"ה א' מהר' מלמד עמ' 112 ח"ג לשו' 11 והג"ש ועוד אבל ר' ב"ק י"ח ב' וידה ב"ט ב').

לפחות בזמנו של רבה ב"א, ²⁸ לא למדו זרעים וטהרות כדרך שלמדו "ארבעה" סדרים. ²⁹

²⁷ ד"ה בארבעה (ור' זנחיים מ"ד סע"ב והב"ש. - עי"ל פרק ה' עמ' 306) וד"ה בשיתא (והשוה רש"י פסחים מ"ז סע"ב סד"ה בשר קדש. - וראה מהרש"א ומש"כ עליו הרש"ש ואפ"ש יין וקדוק א"ב עמ' 129. וראה ר"ז אגמתי ["מדברי רחז"ל"י? - עי"ש]: "א"ל בארבעה סדרים של משנה אין בנו כח להתעסק בהן מפני דוחק המחיה בטסה סדרי משנה מציבא כי סדר מהרות במשנה סדר ש"י ה"א", במבנה"מ-אלקאווה הנ"ל: "ואיך אהיה בקי בסדר מהרות שהוא פס"י והסוה"ס הפליאה הג"ל, גם שם: "ר"ל"ס' מהרות הוא ס' הששי וארבע סדרים לא שגיתי ואך הייתי שונה סדרך הששי"). ושם לא במקרה הזכירו זה ליד זה שני העניינים האחרונים - תרומת ערום וקברי עכו"ם - השייכים לשני הסדרים זרעים וטהרות שאינם כלולים ב"ארבעה" שבהם עוסקים בישיבות בבלי? (אבל רבה ב"א לא בהל' תרומה עסק אלא בהל' ברכות שבס' תרומות - ר' רש"י תוס' ד"ה מנין.)

הסיפור במצא בחלקו ובשיבדיים גם בירוש' תרומות פ"א, ס' ע"ד: "אמר אבא בר אבין [אבון] חד הסיך שאל לאליהו זכור למנחם ערום מהו שיקרא שמע א"ל ולא יראה בך ערות דבר ערות דיבור" (בנו' הרש"ס ובחי' הרמב"ן ריש ברכות סד"ה אבל, חסר כל הקצת. - השם "אבא בר אבין [אבון]" לא מופיע יותר בירושלמי. ועי"ל הע' 20 גירסת כ"י קול' ואג"א בב. ב"ם כאן: ראבא (ר' אבא) בר אבון! בבבלי בו' הד' מרפיע שם זה שלש פעמים בצורות שונות: שבת ס' ב' [ר' אבא בר אביןא], פסחים מ' א' [רבא בר אבין], וכתובות כ"ב א' [רבה בר אבין] - אבל בפסחים ובכתובות הנ"ל צ"ל: רבה בר אבון! [ר' ס"ב הר"ש אברהם ס' פ"ז עמ' 238 וס"ה בירוש' שאר הנוטאות שם, לגיטימן ל"ב א' הג"ש ר' כעת דק"ס-פלדלום] ושם גם בירוש' אבא בר אבין אינו אלא רבה בר אבון? [שם רב אם הוא מופיע בירוש', ר' בכר, Trad. & Trad. עמ' 490 הע' 6-7, רז"פ, מנה"י קכ"ב ב' (ר' ר"י לוי ושע"ת א"י לירוש' ב"ק הג"ש ומסמחות סופרים ס"ע 16) ורש"ל, תלש"ק עמ' 87 הע' 20]. ואפשר אולי: אבא בר אבין - ר' בא בר בינה? [כך בכל מס' הירוש' ואילו בטס' זוסיקין תמיד "בר מינא" - ר"ש ליבנר, תלש"ק עמ' 7] - ראה ויק"ר מהד' מרגליות עמ' ס"א שו' 6-7 ובח"ג והערות שם וב"ר מהד' ת"א עמ' 627 שו' 4 ובח"ג והערות שם - ועצ"ע. מ"ס גם ר' בא בר בינה בבלי ותלמידו של רב היה כרנה ב"א). - הפגישה בב"ק של גוים וכל הכרוך בזה אינם בירוש' (לדרוש ערות דבר-דיבור ר' גם ויק"ר פכ"ד אות ז' - ומענין לציין, שם שם סמור לו סיפור על כהן בבה"ק, עי"ש. לציוני מרגליות שם עמ' תקס"ב שו' 7 יש להוסיף עוד הרבה, כגון: שביעות פ"י מ"ח, ספרי דברים פי' רס"ב וש"ג, ירוש' יומא פ"א, ל"ח ע"ב וש"ב, ב. שבת ג"ח ב' וש"ג ועוד). בירוש' אין השאלה תרומה או ברכה של ערום אלא ק"ש של ערום, ולא "מנין" אלא "מהו" (עי' ראשונים ב"ם כאן) - אבל כבר נחלקו הראשונים בנוסח ובפירושו הירוש', עי"ש אב"י עמ' 10 ור' מאירי, מגן אבות עבין ג' (מהד' י"ם עמ' מ"א) ובית הבחירה לברכות כ"ו א' (מהד' י"ם עמ' 91. - בבבלי בירוש' הפסוק כ"פ על ערום ולא על שכור, ר' ברכות כ"ה ב', שבת ק"ז א' ושם כ"ג א'). - מכל מקום, שיך הענין למשנת תרומות הנ"ל.

²⁸ ראה להלן פרק ה' הע' 130.

²⁹ ואע"פ שרבה ב"א מדבר כמתנצל - "דחיקא לי מילתא" - אין זה כנראה אלא התנצלות על כך שאין הוא מוסיף על מחזור הלימודים המקובל, שהוא "ארבעה סדרי".

[לכאזרה היה אולי נראה, שכוונתו של הסיפור היא להסביר שפיסוקו של רבה ב"א נ"הילכתא למשיחא" (סנהדרין ג"א ב' וש"ג) בא לו כתוצאה מדרישתו

מצד אחד ברור, כפי שראינו לעיל, שאמוראי בכל בקיאים היו בכל סדרי המשנה - וכאידך, מדברי רבה ב"א נראה, שעיסוקם ובקיותם בט' זרעים וטהרת לא הימה כעיסוקם ובקיותם ב"ארבעה סדרים".³⁰

"ארבעה סדרים" כיחידה ידועה מופיע בגבולי³¹ גם במס' מגילה כ"ח ב': "מן התם ודאשתמש בחגא חליף (אבות א' י"ג וד' ה') אמר³² ד"ל זה המשתמש נמי בשונה הלכות³³ ואמר³⁴ עולא לשמש איניש במאן (דמני) [דמני]³⁵

של הליכה זל"ס (ד' מדרש משלי פ"י, מהד' בובר עמ' 66). רבה ב"א בן הורא א-ב לאמוראי בכל (ר' עוד להלן פרק ח' עמ' 273), שכנראה לא פעל במסגרת הישיבה הגדולה, הרבה לעסוק גם בעניני ז"ס. בשמו נמסרו מספר לא קטן - חסידים - של מאמרים שלכאורה היה נראה שנמקורם לס' ז"ס באמרו (ר' למשל: פסחים י"ז א' [ע"ל ה' 121], ד"ה י' ב' ופ"ב, ב"ב י"ט סע"ב, חולין כ"ו דע"א, ספ' ק"ג א', בכורות כ"ג ב' ועוד). וא"כ בא הסיפור כאילו להסביר, שגם רבה ב"א עסק בכל שטחי ההלכה ובכל סדרי המשנה בניגוד למקובל בישיבות בכל, בהג כך רק לאחר שהתעפר ולא היה "דתיקא ליה מילתא". - אלא שגיתות מאמרי של רבה ב"א לז"ס מראה שהם כולם מתפרשים גם בהקשר לד' סדרים, ואין למצא לדעתי אף מאמר בשמו שאינו מפורש כך. ואע"פ שאפשר שחלק ממאמרי מקורם אמנם בז"ס, אין במאמרים אלה כשלעצמם משום הוכחה לעיסוקו של רבה ב"א בט' ז"ס לבופם - ראה להלן במפתח האמוראים עמ' 365 ומש"כ לב"ש. ועדיין נראים לי הדברים כפשוטם: בשימא לא מצינא.

³⁰ בנוגע לרבה ב"א ראה הערה הקודמת. - "ובכל התלמוד משמע כי בקיאים היו במסניות והא דאמר בד' לא מצינא זה ברייתות שהוא ה מ ל מ ו ד שלהם", דימב"א חולין ק"י ב' ד"ה הא ור' יוחסין ע' רבה ב"א (מהד' פיליפובסקי עמ' 184 א' "ופרשו הגאונים") ועי"ל ה' 8 והע' 21. ואמנם מהרה קברי גויס אינה מפורשת במסנת מהרות, ולכאורה מן המסנה היה משמע אף להיפך (ר' אהלות פי"ח ס"ז-ס' ועי"ש במפרשים ובראשונים לב"מ כאן וליבמות ס' סע"ב, ור' תש' הרמב"ם מהד' בלאו ח"א סי' קמ"ה ובהערות הר"ח אלבק למאירי יבמות הנ"ל אות קי"ז ובהע' הר"ש אברמסון לתש' הרמב"ם הנ"ל ח"ג עמ' 163 ור' תשנ"ז ח"ג סי' שכ"ג [לסיום התשובה שם ר' גם ר"א מן ההר ליבמות הנ"ל וגנז"ש ח"ב עמ' 243 והנ"ש וכעת גם הלכני, מקורות ומסורות עמ' ס"ז הע' 3].

³¹ ור' עוד להלן עמ' 59 ור' לעיל מבא עמ' הע' 27.

³² כג' כ"י וראשונים. ³⁴ כג' כ"י וראשונים.

³³ "כתרה של תורה" ליתא בכ"י וראשונים (ר' נדרים ס"ב א').

³⁵ "מני - תני" - כגירסת הגאון בתשה"ב הרכני סי' רס"ב (העיר עליו לרא-שונה ר"י לוי Intersp. עמ' 4 הע' 1 וציון גם להא דנדרים פ' א') וכ"ה בתוס' הרי"ד לנדרים ח' א' סי' י"ז (ר"ש ליברמן, מבא לוק"ס נדרים תש"ב ומבא לבה"ם עמ' 682 - ר' עוד להלן הע' 43) ובכ"י"ר כאן (אלא שבכ"י זה נשתנו הדברים: "דא"ר אלעז' (1) לישתמי' איניש במאן דמני תלת" (11) ...

ארבעה ולא לשחמטש במאן (דמתני) [דתני] ³⁵ ארבעה ³⁶ (כי הא ד) ריש לקיש ³⁷
היה אזיל באורחא סמא עורקמא דמיא אתא ההוא גברא ארכביה אכתפיה וקא מעבר
ליה א"ל קרית א"ל קריבא תנית תניבא ארבעה סידרי משנה ³⁸ א"ל פסלת לך
ארבעה סורי ³⁹ וטענת בר לקיש [א] אכתפך שדי בר לקישא במיא א"ל ניהא לי
דאשמעי' למר [א"ל] ⁴⁰ א"ה גמור מיבי הא סלתא דאר"ז ⁴¹ בנות ישראל וכו' ³
- "ארבעה סורים" להלכה (עולא) ולמעשה (ההוא גברא) ⁴² למשנה ול"תלמוד" ³.

במאן דתני ארבעה כי הא דר' לקי' וכו"י) - אבל בכל יתר כיו"י (גם בקט"ג
שסנאמי באוסף כי"ח פריס) וראשונים שראיתי כבד'. (ונראה שגם הגאון ידע
גירסתו, ולכן הוא פותח: "הכין גרסין רבנן". - בתשב"ץ ח"א סס' קי"ז,
ע"ג רע"ב: "ל' א' לישחמטש איניש במאן דתני וכו'". כנראה מ"ס, ואמנם
במאן אבות פ"א מי"ג גירסתו כבד').

³⁶ הגירסא שבמחזור ויטרי עם' 474: "לישחמטש איניש במאן דתני ארבעה ולא
לישחמטש במאן דתני" (היה לפניו מתני - מבי ? ?) השפעה
כנראה פב"מ קי"ד ב' הנ"ל.

³⁷ כי הא ד' לימא כיו"י (מלבד כיו"ד - לעיל הע' 35) וראשונים.

³⁸ "משנה" - ס"א לימא.

³⁹ ראה לעיל הע' 24. באגה"ת: "סורי" (?); בכו"פ פמ"ד, מהד' עדלמן צ"ם
ע"א: "סידרי".

⁴⁰ כ"ה ברוב כיו"י (ר' רוזנמל, ספ"י לילון עם' 284 הע' 1).

⁴¹ ד' דוה"ר ח"ב - הוספות עם' 614.

⁴² כאן אמנם על א"י, אבל לא מצאנו בשום מקום אחר "ד' סורים" בא"י או
במקורות א"י (ר' לעיל מנא הע' 27) בעוד שהוא נמצא כ"פ בקשר לבבלי (ב"ם
קי"ד ב' הנ"ל, ברכות כ' א' וש"נ שלהלן עם' 59 ור' ירוש' תרומות שלהלן
עם' 71) - ונראה שאין כאן אלא ניסוח בבלי לסיפור אי"י. (ושם בבלי
היה זה ש"ארכביה אכתפיה" לריש לקיש?? - ר' קידושין ע"א רע"ב [ר' זירא?
- ר' להלן עם' 71 ולעיל הע' 41 וברכות ל"א א']).

⁴³ פירוש דתאני ארבעה מי ששונה ארבעה סורי משנה ופירוש דמתני מי שגמר
תלמוד ארבעה סידרי - לש' הרי"ף כאן וכ"פ הר"ח להלן כ"ס א': "דמתני
שמעתא" - (ור' עוד להלן הע' 75), ולא כרש"י (כאן, דק"ס אות ז' וכתובות
י"ז סע"א-רע"ב; ור' מיוחס לרש"י בדריס ח' סע"א 1) ובעקבותיו רוב הראשון-
נים (ור' עוד להלן הע' 110). - מפשרה של סוגיא נראה כגירסת הגאון
(הע' 35): "שובה הלכות" (ר' מלגה"ם עם' 999) - "דאמר עולא" (לעיל הע'
34) - "ר"ל הוה אזיל באורחא וכו'". (ע"ל הע' 37 ועי' מהרש"א ח"א ד"ה
לישחמטש), ומתאים לנדריים ח' א' בר' הד', שני כיו"י רס', גאונים (ר'
אוצה"ג שם - ושלא בצדק העמיד לוין בראשם נו' כי"ם) ורוב הראשונים (רי"ף

לעומת שתי ידיעות אלו (ב"מ קי"ד רע"ב ומגילה כ"ח ב') על לימוד ד' סדרי משנה בלבד, מצאנו לכאורה מסורת מפורשת על לימוד ו' סדרים בישיבת בבלי, החוזרת כ"פ בבבלי⁴⁴: "ואנן קא מתנינן שיתא סידרי". מסורת זו שהרב

ס' האשכל ח"ב עמ' 159 ועוד). הדברים תלויים כידוע בהבדלי ההערכה משנה-תלמוד, בעיקר בין "חסידי דבבלי" (רבנ"י - כג' כי"י וראשונים ר' סוסה כ"ב א' ויוסא פ"ה ב') ו"תקופי דא"י" (ע"ל כ"ו סע"ב: "ו א פ י ל ו שונה הלכות" ור' ב"ב קס"ה ב' והשוה ויק"ר פכ"ב אר"א עמ' תצ"ז ועוד ועוד) - ואכ"מ.

הגאון בפירושו נדחק אמנם ומדגיש ש"הילכתא היא משנתנו זה דתרחצ רבנ' הק' אבל "ומתני הוא כעין תלמוד שלא תלמודנו זה", משום "שתלמוד זה על הלכות באמר" (ר' תוס' רי"ד בדרים הב"ל - והשוה אגרש"ג עמ' 44) בעיקר כדי להוציא מ"תלמודנו זה" - אבל נראה ודאי שגם לפי פירושו מדובר על מאן דמתני "תלמוד" (ר' אגרש"ג עמ' 52-50) בטקביל לד' סדרי משנה. ולא נראה לפרש כר"ן אפסמ"י (מלנה"מ עמ' 682 ומבואות לס"ת עמ' 546): "וראשי דארבעה סידרי" - ארבעה מדרשי הלכה, שהרי לא פצינו ד' סדרי על מדרשי הלכה (ר' תרביץ ו' עמ' 206 הע' 2), ובנדאי שקשה לפרש כך בהקשר מפורש ובטקביל לד' סדרי משנה. (ור' דוה"ר ח"ב עמ' 155 ושערי מו"ב עמ' 76 שהוציאו את דברי הגאון מפורסם).

⁴⁴ ברכות כ' א', מענית כ"ד סע"א וסנהדרין ק"ו ב'. בברכות פ"י רב פפא ואילו בתענית: "רבה" וסנהדרין: "רבא". אלא שהגירסאות רבה-רבא מתחלפות בתענית (ר"ב ה': כי"ב, א', ה', ב' [מלטר] וד'. ר"ב א': כי"ל ור' וכה"ג בר"ש עוקצין רפ"ב, אבה"ת, מהרי"ק סי' פ"ד [ור' כללי ר"ב אשכנזי סי' 325 - תיקונו של רב"א?] וע"י ר"ח וכו"מ [?]) - כל השיקולים אין בהם משום הכרע, אבל נראה לכאורה כג', ה', ע"ש ובסוגיא כולה - ועצ"פ. (ועי"ש דק"ס אות ל' [ועי"ש אות ה' ומלטר שם], רד"צ האפט Mar Samuel עמ' 77, ר"י לוי, Interp. עמ' 6 הע' 4, מבא לנה"מ עמ' 900 ופולן Redaction עמ' 250, ור' עוד כאן להלן. - בסנהדרין ר"ב א כב' בכל כי"י וכה"ג שם באגרש"ג עמ' 68 [כמעט בכל כי"י בשתי הנו'], מדרה"ג ויקרא עמ' 323, יד רמ"ה, אבה"ת, ילקוט וע"י. ונראה קרוב שכ"ל, ע"ש ור' גם סוסה כ"א א' [רבא (כי"י) ומר זוטרא] - למרות נוסחאות בור-דורות הגורסות בסנהדרין ר"ב ה': כי"פ של אגרש"ג - בור"צ ותשה"ג שבאוצה תגיגה עמ' 4-33 - מש' הרשב"א הנ"ש).

[ואע"פ שאין להכריע, נראה שמקורו המבטי של הקספ "בשני דר"י וכו' הוא בתענית, בסוגיא דמיסרא. - לאחר שהזכירו לו לרבה (רבא? - ר' גיסיין ס' ב'), שגזר תעניתא ולא אתא מיסרא, מעשיו של רב יהודה ריש מתיבמא דפומבדיתא (ר' שבת קנ"ב א'), אשר להם: "מאי אעביד אי משום תנזי" (ע"ל ז' ב': אין בהשמים בעצריין אלא בשביל ביסול מורה) אגן עדיפינן מינייהו וכו' אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה". בהמשך לכן הובא בשלמות הסיפור על רב יהודה שהזכר קודם לכן ברמזיה בלבד (ר' להלן הע' 58). לעו"ז בברכות שואל ר"פ באופן כללי על גיטא ועל ראשונים (השוה סנ-הדרין צ"ד ב' לא כראשונים וכו') ולא דוקא על מיסרא או על רב יהודה (ור' עוד להלן הע' 60). גם בסנהדרין אין הסיפור במקומו הטבעי, לא נראה שדגא התכוון להשוות "בעיי" דדוגא ואחיתופל לתורתם של בני דורו. הסיפור על רב יהודה שעיקרו תורה וגיטא כאילו מפסיק שלא כעבין את דברי רבא שם: "רבנותא לטיבעי בעיי - הקב"ה ליבא בעיי" (ר' רש"י ד"ה רבותא ודק"ס שם

להעיר עליה בקשר לשאלת לימוד ס' ז"ס בנבל, ⁴⁵ לא בבדקה צדיין כראוי,
לא לגירסא ולא לפירושא. וזה לשון הגמרא (ברכות כ' א') ⁴⁶: "[אמר ליה רב
ספא לאביי מאי שנא ראשונים ⁴⁷ דאתרחיש להו ביסא ומאי שנא אנן דלא מפרחי
לן ביסא אי משום תנויי ⁴⁸] בשבי דרב יהודה כולי תנויי ⁴⁹ בנזיקין הוה
ואנן קא מחביבין ⁵⁰ שיתא סדרי ⁵¹ וכי ⁵² הוה פסי רב יהודה (בפוקצין) ⁵³

אות ש' (שעיקרם תורה וכונה (ר' ברכות ה' ב' - ור' גם חגיגה ט"ו ב' וסוטה
כ"א א'). לפי זה, אין כאן שימוש בלשון קודמין - דברי רבה (רבא?) בפי
רב פפא [ורבא] - אלא העברה מלאכותית בלבד מתענית לברכות ולסנהדרין. ואם
כן, יש לבדוק עדות על לימודו של רבה (רבא?) אבל לא על לימודי ר"פ [ורבא],
ועצ' - ור' עוד להלן הע' 69 והע' 115.]

⁴⁵ ראה הע' הקודמת ולהלן עוד בהערות (ובמיוחד הע' 73).

⁴⁶ בגלל ריבוי ש"ב בין המקבילות, כי"י וראשונים, אני מצחק בו' ד' וילבא
מברכות כ' א' ומציון ל ע י ק ר י ש"ב - אבל אין כלל בדעמי למצוא
אם השיבוירים כולם.

⁴⁷ כמעט בכל הנוסחאות: "קמאי" - ר' במ דק"ס אורח כ"א.

⁴⁸ נכ"מ: "אי משום תורה" (וכ"ה בר"ח מענית - רע"ל ה' ב') וניסח: "אנן
עדיפי מבייהו" כמתענית.

⁴⁹ בסנהדרין נכ"מ הובא: "תלמודא" וכ"ה בילקוט משם - ר' דק"ס שם אורח כ"א
וכ"ה באגרש"ב עמ' 68 ב"צ כי"פ (ר' מיוחס לרש"י מענית רד"ה ה"ב: "תלמוד
[כבי' דק"ס שם] ורש"י סנהדרין), ור' להלן הע' 75. (בכמה נוסחאות בברכות
הסדר הפוך: "כולי תנויי בשבי דרב יהודה"; באגה"מ ברכות כבד' אלא שנשמט
ע"י הדומות "תנויי").

⁵⁰ בברכות נכ"מ: "קחביבין" אבל בכל הנוסחאות האחרות כבד' כאן ובמקבילות
(בדפי"י בברכ' "מחביבין") - ור' להלן הע' 75.

⁵¹ ראה להלן.

⁵² נכ"מ אחידים וכן באגרש"ב, סה"מ לרב"ג ברכות, מדרה"ב ויקרא הב"ל ופוד
"ואילו רב יהודה כי וכו'".

⁵³ "בפוקצין" - ליתא כאן ברובן המכריע של הנוסחאות (ר' גם להלן פוקצ' ו
הע' 3). הוא נמצא ב ב ר כ ו ת בכמה כי"י (פוקצין, בפוקצין, מס'
פוקצין) ואגה"ת (מסכ' פוקצין) - אבל ליתא נכ"מ וא', בספה"מ לרב"ג, רש
(? דק"ס אורח ב' ור' תוס' ר"י ותוס' הרא"ש), מדרה"ב בראשית עמ' תתכ"ו,
ע"י ד"ר (דק"ס) ור"ש סהרות רפ"ב; ב ת ע ב י ת דק בד', כי"א (מס'
פוקצין), (ח'?), ואגה"ת - אבל ליתא בשאר כי"י, בר"ח, רש"י, ר"ש רפ"ב
סהרות ורש"ב בפוקצין; ב ס ב ה ד ר י ו ליתא בשום נוסח, לא בד' לא
נכ"י ולא באגה"ת וכן ליתא באגרש"ג ומדרה"ב ויקרא הב"ל, ביד רמ"ה,

האשה שכובשת ירק בקדרה (מהרות פ"ב מ"א) ואמרי לה זתים שכבשן בטרפיהן מהורים⁵⁴ (עוקצין פ"ב מ"א) אמר הויות⁵⁵ דרב ושמואל קא חזינא הכא ואבן קא מתניבן בעוקצין⁵⁶ תליסר מתיבתא⁵⁷ ואילו⁵⁸ דב יהודה כי הוה שליף חר⁵⁹ מסאניה אתי סמרא⁶⁰ ואבן קא מצעריבן נפשינ וכו' ⁶¹ ולית דמשגח

ילקוט (דק"ס) ופ"י - אבל עי"ש רש"י ור' יד רמ"ה שם. ברוב הנוסחאות בשלש המקבילות: כי [הוה] ס ט י [גבי - כי"י אחדים, אגרש"ג ומדרה"ג בראשית וויקרא הנ"ל, ספה"מ לרנ"ג, ועוד; "בהאשה" ר"ח תענית (כ"י), ולא "ל" כבד"ו - אבל כ"ה בר"ש עוקצין הנ"ל ובילק"ש שם"א ר' קכ"ד] בכ"י של ברכות: "בעוקצין בהאשה" [האשה שכו"ב שם וכו' - ר' דק"ס ברכות אות ב': "ואין הלשון יפה" אבל ר' מלטר תענית עמ' 107 ח"ג לשו' 8 והנ"ש ומש"כ הר"ש רוזנבל ב"יובל פי" עמ' 297-8.

⁵⁴מהורים - ס"א לימא (ר' דק"ס ברכות וסנהדרין ומלטר תענית ועוד בכ"י, וכן לימא בספה"מ לרנ"ג ברכות, ר"ח תענית, ערוך ע' זת ועוד - אבל אימא באגרש"ג הנ"ל ועוד). שתי משגיות "כבש" שהיהן ראש פרק הן ושמהן בדיש פרק ב', ונראה לכאורה שהכוונה לספות הפרקים (ר' הקדמת הרמב"ם לס' מהרות סי' כ"ו ועי"ל בטבא הע' 25), ופרק בפרק במחלף להם.

⁵⁵ברוב הנוסחאות בכל המקבילות: "הוויא", "הוויא", "הוויי" וכד' - וכצ"ל.

⁵⁶וכ"ה הסדר בכ"י, בערוך ע' זת ועוד - אבל בר"ח תענית: "י"ג מתיבתא בעוקצין" ובסדר זה גם באגרש"ג נו"צ (ר' להלן) מדרה"ג בראשית (בויקרא כבד') ורש"י שבע"י תענית. אבל בכמה נוסחאות לימא "בעוקצין": אגרש"ג נו"ס, ולימא גם בנו"צ כ"י פריז וק' ("ואילו אבן תליסרי מתיבתא קא מתניבן" - ועי"ש פ') וכן לימא בתענית בכ"ל וסנהדרין בכ"י; ובכמה כ"י בתענית ובסנהדרין "התם" במקום "בעוקצין" (תענית: כי"א ומ"ב, בב' [מלטר]: "בעוקצין התם"; "התם" גם בסנהדרין: יד רמ"ה, ואילו באגה"מ וילקוט כ"י [דק"ס]: "בה") - ואם כן, לימא "עוקצין" כלל (עי"ל הע' 53) ור' מנא לנה"מ עמ' 981 - אבל קשה לפרש ולהביא בניגוד לרנב כי"י התלמוד בשלש המקבילות, אגרש"ג נו"צ (רוב כ"י), ר"ח תענית, ערוך, מדרה"ג בראשית וויקרא ועוד (גיליון שבכנס שלא במקומו? - עי"ל הע' 53 ולהלן הע' 65. - בכ"י ברכות: "שימא (על הגרד) בתליסר" והיה כתוב: "בעוקצין (?) בתליסר" (ר' הע' 64) וכ"ה באגה"מ תענית ור' רש"י ברכות) - ועצ"ע.

⁵⁷מתיבתא...ס"א מתיבתין" ערוך ע' זת. בתש' מהרי"ק סי' פ"ד (וכך העתיק מסנו רב"א בכלליו - לעיל הע' 44): "מתיבתא", עי"ש - אבל לא מצאתי לו חבר. (ר' עוד להלן הע' 76.)

⁵⁸ואילו וכו' לימא בכמה נוסחאות בתענית (דק"ס שם אות ס' ומלטר ח"ג לשו' 11), המקבילות השלמו כנראה זו מזו - עי"ל הע' 44 ד"ה ואע"פ.

⁵⁹ר' דק"ס, ולימא גם באגרש"ג, מדרה"ג ועוד.

⁶⁰ע' ירוש' תענית פ"ג, ס"ז ע"א: "ר ב א ד א ב ר א ה ו ר ה כד הוה בעי ייחות מיטרא הוה שלח מסאניה כד הוה שלח מריהון הוה עלמא

בן [א"ל⁶² קמאי הוּו קא מסרי בפשיהו אקדושת השם וכו' כי הא דרב אדא בר אהבה וכו']". - עדות מפורשת לכאורה על לימוד ששה סדרי משנה בישיבות בבל, לפחות בתקופה מסוימת.⁶³

ברם מתברר שהגירסא החלקה והנוחה לכאורה: "ואבן קא מתניבן שימא סדרי" נמצאת רק בחלק קטן מן הנוסחאות,⁶⁴ וכנראה איננה מקורית אלא פרי "תיקון" והבהה בלבד. בחלק גדול מן הנוסחאות: "ואבן קא מתניבן טובא"⁶⁵ - טובא סתם. אבל ברצח שבם גירסא סתמית זו איננה אלא פרי פשרה בלבד. הגירסא המקורית היא כנראה גירסת רב שרידא גאון באגרתו (מהד' לוין עכ' 9-68, בשתי הנוסחאות ונכל כתבי היד!) המעתיק את הקטע מפנהדרין ק"ו ב'.

סיוף" (ור' ב. תעבית כ' ב') - ולהלן כאן בברכות: "כפ' הא דר' ב' א ד א בר' א ה ב ה וכו'!" - ועי"ל הע' 44 ד"ה ואע"פ.

ר' דק"ס אות פ', נוסחאות ראשונים הנ"ל והקדמת חובת הלבבות (י"ם תש"ח) עמ' כ'.

ר' דק"ס הנ"ל (רחמנא ליבא בעי - סנהדרין) ולימא גם בכל הנוסחאות הנ"ל.

ראה לעיל הע' 44 (וראה עוד להלן פרק ח' הע' 130).

מכאשר עדיין הנוסח שלפניי, לשלשת המקבילות, נמצאתי "שימא סדרי" בברכות וכו' דפ', כ"ח ופל' וע"י, בכ"ח "שימא" בלבד (אבל אין זו אלא הנהגה - שתי מלים במחקר, על בבי הראשונה בכתב "שימא" והשניה בשאר מחו-קה, וכנראה אפשר עוד להבחין בשרידי "סידרא" ? והוהנה גם בשורה הנאה בדיוק מתחתיו "ש י ת א בתליסר" עי"ל הע' 56) - וא"כ מסתברא שבמקור-רו היה "ארבעה סידרא"?? בקס"ג היחידים [ס"ס לוריאן] שמצאתי לברכות, בפסק הקטע בדיוק ב"ואבן קא מתניבן"; ב ס ה ד ר י ו: ליתא גם בדפ' (ר' הע' כי"ר ות' (כ"ח הרב סימון); ב ס ה ד ר י ו: ליתא גם בדפ' (ר' הע' הנאה) ונמצא רק באגה"ת (גם בכ"י), יד רס"ה וילקוט כ"י (דק"ס שם אות ת'). - לגירסה המורכבת "טובא שימא סדרי" ר' הע' הבאה.

65 "טובא" נמצא בברכות וכו' ת: חובת הלבבות הנ"ל (הע' 61); בתעבית וכו' כ"א, ל', מ', מ"ב וב' (מלטר) וכ"ה בר"ח ובע"י; ב ס ה ד ר י ו: דפ"ר ("נעוקצין" הבהת המהרש"ל - דק"ס אות ת', מעין זה רק בע"י שם: "נעוקצין טובא" [ור' כעת ס' הע' 66] ור' עור בס' ההערה. - ולא כרז"ס בדרכה"ם [להלן הע' 73], כ"ח, פל', ק', ג"ב (מכוון הש"ס) ורג"ב (כנ"ל). גירסא מורכבת "טובא שימא סדרי" נמצאת בברכות וכו' ת: אגה"ת (גם בכ"י), דפ' ספרד (?) גני' קמב'; בתעבית וכו' ת: אגה"ת (גם בכ"י) וילקוט (?) דק"ס). (גירסת כ"א בברכות: "...בנזיקין הוה ואבן קא מתניבן נעוקצין תליסר מתיבתא" גם בפעם הראשונה - השוה הבהת הרש"ל וגירסת ע"י סנהדרין - ר' לעיל הע' 56).

בלשון: "אמר רבא גברותא למיבעא ב(י) עיי והא בשני רב יהודה כולי תבויי
בנזיקין הוה ואילו אנן קא מתניבון ארבע סדרי", כך פתחיק גם
בעל מדרש הגדול מסנהדרין הנ"ל (ויקרא מהר' רבינ' זצ"ל עמ' 322-3⁶⁶) וזו
גם גירסת הכ"י התימני המשובח של מס' סנהדרין.⁶⁷ וכך הגירסא גם בברכות
כ' א' לפי הפתקת בעל מדרש הגדול (בראשית מהר' מרגליות עמ' תמכ"ו).⁶⁸
ונראה, שזו היתה גם גירסת רש"י בברכות שם.⁶⁹

ואמנם נראה שהגירסא "ארבעה סדרי" היא המקורית, שהרי בודאי לא

היה עולה על דעתו של שום מגיה "למקן" את הגירסא "שיפא סדרי" הרגיל

והמובן, ואף לא אה הגירסא הסתמית "סובא" - "ארבעה סדרי" דוקא, שהוא

נדיר ואיבן מקובל.⁷⁰ לעומת זה ה"תיקון" מ"ארבעה" ל"ששה" מובן לתלוטין.⁷¹

כוננם של הדברים להבליט את רוב לימודם וידיעותיהם של המאחרים לעומת

רב יהודה ובני דורו ("אנן עדיפבון מיניהו") - אבל אם כך, מה הרבותא

שהאמוראים המרבים ללמוד מסתפקים ב"ארבעה סדרי" בלבד ("לא מתני מר

מהרות"!?), והרי מפורש להלן שלמדו גם עוקצין. ומה גם שפצם המושג "ארבעה

⁶⁶ לפי כ"י א', בכ"י השבי שממנו הדפיס המהדיר חסר ע"י הדומות מ"יהודה
עד "יהודה". ["ארבעה סדרי" גם בשני כ"י אחרים של מדרה"ג (קמב). Add.
3407 ומונטפי' ס' 8) - אבל בכ"י בסטר (מס' 68): "סובא" ואילו בכ"י ב"מ
(Or. 2215): "בעוקצין סובא ארבעה סדרי" (ולהלן שוב, כנד).].

⁶⁷ כ"י הרב מייסון.

⁶⁸ בכל כ"י של מדרה"ג, שהם למעלה מעשרה במקום זה.

⁶⁹ וז"ל: "בנזיקין הוה. לא היו גדולים בכל גמרא של ד' סדרי מ
אלא בתלמא בני שלנו" (וכ"ה ברש"י כ"י; ואין בידי כאן נוסחאות אשכנזיות
מונהקות אחרות - לגירסת כ"מ ברכות ר' לעיל הע' 64). - כמדומני,
שהראשון שהעיר על גירסת רש"ג "ארבעה סדרי" היה ר"י לוי במבוא ל Interp.
עמ' 6 הע' 2 וראה פובק, Die Jud. in Bab. ח"א עמ' 137 הע' 2 ומנא
לגה"ם עמ' 981 והנ"ש שם.

[בתענית אמנם לא מצאתי שום עדות ל"ארבעה", אבל אין בידי שם -
מלבד כ"י - אלא ר"ח, אגה"מ וע"י בלבד הגורסים ברובם: "סובא", ע"ל הע'
64-5. - ובדואי שאין זה מתקבל כלל על הדעת שבתענית בפי רבה (ע"ל הע'
44 ולהלן הע' 115) היה "שיתא" ואילו בברכות ובסנהדרין בפי רבא ור"פ
(ע"ל שם) צ"ל: "ארבעה"].

⁷⁰ ראה לעיל פרק א' ס' הע' 15. ⁷¹ (השוה לעיל הע' 36).

סדרי" זר וגדיר הוא. ולא עוד אלא שבראה שכל המאמר מקבל משמעות ברורה ומוכנת יותר לפי הגירסא "ארבעה סדרי". הרבה התלבטו בפירוש מאמר זה ובמיוחד במשמעות הקטע "בשני דרב יהודה כו"ל י תבויי בנזיקין הוה וכו'" - והרי דבר זה מוכחש לכאורה מכל התלמוד כולו, בכל מסכת ממסכתות התלמוד אנו מוצאים פירושו, הלכותיו ודיוניו של רב יהודה ולא בסדר (מסכת? 72) בנזיקין בלנדו? ואמנם ביסר לערש ידיעה זו בדרכים שונות, שהמשותף לרובם הוא - "כולי" לאו דוקא אלא "עיקר לימודם". 73 אבל אם כן, מה הניגוד בין "בנזיקין" של רב יהודה לבין "עוקצין" של המאחרים, האם עיקר לימודם ב"עוקצין" היה? ואם אמנם בלמודו כל "שיטת סדרי" מדוע ההדגשה על "עוקצין" דוקא?

ונראה שרבה (רנא) לניגוד כפול התכוון, "בנזיקין" לעומת "ארבעה סדרי" ו"עוקצין" 74 של רב יהודה לעומת "עוקצין" 74 שלנו. מצד אחד, בעוד

72 ע"י רש"י ברכות ד"ה בנזיקין והב"ש על הגליון. ור' "בנזיקין" בפי רב יהודה בב"ק ל' א' (לג' שבס' האשכל ח"א ס"ע 9 לא מצאתי חנר), ושם הכונה כנראה למסכת (?) - ר' מנא לנה"מ עם' 990 [ר"י לוי Interp. עם' 22 הע' 1] ושם עם' 318 הע' 1.

73 ע"י רש"י (ברכות: "לא היו גדולים", סנהדרין: "שלא היו מרבים כל כך [לדרוש?]); ערוך ע' זת ("פי' וכו' פשוטים היו להם ולא היו צריכין למרוח בהן"!) וכי הוה מטי וכו' (?); הרמ"ה בסנהדרין ("לא היו מרבים להעמיק כב"ל) ולדרוש ולהקשות וכו'", ע"ש - ור' עוד להלן הע' 75) ור' ס' חסידים מק"ב ססי' תתמצ"ה ("אפילו כשלוסד שאר דברים [סדרים] כדרכ יהודה"). על התלבטויותיהם של הלומדים בפירוש המאמר מעידים גם החילופים המרובים הנ"ל בנוסחאות כי"י וראשונים. - וראה מש"כ רז"ע בדרכי המשנה עם' 264 הע' 7 (ר' לעיל הע' 65), רמ"ש בהקדמתו לספרי פרק נ' הע' י"ח, אה. וייס דור דור"ד ח"ג"ב עם' 5-164, 203 (ושם עם' 9-287 ור' להלן במסכת האמוראים לז"ס), ברן Geschichte ח"ד עם' 4-293 ועם' 322 (והערות שפ"ר בתרגומו ח"ב עם' 389 הע' 4), ר"י לוי Interp. עם' 2, 137-9, ז. יעבז מו"י מדרש עם' 319, פונק Die Jud. 1. Bab. Redaction עם' 249 ואילך ר"ח אלבק מחקרים ח"ז עם' 119 הע' 13, קעלן עם' 1, 900, 771, 980-1.

74 ראה לעיל הע' 53 והע' 56 - מכל מקום הכונה לעיסוק ולידיעה בס' שהרוה (ע"ל הע' 54) שלא היה כלול במחזור הלימודים הרגיל לא נימי רב יהודה ולא נימי רבנא (רבא).

שלימודו הסדיר של רב יהודה בישיבתו וב"תלמודו" - "תנור" 75 - לא היה אלא בנזיקין בלבד, הרי אנהנו לומדים לימוד סדיר בישיבה "ארבעה סדרי" והם כולם כלולים ב"תנור" שלנו. ומאידך, ס' סהרות אע"פ שגם בימינו אינו כלול במחזור לימודי הישיבה, בכל זאת יודעים אננו ס' סהרות ו"מתניבן בעוק-צין תליסר מתיבתא", 76 בעוד שרב יהודה התקשה בפירושו ס' סהרות ואמר "הוי דרב ושמאל קא חזינא הכא". 77 רבה (רנא) מדבר על שני עניינים, על לימודי

75 "כולי תנור" - כל חומר הלימודים המקובל בישיבה (ר' שבת קי"ד א'), "תנור" במובן "תלמוד", המשנה עם פירושה (כרגיל אצל באונים, ולכן גם כחליפם אותם בכ"י - כמו בקסע שלנו, ע"ל הע' 49 ור' דק"ס שבת עם' 254 אות ס' [וכ"ה אצל כמה מן הראשונים, ור' גמ ס' העתים עם' 247] וסוכה עם' 86 אות ב') - ראה א. צפפטיין R.E.J., XXXVI, עם' 234 הע' 4, ר"י לוי Interp. עם' 4 הע' 1, בכר ור"ה אלבק הנ"ל (הע' 73 - בסוכה כ"ח סע"ב טעון כל הקסע בידור מפורט בגירסא ובפירושה), ומנא לנה"מ עם' 897 הע' 2 (ור' מס' ע"ז כ"ס עם' 6 שו" כ"א וכ"ה שם בכ"ס [שפראק], עם"ג, אבה"ת ועוד) ור' כעת גם ר"ש רובנסל, יובל-שי עם' 302 והע' 93 שם. וז"ל הרמ"ה בכתב אלטראייל עם' ק"א: "ועוד ראיתי וכו' "מדקתני" בגמרא כאילו היה דבר שנוי במשנה או בנרימא והיה לך לומר מדדייקי בגמרא וכו' או מ ד ס ת ב י בגמרא מ ד ס ר א מ ק ר י ת ב ו י כדאמרינן התם בשני דרב יהודה כולי תנור בנזיקין הוי כלומר שכל ה ת מ ל מ ו ד שלהם לא היה בו אלא כנגד ס' בנזיקין שלנו ואמרינן נמי התם אבל למאן ד ס ת ב י לית ליה שיעורא ומפרשי רבנא (ע"ל הע' 43) דאיי ד ס ת ב י ד ק א מ ר י ב ו ד ג מ י ר ב ס ר א ה ו א " (והשוה לש' ס' הפליאה הנ"ל בהע' 21, ועי"ש, "וכדאמרינן כנתינתה כך נטילתה וכו' ולהלן שם: "למאן דקרי ותבי לעצמו (!) וכו' אבל מאן דמתני לאחרים (!) וכו'"), ור' בפירושו לסנהדרין הנ"ל: "כל ה ת מ ל מ ו ד שלהן לא היה אלא בס' בנזיקין שלנו", ועי"ש. ואמנם גם כאן משתמשים ב ס ת ב י ב ו ארבעה סדרי" (ע"ל הע' 50) וב " ס ת ב י ב ו בעוקצין" (ר' הע' הבאה). - רבה (רנא) אינו מדבר על לימודו הפרטי שלו (" ו א ב ו קא מתניבן") אלא על הלימוד הסדיר המקובל בימיו לעומת מה שהיה רגיל " ב ש ב י דרב יהודה" (ר' דוד"ה הנ"ל עם' 165 הע' 27).

76 משמעותו הסדורית של המונח "מתיבתא" בהקשר זה אמנם אינה ברורה כל צרכה, אבל נראה שאין כאן הכוונה לא לישיבות ולא לקובצי הלכות (ר' רש"י בשלשם המקבילות, תוס' ר"י ברכות שם ד"ה תליסר - ובעקבותיהם גם אחרונים ר' למשל דוה"ר ח"ג עם' 192 וכך גם ר"ה אלבק ב"ציון" ח' עם' 91 וראה ח'. עליין J.Q.R., XLIII, עם' 353 הע' 27. - וראה רמ"ה סנהדרין שם: "מליסר מתיבתא - י"ג קושיות"). משמעות הדברים כאן נראה כפירושו השני שבערוך ע' זח: "ס"א מתיבתין ומפרשין ע ב י ב י מ - כשימושם של באונים וקד-מונים ב"מתיבתא" במובן שלו ענינים, סוביות, פרקים, שיעורים וכו' - ראה אסד, תרביץ ג' עם' 350; אפטוביצר, שם ד' עם' 151 הע' 41; לוי, מנא לס' מתיבות עם' XXI ואפסטיין, מנא לנה"מ עם' 899 (ועי"ל פ"א הע' 25). - אין הכוונה ללימוד סדיר של המסכת, אלא לדיון ("מתניבן") בעניני מס' עוקצין

הישיבה הסדירים - "תנויי" - שהם גם בימיו לא הקשו אלא "ארבעה סדרי"

בלבד - ומאיר, על ידיעה רחבה והבנה טובה בכל - סדרי משנה, כנראה

כתוצאה מעיסוקם המרובה בהם תוך כדי לימוד ד' סד' 78.

ברם תהא משמעות מאמרו של רבה (רבא) מה שחזק, ואיך שלא נפרש את

ההבדל שבין הלימוד ב"שני דרב יהודה" 79 לבין הלימוד בימי אמוראי בבב

המאוחרים יותר - ברור יוצא גם מכאן (לפי הגירסא שהיא המקורית לדעתי)

שאף המרחיבים את תחום לימודיהם, אינם עוסקים באופן סדיר אלא בארבעה

סדרי בלבד. המסקנא העולה לפי דעתי מבדיקת החומר האמוראי המרובה לס'

זרעים וטהרות שבשני התלמודים, 80 דהיינו שבישיבות בבב לא נידונו סדרי

(ע"ל הע' 56 - "ב עוקצין תליסר מתיבתא" או "תליסר מתיבתא ב עוקצין" ולא: עוקצין ב תליסר מתיבתא, וכבר העיר ע"כ אפמנדיוזר הג"ל - אבל ר' עוד מ"צ בהע' 107) או בהלכות עוקצין (ר' ר"ח אלבק, ס' מהרות עם' 491 והג"ש וכעת במבואו העברי עם' 84, וכבר פירש כך בעל הצ"ח בברכות שם) ובעניני ס' מהרות בכלל (ע"ל הע' 54 ורמב"ם הנ"ש). כלומר, אנו עוסקים גם בעניני עוקצין הנחשבים להלכות קשות (הוריות י"ג ב') ודגים בהם הרבה, אבל לא בהם לגופם וכשלעצמם אלא בהסגרת ה"תנויי" שלנו שהוא "ארבעה סדרי" (כגון פ"ס דהולין, מלנה"ח עם' 981). "תליסר מתיבתא" (וכ"ה בכל הנוסחאות שראיתו: "תלי סר", "תליסרי", "תלת סרי", "י"ג וכד' - אע"פ שבד"כ מרובים מאד החילופים תליסר-תריסר - אפשטיין, וקדוק א"ב עם' 126 ור' מנא לנה"מ עם' 900) - "לאו דוקא" ו"גוזמא בעלמא הוא" (כלש' התוס' בברכות שם ורש"י שנת ה"ש [וכעת אברמסון, "סיני" ס"ג עם' כ']) ואין כאן "אלא לשון הרגיל בגמרא" (רש"י לפי פירושו ציין כבר להא דנדרים: "תלת עשרי [תליסר, אגרש"ב עם' 19] אפי' הלכתא דרבי - ור' איכ"ר פ"ב, מהד' בומר עם' 100: "רבי היה דורש בלע ה' עשרין וארבע אפיו" [ור' אברמסון הג"ל עם' כ"ט הע' 10]; ולפי' התוס' ר' למשל: "תליסר בי כבישתא", ברכות ח' א' וש"ג וחגיגה ט"ו רע"ב; ולענין לימוד תורה בכלל ר' למשל: "דריש במליסר אמוראי" כמובות ק"ו א', "דריש במליסר רבוותא" סנהדרין ט"ו א', (ועוד). "ואנן קא מתביבן תליסר מתיבתא בעוקצין" אין בו יותר מאשר: אנו עוסקים ורגים הרבה בעניני עוקצין, - אע"פ שאין אנו לומדים אלא ארבעה סדרי בלבד.

77 ראה להלן פרק ח' עם' 273 והע' 128 שם (ור' דוה"ר ח"ב עם' 490 וא. וייס, לחקר התלמוד עם' 408 - ומש"כ להלן פ"ו הע' 17).

78 ראה להלן פרקים ג' וד'.

79 [באשר ל"נזיקין" (ר' הע' 72) בשני דרב יהודה, אפשר שגם זה "לאו דוקא" ו"גוזמא בעלמא" היא (ר' הע' 76), אלא שראוי לתשומת לב שאמנם נראה שחכמי בהרדע וכו' - הבבליים המסורתיים - בראשית תק' האמוראים רוב עיסוקם בנזיקין הוה ועיקר גדולתם בהיותם דיינים גדולים (ר' תוס' סנהדרין ה' א' ד"ה דהא והג"ש, שו"ר ערכ"ם ער' א"י סי' י"ח והג"ש ועוד הרבה) - אלא

אלה לגופם ולא עסקו בהם אלא אגב לימוד ד' סדרים, מתאשרת כנראה ע"י שלש ידיעות מפורשות אלו שבגבלי (ב"מ קי"ד ב', מגילה כ"ח ב' ונרכות כ' א' וש"נ) על היקף מחזור הלימודים המקובל. אמוראי בבל בכל הדורות שנו אסנם ששה סדרים⁸¹ ו"משניות אף של זרעים וטהרות היו שגורות להם",⁸² וגם דבר בהם אגב דיוניהם בסדרים האחרים ("מתבנין בעוקצין") - אבל נישבות בבל לא נידונו ולא נתפרשו הסדרים זרעים וטהרות כשלעצמם⁸³ ו"כולי שנויי" ב"ארבעה סדרי" הוה.

בניגוד לשלש הפקורות הנ"ל, לפיהם לא עסקו בבבל באופן סדיר אלא בארבעה סדרים בלבד, ולא בס' זרעים וטהרות, עומדת לכאורה אותה מפורשת מפורשת שבפסחים ל"ד א'⁸⁴ "אביי בר אבין ורב חבביא בר אבין ת ב ו ת ר ו ס ו ת ב י ר ב ה פגע בהו רבא"⁸⁵ בר פתנה אמר להו מאי אמרימו⁸⁶ ג ת ר ו ס ו ת ב י ר ב ה אפרו ליה ומאי קשיא לך אפר להו תנן שמיילי תרומות וכו' (תרומות פ"ט מ"ז) וכי מאחר דטהורין מלמטא וכו' אפרו ליה ה כ י א מ ר ר ב ה וכו' ומאי קמ"ל וכו' תנינא וכו' אישתיקו א"ל מידי שמיצ לך בהא א"ל ה כ י א מ ר ר ב ה ש ש וכו' - הניחא למ"ד וכו' - כ י ס ל י ק ר ב י ו⁸⁸ אמרה לשמעיה

שהענין כולו ראוי לבדיקה בפני עצמה. מכל מקום, כבר בן דורו של רב יהודה, רבה בר אבבה (כנראה תלמיד סורא) עוסק בארבעה סדרים, עי"ל והע' 30 ו-31 שם (ועי"ל הע' 44 ד"ה ואע"פ.).

⁸⁰להלן פרק ח'.⁸¹ וגם רב יהודה "מסי האשה שכובשת".⁸² לעיל עם' 45 והע' 31.⁸³ לא מ"ת ב י מר טהרות" (עי"ל הע' 21), "מאן ד מ ת ב י ארבעה" (עי"ל הע' 35) ו"אנן קא מ ת ב י ב ו ארבעה סדרי" - ראה עוד להלן הע' 110.

⁸⁴לחילופי נוסחאות ראה נספחים-זרעים במקומו.

⁸⁵ס"א "רבה" ונראה שכז"ל (מ"מ להשערותו של בעל דוה"ר ח"ב עם' 461 לא מצאתי יסוד).

⁸⁶ס"א: "עבדימו", "תנימו".⁸⁷ ס"א במפורש: "בתרומות דבי רבה".

⁸⁸(אביי ור"ח בר אבין ? ? - קשה מאד להבחין בין האמוראים השונים

קמיה דר' ירמיה ואמר ב ב ל א י ט פ ש א י משום דיתני בארעא דחשוכא אמריהון שמעתתא דמחשכו לא שמיע להו הא דרשב"ל משמיה דר' אוסעיא מי החב שנממאו וכו' י ת י ב ר ב ד י מ י וקאמר לה להא שמעתא א"ל אביי וכו' א"ל וכו' א [ל] רב יוסף וכו' אמר רבא וכו' אמר רב שימי בר אשי וכו' אמר רב אשי וכו'".

לפנינו כאן ידיעה טכורשת על לימוד בס' תרומות "בי רבה" ומסורת פירושיהם של רבה ורב ששת למשנה ממסכת זו, פירושים שתלמידיהם ובני דורם דגים בהם. הסוגיא פותחת במשנת תרומות⁸⁹ עם פירושיהם של רבה ורב ששת, ואפוראי א"י רבבל עד לרב אשי מופיעים נה. הסוגיא כולה הובאה לפסחים - ומקורה לכאורה בס' תרומות - רק דרך אגב, אגב פרט אחד שבה, שהוזכר כבר בסוגיית פסחים קודם לכן (טאמרו של ר' יוחנן "ענבים שנממאו דורכן פחת פחת מכביצה וכו'") ל"ד פ"ב דפ"ב (ל"ב רע"א). ופירוש יבירה מזאת, רב שרירא גאון באיגרתו בדבריו על המהומות תלמודם של האמוראים כותבו: "ובכל דארא ודארא מן אליו דארי הוה אית להון שמעתתא דגרסי להון רבנן כולהון ומסדר להי מדיר" (עמ' 62), ובהקשר זה הוא ממשיך: "באילין מילי איתוסיף תלמודא דארא בתר דארא דכל דארא קבעין ביה מילי מן ספיקי דמיתחדשין ומעשים ובעיי וכי ההיא דהיו בודקין (סנהדרין מ"א ב') דאמריבן רב כהנא ורב ספרא מ ג ו ס נ ת ד ר י ו ב י ר ב ה⁹⁰ פגע בהו ראמי בר חמא א"ל מאי אמרימו בה⁹¹ ב ס נ ת ד ר י ו ב י ר ב ה וכוליה שמעתא" (עמ' 39).

בעלי שם זה, ר' תמו"א עמ' 89 ב' ואילך, ירוש' כפשוטו עמ' 242 ומרביץ ו' עמ' 39).

⁸⁹ ראה פרק ה' ס' הע' 35.

⁹⁰ ועיי' שם בח"נ לנו"צ הע' 26 ו-28: "רבא" ככ"י א' ב' ו' (אבל ככ"א א' בפעם השניה "רבה") ננו"ס בכל כ"י: "רבה" כלפנינו וכ"ה בסנהדרין ככ"פ"ל וברמ"ה, אבל ככ"י מ' (הובאה?) ק' ות': "רבא" - ובראה שצ"ל כבד, ר' דק"ס שם עמ' 119 אות פ'.

⁹¹ ור' הע' 22 לנו"ס שם וכ"ה לפנינו בד' וברמ"ה, אבל ככ"י רק במ', ואילו באחרים ליתא.

66), - מטמע שהגאון הבין "סנהדרין דבי רבה" בסובן של "תלמוד" ישיבת רבה. לפי זה "תרוסה דבי רבה (מר)" - אף היא "תלמוד" מס' תרומות שבסדר "וגרסי להו רבנן כולהון" בישיבתו של רבה. ואם כך, הספור שבפסחים ל"ד א' לא רק שמעיד על לימוד מס' תרומות "בי רבה" אלא גם על קיומו של "תלמוד" מסודר מיסודו של רבה למסכת הגדולה ביותר בס' זרעים.⁹² וכך אטנם הבין גם הרי"ן אפשטיין (מנא לבה"מ עם' 363): "הוא [רבה] סידר ופירש בישיבתו תלמודו של כמה מסכתות" - כלומר, תלמוד למסכתות תרומות, סנהדרין ושבועות, בהסתמך על המקורות דלעיל ודלהלן.⁹³

נוסח זה - "פלוני תבי מס' פלונית בי ר"פ" - מופיע בתלמוד עוד כמה פעמים, מהם עוד פעמיים (מלבד פסחים וסנהדרין הנ"ל) "בי רבה":

ג.) "ציפא תבי שבועות בי רבה פגע ביה אנימי אחוה א"ל שבועה וכו' מהו א"ל וכו' א"ל אישמתבש וכו'" (שבועות כ"ח ב'),⁹⁴ (ד.) "רב אחא בר הונא ורב שמואל בריה דרבה נב"ח ורב יצחק בריה דרב יהודה תנו שבועות בי רבה פגע בחו רב כהנא א"ל הזיד וכו' מהו א"ל תנינא"⁹⁵ וכו' א"ל ר"כ בר מינה דההיא דאבא תנינא לה והכי תנינא לה וכו'" (שם ל"ו סע"ב). ובעוד שבקשר לרבה מצאנו נוסח זה ארבע פעמים,⁹⁶ הרי נקשר לכל יתר האמוראים כולם אין

⁹² (ועי"ל הע' 120.).

⁹³ ובמבואות לסה"א עם' 16 על הא דסנהדרין שבפסחים י"ב א': "זהו אפוא בכל-אופן סמל מורס של תלמידי רבה". - וכך הניבו גם אחרים, ראה למשל בכר, ערכי מדרש עם' 318: "באורי מסכתות אחדות שנוצרו בנית המדרש של רבה"; פוק, *Gesch. d. Jud. 1. Bab.* ח"ב עם' 142; קפלן, *Redaction* עם' 252, א. וייס, הטהוות עם' 32 הע' 61 ועוד, - ור' עוד להלן הע' 115.

⁹⁴ ראה ירוש' שבועות פ"ג, ל"ד ע"ד וש"ב.

⁹⁵ ראה שם דק"ס עם' 79 אות ס' ומנא לבה"מ עם' 879.

⁹⁶ [וראה גם קידושין ג"ח א': "אשכחינהו מר יהודה לרב יוסף ולרב שמואל בריה דרבנ"ח והווי קיימי אפיתחא דבי רבה א"ל וכו' א י ש ת י ק ו א ת ו לקסיה דרבה וכו'"] - ור' שבת מ"ז א' (ור' דק"ס שם אות ג' וסנהדרין ק' א') וכאלה עוד.

הוא מופיע אלא פעמיים בלבד, פעם אחת בקשר לרב הונא: "רמי בר שמואל ורב יצחק בריה דרב יהודה תנו בדה בי רב הונא אשכחינהו רבה בר רב הונא וכו' " (נדה י"ז ב'), ופעם אחת בקשר לרב חסדא: "אנימי⁹⁷ תני מנחות בי רב חסדא [...] ⁹⁸ פגע ביה רב נחמן א"ל כיצד קומצין א"ל וכו' " (מנחות ז' א').

מלבד אלה מופיע בוסח מעין זה עוד פעם אחת בקשר לתנאים: "ר' יובתן בן עבמאי⁹⁹ ור' יהודה בן גרים¹⁰⁰ תנו פרשת¹⁰¹ בדריס בי ר' שמעון בן יוחי וכו' " (מו"ק ט' א').

גבל נראה שאין להוכיח כלל מן המקורות הנ"ל סידור חומר אמוראי בגיט פדרשו של רבה למסכתות הנ"ל, ואין לדבר על "תלמוד" של רבה על ספר

⁹⁷ עיי"ש דק"ס עם' 15 אות ב'.

⁹⁶ כאן הכנסה תוספת הסבר: "ואנימי בי ר"ח תני (ר' דק"ס שם אות ס') והא אר"ח וכו' אנימי מסכתא אייקרא (שם"מ ודק"ס - ר' מנאום לסה"א עם' 221 הע' 91) ואמא לקסיה דר"ח לאזכורי גמריה" - וזו תוספת מאוחרת ואולי אף מיותרת (ר' פסחים ס"ט א' ועוד). שהרי אפשר שאין זה כאן אנימי רבו של ר"ח ("תנא" שלוי - מלנה"מ עם' 678) אלא אנימי בן רחבה מפומ' (סנהדרין י"ז ב'), והוא הוא שאחיו עיפא "תני שבועות בי רבה פגע ביה אנימי אחוה" (ולפי הירוש' [לעיל הע' 94] אנימי הוא שאמר "שמשיט בשבועות" וחיפה אחיו שאלו) - וכבר העיר על כך בעל שעת"ב במנחות שם ובהערותיו לס' הדורות עם' 331. וראה מנא לנה"מ עם' 353 הע' 4.

ואמנם מן הראוי לציין שכמה מן השמות חוזרים כמה פעמים במסורות אלו "ר"פ תני בי ר"פ": רב יצחק בריה דרב יהודה תני שבועות בי רבה (ל"ו סע"ג) ונדה בי רב הונא; רב כהנא תני סנהדרין בי רבה והוא ש"פגע" באלה שלטו שבועות בי רבה (שם); רב שמואל בריה דרבה כב"ח שבבועות (הנ"ל) מופיע גם בקידושין הנ"ל (הע' 96); (לאנימי שבבועות ובמנחות הנ"ל - ראה גם פסחים שם דק"ס עם' 94 אות א' "ומסתברא שהוא ס"ס", - ואמנם ב כ ל שאר כ"י כבד').

⁹⁹ כבירסת כל כ"י. ¹⁰⁰ ראה דק"ס שם עם' 23 אות ה'.

¹⁰¹ עיי' ב"ר פליה אות ג', מהר' ת"א עם' 330 והנ"ש. רש"י: "מסכת בדריס" וכו' ברנב"ה; רש"י מהר' קופפר: "ראשי מסות ל"א במסכת בדריס" ור' ר"ש בן היתום רע' פר"ח (אבל כנ"ד בכל כ"י). וראה מנא לנה"מ עם' 989 והנ"ש, ר"ג פו"ח ח"ג עם' 232 ור"ח אלבק מנא למשנה עם' 89 והנ"ש (מנאום לס"ת עם' 645) ור' ר"י לוי. Interp. עם' 22 הע' 1. וכפשוטו "תנו פרשת בדריס" (ר' גם איכ"ר פ"ב אות י' רוב. בדר' ע"ח א'-ב') אינו אלא כרגיל לימוד הפרשה המקראית (ר' מלנה"מ עם' 980 הע' 1 והשוה ירוש' בדר' פ"ח ט' ע"ד) עם מדרשו (ר' למשל פסדר"כ מהר' מד"ב עם' 73 והנ"ש ועוד).

המקורות הנ"ל, כשם שאין לדבר על יסוד המקורות הדומים על "תלמודם" של רב הונא ושל רב חסדא. "תנו מסכת פלונית" כפשוטה וכמשמעה אינה אלא לימוד משנה - או ברייתא - של מסכת פלונית. אבל גם אם בניה ש"מס' פלונית רבי פלוני" (תרומות וסנהדרין דבי רבה)¹⁰² אינו סתם לימוד במסכת מן המשנה בני פלוני, ומשמעותה חיבור מסוים מיסודו של אותו "בני פלוני" - דבר שאינו נראה כלל - הכונה לכל היותר לקובץ ברייתות שסודר בבית מדרשו או ע"י אותו אמורא, ¹⁰³ כמשמעותו הרגילה של ביסוי זה, כגון: "קידושין דבי לוי" (קידושין ע"ר ב' ו"ט) "בזיקין דבי קרבא" (סנהדרין ל' ב'), "רביה דבי ר' חייא" (ב"מ ס"ב ב' וס"ה ב'), "כתובות דביה דב" (ירוש' כתובות פ"ב, כ"ו ע"ב)¹⁰⁴ או סתם "מתניא דבי רב פלוני". אבל בשום מקום לא מצאנו במפורש לא בלשון זו ולא בדגמה לזו ¹⁰⁵ קובץ - "מסכת" ¹⁰⁶ - של "שמעאמא" ופירושי אמוראים למסכת ממסכתות המשנה. "תרומות דבי רבה" אינו "תלמודו" של רבה למס' תרומות, כשם ש"תנו תרומות" ¹⁰⁷ אינו אלא לימוד

¹⁰² ביתר המקורות הנ"ל לא מופיע "מסכת דבי ר"פ", ונראה שאין כאן אלא הבדל שבניסוח התלוי בסוגי השאלות, בתרומות ובסנהדרין השאלה היתה על פירוש המשנה בעוד שביתר המקרים הוצגה בפניהם בעיא או שהם עצמם הרצו מחידושי רבם. "סנהדרין גרידמא" ו"סנהדרין דבי רבה" אינן אלא פשוטה של משנה ופירושי רבה למשנה - ראה א. וייס, התהוות עם' 32 הע' 61 ועי' רש"י ויד רמ"ה (עי' שם) ואמנם נראה שבכל המקרים הנ"ל השאלות כאילו פרובוקטיביות הן ומעין בחינה לתלמידי "בני רבה" [ע"י בני בני רב ממהרה?] - ר' ירוש' שבעות הב"ל [הע' 94]: "בעי חייפ' מיבדקיניה" ובבבלי: "אישתבשת" [השומע זבחים כ"ו א'], בפסחים [וכ"ה בקידושין ג"ח א' הנ"ל]: "אישתיקו".

¹⁰³ כגון בשבועות ול"ז א' ולעיל הע' 95, ור' גם לעיל הע' 86 לפס- חים ל"ד א'.

¹⁰⁴ ר' ר"י לוי מדרש"י עם' 2, סבאות לסה"ת עם' 647 ומבא לנה"מ עם' 947. להערות של ר"י לוי נ. Interp. עם' 12 הע' 1 ר' מ"כ במהרות לשבת ט"ז ב' הע' 1 (ור' ר"ח אלבק, מחקרים בור"ת עם' 71).

¹⁰⁶ לביטוי "מ"ד א' ואצה"ב שם סי' רי"ח (להע' ד' שם ר' אברש"ג עם' 5 הע' ג' ועי' פרק א' הע' 15) - ר' סבאות לסה"ת עם' 545 ור"ח אלבק הנ"ל עם' 86.

¹⁰⁷ ולא "תנו תרומות דבי רבה" וכד' [בכיר"נ:] "מאי אמריתו בתרומות דבי מר" ד' נוסף מעל לשורה] - ולא כבכר ערכ"מ עם' 319 (השנה דק"ס סנהדרין

המטנה מס' תרומות, - "תני" בבבלי¹⁰⁸ משמש תמיד למקורות תנאיים בלבד,¹⁰⁹

להוצאת שמועות האמוראים ולהצעת "תלמודם" משתמשים ב"מתני".¹⁰⁰

אבל גם אם לא מתנו "תלמודא דבי רבה" לתרומות, מכל מקום מפורש בפסחים ל"ד א' ש"תנו תרומות בי רבה" ואף במסרו שם פירושי רבה ורב ששת למטנה תרומות. אבל כבר ראינו לעיל, שלא ספק ידעו ולמדו בבבל כל ששה סדרי מטנה¹¹¹ - השאלה היא, האם הסדרים זרעים וטהרות בכללו במחזור

עמ' 311 אות ש' (וכ"ה בכי"ת שם). - ר' עוד להלן הע'

¹⁰⁸ "תני" בירושלמי, ר' מש"כ לשביעית פ"ו ה"ג [ח'] הע' 2.

¹⁰⁹ ואין כל יסוד לדברי י. קפלון Redaction ס"ע 207 - כשם שאין כל יסוד לכל דבריו שם בעמ' 207-216 (ראה בכר ערכ"מ עמ' 317 ר' Trad. & Trad. עמ' 243 ואילך, אלבק מחקרים בנו"ת עמ' 15 ואילך, אפשטיין מנא לבה"כ עמ' 439, 509, 1291 ואילך ועוד הרבה, ר' גם להלן פ"ו הע' 78 - וראה עוד בהערה הבאה. ואע"פ שלקובצי הברייתות חדרו לפעמים גם הערותיהם ופירושיהם של האמוראים, לא היו ביסודם אלא קובצי ברייתות משם - ר' מחקרים בנו"ת ה"ל. בחלק מדובמאותיו של קפלון אין בהן משם ולאחרות המצא תשובתו בספרות ה"ל. לשנת כ' ב' (עמ' 208) וכד' ר' אלבק שם עמ' 51; ליגמות כ"ה (209) ר' לעיל הע' 105; לעז' ס"ג (210) וכד' ר' מלבה"מ עמ' 509 ואילך. וראה ר"ח אלבק, שם עמ' 22 הע' 1 ור' גס. ג. אלון, מחקרים ח"ב עמ' 309 - ואכמ"ל. [ליבין שמועה כלל כ"ו, ח' ע"א - ר' מלבה"מ עמ' 605 ומבואות לטה"א עמ' 46].

מכל מקום, לפי פשוטם של דברים אין ב"אבימי תני מנחות" - ובדוג-מאות האחרות ה"ל - אלא לימוד משנה - או ברייתא - מס' מנחות, וגם במ-ספת ההערה (ר' לעיל הע' 98) "לאדכורי במריה" אין בו משום רמז ל"מטנה ותלמוד" (מנא לבה"מ עמ' 982 - ועי"ש עמ' 678) - ר' למשל עירובין ז' א', סנהדרין פ"ב רע"א ועוד.

¹¹⁰ כנרוב דובמאותיו של י. קפלון, שם עמ' 212 ואילך (בפסחים כ"ס סע"א עמ' 209 והע' 1 שם) גם בשאר כי"י: ("מתני").
באשר לתני-מתני-מתאני (בבבלי) על צורותיו ומשמעויותיו, שובעתי בו כו"כ בהערותי לפרק זה (21, 43, 75, 83), אע"פ שכבר עמדו עליו הרא-שונים (עי"ל הע' 75 וס"ג) והעירו עליו החוקרים לא זכה עדיין לבידור מקיף ויסודי (גם כאן כמובן היה זה ר"י לוי שהעיר עליו לראשונה ב. Interp. עמ' 4 הע' 1; וראה בכר, ערכ"מ עמ' 318-9 ר' Trad. & Trad. עמ' 578 ואילך; רי"ן אפשטיין, מנא לבה"מ עמ' 4-680, 770, 930, מבואות לטה"א עמ' 243 ועוד הרבה; ר"ח אלבק, מחקרים בנו"ת עמ' 13, 25, 185; ור' גס. א. וייס, לחקר התלמוד עמ' 194 ור' עוד להלן פרק ו' הע' 66 ואילך). מכל מקום נראה ברור ש"תני" בא רק למקורות תנאיים ("פירוש דתני מי שטובה משנה"; "תני הלכתא/מתניתא" - "שונה הלכות" כג' מגילה כ"ח ב' ונדה ל"ג ב') ואילו "מת[א]ני" - "דגמיר במרא הוא" ("ופי" דמתני מי שגמר תלמוד") ומשמש להצעת דברי אמוראים (אלא שהתחומים בין הצעת פירוש האמוראים למטנה ובין שמועות האמוראים אינם ברורים לגמרי). בכמה קטעי

הלימודים הסדיר של ישיבות בבל, והאם נוצרו לסדרים אלה מסורת פירושי אמוראים - "שמעתא דגריס להון רבנן כולהון ומסדרי להי גדיר" - ברומה לד' סדרים האחרים או לא.¹¹² כפי שנראה להלן (פרקים ה'-ח'), אין למצוא - לפי דעתי - בכל התלמוד מאמרי אמוראי בבל לס' זרעים וטהרות שלא בהקשר לד' סדרים נאמרו. ואם כן, החידוש שבסוגיה פסחים אינו בידיעה ש"מנו מרו-מות בני רבה", אלא בעצם העובדא שפירושי אמוראי בבל לס' זרעים במסרים כאן בתלמוד ככל חומר אמוראי רגיל, והסוגיא כולה בנויה לכאורה על משנת מרומות ומקורה לכאורה שם.^{112א} אבל דוקא מבחינה זו סוגיה פסחים מיוחדת במינה. תלמידי רבה רוב ששת בפגשים במקרה ופואלים זה את זה פירוש פשוטה של משנת מרומות. פירושם מביע לארץ-ישראל אל ר' ירמיה המפרש משנת מרומות עפ"י מאמרו של ריש לקיש בשם ר' אושעיא לענין "מי החג". כל הענין חוזר מא"י לבבל - כולל כנראה פירושי רבה ורב שם¹¹³ - ע"י רב דימי, אביו, רב יוסף ואמוראי בבל אחרים מטשיכים לדון בסוגיא, אבל אין הם עוסקים בפשט מרומות ובדברי רבה ורב שם כלל אלא בדברי ר"ל בשם ר' אושעיא בלבד. הסוגיא אינה מתעניינת במשנת מרומות ובפירושה, פירושי אמוראי בבל נדחים בפשטות - בבילאי ספסאי! - ואין כל ניסיון למצוא לאחר שהפירוש האי"י

גניזה נמצא הכתיבו: "מתאבי", "דימתאבי" או בניקוד: "מתאבי". - אלא שכאמר כל הענין סעון בדיקה (שהרי מצויים החילופים תני-מתני וגם מתני-אמר) ונידור יסודי בפני עצמו.

¹¹¹ראה לעיל עמ' 44 ואילך. ¹¹²ע"ל עמ' 49 והע' 19 שם.

^{112א}כך נראה לכאורה שמבנה הסוגיא ומהקשרה למסגרת סוגית פסחים, - אבל המונח "מנו החם" כשלעצמו אינו מלמד לענין זה כלום, ראה להלן פרק ה' עמ' 122 ואילך.

¹¹³ע"י רש"י שם ד"ה להא שמעתא - אבל ר' דק"ס שם עמ' 94 אות א'. [גם המסופר על עיפא ש"תני שבעות בי רבה" ומה שנאמר בינו לבין אחיו אביסי כש"פגעו" זה בזה (שבעות כ"ח ב') ידוע היה בא"י ואף את הנסיבות בהן נאמרו הדברים ידעו שם (ירוש' שם פ"ג, ל"ר ע"ד).]

מתקבל ללא עוררין. כל ענין "תנו תרומות" מובא רק דרך אגב, ואינו אלא מעין רקע להבאת מאמרו של ר"ל בשם ר"א שבו דנים אמוראי בבל. במקרה מיוחד זה, 114 שמאמרי אמוראי בבל לס' זרעים החוזרים ומגיעים לבבל דרך א"י במסרים בתלמוד, אין הדברים מובאים לגופם ולצורך הסוביא, ואין דנים בהם כלל. אין כל חידוש בכך שרבה המעיד על עצמו "אני יחיד בנגעים אני יחיד באהלות" 115 (ב"ס פ"ו א') למד גם מס' תרומות, ואם למד גם פירש אותה. על השאלה האם הסדרים ז"ס גלמוד בישיבתו של רבה כדרך ש"מתנו ארבעה פדרים והאם הובאו בתלמוד מפירושו לסדרים אלה כשם שהובאו דברי אמוראים לכל

114 ראה עוד להלן פרק ח' הע' 177. - וראה מס"כ לסוגיא במקומה.

115 ואע"פ שיש בהכרזה זו לא מעט מן ההערכה העצמית (ר' דק"ס שם אות ר' [וצ"ל: בכ"י ה']; בקמ"ג [דרוש' קול':] שהוא יחיד), יש בה גם משום עדות ברורה על ס' סהרות אצל בני דורו. "יחיד" במובנו הפשוט והרגיל, יחיד מול הרבים, וכלל ההכנסה (ולא במשמעות מיוחדת - כהצעת אחרים - כגון משניות י' ב' וכד'. בפסחים ק"ה ב' ליתא בכ"י "יחידאה").
לכאורה היה אולי נראה לאור הכרזתו זו של רבה, לראות בו לפחות יוצא מן הכלל בין אמוראי בבל כפי שלמד ולימד בישיבתו כל שפה סדרי משנה ואפסג כך חשבו כמה מן החוקרים, ובמיוחד בצירוף לפסחים ל"ד א' הג"ל ולתענית כ"ד סע"א: "ואנן קא מתניבין שיתא סדרי" - ראה למשל בכר. A.B.A. עמ' 100 הע' 2, קפלו Redaction עמ' 250 (הא דכתובות ע"ה ב' וש"נ מקור-רו כנראה בספור זה שבג"מ פ"ו א' - ר' מש"כ שם), ח. קליין J.Q.R., XLIII עמ' 353 (להא דמנחות ב"ד א' ר' מש"כ לסוגיא במקומה ולהלן פרק ח' הע' 155) ורבים אחרים, ר' עוד להלן פרק ח' הע' 130. - אבל ראינו שהא דפסחים אין בו בכדי ללמדנו על כך, ודוקא מתענית כ"ד הג"ל, שלדעתנו כנראה באמת ע"י רבה נאמר (ע"ל הע' 44), מוכח שאע"פ שהוא "יחיד בנגעים ואהלות", ו"מתנו תליסר מתיבתא בעוקצין" ואף "תנו תרומות בי רבה", בכל זאת גם הוא לא לימד בישיבתו אלא ארבעה סדרים בלבד - "ואנן קא מתניבין ארבעה סדרי" (ע"ל עמ' 59). מכל מקום גם אם הא דתענית אינו של רבה בדומה, אינו מוצא סיבה מספקת לראות בו יוצא מכלל יתר אמוראי בבל (לשהותו של רבה בא"י, שהעירו עליו הראשונים ובעקבותיהם כמה מן החוקרים - אין יסוד מספיק). בין מאמריו וסוגיות של רבה לזרעים ולסהרות ישנם אמנם אחדים שאפשר שמקורם בלימוד סדרים אלה (לספ"ט דתרומות שבפסחים הג"ל, ר' עוד דורים ג"ס סע"א ומנחות ס"ט ב' ומש"כ שם), אבל אין כל ראייה לכך שהרי הם כולם מתפרשים לפי דעתי במסגרת ד' סדרים - ראה להלן מפתח האמוראים ער' רבה, ומש"כ על הסוגיות הרשומות שם במקומן (ר' עוד להלן פ"ה עמ' 247 ואילך).

יתר הסדרים - - על כך אין כל ראיה מפסחים הנ"ל. 116

ראיה נוספת על כך, שבישיבות בבל לא למדו זרעים וטהרות כדרך שלמדו
ארבעה סדרים", יש למצא לדעתי גם במה שנמסר בירושלמי תרומות (פי"א,
מ"ז סע"ד) על ר' זעירא הבבלי שעלה לארץ ישראל ושם היה תלמידו של ר'
אלעזר 117: "רבי זעירא כל דתרומות וטהרות שפוצה (ברש"ס ליפא) בשם ר'
לעזר" 118 - "כל מימרות של ר' זעירא בפ"ט תרומות ובפ"ט פהרות הן בפ"ר
לעזר" (רש"ט). ונראה שהסיבה לכך, משום שר' זעירא (זירא) הבבלי, תלמידו
של רב יהודה (כי הוה כטי האשה שכונשת וכו' 119), לא למד אצל רבותיו בבבל
ס' זרעים וטהרות. 120

116 "בי רבה" אינו "ישיבת רבה" דוקא, - "בי רב פלוני" פירושו אמנם לעתים
בית מדרשו וישיבתו אבל לא חסיד, ראה למשל פ"ח כ"ח א' "בי רבה שימין
תיכלי וכו' בי רבה נהאא דשערי לאיבוי וכו'".
[ושמא מותר אולי לשער שכל אותן המסורות "ר"פ תבי בי רבה" יש
משום ציון מיוחד למסגרת בה באמרו הדברים?? ראינו כבר שציון זה המופיע
כמה פעמים על "בי רבה" דוקא, אינו מופיע יותר אלא פעם אחת אצל כל אחד
מפני גדולי סורא, רבותיו: רב הונא ורב חסדא (פ"ל צ"פ 65). מטרי
הדברים וההנ"ב בהם הם חבורה (ר' לעיל ס' הע' 98 ור' ג"ס ס' הע' 102) של
חכמים ותלמידים שאינם ידועים ממקום אחר כתלמידי רבה דוקא. ושמא הכונה
ל"בי רבה" בראשית ימיו, בתקופה המעורפלת מאד בכרונוולוגיה של ראשית ימי
ה"מלכותו" (?), בימי רב חסדא בסורא (ר' אגרש"ג עמ' 86), כאשר למד ולימד
מחוז למתיבתא? - אבל בישיבתו, בהיותו ריש מתיבתא דפום (פ"ל הע' 44
ר"ה אע"פ) "מתבו ארבעה סדרי" בלבד??]

117 ראה בדה מ"ח א', נבא בתרא פ"ב רע"ב ועוד.

118 גירסת (?) הרש"ס: "כל ר' זעירא דתרומות וטהרות בש"ר אלעזר". - מאמרו
של ר' זעירא שם מוטב על משנת תרומות פי"א מ"ד - עוקצין פ"א מ"ו -
"טהרות!": "עוקצי תאנים וגרוגרות הכלים והחרובין וכו'", כפי' הרימב"ם
הר"ש, הרש"ס והגר"א, ולא כפי' הדחוק של הפ"ט, וכך פירש ותיקן - אס-אמר
ג' בס' ר"י ענביל בגלה"ס שלו ל"ז סע"ב (ר' אהצו"י עמ' 90 וסנוואר לסה"א
עמ' 459 הע' 12. בשערי תא"י עמ' 609 צ"ל: ודלא כפ"מ).

119 ר"פ, מנא הירושלמי ע"ז סע"ב.

120 [ושמא מותר לשער: "תרומות" - סדר זרעים, שם הסדר ולא כרביל שם המסכת
ר' מלנה"מ עמ' 989 - ועי"ש עמ' 991: תרומה - תרומות(?), במקביל ל"טהרות"
- עוקצין, פ"ל הע' 118? - מאז עמד לראשונה א. בייבר, Wiss.Zschft. II
עמ' 485 ואילך ור' ג"ס כר"ח ח"ג עמ' 79) על סדרן של המסכתות בתוך
הסדרים, שהוא בהתאם לגודל המסכתות לפי מספר הפרקים, התקשו הרבה ביוצא

כאמור, ידיעותינו על סדרי הלימודים והיקפם בישיבות האמוראים

מועטות ביותר. ואעפ"כ נראה, שמצאנו מספר ידיעות ברורות למדי 121 על כך,

שמחזור הלימודים הרגיל בישיבות בכל לא הקיף אלא ארבעה סדרים בלבד -

ואילו הסדרים זרעים וטהרות, אע"פ שאמוראי בכל בקיאים היו בהם, לא נכללו

מן הכלל האחד והוא סדר המסכתות שבס' זרעים (בייגר שם עמ' 492, שד"ל כר"ח ח"ג עמ' 62, דרגנבורג R.E.J., III עמ' 209 ואחרים; ולאחרונה רי"ן אפשטיין במבא לנה"ס עמ' 987-8 ור"ה אלבק בשבואר לס' זרעים עמ' 2). התלבטו גם בשם הסדר "זרעים" שאינו מתאים אלא להלך מסכתות הסדר ולא למסכת שבאשמו (מלנה"ס שם). ואמנם סדר המסכתות החסידות 23 זרעים אינו מקורי, מעידים על כך החילופים המרובים שבין כ"י והמסורות השונות של המסנה, בין המסנה לתוספתא ובין כ"י של התוספתא. כבר עמדו על כך שגם כאן מס' תרומות ואילר הסדר הוא בהתאם למספר הפרקים. בדגיל. הסדר מופרע ע"י המסכתות שקדמו למס' תרומות, מסכתות שלפי הסדר הרגיל מקומן היה צריך להיות בין תרומות למעשרות (לדברי החיד"א בשו"ב, מע"ב א"א, ס"ס קמ"ה לא מצאתי שם אסמכתא, "עשרה מסכתות" - בלי ברכות, שנשפחה לס' סו"ד). ואמנם החילופים המרובים הם בסדרן של מסכתות אלו (ר' מלנה"ס שם, וע"ש עמ' 998). ונראה, שמחילה עמדה בראש הסדר מס' תרומות שהיא הגדול-לה שבמסכתות [11], אלא שמעט זה או אחר (ר' מלנה"ס ור"ה אלבק הנ"ל) הקדימו לה את המסכתות הרצופות ברכות [9], פאה [8] (כנתוס' כ"א, אלא שם השתבש הסדר לאחר מס' תרומות. - לפאה ר' עוד נ. ברילל, בית תלמוד ח"ד עמ' 111. ור' ב' בשג"א תרפ"ז עמ' ק"א והע' 10 שם וגנז"ש ח"א עמ' 548) ודמאי [7], (כנכ"י אבטובין, רלב"ג, תוס' כ"ו - וכ"ה בפיה"ס לר' נתן האב, ר' במבואר של הרמ"ל זק"ש עמ' 4. - אבל בפ"י רש"ג שנתשב"א תש"ב עמ' 178; ברכות, פאה, דמאי וכלאים, כלפנינו. כלאים - שביעית גם בגלוסר היוני העתיק שנסה"י להרכבי עמ' 68 ועוד בקטעי בנייה). ולאחר שנפרדה החבילה "לא רצו להפריד בין תרומות ומעשרות שדיניהם משותפים נכמה דברים" (מלנה"ס שם), והוציאו מבינתיים גם את המס' שביעית וכלאים (כלאים שביעית). - ואם כך, אפשר ששם הסדר היה "תרומות", שם המתאים לרוב מסכתות הסדר (תרומות, דמאי, מעשרות, מע"ש, חלה ובכורים), כשמה של המסכת הראשונה שבסדר (השוה: שבת-מועד (?) - מלנה"ס עמ' 991; יבמות-נשים - מלנה"ס שם [סדר יבמות? - רש"י ב"מ ל"ב ב']; נזיקין; זבחים-שחיטת קדשים - מלנה"ס עמ' 992 והג"ש וכן מנח' קה"ב, ור' ר"ה אלבק במבואר למס' זבחים עמ' 8; כלים-טהרות - מלנה"ס שם ופיה"ג הנ"ש, אבל ר' עוד להלן בס' הע' זו). לפי זה "דתרומות וטהרות" שבירוש' הנ"ל שניהם שמו סדרים הם, אע"פ שבבבלי כפי ר"ל (שבת ל"א א') ובסדרשים כפי ר' תנחומא (מד"ת י"ט י"ד וש"נ) שם הסדר: "זרעים" - וע"פ. (תוספתא להערה זו להלן בס' הפרק.)

121 [אפשר שרמזים בודדים, רחוקים יותר, אפשר למצוא גם במקומות אחרים - אבל בודאי שאין בהם שום ראייה. לע"ע אסחפק בציון מראי המקומות נכללו שבת קל"ה ב' (ר' מש"כ שם בהע' 5), עירובין מ"ח א' (ורש"י שם ד"ה אי הוה); שם בג"ב ב', פסחים י"ז א' (ורש"י שם ט"ז סע"ב), קידושין ר' א' (והע' 1 שם), בבא מציעא ל"ג א' (והע' 1 שם?), שם פ"ו א' (לעיל הע' 115), בבא בתרא ט' ב' (וע"ש כ"ב א') - עתים לבינה עמ' 247 הע' ט"ז ור' תשנ"ז ח"א ט' ל"ג והשוה נדה ל"ג ב'), סנהדרין נ"א ב' וש"ב, שבעות י"ד ב',

בלימודי הישיבות. המקורות בהם עסקתי בפרק זה ופירושהם כשלעצמם אולי אינם מכריעים, ואפשר גם שאין הם מלמדים על דורות האמוראים כולם - אבל לאור העובדא שלא מצאנו ידיעות מפורשות על לימוד ס' ז"ס בישיבות בבל¹²² - בנינו לידיעותינו על ארץ-ישראל¹²³ - נראה, שאמנם כרגיל בכל דורות אמוראי בבל למדו ארבעה סדרים בלבד.¹²⁴ מכל מקום נראה, שיש במקורות הנ"ל לפחות בכדי לתמוך במסקנות העולות לדעתי מביקת סוגיות זרעים ופה-רות שבשני התלמודים. אבל עוד לפני שנעבור לבדיקת הסוגיות עצמן לפרטיהן, ננסה לברר האם יש למצא בסוגיות התלמוד שבארבעה סדרי הנבלי סמוכין לכך, שאמנם הסדרים זרעים וטהרות לא נכללו במסגרתו של תלמוד זה.

ירוש' תענית פ"ד, ס"ח רע"ד (ר' להלן עמ' 306 ואילך) ועוד. - ר' גם לעיל מבא ס' הע' 26 (ור' סנהדרין צ"ד ב' והשוה לפסדר"כ מהד' מד"ב עמ' 56 והג"ש) וראה עוד להלן פרק ח' הע' 181.]

¹²² לפסחים ל"ד א' ראה מש"כ לעיל. - ידיעות מפורשות במלמא באבי על לימוד הסדרים שאינם נהוגים בבבל הלכה למעשה (ר' להלן עמ' 306 ואילך) מצאנו רק על ס' קדשים שתלמודו נמצא בידינו (ראה למשל: ב"מ ק"ט ב', ב"ב כ"ב א', סנהדרין ג"א ב' ועירובין ג"ב ב' הנ"ל). - ור' עוד להלן עמ' 307 ס' הע' 4. [ור' סדרה"ג ויקרא עמ' 112.]

¹²³ ראה לעיל במבא והע' 26-27 שם.

¹²⁴ ראה להלן פרק ח' הע' 130.

(תוספת להערה 120)

[לענין מס' כלים - מס' טהרות שהעיר עליו לראשונה מהר"ן אפשטיין במבואו הגרמני לפיה"ג לטהרות עמ' 50-51 וראח"כ במקומות שונים, ונתקבלו דבריו ללא עוררין ע"י החוקרים - כגון הר"ש ליברמן בתוס"ר ח"ג עמ' 2 לשו' 17, הר"ח אלבק במבואו לס' טהרות עמ' 15 ואחרים - נראה שהדבר סעון עוד בדיקה, ולא מצאתי לו עדיין יסוד מספיק. ובאמת נראה הדבר מוזר שהגאונים יקראו למס' כלים "טהרות", כאשר הם מכנים גם את מס' טהרות בשם זה (פיה"ג עמ' 125, עמ' 131 שו" 2 וכוכ"פ בספרות הגאונים). "כלים" כשם המסכת מופיע כבר במשנה, בירושלמי ובמדרשים (מלנה"מ עמ' 990 ור' גם ירוש' שבת פ"ח, י"א סע"ב) ומשתמשים בו גם הגאונים (ראה להלן - וכן "תלמוד כלים" ע"ל עמ' הע', הל' ס"ת מן הגניזה עמ' ועוד). "טהרות" למס' כלים מצאתי אצל גאונים וראשונים רק: א. כאשר אפשר שהכוונה לשם הסדר ולא לשם המסכת - שהרי גאונים וראשונים רגילים בס' ז"ס לציון לשם הסדר; ב. טהרות במס' פלונית, בס' טהרות סתם או בריש טהרות וכד' - כגון אגרת רשב"ב עמ' 56 "דחנן בטהרות מסרוק וכו'" ועל אותה משנה עצמה בתשב"ה סי' דמ"א (ואף היא לרשב"ב): "אשכחנן משנאות בכלים ובדוד מונה וכו'"; פיה"ג עמ' 1; "וכאן בטהרות" - בס' טהרות; שם עמ' 2; "והוא ששנינו בראש טהרות"

—(המשך לתוספת הערה 120)—

- ריש מס' כלים. וראה למשל תשג"ה סי' שנ"ז: "במסכתא דכלים בטהרות";
 גיאוריקה ח"ב עמ' 17: "בסדר טהרות במסכתא דכלים", (ב. לננות של מס'
 כלים, ב"ק דטהרות - כניגוד לב"ק דזיקין, כגון: פיה"ג עמ' 67: "בתוספתא
 נבא תניינא של טהרות" וכאלה עוד. - וכך נוהגים גם הראשונים. למשל אצל
 רב נסים גאון, הטרינה לצמט מס' טהרות: "במשנה בתחילת טהרות" (ספה"מ
 ברכות ש"ס וילנא ג' ע"ב, פעמיים - ור' אברמסון, רנ"ג עמ' 43), "בתחילת
 משנה טהרות" (ספה"מ ס' מס' עירובין), "בתחילת תוספ' טהרות" ולידו
 במפורש: "ובמשנה נמי בתחילת ה ס ד ר " (שם שבת פ"ב ב'), "בתוספ'
 נראש ס ד ר טהרות" (שם כ"ה א'). אבל גם "בתוספתא כל ים בראשה"
 (אברמסון הנ"ל עמ' 293) או "ובתוספ' כל ים " (ספה"מ ברכות נ"ב
 א'), "בתוספת כלים" ו"מסכת כלים" (שם שבת י"ז א'). וראה גם ר"ח שנת
 קפ"א ב': "דתנו בסדר טהרות בבא בתרא" - אבל כוכ"פ מס' כלים, כגון שם
 קכ"ד א': "היא משנה בכלים". וכך גם בפי' ספ"י לד"י הברצלוני עמ' 51:
 "בתוספתא בתחלת טהרות" אבל שם בעמוד הקודם במפורש: "ותנו נמי בתחלת
 טהרות במסכת כלים". וכן גם בתש" ר"ת סי' כ' (ספה"י מהד' רוזנטל עמ' 33):
 "וראה לדברי בפ"ק דתוספתא דטהרות שמתחיל חומר בשרץ וכו'". - "מסכת
 טהרות" לכלים נמצא רק נכותרת לפיה"ג (עמ' 8) - אבל פי"ש עמ' 162.
 מצאתי אמנם מקרים בודדים גם בראשונים, אבל נראה שאינם אלא פ"ס, כגון:
 רמב"ן חולין ע"ב ב' ד"ה אבל, כו"פ פי"ג (מהד' צד"פ ב"ה ע"ב) - רצ"ל ס'
 טהרות, ועצ"ע. (אצל ר' הלל נמצא כ"פ: "מס' אבות הטמאות" ו"מס' אבות" (1)
 - ר' פי' תו"כ ח"א פ"ב ע"א רבנ"ש בענף הלל אות מ'?).

ג. יחס מיוחד בתלמוד למסכתות שאין עליהן תלמוד

בין אם כדברינו בפרק הקודם - שאמנם נמצאים בתלמוד רמזים ברורים למדי לכך שבישיבות בבל לא נלמדו הסדרים זרעים וטהרות כדרך שנתלמדו שאר הסדרים - ובין אם כדברי הסוברים שהעריכות האחרונות הן שפסחו על סדרים אלה ולא כללון בתלמודם, "ארבעה סדרי" הבבלי כהוי"ט יחידה שלמה בפני עצמה. ואם כך, אפשר היה לכאורה לצפות שימגלו בארבעה סדרי התלמוד סימנים כלשהם ליחס מיוחד כלפי הסדרים שאינם כלולים במסגרת זו, שונה מן המקובל לגבי הסדרים והמסכתות שנתלמדו בישיבות ותלמודן נסדר ונערך. דבר זה יכול להתבטא במרמינולוגיה, בדרך הבאת מקורות מן הסדרים הנמצאים מחוץ למעגל ה"תלמוד" ובדרכי הרמיזה אליהם, ואף בהוספה הבהרות ופירושים למקורות ולנושאים אלה, יתר על המקובל בקשר לחומר מוכר וידוע אשר גרעו במקומו ותלמודו הערוך נמצא בידי הלומד. אבל גם אם בגלה סימנים כלשהם המרמזים על יחס מיוחד לסדרים אלה, אפשר שאין הם מלמדים אלא על העריכות האחרונות, ועדיין יתכן שבדורות האמוראים שקדמו להם לא הנהיגו כלל בין סדר לסדר ובין מסכת למסכת. בסופו של דבר, הקובע לענייננו יהיה בדיקתם וניתוחם של המאמרים והסוגיות לסדרים ז"ט, בהם נעסוק בפרקים הבאים.

גרענו רק להעיר כאן על תופעות חיצוניות אחדות שיש בהן אולי כדי ללמדנו משהו בענין הנידון, אעפ"י שאין בהן כשלעצמן בכדי הכרע.

כבר הראשונים העירו בכמה מקומות, שהתלמוד נוהג ביחס מיוחד כלפי משניות מן הסדרים זרעים וטהרות ומפרשן גם שלא לצורך הסוגיא, משום שסדרים אלה אינם מתפרשים בתלמוד במקומן. כך למשל בהערה שברש"י סוכה י"ד א'¹: "שאלתי את מורי מבוסה דמשנה דמייתי אבנ גררא בשמעתין מי שייך

¹ ראה דק"ס שם עמ' 37 אות ד' ומבא לנה"ט עמ' 907 (והשוה מוס' סוטה ל"ט א' ד"ה כל כתן).

למיתני גומא כדגרט במיתרות האמוראים ואמר לי רבי משום דהך משנה מן
הטהרות שאין מהם שום גמרא בעולם ולא מפורשת כשאר המשניות לפיכך נוהג
הש"ס לומר גומא כד"י ל פ ר ש " . לכך נוסים גם דבריו המפורסמים
של רבינו עם בהקדמתו לס' הישר,² שחוזרים עליהם אח"כ הרבה מן הראשונים;
"ועוד תמצא פשוטות וטהרות וזרעים כשמביאין אותה בתלמוד מחסרים ומקצרים
אומה". ולא רק מחסרים ומקצרים - "ומשנה הלשון כפי הצורך" - אלא גם
מוסיפים ומרחיבים "דרך התלמוד להאריך בה (לכו) [ל פי] ה
ש י ו ד ז ה י ר ו ש ה כמו גבי וכו' וכן גבי וכו' וכן בדוב מקומות
וכו' ובעל התלמוד מפורך אריכות פירושו הסמיענו וכו'".³ גם הר"ש מאריה
דזרעים וטהרות מציר כו"כ פעמים בקשר ל"משניות מטהרות ומזרעים" "שכן דרך
בכל הש"ס לקצר פשוטות של סדר טהרות".⁴ הרמב"ן אף השווה לענין זה
משניות דזרעים וטהרות לברייתות: "שכן דרך בעלי הגמרא לשנות לשון הברייתו-
תם כד"י להוסיף בהן פירושו או לקצר ואפילו במשנה-
יות זרעים וטהרות תמצא כן".⁵ וכך כותב גם הריטב"א:⁶ "ה"ג דתנן וכו'
ומתני' היך בפס' ביכורים וכו' ובודאי דהא נמי איתיה במ' קדושין וכו'
מ ת ג י ת י ו ד ס ד ר ז ר ע י מ ו ט ה ר ו ת כ ל ה י כ א
ד א פ ש ר ל ת ל ב ר ו ר י ב ה א מ י ד י מ ש ו מ ד ל י ת
ל ה ו ג מ ר א ב ג ר פ י ה ו " . - ואם כדברי הראשונים,⁷ הרי

² מהר" שלזינגר עמ' 10. ³ שם סי' רע"ו; עמ' 170. ⁴ ר"ש אהלות פט"ו מ"ז.

⁵ רמב"ן ב"מ ט"ח ב' ד"ה ר' יהודה ומלחמות ב"ב ספ"ד. - ראה המקומות
שציינו בכללי ר"ב אשכנזי סי' קכ"א, תוספת ראשונים ח"ב עמ' 140 (ועי"ש
ה"ג עמ' 283), מבא לבה"מ עמ' 782, בעלי החוספות עמ' 531, ועוד בראשונים.
ר' גם א. וייס לחקר התלמוד עמ' 52 ועי"ש עמ' 264.

⁶ יבמות ב"ז א' ד"ה ה"ב, ועי"ש רמב"ן ורשב"א. - כדרכם של ראשונים בעני-
נים אלה, שלהם פירוש הסוגיא במקומה העיקר, כותב הריטב"א במקום אחר: "הא
ודאי משנה מפורשת במקומה (מס' מעשרות) אלא דניחא ליה לאתויי מדוקא
דהני כללי (דמס' גדה) לאשמועינן דכללי דוקא ביבהו וכדאמרו" - בזה ג"א
רע"ב.

⁷ בעקבות הראשונים העירו גם האחרונים על כך בכמה מקומות; ר' למשל חכמת

לפנינו ראיה ברורה ביותר שמסדרי ועורכי התלמוד ראו את התלמוד כיחידה של ארבעה סדרים, שאין בו פירוש לסדרים זרעים וטהרות.⁸

בעוד שהראשונים מעירים בזהירותם הרבה רק על שינוי הלשון ותוספת פירוש, לשם בירור והבהרה למשניות ולנושאים מן הסדרים שאין עליהם תלמוד, הפונאים והנידונים כבר בהפסד לסוגיא המקומית, היו אחרים שהרחיקו לכת והסיקו מסקנות קיצוניות יותר. כבר ר' יוסף ראש הסדר, שהרבה לעסוק - או המכוון לעסוק - במסכתות שאין להן תלמוד,⁹ כתב¹⁰: "ואשר לכ"ו מסכתות אשר אין עליהן גמרא נראה שאשר מנעם מזה כי ר ז ב ה ל כ ו ת י ה ן נ ג ב א ר ו ג ל " ת ה ט ס כ ת ד ת א ש ר ד ש ט ו עליהן את התלמוד".

זו גם דעתו של בעל "דורות הראשונים", "המסכתות מסדר טהרות וזרעים שלא בא שם סידור התלמוד לחתימתו וכו' כי על כן כללו זה בתוך הסדרים ההם שם בסדר התלמוד וכתבם".¹¹ לדעת הלוי "שלימודם היה בכל פשה סדרי" אלא "המסכתות ההם שאין בהם צורך בזמן הזה לא בסדרו ולא בחתמו",¹² בכל זאת ואעפ"י שסידור וחתימה "לא נעשה כי אם להמסכתות שבידינו, כי אם שיומר מזה שהוא נכלל בהמסכתות שבידינו, ומראש ובראשונה נעשותם המלאכה הגדולה בבית הורעד, נתנו לבנם לכלול את יסודי כ ל ה ג ר ג ע ל ז ר ע י ן ו ט ה ר ו ת מפני שלא הי' בדעתם לסדר התלמוד בסידור אחרון כללי כי אם להמסכתות שבידינו".¹³ במקום אחר, בהסתמך על דברי רש"י הנ"ל בסוכה י"ד א', כותב הלוי¹⁴: "אבל מפני שבסידור הש"ס וחתימתו ובוועד של חתימת התלמוד לא סדרו וחתמו שם סדר התלמוד כי על כן ראו בכל מקום להסביר את

בבאל לר"ב רשבורג נדה ב' ע"א ד"ה גמרא "לפי שעל סדר זרעים ליכא גמרא דרך הש"ס בכמה דוכתי דמיתי משניות מסדר הזה ומסדר טהרות לפרושי דרך אגב דבר השייך לאותן המשניות". וראה עוד להלן ס' הע' 59.

⁸ ראה גם דברי הרא"ש לחלן הע' 51. ⁹ ראה עליו לעיל עמ' 2.

¹⁰ בקטע שפירסם שיינר, תרביץ ל"ב עמ' 1-370 (ע"ש). (והשוה דברי הרמב"ם בתקדמתו לפיה"מ, ש"ס וילנא ב"ה סע"ג.)

¹¹ דורות הראשונים ח"ב עמ' 592. ¹² (ע"ל עמ' 40 ועמ' 47.)

¹³ שם עמ' 526. ¹⁴ שם עמ' 592.

יסודי כל הדברים הצידיים פירושו ויותר מכל לקבוע על ידי גררא את כל יסודות הקבלה בכל זה למען נוכל להבין ולדעת מזה את כל עיקרי ההלכות באין מחסור דבר ולא תשכח מפי זרעו וכן הוא באמת בידינו היום כי נודע גם שם כל יסודי הדברים באין מחסור דבר.¹⁵

שובה במקצת גישתו של א. וייס בענין זה. גם לדעתו "יש אי אלה סוגיות העושות רושם, שרק משום זה נקבעו במקומן הנוכחי מפני שהן עוסקות בענינים השייכים למסכתות שאין להן תלמוד. היו כמה סוגיות למשניות ממסכת-תוה כאלו וכשנזדמנה האפשרות לקובען בתלמוד קבעו אותן שם".¹⁶ אלא שלפי וייס "לכל היותר היו שם כביכול אי אלה קטנים בלתי חשובים, מפאת הכמות, לכן הכנסו הקטנים הללו לתוך התלמוד של מסכת-תוה אחרות, כדי שלא יאבדו".¹⁷ ובכן, הוכנסו לתלמוד סוגיות למסכתות שאין עליהן תלמוד באופן מלאכותי רק "כדי שלא יאבדו", אלא שאין הוא סובר ש"רוב הלכותיהן נתבארו בל"ה המסכתות" או כדברי הלוי שנקבעו ע"י גררא "כל יסודות ההלכה בכל זה".

קשה להתדיין עם מענותיו של הלוי, שהרי אין לדעת מה נקרא "יסודי כל הגורג על זרעיו וטהרתו" ו"כל יסודי הדברים באין מחסור דבר" - נכון ש"כל עיקרי ההלכות" שנקבעו

¹⁵ מענין לציין שהלוי - וכך גם ברש"י סוכה הנ"ל - מדגיש בהקשר זה במיוחד את ס' מהרות, עיי"ש. ואמנם בירורים, פירושים וסוגיות שלא בהקשר ישיר לסוגיא המקומית מרובים וכולטים יותר בקשר לס' מהרות מאשר לס' זרעים. אבל אין זה אלא ענין של כמות, הנובע מגודלו של ס' מהרות במשנה, שהוא בערך כפול מס' זרעים, וכן מריבוי עניני מהרות במשניות ד' סדרים שיש עליהם תלמוד.

עוד כמחצית יובל שנים לפני הלוי כתב דברים דומים אביו של בעל סדרי מהרות (הקדמה והסכמה לס' כלים, תרל"ג): "וראיתי להכמינו ז"ל חכמי הש"ס אשר הגדילו וסדרו את הש"ס בשום שכל ומפורש רק עזבו את זרעים ואת מהרות. נראה לי לפי דעתי אשר לס' זרעים ראו כי יש די בהש"ס ירושלמי וכו' (ר') גם הקדמה ראשונה לבעל קה"ע) אך על סדר מהרות דאגו פן יציתו אותן בקרן זוית ואין דורשם לזאת יצו לפזרם בכל הש"ס והיו להם לפקדון עד עת קץ וכדאיתא ברש"י סוכה וכו'". ראה גם קפלן, Redaction עם' 307 (א. וייס, על היצירה עם' 183), וגולדברג, מס' אהלות מבוא עם' י'.
¹⁶ התהוות התלמוד בשלמותו עם' 153. ¹⁷ שם עם' 9-168. - וע"ע להלן הע'

בפוסקים נמצאים במשנה ובתלמוד ב"אין מחסור דבר", אבל אין ספק שמדוברים
מאד "הדברים הצריכים פירוש" במשניות זרעים וטהרות ובכל זאת לא נתפרש
בתלמוד. ברור לכל הנוק את החומר התלמודי לס' זרעים-טהרות, שבדאי לא
התכונו המסדרים והעורכים "לקבוע ע"י גרוא את כל יסודות הקבלה בכל
זה". הרבה נתיגעו המפרשים והפוסקים כדי להוציא מן התלמוד משנה ברורה
והלכה ברורה בעניני זרעים וטהרות, ולא פעם הודו במפורש שלא עלה הדבר
בידם מהסר תלמוד לסדרים אלה.¹⁸ מכל מקום, למרות ההבדלים הגדולים בין

¹⁶ הראשונים קובלים הרבה על חוסר בהירות בעיקרי ויסודות הלכות זרעים
וטהרות; מחסור תלמוד בבלי לסדרים אלה. "ולא ברור לו סעמא דמתני' דכלאים
מ"ב ס"א י"ן לה"ן ג"מ ר"א ב"ת ל"מ ו"ד ולית לן לתרוצי
בה פירי" (האשכול, מהד' אלבק ח"ב עמ' 47, ונראה שהוא לשון בעל העתים).
ולענין טהרות כתב הברצלוני: "וטהרות היום בעובותינו היא מאד יקרות
ואין ידוע לו עקר וכו' וכללא דמילתא כיון שאין היום
גמרא לטהרות וכו' עד שיבא מורה דצק" (פ"ל עמ' 36). והשוה לש' הראב"ד
בפירושו לס' ע"ז עמ' 260: "עד שיבוא מורה דצק", ורמב"ן בפ"י עה"ט
במדבר י"ט ס"ז: "ואנחנו בעובותינו סמאי הגלות ולא ידענו במהרת הקדש עד
יערה עלינו רוח מסרונו וכו'"). וזה לשון ר' שולם ב"ר יעקב: "ואני בעצמי
יודע שהלכות כלאים מעורבבין מפי ש"א אין לה גמרא
ואתו וחסדי יות לא בתהורורו לנר יפה
כשאר המסכתות דהשתא מה שבררו לנו רז"ל מן הזריעה ועד
עריכת השלח אין לנו פה לאכול על אחת כמה וכמה בזה שלא הניחו לנו מפורש
שאנחנו כסומים בארובה ומטמשים [ומגששים] ומלקטים קצת מן ההלכות [מפוז-
רות] אילך ואילך וגם ראיתי מן הגאונים כגון רבינו האי והראב"ף ז"ל
שהם לא יכלו לברר מן ההלכה אי זה כלאים דאורייתא ואי זה דרבנן וסתמו
דבריהם וכו'" (אורחות חיים הלכ' כלאים ח"ב עמ' 221, שבה"ל ח"ב הסגולה
הכ"ד עמ' 71 וכעת בתשובות הראב"י סי' ק"ט עמ' פ"ב. ור' חש' רה"ג שם)
האשכול ח"ב עמ' 40 והע' מ"ו שם ותשה"ג שפ"ט סי' ס"ב, בשם הרב ברגלוני).
ואמנם כך כתבו כבר הגאונים: "ואנו יש לנו קושיין ב"ע יקרי חוקי
הכלאים שצריכין להיתר דבר דבר על מכוונתו ואם נבוא לפדם עשות ספרים
הרבה ועוד שצריכין עיון וכו'" (תשה"ג הרבני סי' תכ"ה, עמ' 220). וזה
לשון הראב"י: "בתי כלאים החבאו ממני ונסתרו מעיני ונעלמו ממני עיני
יסודותיה וכו'" (כלאים פ"ג מ"ה, בד"ו בהשמות שם). והס'
רע"ש מפ"ש פ"ד ס"ח). וכך כתב גם הרז"ה בהשגותיו על בעלי הנפש לראב"ד
גראש שער המים (מהד' קפאח עמ' קנ"ח): "בנואי בשער המים נמס לבי ויהי
למי כי גאו המים נחל אשר לא אוכל לעבור בו מפי ש"א אין
להורות הלכה מתור משגיתו וכו'" (ור' עוד להלן ספ"ח הע' 26). - גם
האחרונים מרבים להעיר על "הלכות העמומות בסדר הדעת".
[בפני פסק ההלכה עפ"י כללי הפסק המקובלים, לגבי ס' זרעים]
טהרות, אינה נוגעת לענינו, היא קיימת גם לגבי ס' קדשים שיש עליה
תלמוד (תשב"ץ ח"ב סי' ל"ז ע"ב, מהרי"ק שורש קס"ה ד', יעיר אודן ה'
סי' י"ג והנ"ש ועוד) - מ"מ נראה שהגאונים והראשונים לא כך סברו, ר'
תשה"ג הרבני סי' רמ"א, גיאוביקה ח"ב עמ' 32 ועי' חיד"א הג"ל.]

דברי הראשונים לדבריהם של האחרונים, משותפת להם ההרגשה - והרי הדברים לא נבדקו בדיקה שיטתית - שמרנים למדו ולפרש בענייני המסכתות שאין עליהן תלמוד. ואמנם עובדא זו בולטת לעין לכל הנודק במרכז סוגיות זרעים וטהרות המפוזרות בש"ס. אעפ"י שחלק גדול מן התופעות קיים גם לגבי סדרים אחרים, בולטת מגמת הפירוש והבירור כלפי המסכתות שאין להן תלמוד. נתחיל בבדיקת התופעות אותן ציינו הראשונים.

בכזו אמנם שכבר הראו ראשונים ואחרונים שתופעות אלו - משניות בקיצורים והרחבות, ו"גופא" למשנה - נמצאות גם בקשר למשניות מסדרים אחרים, בכל זאת נראה שהן רבילות יותר וכפעת מיוחדות למשניות מסדרים שאין עליהן תלמוד. על משניות המובאות שלא כלשונן, העירו הראשונים גם למשניות מסדרים אחרים,¹⁹ ר"ת עצמו כותב בקשר למשנה סמס' שנועות: "וכן דרך [התלמוד] ברוב מקומות".²⁰ הרי"ן אפשטיין אף סיכם: "אבל לא רק בסדר זרעים וטהרות כך אלא במשניות כולן".²¹ ואעפ"כ נראה שתופעה זו רבילה יותר ובוולטת יותר בקשר למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד.²²

¹⁹ במקומות שצויינו לעיל בהע' 5, אבל רוב רובם של המקומות עליהם העירו הראשונים מזרעים-טהרות הם.

²⁰ ספר הישר סי' תקס"ח, מהר" שלזינגר עם' 332. מבא לנה"מ עם' 783.

²² ראה הריטמא שבמבא לנה"מ עם' 782-8, מספרן של המשניות שאין עליהן תלמוד גדול יותר, אעפ"י שיותר משניות מובאות בתלמוד מן המסכתות שיש עליהן תלמוד. חלק מן המשניות המקוצרות ושל כלשונן, מובאות בגמרא בסמוך למשנה ואינן אלא מעין רמזות (ראה למשל סמ' 6, 8, 9, 12, 15 ועוד). השינויים במשניות זרעים-טהרות גדולים יותר ומורגש בהן הרצון לבהירות ולפירושו. ראה גם שם עם' 2-791 סמ' 15-9. בדיקה נוספת של החומר בקשר למסכתות אלו, בדפוס ובכ"י, מעלה דוגמאות נוספות לא מעטות, - בירור מדויק של הענין מצריך בדיקה קפדנית של כ"י הנבלי והמבלי ולא בזרעים-טהרות בלבד.

אבל גם אם נקבל שהמפרשות, הקיצורים וההרחבות מרובים באופן מוחלט בסדרים זרעים-טהרות, ספק רב הוא אם יש בכך כדי ללמד על יחס מיוחד של "התלמוד" לגבי סדרים אלה. יתכן מאד שמעיקרא נהגו בכל הסדרים רק לרמוז או להביא משניות בקצרה בלבד (ורגיל כך בירושלמי), והלומדים והסופרים הם שהשלימו במקום שידעו לזהות את מקור הציטטה - כלומר במסכתות שיש עליהן תלמוד (ראה להלן הע' 32א). כך נהג כנראה התלמוד לא רק במשניות, ראה למשל דברי הרמב"ן הב"ל וכן כתב הרשב"א (שבת ק' ע"א ד"ה הא דקמני

וכפי שנראה עוד להלן רגיל התלמוד להוסיף פירושים קצרים והבהרות למשניות זרעים-טהרות כדרך שנוהגים בברייתות (כדברי הרמב"ן הנ"ל), במקרים אלה ברור שלשון המשנה לפנינו עם תוספת דברי אמוראים, והראשונים כמובן לא העירו כלום.

על "גופא" למשנה כתב אפשטיין "שאין הדבר כך" וגם משניות של סדרים אחרים מצויינים ב"גופא". בדיקה נוספת מראה שהדבר אינו פשוט כל כך. בסך הכל נמצא בכל הש"ס - לפי נוסח הדפוסים - שבע פעמים "גופא" למשניות שהובאו כבר בסוגיא וחוזרים ודגים בהן לגופן.²³ שלש פעמים נוספות נמצא "גופא" למשנה מבו במקום, והן מעין פיסקא.²⁴ מתוך שבעה "גופא" למשניות נמקום אחר, חמשה למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד (עוקצין, תמיד (1),

מבוי); "שדרך בעלי הגמרא לקצר בלשון הברייתות בהרבה מקומות ולשבות בלשון רב לביד שותהא הברייתא קיימת". קיצורים ורמזים אלה גרמו אולי לפעמים להחלפת המקורות כאשר השלימו ממקור אחר ולא את המכוון המקורי, (ראה מבא לנה"מ עם' 6-775, מבוואת אמוראים עם' 55, הורוביץ M.O.W.J., XLV עם', ר' גס אלכא השלמות לזנים פ"ה מ"ג, מ"כ לשבת מ"ה ב' (טהרות) בהע' 2, סוכה מ"ז ב' (זרעים) הע' 4 ועוד לז"ס, ועי' תוס' כתובות ל"א ב' ד"ה ר"א וכאלה עוד בראשונים. - והשוה למצוי בתלמוד - גם בשכבות קדומות יותר - כו"כ פעמים: "הי ר' פלוני", וראה למשל שבת צ"ג א': ר"ז משמיה דרבא ור"פ משמיה דרבא, ומש"כ שם בהע' 4 ועוד כאלה בש"ס).

דרך ההבאות בתלמוד בכלל - פסוקים, משניות, ברייתות ומאמרי אמוראים שלא במקומם - וערכן לשינויי נוסח של המקורות המצוטטים, שהרבו להעיר עליה גאונים, ראשונים בעלי הכללים וחוקרים, מעונה עוד בדיקה יסודית (ר' גס רש"י במדבר"ר פ"ו אות ח' ובהוספות שם). - ועי"ל הע' 69. לכן, לעינינו חשויים יותר אותם מקומות בהם ברור שיש לפנינו תוספת פירוש למשניות ולברייתות המצוטטות, ראה להלן.

²³ ראה א. וייס, לקורות התהוות הבבלי עם' 8 (ועי"ש עם' 15 ור"ע 149) ומבא לנה"מ עם' 907. לאלה יש להוסיף פסחים ל"ג סע"ב: "גופא מדליקין נפת וכו'" - תמורה פ"ז מ"הו (ר' מבא לנה"מ עם' 821 ומש"כ לפסחים שם בזרעים ור' וייס, שם עם' 130). ראה גם פסחים מ"ז א' ודק"ס שם עם' 23 אות ו' - עדיות פ"ח מ"ד (כנכית"ב גם נכ"י קול' ועי"ש ר"ח (?) - ור' מבוואת לטפחות האמוראים עם' 161).

וייס, שם עם' 148 ואילך אינו מניא נוספים מכי"י עפ"י דק"ס - רשימתו שם רחוקה מלהיות שלמה, אבל לא מצאתי "גופא" נוסף למשניות. [להערה 1 במלגה"מ שם: בכל מקום שיש בידינו קסעי בניזא למעבר בין הפתיחות לגוף הדרשה נמצא: גופה!]

²⁴ ר' מבא לנה"מ הנ"ל. בעבודה זרה מ"א א' "גופא" גם בכי"ס והוגה עי"א "תנן", ור' כעת נמיוחס לרשב"א שם: "ויש ספרים דגרסי גופה ולפרש המשנה

מכשיריו, מעשר שני ועדיות) ²⁴א ורק שנים ²⁵ לכל יתר המסכתות האחרות. ²⁶

המצב דומה גם בהנאה חוזרת של משניות ממסכת אחרת ב"אמר מר". כמעט בכל

המקרים שצוינו ע"י וייס ואפשטיין ²⁷ המסנה היא ממסכתות שאין עליהן תלמוד

(תמיד (1), מעילה [-מקואות?], ²⁸ עדיות, גבעים, גבעים, מעשר שני, אהלות

[גזיר], כלים, כלים, [מדות], שקלים, שקלים ²⁹). כל יתר "אמר מר" למסנה

הן פסקאות מן המסנה בו במקום. ³⁰ יוצא, שחוזרים ומפרשים כתריסר ולמעלה ³¹

משניות ממסכתות "שאין מהן שום גמרא בעולם ולא מפורשת כפאר המשניות לפי-

כך נוהג הש"ס לומר גופא (אז: אמר מר) כד י ל פ ר ש. ³²

אבל לעניינו חשובה הרבה יותר עצם התופעה של תוספת פירושים

ודיונים למקורות ממסכות שאין עליהן תלמוד מאשר בעית המונחים. ³²א

²⁴א ראה גם משי"כ לחולין קי"ט ב' (אהלות) בהערה 1 שם.

²⁵ בכתובות ע' סע"ב ליתא בכי"ר - אבל ראה רנ"ג; תשב"א תש"ב עמ' ²⁰⁵ ור"ח באוצה"ב שם עמ' 56. בפסחים ל"ג הנ"ל (הע' 23) הובא הקטע קודם לכן ב"תניא" (?).

²⁶ נ ד ר י ס ו ת ס ו ר ה ! !

²⁷ לקורות עמ' 103 ומבא לנה"ס עמ' 905.

²⁸ ראה דק"ס עירובין עמ' 111 אות א'. ועי' תוס' מקואות פ"ח ה"ו ואלבק U.R.M. עמ' 18 (ומלבה"ם עמ' 820). (ועי' עירובין פ"ב ב' ופ"ג דע"א). מכל מקום מבחינת הענין שייכים כאן הדברים באופן ברור למס' עירובין, זהו המקרה היהודי "אמר מר" על משנה מס' שיש עליה תלמוד.

²⁹ קידושין ג"ה ב', ונשמט במלבה"ם שם. (ר' גם בכורות ל"א א' - בגעים פ"ב מ"ה; ועי' יבמות ע"ב דע"ב - בכורים, בהגהות הנ"ח שם ומשי"כ שם לסוגיא ובהע' 2 לעמ' שם).

³⁰ ראה וייס שם עמ' 106 דעמ' 151, מלבה"ם עמ' 904 (מבואות אמוראים עמ' 73 - מלבה"ם עמ' 925) ושוב וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים עמ' 127 ואילך. (בכ"י נמצאים נוספים).

³¹ לעומת כשלוש - ארבע משניות מכל יתר המסכתות (בדרים, נזיר, תמורה ומעילה!). ועי' להלן פרק ה' הע' 107.

³² ובראה שלכך אמנם התכוונו השואל ורבו, ברש"י סוכה הנ"ל. לא חמנוה "גופא" (כך הבין א. וייס, שם עמ' 8 וכבראה גם אפשטיין, שם עמ' 907) אלא עצם העובדה שחוזרים ומפרשים את המסנה לגופה, אעפ"י שאין בכך צורך

ואמנם בזה התלמוד לגבי מסכתות אלו לחזור ולפרש - עם ובלי מונחים

מיוחדים - מקורות תנאיים ואמוראיים, לברר ענינים יסודיים שאין עיקר

מקומן בסוגיא, להרבות בהבהרות והערות, ובכלל מרובים מאד הפירושים וה-

דיונים שאינם מהווים חלק אינטגרלי ממסגרת הסוגיא בה הם נמצאים. פה ושם

אפשר למצא הוספות והערות מעין אלו גם לגבי שאר מסכתות הש"ס, אבל זוהי

תופעה רוחחת וכמעט מיוחדת למקורות ולנושאים מן המסכתות שאין עליהן

תלמוד. הראשונים הבחינו בכך והדגישו בצדק שכך נזהב הש"ס כדי לפרש

"מתניתין וסדר זרעים וסדרות כל היבא דאפשר לה לברורי בהו בידי מפרש

דלית להו גמרא בגופייהו".

ואמנם כבר ריבוי החומר האמוראי לסדרים ז"ס, בתלמודם של ארבעת

הסדרים האחרים מעבר למקובל בחומר ממסכת אחת בתוך מסכת אחרת, יש בה כדי

להעיד על תרצון המתמיד לברר ולפרש עניני זרעים-סדרות כל אימת שהדבר

מזדמן, בין בשעה שענינים אלה מוזכרים במשנה המקומית, בברייתא הקשורה

לה או במסגרת סוגיא המשנה המקומית. על כל צד מוסיפים פירושים קצרים

או ארוכים יותר למקורות המובאים מסדרים אלה ואף מרחיבים את הדיון בנושא

שהזכר רק דרך אגב כדי בירור בהיקף רחב יותר. נכון אמנם שאין תופעה זו,

לסוגיא המקומית. כך יוצא גם מן התשובה, אין מסבירים את המונח אלא את

הצורך בחזרה ובפירוש. למעשה, מבחינת המונח אפשר שאין כאן (בסוכה) בעיה

שהרי חוזרים ומצטטים המשנה עם פירושה ה א מ ר א י (ר' גם לעיל

סוף הע' 23). מן התשובה יוצא גם שהדגישו בדבר שלבני ס' מהרות ש"לא

מפורשת כשאר המסניות" רגיל כך, עם גופא ובלעדיו "כדי לפרש" - אין

הכונה וההדגשה על כך ש"נוהג הש"ס לומר גופא" דוקא, שהרי אין הש"ס

נ ו ה ג כך גם לא למסניות מסהרות (יש רק מקרה אחד נוסף), הכונה היא

שהש"ס "נוהג" לחזור על המשנה ולמפל בה שלא לצורך הסוגיא " כ ד י

ל פ ר ש".

[גופא" ו"אמר מר" למסניות מן המסכתות שאין עליהן תלמוד יש

כנראה לראותם כמעין ציון "פיסקא" למשנה במקומה (ע"ל הע' 24 ו-30),

מסניות אלו כאן נלמדו וכאן מקום בירורן - משום שאין להן גמרא בגופייהו.

(ראה עוד להלן הע' 75.)]

שענינו מסכת אחת נידונים בתלמודה של מסכת אחרת בדרך אגב, מיוחדת לס' ז"ם דוקא, אבל היא אינה רגילה כלפי המסכתות האחרות, כפי שנוסים אולי להניח ממבט ראשון, ובודאי שלא בכמות ובהיקף המקובל לגבי המסכתות שאין עליהן תלמוד. אין למצא לדעתי כל תופעה בולטת שמהא מיוחדת אך ורק לגבי ז"ם, יהודי בא לידי ביטוי ע"י ריבויים. אין לבהל סטטיסטיקות בבידון זה, קשה לקבוע פתי מדובר על דיון או פירוש שפיקרו במס' אחת וגמזאת בתלמודה כל מסכת אחרת, רק דרך אגב.³³ למעשים עוסקת כבר המסנה בנושא שפיקרה במס' אחרת, לעמים בריתות מביאות לקשר כזה ולעתים הקירבה שבין הנושאים היא הגורמת. כך למשל, ריכוזן הגדול וריבויין הנולס של סוגיות סהרות במסכתות שבת, חגיגה, בזיר, חולין, ודה מתפרש בודאי - בחלקו לפחות - ע"י ריבוי עניני סהרות במסנה עצמה וע"י הקירבה בין נושאים שונים שבת-סכתות אלו לבין נושאי ס' סהרות. אבל גם כאן מורגש - כפי שערך נראה להלן - שהסוגיות הופכות לבידור עקרוני ויסודי ולעתים מקיף בענין הקשור אפנים למסנה המקומית, אבל פיקרו בפ' סהרות ואין זה מקובל - לפחות לא בכמות כזאת ובהיקף כזה - שיהגו כך בענינים שבידורם יכול להעשות במקומם העיקרי של הנושא הנידון.

אמחיל בסוגיות שייחודן במובח מסוים וגייתנות ע"י כך לבידור כלשהו, ריבויין ודרך מיוחדת למדי בקשר לס' ז"ם יכול לדעתי להדגים את האמור לעיל. ריכוז גדול של סוגיות הפותחות דיון חדש ללא קשר ישיר עם הסוגיא המקומית ועוסקות בפירוש משנה במס' אחרת מהוות הסוגיות הפותחות ב"מנן התם". סוגיות אלו חוזרות ונקשרות עם הסוגיא המקומית בדרכים שונות,

³³ רגיל אפנים בתלמוד שמביאים ענינים אגב גררא ואפילו "אגב גררא לגררא" (תוס' סו"ק ח' סע"א סד"ה ולערב) - אבל אלה הם בד"כ ענינים השייכים מבחינת הנושא גם למקום בו הם גמזאים. בולטים במיוחד הפירושים לבדן של מ ש ב י ו ת ז"ם שהובאו בסוגיא, אעפ"י שפירושים ודיונים אלה אין להם כבר כל קשר לסוגיא המקומית - תופעה זו אינה רגילה כלל כלפי משניות ממסכתות שיש עליהן תלמוד. - סידור חומר שלא מן הנושא הנידון ע"י קשרים חיצוניים ואסוציאטיביים אף הוא רגיל בתלמוד, אבל זו היא כבר בעיה אחרת, ר' למשל א. וייס, היצירה עם' 59 ואילך, והדבר מעון עוד בדיקה נוספת.

ולפעמים סיבת המצאותן במסגרתן הנוכחית בעצם הקירבה או הדיון שבין נושא המסנה המובאת לבין הסוגיא המקומית שם הן נמצאות. אינני בא לדון כאן על שאלת מקור התהוותן של סוגיות אלו - במקורן ליד המסנה המובאת או במקום שהן נמצאות כעת³⁴ - בין כך ובין כך, לפנינו סוגיא שעיקרה לכאורה בפירוט המסנה הזרה ובנושא הקשור לה.³⁵

בתלמוד הבבלי, כמעט בכל המסכתות,³⁶ מובאות כמשה ותשעים פעם משניות מכל ששת סדרי המסנה מרובן הגדול של המסכתות³⁷ גם הפתיחה "מן התם"³⁸ מתוכן רק כשבעים משניות מן המסכתות שיש להן בלמוד,³⁵ אע"פ שהן מהוות את רובה של המסנה. עשרים ממשניות אלו מובאות בתוך אותה מסכת עצמה, ולעתים באותו פרק עצמו,³⁹ כך שרק כחמשים משניות מן המסכתות שיש

³⁴ ע"ל בסוף פרק זה.

³⁵ אין כאן המקום להרחיב את הדיון בטיבן ויחודן של סוגיות מן התם, אסתפק כאן בציון עובדות אחדות, הנושא כולו ראוי לדיון בפני עצמו. - ראה עוד להלן פ"ה עמ' 122 ואילך.

רוב סוגיות "מן התם" על משניות שיש עליהן תלמוד נרשמו ע"י א. וייס בספרו לחקר התלמוד בשלמותו עמ' 200-191. עליהן יש להוסיף ברכות ט"ו א (מגילה), שבת כ"א סע"ב, שם פ"ב סע"א, שם ק"ו ב', עירובין ב' א', פסחים קי"ט סע"א, יוסא פ"ז ב', סוכה ב' א', שם ל"ז ב', ביצה ל"ד רע"א, תענית ל' רע"ב, יבמות כ"ה א, שם ק"ז ב', שם קי"ב א, כתובות ק"ז סע"ב, נדרים ג"ד א', שם ע"ז רע"א, נזיר ט' ב', בבב י"ט א', שם ק"ב סע"ב, שם קכ"א א', שוועות ה' א', וזבחים מ"א ב'. - "ל"תן התם" ממסכתות שאין עליהן תלמוד ראה להלן פ"ה והע' 36 שם.

³⁶ מחוץ למסכתות: מועד קטן, הוריות, ערכין ומעילה.

³⁷ מלבד המסכתות: ברכות, כלאים, מועד קטן, חגיגה, יבמות, כתובות, נזיר, (ב"מ), (ב"ב), הוריות, כריתות וידים.

³⁸ מרשימות מן התם שנדפוסים יש להפחית משע ברייתות שהובאו במונח זה (ע"ל הע' 32א) וכן ב"מ כ"ד א' (ר' דקס, וליתא בשום כ"י; ר' גס דק"ס ליומא כ' א' אות ב'; ור' קדושין ג"ה רע"א רש"י וכי"י) לעו"ז יש להוסיף עליהן כמספר זה משניות שהובאו בת"ר (נדפ' - בכי"י בחלקן תנ"ה, ראה הע' הג"ל) וכן נזיר ג' סע"א (בכל כי"י תנ"ה; ר' גס דק"ס לפסחים י"ב א' אות מ', כבכ"מ"ב גם בקול, ר', ר"ג ות'; ודק"ס ב"מ ט"ו א' אות ד').

³⁹ ראה רשימתן במבא לנה"ט עמ' 815 (מבואות לספרות האמוראים עמ' 3-152), ועליהן יש להוסיף (14 שבת קכ"ה ב'ו תנן התם אבן וכו' - להלן שם פכ"א. 15) עירובין כ' סע"א תנ"ה לא יעמוד וכו' - להלן שם פ"י. 16) נדרים כ"ה ב'ו מנ"ה פומחיו וכו' - להלן שם פ"ט. 17) שם מ"ז א: מנ"ה קונם פירות

עליהן תלמוד טובאות עם הפתיחה "תנן התם" במסכת אחרת.⁴⁰ כל היתר - כמאה ועשרים⁴¹ - הן משניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד.

בדיקה קרובה יותר של סוגיות "תנן התם" מבלימה עוד יותר את יחודן של סוגיות אלו למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד. סוגיות "תנן התם" על משניות שיש להן תלמוד שייכות כמעט תמיד באופן מסמי למקום בו הן נמצאות. בחלק גדול מן הסוגיות הללו מופיע הדיון על שתי המשניות - המקומית והמובאת - כאחת. במקרים אלה - וברבים אחרים - אין "תנן התם" אלא עבין של סגנון בלבד,⁴² הסוגיא דבה בשתי המשניות ורק משום שהיא פותחת בהבאת המשנה שבמס' אחרת בא המונח "תנן".⁴³ באחדות מסוגיות אלו אין כל דיון על המשנה המובאת, אלא העמדתה הישירה מול המשנה המקומית ראה: שבת ב' א' ושבועות ה' א', עירובין ב' א' וסוכה ב' א', בבב' י"ט א',⁴⁴ ראה גם ע"ז

וכו' - להלן שם פ"ז. 18) זנחים י' סע"בז מנ"ה שהיה ר"ע אומר וכו' - להלן שם פ"ח. 19) שם ל"ה צ"ו תנ"ה ובעלי מומין וכו' - להלן שם פ"ט. 20) מנחות ב' סע"בז חביתי כה"ג וכו' - להלן שם פ"א. [יש לציין שבמס' 6, 8, 11 הן משניות שיש להן מקבילה במס' אחרת.]

⁴⁰ נראה שגם כאן - כמו בתופעות אחרות - יש להבחין בין תופעות במסגרתה של מסכת אחת לבין אותן תופעות עצמן במסכת אחרת. במקרה זה של מנ"ה באותה מס' עצמה, כל המשניות [מלבד מס' 8, ב"מ צ"ד ב' ועי"ש מוס', מוס' הרא"ש וריטב"א מהר"ם] הן מלהלן ויש להן קשר גם לנושא הנדון כבר קודם לכן, לכן הוקדשו והובאו למקומן הראשון (ר' גם אלבק, תרביץ ט"ו עמ' 16 הע' 6 לב"ק ל"ו ב'), ואין לקחת אותן בחשבון לענייננו.

⁴¹ עי"ל הע' 35 ו-38.

⁴² ר' להלן פרק ה' וח'. ואמנם סוגיות רבות דומות במבנן ובמהותן לסוגיות תנן התם אלא שאינן פותחות במונח זה רק משום שניסוחן שונה - כלומר המשנה המובאת אינה עומדת בראש הסוגיא מסמ או שאין היא מובאת כלשוונה (ר' להלן פרק ה' הע' 35). דבר זה נכון כלפי רוב המונחים בתלמוד הבבלי, מונחים שונים לעמים אין ביניהם אלא הבדל של סגנון בלבד ואילו מנתיבת מהותית סוגיות, דרכי דיון, דרכי ציטטה וכו' שוות בכל, למרות המונח השונה או שבמקרה אחד יש מונח מסוים ובאחר אין כל מונח, הכל בהתאם לניסוח. מכאן, שבסיווגן של סוגיות ודרכי דיון וכד' עפ"י המונחים השונים יש משום הטעיה רבה - ואכמ"ל.

⁴³ לעתים נראה שהדיון שייך למשנה המקומית בלבד ואין מנ"ה אלא הבאת מקור, ר' למשל: יומא מ"ח א' ועוד.

⁴⁴ השוה שבועות ג' א, נדרים ב' ב', קדושין ב' א' ועוד - ר' הע' הקודמת.

מ"ב א'. במקרים אחרים משוים את השיטות שבשתי המשניות, ר' למשל: סוכה ט"ז סע"א, יבמות ק"ז ב', כתובות ק"ז סע"ב, בדרים ג"ד א', בזיר ט' ב', ביטין ע"ד סע"ב ועוד. לעתים מוסב אמנם הדיון באופן ישיר על משנת תנ"ה אבל הוא מתאים גם למשנה המקומית,⁴⁵ ר' למשל בכורות ב' א-ב (תנן התם... ואיכא דמתני לה אמתייתין) ר' גם שבת פ"ג סע"א. כאשר הסוגיא שייכת למשנה המובאת, כמעט תמיד מוזכרת במפורש בתוך הסוגיא המשנה המקומית. מתוך כך מתפרשת לעתים קרובות הפשטה המקומית או שפעמידים אותה באוקימתא מסוימת, ר' למשל: יבמות י"ג ב', כתובות מ"ב א', ג"ב ע"ס א, שם פ"ו א', מנחות כ"ב א ועוד. ואם לא המשנה הרי לפחות ברייתא השייכת לכאן מוזכרת בתוך הסוגיא, כגון: כתובות צ"ה א, כריהות כ"ב א' ועוד. לעתים המאמר שעל המשנה המובאת שייך מבחינת תוכנו לכאן,⁴⁶ כגון: סוכה ל"ז ב' (אמר רבא), קדושין מ"ג ב', חולין ג"ה ב', ושם פ"ז ב'. לעתים רחוקות מביאים גם כשניות ב"תנ"ה" כאשר מקומה העקרי כאן במקום ההבאה ואילו במקומה היא נמצאת רק דרך אגב,⁴⁶ כגון זבחים י"ט א, חולין ס"ו ב' (ראה גם שבת כ"א סע"ב) - אבל לעולם לא להיפך, כלומר אין מביאים משנה ממקומה העקרי למקום בו העבין מוזכר דרך אגב, לשם הבהרה או ריון עקרוגי ויטודי. אין למצא כלל משניות מובאות ב"תנ"ה" המתפרשות כאן פיסקא פיסקא פירוש רצוף.⁴⁷ כללו של דבר, ס ו ג י ו ת "תנ"ה" על משניות ממסכתות שיש עליהן תלמוד שייכות תמיד באופן ממשי למקום בו הן נמצאות ומקומן הסבכי שם, או שפיקרן שם או שהן שייכות לשתי המשניות⁴⁸ או שלפחות מבחינת תוכנו

⁴⁵ כאמור איבני נכנס כאן לשאלת מקומה המקורי של המאמר או הסוגיא, מכל מקום ברוב המקרים הדבר שקול.

⁴⁶ במקרים אלה אין גם צורך למצא סיבה ה"מצדיקה את העדר הסוגיא ע"י המשנה שאליה היא שייכת", ר' א. וייס שם עמ' 197 (הר"ח אלבק, תרביץ ס"ו עמ' 15 הע' 6 באמת לא ציין לסוגיות מעין אלו).

⁴⁷ ר' יבמות ל"ט ב', אבל המשנה המובאת שם שייכת מבחינת הענין למס' יבמות.

⁴⁸ המשנה המקומית מוזכרת בד"כ במפורש, ר' מלנה"מ ס"ע 814 (ומקשרו ל"ו ב' עם המשנה שלנו).

עיקר מקומן שם. 49.

לא כך במשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד, כאן מרובות מאד סוגיות "תנן התם" שאין להן קשר ישיר לסוגיא המקומית, ואין בהן אלא הרצאת המסנה וסוגיא עליה שאין כל סיבה להבאתן, אם נביח שלשנה זו היה תלמוד משלה. 50 לעתים קרובות ביותר מתקבל הרושם שאין הדברים כזבאים אלא כדי להבהיר ולהרחיב בנושאים המוזכרים אמנם גם כאן אבל עיקרם במקום אחר, אלא ששם אין הזדמנות לבירורם. 51 למשל, אין דומה בכל הש"ס לסוגיא מעין זו שבגי- סין ל"ו א'-ל"ז ב', שם מובאות בזו אחרי זו חמש פעמים משניות רצופות מפי' שביעית פ"י עם סוגיות עליהן, מבלי שיקשרו אותן באופן ישיר עם משנת ביטין שם. 52

49 מנחים קי"ט סע"א, יומא פ"ז ב', מענין ל' דע"ב, וכן גם כתובות פ"ח א' (וב"ל שם: "מבכסים משועבדים וכו' ר' הגהות הב"ח למשנה שם פ"ז א' ולהלן במשנה שם) - אינן אלא בבחיגת יוצאים מן הכלל המאשרים את הכלל.

50 כנר העיר א. וייס, התהוות עמ' 140: "מקבילים ע"י אי אלו סוגיות תנן התם את הרושם, שאר ורק משום זה נקבעה או נלמדה סוגיא תנן התם במסגרתה הנמוכה, מפני שעל המסכת שממנה נובעת משנת תנן התם אין גמרא כלל וכו' אין להשתחרר מן הרעיון, שלולי היה גמרא לסדרים או למסכתות הללו, לא היו סוגיות אלו נמצאות במסגרת זו, אלא במקום המתאימן במסכת הנמוכה". - ועי' עוד להלן הע' 74.

51 ראה דברי הרא"ש בפירושו לתמיד כ"ז סע"ב (כ"ח א'): "תנן התם. משנה היא במס' מדות ומייתי לה הכא משמע (?) משום דבעי למקבע עלה גמרא ומדות אין לה גמרא". ר' גם רש"י יומא ס"ו ב' ד"ה תנן התם. כאמור אין למצא סוגיות מעין אלו ממסכתות שיש עליהן תלמוד. ונראה שדין מאמר או סוגיא ממסכת אחרת כדון המסנה עצמה. כשם שלעולט אין מעמיקים משנה ב"תנן התם" בלי פירוש או תוספת אמוראית כלשהן (כדרך שמרבים להביא ברייתות בת"ר ותניא גם בלי כל תוספת אמוראית - ר' דק"ס סוכה עמ' 152 אות ר') - כך אין מביאים משנה עם פירושה שאינם משתלבים לתוך הסוגיא המקומית, מקומם ב"תלמוד" למשנה ההיא. לא כך במסכתות שאין עליהן תלמוד. אמנם, משנה בלי תוספת אמוראית גם כאן אין מביאים, שהרי המסנה מונחת סדורה וחמומה, משא"כ במאמרים ובסוגיות למסכתות אלו, שהרי אין הם סדורים וקבועים בשום מקום אחר.

52 ר', גם ברכות י"א ב'-י"ב א' (תמיד), זבחים ס"א ב'-ס"ב א' (מדות) נזיר מ' א'-מ"ב א' (נגעים) ועוד.

בחלק גדול מסוגיות "תנ"ה" למסכתות אלו אין מקשרים בינן למשנה או לסוגיא המקומית, אין בהן אלא מעין הנאת מקור ליסודות הענינים המוזכרים כאן במקום רק דרך אגב. ראה: פסחים נ"ב רע"ב, (סוכה כ' א'), ר"ה י"ב ב', שם י"ג ב', (מגילה ח' א', שם כ"ט סע"א), [קדושין ל"ח ב'], שבועות ה' ב', חולין קי"ח א', שם סכ"א א', כריתות ט' ב' ועוד. לעתים הן מובאות רק בקשר לענינים שנזכרו בסוגיא שם, ראה למשל חולין כ"א א' ובכורות י"א א'. הרבה סוגיות "תנ"ה" אין להן כל קשר של ממש לסוגיא המקומית ולא הובאו אלא בגלל דמיון חיצוני כלשהו בין הדברים שבסוגיות "תנ"ה" לבין הסוגיא המקומית: שבת קי"ד א', גדרים ב' ב', סוטה מ"ח ב', ב"ע ס"א א', ב"ט ק"א א', שם ק"ה א'-ב',⁵³ זבחים כ"ה ב', מנחות ג"ד א', שם פ"ד סע"א, שם כ"ד רע"ב ועוד.^{53א} סוגיות "תנ"ה" אחדות ארוכות ביותר ובראש ברור שכל כוונתם לבאר ולפרש את המשנה, ללא כל קשר ישיר לסוגיא המקומית.⁴ כך נוהגים לא רק בסוגיות "פנן התם" אלא גם בביריות ובמאמרים האמוראים לסדרים זרעים-סנהדרין. מרבנות הסוגיות לסדרים אלו הפותחות בביריות או במאמר, מרחיבות לדון בהם ועוסקים בנושא לגופו מבלי שהדברים יתקשרו במפורש לסוגיא המקומית.^{54א} ליד משניות המזכירות ענין מעניני זרעים-סנהדרין או לאחר שהסוגיא המקומית נגעה בנושא מנושאים אלה, פותחים בדיון חדש שיש בו טעם בירור שלם שאין עיקר מקומו כאן. גם תופעות אלו אינן מיוחדות לז"ס דוקא, אבל ריבויין ותלישותן רומזת גודאי על כך שמרבית בפירושים ובירורים לעניני ס' ז"ס המוזכרים בתלמודן של המסכתות שיש עליהן תלמוד.

⁵³ ארבע פעמים (גם בסע"א בכי"ז תנ"ה).

^{53א} ראה להלן פ"ח והע' 48 שם.

⁵⁴ גם אם זה ושמ בוצר קשר עם הסוגיא המקומית, הסוגיא רונה ככולה עוסקת בפירוש המשנה המובאת.

^{54א} עי"ל פרק ה': סוגיות עצמאיות (ת"ר; מאמר בראש סוגיא).

נטיה זו להסבר ולבירור מהמיד מורגשת היסב גם בסוגיות למשניות הנמצאות אמנם במסכתות שיש עליהן תלמוד אבל עוסקות בהל' ז"ט. הדיון במשניות אלו לכאורה מבין הוא, ברור שמפרשים כל משנה כסדרה בין אם היא עוסקת בנושא העיקרי של המסכת ובין אם בנושא אחר והמשנה נמצאת שם רק בדרך ה"גלגול". אף על פי כן, הרחבת הדיון והניסוח המרובה בבירור יסודות ועיקרי דיני ז"ט שהזכרו במשנה המקומית רק בדרך אגב, יש בהן כדי להצביע על הרצון להבהיר ולברר את הדברים מיסודם - כפירא, שפוט שאין הזדמנות אחרת לבירורם של עניינים אלה. די להצביע על דוגמאות בולטות אחדות: שבת י"ג ב' - י"ז ב' - דיון מפורט בכל אחד מ"ה דבר השייך לטהרות ובענייני טהרות אחרים שהזכרו בסוגיא שם, וכל זה בעקבות ההזכרה הקצרה והכללית שבמשנה שם: "וי"ח דברים גזרו בו ביום" (ר' מש"כ שם לסיכום הסוגיא); פסחים ס"ז א' - כ' ב' - דיון ארוך בכמה מיסודות הל' טהרות בעקבות משנה ר' חנינא סגה"כ שם (ע"ש); גיטין ל"ו א' - ל"ז ב' - דיון ארוך בענייני פרוזבול בעקבות הניסוח הקצרה והכללית במשנה שם: "והלל המקין פרוזבול". - ר' גם ראש השנה ט' ב' - ט"ז ב', קדושין ל"ח ב' - ל"ט א', נזיר ג' - ג"ה, שוועת ה' ב' - ו' ב', חולין פרק ט' (כמה סוגיות, ע"ש), נדה ג"ד ב' ואילן (ע"ש הע' 2) ועוד (ראה לעיל מן המס.). בדומה לכך מרובים הבירורים היסודיים בעניינים עקרוניים ובמושגי יסוד בנושאי ז"ט הנמצאים בתלמוד רק בדרך אגב, רק משום שנגעו בהם במשנה, בברייתא או בסוגיא הגמרא דר' סדיס

55
אציון כאן כמה דוגמאות בלבד מכל הנא ליד מסכתות שונות, ואפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה. זרעים: פסחים ג"ב - ג"ג (ביעור שביעית), סוכה ט' - ט"א (עצים בשביעית), ביצה ל"ד - ל"ה (שבת קובעת, ע"ש), מועד ג' א - ב (תולדות בשביעית, תוספת שביעית), בדרים ג"ז - ט' (בידולי איסור, ע"ש), גיטין ס"ז א' - ב' (קנין עכו"ם, ע"ש), ב"מ ג"ב - ג"ד (פדיון מע"ש, ע"ש), מכות י"ט - כ' (מע"ש שנטמא), מנחות ס"ו - ס"ז (מירוח הקדש ועכו"ם) ועוד. טהרות: שבת ס"ג ב' (טומאת אריג ונגד), שם פ"ד א' (מדרס כ"ח), מועד ז' ב' (מוחלט מותר בתשמיש, בכהן תליא מילתא), יבמות ע"ד ב' (טבוי), קידושין ג"ז א' (ציטורי מצורע מאימתי אסורין), מנחות כ"ד סע"א (שבע לה טומאה), חולין כ"ד סע"ב (טומאת כ"ח), שם ל"ג א' - ל"ה ב' (חולין שבעשו עמה"ק), שם ע"א א' (טומאה בלועה, ע"ש), בכורות י' א' (איסורו חיטובו), נדה ל"ב סע"ב (משכב תחתון כעליון) ועוד. (מלבד הסוגיות השלמות והארוכות שהזכרו לעיל

כל הדיונים, הנידונים והפירושים הללו שייכים אמנם גם למקום בו הם נמצאים, והם צומחים כאילו באופן טבעי מתוך הנושא המקומי, אבל אין ספק שעיקר מקומם נס' ז"ס.

הכוונה לכרז ולפרש עניני ז"ס שהזכרו בד' סדרים, מרגשת גם מתוך ריבוי תוספת הפירושים והמשכי הדיונים למקורות ז"ס שהובאו בסוגיא, אעפ"י שפירושים ודיונים אלה אינם בחוצים כלל למהלך הסוגיא המקומית. ממשכים לעסוק בגופן של משניות, ברייתות ומאמרי אמוראים שהובאו לצורך הסוגיא, חוזרים ודבים בהם בסוף הסוגיא ב"גופא",⁵⁶ "אמר מר" וכלי מובנים אלה. מרבנים להוסיף הערות ופירושים קצרים וארוכים יותר למשניות ברייתות ומאמרי ז"ס תוך כדי הבאתם ולאחר מכן - וכל אלה שלא בקשר לסוגיא ושלא לצורך הדיון המקומי.⁵⁷

אבל לא רק בריבוי הדיונים והנידונים בנושאי ז"ס ותוספת פירושים למקורות מן הסדרים הללו באה לידי ביטוי המגמה להסביר ולפרש, אלא גם בדרך הבאת המקורות ובצורת הזכרתם של ההלכות מרגש היטב הרצון להבהיר ולפרש ללומד, עניני ז"ס יותר מן המקובל בקשר למקורות והלכות מן הסדרים שיש עליהם תלמוד. כידוע רגיל התלמוד לרמוז לדברי תנאים ואמוראים שעיקרם במסכת או בסדר אחר מבלי להביאם במפורש או לקצר בהבאת סיכומי דברים שעיקרם במקום אחר, כדברי רב גסיט גאון בהקדמתו לס' המפתח (ג' ע"ב): "קיצרו בקצת מקומות שיזכרו כל הראיות אשר נקדמו בפרס זה במקום אחר וראו כי יספיק זכרון בעל השמיעה כי ידעו שאנו יכולין לידע אותה שמועה מהמקום

בפנים - כג' שבת י"ג ב' ואילך, פסחים ט"ז א' ואילך וחולין ט"ט - שגם בהן בנוסף לנושא הראשי השייך לסוגיא שם, ענין גורר ענין ודברים שובים שהזכרו בסוגיא דרך אגב מתבררים לגופם, עי"ש).

⁵⁶ עי"ל פרק ה' הע' 107.

⁵⁷ עי"ל עמ' ואילך. (וראה עוד להלן הע' 59 ד"ה מקורות.)

אשר נזכרה כבר".⁵⁸ כך גוהבים בדברים סמוכים באותו פרק, מסכת או סדר
וכך גם בשמועות "הנמצאות בסדר אחר ולא באותו סדר" (שם ד' ע"א).^{58א}
רמזים כאלה לעיני ז"ס אינם רגילים כלל, לא לדברי תנאים ולא לשמועות
האמוראים וכל שכן לסוגיות וסיכומיהן. הלכות תנאיות מצוטטות בדרך כלל
בספורם (דתנן, כדתניא וכד') ואין מסתפקים בהזכרת ההלכה בלבד.⁵⁹

⁵⁸ כך בשמועות האמוראים וכך בדברי התנאים, ראה דוגמאות רנ"ב שם. גוהבים
לדכז לשם התבאר ובעל השמועה מבלי להזכיר הענין (ולר"פ, כדר"פ וכד'),
הפסוקים הענין מבלי להזכיר השם (ולמאן דאמר, כמאן דאמר וכד') או
הפסוקים לענין מבלי להביאו בספורם (ראה למשל: ברכות כ"ז ב' (וש"נ);
"וקדש גזרה הוה"; פסחים כ"ב ב'; "ולהנך תנאי דמפקי ליה להאי קרא
לדכז אהרינא" (ועי"ש דק"ס אות ק'); גדה י"ג ב'; "כי הא דר"ה ק"ז ידא";
שם י"ד ב'; "בנינן חתיכה משתי חתיכות" ועוד כאלו) או ש"אינן אלא
כמזכירין המשנה" (ס' הזכות רפ"ה דכתובות). בדברי תנאים (ואמוראים)
רגיל בכ שמביאים סיכום דבריו בהתאם למה שבמפורש במקום אחר (ר' רנ"ב שם,
וכן ר' מאיר דחייס למיעוטא, "ר' יוסי דאמר עשו את שאינו זוכה בזוכה",
"ר' יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב", "ר' יוסי דאמר איש
כתוב בפרשה" ועוד). רגילים גם הרמזים לסוגיות שבמקום אחר, בדרכים
ובקיצורים שונים ("והא אימנות", ו"הא הדר ביה", "והא אוקמינן" וכד' -
ראה להלן עמ'). הרמזים לא תמיד ברורים ולעתים בחלקו הראשונים
בכונה הרמז (ר' רש"י שבת ק"ו א' ד"ה מתני' ר"י תוס' שם ובג"ש; תוס'
כתובות ל"א ב' ד"ה רב אשי - עי"ש ועוד) או שאין הם נמצאים לפנינו כלל
(עי"ל עמ'). מרובות דרכי הקיצורים והרמזיות בדומה לדוגמאות הנ"ל
והרבה כמו זה ולא אאריך" בסוגיהם ולפרסיהם.

^{58א} דתנו של הרי"ן אפשטיין: "שוהי דרך הסבוראים להיסמך על דברים שנאמרו
במקומות אחרים, ביחוד באותה המסכת, מבלי לפרש אותם, ואין זה דרך התלמוד
(מנאות לספרות האמוראים עמ' 37) - סעודה עוד בדיקה יסודית. לעניננו
כאן אין זה משנה אם זו דרך הסבוראים דוקא או לא (ר' עוד להלן הע' 69).
מכל מקום, עובדה היא שרמזיות מסוגים שונים נמצאות בש"ס גם לענינים
ש"בסדר אחר ולא באותו סדר".

⁵⁹ רגילות מאד הציטטות הישירות והנאות מקורות מפורשים כגון, זרעים: "ל"ק
הא בחלת בהתוס הא בחלת בעה"ב דתנן שיעור חלה וכו'" (עירובין ט"א א');
"אר"א בצל הסריסין ופול המצרי א"ב דתנן בצל הסריסין ופול המצרי וכו'"
(ר"ה י"ד א'); "והלא שביעית וכו'" דתנן השביעית וכו'" (בדרים ג"ח א',
עי"ש); "וכגון דנפס להך קמיתא לסייב ולקורות דתנן הנוסע לסייב ולקו-
רות וכו'" מיד דהוא אעלו מאיליהן דתנן עלו מאיליהן וכו'" (טומט מ"ב
ג'); "בידולי מעשר חולין ביבהו דתנן וכו'" (ב"מ ג' א'); "וכמ"ד שור
הבר מין בהמה הוא דתנן שור הבר מין בהמה הוא וכו'" (סנהדרין כ"ה ב');
"ד"ם היא דאמר מ"ר אסור לזרים דתניא וכו'" (יבמות ט"ה סע"ב, עי"ש);
"מאי ר"ש דתניא וכו'" (פסחים ג"א ב'); "מאי ר"ע דתניא וכו'" (מכות
כ"א ב'); "טהרות: הכא בכלי שבטמא אחריו וכו'" דתנן כלי שבטמא אחריו
וכו'" (ברכות ג"ב סע"א); "ר"ה משום טומאה ישבה קמיבעיא ליה דתנן כלי
מתכות וכו'" (ע"ז ג"ב א'); "משום שחין בדון או משום מכות בדון למאי ג"ס

נוהגים אמנם גם בעניני ז"ס להזכיר הלכות או לרמוז למקורות מבלי להביא במפורש, אבל אלו בד"כ הלכות יסודיות ופשוטות הן⁶⁰ או מקורות שהובאו

לדתניא שחין ומכוה וכו' ותניא איזהו שחין וכו' ותניא שחין ומכוה וכו' (חולין ח' א') ; "בדברים המקבליים סומא מאי היא כדתנן בתכורין להזות וכו' (יומא י"ד א') ; "סד"א... בגזור ראשין אסו כיפיו וכו' ; ומנא תימרא דלא מסבילין בכיפין דתניא וכו' (חגיגה י"א א' וש"ב) ; "מכלל דכלי עצם מקבלי סומא אין דתניא וכו' (חולין כ"ה ב') ; "לעבין פאה וסומאה... פאה מאי היא דתנן ואלו מפסיקין לפאה וכו' סומא מאי היא דתנן הנכנס לבקעה בימות הגשמים וכו' (ב"ב ג"ה א') ; "סופר כחילתו וכו' מאי היא דתניא איזהו מת שיש לו רקב וכו' (נדה כ"ז ב') ; "סככות ופרעות - סככות (דתנן) אילן המיטר וכו' (מו"ק ה' ב' וש"ב ובה"ב א') ; "אחוריים ותורן מאי אחוריים ותורן כדתנן כלי שנמסא וכו' (חגיגה כ"ב ב') ; "דזב לא מסמא באונס וזבה לא מסמא בראיות כבימים דתניא וכו' דתניא וכו' דכת' וכו' דתניא וכו' (כריתות ח' ב', ע"ש) ; - בדוגמאות הנ"ל כשלעצמן אין כל חידוש, אפשר למצא מאות הבאות כמותן מכל סדרי המשנה, אבל כלפי ס' ז"ס זו היא הדרך הרגילה והמקובלת, להביא המקורות במפורש כמעט בכל מקרה (ראה עוד הערות הנאות).

מקורות והסברים המלווים עניני ז"ס בולטים במיוחד במקומות שהזכרו יחד - במשנה או בסוגית הגמרא - ענינים שונים מסדרים שונים, לעניני ז"ס הוסיפו מקורות והסברים ואילו לאחרים לא, ראה למשל: ברכות מ"א א' וש"ב ; "חם ה' דתנן הנכנס לבית המבוגע וכו' ; ש ע ה ר ה ד ת ג ן עצם כשעורה וכו' ; ג פ ן כדי רביעית יין לבזיר ת א ג ה כבדורגת להוציא שבת ר מ ן כ ד ת ג ן כל כלי בעלי בתים וכו' ; א ר ן ז י ת ש ן אריב"ח וכו' ; ד ב ש ככותבת הגסה ביוה"כ ; שבת י"ד ב' ; ארץ העמים, כלי זכויות, כתובה לאשה, כלי מתכות וידים - הסוגיא דנא נכל אחת מגזירות סומא אעפ"י שאין הן שייכות לסוגיא, אבל מדלגים על תקנת כתובה (ר' מש"כ שם בהע' 19 ל"ז א') ; בבזיר פ"ט מ"ב-ד' ; בשורת המטניות "שרגלים לדבר" מפרשים ודנים במטניות מהרות אעפ"י שיש להן מקבילה בס' מהרות - אבל עוברים בשתיקה על סמ"ד - סנהדרין פ"ט סמ"א ; ר' גמ שבת פ"ט מ"א-ד' (ב. שם פ"ב א' - פ"ט ב') ; נדה ז' ב' ; "הלכה כר"א בארבעה" (נדה פ"א ט"ג, שם פ"ד מ"ד, שם פ"י מ"ג ומהרות פ"ח ט"ז) ואין הגמרא מפרטת ומפורטת לאלא למשנת מהרות בלבד (וכבר העיר בערוך לנר שם ד"ה והלכה ; "למה שינה בגמרא בין השלשה דמיותי כאן וכו' ובאחורי כלים מוסיף לפרש גם כמה פליגי וכו' מתניתין דאחורי כלים שהיא במס' מהרות שאין שם גמרא דרך הש"ס היכי דמיתין דמיתין לפרשה כמו שכתב רש"י בסוכה וכו' ; "ועי"ש ס"ב ב' ד"ה ולא פליגי - ועי"ל הע' 7) ור' גמ שם ח' ב' (למקצת) נשבעית כדתנן וכו' ; שם ס"ט סע"ב - ע' א' (ג' דברי חכמה), וכן תענית ו' ב' (ע"ש) - ועוד כאלה.

⁶⁰ כגון: מעשר ירק דרבנן, תרומה מן המוקף, מן הרעה על היפה, מעשר במאכל אדם - שבעית במאכל אדם ובהמה ועוד ; כביצה לסומא אורליו, עצם כשעורה, שרץ כעודה, שרץ לא מסמא במשא, פשוטי כ"ע אין מקבלין סומא, סומא משקי' דרבנן, אין שני עושה שלישי בחוליו, אין כלי מסמא אדם-כלים, אב מסמא אדם וכלים, אין מדרס בכ"ח, כ"ח סמוכו, כל דבר שמקבל סומא אין חוצץ בפני הסומא, דומיא דשק בעינן ועוד.

במפורש במקום אחר בש"ס. 61 רמזים לשיטות תנאים (כדר"פ, למאן דאמר וכד') בעניני ז"ט בלי הבאת המקורות בדירים מאד, בד"כ לשיטות שהזכרו גם במקומות אחרים. 62 דברים מקומעים ורמזים למאמרי אסוראים ולשיטות אמוראיות שאינם סובבים בגלל חוסר פירוש ופירוש - כפי שזה רגיל כלפי סדרים אחרים 63 - נדמה לי שאין לשא כלל. מאמרי האסוראים מובאים בדרך כלל במפורש (כדר"פ דא"ר"פ וכו' ואליבא דר"פ דאמר וכו', הניחא למ"ד... דתמן וא"ר"פ וכו')

61 כגון, זרעים: "נעשה כאומר כלך אצל יפות" עירובין ע"א א' - מפורש קידושין ג"ב ב' וש"נ; יבמות ד' ב' "ואפילו מוכרי כסות" - שבת כ"ט ב' וש"נ; שם פ"א סע"א "עיגול בעיגולים" - ביצה ג' סע"ב וש"נ; ג"מ צ"ג א' "שלא ביטל פיקס שלהן" - לעיל שם פ"ח ב'; מהרות: "חוז מקולי מסלביה" שבת ל"ט סע"ב - מפורש לעיל כ"ט א'; עירובין פ"ח א'; "אמה ידיה אמה של קדש" גבי יש "ואל תמטה שהרי (ע"ש הע' 4) לגין מטאין מוטא שבעה ומסקיל מהורין" וע"ש דק"ס אות ס'; "וסמך על המטנה דאהלות פ"ה פהימא ידוע להם" - אבל מובאת שם לעיל כ"ב רע"ב.
רק במקרים מועטים מצאתי הלכות תנאים מפורשים מס' ז"ט שהובאו ברמיה בלבד ואינן מובאות במפורש במקום אחר בש"ס, כגון עירובין כ"ח ב'; "שלקו וסגנו איכא בנייהו" (ע"ש הע' 4); זבחים ג' ב'; "אוכלין שגבילן במס" (ע"ש בע' 74); שם צ"ד א'; "נגד שחיטב עליה לצורת א"נ" (ע"ש הע' 3); ר' ג' במגילה כ"ו ב' (והע' 2-3 שם) ועוד מקרים בודדים מעין אלו. וראה עוד להלן סוף הע' 69 (אמר). ר' ג' ביצה ד' ב'; "ותמן אין מבטלין אימור לכתחילה" - ע"ש. בכמה מקומות הרמז נאמט איננו ברור כל צרכו אעפ"י שהכוונה כנראה להלכה תנאים, ראה למשל ברכות כ"ג סע"א "שהרי פכין קטנים מצילין באהל המת" (וע"ש הע' 2); גזיר ל"ח א'; רביעית למקוה "דבטלות רבנן" (ר' ג' פסחים י"ז ב') והרבה התחכמו בה הראשונים; (מנחות ס"ו ב'; "קנבוס ולוח אסרת תורה"? ראה גם שבת מ"ב ב'; "כל המחובר לו ה"ה כמוהו" (ומש"כ שם).

62 כגון, זרעים: בנא בתרא צ"ז ב'; "ואע"ב דעבריה במסננת כר' בחמיה" - סוכה ג' א' וש"נ; מנחות ה' ב'; "כרע דאמר ספיחין אסורין בשביעית" - פסחים ג"א ב'; "סחים ע"ה א'; "תבור שהסיקו בקליפי ערלה וכו' לדברי האומר וכו'" (ע"ש) - שם כ"ו ב'. מהרות: שבת ס' ב'; "ואפילו לר"ה ב"ע דאמר לא אסרו וכו'" - מפורש בהגיגה כ"ב א' וש"נ; חגיגה י"ט ב'; "מבי מתניתין רבנן היא דשני לוח וכו' אימא סיפא וכו' אמאן לר"ם דאמר וכו'" מפורש שם לעיל י"ח ב'; קידושין ג"ב ב'; "לית דחש להא דר' שמעון דאמר וכו'" - מפורש בב"ק קי"ד א'; יומא י"ד א' וש"נ; "הניחא למ"ד הזאה צריכה שיעור וכו'" - זבחים פ' א' וצ"ג א'. - אבל ראה שבת ס"ז ב'; "הניחא למ"ד לא לכל הסומאות אמרו וכו'" (ע"ש רש"י ד"ה למ"ד) - סיפא דמטבה שהובאה שם בע"א; שם י"ז א'; "הניחא למ"ד כלי מטא חושב משקין וכו'" (ע"ש רש"י ד"ה הניחא ומש"כ בהע' 3 שם).

63 מקרים בהם היו הרמזות בלתי מובנות לולי הדברים המפורשים במקומם העיקרי - ע"ל הע' 58 ולהלן הע' 66. נדמה לי שאין לשא כלל במקום בש"ס הלכות אמוראיות מקומעות או רמזות לז"ט שיש בהן להביח שהדברים אינם

בניסוחים שלמים ויחד עם המקורות שעליהם הם מוסבים. ⁶⁴ בכל המקרים

שהגמרא רק רומזת לדברי אמוראים לז"ס: או שהדברים מפורשים במקום אחר

בש"ס ⁶⁵ או שלאחר הרמז חוזרים ומפרשים ומביאים את הדברים בשלמות, ⁶⁴

כגון "כדרב פלוני...הנ"ב... - והיכא איתמר הא דר"פ וכו" ⁶⁶ או "בשלמא

מובנים משום שהקיקר חסר מן הספר. ראה עוד להלן הע' ⁶⁹. - אבל ר' למשל זבחים כ"ב א' הע' ⁵, שבת כ"ו טע"א הע' ¹² ואולי עוד מקומות בודדים מעין אלו.

⁶⁴ כגון ברכות ל"ה א': "הניחא למאן דתני בפ"ר אלא למאן דתני כ"ר מא"ל דא ת מ ר וכו'; ביצה ג' ב' וש"ב: "הניחא למ"ר כל שדרכו...אלא למ"ר את שדרכו... ד ת ג ון מי שהיו לו חבילי תלתן וכו' (ערלה פ"ג) ו א ת מ ר ע ל ה ר' יוחנן אמר אה שדרכו...ורשב"ל אמר כל שדרכו וכו' ; פסחים י"ד א' - ראה להלן הע' ⁶⁹; הגיגה כ"ו ב' וש"ב: "הניחא לר"ל ד א מ ר ל " ש וכו' אלא לר"י ד א מ ר א פ י ל ו וכו' ; מנחות צ"א ב' וש"ב: "הניחא לר' יוחנן דאמר בריה הוא ד ת ג ון הקריבו מביא עליו נסכי איל וכו' (פרה פ"א) ו א " ר י ו ח נ ון...אלא ל ב ר פ ד א ד א מ ר וכו' ; (פסחים ל"ד א' : "הניחא למ"ר...אלא למ"ר...דאיתמר וכו', עי"ש).

⁶⁵ ראה למשל שבת י"ז ב': "חמה אחת כדשמואל" - ש"ב; (בבא בתרא כ"ד א' : "דא"ר זירא אעפ"י שולמות מדינה בעולות" - כתובות פ"ו א') ; בזיר ב' א' : "הניחא למ"ר סומא חמורה עד לגר וכו'" - חולין ע"א א' : "הניחא לר' יוחנן וכו' אלא לגר פדא וכו'" ובכורות כ"ג א' : "הניחא לבר פדא וכו'" (ושם ע"ב) ; גופא בר פדא אמר וכו' ר' יוחנן אמר וכו' ; (יבמות פ"ו א' : "הניחא למ"ר וכו'" - להלן שם ק' א' ; עי"ש) ; שבת ל"ם סע"ב : "ועוד הא תדר ביה ר"ע לגבי דר"י" - שם לעיל כ"ס ב' (זר' שם הע' ⁶ לכ"ח ב') ; שם ג"ב ב' : "הא תרגמא אבוי אליבא דרבא בגולמי" - שם להלן עכ"ב א' ; שם קמ"ד ב' : "כדא"ר יוחנן במיפה המלוכלכת עפ"י הוד" - כריתות י"ג א' ; זבחים צ"ד סע"ב : והאמר רב הונא ל"ם וכו' (מבלי להביא המשנה) - חולין עכ"ב א' - ב' , ר' מש"כ שם ; פסחים פ"ה א' : "ולרבינא דאמר חיבורי אוכלין כמאן דמפרתי דמי" - חולין ע"ב רע"א (ר' מבוואת אמוראים עם' ¹⁹) ; (ועי"ש כ' סע"א (והדר ביה) - שם לעיל י"ז ב') ; תמורה ה' ב' : "כדא"ר לר"פ לאבוי אלא מעתה וכו'" - ברכות מ"ז סע"א וש"ב (ר' מבוואת הנ"ל עם' ¹³⁶) ; וראה עוד חגיגה מ' ב' (1) : "והא"ר יוחנן ראה אחת גלילה וכו' סד"א כאתקפתא דרב שישא בדר"א קמ"ל כרב יוסף" - כריתות ח' א' ; ובכורות ל"ג א' : "חד לכדרי" ור"א - מכות כ"ב א' ; - וראה עוד להלן הע' ⁶⁹. (לזכור ב' א' כדאמר ר"י וכו' ושם ג"ג רע"א והא רבא הוא דאמר וכו' - ראה מש"כ שם).

⁶⁶ רגיל בש"ס שאמוראים מאוחרים יותר או סתמא דש"ס מפורשים מקור אחד עפ"י מה שפירשו אמוראים שקדמו להם מקור אחר, בציון המפורש "כדאמר ר"פ...הכא גמי...". בדרך כלל אין מציינים כלל היכן ומדוע פירש ר"פ כפי שפירש ומסתמקים בציון הכללי "כדאמר ר"פ" אעפ"י שר"פ בקשר למקור מסדר אחר ולענין אחר לגמדי פירש כפי שפירש, ואין לרמז כל משמעות אם אין יודעים היכן באמרו הדברים (כגון קידושין כ"א ב' וש"ב: "כדאמר רבא וכו'", ב"ב פ"ו ב' : "וכדאמר רב כהנא וכו'", ג"ק פ' ב' וש"ב: "כדאמר רבא התם וכו'")

למ"ד...אלא למ"ד... - גופא וכו' כבסוכה י"ד א' 67. ונראה שהבבלי 68
נוהג כך בעניני זרעים ומהרות משום שידעו שלא "יספיק זכרון בעל השמועה"
ואין "אנו יכולין לידע אותה שמועה מהמקום אשר נזכר כנר", שהרי "אין מהם
שום גמרא בעולם" ויש צורך לפרט ולהבהיר "כדי לפרש" 69.

(ע"ש), וראה מ"ק ה' סע"ב: "כדאמר עולא וכו' ור"ש בן היתום שם: "לא
ידענא היכא" ור"ש רש"ש). לפעמים מוסיף הש"ס וכפ"ש "והיכא איתמר הא דר"פ
- אהא וכו'". ונראה שבמקרים שמוסיפים ציון כפ"ש זה אין הפונה בדרך כלל
לציון מראה מקום, שהרי אין הש"ס רביל במראי מקומות (ע"ל פרק ו' והע' 3
ס). בחלק גדול מהם אין צורך כלל במראה מקום שהרי הדברים על אותה משנה
עצמה נאמרו או לברייתא ומישרא הפייכים לסם, וכמונן שאין הדברים נמצאים
במקום אחר (עירובין ס"ז ב', שם ל"א ב', קידושין כ"א א', בבב' כ' א',
ב"ב קכ"ו א', הולין ק"מ א'). במקרים אחרים כפ"ש הסאמר על מקור ספקם
אחר נאמר, שייך הסאמר גם למקום ההנאה ובסידור הנוכחי עיקר מקומו כאן
(כתובות ל"ב ב' ונדה י"ג א' ר' גם סתים סע"ב ספ"ג ומש"כ שם בזרעים -
וע' זבחים נ"ט ספ"א) או שיש צורך בהנאות כאן (שבת ה' ספ"ג - איפור
דאמר רבא וכו'). בכל המקומות הללו נראה שאין כאן אלא ניסוח מקצר
לדברים שהסוגיא מעונינת להביאם בלאו הכי (ליומא ס"ט רע"ב ר' דק"פ שם
וע' ר"ח ומדר"ב וי"ק ע"פ 430, סוכה ט' ב' ומ"כ ב' ומנוחא שמוראים
ע"פ 89-רע"ע). לעומת זה בכל יתר המקומות בהם אין צורך לסוגיא
המקומית בהנאת הדברים המקוריים ואין קשר ביניהם לבין הנידון במקום
ההנאה - האממר במקורו למשניות וברייתות דז"ט נאמר, באלה יש להביאם
שהרי אין הם נמצאים לפני הלוטז (סוכה פ"ו ב', כתובות כ"ו ספ"א, הולין
ק"ט ב' - ק"כ א', ור' עירובין כ"ח ב', ע"ש - אממרים אלה כולם איי"ם הס'
ראה להלן פרק ו' ע"פ 188. לכריתות ס"ו ב' ר' להלן שם ומש"כ לסוגיא
במקומה. - ומאידך, בשבת קמ"ד סע"ב "כדא"ר יוחנן...הכא נמי...". אין
"והיכא איתמר דר"י", אבל דברי ר' יוחנן נמצאים בכריתות י"ג א', ע"ל
הע' 65). - כל הענין מעון עוד בדיקה נוספת.

67 ע"ל הע' 32.

68 כבר הערנו על כך (לעיל מבוא הע' 19) שבירושלמי אין להבחין בשום
הבדלים בדרך הטיפול בסדרים השונים. כדרך שנהגו בסדרים שיש להם תלמוד
"שבתלמוד ירושלמי קיצרו מאד בדברי המסנה דמותיב או מסייע ממנה מסני
ססך שרוב החכמים והתלמידים היו בקיאים במשנה" (קרבן העדה, הקדמה רא-
שונה) ומביאים מובאות מקוצרות או שמסתפקים ברמיזות בלבד (ד"פ, מנה"י
ל"ו א') - כך נהגו גם כלפי הסדרים שאין עליהם תלמוד, בדברי התנאים
ובדברי האמוראים. בדרך הנאה המקורות ובמוספת הסברים ובירורים לעניני
סדר אחר במשנהו - בכל אלה אין בירושלמי כל הבדל בין הסדרים השונים.

69 כל דרכי ההנאות והרמיזות שבתלמוד כולו, ההסתמכויות הגלויות וההסתרות
על דברים שנאמרו במקום אחר, מעונים עוד בדיקה יסודית. כונתו כאן רק
לדמוי הגלויות, כאשר הגמרא מציינת במפורש להלכות מסוימות או לדברי
תנא או אמורא מסוים - אלא שמסתפקים במדויק בלבד. בדרך שדנתי אמוראים
ושו"ס של הגמרא מנוסחים לעתים על עקרונות והלכות ז"ט ("זהו הדבר בגוי
על העיקר ששנינו") מבלי שירמזו לכך במפורש. אפשר היה אולי גם להניח
שלו היו לפנינו דברי האמוראים לס' ז"ט, היינו מגלים שבכו"כ מקומות

*

מכל האמור לעיל יוצא באופן ברור למדי, שאמנם צדקו הראשונים

נהרגשתם כאשר הצירו שפענינוי "סדר זרעים וטהרות כל היכא דאפשר לה לברורי

בה מידוי" דרכו של התלמוד "להוסיף בהן פירוט", כנראה "מפום דלית להו

מבוססים הדברים על דברי אמוראים מפורשים לסדרים אלה (כגון "קסבר וכו' - ר' למשל שבת קמ"ד סע"ב - קמ"ה א', בדה ד' א' (ע"ש הע' 2), כריתות ת' א' (ע"ש הע' 5) - בדומה לנזיר י"ט סע"ב, שם שם"ד ב' וש"נ וכן זבחים י"ז א'-ב'. ר' גם לעיל סוף הע' 63) - אבל אין לנו אלא מה שענינו רואות, ואין כל סיבה להניח שמאחורי סוביות ומאמרים מובנים כשלעצמם מסתתרים דברים מפורשים במקום אחר, אלא אם כן נאמר או ברמז לכך במפורש. מאידך, ישנו ציטוט מפורשות של דברי אמוראים לז"ס שאינו נמצאות לפנינו במקום אחר (ואפילו מאמרים בבליים בלשון "הניחא לז"פ" פסחים י"ד א' - ראה להלן עמ' 208) - אבל בכל הציטוטים הללו מובאים הדברים במפורש (כמסתחים הנ"ל: "הניחא לאבי דאמר וכו' ולרב אדא ב"א שפיה דרבא גמי דאמר וכו' אלא לרבינה משמיה דרבא דאמר וכו' - ע"ל הע' 64) ואין לפנינו רמזים מקוטעים שאינם מובנים מהוסר ידיעת הדברים במקורם. הדברים מפורשים בדרך כלל בו במקום ובמקרים של רמזיות נמצאים הדברים במקום אחר בש"ס. אינני זו כאן בשאלה האם היו בפני בעלי התלמוד מאמרי אמוראים מקוריים לס' ז"ס, בשאלה זו גידון בפרקים הבאים. אינני בא לומר שהרמזיות המקוטעות לז"ס נלקחו ממקום אחר בתלמוד לז' סדרים שם הן נמצאות לפנינו במפורש ולז"ס רמזו, אפשר בהחלט שהכירו את הדברים ממקורם. כל כונתי כאן רק לדרך ניסוח ההנאות והרמזיות בתלמוד הערוך שלנו, שכנראה הקפידו בקשר לעניני ז"ס להבהיר ולהניח את הדברים במילואם ולא הסתפקו בדברים מקוטעים.

שאלה אחרת היא, שמה הבאות מפורשות, מוספת פירושים והבהרות למיני-הן רגילות היו כלפי הסדרים כולם, אלא שבמקום שהדברים נמצאים לפנינו במקומם במפורש קיצרו והסתפקו ברמז בלבד או שמה הוסיפו והבהירו את הרמ-זים ואם ההנאות המקוטעות מן הסדרים שאין עליהם תלמוד - ונראה בלשון אחרון (ר' גם לעיל הע' 58 א'). שאלה זו עלולה להיות חשובה במיוחד לגבי בעית בוסח המשניות המצומצמות בתלמוד, שהרי אפשר שלשון המשנה המובאת כלשונו אינה אלא העתקה ותוספת מאוחרת, בניסוחים האחרונים של התלמוד ואולי אף של סופרים (ר' למשל דק"ס סוכה עמ' 23 אות מ' ועוד) כפי שזה רגיל בירושלמי (ראה ירושלמי כעשומי עמ' 121, 157 וע"ש עמ' 338 ועוד, מביא לבה"מ עמ' 127 הע' 3 ועוד, וע"ל הע' 22 ולהלן הע' 76. ראה גם פונק ח"ב עמ' 70 הע' 2 וא. וייס, לחקר עמ' 60 הע' 82). כמובן שהבעיית חשובה וחמורה הרבה יותר מכדי שנוכל אפילו לגעת בה במסגרת זו, וגם כאן לא נאחז אלא להעיר על בעיה העלולה להיות מיוחדת לס' ז"ס (וע"ל עמ' הע').

(בקשר להנאות מפורשות ושלמות של משניות, כדאי אולי לציון שאעפ"י שרגילים להניח משניות ז"ס בקיצורים ופרפרזות "כדי לפרש" (ע"ל הע' 22), לא מצאתי מיניאור ריטא כאשר הכונה לסימא (מלנה"מ עמ' 9-788). כמו כן, רק במקרים בודדים יש למצא קיצורים ופרפרזות של משניות ז"ס בלשון "דאמר

סולמית

גמרא בגופייהו".⁷⁰ אבל תופעה זו כשלעצמה אינה מלמדת ולא כלום על מקור התהוותן ומוצאן של המאמרים והסוגיות. בלי בדיקת הסוגיות עצמן אין אנו יודעים עדיין אם תוספת בירורים ופירושים אלה גוצרו במקורן כפירושים וסוגיות לס' ז"ט, ורק בעריכה האחרונה "ובוועד של חתימת התלמוד" נקבעו במקומן הנוכחי אגב גררא - או שמא מעיקרא כאן במקום גאמרו כדי להבהיר ולפרש עניני ז"ט שנבעו בהן תוך כדי לימוד ד' סדריים. מכל מקום אין כל סיבה להביח מראש ש כל המאמרים והסוגיות הללו מקורן בפירוש ס' ז"ט לבופן "ומזה הם כל דברי האמוראים על המשניות ההם ומחלקותן", והם רק בסדרו והעתקו בתלמודם של הסדרים האחרים כדי "לקבוע על ידי גררא את כל יסודות הקבלה בכל זה".⁷¹ הסוגיות, הפירושים וההערות לעניני ז"ט שסקרנו בפרק זה צומחים ומתפתחים בדרך כלל באופן טבעי פחות או יותר מתוך הסוגיא המקומית ואין סימן לכך שרק "לכן הכנסו הקטעים הללו לתוך התלמוד של מסכתות אחרות כדי שלא יאבדו".⁷² יש בקטעים הללו משום הרחבת הירון והערות פרשניות לעניני ז"ט שהזכרו בסוגיא "כדי להוסיף בהן פירוש", אבל אין לראותם כקטעים שהכנסו לתלמוד באופן מלאכותי וללא קשר של ממש לסוגיא המקומית.⁷³

מר" וכו' (שם עמ' 793) ובד"כ רק בהלכות הבטאות גם במקומות אחרים בש"ס (ע"ש סס', 8, 9, 12, 13 - ור' יומא (מהרות) פ"ד ב' הע' 1 וסוטה (זרעים) מ"ג ב' הע' 3). לעו"ז מצאנו כו"כ פעמים משניות דמהרות ב פ י א מ ו ר א י מ בלשון "הרי אמרו" (שם עמ' 752) ור' גם ביצה י"ד סע"ב "מפני מה אמרו וכו'" (והע' 1 שם).

⁷⁰ לדוגמאות שהבאנו לעיל אפשר להוסיף עוד הרבה, כל הלומד במרוכז סוגיות ז"ט המפוזרות בש"ס ימצא כדוגמתן ויכול להבחין בתופעה זו על גילוייה השונים.

⁷¹ דורות הראשונים עמ' 592. הלוי בתלה אמנם ברש"י סוכה י"ד א' ו "ודברי רבינו ברורים טאף שבמתיבתא לפני התלמידים למדו שם על הסדר כל הש"ס כולו וכו'" - אבל בדברי רש"י כמובן אין כל רמז לכך. רש"י והראשונים האחרים שהעירו על תוספת פירושים לז"ט, לא נגעו כלל בשאלת מקורם של פירושים אלה.

⁷² א. וייס, התהוות התלמוד עמ' 169.

⁷³ עניני ז"ט שלא במקומן העיקרי באופן כולל ובצורה מלאכותית אפשר למצא

דרכו של הנבלי להרבות בפירוש ובפירוש עניני ז"ט מלמד כנראה
 שאמנם ראו בתלמודם של ד' סדרים יחידה אחת שאינה כוללת את הסדרים ז"ט,
 "ועל כן השתדלו שיהיה מובן לכל מ ת ו ר ך ע צ מ ו " - אבל אין כל
 סיבה להניח שזוהי ר ק מוצאה של העריכה האחרונה "נשעה שישבו כסאות
 למשפט לסדרם סידור כללי לדורות עולם", "מפני שלא היה בודעתם לסדר התלמוד
 בסידור אחרון כללי כי אם להפסכתות שבידינו".⁷⁴ יתכן מאד שאותם מניעים
 עצמם שהניאו לרינוי העיסוק בס' ז"ט אגב שאר הסדרים בתלמוד הנבלי הערוך
 שבידינו, עמדו כבר בפני אמוראי בבל לדורותיהם.⁷⁴ אם כדברינו שהסדרים
 ז"ט לא נלמדו בישיבות בבל, מתקבל על הדעת שבהעדר מסורת פירוש במקורם
 של הדברים ומחוסר אפשרות לדון בהם במקומם, השתדלו לברר עניני סדרים
 אלה בו במקום שנגעו בהם, אגב עיסוקם בשאר הסדרים. אפשר בהחלם שסוגיות

רק בהלכות למעשה בהלכות הנוהגות בחו"ל - ראה להלן פרק ח' הע' 107.

⁷⁴ דוה"ר ח"ב עמ' 526 (סוף פרק ס"ד וריש פס"ה).

⁷⁴ למעשה גם א. וייס טוען לגבי כעשרים סוגיות "תגן התם" ש"יש אמנם
 במסגרת במדה ידועה האחיזה יד הדרושה לקביעת הסוגיא הנמונה א ו
 ג מ ל ה ת ו ה ש ם " (שם עמ' 141). כך הוא טוען גם על
 סוגיות אחרות באופן כללי: "שהסעמים שגרמו לקביעתן שם יכלו לשמש ג"כ
 גורם להתהוותן שם" (שם עמ' 142) - ובכל זאת הוא מכריע בסוגיות רבות
 שהחומר "נובע כנראה ממקום אחר", אעפ"י שבהחלם אפשר לפרשן כסוגיות
 שנוצרו בו במקום.

לעומת זה, מוזרה הטענה שהסוגיות למשניות שיש עליהן תלמוד "הן
 קבועות כמעט תמיד בתלמוד לאותה מסכת שאליה הן באמת שייכות וכו' לכל
 היותר הן נמצאות בשני מקומות גם יחד" - אבל אם כך, שמא גם הסוגיות
 למסכתות שאין עליהן תלמוד קבועות היו "בשני המקומות גם יחד" אלא
 שתלמודן של מסכתות אלו לא הגיע לידינו? בהכרח, אין אנו יכולים אלא
 להשוות סוגיות ז"ט לסוגיות סדרים האחרים הנמצאות שלא במקומן, בין
 אם הן נמצאות גם במקומן בין אם לאו. וכאן הרי ראינו שלגבי ז"ט סוגיות
 שלא במקומן תופעה רגילה היא משא"כ לגבי הסדרים האחרים. ואין לנו אלא
 או כהצעת הלוי שהעורכים הכניסו סוגיות אלו שלא במקומן, או כהצעת
 שמקורן של הסוגיות במקום בו הן נמצאות.

מאידך, לשיטתם של הלוי ווייס, אפשר שדרך זו של לימוד ובירור
 ענינים בדרך אגב ושלא במקומן העיקרי רגיל היה לגבי כל הסדרים והמסכתות,
 וחומר זה לא בדרך העתקה מיכנית בא לשם. אלא שבמסכתות שתלמודן בערך
 השמטו סוגיות אלו והובאו רק במקומן העיקרי, ואילו במסכתות שתלמודן לא
 בערך בשאר הדברים רק "שלא במקומן".

ז"ס אלו - לפחות בחלקן, הובליות שביניהן - הנראות כאילו הן במצאות
שלא "במקומן המתאים", לא רק בסדרו במקומן הנוכחי, אלא כאן במצאו וכאן
היו, כי כאן בוצרו מתחילה. תופעה זו של פירוש ובירור מתמיד וריבוי
העיסוק בס' ז"ס דרך אגב, אפשר שלא רק שאיבה מעידה על עיסוקם של אמוראי
גבל בסדרים אלה לגופם אלא גם תפזור לבד להכריע בסוגיות שאין בהן סי-
מנים פנימיים בדבר מקום התהוותן המקורי, שהרי ראינו שמרבים להבהיר
ולפרש ענינים אלה כל אימת שנוגעים בהם.

בעיה יסודית זו, בעית מקום התהוותן המקורי של מאמרים וסוגיות
אלו, לא תוכל להפתר אלא ע"י בדיקה קפדנית של הסוגיות עצמן. אין להכריע
בשאלה זו לא ע"י הכרזות כלליות ש"ודאי כן הדבר שלימודם בהישיבות הי'
בכל ששה סדרי וכו' ואין הדבר צריך לא חקירה ולא ראיה" ואף רשימות של
מראי מקומות וסיווגים מלאכותיים עפ"י קריטריונים חיצוניים אין בהם
משום פתרון. כל סוגיא וסוגיא חייבת להבדק כשלעצמה, יש לבסות ולגלות
ראיות או סימנים כלשהם שיהא בהם לפחות משום רמז למקור התהוותה של
הסוגיא כולה ושל כל אחד ממרכיביה.

ונראה שניתן להוכיח שמאמרי אמוראי ב ב ל , פירושיהם והס-
בריהם, והסוגיות ה ב ב ל י ו מ לזרעים וטהרות "העושות רושם שר-
מם זה נקבעו במקומן הנוכחי מפני שהן עוסקות בענינים השייכים למסכתות
שאין להם תלמוד", מתפרשים תמיד כהסברים ובירורים לעניני ז"ס שהזכרו
במשנה או הסוגיא המקומית - הם מאוחרים לקשר שנוצר בין ד' סדרים ובין
ס' ז"ס. לעומת זה כל דברי האסוראים שאין להסבירם אלא כסוגיות ומאמרים
מקוריים לס' ז"ס - א ר ז י ש ר א ל י י ס הם. מכאן שהתופעה
שעמדו עליה הראשונים, שבבבלי מרבנים "להוסיף פירוש" לעניני ז"ס, אין
להסבירה כפעולתה של העריכה בלבד⁷⁵ אלא כדרכם של אמוראי גבל להסביר

⁷⁵ גם בסוכה י"ד א' שעל ההערה שבר"י שם בונה הלוי אה שימתו, גם שם רק
חוזרים ומביאים בשלמות אה שגרמז לבר מטהרות בסוגית סוכה שם, ואין
הלומד יכול למצא אותו במקום אחר (ע"ל הע' 66-67).

ולהבהיר עניני ז"ט ע"י תוספת פירושים ובידורים בו במקום ובעזרת תורתם של אמוראי א"י לסדרים אלה. סוגיות ומאמרים אלה אין כונתם למסור "את כל יסודות הקבלה" ו"את כל עיקרי ההלכות באין מחסור דבר" בהלכות ז"ט ואף לא לפרש את "יסודי כל הדברים הצריכים פירוש" ובוראי שאין כאן דרך מלאכותית לשמור על "אי אלה קטעים כדי שלא יאבדו" - כונתם של כל הדיונים והפירושים הללו היא "להוסיף פירוש", להסביר ולברר ללומד המוצא לפניו במשניות, בבריימות ובסוגיות המסכתות שיש עליהן, הלכות ומקורות מס' ז"ט הצריכים פירוש.⁷⁶ מוספת פירושים ודיונים מן הסוג הזה מהוים רק חלק מן החומר המרובה לס' ז"ט המפוזר בפ"ס כולו, בכדיקת פרטיהם נעסוק בפרקים הבאים יחד עם כל יתר הסוגיות והמאמרים.⁷⁷ לא באתי כאן אלא להצביע על בטיה כללית ביחס לסדרים זרעים ומהרות הנאה לידי ביטוי בתלמוד הבבלי בדרכים שונות, ולהוציא מדעתם של אלה שחשבו לבנות עליה מבלי לבדוק את הדברים לבוטם. להסביר את המופעה ולהסיק מסנה מסקנות נוכל רק לאתר שבדקנו את כל החומר האסוראי לס' ז"ט הגמרא בשני התלמודים.⁷⁸

⁷⁶ כונתי כאן לסוגיות ולתוספת פירושים ולא למונחים, דרכי הבאת המקורות ודרכי הרמיזות (ע"ל הע' 22, 32, 69 ועוד), אלה אפשר - וכנראה - שמעשה ידי עורכים וסופרים הם. אבל גם הם רק המשיכו בדרכם וברוחם של אמוראי בכל להבהיר עניני ז"ט המופעים בסוגיות ד' סדרים.

⁷⁷ שם נבדוק גם את המאמרים המרובים לז"ט המצוטטים בתוך הסוגיות ("והוינו בנה", "והתנו ואר"פ", "והאמר ר"פ" וכד') שלכאורה מקורם במקום אחר ואין להסגירם בד"כ לא כמסופות מאוחרות ולא כמאמרים שנוצרו בו במקום.

⁷⁸ ראה עוד להלן פרק ח' עם' 278.

³² לשימוש יוצא דופן במונחים בקשר למקורות מס' שאין עליהן תלמוד, יש לציין גם את ריבוי הגדול של החילופין "תנו" - "תניא" ו"תנו התם" - "ת"ר". קשה להוסיף עוד משהו לפרשה סכוכה זו שכה הרבו להעיר עליה ולדון בה החל מן הגאונים וראשונים, דרך ספרי הכללים, ועד לאחרונים המגיהים והחוקרים (ראה מן הספרות האחרונה: גינצבורג, גז"ש ח"ב עם' 9-148 והג"ש; אלבק, U.R.A. עם' 159 א ועם' 160 ב, מחקרים בבב"ת עם' 5 ועם' 12; אפשטיין, מבא לנה"מ עם' 814 ואילך; וא. וייס, לחקר התלמוד עם' 35) - אינני בא אלא להעיר בלבד על הנראה לי מבדיקת החומר בעקבות עיסוקי המרכז במסכתות שאין עליהן תלמוד.

המשך להערה 32א

נכון אמנם שנמצאים עוד בדפוס, ויותר מזה בכ"י וראשונים, כמה עשרות "תניא" למסניות מן המסכתות שיש עליהן תלמוד, אבל מספרן למסכתות שאין עליהן תלמוד גדול ללא כל יחס. נרשימתו הגדולה והרשימה של הרי"ן אפשטיין (מלנה"מ עמ' 818-843) נמנו כמאתיים מסניות שהובאו בש"ס ב"תניא" (מלבד ה"מסופקים" המרובים) - מתוכם כמאה ושלשים הן מסניות כמס' שאין עליהן תלמוד (זרעים-סהרות והמס' הבודדות: שקלים, עדיות וכו'), אעפ"י שמספרן של מסניות וקטעי מסניות המובאות ב"תנ"ך" - "תניא" (ולא "מיתבי" "ת"ש" וכד') מן המסכתות האחרות גדול בהרבה. יתרה מזאת, העדויות ל"תניא" למסניות כמס' שאין עליהן תלמוד מאושכות הרבה יותר מאשר למסניות האחרות. כו"כ מסניות מס' זרעים-סהרות הובאו ככמה מקבילות וכמעט בכל הנוסחאות ב"תניא". בדיקה גוספת בכ"י ובראשונים מעלה שלרובן של מסניות זרעים-סהרות שהובאו בש"ס ב"תנ"ך-תניא" קיימת עדות כלשהו להבאתן ב"תניא", אם בנוסחאות כולן ואם בעדויות בודדות. למעשה רשימתו של אפשטיין רחוקה מלהיות שלמה, אף מן הדפוסים יש השממות ומן כ"י אפשר להוסיף עליו כהנה וכהנה וגם כמה סצויות כבר בדק"ס (לדוגמא בעלמא: שבת כ"ז א, שם מ"ח ב, עירובין כ"ד א, שם צ"ט א' ועוד. בד"כ אין אפשטיין משתמש בפרק זה בכ"י יתרים על אלה שהשתמש בהם בעל דק"ס, אלא שלעתיים קרובות הוא בודק אחרי כ"י ודק"ס ועוד. ובאמת אין לסמוך בכגון דא על דק"ס למרות שהוא מרבה לציין חילוקים אלה, שהרי לשיטתו "פשוט הוא שהוא ס"ס" - הקומה לנרכות ס"ע 17 והרבה בגוף הספר). תוספת מרובה זו משנה את התמונה בהרבה (במיוחד בנוגע לחלוקה שבין ה"מסופקים" והאחרים). אין טעם בהוסיף פרטים ומראי מקומות, אפשר רק לסכם שבעוד למסניות שיש עליהן תלמוד השימוש ב"תניא" אינו רביל (גם בכ"י), לעז? למסכתות שאין עליהן תלמוד רביל הוא ביותר. לכאורה אפשר היה להרחיק לכת, להתלות בתופעה זו ולהיות שדין מסניות מסכתות שאין עליהן תלמוד כדיון מסניות חיצוניות - נרייתות (השנה לעיל הע' 5). ואמנם כבר העיר רמ"ש (מבא למכילתא עם' XLV): "בנימקס דה ג' א' במסניות דזרעים וסהרות לפי שאין הכל שובין אותם - אלא שאין לי ראיה ברורה על זה להחליט הדבר". גם בעל סדרי סהרות, שעסק במרכז מסניות סהרות שהובאו בש"ס, כתב (אהלות קל"ו א' בה"א ד"ה קשרה): "ה ד ב ר י ד ו ע שאל מסניות וברייתות מסדר סהרות ליכא קפידא ולפעמים אומר הש"ס על משנה דתניא ועל נרייתא דתנן". איני יודע מנין "הדבר ידוע" לו, מרמא"ש, ממקור אחר או מנסיובו הגדול בסוגיות סהרות, מכל מקום הראשונים בודאי ילא כך חשבו, שהרי מרביתם הם להגיה "תניא" - "תנן" גם למסניות וסדרות כדרך שהם נהגים במסניות שאר הסדרים. (ר' גם ברילל, מבא המשנה ח"ב ס"ע 149 ומרגליות, יסוד המשנה ועריכתה⁴ עם' ס"ח ואילך.)

למרות כל זה אין להוציא מסקנות כלשהן לעניינינו מתופעה זו, ובודאי שלא בלי בדיקה קפדנית יותר בש"ס כולו, וספק רב הוא אם אפשר עוד להעלות דבר של ממש בחומר זה הכמעט אין סופי. בסופו של דבר מרונה השימוש ב"תנן" מן השימוש ב"תניא" גם לגבי מסניות מן המסכתות שאין עליהן תלמוד. מרובות גם המסניות שהובאו ב"תנן התם", המתאשרים בכל הנוסחאות וללא כל חילופים, למרות השינויים גם כאן (ע' להלן). נראה שאת החילופים המרובים יש לתלות בלומדים והסופרים אשר בקיאותם במסכתות שאין עליהן תלמוד לא היתה כבסי-אותם בשאר המסכתות ולא עמדו על מקורן של ההבאות. עובדא היא שלמרות ההגות המכוונות המרובות, בכ"י ודפוסים, נותרו יותר חילופים למסכתות אלו מאשר למסכתות האחרות. והרי גם הראשונים הרבה להחליף משנה-תוספתא-

המסר להערה 32א

בריתא זו בזו במסכתות אלו (ר' רש"ש בזיר מ"ב א', חולין ל"א ב', כתובות ד' א', חסורת י"ט ב' [ור"ל גיבבורג, פו"ח ח"ד ס"ע 113] ועוד בכ"ט; מנא לנה"ט ע"ט 5-864; על החילוף "תוספתא" - משנה אצל הראשונים עמד הר"ש ליברמן בתוספתא ופבר העיר שם בפס' 130 "שעליבו לציין כי משניות אלו הן ברובן הפכריות בס' זרעים או מהרות". ר' גם בעל המאור שנה ספכ"ג: "ובדא מנדיר (של רש"י) שהוא סובר דהא דתנן עיר שישראל וזכרים זרים זה (מכשירין) שהיא בריתא ואינה אלא משנה". וכבר כתב הר"י במשנה (הובאה בתוספתא מועד ע"ט 1137 ע"ש - וליהא במהד' ורטהיימר): "ואל יתמה אדם היאך נעלמה מדש"י זאת המשנה שבכמה מקומות אבר מוצאים שנעלמו לו כמה בריתות ומשניות של מהרה ושל זרעים וכו'". - אני מקוה להרחיב בנושא זה בהזדמנות אחרת. על אחת כמה וכמה שנעלמו מן הסופרים והמביהים (ד"ק הקדמה לזרעים) מקורן של משניות ובריתות זרעים ומהרות. הרי אף מהר"ן אפשטיין, שהרבה לעסוק בסוגיא זו, נעלמו ממנו לפי שעה בפרק זה עצמו משניות כפורשות אחדות מסדרים אלה (ר' מלנה"ט ע"ט 850 חגיגה כ"ט 3 - מהרות פ"ב מ"ח; פ"ט ס"ט 877 "תניא" עירובין ח' א' - מהרות פ"ו מ"ט; שם ע"ט 880 לפני מס' א' נשמש פסחים ל"ב ב' "ת"ר" - תרומות פ"ז מ"ג ועוד, מלבד כו"כ השממות בפרק גדול על החילופין). מענין גם לציין שב"תניא" למשנה מאותו מסכתות שיש עליהן תלמוד, נולט גם מספרן של המשניות כס' קדשים ובמיוחד מן הפסכתות ה"קטנות" שבו, שאף בהן כנראה לא הייתה בקיאותם של הלומדים כנקיאותם בשאר המסכתות (ר' מש"כ הר"ש אברמסון, סיני ב"ח ע"ט קפ"ב).

ובדא פמסניות ממסכתות אלו נעלם מן הסופרים מקורן ולא "תיקבו" כדרכם בכל מקום, בהתאם לכלל המקובל נידם: "תנן" למשנה ו"תניא" לבריתא בלבד (ר' למשל רמב"ן חולין פ"ג א': "אבל מצאתי בנוסחאות מדוקדקות דלא גרסי במתני' וכו' ומביהי ספרים הגיהו ככולן והתנן לפי פי' רש"י ז"ל" - וכאלה עוד בראשונים). ואם אפשר בכלל להעלות עוד משנה מבדיקות אלו, נראה לכאורה שמעיקרו שמש "תניא" למשנה ולבריתא, ואמנם במשניות ממסכתות שלא היו שגורות בפי הלומדים והסופרים ולא הספיקו "לתקן" בשאר המצב המקורי.

מצד אחר, ליד ריבוי "תנן התם" בכל הנוסחאות למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד, מרובים באופן יחסי גם השינויים "תנן התם" - "תנו רבנן". הרי"ן אפשטיין (שם ע"ט 2-880) מביא למעלה מעשרים דוגמאות לשימוש ב"ת"ר למשנה, והן רובן ככולן ממסכתות שאין להן תלמוד (מס' א'-ו'; 1-17), אלא שאמכתאותיו כאן טוהרות ביותר. לחלק גדול מהן אין לו כל אסמכתא מלבד מטה"ט (מס' 3, 5, 6, 9, 11) - בעוד ש ב"כ ל כ"י וראשונים אין כאן ת"ר כך גם כמעט בכל יתר ה"עדויות" הבודדות והמפוקפקות שם (מס' 1, 10, 13, 16, 17) - אין ת"ר בשום כ"י ואצל אף אחד מן הראשונים שראיתי ליתר הדוגמאות שם אפשר למצא סמוכין ככ"י בודדים). נותרו רק שני דוגמאות ממס' שיש עליהן תלמוד - עליהן ראה מש"כ שם (מס' ב' - כנ"ח גם בכ"י א"ב, ל', ר' ות' מס' ה' - ר' גם אלבק, מחקרים בוי"ט ע"ט 12 הע' 1). כל יתר הדוגמאות הן ממס' שאין עליהן תלמוד - אבל לאלו יש להוסיף עוד הרבה. פסחים ל"ב ב' (תרומות - דפ' וכמה כ"י) וסנהדרין י"ד ב' (מע"ש - ד"ט וכל כ"י) שהעיר עליהן הר"ח אלבק שם. וכן ברכות ט"ו א' (תרומות - כ"ט), ביצה ל"ד רע"ב (מעשרות - כ"ט), גיטות ח' א' (קנינים - קט"ג), כתובות ס"ח א' (פאה - קט"ג), קידושין ל"ח ב' (ערלה - כ"ר), ב"ב קע"א ב' (שביעית - כ"א), כריתות מ' א' (נבעים - כ"ר) -

ושם ס"ו ב' (מכסירין - כיר"א) ואולי עוד (ר' גם מלנה"ם ס"ע 842 - אבל בכל יתר כ"י כבד'). לעומת זה מצאתי רק ש"ב נוסף אחד למשניות מס' שיש עליהן תלמוד: פסחים ק"ט א' (סוכה - ר"א וא"ד). ונראה שאין ת"ר למשנה אלא תופעה בודדת, כנראה חילוף של סעות פה ושם, כמעט רק למס' שאין עליהן תלמוד ובז"כ רק בנחמה בודדות. (מחזן לת"ר למשנה במסופה, שהיא פיסקא (והנר זה טעון עוד בדיקה) או שהברייתא נוספה במשנה - ר' רש"ש סומה ס"ו ג', מלנה"ם עמ' 900, אלבק הב"ל ור' גם א. וייס, על היצירה עמ' 126 הע' 24).

בדומה לכך גם "תנן התם" לברייתא. אפשר שיש תומך דעתו לסיסוס ב"תנן" לברייתא, בהופעת "תנ"ה" לברייתא (שם עמ' 814) ומביא אחת עשרה דוגמאות לכך (שם עמ' 7-816), אבל בדיקה נוספת מראה שכנראה גם כאן אין לדברים על מה שיסמכו. מ"א הדוגמאות רק ארבע הן מס' שיש להן תלמוד: מס' 3 יומא ס"א ב', כאן לא רק בר"ה וכי"א פ"מ "ת"ר", אלא גם בשני כ"י תימן - ואין כאן לא תנן ולא התם (תוס' יומא, בענין סהרות); מס' 4 ביצה ל"ד א': "תנ"ה" רק בדפיו; ככ"י וראשונים "ת"ר" "תניא" של המהרש"ל לא בא בחשבון - אלבק, מחקרים בוי"ת עמ' 11); מס' 9 חולין ק"כ א': כ"י ר"א "ת"ר" (ברייתא מס' הקטנות שבס' קדשים, בסוגית סהרות); מס' 10 בכורות י"ג ב': בכל כ"י כבד' (ברייתא מס' הקטנות שבס' קדשים); מס' 12 בכל יתר כ"י וראשונים כבד' (מס' 13 בכל כ"י כבד'); מס' 14 גם בכית"ב ככל'. [העדות ל"תנן התם" לברייתא מס' שאין עליהן תלמוד חזקות הרבה יותר, העירו עליהן ראשונים ראשונים (דנ"ג) והעידו כמה מן הראשונים שכן הוא "בכל הספרים" וכ"ה ברובם בכל כ"י שלפנינו (מלבד יומא ב"ה א' - בכ"ל, מהדירן ק"ב ב' - הגהה בכ"ל, וזבחים ע"ס ב' - דפ' "ת"ר" - בעירובין י' ב' בקמץ בניזח: "תניא", ונראה שתיקון שאיבד יפה התא, ר' מש"כ שם בהע' 1. ליומא ס"ה א' (סקלים) שהעיר עליו אלבק U.R.M. עמ' 160 ב', ר' דק"ס שם וכ"ה בכל כ"י ונצק השמיטו אפשר (יין). ובכל זאת נראה שבכל המקרים הללו נשתבש מ"ת"ר" (ת"ר, ת' ר' - ת"ה, ת' ה', ובאמת לא מצאנו חילופי תניא - תנ"ה, ראה עוד להלן פרק ה' פ"ה או אחת (ר' מש"כ לזבחים הנ"ל לחולין פ"ז ב' ולגדה י"ז א') או שבמעות בחשבו למשניות (ר' מלנה"ם שם למס' 5) במסכתות שלא היו בקיאים בהן. ברובן כנראה סעויות מאוחרות (ר' גם מש"כ סוכה כ' סע"א ה"ו 1), אבל אפשר שבהלקן קדומות או מחוסר ידיעת המקור (ע"ל הע' 22 והלן הע' 69 - ראה גם הבאת משנת סהרות בדרך שנדמה לי שאין לה דוגמא נוספת בש"ס, בפסחים פ"א א' [-נזיר ס"ו ב'] ומש"כ שם בהע' 4, והשוה "תני תנא" זבחים נ"ו א' (סוה) וחולין ס"ו א' (תרומות) שלא מצאתי יותר למשניות. - ר' אלבק מחקרים בוי"ת עמ' 24 הע' 4, יתר הדוגמאות שם אינן מסין הסענה, ע"ש. וכל הענין טעון עוד בדיקה.) - מכל מקום אין לדבר על חילופים בודדים אלה בקשר למקורות מס' שאין עליהן תלמוד, כעל תופעה רגילה למשניות וברייתות בכלל.

באשר ל"תנן" לברייתא ממסכתות שאין עליהן תלמוד, נמצאו אמנם כמה עשרות, אבל אין מספרן גדול ביחס למספרן למסכתות האחרות (מלנה"ם עמ' 843-864). מכל מקום ראינו שאין להסתייג ב"תנן התם" לברייתא. בחלק גדול מן המקרים העדות אינן חזקות ביותר ובאחרים אפשר להבינם כסעויות סדמיונות למשניות, והדבר טעון עוד בדיקה (ר' גם מביא לתלמוד האמוראים עמ' 192). ואם נקח עוד בחשבון את דברי הראשונים שלברייתא שיש לה "עיקר" במשנה שייך לומר "תנן", אפשר שקרובים אנו כבר לחזור לכלל שכללו הגאון-נימו "תניא" - למשנה ולברייתא ו"תנן" - למשנה, אלא שלא "נצולו הנוס-תאות מהסעויות".

המסך להערה 32א

*

דרך הנאה מיוחדת שלא נמצאת כנראה - בנוסחאות שלנו - אלא בקשר למשניות סהרות, היא הציון "סיפא" לברייתא שעל המשנה. העיר על כך לראשונה רז"פ בזרכי המשנה עם' 306 וראה מנא לנה"מ עם' 2-801. אפשטיין מציין שם לטשה (שנעה) מקומות, אבל מס' א' סיפא של המשנה היא אלא שזרפה לה ברייתא (ע"ש עם' 797), מס' 3 "סיפא" ליתא בשום כ"י, - יתר הארבע (חמס), משניות סהרות הן (למס' ה' ראה תוס"ר ח"ד ר"ע 132). ו' גם גרה ע"ב רע"ב וקתני רישא. [בתוס"ר ח"ב עם' 89 מוסיף עוד אחת: בנא כתר י"ח טע"א - אבל גם שם כבמס' א' הני"ל, סיפא של משנה וברייתא פסולת.]. אפשר שמסומם שלא הבחינו שה"רישא" משנה היא (תניא) ציינו במסדה גם הברייתא כ"סיפא", אבל אפשר גם שדרך ציון זו רבילה היתה אלא שנעלמה במקומות אחרים ע"י ההגהות ונשמרו רק למשניות סהרות שלא זיהו שומן. כנ"ל במניא. וצריך בדיקה בכ"י ובנוסחאות הגאונים והראשונים בש"ס כולו. - וראה עוד להלן סוף הע' 69.

[לדברי הרב טרגליות, יסוד המשנה⁴ עם' ס"ט על "אף און נמי תניא" משניות זרעים וסהרות, ע"ש - לא מצאתי יסוד של מסס, ר' למשל שבת צ"ג או"ב ועירובין כ"ז א' ולהיפך עירובין ח' א' (ר' מש"כ שם) ב"ב פ"ט א' ועוד, - ראה גם מס"צ (זרעים) יבמות קי"ג א' הע' 2 (חילופים כאלה נמצאים עוד בכ"ס בש"ס). גאנ"מ דביל למשנה ולברייתא (מלנה"ט עם' 877, מנאות תנאים עם' 665) מכל סדרי המשנה, ושאלתו של היד מלאכי במקומה עומדת.]

ד. עניני זרעים וטהרות בתלמוד הבבלי

לאחר שמצאנו במקורות רמזים ברורים למדי על האבחנה בין לימוד "ארבעה סדרים" לבין לימוד "ששה סדרים" בישיבות בבלי, ולאחר שהצגנו על חופעות אחרות המעידות כנראה על יחס מיוחד בתלמוד הבבלי כלפי הסדרים זרעים וטהרות - עלינו לבדוק את המאמרים ואת הסוגיות בעניני ס' ז"ם המפורזים בש"ס כולו ולראות האם אף הם מאשרים את ההנחה שסדרים אלה לא נלמדו בישיבות בבלי. עלינו לבדוק את סיבו ומהותו של החומר המרובה לס' ז"ם הנמצא בבבלי כדי לראות האם יש בו חומר בבלי מקורי לסדרים אלה, כלומר מאמרים וסוגיות שמקורם בלימוד ופירוש סדרים אלה לגופם. השאלה אינה שאלת העריכה בלבד, כלומר מה ולמה הכניסו עורכי התלמוד מתורת האמוראים לז"ם לתלמודם של ד' סדרים,¹ עיקר השאלה היא מה עמד לרשותם של האמוראים לדורותיהם מתורת רבותיהם לס' ז"ם והאם קיים בכלל חומר בבלי מקורי לס' ז"ם. למעשה בדיקה פנימית זו - איסוף החומר כולו, פירושו ובימתחו - היא שתקבע בשאלת עיסוקם של אמוראי בבלי בס' ז"ם ולא הרמזים המועטים שמשמעותן אינה תמיד חד משמעית.

ההנחה שמתלמודם של סדרים אחדים אפשר ללמוד ולהסיק על לימודם של האמוראים בסדרים האחרים, מבוססת על עצם מהותו של הדיון התלמודי. האמוראים בכל הדורות בשעת משאם ומתנם בפירוש המשנה ובקשר לבירור בעיות הלכתיות, השתמשו בכל החומר ההלכתי - תנאי ואמוראי - שעמד לרשותם. השור, הקשו ומירצו מענין לענין ושלא באותו ענין, חפשו ומצאו הלכות תנאיות ואמוראיות שיש בהן משום אבולוגיה לענין הנידון, הלכות המנוססות על עקרונות משותפים או שיש ביניהן דמיון איזה שהוא, דיקו בהן והעמידו על

¹ עי"ל סוף פרק ג'.

המסותף בהן ועל ההבדלים והשינויים שבין ענין לענין, "שכל התורה כולה ענין אחד" (תוס' סנהדרין פ"ז ה"ז).² עיקרון זה מודגש בתלמוד כיסוד מוסד בדברי תורה: "כל התורה כולה דמויי מדמינן לה" (ב"ב ק"ל ב'), בדרך זו "דברי תורה פריין ורביין" (הגיבה ג' ב') ואינן "הלכות עקרות" (מו"ק י"ב סע"א). כאשר מסילים ספק שמא אין לדמות שני תחומי הלכה רחוקים זה מזה, דוחים פקפוקים אלה בטענה: "ואנן חזינן רבנן קיימין בסוכה וילפיין מסים הגדוק" (ירוש' ברכות פ"ז, י"א ע"א). וכשם שבמקרא לומדים "תורה מתוך תורה" (ירוש' מגילה פ"א, ע"ב ב') ובהלכות התנאים ענין מתוך ענין, כך גם בדבריהם של האמוראים לומדים ומפרשים "מיליהון דרבנן מן מליהון" (ירוש' חלה פ"ג, ג"ס סע"ב). מבחינה זו אין הבדל בין ענין לענין ובין סדר לסדר, כל החומר ההלכתי כולו מתגלגל ממקום למקום עד שנעשה "ככדור אחד".

גישה זו אינה שונה בודאי גם ביחס לסדרים זרעים וטהרות.³ השתמשו במשנה, בבבלי וברמב"ם האמוראים מסדרים אלה, במידה שאפשר היה להעזר בהם לפירוש מקורות ולנידון בעיות הלכתיות שבסדרים האחרים. ואמנם מרובים

² וראה במדב"ר פי"ט אות כ"ח וחנ"ש ועוד (ר' גם שהש"ר פ"א ב' (ב') (?).
³ ואמנם מרבנים בשני התלמודים לתסוד מהלכות טהרות לכל יתר ההלכות ולהיפך, למרות הכלל "איסור טסומא לא ילפינן" (יבמות ק"ג ב'). - ראה גם סוכה י"ח א'; "שאני הלכות טסומא וכו'" [רי"ע בגלהש"ס ציין לרוקח הל' פסח סי' רצ"א - כגירסתו כ"ה לפנינו ובר"ח, אבל בכ"ס, בר"ש אהלות י' א' ובמאירי כאן ליתא "הלכות" (וזנחים צ"ג ב'); שם כ"ב א' בר"ח (בע"ב), בר"א"ה ובר"ס"א שם; חולין פ"ו רע"ב (ושם ס' ע"ב); ביצה ז' א'; מ"ק ז' סע"ב; ור' שבת ס' א' וש"ב, שם ק"ס רע"ב ועירובין ע"ס א'; ור' רש"י עירובין ס"ח א' ד"ה כולן סמאין ותפא"י כלים פכ"ג מ"ב). כבר הראשונים התחבטו בכלל זה, לעתים מתעלמים ממנו, לעתים מצמצמים משמעותו לחלוטין ובדרך כלל אין ולאן ורפיא בידיהו (ר' הראשונים שזינן בראבי"ה ח"ב עמ' 40 הע' 1 ושם ח"א עמ' 297, אוצה"ג פסחים עמ' 42 הע' א', שו"ת רש"י מהר"א לפגניין סי' שב"ב והנ"ש [הטוה לנידון שם גיאוביקה ח"ב עמ' 32], וראה סיכומו של היד"ם סי' מ"ח. לסי' מ"ה שם ר' ראב"ד ב"ק עמ' רס"ב. ור' תש"ר שמחה שבאוז"ח ח"ד סי' קט"ה). מכל מקום, עובדא היא שהש"ס מלא השואות ולימודים איסור טסומא ולהיפך (ר' בינה לעתים לר"י שור עמ' 117 הע' פ"ד) ואין כל זכר לכלל זה הנמצא במפורש ובניסוח כללי רק פעם אחת בש"ס בסוגיא מאחרת כנראה (ר' גם שאילתות סי' פ"ח, מהר" מירסקי סי'

ההשוואות והדיונים המשותפים בין סדרי המשנה שיש עליהם תלמוד ובין ס' ז"ט.
ראינו כבר בפרק הקודם שבאופן יחסי מרובות סאד סוגיות ז"ט בתלמוד בהשוואה
לדיונים בענייני סדר אחד במשנהו, ו"בכל הנוגע לסדרי זרעים וטהרות שם הנו
מוצאים לפניהם בשאר הסדרים סוגיות גדולות ושלמות".⁴ מרבית לעסוק בענ-
יבי ז"ט לא רק בקשר לנושאי הסדרים האחרים, ענינים שלמים השייכים לס'
ז"ט זוכים לבירור יסודי לגופם רק משום שהזכרו בד' סדרים, וכמעט בכל
הזמנות שנוגעים בענייני הסדרים האלה מוסיפים בהם פירוש והסבר. מרובות
המשניות והברייתות בד' סדרי המשנה שיש עליהן תלמוד העוסקות בהלכות ז"ט,
פרקים שלמים קרובים ביותר לנושאי ס' טהרות (הגיגה, בזיר, חולין, בדה
ועוד) ומרבית לדון בהם. ולהיפך, הלכות רבות בנושאי ד' סדרים במצאות
במשנה בס' ז"ט, וכן כללי הלכה יסודיים שעיקרם בס' ז"ט (תערוכת - מרומות;
ספק, דוב וחזקה - טהרות ועוד) בידונו בהרחבה ובהקשרים שונים בתלמוד
כולו. אין ספק שהחומר ההלכתי לס' ז"ט שעמד לרשותם צריך היה לבא לידי
ביטוי בתלמודם של יתר ארבעת הסדרים.

בארבעה סדרי התלמוד הבבלי הונאו ונידונו משניות מרובות ס' כ ל
פרקי סדר זרעים⁵ וכמעט מכל פרקי סדר טהרות.⁶ קטעים מכמהצית המשניות
שנ' זרעים ומכשלים משניות ס' טהרות הונאו בבבלי, רבות מהן מובאות כמה
וכמה פעמים בסוגיות ובמסכתות שונות⁶ ובקשר לענינים שונים. מלבד המשניות
במצאות בתלמוד מאות ברייתות ומדרשי הלכה של התנאים בנושאי הסדרים ז"ט.
אין מסכת מסכתות הבבלי שאין בה מעט או הרבה מענייני ז"ט,⁷ ואין לגלות
שום הבדל בין מסכתות התלמוד ביחסן לסדרים אלה. בכאלף וארבע מאות מקומות

ק"ר עמ' קי"ז). - אינני חושב שבירוש' ברכות פ"ז הנ"ל (ר' גם ירוש'
פסחים פ"א, כ"ח רע"א) יש משום דמיון לכלל זה.

⁴ הוה"ר ח"ב עמ' 592. - ועי"ל פרק ג'.

⁵ מלבד פ"ו דכלאים, אבל גם מהלכות טרק זה הובאו ברייתות אחדות.

⁶ ראה מפתח משנה ותוספתא, להלן עמ' 318.

⁷ מלבד זרעים במס' הוריות (אבל עי"ש י"א סע"א).

נוגעים בתלמוד בדרך זו או אחרת בעניני הסדרים ז"ס.⁸ כמות גדולה כזאת של חומר לפני הסדרים הנמצא במפוזר בתלמוד הבבלי כולו - בצירוף עם החומר הבבלי שבתלמוד הירושלמי⁹ - יש בה בודאי כדי ללמדינו על דרך הסיפול בסדרים אלה בישיבות בבל. אם נצא מן ההנחה הפשוטה שש' זרעים ומהרות נלמדו בישיבות בבל פחות או יותר כדרך שבלמדו הסדרים האחרים, צריכים אנו בודאי למצא פרי לימוד זה גם בתלמודם של הסדרים האחרים.

כל הנודק במרכז ובאופן רצוף מספר גדול של סוגיות הקשורות לעניני זרעים ומהרות, יכול לעמוד על כך שלעומת מספרם הגדול של מקורות תנאיים מס' ז"ס שהובאו בבבלי, בולט מיעוט החומר האמוראי לסדרים אלה. דיונים אמוראיים ואפילו סוגיות שלמות וארוכות בעניני ז"ס לא חסרים אמנם ופס- פרם מגיע למאות, אבל ברוב רובם ברור לחלוטין שהדברים נאמרו בו במקום שהם נמצאים לענינו, תוך כדי דיון בנושא המקומי. לרוב המעניות והברייתות מס' ז"ס אין כל פירושים אמוראיים, ובמדה שהן מתפרשות במהלך הסוגיא ברור בדרך כלל שלא בתפרשו אלא לצורך הסוגיא המקומית, כדי להוכיח או לדחות ראיה וקושיא מהן.¹⁰ אחד הדברים הבולטים בדיונים הבבליים במקורות ז"ס הוא העדר מסורת של פירוש לסדרים אלה. לעתים קרובות מתפרשות משניות וברייתות ז"ס בפירוש חדש, מעמידים אותן באוקימתאות חדשות, מחדשים פי- רושים ועקרונות ואף מגיהים במקורות תנאיים תוך כדי הדיון המקומי, מבלי שפירושים וחירושים אלה יתאשרו או יידחו על ידי הידוע להם מכבר מפירושי

⁸ ראה מפתח הסוגיות, להלן עמ' 375. (וזאת מלבד עשרות רבות של סוגיות למשניות ולברייתות העוסקות בהלכות ז"ס הנמצאות בד' סדרים ואין מזכירים בהן מקורות מסדר ז"ס - ראה להלן.)

⁹ ראה להלן פרק ז'.

¹⁰ נכון אמנם שהרבה מאד משניות וברייתות מכל הסדרים בתפרשו בתלמוד תוך כדי דיון בענינים אחרים ובמסכתות אחרות, ובודאי שאין תופעה זו מיוחדת למקורות מס' ז"ס. לא באתי אלא להדגיש את ריבוים של מקרים אלה לעומת יתר הסדרים ולעומת העדר פירושים מקוריים. ההוכחות לחומר פירושים בבליים מקוריים לס' ז"ס הן בהכרח הוכחות שליליות שעל ידן בא לידי ביטוי החסר

האמוראים למשניות וברייתות אלו במקורן.¹¹ ואם דנים בפירושים מקומיים אלה או שדוחים אותם, הרי זה בדרך כלל רק משום שהמשנה או הברייתא עצמה אינה סובלת פירוש זה או משום שמקורות תנאיים אחרים אינם מתישבים עמו.¹² רק לעתים רחוקות מקשים על פירושים מקומיים אלה למקורות תנאים מז"ס או שדוחים אותם על ספך אמרי אמוראים לז"ס - פאמדיס אלה פאמדי אמוראי א"י הם,¹³ אבל לא מצאתי שפירושים ואוקימתאות א ל ה ידברו, ידחו או יתאכזרו ע"י פירוש בבלי מקורי לסדרים ז"ס.¹⁴

ליד החומר התנאי המרובה בסוגיות ז"ס שבבבלי בולט חלקם המכריע של אמוראי א"י בכל הנוגע לעניני ז"ס. במרבית הסוגיות העוסקות בענין מעניני ס' ז"ס מופיעים אמוראי א"י. בסוגיות העוסקות באופן ברור בנושא המקומי ואין בהן אלא קושיא סיוע וכד' ממקורות תנאיים מרבים להשתתף גם אמוראי

לעומת הקיים, ודבר זה בולט דווקא ע"י הניסוק המרובה בעניני ז"ס. הטיפול בסדרים אלה אינו שונה ביסודו מן הטיפול בסדרים האחרים שלא במקומם. עומד לרשותם של הבוסאים והנותנים חומר מרובה מכל הסוגים, מלבד דברי אמוראי בבלי שמקורם בפירושים ודייבטים בס' ז"ס לגופם. דאיות אלו מקבלות משקל והוקף ע"י צירוף התופעות כולן יחד.

¹¹ ראה למשל, זרעים: שבת כ"ב ב', שם קמ"ה א', פסחים ז' א', בדרים פ"ד א', שם שם ב', קידושין כ"ד א' (איפור), שם כ"ו רע"ב, שם נ"ד ב', שם נ"ח ב', נ"ק כ"ח סע"א, נ"מ כ"ב א' ועוד הרבה. שהות: שבת י"ד רע"ב (סמי), שם נ"ב א', שם סע"א, שם קמ"ב ב', פסחים מ' א', יומא מ"א ב' (אימא), מו"ק י"ג ב', נזיר ג"ה א', סנהדרין ע"ז ב', זבחים ו' ב', חולין צ"ה א' ועוד הרבה. [וגראה שרגילים מאד שיקולי אוקימתאות ופירושים שונים, ואפילו לפסוקם של משניות וברייתות ס' ז"ס, לצורך הסוגיא וכו' במקום - ודילמא וממאי דילמא, מאי לאו, לאו משום וכד' - מבלי שתהא בידם מסורת פירוש להכרעה (ר') לדוגמא בעלמא: ע"ז כ"ג א' "מאי לאו בהא קמיפלגי וכו' ממאי דילמא וכו' לא ס"ד וכו' ודילמא וכו' לא ס"ד וכו' ודילמא וכו'"; פסחים כ"ז א' וש"ג "וממאי דסעמא דר"א כאבני דילמא סעמא דר"א וכו'", ועי"ש). אבל דבר זה, הרגיל גם לסדרים האחרים, מעון עוד בדיקה יסודית בש"ס כולו.]

¹² כגון: עירובין ל"ה א', שם ל"ז ב' (איפור), פסחים ס' רע"ב וש"ג (אימא), בבא קמא ס"ו ב', מכות י"ז רע"א ועוד הרבה.

¹³ כגון: פסחים ע"ו ב' וש"ג, בבא קמא ס"ט א', שם קס"ו ב', בבא בתרא ס"ו רע"ב, כריתות י"ג א' תוד.

¹⁴ אבל ראה עוד להלן פרק ה' הע' 96.

בכל, אבל ככל שהסוגיא רחוקה יותר מן הנושא המקומי וקרובה להיות דיון עצמאי בענייני ס' ז"ט, גודל חלקם של אמוראי א"י. עד שכל הסוגיות שאין לפרשן כסוגיות שנוצרו אגב ומתוך הדיון המקומי, ויש לראותן כסוגיות ז"ט מונהקות שהובאו מסיבה זו או אחרת למקומן הנוכחי - לדעתי, כולן אינן הן.¹⁵ בסוגיות ז"ט המונהקות, שהן כאמור אינן, מופיעים אמנם לעמים קרובות גם אמוראי בכל, אבל מתברר תמיד שדבריהם מתפרשים כדברים שנאמרו לאחר שהסוגיא האי"ת המקורית נלמדה כבר במקושה הנוכחי. כל הסוגיות הנב- ליות העוסקות בענין מענייני ס' ז"ט, מתפרשות כסוגיות שנוצרו במסגרת ד' סדרים. אמנם אין להכריע בסוגיות ומאמרים בבליים רבים האם מקורם בס' ז"ט או במקומם הנוכחי, משום שהדברים מתאימים לשני המקומות, בעוד שסוגיות ומאמרים איי"ט רבים מקורם ללא ספק בס' ז"ט. אמרתי בכל מרבית להשתתף בדיוגים ופירושים שבמהלך הסוגיא, אבל מאמרי האמוראים לז"ט שהובאו לקושיא, סיוע, תירוץ וכד' (והאמר ר"פ, כדאר"פ וכד') ברובם המכריע איי"ט הם.¹⁶ במקרים שמאמרים אלה בבליים הם, ברור בדרך כלל שמקור המאמר אינו בס' ז"ט. נמצא רק מספר קטן של סוגיות ומאמרים בשם אמוראי בכל¹⁷ הנראים לכאורה כמקוריים לז"ט - אבל כפי שנראה להלן אף באלה מתברר שאין הדבר כן.¹⁸

ענייני זרעים וטהרות ודיוגי האמוראים בהם, מופיעים בארבעה סדרי הבבלי בדרכים שונות ומגוונות ולא כולם שוים מבחינת משקלם לשאלת עיסוקם של האמוראים בסדרים אלה לבופם. לא הרי סוגית ז"ט השייכת למשנה המקומית ומקורה כנראה שם, כהרי סוגית ז"ט שהובאה בד' סדרים דרך אגב ומקורה כנראה במקום אחר. ולא הרי קושיא טמשת ז"ט כהרי קושיא ממאמר אמוראי לז"ט. סוגיות שלמות העוסקות בבירור ענייני ז"ט שהם פירושים ודיוגים

¹⁵ ראה להלן פרק ה'. ¹⁶ ראה להלן פרק ה'. ¹⁷ ראה להלן פרק ח'.

¹⁸ מלבד מאמרי רב ושמואל ומאמרים שהם הוראות למעשה בחלכות הנהוגות בחו"ל, ראה להלן פרק ח' עמ' ראילך.

להלכות ז"ס שבמשניות ד' סדרים אינן מלמדות לעניננו ולא כלום, לעומת זה סוגיות שאינן עוסקות בנושאי ס' ז"ס כלל אבל מובא בהן מאמר לז"ס לקושיא לראיה וכד' יש בהן לכאורה משום ראיה לחומר אמוראי מקורי לס' ז"ס. גם בסוגיות שהדיון כולו מוסב על עניני ז"ס מובאים מאמרי ז"ס לקושיא לראיה וכד' שלא בקשר לסוגיא זו נאמרו, אפשר שגם הסוגיא וגם המאמרים מקורם בס' ז"ס, אבל יתכן שהסוגיא מתפרשה כדיון שאין פקורו בס' ז"ס דוקא אבל המאמרים המצוטטים מאמרים מקוריים הם לסדרים אלה - ולהיפך, הסוגיא עצמה סוגיא מקורית היא לז"ס ואילו המאמרים בהלכות ז"ס מקורם בד' סדרים. לכן, לשם הבהרת הבעיה וכדי לאפשר סקירה נוחה של החומר כולו השייך לתחום מחקרנו, יש להפריד בין בעית הסוגיא עצמה לבין מרכיביה של הסוגיא - סוגיית מ' לחוד וצ"ס מ' לחוד. בראשונה נבדוק את מהלך העיקרי של הסוגיות ובראה האם אמנם המשתתפים בדיון בעניני ז"ס בפירוש סדרים אלה לגופם עסקו או שמא דנו בנושאים אלה בהקשרים אחרים. נבחין בין סוגים שונים של סוגיות ובין חלקיה השונים של כל סוגיא. אפשר שיסודה ועיקרה של הסוגיא בס' ז"ס, אבל אמוראים מאוחרים יותר המשיכו לדון בה והוסיפו עליה פירושים והסברים לאחר שהסוגיא נלמדה כבר במקומה הנוכחי. לאחר בדיקת הסוגיות למיניהן, נעבור לבדיקת הציטטות בהן משתמשים במהלך הסוגיא - סוגיות מצוטטות (והתנן וכו' והוינן בה וכו') ומאמרים מצוטטים (והאר"פ כד') - ובראה האם עמד לרשותם של בעלי הסוגיא חומר אמוראי מקורי לס' ז"ס. כאן עלינו לבדוק את כל החומר האמוראי לז"ס המובא לצורך הסוגיא ואינו מהוה חלק ממהלך הדיון, בין אם נושא הסוגיא הוא בנושאי ס' ז"ס ובין אם לאו. יחד עם בדיקת מקורם של דברי האמוראים לז"ס נבדוק בכל מקרה - בסוגיות ובציטטות - האם איי"ס או בבליים הם.¹⁹

¹⁹ באשר לסוגיות והקטעים הסתמיים ברור במקרים רבים שאין מקומם בס' ז"ס דוקא, באחרים אפשר לפעמים לברר עפ"י ביתוח הסוגיא או ע"י השוואה למקבילי לוח שבבבלי ובירושלמי שאיי"ס הם. רק במקרים בודדים קיים ספק של מש

סובן שלא כל דיון בהלכות זרעים וטהרות יש בו כדי ללמדנו על הלימוד

והדיון בסדרים אלה לגופם. ועלינו להוציא מראש מכלל בדיקותינו סוגיות שלמות שאין ללמוד מהן לענייננו ולא כלום.²⁰ בראש וראשונה הכונה לסוגיות על משניות העוסקות בדיני ז"ס אבל נמצאות בשאר ד' סדרים,²¹ אין כל ספק שמשניות אלו נלמדו ונפרשו בלימוד הסדיר של מסכתות סדרים אלה. סוגיות העוסקות בפירוש משניות אלו - והנרייתות הקשורות אליהן - ולא הובא בהן כל חומר תנאי או אמוראי לז"ס לא נדונו כאן כלל.²² אבל אם מוזכרות בסוגיות אלו משניות וברייתות דז"ס, אעפ"י שברור שכל הנאמר עליהן רק בקשר לסוגיא זו נאמר, נכללו בעבודה זו.²³ לעתים קרובות נמצאות ליד משניות אלו סוגיות ארוכות ודיונים שלמים לבירור יסודי של הנושא המוזכר רק דרך אגב במשנה המקומית. לעומת זה, ברייתות העוסקות בהלכות ז"ס ונמצאות בתוספתא שלנו בסדרים האחרים, יש לנהוג בהן זהירות ואין להניח תמיד בלי כל ראיה שגם אצל האמוראים נלמדו ברייתות אלו מחוץ לס' ז"ס.

לגבי קטעי הסתם שמקורם לכאורה בז"ס האם איי"ם או בבליים הם - אבל היות והסוגיות המפורשות לז"ס אינ"ת הן אין להניח שדוקא קטעי הסתם בבליים הם.

²⁰ דבר שאין צריך לומר הוא שאעפ"י שבדק כל הקשור בש"ס לענייני ז"ס, לא הובאו בעבודה זו כל הסוגיות שהזכרו בהן תרומה, מעשר, חלה, סומא, סהרה, צרעה, טב"י וכו'. בידונו רק הסוגיות שיש בהן משום דיון בנושאי הסדרים ז"ס, או שהובאו בהן מקורות תנאיים ואמוראיים הקשורים לסדרים אלה. גושים שלמים בהלכות ז"ס שאין מקומם במשנה בסדרים אלה - כגון האוכלים והמאכילים בתרומה, איסור סומאה לכהן ולנזיר וכד' - אינם שייכים לתחום מחקרנו. סוגיות העוסקות בהלכות ד' סדרים אעפ"י שהן קשורות להלכות סו"ס - כגון דיני סכך המקבל סומאה - הובאו רק אם מוזכר בהן במפורש משהו מהלכות ס' סהרות. וכן סוגיות המזכירות רק דרך אגב מושגי יסוד מס' ז"ס - כגון דמאי ודגנן, תרומה מן המוקף, שרץ בכעושה, ספק סומאה ברה"ר - מבלי שיובאו המקורות, לא נידונו כלל.

²¹ ראה להלן מפתחות עמ' .

²² גם אם יש להן מקבילה מדויקת בט' ז"ס. וכן ברייתות שבתוספתא ז"ס שהן מקבילות למשניות ד' סדרים לא הובאו בדרך כלל. - ראה להלן עמ' .

²³ מהן אפשר ללמוד על דרכי ההבאה של משניות וברייתות מס' ז"ס (עי"ל פרק ג'), ולעתים דוקא על חוסר מסורת פירוש לסדרים אלה (עי"ל עמ' 109 וחס' 10 שם).

משניות הנמצאות בס' ז"ס אעפ"י שאין הן עוסקות בהלכות ז"ס אלא בדיני ממונות גשים קדשים וכד',²⁴ בכללו בעבודה - אעפ"י שאין ללמוד מהן הרבה לעניננו. יש להניח שגם אם לא בלמדו ס' זרעים ומהרות בישיבות בבל, בידו-נו משניות אלו במקומן המתאים, אם בתורת משניות ז"ס ואם בקובץ ברייתות למסכתות שאליהן הן שייכות.²⁵ סוגיות לברייתות הנמצאות לפנינו בתוספתא ז"ס ושייכות מבחינת הענין לסדרים אחרים בודאי שאינן זוכיחות כלום, שהרי אין כל בטחון שגם בקובצי הברייתות של אמוראי בבל נשנו ברייתות אלו בסדרים אלה דוקא. במידת מה יש להתחסס בזהירות גם לפירושים וסוגיות למדרשי הלכה בהלכות ז"ס - מדרשי הלכה אלה קשורים לעתים גם למשניות ד' סדרים,²⁶ וכן יתכן אולי לפעמים שמקורם של פירושי האמוראים בלימוד המקרא עם מדרשי ההלכה ולא בלימוד המשנה.²⁷ - פכל מקום, סוגיות אלו בחזקת סוגיות ז"ס הן.

²⁴ ראה להלן מפתחות עם'.

²⁵ כך גם דרכה של התוספתא שלנו, ראה רז"פ דרכי המשנה עם' 305 ור"ח אלבן מהקרים בו"ת עם' 139 ואילך.

²⁶ סוגיות שלמות העוסקות בפירוש מדרשי הלכה לפרשיות ז"ס הקשורות באופן ישיר למשנה מד' סדרים ואין בהן כל חומר בוסף מס' ז"ס (כגון סוגיות שלמות בפ"ד דחולין) לא הובאו כלל.

²⁷ לימוד סדיר של מדרשי הלכה ("תו"כ שיש בה סומא וסרה וכו'") בישיבות בבל הוא מן הדברים המעובים עוד בירור יסודי (ר' ברכות י"א ב' - מבואות לספרות האמוראים עם' 650 ופנ"ח לר"ל"ג עם' 172, יבמות ע"ב ב', קידושין ל"ג א' ועוד. וראה ברכות י"ח רע"ב וסנהדרין ק"ג דע"ב (ר' מדרה"ג בראשית מהד' מרגליות ס"ע תנ"ז) - בדומה לשם ק"ו ב' על דונג ואחיתופל ? - ור' מדרש משלי פ"י מהד' בוכר עם' 66) - ראה אגריש"ג עם' 42, רש"י חולין ס"ו דע"א: "שהיה שבור כפי כולם" ולעומתו הרמב"ן שם ע"ד א' ד"ה הא דאמרינן: "ומכאן יש ללמוד שאין בעלי הגמרא שונים ספרא", וראה כללי רב"א סי' 421 בשם ס' החכמה, ר"י לוי Abba Saul עם' 5 הע' 4 ואפשטין מבואות תנאים עם' 646, 670. (לדברי א. עפשטין, מקדמוניות עם' ג' - ג"א על ספרא-בבלי אין כל יסוד). - מכל מקום ספק רב בעיני אם אפשר להניח שסוגיות על מדרשי הלכה לפרשיות ז"ס מקורן בלימוד סדיר של מדרשים אלה. לכאורה נראה שבורן כלל מקורם של הדיונים והפירושים למדרשי התנאים בלימוד המשנה שיחד אתה בלמדו מדרשי ההלכה המתאמים ולא בלימוד סדיר של המדרשים לגופם - ראה רש"י לברכות י"א ב' ה"ל ומש"כ הר"ש ליברמן בקובץ מדעי לזכר מ. שור עם' 184 וראה גם י. קליין, J.Q.R., XLVIII, עם' 342 (לראיתו שם עם' 349 מפסחים י"ד א' ראה מש"כ במהרות למסחים עם' ו. ויס, לחקר התלמוד עם' 61 הע' 86 א'). (וראה קצת תוספתא כפשוטה מבוא לס' גשים עם' י"ג הע' 3).

בשני הפרקים הבאים נבדוק את כל "סוגיות זרעים וטהרות" שבבבלי בהתאם לחלוקה הנ"ל - הסוגיות (פרק ה') והציטטות (פרק ו'). חלוקה זו נראית לי כנוחה ביותר לסקירת החומר כולו לאחר שהסוגיות עצמן נתפרשו ונבדקו בנספחים.²⁸ בדרך זו בוכל לסכם בקצרה את כל מה שהעלנו באיסוף וביתוח סוגיות ז"ם בקשר לשאלתנו העיקרית: האם ובאיזה הקשר עסקו אמוראי בבל בענייני ט' זרעים וטהרות והאם עמד לרשותם בשעת הדיון בנושאים אלה ואחרים חומר מקורי מרבתייהם הבבליים לסדרים הללו.

²⁸ לאחר שהחומר כולו נרשם נבדק ונותה, החלטתי להסתפק בפרקים הבאים ברישום קצר בלבד, בהסתמך על הדברים המפורטים שבנספחים. להלן ניתנו רק מדאי מקומות או הנאות קצרות בלבד, ובכל מקרה יש לעיין בסוגיא עצמה ובהערות והפירושים שבנספחים. בשני פרקים אלה השתדלתי למצות את החומר כולו, לסקור את כל דברי האמוראים לז"ם שבבבלי ולסווגם לקבוצות - הסוגיות לטיבניהן, מנביהן ודרך קישורן למקוטן הנוכחי; קטעי הסוגיות והמאמרים הבודדים המצוטטים לפי הכוונתם בהם הובאו, מקומם בסוגיא ועוד. אבל סוגיות הפלמוד, מנביהן ודרך אילוכן, אינן ניתנות תמיד לחלוקה פשוטת ואין לסווג בהן סיווגים לשם הכנסתם למטת סדום פורמלית וחיצונית. למרות הדמיון הרב - במבנה, בניסוח ובטרמינולוגיה - שבין סוגיות שונות, כמעט לכל סוגיא דמות ומבנה משלה ואין אחת מהן דומה בכל לחברתה. ואעפ"י שעמלתי הרבה כדי לכולל בסקירה קצרה זו את החומר כולו ולסדרו בצורה שהתמונה תהא ברורה ככל האפשר, יתכן שלא בכל סעיף הובא כל החומר השייך לשם (מחוץ לסעיפים בהם סודר החומר עפ"י מונחים קבועים) ולפעמים אפשר היה אולי לצרפת גם אחרת. מ"מ אין בכך בכדי לשנות את התמונה הכללית - אבל יש בהערה זו כדי להזכירנו שוב ושוב שלמיצוי גמור של החומר כולו יש לחזור תמיד לסוגיות עצמן ואין לסמוך על הרשימות בלבד.

ה. הסוגיות

בפרק זה בנדוק את כל הסוגיות¹ המפוזרות בתלמוד הבבלי שיש בהן דיון נכבין מעניני הסדרים זרעים וטהרות, בין אם הסוגיא עוסקת בפירוש מקור או בבירור נושא פס' ז"ם ובין אם הדיון במקורות ובנושאים אלה אינו אלא חלק מסוגיא אשר פיקרה דיון בנושא משאר ד' הסדרים. בדיקה זו באה לברר האם השתתפותו של אמורא מן האמוראים בדיון בעניני ז"ם יש בו כדי להעיד על עיסוקו של אותו אמורא בסדרים אלה לגופם. כל דיוני האמוראים בעניני ז"ם המתפרשים כדברים שבאמרו במקום בו הם נמצאים בארבע פדרי הבבלי, אין להוכיח מהם עיסוק בס' ז"ם במקורם. כאמור, גזון כאן ב ס ו ג י ו מ הנוסקות בעניני ס' ז"ם, אבל לא בחומר אשר בו נעזרים במהלך הסוגיא. גם אם מצטטים בסוגיא הדנה בנושאי ז"ם דברי אמוראים לז"ם - מאמר או קצת סוגיא - שמקורם באופן ברור בסדרים אלה, אין עדין ראיה שגם המשתתפים בדיוני הסוגיא הנדונה עסקו בס' ז"ם לגופו. דברי האמוראים לז"ם המצוטטים במהלך הסוגיא ואינם חלק ממנה יבדקו להלן בפרק הבא. בפרק זה נסקור את כל הסוגיות הנוגעות בעניני ז"ם, אבל נציין במיוחד את אלו שיש בהן לכאורה משרם עדות לעיסוקם של האמוראים בסדרים אלה לגופם.² דיונים בעניני זרעים וטהרות מופיעים בתלמודם של ד' הסדרים באחת משלוש הדרכים. הסוגיא עוסקת בעניני ד' סדרים אלא שנמהלך הדיון בעז-רים במקורות תנאיים או אמוראיים סס ז"ם. לעתים אף מרחיבים לדון בז"ם,

¹ במובח הבבלי מוגדר "סוגיא" אבי משתמש במובן הרחב ביותר: יחידה שלמה של דיון בנושא מסוים, בין אם היא מכילה "הילוך" של משא ומתן שמשתתפים בו אמוראים שונים ובין אם אין בה אלא פירוש קצר בודד ואין "מקשין ומפרקין" כלל.

² ראה לעיל פרק ד'.

אבל הכל לצורך הסוגיא; ב. הסוגיא כולה עוסקת במקור או בנושא מס' ז"ט, והיא כולה במצאת כאן רק בדרך אגב. או משום שנמהלך סוגית ז"ט משתמשים במשנה, ברייתא או מאמר שמקומם כאן או בגלל קשר שבנושא ואפילו בגלל קשר חיצוני כלשהו בין הסוגיא לבין מסגרתה הנוכחית; ג. לאחר שמסיבה זו או אחרת הזכירו בסוגיא ענין מעניני ט' ז"ט מוסיפים בו פירוש או דנים בו לגופו, בלי קשר לסוגיא בה בזכר ענין זה. היות ותוספת פירושים ודיו-
נים אלו אינן חלק אינטגרלי מן הסוגיא, יש לראות בהן סוגיא חדשה, בין אם מרחיבים לדון בז"ט ובין אם אין בה אלא פירוש פשוט וקצר. בהתאם לחלו-
קה זו נסקור בפרק זה את כל הסוגיות העוסקות בעניני ז"ט בשלשה סעיפים:
(א) סוגיות מקומיות, (ב) סוגיות עצמאיות, (ג) סוגיות המשך. חלוקה זו כוחה
יפה כמעט לכל סוגיא תלמודית בעניני הלכה, אעפ"י שדרכי הסוגיא וסוגיה
משולבים לעתים קרובות זה בזה. אלא שסיווגן תלוי כסובן בכל מקרה בפירוש
הסוגיא ובשיקול הדעת. החלוקה נעשתה כאן רק כדי לאפשר סקירה נוחה של
כל סוגיות ז"ט שבבבלי, ובודאי שאין לראות בה דבר מוחלט.³

1. סוגיות הבבלי שיש להן קשר לסדרים זרעים וטהרות, סוגיות

חלק גדול מסוגיות הבבלי שיש להן קשר לסדרים זרעים וטהרות, סוגיות
מקומיות ברורות הן, כל הנאמר בהן - כאן ולצורך השו"ס המקומי באמר, ואינן

³ סיווגן של הסוגיות מבוסס כאן על המבנה והניסוח שלפנינו ועל פירושן
ה"פשוט" לכאורה. אומה סוגיא עצמה אפשר לבנותה ולנסחה בדרכים שונות
ובהתאם לכך ישתנה סיווגה (ראה למשל ב"מ פ' סע"ג-פ"א א' וכיו"ב הרבה
בש"ס). כידוע, הרבה בחלקו הראשונים בפירוש קטעי סוגיות, אם לראות בהן
המשך ישיר לסוגיא או דיון חדש בלתי תלוי כמעט. סוגיות רבות מסובכות
במבנן ומורכבות הן מחלקים שונים, ואי אפשר במסגרת סיכום קצר זה לדון
בניתוחן המדויק. אסתפק כאן ברישומן ובסיווגן של הסוגיות ובהערות
בודדות המבוססות על פירושן וניתוחן שבנספחים. בכל מקרה יש לעיין
בסוגיא ובמש"כ עליה במקומה. סוגיות שיש בהן קטעי דיון שונים בזה אחר
זה ואף משולבים זה בתוך זה נרשמו בנפרד, כל קטע במקומו הסתמי.

מלמדות לענייננו ולא כלום. כל סוגיא הדנה בפירוש משנה הנמצאת באחד מד' סדרים וכל דיון בנושא השייך לסדרים אלה, סוגיא מקומית היא. גם אם הסוגיא עוסקת בפירוש משנה או בבירור נושא שאין מקומם כאן אלא במקום אחר באחת ממסכתות ד' סדרים,⁴ מבחינת שאלת העיסוק בז"ס, כסוגיא מקומית תחשב.^{4א} גם סוגיית העוסקות בבירור הלכה מהלכות ז"ס, אם הלכה זו נמצאת במשנה⁵ או בברייתא⁶ באחד מד' סדרים, כל זמן שהסוגיא דנה באופן ישיר בפירוש משנה או ברייתא זו, דינה כדיון סוגיא מקומית. סוגיות אלו שייכות לתחום ההקדמי רק אם במהלכן מובאים מקורות תנאיים או מאמרי אמוראים מס' ז"ס, לצורך קושא, תירוץ, ראיה או השואה כלשהי.⁷

סוגיות מקומיות שהובאו בהן רק משניות וברייתות מס' ז"ס לפירוש, לראיה או לסתירה וכו' ואין ממשיכים לדון בהן כלל, אפשר היה למעשה להוציאן מכלל בדיקותינו.⁷ גם כאשר משניות וברייתות אלו מתפרשות לצורך הסוגיא המקומית או שמעמידים אותן באוקימתאות לשם דחיית הראיה מהן, אין כאן אלא סוגיא מקומית.⁸ פירושים ואוקימתאות אלה מעוררים לעתים בדיקה נוספת והדיון כאילו מוסב על מקורות ז"ס,⁸ אבל גם כאן כל עוד שהדברים באופן ישיר לצורך הסוגיא המקומית באמ"י, אין ללמוד מהן לענייננו ולא כלום.

⁴ והסוגיא כשלעצמה, מבחינת מקומה ומסגרתה, "סוגיא עצמאית" או "סוגית המשך" היא.

^{4א} גם סוגיות זרעים שיש בהן משהו מטהרות (כגון ברכות ל"ו ב', גדה ו' סע"ב), מבחינת טהרות יש לראותן כסוגיות מקומיות, ולהיפך.

⁵ כגון זרעים: פסחים ג"ב א', בבא קמא ג"ה א', גדה ב' א'; טהרות: שבת ס"ו סע"א, פסחים י"ד א' - ב', גדה ט"ז א' - ב' והרבה כמו אלה.

⁶ כגון שבת ג"ח א', עירובין ל' סע"ב, ב"ק כ"ד א' ועוד הרבה.

⁷ ראה לעיל פרק ד' והערות 20-23 שם. וראה מפתח הסוגיות להלן עמ' 375. (כמעט כל מראי המקומות שלא סומנו בכוכב שייכים לסוג הזה.)

⁸ ראה לעיל פרק ד' והערות 11-13 שם.

אם מובאים בסוגיא המקומית מאמרי אמוראים לז"ם - בין כמקור עיקרי (והאמר ר"פ, כדר"פ וכד')⁹ ובין כפירושים למקורות תנאיים מז"ם המובאים בסוגיא (דתנן...ואר"פ, והא איתמר עלה וכד')¹⁰ - לצורך קושיא, סיוע וכד', גם אז הסוגיא עצמה מקומית היא והאמוראים המשתתפים בה אינם עוסקים בז"ם לגופו. המאמרים שהובאו בסוגיא מעונים בדיקה כשלעצמם.¹¹ לעתים קרובות מוסיפים למקורות התנאיים והאמוראיים לז"ם שהוזכרו בסוגיא המקומית פירושים שאינם לצורך הסוגיא¹² או מפסיכים לדון בהם לגופם.¹³ תוספת פירושים ודיונים אלה אפשר שמקורם בז"ם, אבל הסוגיא עצמה סוגיא מקומית היא. פירושים ודיונים אלה יבדקו בנפרד.¹⁴

בכל סוגיא אחרת, מחוץ לסוגיות המקומיות הברורות, אנו עומדים כבר בפני ספק, במדה זו או אחרת, באשר לשאלת מקורה של הסוגיא. בחלק גדול מהן אפשר אמנם בהחלט שהדברים כאן במקום באמרו אבל יתכן גם שמקורן בז"ם.¹⁵ כך כבר בסוגיות הדנות בסתירה או בהשוואה ישירה בין משנה וברייתא ד' סדרים לבין משנה וברייתא דז"ם.¹⁶ אבל כל עוד שהסוגיא מתפרשת

⁹ למשל, זרעים: ברכות ל"ח א' (הא דא"ר אסי), פסחים ל"ו ב' (כדר"א); טהרות: חגיגה כ"ב א' (ואזדא רבא למעמי:), בכורות נ"ה סע"א (כדר' יצחק) - והרבה כאלו.

¹⁰ למשל, זרעים: שבת פ"ט סע"ב, עבודה זרה מ"ח סע"ב; טהרות: שבת ק"א סע"ב, מנחות ז"א ב' - והרבה כאלו.

¹¹ ראה להלן פרק ו'.

¹² למשל ברכות ל"ח סע"ב (דתנן זית וכו' - א"ר אבהו וכו').

¹³ למשל שבת כ"ו ב' (דכו"ע מיהת וכו').¹⁴ ראה להלן עמ' 140 ואילך.

¹⁵ למעשה מכלל ספק לא יבאנו גם בפירוש משנה דד' סדרים שיש לה מקבילה בז"ם (כגון: ב"ב קמ"ו ב', מנחות ע' סע"א; בזיר ס"ה א', חולין קי"ז ב' ועוד), וכן גם בדיון בהלכה דז"ם שבמשנה או בברייתא דד' סדרים - אעפ"י שהדברים מתפרשים כמשושים כסוגיות מקומיות - אפשר שמעיקרא לז"ם באמרו. ראה עוד להלן פרק ח' עמ' 247.

¹⁶ זרעים י' ו' (ברכות מ' א'), שבת ס"ח א', שם ע"ו ב', שם צ"ה סע"א, שם קי"ח א', פסחים כ' ב', סוכה ל"ו א', (ביצה י' ב'), חגיגה י"ח ב',

כדיון מקומי ואין כל סיבה להניח אחרת, יש לראותה כסוגיא מקומית.
הצד השווה שבכל הסוגיות המוגדרות כאן כסוגיות מקומיות, שהדיון בענייני ז"ס הוא חלק אינטגרלי מן העיסוק בד' סדרים, וממילא אין הן מלם-דוח כלום על לימוד ס' ז"ס לגופם. כל הנאמר ב מ ה ל ך סוגיות אלו מתפרש בפשטות כדברים שבאמרו לפירוש ולבירור ענייני ד' סדרים.

2. ס ו ג י ו ת ע צ מ א י ו ת

בין הסוגיות המרובות לזרעים וספרות המפוזרות בתלמוד, בולטות במספרן הגדול סוגיות שהן מעין יחידה העומדת בפני עצמה, בירור שלם של ענין מענייני ס' ז"ס, שאינן קשורות בקשר ישיר ואורגני למסגרת בה הן נמצאות לפיכך. פותחים במשנה, ברייתא או מימרא מס' ז"ס והסוגיא הולכת ומגדלת מקורות אלה לגופם והדיון כולו מוקדש לנושאי ז"ס. סוגיות אלו פותחות ב"תנן החם", "תנו רבנן", "תניא", "איתמר", אמר ר"פ", "בעי ר"פ" וכד'. מקומן הסבעי של סוגיות אלו בס' ז"ס, ובדרך כלל יש להניח שאם אמנם נערך תלמוד לסדרים אלה - או לו היה נערך תלמוד כזה - היו סוגיות אלו צריכות להמצא שם או לפחות גם שם. הסיבות להמצאותן של סוגיות אלו במסגרת מסכתות התלמוד שנידינו שונות ומגוונות, ולעתים הן פרובלמטיות למדי. מכל מקום, בכל הסוגיות הללו נמצא קשר כלשהו המסביר, לפחות בדיעבד, את הבאת הסוגיא במקומה הנוכחי. סוגיות מעין אלו נמצאות בתלמוד גם לסדרים אחרים, אלא שמספרן באופן יחסי קטן בהרבה.¹⁷

כתובות כ"ד א', סוטה ל' א', גיטין מ"ד א', (קידושין כ"ג סע"ב), שם ל"ג א', שם ל"ט ב', ב"ק פ"א א', ב"ב י"ט סע"א, שם פ' ב', (שם פ"ד סע"א), שם פ"ז סע"א, שם ק"ב ב', (ע"ז ג"ר א'), (שם ס"ב א'), טנחות ב"ד א', חולין קל"ד א', ערכין כ"ז ב', תמורה י"ב א', שם כ"א א', שם ל"ד א', גדה ב' ב' ועוד. ס ה ר ו ת : שבת ו' ב', (שם כ"ו סע"ב), שם ב"ב סע"א, (שם ב"ח סע"א), שם ג"ס ב', עירובין ל' ב', שם סע"ב, שם ל"ה ב', שם צ"ט א', פסחים מ' א', שם מ"ה ב', שם ע"ה א', יומא י"ד א', ביצה ז' א', מגילה ח' סע"ב, מו"ק י"ח סע"ב, שם כ"ו א', יבמות ק"ב ב', בדרים י"ח ב', סוטה ל' א', גיטין ז' ב', שם ל"א ב', זבחים ע"ה סע"א, (שם פ"ח ב'), חולין ב"ח ב', (שם ע"ב ב'), תמורה י"ב א'-ב', מעילה ח' סע"א, גדה ב' ב', שם ל"ג ב' ועוד. גם כאן הכוונה לעיקר הסוגיא, כלומר לדיון בסתירה או בהשואה עצמה. גם בסוגיות אלו יש ומונאים במהלך הסוגיא מאמרי

כמעט כל הסוגיות העצמאיות בנושאי ס' ז"ס אפשר לראותן כסוגיות שמקורן בפירוש סדרים אלה, אבל בחלק גדול מהן אין כל הכרח להניח כך ואפשר להסבירן בהחלט כסוגיות שנוצרו במקומן הנוכחי. כאמור, כל סוגיא המתפרסת בדרך סבירה כסוגיא שנוצרה במקומה הנוכחי אינה מלמדת על העיסוק בס' ז"ס. רק אם נמצא סוגיות בבליהן שאינן מסתברות אלא כסוגיות שמקורן בס' ז"ס, נוכל להוכיח שאמוראי בבל עסקו בסדרים אלה לגופם. שאלת מקום התהוותן של סוגיות אלו - במקומן הנוכחי או במקומן העיקרי - מעונה בדיקה קפדנית בכל מקרה בפני עצמו. ואף על פי כן, למרות שאין לקבוע כללים קבועים, אפשר להציע כמה סיקולים כלליים. בדרך כלל תלויה שאלת מקורה של הסוגיא בסיבת המצאותה במקומה הנוכחי וביחס הכרונולוגי שבין הסוגיא ובין המסגרת בה היא נמצאת לפנינו. סוגיא שלמה העוסקת בנושא מנושאי ס' ז"ס שהזכר במסגרת המקומית, אפשר שהיא נוצרה במקומה הנוכחי לאחר שנושא זה הזכר כבר כאן. למשל, סוגיא על משנה מס' ז"ס העוסקת בהלכה שנמצאת גם במשנה המקומית, אפשר בהחלט שמקורה כאן במקום, שהרי יתכן שהאמוראים עסקו בפירושה של משנה ז"ס בהקשר למשנה המקומית.¹⁸ כך גם בסוגיות ז"ס מאוחרות העוסקות בנושא שהזכר כבר בסוגיא מקומית קדומה יותר. אבל אם ענין ז"ס מופיע רק בסוגיא מאוחרת ובעקבותיה באה סוגיא

ז"ס או שמוסיפים פירוש למקורות ז"ס שבסוגיא, אלה יידונו להלן במקומם.
¹⁷ ראה לעיל עמ' 84 ואילך.

¹⁸ ריבויין של סוגיות אלו בתלמוד הבבלי, שיש בהן משום בירור שלם של נושאי ז"ס שהוזכרו במשנה או בסוגיא המקומית, וכן הנסיה הכללית בבבלי לפרט ולהבהיר בנושאים אלה (ראה לעיל פרק ג') ע"י תוספת פירושים והבאות מתמידות של המקורות מס' ז"ס - מוסיפים משקל רב לסענה, שאמנם הסוגיות הבבליהן העצמאיות לז"ס מקורן מחוץ לס' ז"ס. וכך נראה במיוחד לאור תוצאות הבדיקות המראות שהסוגיות הבבליהן באמת מתפרשות כך, משא"כ בהרבה מן הסוגיות האיו"ת (ר' להלן פרק ח').

בנושא זה בשמם של אמוראים קדומים יותר, יש להניח שסוגית ז"ט רק העתקה לכאן בעוד שמקורה במקום אחר,¹⁹ כנראה בס' ז"ט. וכן סוגית ז"ט שאינה שייכת למסגרתה כלל והיא כולה הובאה רק דרך אגב - כגון משום שנמלהכה מקשים מן המסנה המקומית²⁰ - מקורה כנראה במקומה העיקרי, בס' ז"ט. אבל גם אם מקורה של סוגיא ככל הנראה בז"ט אפשר שחלקים מאחרים שבה נוצרו כאן, אמוראים מאחרים המסיכו לדון בנושא הסוגיא לאחר שהיא בלפדה כבר כאן.²¹ כללו של דבר, כל דיון בעניני ז"ט שהוא מאוחר לקשר הקיים בין מסגרתה ובין נושא הדיון אפשר שמקורו במקומו הנוכחי, כך בסוגיא שלמה וכך בהלקים ממנה. מובן שהדבר תלוי בכל מקרה במבנה הסוגיא בדרך הילוכה ובמסיב הקשרים שבניה ובין מסגרתה הנוכחית. רק לאחר פירוש הסוגיא וביתו-חה המדויקדק נוכל לשקול האם מקורה בס' ז"ט או שמא יש לפרשה כסוגיא שנוצרה במקום בו היא במבנה לפנינו. בסעיף זה נסקור את כל הסוגיות העצמאיות בעניני ז"ט, נבדוק את האפשרויות לגבי מקום התהוותן ונראה האם הן ארץ ישראליות או בבליות. נתחיל בסוגיות הפותחות בששנה מס' ז"ט, נעבור לסוגיות הפותחות בברייתא ולנסוף בבדוק את הסוגיות המתחילות במאמר אמוראי בעניני ז"ט.

" ת ב נ ה ת ט . נוטים לעתים להניח, שסוגיות הפותחות

¹⁹ אבל גם אם נראה ודאי, שאין מקור הסוגיא במקומה הנוכחי אלא במקום אחר, עדיין אפשר שמקורה אינו בס' ז"ט דוקא אלא באחת מן המסכתות שיש עליהן תלמוד - ראה להלן עמ' .

²⁰ ועדיין אפשר שניתוח הסוגיא יוכיח שמבנה הסוגיא כפי שהיא לפנינו אינו מקורי, או שקיימים קשרים נוספים בין הסוגיא הקדומה ובין מסגרתה - ראה להלן עמ' 263.

²¹ ואמנם נראה שסוגיות רבות עיקרה של הסוגיא אי"י ומקורו כנראה בז"ט, ואילו האמוראים הבבליים המופיעים בה מאחרים הם ודניהם מתפרשים כתוספת והמשך לסוגיא האי"ת המקורית לאחר שנקבעה כבר במקומה הנוכחי - ראה להלן עמ' 256.

בהנחת משנה עם הציון "תנן התם" - מקורן ליד אותה משנה. כלומר, "תנן התם" - לפי הנחה זו - משמש לא רק כמובח להנחת המשנה עצמה, אלא כמעין ציון ורמז לסוגיא כולה ומקורה.²² לו הנחה זו נכונה הייתה, היה בידינו מפתח ברור לזיהוי סוגיות מקוריות רבות למסכתות שתלמודן לא הגיע אלינו.²³ - כל סוגיא על משנה מן המסכתות שאין עליהן תלמוד, עם הציון "תנן התם" בראשה, מקורה לפי זה ליד אותה משנה במקומה.²⁴

ברם אין להנחה זו כל יסוד. "תנן התם" אינו אלא מובח להנחת המשנה בלבד, כדוגמת המובח "תנן". על ההבדל שבין שני הפזמונים "תנן" ו"תנן התם" עמדו כבר הגאונים, ואף הם לא ראו בשני ביטויים אלה אלא מובחים להנחת המשנה. רב סעדיה גאון²⁵ תלה את ההבדל שבין שני מובחים אלה,

²² לא מצאתי דבר זה מפורש בשום מקום, אבל בפירושי המפרשים והערות החוקרים בראה פה ושם בין השיטין שנוטים להניח כך. ראה למשל א' וייס, התהוות התלמוד בשלמותו, ס"ע 155 "מן הלשון תנן התם יש ללמוד שהסוגיא נובעת ממקור תלמודי למס' תמיד", שם עמ' 142: "הביטוי תנן" שפ"י סוגיות אלה אומר כנראה, שאני מביא ממקום אחר לא רק את המשנה, אלא גם את הסוגיא הנמצאת על ידה", שם עמ' 191: "...הסוגיות המובאות בלשון תנן התם, ובכן סוגיות שצורתן הפורמלית-חיצונית מעידה עליהן לכאורה תיכף ומיד שגלמוד על המשנה הזרה" (וראה הערה 24 להלן). וראה אלבק, תרביץ ס"ו עמ' 15 הע' 6 (ועי'ל פרק ג' ס' הע' 46) ועוד. (ר' גם ריטב"א מכות ט"ז א' ד"ה תנא").

²³ ודאי מספרן של סוגיות "תנא" למסכתות אלו גדול במיוחד, עי'ל עמ' 85.

²⁴ כך למשל א' וייס, במחקרו על תלמודן של המסכתות שאין עליהן תלמוד, דן בעיקר בסוגיות תנן התם. כמחצית מהמקורות שעליו הוא מבסס את מחקרו הוא מן המין הזה, ראה התהוות עמ' 133. ואעפ"י שבסופו של דבר גם וייס לא תמיד רואה במרמין זה קריטריון מכריע, בכל זאת בוסה הוא בדרך כלל ליחס לו חשיבות לא מועטה, עי'ל עמ' 142 ואילך וראה לעיל הע' 22. לענין ז"ס ראה מ"כ עליו להלן עמ' 291 ואילך.

²⁵ טובא בכללי התלמוד לר"ב אשכנזי סי' רכ"ח, ספה"י להאפמן עמ' 196 (הציון למדכי גיטין שבאוצה"ג סנהדרין עמ' שפ"ג הע' 6 במערת יסודה, ראה דרבנורג-מילר הנ"ס. - המקור היחיד לדברי רס"ג הוא רב"א הנ"ל ומשם העתיקו אה"כ. עצם יחס החיבור לרס"ג מעון עוד בירור). הכלל במצא - בגיטין שונה במקצת עי'ל הע' 26 - גם בתש"ב אסף תשוב"ע עמ' 30 (לרש"ג?, עי'ל עמ' 20) - ראה מביא לנוסח המשנה עמ' 815 והע' 3 שם.

דברי ס' הפליאה (ד"פ תרמ"ד ח"ב ל"א ע"ד): "ודע שבכ"מ שאמר ו ה ת נ ו (1) הוא מקשה מן משנה של ר' מאותו הפרק ותבקש אותה המשנה באותו פרק ובכל מקום שאמר תנן התם מ ק ש ה (1) ממשנה שממקום אחר

במקומן של המסניות המצוטטות, "תנן" למשנה מאותו פרק או מאותה מסכת, 26 ואילו "תנן התם" למשנה שמקומה "בזולתה מן המסכתות תהיה אותה המסכתא האחרת באותו הסדר עצמו או בסדר אחר". אבל כבר הראה הרי"ן אפשטיין, 27 שאין כלל זה עומד בפני הנקורת לפי הנוסחאות שבדיבורו (דפ' וכי"י), שהרי נמצא "תנ"ה" גם מאותה מסכת ואפילו מאותו פרק עצמו. 28 לדברי אפשטיין,

וכו' "בידאי שאינם נכונים ואיני יודע מקורם - ולא כילינק, קונטרס הכללים עמ' 7 הע' 1.

26 מדברי הגאון היה משמע לכאורה שכוונתו ל"תנן" בלי כל העדפת (כגון: "דתנן", "והתנן", "מי לא תנן" וכד'), הרגיל בתלמוד לקושיא (ר' גם מנא לנה"מ הנ"ל). אבל אם כך, "הפרש רב" יש ביניהם, והוא ש"תנן" בא לקושיא ואילו "תנ"ה" פותח סוגיא. וגם במה שנוגע למקור המשנה המובא ב"תנן" יש להעיר עליו מן הנוסחאות שבדיבורו. "תנן" לקושיא בא כמעט תמיד (עשרות רבות פעמים בט"ס) כאשר הקושיא היא מן המשנה שלידה עומדים. משנה ש"באותו פרק" ("מתניתא דההוא פירקא" - תשב"א הנ"ל) ולא מאותה משנה ממש רגיל הרבה פחות, אבל כאן תלוי הדבר בחלוקת המסניות והסוגיות, (ראה למשל: שבת ס"ט א' שם ע' ב' ושם ע"ג ע', כתובות צ"ז ב', נזיר ז' א', גיטין ד' סע"ב, שם נ"ג א' ור' ברכות כ"א סע"ב ודק"ס שם, ועוד). "תנן" למשנה מאותה המסכתא ולא מאותו פרק (בתשב"א הנ"ל - ליתא) נדיר הוא (ראה למשל: יבמות ק"מ ב' ע"ש), בדרים ה' א', שם ס"ו סע"א, נזיר ה' ב'-ו' ב' ע"ש), ור' גם ב"ק כ' ב' וק"ד א' שלהלן (וי"ש שם) וכן ראה גיטין כ"ט א' ושבת ז' ב' ודק"ס שם ע"ט 9 אות ק'). העירו כבר שהוא נמצא גם "בזולתה מן המסכתות האחרים", מהריק"א וי"ש (הל"ע ו' ע"ב) ציינו לנדרים ל"ו א', כתובות ט"א א', ב' וק"ד א'. רי"ן אפשטיין, שם הע' 1 הוסיף עוד שבת כ"א א' ומנחות ד' ב', וראה גם גיטין ל"ז ב'. אבל נמצא כ"פ בט"ס "תנן" לקושיא אף משנה "שם ב' סדר א' ח' ר' (מלבד כתובות הנ"ל); גיטין ל"ה ב' (ועי' בכורות מ"ה סע"ב), ב"מ י"ח ב' (=גיטין כ"ז א'). ראה גם דק"ס לברכות מ"ד ב' (עמ' 237 אות ט') ובי"ט עמ' 129 אות ד' (ומנא לנה"מ עמ' 1306). לפסחים י"ב א' (סנהדרין) ראה דק"ס שם עמ' 32 אות ט' (כנ"ב גם בקול, ר' ר"ג ות' - ברע"ב שם נג' וד"ו: "תנן התם", וכל הסוגיה שם צ"ע). וכן ביצה י"ז ב' (תרומות), בבב קל"ב ב' (פאה - בסוגיא שהוזכרה בתשב"א הנ"ל, עי"ש עמ' 31 והע' 6 שם) ונדה ל"ה א' (בכ"י - זבים, עי"ש הע' 1) - ראה שם"כ לעיל במנא הע' 36. ר' גם נדה ע"ב סע"א (מלבה"ט עמ' 843), נזיר ג' ב' (שם), - אבל שם סע"א בכ"י ובראשונים: "תנן התם".)

27 מנא לנה"מ עמ' 5-814, וראה גם יעיר ארזן לחיד"א אות ת' סי' י"ח.

28 וראה מה שהוספתי עליו לעיל פרק ב' הע' 39. וכ"ה כמעט בכלם בכל כה"י שלפנינו (מלבד פסחים ד' ב' - כ"א וש' ר' מנאות לספרות התנאים סע' 152; ונדה י"א ב' - כיר"ג).

הסימן המובהק המבדיל בין מונחים אלה הוא זה: "ש"תנן" בא להשיב על דברים שנאמרו לפניו ו"תנן התם" פותח במשא ומתן ומקשרו לרוב עם המשנה שלנו". לזה יש רק להוסיף, שלעתים קרובות הקשר הוא רק בנושא המשותף שביי שתי המשניות, בין משנת "תנ"ה" והסוגיא שלפניה או בין שתי הסוגיות - מבלי שיקשרו ביניהן במפורש. בנוסחאות שלנו (דפ' וכי"י) אין להנחין בשום הבדל, בין הנאת משנה מן הסככת שבה עומדים לבין משנה ממסכת או סדר אחר. כל ההנדל הוא בקישורה של ההנאה לסוגיא, משנה בתוך הסוגיא: "תנן" ²⁹ - פתיחת סוגיא: "תנן התם". לא מצאנו בנוסחאות שלנו לא "תנן" כפתיחה לסוגיא ³⁰ ולא "תנן התם" בתוך סוגיא. ³¹

מכל מקום, אין ב"תנן התם" אלא מונח להנאת המשנה בלבד, כאשר פותחים בה דיון חדש - בין אם הדיון הולך ונוצר כאן במקום ובין אם מקור הדיון במקום אחר, כגון ליד המשנה המונאת במקורה. נכון אמנם שהרבה סוגיות "תנן התם" מקורן ככל הנראה במקום אחר - וכנראה במקומה של המשנה - ולפיכך באמת העתקה של סוגיא שלמה, אבל אין ב"תנן התם" כשלעצמו לקבוע זאת. את מקום התייחוס הסוגיא אפשר לקבוע (וגם זאת לא תמיד) רק ע"י ניתוח הסוגיא עצמה. במקרה שלמשנת "תנן התם" עצמה אין לה קשר עם

²⁹ ע"ל הע' 26, או "דתנן", "והא תנן" וכד'.

³⁰ אלא שפה ושם נשטט "התם" בד' או בכי"י בודדים, ע"ל הע' 28 וסוף הע' 26 וכן עירובין י"ח א' (כי"ר), פסחים ל"א ס"ב (ג'), יבמות ק"ז ב' (ג'), גימין ע"ד ס"ב (מ'), קידושין מ' ס"א (מ'), בכורות י"א ב' (ר"ב), כריתות כ"ב א' (ר"א) ואולי עוד. (נראה סוגיא נמצא רק "אר"פ תנן וכו' ורמינהו וכו', "ר"פ רמי תנן וכו'").

³¹ ובאמת לא מצאנו אף פעם "דתנן התם", "כדתנן התם" וכד' (המקום היחיד שמצאתי בש"ס, ב"מ כ"ד א': "כי היא דתנן התם" - ש"ס היא, ראה דק"ס שם עמ' 63 אות ו' וליהא בשום כ"י), - נעזר ש"תנן" בא בדרך כלל בצורה שמעידה על הקשר וההמשך לאמור קודם לכן (מחוץ לבי"ל כהע' 26): "דתנן", "כדתנן", "ותנן" וכד'.

בזה דומה "תנ"ה" למשנה ל"ח"ר" לברייתא שבה פותחים דיון חדש. אותן ברייתות עצמן מובאות בתוך הדיון בלשון: "דתניא", "כדתניא", "ותניא" וכד' (ראה מחקרים בכו"ת עמ' 10). לכן כנראה מתחלפים בנוסחאות "תנן התם" ו"תנו רבנן" (ע"ל פרק ב' בהע' 32א) כשם שמתחלפים "תנן" ו"תניא", אבל לא מצאנו חילופי "תנ"ה" - "תניא" או "תנן" - "ת"ר" (ואפשר שיש לקחת

המשנה או עם הסוגיא שלידה היא מובאת, נראה שהסוגיא נוצרה במקום אחר ולא הובאה כאן עם הסוגיא שעליה אלא בגלל הקשר שבוצר ע"י סוגיא זו ובין המסגרת בה היא נמצאת לפנינו.³² אבל אם למשנת "תנן התם" עצמה יש לה קשר למשנת המסגרת או לסוגיא קדומה שלפניה, בדרך כלל אין כל ראיה לכך שהסוגיא לא כאן במקום נוצרה. במקרים אלה יתכן מאוד שהמשנה הובאה כמקור וכהשלמה לנושא הנדון כאן וכאן במקום דנו בה ונוצרה הסוגיא שעליה, - מכל מקום האפשרויות בד"כ שקולות הן.³³ דבר זה נכון במיוחד במקרים שבהמשך הדיון לא מתקשרת במפורש סוגית "תנן התם" עם המשנה או עם הסוגיא שלידה היא מובאת, ואין לתלות את סיבת הבאתה של הסוגיא בהזכרה מפורשת של המשנה או הנושא הנדון כאן.³⁴ אין שום הבדל בין סוגיות הדנות בנושאים שזיקרם במסכתות שאין עליהן תלמוד ופחותות ב"תנן התם", לבין סוגיות בנושאים אלה עם פתיחה אחרת איזו שהיא, - בכל המקרים, תמיד הסוגיא עצמה, פירושה וביטוחה, הם הקובעים בשאלת מקום המהוותה.³⁵

בחסנון גם את הדמיון הגרפי, ע"ל שם. - ור' דק"ס למגילה כ"ב א', עם' 118 אות ד'). "תנן התם" למשנה ו"תנו רבנן" לברייתא נבדלים כנראה רק בזה שב"ת"ר מביאים גם ברייתא בלי כל פירוש, אבל אין מביאים ב"תנ"ה" משנה אלא אם כן היא מתפרשת (ראה דק"ס סוכה עם' 152 אות ק'). הבדל זה מובן, ברייתא שאין הכל בקיאים בה, יש טעם בהבאתה גם כשאינן מחדשין בה דבר, מה שאין כן במשנה.

³² אבל גם במקרים אלה אפשר שחלק מן הסוגיא כבר נוסף כאן, ראה לעיל הע' 21.
³³ ראה לעיל הע' 18.

³⁴ סוגיות כאלו מרובות באופן יחסי למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד. מסרת הסוגיא במקרים כאלה, לברר את הענין שהוזכר דרך אגב במשנה המקומית או בסוגיא, (כשהיא קדומה לסוגית תנן התם), ועיקרו של הנושא במסכת שאין עליה תלמוד. ראה מש"כ לעיל פרק ג' והע' 48 שם.

³⁵ ממילא אין כל חשיבות לענייננו למונח "תנ"ה" עצמו (ר' יענץ, תו"י ח"ם עם' 222-3 - ואין כל ראיה לדבריו). גם אם כדברי רס"ג, אלא שלא "נבדלו הנוסחאות מהטעיות" - "וכ"ש הנוסחאות שבידינו שהורקו מכלי אל כלי" ו"אין ראיה מנוסחאות שבידינו" (חיד"א, יע"א שם, - ודבריו נראים כמופרזים, לפחות לענין זה, לאור בדיקת כל כו"י ונוסחאות הראשונים שבידינו), גם אז עצם התופעה של סוגיות שלמות הפותחות במשנה מס' ז"ס ללא קשר ישיר לסוגיא המקומית, במקומה עומדת ומעונה בדיקה. מבחינה זו אין כל יחוד לסוגיות "תנ"ה", באחדות מהן אין הבאת סוגיא כלל אלא דיון בשתי המשניות

כתלמוד הבבלי מובאות שמובנים ושתים פעם בשניות מס' זרעים וסדרות
עם הפתיחה "תנן התם" (ת"ר) ועליהן פירושים וז' דברים קצרים או ארוכים -
ארבעים מסדר זרעים וארבעים ושתים מסדר סדרות. ³⁶ כבר ראינו שמספרן של
סוגיות "תנ"ה" לסדרים אלה (ובמיוחד לזרעים) גדול מאוד באופן יחסי, ³⁷
ובולט ביניהן מספרן הגדול של הסוגיות האיו"ת דל רב ושמואל. ³⁸

כאחת (עי"ל פרק ג' והערות 42-45 שם), לעתים אין הסוגיא מוטבת אולי על
משנת "תנ"ה", ואין היא אלא מקור להלכה הנידונה שם (עי"ל שם הע' 43.
- לסהרות ראה למשל בזיר ב"א א' ועי"ש במיוחס לרש"י ותוס' רפי' הרא"ש
ד"ה בעי חזקיה. שנועות ה' ב' וברסב"ן שם ד"ה א"ר חנינא (ויש לדחוק!)).
ומאידך, כמה וכמה סוגיות עוסקות בבירור משנה ממסכת אחרת בלי קשר ישיר
לסוגיא שלפניהן ומבחינה עניינית דומות הן בכל לסוגיות "תנ"ה", רק משום
שהוסיפו מילות פתיחה אחרות כלשהן או מילות קשר איזו שהן, אין שם "תנ"ה"
(עי"ל שם הע' 42). - ראה למשל שבת י"ג ב': "מאי בינהו י"ח דבר דתמן
אלו פוסלין וכו'" והסוגיא כולה עוסקת אך ורק בפירוש משנת זבים, לולי
השאלה הריסורית "מאי בינהו וכו'" היו פותחים ב"תנן התם" (אעפ"י שהסוגיא
מקומית היא לבירור משנת י"ח דבר); פסחים ל"ד א': "אביי בר אבין וכו'
תנן פתילי תרומה וכו'" (עי"ש).
לכן שייכות לכאן מבחינה עניינית כמה סוגיות שאינן מצויינות בתנ"ה
וכאילו משולבות הן בסוגיא המקומית, אבל למעשה אין כהן אלא בירור שוטף
ורצוף למשנה מס' ז"ס שהובאה שם, עי' להלן עם' 137.

³⁶ רשימת סוגיות "תנן התם" למשניות ממסכתות שאין עליהן תלמוד נמצאת אצל
א' וייס, התהוות עם' 4-133, אלא שרשימתו לקויה בחסר וביתר.
לרשימתו של וייס לזרעים יש להוסיף: פאה פ"ב מ"ב ונדה ב"א סע"א,
דמאי פ"ב מ"ד ויומא ח' סע"ב, שם פ"ב מ"ד ובכורות י"א ב'; חרומות פ"ז
מ"ג ומסחים ל"ב ב' (בכ"י), מעשרות פ"ד מ"ה וביצה י"ג ב', חלה פ"א מ"ד
ופסחים ל"ז א' (בכ"י). לעומת זה יש להוסיף מרשימתו פ"א מ"ד שלא
הובאה בתנן התם. (ראה גם סנהדרין י"ד ב' והע' 1 שם).
לסהרות יש להוסיף: סהרות פ"ח מ"ס ועבודה זרה ע"ב א', זבים פ"ג
מ"א ונבא מציצא ק"ה סע"א (בכ"י - ראה וייס, שם עם' 132 הע' 21) וכן
מקואות פ"ח מ"ג ושבת פ"ו א' וסהרות פ"ח מ"ו ונדה ג' ב' שהובאו אטנם
ב"ת"ר - אבל משניות הן (ראה סבא לנה"ם עם' 882). (ר' גם נבא בתרא ק"א
סע"ב - אהלות-נזיר; מכשירין פ"ה מ"ס שברשימת וייס, יש למנותה כשתיים,
- ראה וייס שם עם' 132 הע' 20, גם בנזיר שם "תנן התם" בכ"י).
יש עוד כמה "תנ"ה" לזרעים-סהרות בדפוסים (עירובין י' ב', סנהדרין
ק"ב ב', חולין פ"ז ב' ונדה י"ז סע"א) ויותר מהם בכ"י, אבל אלו אינן
משניות אלא בריתות (עי"ל פרק ג' הע' 32א) - עליהן ראה להלן בסעיף ת"ר
עם' 132.

[למסכתות הנוודות שאין עליהן תלמוד ברשימת וייס, יש עוד להוסיף:
שקלים פ"ד מ"ד ומבחות צ' סע"א, אבות פ"ב מ"י ושבת קנ"ג א', שם פ"ב
מ"ד וסנהדרין ל"ח ב', שם פ"ה מ"ו ומסחים ב"ד א' (ת"ר), וראה גם קידו-
שין מ' א' (שם פ"ד מ"ד), עדיות פ"ג מ"ד וסוכה כ' א'.]

³⁷ לעיל עם' 84. ³⁸ עי' להלן עם' 273.

ז ר ע י ם

מתוך ארבעים סוגיות "תנן התם" למשניות מס' זרעים שבש"ס

ש מ ו נ ה ע ש ר ה ארץ ישראליות הן.³⁹ סוגיות אלו מתקשרות למקום

בו הן נמצאות או ע"י הדיון הא"י במפורש או ע"י הקירבה למשנה או לסוגיא

שלידן הובאו. בכל הסוגיות הללו נראה, שפירושי משניות אלו נמסרו בבבל

בהקשר למקום בו הן נמצאות לפנינו, ואין כל סיבה להניח שהסוגיות נלמדו

כבר בבבל במקומן בס' זרעים, רק משם הועתקו ע"י אמוראי בבבל או ע"י

העורך הבבלי למקומן הנוכחי. לחלק מסוגיות איו"ת אלו אין כל מוספת

בבליה,⁴⁰ ואילו לאחרות⁴¹ יש אמנם המסך בבלי או מוספת של פירושים

והערות בבליים,⁴² אבל אין אף סוגיות תנ"ה איו"ת

שהקשר בינה לבין הסוגיא בה היא נמצאת בוצר רק ע"י ההמשך הבבלי. בכל

הסוגיות הנ"ל יש הצדקה מלאה להבאת הסוגיא האיו"ת בלבד, המוספות הבבליות

נוספו כנראה כבר בו במקום שהן נמצאות לפנינו. ארבע סוגיות "תנ"ה

הן מעורבות, א"י - רב ושמואל.⁴³ וזאת של שמואל.⁴⁴ למשנה "תנ"ה"

³⁹ עירובין י"ח א', פסחים ל"ז א' (מ"ד), שם נ"ב ב', יומא ח' סע"ב, ביצה
י"ג ב', ראש השנה י"ב סע"ב, חגיגה ו' סע"ב, קידושין ס"ב א', בבא מציעא
ס' סע"ב (ע"ש), שם ס"ד ב', שם ע"ב א', שם ק"א א' (ע"ש), שם ק"ה ב',
מנחות ע"א ב', שם פ"ד סע"א (ע"ש), חולין י' א' (בכ"י, ע"ש); בכורות
י"א ב' ושם נ"ג סע"ב (ע"ש שם"מ וכ"י). (ר' גם סנהדרין י"ד ב' "מ"ר",
ע"ש הע' 1.)

⁴⁰ אעפ"י שאפשר שהן נוסחו מחדש בבבל ואף נוספו בהן הרחבות ופירושים
בבליים, אבל מוספות אלו סתמיות הן ואינן משנות לעניננו ולא כלום.

⁴¹ כגון: ביצה י"ג ב', קידושין ס"ב א', ב"מ ק"א א', מנחות ע"א ב', שם
פ"ד סע"א, בכורות י"א ב', שם נ"ג ב' (ע"ש) ועוד.

⁴² איגני מתכוון כאן ל"גופא", "אמר מר" וכד' - עליהן ראה להלן עמ' 143
ואילך.

⁴³ גיטין ל"ז א', קידושין ל"ח ב', ב"ק ס"א סע"א ובבא בתרא קל"ב סע"א.

⁴⁴ בבא בתרא פ"א א'. (ראה גם גיטין שם: רחב"א אמר רב.)

א ח ת , פירוש מילולי קצר וסתמי, ואין לדעת אם בבלי או אי"י הוא.⁴⁵
בין סוגיות "בן התם" אלו יש אחדות - ואולי רובן - שכל הנראה מקורן
בפירוש ס' זרעים לבופר.⁴⁶

ימר פ"ט פסח סוגיות זרעים הפותחות ב"בן התם" בבבליהן.

נ ע ר מהן,⁴⁷ יש למשנה זרעים המובאת קשר הדוק למשנה (או לסוגיא⁴⁸)
שלידה היא נמצאת, והמפרשות בפשטות כסוגיות שנוצרו בו במקום. בכל הסוגי-
יות הללו אין כל סימן לכך שמקורן בס' זרעים דוקא, מלבד הסוגה "בן התם"
עצמו, והוא כשלעצמו כאמור לא מוכיח כלום. ש מ י משניות זרעים שהובאו
ב"מב"ה" וצליהן פירושים בבליים,⁴⁹ הן משניות שמשצאות אמנם בסדר זרעים,
אבל הן עוסקות בנושאים שאינם שייכים לס' זרעים. משניות אלו נלמדו בודאי
בבבלי, גם אם נניח שסדר זרעים כשלעצמו לא נלמד באופן סדיר.⁵⁰ ש מ י
סוגיות זרעים הפותחות ב"מב"ה",⁵¹ הן לדעתי סוגיות פלאכותיות. כלומר,

⁴⁵ בדריה ב' ב', בי"ט. (ע"ל פ"ד הע' 19).

⁴⁶ כגון: פירובין י"ח א', יומא ח' סע"ב, (בדריה ב' ב'), ב"ק ס"א א'
(ע"ש), בי"ט ק"א א', (שם ק"ה ב'), חולין י' א' (לפנינו ט"ס בשם, ע"ש),
בכורות י"א ב' ושם ב"ב ב', גם בסוגיות האחרות הייתי נוטה לראות ברובן
סוגיות זרעים - ע"ל הע' 18, 21.

⁴⁷ ברכות ט"ו א', פסחים ל"ב ב' (ת"ר), ראש השנה י"ב רע"ב (עז אריב"ב),
כתובות ס"ח א', גיטין ל"ו א' - ל"ז סע"א (ארבע משניות שביעית, וע"ל, הע'
43-44), בבא בתרא ט' א' ובה נ"א סע"א.

⁴⁸ אולי כתובות ס"ח א' ובבא בתרא ט' א' - אבל גם אלו מאוחרות לסוגיות
שנמסגרות הובאו.

⁴⁹ בבא בתרא קע"א ב' ומסורה ז' סע"ב.

⁵⁰ ראה מש"כ לעיל עמ' 114.

⁵¹ פסחים ל"א סע"ב (כ"ל) ויבמות פ"ח א' - ראה מש"כ עליהן במקומן.
(וע"ל פ"ח עמ' 264 והע' 91 שם).

הסוגיא עצמה אמנם סוגיא בבליית אוטנסית היא, אלא שבמקורה לא במשנת זרעים עסקו, היא הובאה רק במהלך הסוגיא, ו"עורך" הסוגיא הוא שהעמיד את משנת זרעים בראשה, כנקודת מוצא לדיון. בותרו עוד ש ת י סוגיות, ⁵² העושות לכאורה רושם של סוגיות בבליות מקוריות לס' זרעים. אבל אף הן מתפרשות מבלי שיהא צורך להניח שמקורן בס' זרעים דוקא. ראה מה שכתבתי עליהן במקומן.

ט ה ר ג

מתוך ארבעים ושתיים סוגיות "תנן התם" לטהרות שבש"ס, ת ש ע ע ש ר ה ארץ ישראליות הן. ⁵³ סוגיות אלו דומות בדרך כלל לסוגיות מנ"ה האי"ם לזרעים. גם כאן יש סוגיות שאין להן כל המשך בבלי, ובמקום שיש - מוטפה מאוחרת היא שבוספה כבר כאן במקום. ⁵⁴ באף אחת מהן אין צורך להניח שרק בגלל ההמשך הבבלי הובאה כל הסוגיא האי"ם. ⁵⁵ ש ל ו ש סוגיות מנ"ה ⁵⁶ של רב ושמואל הן, ו א ח ת מעורבת - א"י-רב ושמואל. ⁵⁷ בין עשרים ושלוש סוגיות אלו יש אחדות - ואולי רובן - שכלל הנראה מקורן בס'

⁵² ביצה ל"ד ב' ונדה ו' סע"ב. - וראה להלן פ"ח עמ' ואילך.

⁵³ שנת קי"ב ב', שם קי"ד א', (יומא ב' א'), שם מ"ד א', סוכה כ' סע"ב (עי"ש), כתובות כ' ב' (עי"ש ועי"ל הע' 55), בזיר נ"א א', סוטה מ"ח ב', כ"מ ק"ה סע"א (ת"ר - תב"ה), (כנראה גם הקסע הקודם שם, עי"ש ועי"ל הע' 63), שם רע"ב, שבועות ה' ב', זבחים כ"ה ב', שם פ' א' (עי"ל הע' 55), מנחות צ"ז סע"א, חולין כ"א א', שם כ"ד רע"ב, שם קכ"א א', בדה ב' ב' (עי"ש) ושם ס"ב ע"ב.

⁵⁴ כנוון: יומא מ"ד א', שבועות ה' ב', חולין קכ"א א', בדה ס"ב ב' ועוד. ועי"ל הע' 40.

⁵⁵ לטוכה כ' סע"ב, כתובות כ' ב' (החלק הא"י בוסף אח"כ), זבחים פ' א', ונדה נ' ב' - ראה מש"כ שם.

⁵⁶ נבא מצינא נ"ט סע"א (עי"ש), כריתות ט' ב' ושם ט"ו ב' (עי"ש, הכונה לתנ"ה בלבד). (ר' גם חגיגה כ"ה ב').

⁵⁷ מנחות נ"ד א' (התוספת הבבליית גםכאן בוספה כבר במקומה הנוכחי של הסוגיא), (ר' גם בכורות כ"ב א', עי"ש הע' 1).

טהרות גופר. 58

תשע עשרה סוגיות "תנן התם" הבבליות מתחלקות כדלהלן: ש ב ע

סוגיות⁵⁹ מוסבות על משניות טהרות המתקשרות באופן ישיר למשנה (או לסו-

ביא) שנמסגרתה הן נמצאות, ונוצרו כנראה בו במקום. ש ת י משניות מס'

טהרות⁶⁰ עוסקות בנושאים השייכים לסדרים שיש עליהן תלמוד. ב ש ל ש

סוגיות "תנ"ה" בבבליות⁶¹ אין הסוגיא דנה במשניות טהרות דוקא, הן רק

העמדו בראש הסוגיא כרקע לדיון. מאמר א ח ד על משנת טהרות המובאת

ב"ב"ה" אינו עוסק בטהרות⁶², ואין להניח שהוא דוקא בטהרות באמר.

ש ש ט סוגיות "תנן התם" בבבליות⁶³, שהן לכאורה סוגיות בבבליות מקו-

ריות לטהרות, נראה שלאחר ניתוחן מתברר שאף הן כולן מתפרשות מבלי להניח

שמקורן בס' טהרות דוקא - ראה מש"כ עליהן במקומן.

ראינו שמכל שמונים ושתיים סוגיות "תנן התם" לז"ט רק בכשמונה^{63א}

מהן יש משום ראיה לכאורה לעיסוק בבלי בסדרים אלה לגופם - לאחר ניתוח

⁵⁸ שבת קי"ב ב', שם קי"ד א', ב"מ ק"ה א' (פעמיים), שם שם ב', זבחים כ"ה ב', שם פ' א' (החלק הא"י, עי"ש), חולין כ"ד רע"ב, כריתות ס"ו ב' (עי"ש) גדה ס"ב ב' (ור' גם: כמובות כ' ב' (החלק הא"י), סוטה מ"ח ב', מנחות ג"ד א', שם צ"ז א', חולין כ"א א' - ועי"ל הע' 46.

⁵⁹ שבת ג"ז א', שם פ"ר א' (ת"ר), פסחים כ' סע"א (עי"ש - ור' להלן הע' 61), יומא מ"ב א', בזיר מ' א' (עי"ש), בבא קמא קי"ד א' (עי"ש) וחולין קי"ח א' (ר' גם שבעות ה' ב' והע' 3 שם).

⁶⁰ עירובין ל"ו א' (ועי"ש הע' 1) וב"מ ג"ב א' (ור' מש"כ שם).

⁶¹ גזיר ג' סע"א (עי"ש), עבודה זרה ע"ב א' (עי"ש), ובכורות מ"ה א' (עי"ש) (וכן כנראה גםכמה מן הסוגיות הנ"ל הע' 59-60. - ועי"ל פ"ח הע' 91).

⁶² בכורות כ"ג ב'. - ראה מש"כ להלן פרק ח' הע' 99.

⁶³ שבת צ"ד ב', שם קמ"ד ב', חגיגה כ"ה ב' (איבעיא להו וכו', ועי"ש הע' 6), בבא מציעא ק"ה א' (החלק הבבלי), חולין קכ"ג א', בכורות כ"ב א' (ור' גדה ג' ב' (ת"ר)). - וראה להלן פ"ח עם' 265 ואילך.

^{63א} עי"ל הע' 52 (ו-51), 63 (ו-61).

הסוגיות אף אלו אינן עומדות בפני הביקורת, מכל מקום אין להשתמש בהן כראיה. נכון, א פ פ ר לפרש כמעט את כל סוגיות תנ"ה כסוגיות ז"ט, השאלה היא האם הן מוכיחות זאת. ובעוד שאין אף סוגית תנ"ה בבליית ברורה לז"ט, מצאנו כעשרים סוגיות איו"ת כאלו, שאין כל דרך סבירה להסבירן אחרת.⁶⁴

ת ג ר ג ג נ . ברומה לסוגיות על משניות עם הציון "תנן התם", נמצאות במלמוד מספר לא קטן של סוגיות על ברייתות⁶⁵ דזרעים וטהרות⁶⁶ עם הפתיחה "תנן רבנן" או "תניא".⁶⁷ הסוגיות שעל ברייתות אלו⁶⁸ פותחות בדרך כלל דיון חדש ואינן מהוות המשך ישיר לסוגיא שלפניהן (שלא כברייתות המובאות ב"דתניא", "מיתניא", "ת"ש" וכד'), והן דומות בכל

⁶⁴ ונראה שרוב סוגיות תנ"ה האיו"ת לז"ט מקוריות הן לסדרים אלה, עי"ל הע' 46, 58. (ראינו שכמעט מחצית סוגיות תנ"ה לז"ט איו"ת הן, בעוד שבסוגיות תנ"ה לסדרים שיש עליהן תלמוד חלקן של הסוגיות האיו"ת קטן בהרבה, וכנראה רק חלק מהן נאמרו במקורן לאותן משניות, ואכמ"ל.)

⁶⁵ משניות עם הציון "ת"ר" בידורנו לעיל בסעיף "תנן התם", ברייתות עם "תנ"ה" בכללו בסעיף זה (עי"ל פ"ג הע' 32א).

⁶⁶ חלק מברייתות אלו אינן עוסקות בדיני ז"ט כלל, אלא שבמסופתא שלנו הן נמצאות בסדרים אלה. סוגיות על ברייתות אלו אינן מלמדות כמובן כלום - ראה ש"כ לעיל עמ' 444. גם ברייתות שתוכנן דיני ז"ט ונמצאות במסופתא בסדרים אלה, אבל הן נמצאות בתוספתא שלנו גם בסדרים אחרים, אינן מוכיחות לפעמים הרבה. דרכה זו של התוספתא להסמך הלכות ז"ט להלכות שאר הסדרים, במידה גדולה יותר מאשר המסנה, מפחימה אולי במקצת מכות ההוכחה של ברייתות אלו, אבל כל כגון דא צריכה ראייה בכל מקרה.

⁶⁷ לעתים רחוקות פותחים סוגיא בברייתא דז"ט בלי כל מונח (ר' מנא לנת"מ עמ' 798) ודינן לענייבנו כדיון "ת"ר". ראה למשל דרעים: ביטין ס"ב א' (העיד וכו'); ; טהרות: שבת ב"ב ב' (שאל וכו'). גם בברייתות ברומה למשניות (עי"ל הע' 35) יש לפעמים ביטויי פתיחה אחרים, אבל ברור שלפנינו דיון שלם ועצמאי בברייתא דז"ט. ראה עוד להלן עמ' 437: "שובות".

⁶⁸ ברייתות "ת"ר" שאין עליהן כל תוספת אמוראית (כגון שבת פ"א א', בדה ח' ב' ועוד) כמובן לא צוייבו כאן כלל, עי"ל סוף הע' 31.

לסוגיות "תנן התם".⁶⁹ במקרה שנמצא סוגיה כזו על ברייתא מס' ז"ט ותוכנה ענין ז"ט,⁶⁶ ואין לפרש את דברי האמוראים שבסוגיא כדברים שנאמרו כאן במקום,⁷⁰ אלא שהסוגיא - כולה או חלק ממנה - הובאה מן המוכן ממקום אחר, יש לכאורה להניח שסוגיות ז"ט מקורית היא.⁷¹ ברם, נראה לי שבסוגיות אלו, בדומה ל"סוגיות תנ"ה", אין ביניהן אף סוגיא בבליית שמקורה בס' ז"ט דוקא, בעוד שכמה מהן כבראה סוגיות ז"ט איו"מ הן.

ז ר ע י ט

כמעט כל ברייתות זרעים שהובאו בתלמוד במ"ר (תניא) ועליהן סוגיות, מתקשרות באופן ישיר לבושא הדרון במקום. באחדות מהן עיקר מקומן שם, ודברי האמוראים - איי"ם ונבליים - מתפרשים בהחלט כדברים שנאמרו בו במקום.⁷² במקומות שהסוגיא הובאה בגלל דברי האמוראים שעל הברייתא, האמוראים איי"ם הם, ובראה שחלק מהן מקורו בזרעים.⁷³ במקום אחר הובאה ברייתא דזרעים ועליה מעין דברי אגדה בשם אמורא בבלי, ואין לדעת מקור הדברים.⁷⁴ רק במקום אחד מצאתי סוגית "ת"ר" בבליית על ברייתא דזרעים שלכאורה מקורה בזרעים, אבל אף זו מתפרשת גם אחרת.⁷⁵

⁶⁹ עי"ל הע' 31. - "ת"ר" בתוך סוגיות ז"ט, המתפרשות כהמשך ישיר לסוגיא (כגון שבועות ו' רע"ב, בכורות מ"ה א' ועוד) השמטתי לפעמים. הדיון בהן כלול בדיון על הסוגיא כולה. היות והדבר תלוי בשיקול הדעת, האם ב"ת"ר" מתחילה סוגיא חדשה או לא, ברור שהרשימה לא יכולה להיות שלמה.

⁷⁰ עי"ל עמ' 71. ראה מש"כ להלן עמ' 293.

⁷² פסחים כ"ו ב', שם ל"ב ב', (שם ב"ב ב', עי"ש), שם ב"ב א', (ראש השנה ס' סע"ב, שם י"ב סע"א), (שם י"ד א', תניא), שם י"ד סע"א, שם ס"ו ב', (מו"ק י"ב א', חגיגה ג' סע"ב, יבמות פ"ר סע"א), שם צ"ט ב', (כתובות ס"ז ב' - ס"ח א' כ"פ, עי"ש), ביטין ב"ד ב', שם ס"ב א' (העיד), קידושין ג"ה סע"ב, (ב"ק צ"ד ב') ב"ס ב"ב ב' (עי"ש), שם פ"מ סע"ב, (ב"ב ת' ב' - י"א א' כ"פ, עי"ש), סנהדרין י"ד ב' (עי"ש), מנחות ל"א א', שם ב"ה א' (עי"ש), (חולין כ"ה ב'), (שם ס"ד רע"ב), בכורות כ"ו ב', שם ל' ב' - י"א א' (כ"פ), שם ל"ז א'.

⁷³ כגון נדרים מ"ג ב' (תניא - ת"ר, ר' מחקרים נו"ת עמ' 10), בבא בתרא פ"ח א', שם צ"ז א', ע"ז ז' סע"א וחולין ו' ב' (העיד), ונראה שעוד כמה מן הסוגיות האיו"מ מקורן בזרעים, כגון ר"ה ס"ו ב', ביטין ס"ב א', ב"מ ג"ג ב', סנהדרין י"ד ב' ועוד.

⁷⁴ בדה ס"א רע"ב, ראה מש"כ שם. ⁷⁵ סנהדרין ע"ב סע"ב (תנן התם) ר' מש"כ שם.

ס ה ר ת

גם ברייתות דטהרות הפותחות בת"ר (תניא) ועליהן סוביא, קשורות
ברובן למקום בו הן נמצאות, למשנה או לסוביא המקומית, והן מתפרשות כסו-
גיות שנוצרו בהקשר זה.⁷⁶ בכמה מן הסוביות האיו"ם הייתי גוסה להניח
שהן סוביות מקוריות לטהרות,⁷⁷ דברי אמוראי בבל בסוביות אלו, נוספו
כנראה כבר במקום המצאן.⁷⁸ גם בסוביות הבבליזות הבודדות מן הסוג הזה
העושות לכאורה רושם של סוביא מקורית לטהרות, מתברר לאחר ניתוחן שכנראה
אין הדבר כך.⁷⁹

מ א מ ר נ ר א ש ס ר ג י א . מספר גדול של סוביות זרעים
וטהרות פותחות במאמר אמוראי, ללא קשר ישיר עם מה שנאמר קודם לכן. הסו-
גיא כולה דנה במאמר או בבעיא בענין ז"ט, וטהרה יחידה בפני עצמה.⁶⁰
הסיבה להנאת הסוביא למסגרתה הנוכחית סמוכה לפעמים במהלך הסוביא,
מופיעה בה המשנה המקומית או ברייתא השייכת לכאן. לפניהם אין כל קשר אחר,
מלבד דמיון או קרבה איזו שהיא בין הסוביא למסגרתה. מנחינת מחקרנו דין

⁷⁶ שבת ב"ב ב' (שאל), שם ס"ג ב' וס"ד א' (ע"ש), שם פ"ד א', עירובין
ק"ה א' (ע"ש), (פסחים מ"ה ב'), יומא י"א ב', שם י"ח א', שם ס"ב ב',
חגיגה י"ח ס"ב, (יבמות ס' ס"ב), בזיר ח' ס"ב (-ב"ב קס"ד ב'), שם
נ"א ד"א, סוטה מ"ז ב', גיטין ה' ס"א (ע"ש), בבא בתרא ס"ה ב', שבוועות
י"ט א', זנחים ע"ט ב', שם ק"ה א', מנחות כ"ז ב', (חולין כ"ד ס"ב),
שם כ"ה א', שם כ"ו ס"א, שם פ"ז ב' (תב"ה), שם ק"א ב', שם ק"ו ס"א,
(בכורות ל"א א'), שם ל"ט ס"ב (תנא), (מעילה י"ח א' - תנא), גדה י"ז
ס"א (תנ"ה, ע"ש), שם מ"ט א'.

⁷⁷ כבון שבת פ"ד א' (החלק הא"י) ועירובין י' ב' (תנ"ה). ראה גם יומא
ע"ט ס"ב, חולין ל"ו א', שם קכ"ה ב' ועוד.

⁷⁸ כבון שבת, עירובין וחולין הב"ל.

⁷⁹ ראה מ"כ לשבת מ"ח ב', בזיר ס"ד א'. (ור' גדה ב' ב' - לעיל הע' 63).

⁸⁰ אפשר שסוביות אחרות שבטענין זה מעיקרא כפידוש למשנה או ברייתא נאמרו
- מכל מקום, לשם סידור החומר הבאתי אותן כאן, בהתאם לניסוח שלפנינו.

סוגיות אלו בדרך כלל כדיון סוגיות "תנן התם" ו"ת"ר". גם כאן נמצאת לפנינו סוגיא שלמה לז"ס העומדת בפני עצמה ומקורה לכאורה בסדרים אלה, רק בגלל קשר כלשהו הובאה במקומה הנוכחי.

אבחנתן של סוגיות אלו אינה פשוטה תמיד.⁸¹ בסוגיות "תנן התם"

ו"ת"ר" בולטת הפתיחה נדיון חדש ע"י הציון במנוח מיוחד למקור תנאי מס' ז"ס, ולפנינו סוגיא עצמאית שמקורה לכאורה ליד אותה משנה או ברייתא.

לא כן בסוגיות הפותחות במאמרו של אמורא, לא תמיד ברור שאמנם פתחילת סוגיא חדשה, במיוחד במקרים שכבר לפני כן דנים בעניני ז"ס דומים.

שייכותה של הסוגיא לס' ז"ס באה לידי ביטוי רק ע"י נושא הדיון, היא נוסקת בהלכות ז"ס. אבל הנושא בלבד אינו קובע תמיד, לפעמים נמצאות הלכות

ז"ס קרובות לגושה הנדיון בסוגיא, במשניות וברייתות פסדורים אחרים זו

שנסוגיות קדומות לד' סדרים נגעו בנושא זה. במקרים אלה אפשר בהחלט

שהמאמר לז"ס בהקשר לד' סדרים נאמר ובהקשר זה דבר בו ונוצרה הסוגיא

שלפנינו. אעפ"כ חשובות לנו סוגיות אלו לא פחות מן הסוגיות על משניות

וברייתות מס' ז"ס, שהרי אם לא נוכל לפרשן אחרת מעידות הן על קיומן של

סוגיות מקוריות לס' ז"ס. לכן, עלינו לבדוק אומן ולנסות לקבוע את מקום

המהות הסוגיות, האם הן די ון⁸² במאמר מלמד על העיסוק

⁸¹ (בם חלוקת הסוגיות בסעיף זה תלויה הרבה בשיקול הדעת, ובודאי שאין לראות בכך דבר מוחלט.)

⁸² כאמור (לעיל עמ' 116) אנו עוסקים בפרק זה ב ס ו ג י ו מ בלבד ולא בספורות אף לא במקורות האמוראיים, ולכן נעסוק כאן ב ד י ו ש על המאמר ולא במאמר עצמו. אפשר בהחלט שהמאמר עצמו מאמר מקורי הוא לס' ז"ס אבל הדיון בו נוצר במסגרת אחרת. למשל, מאמר א"י או של רב ושמואל בהלכות ז"ס וסוגיא בבליית עליו, אין מקור הסוגיא בהכרח בז"ס דוקא, אפשר שאמוראי בבל דנו במאמר בהקשר אחר. (כגון מאמרו של שמואל מגילה ז' א': "אסור אינה מטמאה את הידים", גם אם בנית שמקור המאמר במס' ידים, אפשר בהחלט שדנו בו במס' מגילה, מאמרים אי"ס לז"ס שהגיעו לבבל יחד עם מאמרים דומים לנושאי ד' סדרים, אפשר שדנו במאמר לז"ס בקשר למאמרים אחרים, ר' למשל סוטה מ"ג ב'-ס"ד א', גיטין פ"ו ב'. או מאמר אי"ס לז"ס שיש בו משום דמיון לעקרון שנדון בבבל בהקשר אחר. אפשר שנמסר ונדון בבבל בהקשר לעקרון זה, ר' למשל גיטין ט"ו ב'. - וכאלה עוד הרבה.) - למאמרים עצמם (האי"ס והבבליים) ראה עוד להלן פ"ח עמ' 269 והע' 99 שם.

בס' ז"ס או לא. 83

ז ר ע י ם

גם בסוגיות זרעים מן הסוג הזה מתפרשים לדעתי כל דיוגי אמוראי
בבל כדברים שנאמרו שלא לס' זרעים גופו. רוב הסוגיות דנות בדברי אמוראי
א"י ובטאמרי דב ושמאל לזרעים, אמוראי בבל נושאים ונותנים בהם רק לאחר
שהדברים נלמדו כבר בהקשרם הנוכחי. 84 בסוגיות אחרות נושא הדיון שייך
גם לסדרים אחרים, 85 אין כל סיבה להניח שמקורן של סוגיות אלו בזרעים
דוקא. נמצאות אמנם בש"ס מספר סוגיות זרעים בבליות - או דיוגים בבליים
בסוגיות איו"ם - שלכאורה מקורן בס' זרעים, 86 אבל גם נאלו ככל הגרסה
אין הדבר כך - ראה מש"כ עליהן במקומן.

83 באמור, אבחנון של סוגיות אלו מלויה הרבה בפיסול הדפס, ולכן אפשר שלא
הובאו כאן כל הסוגיות השייכות למסגרת זו. מכל מקום, צוינו כאן הסו-
גיות שיש בהן דיון שלם בנושאי ז"ס שאינן המשך ישיר לסוגיא שלפניהן,
ואפשר היה לראות בהן סוגיות זרעים מקוריות שמסיבה זו או אחרת הובאו
במקומן הנוכחי.

84 ראה: (ברכות י"ט רע"ב - כלאים?); שם ל"ו א' (צ"ל של ערלה); (פסחים
ל"ז סע"ב - מע"ש?); (שם ל"ט סע"א - כלאים?); (ר"ה ס"ו א' - ר"ה של
אתרוג?); מו"ק ג' א' (החורש בשביעית); (גדרים ל"ו ב' - המורס); ביטין
י"ח א' (שמיטת כתובה); שם מ"ז ב' (המוכר שדהו לפירות); נבא במדא כ"ו
ב' (אילן הסמור למיצר); חולין ו' א' (תערובת דמאי). - ר' גם להלן הע'
186 סוכה, גדרים וב"ס.

85 ראה: עירובין ג' ב' (כלאים? - ר' גפ להלן הע' 88); שם ס"ו ב' (פרוז
כעמד - כלאים?); פסחים ו' א' (חלה, בכורות - ארנוגא); יבמות ע"ג ב'
(ערל במעשר); נבא מציעא פ"ט סע"א (פועל - מעשרות?).

86 (ברכות ל"ז ב' - חלה); פסחים ע"ה א' (ערלה); סוכה מ' ב' - מ"א א'
(חילול שביעית); גיטין כ"ב א' (נקבו בארץ); שם מ"ז א' (קנין עכו"ם);
גדרים נ"ז ב' - ס' א' (בידולי איסור); נבא מציעא פ"ז סע"ב (בית-חצר);
מנחות ס"ו ב' (גילגול ומירוח); שם ס"ט סע"ב (בעי רבה וכו').

ס ה ר ו ת

סוגיות אחדות איו"ת הן.⁸⁷ בסוגיות רבות המאמר שעליו מוסב הדיון אינו לטהרות דוקא, מכל מקום הוא שייך גם לנושאים אחרים,⁸⁸ ואין כל סיבה להביח שדנו בו בקשר לטהרות דוקא. סוגיות רבות, לפעמים גם על מאמרים שהם באמת מאמרי טהרות,⁸⁹ נוצרו ככל הנראה במסגרתן הנוכחית.⁹⁰ יש אמנם סוגיות אחדות שהן לכאורה סוגיות בבליה בטהרות, על מאמרים איו"ת או בבליים - אבל לאחר פירוש הסוגיות וניתוחן מתברר שגם הן מתפרשות אחרת - ראה מ"כ עליהן במקומן.⁹¹

ש ו ר ו ת . במצאות בתלמוד עוד כמה סוגיות זרזים-טהרות שאמנם

⁸⁷ ראה למשל: קידושין ב"ז א', (ע"ז ע"ה ב'), מנחות ק"א סע"א (ההמשך הנבלי נוסף כבר במקום, ע"ש), מנחות ק"ג סע"ב (ע"ש), (חולין ע"ז א').

⁸⁸ ראה: עירובין ב' ב' (אמה בת ה'-ו' - כלים?); שם כ"ט ב' (שכר - מקו-
ארת?); יומא ס"א ב' ושם מ"ב א' (שתי לטובות, שתי שהיסות - פרה?);
יבמות ע"ב ב' (ערל שהזה - פרה?); שם ק"ג ב' (סנדל המנוגע - בגעים?);
קידושין ס"ה ב' (עד אחד לטהרות - טהרות?); ב"ב ב"ה א' (הסדר והחשב);
שם פ' סע"ב (אר"כ דבש בכורת וכו' - ר' מ"כ שם); זבחים כ"ב א' (כל
הטללים למי מקוה - מקואות, ידי?); ר' גמ' שם צ"ח רע"ב); חולין י"ב
ב' (קטן יש לו מחשבה); ל"ה ב' (אר"כ אסי וכו'); שם ל"ו א' (בעי ר"ל
צריד של מנחות וכו'); שם פ"ז ב' (מראה אדמומים-מכשירין?); (בכורות
ס"ה סע"א); גדה ז' ב' (הלכה כר"א - גדה-טהרות).

⁸⁹ ואלה איו"ת או של רב ושמואל הם.

⁹⁰ עירובין ק"ד ב' (המכביס טמא שרץ); פסחים ס"ה סע"ב (גבין ועליות);
יומא ע"ט א' (עצם כשעורה); מגילה ז' א' (אסתר אינו מטמא ידיים); (חגיגה
כ' א'); סוטה מ"ד רע"א (מת תופס ד' אמות); גיטין ס"ו ב' (בעי אילפא
וכו'); מכות ג' סע"ב (ג' לובין מים וכו'); שם ד' א' (חגיגה מלאה מים
וכו'); שבוועות י"ז ב' (הנכנס לבית המנוגע); (מנחות ס' סע"ב); (שם כ"א
א'; אמר רב גידול אמר זעירי); (שם ס"ט סע"א); בעי רמנ"ח); חולין ח' א'
(לבן שפוד); (שם כ"א א'); שם קי"ח ב' (אמר רב חייא ב"א אמר רב וכו');
קי"ח סע"ב וקיי"ט א' (אמר רב); שם קי"ט סע"א (בעי רב אושעיא); גדה ג'
ב' (אימתר קופה שנשתמש בה טהרות וכו' ע"ש); שם כ"ח א' (אר"כ אמר רב);
(שם פ"ג א'; אמר שמואל כל שכ"ז וכו', ושם רע"ב: אמר שמואל זב וכו');
שם ב' (אר"כ חנילאי משום ראב"ש וכו').

⁹¹ שבת מ"ח ב' (בסורא מתברר וכו'); שם ס"ג סע"ב (כי אתא ר"ד); שם צ"ה
ב'-צ"ו א' (אמר רבא ואילך); פסחים ל"ג רע"ב (יתבי רב אחא וכו'); שם
ל"ד ב' (יתבי ר"ד וכו', ע"ש); שם ס"ז א' (אר"כ מצורע שנכנס וכו');

איבן פותחות ב"תנ"ה", "ת"ר" וכד', אבל אין הן מתקשרות באופן ישיר למסגרתן ולכאורה סוגיות עצמאיות לז"ט הן. אין סוגיות אלו שונות מן הסוגיות העצמאיות האחרות, רק בגלל ניסוחן המיוחד אין בהן פתיחה מן הפתיחות הנ"ל.⁹² סוגיות אלו דנות בנושא מס' ז"ט ומהוות יחידה בפני עצמן, בדרך כלל הן נמצאות במקומן הנוכחי לכאורה רק בגלל סיבה חיצונית וזדריית, בדומה לסוגיות "מנן התם".⁹³

ז ר ע י ס

גם כאן הסוגיות או שהן איו"ת⁹⁴ או שנוצרו שלא בס' זרעים דוקא.⁹⁵ ישנן אמנם גם כמה סוגיות שהן לכאורה כבליות מקוריות לזרעים⁹⁶ - ראה מ"כ עליהן במקומן.

ס ח ר ו ת

רוב הסוגיות או שהן ארץ ישראליות⁹⁷ או שהן מתפרשות כמסורות

סוכה י"ג ב' (א"ר אגא אר"ה וכו'); ; נבא בתרא י"ט ב' (אר"ט ב"ק אמר שמואל) ; שם ס"ו ב' (בעי רב יוסף וכו'); ; (מכות ג' סע"ב - ד' א' , ר' לעיל הע' 90) ; (מנחות כ"ד א' ; בעי רבא) ; ; חולין ל"א סע"א (אתמר בדה שנאמנה וסבלה וכו') ; ; שם ל"א סע"ב (אמר רבא שחט פרה וכו') ; ; שם ל"ה א' (יתביב רב יצחק ב"ש ב"ש וכו') ; ; שם ע"א א' (אמר רבה כשם שטומאה בלועה וכו') ; ; (שם ק"ה א' - ק"ז ב') ; ; (שם קכ"ח סע"א) ; ; בכורות כ"ב סע"א (אר"ל משום ר"י בשיאה וכו') ; ; בדה כ"ב א' (נבא סיגיה רבה מר"ה) ; ; שם ל"ד ב' - ל"ה ב' (אמר רב יוסף וכו') ; ; שם מ"ב ב' (איבעיא להו וכו') ; ; שם נ' סע"א (ארבנ"ח אר"י וכו').

⁹² ראה לעיל הערה 35. - למעשה גרסמו כאן אותן סוגיות עצמאיות (או הגראות כן) שמשום מה לא נכנסו לרשימות הקודמות, ביסוח או מנחה הסוגיא וכד' (ר' לעיל הע' 81), ובעיקר הבבליות שביניהן העלולות להתפרש כסוגיות מקוריות לז"ט דוקא.

⁹³ מבחינה מסויימת שייכות לסוגיות העצמאיות עוד כמה מיני סוגיות, אבל בגלל ניסוחן המיוחד, הקשרן למסגרתן וסיבות אחרות בדרך במסגרת אחרת. כך למשל סוגיות מצוטטות (ר' להלן עמ' 178), גופא (ר' להלן עמ' 140), והיכא אתמר הא דר"פ (ר' להלן עמ' 188) ועוד.

⁹⁴ כגון מועד קטן ג' רע"ב (כי אתא ר"ד).

⁹⁵ ראה למשל פנודה זרה ב' ב' (אמר רב יוסף ב"א) ; ; (ועי"ש ס"ז ב' - גומן טעם לפגם) ; ; חולין מ"ו א' (מבי תנא קמיה דרב?) - ועוד כאלו.

⁹⁶ פסחים ל"ד א' (תנו חרומות! - עי"ל עמ' 63) ; ; (סוכה ט' א' - עציט בטביעית) ; ; קידושין מ' א' (רמי ליה רבא לר"ב) ; ; ב"ק ק"א רע"ב (רבא רמי) ; ; שם שם נ' (רבא דמי) ; ; וזבחים ע"ה סע"ב (מבי תנא קמיה דרבא).

כדיוני אמוראים שמקורם במקומם הנוכחי.⁹⁸ לסוגיות בבליות אחדות שהן לכאורה סוגיות מהרות מקוריות,⁹⁹ ראה מ"כ עליהן במקומן.

סקרנו בסעיף זה קרוב לשלש מאות "סוגיות עצמאיות", דהיינו סוגיות המנוסחות ביחידה העומדת בפני עצמה לבירור מקורות ונושאים מס' ז"ם. סוגיות אלו אינן קשורות בקשר אורבני למסגרתן הנוכחית ולכאורה אין מקורן במסגרת הסוגיא המקומית - הן כולן מתפרשות בהחלט כסוגיות ז"ם מקוריות שהובאו למקומן הנוכחי מסיבה זו או אחרת. בדיקתן של סוגיות אלו מפלה שאותן סוגיות עצמאיות שאין לפרשן בדרך סבירה אלא כדיוני אמוראים מקוריים לס' ז"ם - איד"ת הן. דברי אמוראי בבל שבסוגיות אלו מקורם כנראה במקומם הנוכחי, הם גאמרו לאחר שהסוגיא נלמדה כבר במקומה הנוכחי. ואע"פ שמצאנו גם מספר לא קטן של סוגיות בבליות שהן לכאורה מקוריות לס' ז"ם¹⁰⁰ - נראה שהן כולן מתפרשות כסוגיות שגוצרו ממור העיסוק בעיניו ס' ז"ם שבמסגרת ד' סדרים. מכל מקום נראה שאין בהן משום ראיה לעיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ם לגופם.

⁹⁷ ראה למשל: שבת מ"ח רע"ב (רמי ליה ר' ירמיה לר"ז) ובבא מציעה פ"ד א' (הסייף והסכין).

⁹⁸ ראה למשל: יבמות ע"ד ב' (סבל ועלה), ע"ז ס"ט סע"א (הרי שהיו חמרים וכו'), גדה מ"ז ב' (שנה האמורה) ור' גדה ג"ד ב' (והערה 2 שם). (ר' גם ברכות ב' סע"א, שבת י"ג סע"ב לעיל סוף הע' 35. - והרבה כמו אלה בש"ס). - למעשה רוב הסוגיות מן הסוג הזה אינן אלא תוספת פירוש והמשך דיון בעיניו ז"ם שהזכרו בש"ס, ראה להלן עמ' .

⁹⁹ פסחים כ' א' (תני גבא קמיה דרב ששת); שם ס"ח א' (תני תבא קמיה דרב יצחק ב"א); (חגיגה כ"ב ב' - תני רב ביבי וכו'); ; בזיר מ"ד ב' (אמר אביי), (שם ב"א ב' - תני עולא ב"ח); בבא קמא ק"א ב' (לעיל הע' 96), שם ק"ה א' (בעי רבא), בבא בתרא ס' ב' (רב אחדבוי ב"א) וחולין קכ"ט א' (אמר אביי).

¹⁰⁰ כחמשותף סוגיות בבליות וסוגיות איו"ת-בבליות עצמאיות נרשמו והגדרו כסוגיות שמקורן ל כ א ו ר ה בס' ז"ם (ע"ל הע' 36; 79, 75, 86; 91, 96; 99). למעשה, חלק גדול מסוגיות אלו מתפרש בהחלט כסוגיות שאין מקורן בס' ז"ם דוקא. למען הזהירות ולשם הבדיקה היסודית נרשמו כל הסוגיות העלולות לכאורה לשמש כ ר א י ה לעיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ם. - ראה עוד להלן הע' 204-5.

רגיל הוא בתלמוד שמקור מבאי או אמוראי - משנה, ברייתא, מאמר או קטע של טוביא - שהובא בסוגיא לצורך הדיון העיקרי, מוסיפים לו פירוש או דגים בו לגופו. פירושים ודיונים אלה אין בהם כל צורך למהלך הסוגיא ואינם משתלבים בה שילוב אורגני. אין בהם אלא חוספת פירוש למקור שהובא לצורך הסוגיא.¹⁰¹ מוספות אלו יכולות להיות פירושים קצרים מלוליים או ענייניים אבל לעתים הן הופכות לדיונים שלמים ולסוגיות עצמאיות כמעט. פירושים ודיונים אלה יכולים לבוא בתוך הסוגיא הראשית - ואז הם בד"כ פירושים קצרים - או שנסוף הסוגיא חוזרים ודגים במקור שהזכר לעיל במהלך השו"ס. דיונים אלה הבאים בסוף הסוגיא פותחים בד"כ ב"נפא" "אמר מר", אבל לעתים גם בלי כל ציון פורמלי וכאילו בהמשך ישיר לסוגיא הראשית דגים לגופו של המקור שהזכר, מבלי שהמשך דיון זה יהווה חלק אינטגרלי מן הדיון העיקרי.¹⁰² סוגיות, פירושים ואף הערות קצרות מן הסוג הזה אנו מכנים בפה "סוגיות המשנה".¹⁰² כל החומר מן הסוג הזה מהווה מעין מוספת והמשך למהלכה העיקרי

¹⁰¹ פירושים ודיונים מוסיפים למקורות שהובאו, לעתים קרובות לצורך הסו- גיא הם, כדי לבטא קושיא, ראיה וכד' או כדי לאשר או לדחות אוקימתא - במקרים אלה הם מהווים חלק מן הסוגיא הראשית. במקרים מרובים מובאים הפירושים יחד עם המקור לצורך השו"ס ("והתנן וכו' והוינן בה", "והתנן וכו' ואר"פ וכו'), פירושים אלה מהווים מבחינת הסוגיא בה הם נמצאים חלק מן המקור המצוטט, עליהם נדון בפרק הבא. בסעיף זה הובאו רק אותם פירושים ומוספת דיונים למקורות ז"ס שאינם משתלבים לסוגיא או שלכאורה נראה שאין בהם צורך לשו"ס ואינם מהווים חלק אינטגרלי מסבבה. האבחנה בסוגיות אלו - ובמיוחד האקסקורסים שבתוך הסוגיא - בין מה שלצורך הסוגיא ובמהלכה נאמר לבין המוספות הבלתי מלוליות, לפעמים קשה ביותר. לעתים נחלקו כבר הראשונים בפירוש טעמים אלה, ובדרך כלל מלוי הדבר בגימטריה הסוגיא ובשיקול הדעת, ומסילא אין למצות את החומר כולו. מכל מקום, הובאו כאן המקרים הבולטים ומספר גדול של מוספות פחות בולטות. לעתים כל ההבדל בניסוח הוא בתוספת ו' החיבור (מנו...אר"פ מ"ס - מנו...ואר"פ מ"ס. וכמובן אין לסמוך על כך כלל, ר' למשל תוס' מו"ק ח' סע"א: "וכך רגילות הש"ס וכו' בלי להתחשב בניסוח) - אלא שהחילופים בד' וכי"י מרובים והדבר מלוי בכל מקרה בפירוש הסוגיא.

¹⁰² סוגיות אלו, במיוחד המצויינות ב"נפא" ו"אמר מר", למעשה סוגיות עצמאיות הן, (אבל ראה למשל רש"י קידושין כ"ה א' ד"ה אמר מר). מה שמבדיל

של הסוגיא, בין אם לכתחילה בתור תוספת והמשך לסוגיא הראשית שלפנינו
נאמרו, ובין אם מקורם בדיונים לבופם של המקורות ללא קשר עם הקונטקסט
הנוכחי.

כבר הערנו על כך, שתוספת פירושים והבהרות והמשכי דיון מעין אלה
פזונים נאופן יחסי למקורות ולנושאים מן הסדרים והמסכתות שאין עליהן
תלמוד.¹⁰³ כאן עלינו לבדוק את מקורם של פירושים ודיונים אלה לס' ז"ס.
בכל "סוגיות המשך" יש לברר האם תוספת פירושים ודיונים אלה מקודם בפירוש
הסדרים ז"ס לבופם ורק העתקו לכאן בעקבות המקור שהובא בסוגיא כאן, ולפ-
נינו פירושים מקוריים לז"ס - או שמא נתפרשו מקורות אלה רק כאן לאחר
שכבר הובאו בסוגיא, והכל הולך ובוצר כאן במקום.¹⁰⁴ היות ותוספות אלו
אינן מהות חלק אינטגרלי מן הסוגיא, אפשר לראות כמעט כולן פירושים
מקוריים לבופם של ז"ס - השאלה היא האם אין הן מתפרשות אחרת וממילא
אין להשתמש בהן כראיה לעיסוק בס' ז"ס לבופם. הקריטריון העיקרי למקום
התהוותם של פירושים ודיונים אלה הוא בדרך כלל זמנם. אם הפירוש קודם
לקטע שבסוגיא הראשית אשר בגללה ורק אגב כך הזכר ענין ז"ס הזוכה כאן
לפירוש עצמאי, יש להניח שהפירוש לבופם של ז"ס לא כאן נאמר וככל הנראה
מקודם בפירוש סדרים אלה לבופם. ואם המפרשים והנושאים ונומנים במקורות
אלה אמוראי בבל קדומים הם, יש בידינו לכאורה "סוגיות" בבליות לס' ז"ס.¹⁰⁵

גיבן לבין הסוגיות העצמאיות שדורנו בסעיף הקודם (עי"ל הע' 93) הוא
בעיקר סיבת המצאותן במקומן הנוכחי. בסוגיות הנדונות כאן הסיבה לכך
נעושה שמקורות אלה הזכרו כבר קודם לכן, ואילו ב"סוגיות העצמאיות"
יש למצוא בד"כ את הקשר במהלך הסוגיא.

¹⁰² ראה לעיל הע' 2. ¹⁰³ לעיל פרק ג'.

¹⁰⁴ לעתים אין בפירושים אלה אלא הנאת מדרש הלכה או ברייתא להסבר ההלכה,
מקרים אלה השאלה היא היכן וע"י מי הם נוספו.

¹⁰⁵ אם בסוגיות המשך מופיעים אמוראים קדומים ומאוחרים יותר, אפשרי שהרא-
שונים כנראה לא נקונטקסט זה אמרו דבריהם, צדיין אפשר שהאחרונים הוסיפו
לדון בסוגיא לאחר שדברי הראשונים העברו כבר לכאן (ראה למשל להלן: מהות
גופא: קידושין ג"ז סע"א, חולין קי"ט ב'; אמר מר: פסחים י"ז ב').

אבל אם "סוגיות ההמשך" מאוחרת היא לסוגיא הראשית, אעפ"י שעדיין אפשר שמקור הפירוש בז"ט, מכל מקום הדבר שקול, ואם אין סיבה להניח אחרת, אפשר בהחלט שהדברים נאמרו כבר כאן, וכאן הוסיפו לדון במקורות ז"ט שהזכרו בסוגיא. "סוגיות המשך" רבות - ובמיוחד הפירושים הקצרים - סתמיות הן, ואעפ"י שאין לומר זאת בודאות, נראה שרובן מאוחרות הן לסוגיא העיקרית. אבל אפילו אם מ"ל מקדמות הן, אין לדעת האם הן בבליזת או אינ"ה, ומכילא אין להניח מהן ראיה לסוגיות בבליזת מקוריות לז"ט.

"סוגיות המשך" למקורות מס' ז"ט יכולות להיות המשך ל"סוגיות מקור-סקיות", כאשר הסוגיא הראשית עוסקת בנושא מבוטא ד' סדרים ובמהלכה הזכרו משניות, בריתות או אמרים מז"ט. אבל הן יכולות להיות גם "המשך" ל"סוגיות עצמאיות" כאשר הסוגיא כולה עוסקת בפירוש משנה או בריתא מס' ז"ט ובמהלכה מזכירים מקור נוסף מסדרים אלה, ולמקור נוסף זה מוסיפים פירוש או משיכים לדון בו לגופו. במקרים אלה יש להבחין בין גוף "הסוגיא העצמאית" לבין "סוגיות ההמשך". אפשר שהסוגיא הראשית אמנם סוגית ז"ט מובהקת היא, אבל סוגית ההמשך באמת המשך ומוספת מאוחרת היא, לאחר שסוגית ז"ט נלמדה כבר כאן במקום. ואפשר גם להיפך, יתכן שהסוגיא הראשית נוצרה מתוך לס' ז"ט, או שהיא סוגיא איי"ת, אבל למשניות ולבריתות ז"ט שהזכרו במהלך הדיון הוסיפו פירושים מקוריים לסדרים אלה. יש גם שב"סוגיות המשך" מזכירים מקור נוסף מז"ט ומוסיפים לו פירוש לגופו של מקור זה בלי קשר ישיר ל"סוגית ההמשך" ולפנינו מעין סוגית המשך להמשך.¹⁰⁶ כללו של דבר, כל פירוש ודיון שנוסף למקורות ז"ט שאינם חלק מן הדיון הראשי יידון כאן לגופו. נתחיל ב"סוגיות המשך" מובהקות אשר מצויינות כמונה מיוחד, והן הסוגיות:

¹⁰⁶ ראה למשל סוגיות סהרות: י"ח דבר (שבת י"ב ב' ואילך) ור"ח סנה"כ (פסחים י"ד א' - במיוחד מ"ו סע"ב ואילך). ראה גם חולין קכ"ד א' (אמר מר...אמר מר...).

*

ג ר פ א - א מ ר מ ר. 107 משמעותם של מונחים אלה וההנדלים

שניניהם לא נתחוויר עדיין. א. וייס בספרו "לקורות התהוות הכבלי", המוק-

דא לבירור המונחים בופא וא"ם, מביע למסקנה 108 שסוגית "גופא" מקורה

במקום אחר, במקום שממנו הובא בסוגיא הקודמת דק חלק מן הענין. לעומת זה

ג"אמר מר" חוזרים כאן במקום לדון ולהוסיף למה שהזכר קודם לכן. לפי

הגדרה זו יש בידינו מפתח בסוחר כמעט לזיהוי סוגיות ז"ם, במקרה שני"גופא"

חוזרים לענין ז"ם, "סוגית ז"ם" זו מקורה במקום אחר - כלומר, כנראה

בסורים אלה. אבל הגדרה זו ומשמעותה מעורבת עוד בדיקה יסודית, ונמיוחד

במה שנוגע ל"גופא", שהרי גם אליבא דוייס מספרם של היוצאים מן הכלל אינו

קטן. 109 ראעפ"י שלעיתים נראה שאמנם סוגית "גופא" אינה המשכה של הסוגיא

הקודמת ואולי אף סותרת אותה, 109 אין זה כלל. אבל גם אם נביח ש"גופא"

ציון הוא לסוגיא מ"מקור אחר", מקור אחר זה יכול להיות גם "תלמוד" (מסר-

ות) אחר ולא דוקא מסכת אחרת. 110 ונראה שההנדל שבין הסוגיות אינו בציון

מ ק ו מ התהוותה של הסוגיא אלא הנדל שנסגנון הצעת הדגרים, שיש בו

107 אע"פ שמרבים לחזור ולדון לגופם של מקורות מס' ז"ם שהובאו בסוגיא, נאופן יחסי אין הרבה "גופא" ו"אמר מר" (כחמישים מתוך כשש מאות בש"ס

כולו). הסיבה לכך היא, שברוב רובם של כלל המקרים חוזרים ומביאים ברי-

תות ומאמרים שגם בלאו הכי הם שייכים לנושא הנדון במקום, אלא שכבר

הוזכרו בשו"ם קודם, ורק אח"כ מביאים אותם לגופם ודנים בהם. (בד"כ ציינתי להלן לש"ג - עם או בלי גופא וא"ם - אבל הדבר מעון

עוד בדיקה נוספת, ר' להלן הע' 111 והע' 152).

108 עם' 126 ואילך ועוד בכ"מ שם. 109 עי"ש עם' 131 ואילך, ועוד.

109 אראה למשל מנא לנה"ם עם' 244 - "כ כ מ ה" "גופא" שבתלמוד - והנ"ש בהע' 6, אלבק תרביץ ס"ו עם' 20 (M.G.W.J. ס"ג עם' 128) ועוד

כאלה.

110 אראה גם מנאות לספרות האמוראים עם' 104 (עם' 119).

לפעמים משום רמז ל מ ק ו ר ון של הסוגיות.¹¹¹ מכל מקום, אין לסמוך על המונחים עצמם, יש לבדוק כל סוגיא לעצמה, מבלי ליחס למונח משמעות של ציון למקורה של הסוגיא.

מקורות ז"ם שחוזרים ומביאים אותם ב"גופא" הן משניות,¹¹² ברייתות או מאמרי אמוראי א"י; ואם בבליים הם הרי הם מאמרי רב ושמואל.¹¹³ ואילו המקורות שהובאו ב"א"ם" כולם מקורות פנאיים הם, כרגיל.

נראה שרוב רובן של כחמשים הסוגיות "גופא" "ואמר מר" לז"ם שגרשמו להלן מתפרשות בפססות כסוגיות שנוצרו בו במקום לאחר שעניני ז"ם בלמדו כבר ¹¹⁴ - מכל מקום, אין ביניהן כנראה אף סוגיא בבליית מקורית לסדרים אלה. חלק גדול מן הסוגיות סתמיות הן, ואין לקבוע זמנן ומוצאן (בבל-א"י), אבל רובן כנראה מאוחרות ובבליות הן.¹¹⁵ סוגיות שכנראה קדומות הן למס-בתן הנוכחית, וכנראה לא שם מקורן, סוגיות איו"ם¹¹⁶ או פירושים של רב ושמואל הן.¹¹⁷

¹¹¹ כאמור, סעונים מונחים אלה בדיקה מחודשת ויסודית, בויקה המבוססת על כ"י (לוויס, שם עמ' 148 ואילך, אפשר להוסיף כהנה וכהנה ש"ב וכן יש להוסיף "גופא" ו"א"ם" שאינם בדפ' וגמצאים בכ"י) - ואכמ"ל. (לכאורה היה נראה ש"אמר מר" משמש כמעין פישקא ל ס י מ ו ון קטע מן הטקסט שהובא קודם לכן, בעוד ש"גופא" צ י ו ון הוא לענין שהוזכר ולסוגיא חדשה שלהלן, קדומה או מאוחרת - כאן או במקום אחר.)

¹¹² ראה לעיל פרק ג' והערות 32-23 שם.

¹¹³ זרעים: חולין קל"ז ב', וטהרות: פסחים י"ז א', סוטה פ"ו א' (מאמרים אלה אינם מאמרי ז"ם מובהקים). - למאמרי רב ושמואל ראה להלן פרק ח'.

¹¹⁴ לזרעים: בדרים ג"ם סע"א (ע"ל הע' 121) וב"ם ג"ב סע"ב, ולטהרות: (שבת ס"ו א') ובריתות י"ב א' - ראה מש"כ עליהן במקומן. (זרעים: קידושין ו' א' שייך למס' קידושין, ואילו ביצה י"ג רע"ב כנראה מ"ס ר' להלן הע' 120.)

¹¹⁵ או שהסוגיות הראשיות סתמיות ואפשר להביח שסוגיות א"ם מאוחרת לה, ראה להלן עמ' .

¹¹⁶ טהרות-גופא: סוכה י"ד א', קידושין ג"ז א', וחולין קי"ט ב', אטר מר: שבת ג"ח סע"ב (החלק האי"י) (ור' גם יומא מ"ד ב' וקידושין כ"ה א').

¹¹⁷ זרעים: קידושין ג"ו סע"א (א"ם), טהרות: כתובות ס"ו ב' (גופא) ופסחים י"ז ב' (א"ם).

ז ר ע י ס

סוכה ל"ה סע"א¹¹⁸: "גופא א"ר אסי אתרוג של מע"ש ומצה של מע"ש וכו' עיסה של מע"ש וכו' מתקיף לה ר"פ וכו' - גם אם נראה בדברי ר' אסי מאמר לזרעים, בגבל הכירום כנראה לענין אתרוג או מצה.¹¹⁹

ביצה י"ב רע"ב: "גופא א"ר אבהו ארשב"ל מע"ר שהקדימו בשבלין וכו' מ"ס אמר רבא וכו' - "אמר רבא" קשה (עי"ש), כנראה מ"ס ולימא בכמה כ"י.¹²⁰

בדרים ג"מ סע"א: "גופא א"ר יוחנן לימרא בצל שתיקנה וזרעה וכו' יתיב רבה¹²¹ וקאמר לה להא שמעתא וכו' - מקורו כנראה שם, ראה מ"ס שם.

שם שם סע"ב: "גופא א"ר חנינא חירמאה אר"י בצל של תרומה וכו' למימרא וכו' - דיון סתמי שנוצר כנראה שם במקום.¹²²

קידושין ו' א': "גופא היה מדבר עם האשה על עסקי ביסה וקידושיה וכו' (מע"ש פ"ד מ"ז) אמר רב יהודה אמר שמואל וכו' - גם אם המצוטט משנת מע"ש היא ולא מוספתא קידושין,¹²³ אין להוכיח מכאן כלום, שהרי המדובר בדיון קידושין, ובדאי דבו בה גם במס' קידושין.

¹¹⁸(פסחים ל"ב סע"ב: "גופא מדליקין בפת ובשמן של תרומה שנמסא וכו' - הגושא הוא אמנם זרעים, אבל המובאה היא משנת תמורה פ"ז מ"ה. לא הייתי מביאה כלל לולי מה שה' א' וייס, לקורא עם' 30).

¹¹⁹ראה גם פסחים ל"ז סע"ב (וקידושין ג"ב ב').

¹²⁰עי"ש לקטע במקומו. בשעת כתיבת הקטע, ראיתי רק קושיה הרשב"א שם וביר- סת כ"מ ולא רציתי לסמוך על כך בלבד. אח"כ ראיתי שכ"ה גם בכ"י גביזה וכנראה כצ"ל, עי"ש. (אמר רבא - נוסף בהשפעת סע"א שם?) - בכיר"ב: ר' אבהו; בחוס' ר"י הלבן ליומא י' ב' ר' אבא. (ראה כעת פרנקוס, ביצה עם' 236 הע' 2 בשם הר"ש אברמסון.)

¹²¹ר' אבא? - כך מציע למקן הרי"ן אפשטיין מבא לבה"מ ר"ע 62.

¹²²בכיר"ר לימא "גופא". (ראה גם פסחים ל"ד א' ומש"כ שם.)

¹²³עי"ש הערת 3.

בנא מצינא ג"ב סע"ב: "גופא אמר חזקיה מע"ש שאין בו שו"פ וכו' מיתבי וכו'" - מקור הסוגיא כנראה שם להלן ג"ה א' (לב"מ פ"ד מ"ז) ולא על חזקיה אלא על ברייתא. אגב חזקיה שנקטע הקודם, העברה הסוגיא כולה לכאן על חזקיה וב"גופא" - ראה מש"כ שם על הסוגיא כולה.

חולין קל"ז ב': "גופא רב ושמואל דאמרי תרוייהו ראשית הגז בששים תרומה בששים פאה בששים - תרומה בששים והא אנו מנן וכו'" - מאמרם של רב ושמואל שייך גם להולין (ראה"ג - ור' תוס' שם פ"י ה"ז) והסוגיא כולה סתמית היא.¹²⁴

*

עירובין כ"ח ב': "אמר מר ר' יהודה אומר קור הרי הוא כעץ וכו' (תוס' מע"ש-תוס' עוקצין) היינו ת"ק אמר אניי וכו' אלא אמר רבא וכו'".

שם ל"ב סע"א: "אמר מר בד"א בעם הארץ וכו' (תוס' מעשרות) אימא סיפא וכו' אמר רבינא וכו'".

גיטין ס"ב א'¹²⁵: "אמר מר נוסל הימנה כדי חלה וכו' (תוס' דמאי) וליחוש דלמא וכו' אמר מר נוסל הימנה כדי תרומה וכו' (שם) וליחוש דלמא וכו'".

קידושין ג"ו סע"א: "אמר מר אם לקח יאכל כגבדן (משנה מע"ש!) ואמאי וכו' אמר שמואל וכו'" - דברי שמואל מקורם כנראה במס' מע"ש.

בנא קמא קט"ו סע"ב: "אמר מר ונשמן לא יעשה כן וכו' (תוס' דמאי) מ"ש שמן וכו' הנ"ע בחדש וכו'" - (עפ"י פסחים כ' סע"ב?).

עבודה זרה ל' סע"ב¹²⁶: "אמר מר לא ישקה מהן וכו' (תוס' תרומות) והמביא וכו' כי מביא ההיא וכו'".

¹²⁴ ע"ש הערה .

¹²⁵ ראה גם ראש השנה י"ד ב' (עמ' הע' 1); (פסחים כ"ז סע"א בכיר"ג וש' "אמר מר ביטלה ע"ג גהלים וכו'"); ויבמות ע"ג ב' (לעיל פרק ג' הע' 29

¹²⁶ (בנא בתרא ה' ב': א"מ אין עושין וכו' - ע"ש).

זבחים ע"ד סע"א: "אמר מר מריבוא לשלשה וכו' (מוס' תרומות) פ"ט
שלשה וכו' מאי ב' דקתני וכו' ואבע"א וכו'".
מנחות נ"ה א': "אמר מר תורמין תאנים וכו' היכי דמי וכו' אמר רב
פפא ש"ס וכו' (ע"ש)".

ט ה ר מ

[גבת כ"ח א': "גופא בעי ר' אלעזר עור בהמה טמאה מהו שיטמא כוסמא
אהלין מאי קמיבעיא ליה אמר רב אדא בר אהבה וכו'"] - כל הסוגיא - כולל
מאמרו של ר"א - שייכת למשנת שבת שסו וכל היוצא מן העץ אינו מטמא כוסמא
אהלים וכו', ע"ש].
[פסחים י"ז א': "גופא רב אמר אישתבש כהני ושמואל אמר לא אישתבש
כהני וכו'"] - ר' מש"כ שם.
[שם פ"א ב': "גופא המוצא מת מושכב לרחבו של דרך וכו' (מוס' זבים)"]
- רק הברייתא בשלמותה ללא כל תוספת אמוראית].
סוכה י"ד א': "גופא כל ידות האוכלין שבססן בגורן מהורות וכו'
(עוקצין) מאי בססן ר' יוחנן אמר וכו' רא"א וכו' בשלמא לר"א וכו' ארשב"ל
וכו' - סוגיא איי"מ למשנת עוקצין שהזכרה קודם לכן בקצרה, מובאת בגופא
בהרחבה. 127
כתובות ט"ו ב': "גופא מצא בה תינוק מושלך אם רוב עכו"ם עכו"ם וכו'
(מכשירין) אמר רב ל"ש אלא להחיותו וכו' ומי אמר שמואל הכי וכו'"] -
מחלוקת רב ושמואל במשנת מכשירין שאין ענינה דין טהרות. אמוראי בכל
מאחרים המופיעים בסוגיא, כבר כאן הוסיפו דבריהם.
סוטה מ"ו א': "גופא אמר רב יהודה אמר רב הניח עליה עודה של שקין
פסולה ובעלה עד שתמשוך מיתבי עול אין לי אלא עול וכו' תנאי היא וכו'"]

- סוביא סתמית על מאמרו של רב לפרה ולעגלה ערופה.

קידושין נ"ז סע"א: "גופא כל צפור סהורה מאכלי לרבנא דה המסולחא

וכו' (ספרי דברים) ואיפוך אנא א"ר יוחנן משום רשב"י וכו'" - סוביא איי"ת.
דברי רבא¹²⁶ בסוף הסוביא נוספו בודאי כבר בסוביא כאן.

עבודה זרה כ"ג ב': "גופא גבי שילא מ"ס דר"א וכו' אלא מעמה וכו' "

- סוביא סתמית.

[חולין ק"ה סע"א: "גופא טיס ראשונים ואחרונים חונה (תוס' ברכות¹²⁷)

וכו'" - ראה מש"כ שם לסוביא כולת.]

שם קי"ט ב': "גופא שני עצמות ועליהן שני חצאי זיתים וכו' (אהלות¹³⁰)

אר"ל ל"ט וכו' ור"א וכו'" - סוביא איי"ת. דברי אפוראי בבל (רב אחא ב"י)
נוספו כבר בחולין שם. ראה מש"כ שם.

בכורות כ"ג רע"ב: "גופא בר פדא בסר פומא המורה עד לבו וכו' מ"פ

דנ"פ וכו' מן ראב"י אומר וכו' (בכורות) וכו'" - סוביא סתמית.

נדה ת' ב': "גופא א"ר יוחנן ספק סומא הנאה בידי אדם וכו' מיתבי

וכו'" - סוביא סתמית.

[שם שם: "גופא אמר זעירי מעת לעת שבנדה עושה משכב ומושב וכו' איני

וכו' אמר רבא וכו'" - הסוביא כולה שייכת לגדה שם.]

שם כ"ז ב': "גופא מלא תרוד רקב שנפל לתוכו עפר כ"ט סהור וכו'

(תוס' אהלות) וצריכא וכו'" - סוביא סתמית.¹³¹

*

שבת נ"ח ב': "אמר מר ביטלו עינבליהן עדיין סומאן עליהן (תוס'

כלים) לפאי חזו אמר אביי וכו' מתיב רבא וכו'".¹³²

¹²⁸ ראה מש"כ שם. ¹²⁹ ור' מש"כ שם בהע' 3.

¹³⁰ ראה מש"כ שם בהע' 1. ¹³¹ עיי"ש.

¹³² הפירושים מקדומים יותר בהמשך הסוביא - איי"ס הט, ר' מש"כ לסוביא שם.

שם ס"ו א': "אמר מר סנדל של פיידים סמא מדרס [ואשה חולצת בו

ויובאין בו בשנת וכו'] (תוס' כלים) הא לאו להילוכא ענדי אמר רב אחא ברע" 133 שכן הסייד וכו" - ראה מ"כ לסוגיא שם.

פסחים י"ז ב' 134: "אמר מר 135 ר"א לכל סמא (תוס' סהרות) למימרא

וכו' אמר רב יהודה אמר שמואל חזר בו ר"י רבינא אמר וכו' איבעיא להו וכו' ארנב"י וכו' רב גשי אמר וכו' 136 - מאמר של שמואל אמר שמקורו בטהרות. ימר דברי אמוראי בבל המאוחרים - מרבנחמן ב"י ואילך - נוספו כבר בסוגיא כאן. 137

שם ס"ז ב': "אמר מר זב וכל זב לרבנות בע"ק (ס"ז?) מטייע ליה לר' יוחנן וכו" - סוגיא טתמית. 138

יומא מ"ד ב': "אמר מר כך פורשין בשעת כהן דם כד כהן פשיה וכו' (תוס' כלים) מ"ל א"ר פדת וכו' אמר רב גידא ב"א ש"מ וכו' רבא אמר ש"מ וכו" - מאמרי אמוראי בבל נוספו כבר ביומא.

שם ס"א א': "אמר מר ממנות הראש אין פעכבות (בבעים) מ"ט וכו". מועד קטן ח' א' 139: "אמר מר יש יום שאתה רואה בו וכו' (תו"כ) מאי משמע אמר אביי וכו' רבא אמר וכו" - מחלוקת אביי ורבא בפירוש מדרש ההלכה לטהרות נוספה כאן במר"ק.

[נזיר מ' א' ושם מ"ב רע"א: "מנן התם שלשה מגלחין ומגלחתן מצוה נזיר וכו' (בבעים) א מ ר מ ר שלשה מגלחין ומגלחתן מצוה פשיטא וכו'"]

133 ע"ש הע' 7, 12.

134 ע"ל זרעים אמר מר: ערובין כ"ח ב' וע"ל פרק ג' הע' 28.

135 ע"ש הע' 1. ראה גם הע' 1 לס"ז רע"א. 136 שם י"ח א', ע"ש הע' 1.

137 ר' מ"כ לסוגיא כולה. - בשלשם קטעי הסוגיא (ע"ל הע' 6-135) שהם מעין דיון רצוף בתוס' סהרות ט"ה ה"י מתחלפים הנוסחאות בדפ' וכי"י, עם או בלי אמר מר.

138 להמשך הסוגיא ר' מ"כ שם. 139 ר' מ"כ למר"ק ה' ב' במע' 14א.

אמר ר' שר וכולם שבילחו וכו' אמר רב אחא בדר"א¹⁴⁰ ש"ס וכו' -

משנת בגעים השייכת גם למס' בזיר מתפרשת פיסקא פיסקא.¹⁴¹]

קידושין כ"ה א': "אמר ר' ¹⁴² רבי אופר אף הסירוס (בריימא בגעים)

סירוס דמאי וכו' ורבי לשון לא וכו' אמר עולא הכל מודים בלשון לעבין

סומא וכו' - פירוש סתמי לבריימא דנגעים שמבחינת הנושא שייכת גם לקי-

דושין. מאמרו של עולא, אפשר שמאמר אי"י הוא לטהרה.¹⁴²

שבועות י"א ב':¹⁴³ "אמר ר' ¹⁴⁴ מתה תפדה (תזס' פדה) וכי פודין

וכו' אמר רב מרשיא וכו' אמר רב כהנא וכו'."

עבודה זרה כ"ד א': "אמר ר' ישראל היו משמדין אהבה משעה שנולדה

(מוס' פרה) וניחוש וכו' אימא וכו' אמר ר' ¹⁴⁵ ישראל וכו' מנא ידעינן וכו' אמר רב כהנא וכו'."

[מנחות כ"ה א':¹⁴⁵ "אמר ר' רשבננים ושכמסורע וכו' (מוס' זבחים

ופרה) והתביא וכו'."]

חולין עכ"ד א': "אמר ר' חולקו לשלשה (כלים)¹⁴⁶ ורמיבחו וכו'

אמרי וכו'."

שם שם: "אמר ר' שיריו ברובו (כלים)¹⁴⁶ רובו דספח למאי חזי אמר

אביי וכו'."

כרייתות י"ב א':¹⁴⁸ "אמר ר' לא המירו לו וכו' (מוס' מקראות) מאי

קאמר אמר רב יהודה¹⁴⁸ ה"ק וכו' ק מ נ י ¹⁴⁹ המירו לה לעוברת וכו'

¹⁴⁰ ע"ש הע' . ¹⁴¹ ע"ל עמ' . ¹⁴² ע"ש רש"י ד"ה אמר ר' .

¹⁴² ע"ש מש"כ לסוביא כולה. ¹⁴³ ע"ש הע' 2.

¹⁴³ בבא בתרא ק"ב א', ע"ל ; ר' גם שבועות ר' ב' (ע"ש הע' 10 לה' ע"ב.)

¹⁴⁴ ע"ש הע' 3. ¹⁴⁵ ע"ש הע' 10. ¹⁴⁵ (ר' זבחים ק"ב א'.)

¹⁴⁶ ע"ל עמ' . ¹⁴⁷ ר' מש"כ שם בהע' 7. ¹⁴⁹ ע"ש הע' 3.

¹⁴⁸ בכורות ל"א א': א"ם כל הבכורות וכו' - ראה מש"כ שם בהערה 1 לל"ד א'.

¹⁴⁸ ע"ש הע' 2.

(שם) מפני הסכנה וכו' אר"פ וכו' ק ת נ י 149 התירו למגע טמא מת וכו' (שם) אמאי סהור וכו' אמר ר"נ ארב"א וכו' - הברייתא נלמדה כבר כנראה בימי רב יהודה שם. 150

נדה ל"ד ב': "אמר מר שכבת זרע של ישראל וכו' (תוס' מקואות) מפורט דבצי רב פפא וכו'".

שם ב"ה ב' 151: "אמר מר יכול אעפ"י שלא נבע וכו' (תו"כ) - עי"ש.

ה מ ש ר ד י ו נ ו ת ר ס פ ת פ י ר ו ש . כבר העירו הרא-
שונים, ובעקבותיהם בעלי הכללים, שהתלמוד נוהג לפעמים לחזור ולדון בגופם
של מקורות שהובאו לצורך הסוגיא, בדומה לסוגיות "גופא" ו"אמר מר", גם
גלי מובנים אלה. 152 לעתים חוזרים ומביאים פסקא - או כמה פסקאות זו
אחרי זו - מן המקור שהזכר קודם לכן ומפרשים אותה. מקור שהובא בגלל
פסקא או פרט שבו, מפרשים בו גם פסקאות ופרטים שאינם שייכים לכאן.
רגיל גם שממשיכים לדון במקור הסוגיא כאילו בהמשך ישיר לסוגיא העיקרית,
אעפ"י שהמשך דיון זה כבר אינו לצורך הסוגיא. נושא שהזכר לצורך הסוגיא
מספלים בו גם בפרטים שאין להם כל קשר לסוגיא. ולא רק בסוף הסוגיא חוזרים
ודנים בהם אלא גם בתוך הסוגיא מרחיבים ומוסיפים פירושים ודיונים שלא
לצורך מהלך השקלא ומריא. האנחנה בין פהלכה העיקרי של הסוגיא לבין תוספת
דיונים ופירושים שלא לצורך, לפעמים אינה פשוטה כלל. 152 מכל מקום גרסום

150 ואפשר שהיא היפה בקובץ ברייתות גם מחוץ לטהרות, ר' מש"כ שם בהע' 8.
(שם י"מ א': א"ם הלך בראשון וכו' - עי"ש ור' המקבילה שבשנועות
י"מ ב').

151 שם ב' סע"ב בכי"מ (עי"ש הע' 7) - עי"ש!

152 הראשונים מעירים לפעמים במקומות שחסרים ציונים אלה (ר' גם הגהות דק"ס
תענית ר"ע 8). מרובים גם שינויי הנוסחאות, במקומות שהמובן ישנו בדפ'
חסר בכי"מ ולהיפך. על שנויים אלה לז"ם הערתי בד"כ לעיל בהערות (ר' גם
לעיל הע' 111).

152 ראה לעיל הע' 101. - ור' גם להלן פרק ב' והע' 96 שם.

כאן את הבולטים בין הפירושים שנוספו למקורות ז"ם והדיונים בנושאים אלה שאינם לצורך הסוגיא, ואפשר היה להניח שלא בהקשרם הנוכחי אלא לגופם ובמקום-רם נאמרו.

כל התופעות הללו במצאות בחלמוד בקשר למקורות ולנושאים מכל הסדרים, ואעפ"כ נראה שהן רבילות במיוחד בקשר למסכתות שאין עליהן שלטון¹⁵³ כדי להוסיף בהן פירושים¹⁵⁴. בולטים ביותר הפירושים הקצרים והפשוטים המסלולים לעתים קרובות למשניות ולבריימות שהונאו מס' ז"ס. מרובים הפירושים העג-יניים וההבהרות הקצרות לגופם של המקורות ללא כל קשר לסוגיא בה הם מובאים בהרבה מהם אין כל חידוש אלא הסבר ההלכה, טעמה או מקורה, ואף פירושי מלים. לעתים מוסיפים רק מדרשי הלכה מובאים המסבירים את טעמן של ההלכות, אעפ"י שאין בכך כל נפקא מינה לענין הסוגיא. לפעמים מוסיפים גם מאמרי אמוראים למשניות ובריימות דז"ס שאינם פירוש ישיר ואינם לצורך הסוגיא. הוספות אלו מבוזרות ביותר, במוכנן, בלשונן ובדרך קישורן לסוגיא. הן באות בתוך הסוגיא - ואף בגוף הטקסט המצוטט¹⁵⁵ - או בסוף הסוגיא, בשם אמוראים קדומים ומאוחרים, אי"ם ובבליים והרבה מהם נסתם. אין כל טעם בחלוקתן לסוגיות, הצד השווה שכולן שאין הן מהוות חלק אינטגרלי מן

(המשך להערה 152א)

בסעיף זה רשמתי רק פירושים ותוספות שאינם שייכים לסוגיא כלל, אבל למעשה לכאן שייכות סוגיות רבות בהן ממשיכים לדון באופן טבעי בעניני ז"ם שהמורדרו בסוגיא, אבל אין כאן עיקר מקומם (סוגיות מקומיות) והחלקים המאוחרים של הסוגיות האיו"ם המקוריות (עצמאיות), וכן סוגיות שלמות ("סוגיות עצמאיות" - לעיל עמ' ואילך, ועי"ש סוף הע' 98) ובירורים בהלכות ז"ם (לעיל עמ' והע' 55 שם) הנמצאים במקומם הנוכחי רק משום שהזכרו כבר בדרך זו או אחרת עניני ז"ם. למעשה, לפי דעתי, כל דברי אמוראי בכל שאינם חלק מן הסוגיא המקומית בחזקת המשך דיון ותוספת פירוש הם. - ראה להלן עמ' ואילך.

¹⁵³ בהשוואה למקורות ולנושאים מסדר אחד במשנהו. התוספות וההערות למקורות בנושא הנדון במקומו, שייכים בסופו של דבר כמעט תמיד לשם ושם מקומם, גם אם אין צורך בהם באופן ישיר לסוגיא שבה הם מובאים (ר' גם לעיל הע' 107). - ר' א. וייס, על היצירה עמ' 136 ואילך, וכל הענין טעון עוד בדיקת יסודית.

¹⁵⁴ ראה לעיל עמ' 82 ואילך. ¹⁵⁵ כרגיל בש"ס, ראה למשל רש"י מגילה לא"א א' ד"ה ה"ג.

הסוגיא, ואם נוציא אותן לא יפגם כלל מהלך הדיון. גרסום כאן את המוספות לענייני ז"ם לפי סדר הש"ס, 156 קצרות וארוכות, וזרות בודדות ודיוגים שלמים. גבדוק אותן ונראה האם הן מתפרשות כהוספות שבאמרו בו במקום שהן נמצאות לפנינו או שמא פירושים מקוריים הם לס' - ש"ט שהובאו לכאן, למקורות שהזכרו בסוגיא, 157.

ז ר ע י מ

ברכות (ל"ה ב' וש"ב וארכב"ח אר"י וכו' - דא"ר יבאי אין הסבל וכו', 158); שם מ' ב' (דמנן הקליין שבדמאי וכו' - שיתין ארכב"ח א"ר יוחנן וכו', 1); (מ"ז א' וש"ב דמנן מאכילין וכו' - ואמר רב הונא וכו', ע"ש 159) שם סע"א וש"ב (דבר"א אר"ל מע"ר וכו' - א"ל ר"פ לאבני אי הכי וכו'). שבת י"ז רע"ב (בידולי מרומה מרומה - מ"ס א"ר חגיבא וכו', 1) אפר רבא וכו', שם כ"ב סע"א (דתניא אר"ש מפני ד' דברים וכו' - אטו כוליהו וכו', אמר רבא 160 וכו'); שם קי"ח א' וש"ב (והא דמנן אין פוחתין וכו' - מאי פרנסת לינה אר"ש וכו', 161).

עירובין (כ"ז ב' והמביא בן בג בג אומר וכו' - א"ר יוחנן מאן דמתרגם וכו', 1) במאי קמיפלגי וכו' מאי ביבייהו אפר אבני וכו' אלא אפר רבינא וכו', שם כ"ח סע"א (והמביא הפול והשעורה וכו' - זרע גרגיר למאי חזי א"ר יוחנן וכו', 161); שם ל"ד ב' (דמביא הקנין והעוזרדין וכו' - וקידה מין ירק הוא והמנן אין מרכיבין וכו' אר"ש וכו').

156 הציונים הם בד"כ למחילת הסוגיא (בהתאם לחלוקה שבגוף העבודה), הפרש שגרסו לו כאן נמצא לפעמים להלן בעמוד או בדף הסמוך.

157 גם כאן הקריטריון העיקרי הוא הסדר הכרונולוגי, ראה לעיל עמ' הסתפקתי בזיון מראי מקומות, קטעים שכבראה אין מקורם כאן בסוגיא צוינו בסימן קריאה - לפרטים ראה בנספחים. בסעיף זה לא היה בכובתי למצות את החומר כולו, שהוא כאמור מרובה מאד, רשמתי הרבה ובודאי אפשר להוסיף עוד (ובמיוחד לזרעים). מכל מקום גרסם כאן כל קטע שלדעתי אפשר היה אולי לראות בו חומר ב ב ל י מקורי לז"ט. לכל מה שלא גרסם כאן ראה מ"כ עליו בנספחים בעמודו. 158 ראה ב"מ פ"ז סע"ב. 159 ר' להלן עמ' 201. 160 ע"ש הע' 1. 161 ע"ש הע' 2.

פסחים כ"א רע"א (חנית של מרומה וכו' - א"ר יוסי ב"ח מחלוקת וכו' ו?)
 האי וכו' אמר רבא¹⁶² וכו' רב הונא בדר"י אמר וכו'; שם כ"ב סע"ב
 (לדמניא לכם לרבות וכו' - מ"ס דמ"ק וכו'); (שם ל"ה א' ריבנ"א קרמית
 חייבת בחלה - מאי קרמית אמר אביי וכו' אר"פ וכו', עי"ש); שם ל"ו ב' ור"ג
 (דמניא בכורים אסורין לאונן וכו' - מ"ס וכו'); שם ל"ז ב' (מדיניי הסעיטה
 וכו' - דמ"ק מ"ט וכו' אר"י אמר שמואל וכן אר"י¹⁶³ ואיתיבא ריב"ל כסח-
 לוקם בזו וכו' עי"ש); שם מ"ב ב' (מניא א"ר יהודה וכו' - וסבר ר"י וכו');
 שם מ"ה ב' (דמניא רא"א וכו' - בעי ר' ירמיה וכו', עי"ש); שם נ"א ב'
 (מאי ר"ש דמניא רא"א כל הספיחין אסורין וכו' - ופרוייהו אליבא דר"ע וכו'
 במאי קא מיפלגי וכו', עי"ש).

יומא י"ב א' (דמניא אין משכירין וכו' - אמר אביי ש"ס וכו').
 סוכה (ל"פ סע"א דמניא אין מוסרין דמי פירוש שביעית וכו' - מפי
 רב ששת וכו' ו?)¹⁶⁴; שם פ"ד ב' (אמר אייבו וכו' - וקשושי מי שרי וכו'
 אמר רב עוקבא ב"ח וכו'¹⁶⁵); שם פ"ז ב' (דמניא ולקח הכהן הסנא וכו' -
 מ"ס דראב"י וכו').

ביצה ה' סע"א ור"ג (ומניא כרם רבעי וכו' - ואמר עולא ואיתיבא
 רבנ"ח א"ר יוחנן מ"ט וכו' עי"ש), י"ג א' (אמר אביי מחלוקת וכו').
 מענית ו' ב' ור"ג (דמניא כאימתי כל אדם מותרין בלקט וכו' - מאי
 נסושות א"ר יוחנן וכו' ר"ל אמר וכו'); שם שם (דמניא עד מתי בהגין וכו'
 - מ"ס וכו').

מועד קטן ב' ב' ור"ג (המנכס והמחפה בכלאים וכו' - מ"ס דר"ע וכו');
 שם ב' א' (והמניא שוך לא תזרע וכו' - וקשוש בשביעית מי שרי וכו'¹⁶⁵).

¹⁶² עי"ש הע' 8. ¹⁶³ עי"ש הע' 5. ¹⁶⁴ עי"ש ובהע' 2 שם. ¹⁶⁵ עי"ש.

יבמות ע"ג רע"ב (ואסורין לאונן ור"ש מתיר¹⁶⁶ - מג"ל וכו'¹⁶⁷,

חייבין בביעור - וכו', משא"כ בתרומה - וכו', עי"ש); שם ע"ד א' (דארי"ל
אר"ס מגין למע"ש שבטמא וכו' - ממקיף לה מ"ז וכו' א"ר הונא בדרי"י וכו'
רב אשי אמר וכו'); (פ"א-פ"ב עי"ש); (פ"ו רע"א דתניא תרומה לכהן וכו' -
ס"ט דר"מ א"ר אחא בד"ר משמיה דגמרא וכו', עי"ש); (שם קי"ג סע"א דתניא
ר"ב פשוט ד"א מרומה חרש וכו' - בעי רב אשי וכו', עי"ש). (סוטה מ"ה א'
לר' יהודה נמי וכו' - בעי ר' ירמיה וכו'). (ביסין ז' פע"ב דמגן עפר
חולין וכו' - ה"ר זירא עביץ בקרב וכו' אמר רבא וכו' דתניא איזהו ארץ
וכו' - ורבנן? וכו', עי"ש). (קידושין מ"ד ב', עי"ש).

בבא קמא כ"ט א' (ותמן כרם דבעי וכו' - סימנא כי אדמת וכו'),
שם צ"ז ב' (מ"ש אין מחללין וכו' - והתניא התקינו וכו' א"ר זירא וכו',
עי"ש); שם קמ"ו ב' (עי"ש). בבא בתרא (פ"א-פ"ב, עי"ש); שם צ"ו א' (דתניא
הבודק וכו' - מאי קאמר א"ר יוחנן וכו' וריב"ל אמר וכו' ? עי"ש); שם
קנ"ו ב' (דתמן המקיים קוצים וכו' - א"ר הניבא ס"ט דר"א וכו'). סנהדרין
י"ב א' וש"ג (דתניא אין מביאין ידק וכו' - מאי בינייהו א"ר ירמיה וכו').
מכות י"ט ב' (יחיב ר' חנינא ור"ה וכו' ! בעי ר"פ וכו'). (עבודה זרה ז'
ב' תניא אידך¹⁶⁸ נהום המדי אומר וכו' - והאיכא ר"א וכו').

סנהות ל"א א' (תניא ארש"ש וכו' - קסבר וכו'). חולין ו' א' (דתמן

הלוקח יין וכו' - ולא בזרו וכו' ולחלוסי לא מיישינו וכו', עי"ש); שם
קל"א סע"א (ד' סנהות שבכרם וכו' - דכמ' וכו' א"ר לוי וכו' ! ג' שבתבואה
וכו' דכמ' וכו', דכמ' וכו', מ"ס וכו', דכמ' וכו', ס"ט וכו', דא"ר אילעא
וכו' !); (שם קל"ז א' דתניא לקס קצירך וכו' - ר"י היינו מ"ק וכו' א"ל
רב אחא בד"ר לרב אשי מודה ר"י וכו' א"ל רבינא לרב אשי אננ"ת וכו', עי"ש).
מסורה ל"ד א' (ורמינמו האורג מלא הפים וכו' - ליבטל שק ברובה וכו', עי"ש).

¹⁶⁶ עי"ל הע' 125. ¹⁶⁷ פסחים ל"ו ב'. ¹⁶⁸ עי"ש הע' 2.

נדה ח' א'-ב' (והתבן הורד וכו' וא"ר פדמ וכו' וא"ר זיקא וכו' -
א"ל ר' ירמיה לר"ז ואת לא תסברא וכו' א"ל ההוא סבא הכי א"ר יוחנן וכו' ו);
(שם ב' והאר"כ תנא ג' בתולות הן וכו' - ג"מ וכו'); (שם מ"ז א', עיי"ש¹⁶⁹);
שם ב' א' וט"ב (דמנן כלל אמרו וכו' - אוכל למעוסי וכו', עיי"ש).

ט ה ר ת

ברכות¹⁷⁰ י"ט א': (דמנן חתכו חוליות וכו' - מאי עכנאיי אמר רב
יהודה אמר שמואל וכו' ו¹⁷¹); שם כ"ח א' (דמנן בו ביום וכו' - וכל דפריש
מרבא פריש); שם ל"ט א' (דמנן זית שאמרו וכו' - (ו) אמר ר' אבהו וכו' ו?);
שבת (י"ג א'-י"ז ב' - ראה מש"כ לסיכום סוגיות י"ח דבר¹⁷²); (שם
כ"ו ב': - דכו"ע מיהת ג' על ג' וכו'); שם כ"ט סע"א (דמנן פחות פג' על
ג' וכו' - (ו) אמר עולא ואיתימא רבנ"ה אר"י וכו' אמר רבא וכו'¹⁷³);
שם ל"ה דע"א (דמנן כוורת הקש וכו' - אמר אבוי ש"ם וכו'¹⁷⁴); שם ס"ד א'
(מוסף שק על הנבד וכו' - אמר בגד וכו' למאי חזי א"ר יוחנן וכו' ו¹⁷⁵);
שם פ"ג ב' (דמנן שלש עגלות הן וכו' - (ו) א"ר יוחנן וכו' ו¹⁷⁶); שם קכ"ב
ב' (פשוטי כ"ע וכו' - מ"ט וכו'); שם קכ"ה א' (דמנן נמנו ע"פ הבור וכו'
- ובמאי קמפלגי); שם קמ"ד ב' (דמניא ר' יעקב אומר וכו' - מאי ביבייתו
וכו'); שם קנ"א א' (דמניא כוותיה דרב עיר שישראל וכו' - מאי רשות אמר
רב יצחק ברדריי וכו' ו¹⁷⁷).

169 ר' להלן פ"ו הע' 108. ¹⁷¹ אבל ראה מש"כ לב"מ ג"מ א' הע' 2.

170 לברכות ב' סע"נ ר' מש"כ בפגים ובהע' 4 שם (ועי"ל הע' 98).

172 המאמר הגבלי היחידי שלכאורה שלא לצורך הסוגיא נאמר, ס"ז ב' ו רב
משרטא, ס"ט - עיי"ש.

173 עיי"ש. ¹⁷⁴ גם שם ג"ח סע"א הע' 2. ¹⁷⁵ עיי"ש הע' 5.

176 עיי"ש הע' 8-9. ¹⁷⁷ ראה מש"כ שם.

עירובין ד' ב' (דא"ר יצחק ד"מ וכו' - וליגזור במי וכו' ¹⁷⁸); שם
 כ"ב ב' (מ"ש שבילי בית גלגול וכו' - ואיזהו שבילי ב"ג אמרי דבי ר'
 ינאי וכו' ¹⁷⁹); שם כ"ט סע"ב (והמניא רשבא"א וכו' - אנע"ל וכו' מ"ש וכו'
 אמר אביו וכו').

פסחים י' א' (דמנן שבי שבילין וכו' - אמר רבא ¹⁷⁹ ואיתימא ר'
 יוחנן וכו' ¹⁸⁰); שם מ"ז א' (דמניא ספק משקין וכו' - וסבר ר"א וכו'
 ארנב"י וכו' ¹⁸¹); שם כ"ו א' (שכן עליהן עורף וכו' - מ"ס אר"פ וכו'); שם
 ס"ז א' (- מאי חומריה דזב מטמא מת וכו' מאי חומריה דמצורע מזב וכו');
 שם ע"ה א' (מכות אש וכו' - לאיתוויי וכו' ¹⁸²); שם פ"ו א' (דמנן ב' אמות
 וכו' - ודמתי ל"ל וכו' ¹⁸³); (שם צ"ב א' וש"כ דמנן ושויין ב"ש וב"ה
 שבודקין וכו' - (מאי בודקין) אר"י אמר שמואל וכו' ¹⁸⁴).
 יומא (נ' א' מנ"ה שבעת ימים וכו' ¹⁸⁵ - ולמה וכו' מ"ס וכו' מ"ש
 וכו', ע"ש); שם י"א ב' (ובית הכנסת מי מטמא בנגעים וכו' במאי קא
 כיפלני וכו' ¹⁸⁶); שם י"ד א' (דמניא והזה המהור וכו' - מ"ס דר"ע וכו');
 שם פ"ד סע"ב (אם רוב כותיים כותי - למאי הילכתא וכו' ¹⁸⁷).

¹⁷⁸ גם במקבילה שבגדה ס"ז רע"ב.

¹⁷⁹ (במקבילה שנכתובות כ"ז א' "ואמר רבא וכו'" - ע"ש הע' 1, 2 ו-6).

¹⁸⁰ וראה שם דמנן הנכנס לבקעה וכו' ובהערות שם.

¹⁸¹ ולהלן שם י"ה א' ר' יוסי ור"ש אומרים וכו', ע"ל הע' 7-135. ראה
 מש"כ שם לסוגיא כולה (ס"ו ב'-כ' א').

¹⁸² ראה גם חולין ח' א'.

¹⁸³ גם במקבילות שבמנחות צ"ה א' ובכורות ט' א'.

¹⁸⁴ ראה מש"כ לכרכות י"ט ב'. ¹⁸⁵ ע"ש הע' 1.

¹⁸⁶ וכן מגילה כ"ו א' וש"כ.

¹⁸⁷ וע"ל "גופא" (מהרות: כתובות ס"ו ב').

סוכה י"ז ב' (כדמגן המקצץ מכולן וכו' - (ו) ארשנ"ל א"ר ינאי וכו' 187א).

מועד קטן ה' ב' (והתנן שלושה בית הפרס הן וכו' - מאי שדה בוכין רב יהושע ב"א ששמה דעולא אמר וכו' וסעמא מאי אמר [רב חסדא אמר] אבימי וכו' 188).

חגיגה ב' ב' (דמביא מעשה בר"י וכו' - מ"ט וכו'); שם י"ט א' (דמגן מקוה שנמרד וכו') אר"ב אר"ב מחלוקת וכו' 189 אמר עולא בעי מיביה מר' יוחנן וכו' 1); שם כ"ו ב' 189א (וכל כלי עץ וכו' - מ"ט וכו').
יבמות מ"ג א' (והא תגן מסרק וכו' - מ"ט אר"ה בר מנחם משמיה דרב אידי בדרי"א וכו' אמר אביי וכו' אמר ר"פ וכו'); שם ע"ב ב' (דמביא הכל כשרין לקדש וכו' - מ"ט דרבנן וכו'); שם קט"ז ב' וש"נ (- מאי מעשה שהיה (ד) אר"י אמר רב וכו' 1ז).

כתובות (כ' ב' תנ"ה המלוויות וכו' - מאי עיר וכו' אר"ז וכו' בשלמא וכו' א"ר חנינא וכו' 190); שם ע"ה ב' וש"נ (דמביא אם בהרת וכו' - מאי כהה אמר רבה וכו' 190א).

בזיר ט"ד א' (ת"ר כל הגיסלין וכו' - לאיתוריי וכו').

גיתין ה' טע"א (חייב במעשר וכו' והרוצה ליכנס וכו' ומקובל שדה וכו' לפאי הילכתא אמר רב ששת וכו' 191); שם פ"ו ב' (וקרצית שבשמיר וכו' - עי"ש).

187א שם כ' טע"ב - כ"א ב', ר' מש"כ לסוגיא שם. 188א ראה מש"כ שם.

189א מאמרו של ר"ב שייך לחגיגה משא"כ בעולא, עי"ש.

189א גם במקבילה שנמנחות צ"ר ב'. 190א עי"ל הע' 55 ומש"כ לסוגיא שם.

190א ראה מש"כ שם (עי' ב"מ פ"ו א'). 191א מאמרו של רב ששת אינו לטהרות.

קידושין כ"ה א' (-אמר עולא הכל מודים וכו'!?) ; שם פ' סע"א

(עיסה בתוך הבית וכו' אריב"ל וכו'!).

בבא קמא כ"ה (דמניא קרי בזב מניין וכו' - ומאן מנא וכו' 192); שם

ק"א ב' וט"ב (ורמינהי רביעי' דם וכו' - ואמרי לה וכו' ולא פליגי וכו').

בבא מציעא 193 ק"ה א' (מנ"ה פריצי זיתים וענבים וכו' = מאי פריצי

זיתים אמר רב הונא רשעי זיתים אמר רב יוסף ומאי קראה וכו' רבנ"י אמר

מהכא 194).

בבא בתרא ט' ב' (ודאמאן עלה מנ"ל וכו'); שם י"ט ב' (מיתבי קופה

מלאה מנן וכו' - האי חבית ה"ד וכו' 195); שם ג"ה א' (אין שם לא סצר ולא

חצב וכו' - ה"ד אר"פ וכו'); שם פ' ב' (דמנן כוורת דגורים וכו' - אר"א

מ"ס דר"א וכו' 196); (שם צ"ז א' : - אר"פ בפרה ששומה וכו'); שם קנ"ג ב'

(דמנן בקעה וכו' - אמר רבא ל"ש וכו' 197).

סנהדרין מ"ז ב' (מ"ש במצא אמה אומר וכו' - וקבר הנמצא מותר לפנותו

וכו'); שם ע"א א' וט"ב (דמנן ראבר"ש אומר וכו' - מ"ס דראבר"ש וכו');

שם פ"ו סע"ב (מאי כהה וכו' - מ"ס דראבר"ש וכו', עי"ש).

מכות ד' א' (מנ"ה חבית וכו' - מאי וכן וכו').

(עבודה זרה 198 ע' ב' מיתבי הפנימית של חבר וכו').

הוריות י' א' (דמניא ונתתי נגע צרעת וכו' - ולר"ש בגעי אונסין

וכו').

זנחים ל"ב ב' (כל הסמיכות וכו' - מאי קסבר וכו' אמר רב אדא ב"מ

וכו'); שם צ"ג א' (מודה ר"ע וכו' - לאיתויי וכו' 199).

מנחות ל"א א' (דמנן רמ"א וכו' - מכלל דמ"ק וכו').

חולין ת' א' (ומניא איזהו שחין וכו' - לאתויי וכו' לאתויי וכו');

192 עי"ש הע' 7. 193 ר' מש"כ שם פ"ד א' הע' 4. 194 ר' מש"כ שם.

195 ר' מש"כ שם על הסוגיא כולה (כמעט כולה המסך ותוספת הסברים).

196 ר' מש"כ שם לס"מ ב' בהע' 10. 197 עי"ש. 198 עי"ש כ"ג-כ"ד.

שם ס' ב' (מ"ש צלוחים וכו' - שאני אוסר וכו' ואריב"ל מ"ס וכו' 1); שם
ע"ה א' (דמנן דגים וכו' - מאי ביבייהו א"ר יוחנן וכו' בעי רב חסדא
וכו' 200); עכ"ד א' (תנור מחלתו ד' וכו' - וכמה כ"ש אדב"ר יבאי וכו' 1).
בכורות ז' ב' (דמניא דבש הזגין וכו' - סהור אלמא בעי מחשבה וכו');
שם כ"ב א' (מניא פיקה של שפי וכו' - מאי מפפיות אר"י א"ש וכו' 1); שם
ל"ד סע"א (ורמינהי מי שהיתה לו בהרת ונקצצה וכו' - בעי ר"פ יטהר מגן
וכו'); שם ל"ה א' (דמנן זו עדות העיר חזקיה אבי עקש וכו' - כ"ה בתוכו
גלה רחמנא וכו').

גמורה י"ב ב' (דמניא הקדים עפר דכו' - מ"ס דר"ש וכו'); (שם סע"ב;
ורבנן עד כמה כי אמא ר"ד וכו' - עי"ש).

גדה ב' ב' (דמנן מקוה שנמדד וכו' - רשניהם לא למדוהו אלא מסומת
וכו'); שם ז' ב' (דמנן אחורי כלים וכו' - מטכאין את המפקין ואפי' וכו'
ור"א אחורי כלים וכו' 200); שם כ"ז א' - כ"ח א' (עי"ש); (שם ל"ב סע"ב -
עליונו של זכ מנלן וכו', עי"ש); שם מ"ב ב' (מ"ש חומר בשכ"ז וכו' - שכ"ז
דמלוקה סומאתו מאי היא וכו'); שם מ"ט א' (א"ר אסי שובין כ"ה וכו' -
אפי"ז בדר"ב מ"ט וכו'); שם נ"ה ב' (דמניא וכי ירוק וכו' - מי האף אמר
רב וכו' ור' יוחנן אמר וכו' 1! עי"ש); (שם ע' א': שני מצורעים וכו', עי"ש);
שם ע"א סע"א (דמניא איזהו דם מבוסה וכו' - שפיר קאמרי ליה רבנן וכו').
רפמגו בסעיף זה כמאה וחמשים²⁰¹ "סוגיות המשך"²⁰² - דיונים,
פירושים והערות - שהן בבחינת תוספת והמשך לעניני ז"ס שהזכרו בסוגיא
הראשית. בדרך כלל מתפרשים הדברים בפשטות כמסופת דיונים והסברים שנאמרו

¹⁹⁹ ור' מש"כ שם לסוגיא כולה. ²⁰⁰ עי"ש ומש"כ בהע' 4 שם.

²⁰⁰ עי"ש הע' 10. ²⁰² ראה לעיל הע' 1.

²⁰¹ כחמשים "גופא" ו"אמר מר", וכמאה תוספות פירוש ודיוני המשך (ועי"ל
ס' הע' 157).

לאחר שמקורות ונושאים מס' ז"ט נלמדו כבר במסגרת ד' סדרים. "סוגיות"
שאינן מתפרשות כך - בד"כ משום שהן קדומות להופעת עניני ז"ט במסגרת זו
- ברובן של אמוראי א"י ובחלקן של רב ושמואל הן. אותם מאמרים בודדים בשם
אמוראי בבל שלכאורה אין לפרשם בהקשרם הנוכחי²⁰³, ככל הנראה אף הם
נמקדם לא לז"ט גופו באמרו. ונראה שאין בכל הש"ס כלל אף מאמר מן הסוג
הזה²⁰¹ שיהא בו משום עדות לתומך בבלי מקורי לס' ז"ט.

בפרק זה בדקנו את כל ה ס ו ג י ו מ שנבבלי העוסקות בעניני
ס' ז"ט בדרך זו או אחרת - לצורך הסוגיא המקומית ושלל לצורך זה, כגושא
עיקרי וכגושא צדדי, דיוגים שלמים והערות ופירושים בודדים. כל הסוגיות
ה ב ב ל י ו מ מתפרשות לדעתי כדיונים בעניני ז"ט לאחר שנוצר קשר
כלשהו בין ס' ז"ט לד' סדרים, ומקורן כנראה בהקשר זה. לא רק ב"פזביות
המקומיות", אלא גם ב"סוגיות העצמאיות" וב"סוגיות המשך", תמיד אפשר
להצביע על הקשר שהביא לעיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ט אגב לימוד הסדרים
האחרים. כל דיוני אמוראי בבל בעניני ז"ט הם בבחינת סוגיות מקומיות
וסוגיות המשך - כלומר, הם גוצרו מוך כדי דיון בעניני ד' סדרים או כתוספת
הסגר לעניני ז"ט שהזכרו במסגרת ד' סדרים. גם באומן סוגיות בבליים אשר
לכאורה היה נראה שמקורן בז"ט²⁰⁴, מתברר לאחר בדיקתן וגיתוחן שכנראה אין
הדבר כך.²⁰⁵ נכון אמנם שכמעט כל אחת מארבע מאות וחמשים ה"סוגיות" שברשמו

²⁰³ ל"נופא" ו"אמר מר" ראה לעיל הע' 114. לתוספת פירושו ודיוני המשך,
ראה זרעים: ברכות מ"ז א' וסוכה ל"ט סע"ב-רע"ב; סהרות: שבת קכ"א סע"א,
פסחים י' א' וש"נ, מו"ק ה' ב' (1), כתובות ע"ה ב' וש"נ, ביטין ח' סע"א-
רע"ב, וב"מ ק"ה סע"א (1).

²⁰⁴ "סוגיות עצמאיות" לעיל הע' 100 ו"סוגיות המשך" הע' 203.

²⁰⁵ לכל "הסוגיות" הללו ראה מש"כ עליהן במקומן ולהלן עמ' 256 ואילך
והערה 96 שם.

206 נפרק זה א פ ש ר שבמקור לס' ז"ס גופו נאמרה, שהרי הן כולן עוסקות בפירוש סקורות ובנידון נושאים מסדרים אלה שלא לצורך הסוגיא המקומית. אבל בעוד שכו"כ סוגיות ומאמרים איי"ס ושל רב ושמאל אין להסבירם אלא כסוגיות ומאמרים מקוריים לס' ז"ס, אין בידנו כל ר א י ה לעיסוקם של אמוראי בגל האחרים בס' ז"ס שלא בקשר לד' סדרים. 207

עד כאן עסקנו בבידוק ה ס ו ג י ו ת 208 הדנות בענין מעניני ס' ז"ס, כדי לראות האם מקורם של דיונים אלה בלימוד ס' ז"ס לבופם או שהם נוצרו במסגרת ד' סדרים. נעבור כעת לבידוק ה צ י י ס ו ר ת 208 של דברי אמוראים בנושאי ס' ז"ס, בהן השתמשו לצורך קושיא, ראייה, תירוץ וכד'. נבדוק האם עמדו לרשותם של בעלי הסוגיות - בין כסוגיות ז"ס ובין בדיונים בנושאים אחרים - דברים מקוריים לס' ז"ס מרבנותיהם הבבליים.

206 מלבד "הסוגיות המקומיות" - רע"ל עמ' 119 והע' 15-16 שם.

207 ראה להלן פרק ח'.

208 ראה לעיל פרק ד' עמ' 112 .

1. הציטטות

סוביות, קטעי סוביות ובעיקר מאמרים בודדים, מובאים לעיתים קרובות בתלמוד בניסוח המעיד על כך שהנאמר כאן "ציטטה" היא ממקום אחר. לסימון מובאות אלו משתמש התלמוד בלשונות ובמונחים מרובים,¹ אשר רובם ככולם לא נדקדקו ולא נחקרו עדיין כל צרכם.² לא מעטים גם דברי אמוראים - מאמרים בודדים וקטעים שלמים - המובאים אמנם שלא בלשונות-ציטטה, אבל מניסוח הדברים ומסהלך הסוגיא נראה שהדברים במקורם לא כאן ולא לענין סוגיא זו נאמרו. מאבני היסוד החשובות ביותר לבנין הסוגיא הם אותם מאמרי אמוראים אשר במקורם במקום אחר ולענין אחר נאמרו והתלמוד לדמו מהם - מקשה, מתרץ ומסייע - לענין הנידון בסוגיא הנוכחית. כשם שמשתמשים בלידור בושא הסוגיא ושיטות התנאים במשניות וברייתות מענין לענין, כמעט כך נוהגים במאמרי האמוראים.

¹ רב נסים באזן נהקדמתו לספר המפתח שלו, המוקדש בעיקר ל"הודעת מקום כל ההלכה נאמרה בתלמוד שלא במקומה ועיקרה", מונה "ב' חלקים" (ר' אברמסון, רנ"ג עמ' 4) של ציטטות ורמזות למאמרים ולענינים (מנאיים ואמוראיים) שעיקרן במקום אחר (ד' ע"ב - ז' ע"ב; ור' אברמסון, שם עמ' 36 ואילך). חלוקתו של רנ"ג לב' חלקים הוא בעיקר לפי דרך קישורם של הציטטות לסוגיא (פליגא, מסייע, ואפילו, מ"ס משום וכד') ולא כל כך עפ"י לשונות הציטטה (דאמר, והאמר, והא חרגמה, והא איתביה, כדדמי וכד') ומטילא אין הוא סיחד סעיפים מיוחדים ל"והוינן", "וקשיא" וכד', ומה עוד שבציטטות מסוג זה מפורש המקור שעליו נאמרו הדברים, ואין צורך לגלותו. חלוקתו של רנ"ג זכרופו נראים לעתים לכאורה מוזרים, אם רשימתו אפשר לצמצם בהרבה אבל אפשר גם להוסיף עליה (והדר ביה ר"פ, דאר"פ, מסתפקא ליה הא דאר"פ, קשיא ליה הא דר"פ ועוד) ואין לראות בה אלא סקירה כללית לדרכי ההבאות בתלמוד ("וינא החשבון יותר מנ' אבל שמים נ' חלק וכו'"). כאן אעיר רק, שנקשר לעניני זרעים ומתורות נמצא בתלמוד רק חלק מסוגי הרמזות והבימויים השונים הרגילים לציטטות.

² כל הענין טעון עוד בדיקה וחקירה יסודית לגופו. איני יכול במסגרת זו אלא לבעט בקוים כלליים בנושא גדול זה, ורק במדה שהדברים נראים כחשובים לענין הנידון כאן, בהתאם למה שנדמה לי כעולה מן הש"ס כולו. נפרק זה הרבתי לפעמים בהערות כלליות ובציונים ורמזות מן החומר המרובה הרשום

כידוע, אין התלמוד נוהג לציין את מקורות הציטטה, לא בהנאות ממקור-
רות תנאיים ולא בהנאות מדברי האמוראים, ומסתפקים בציונים הכלליים: "דמנן",
ו"התניא", "והא אמר ר"פ", "ואמרין" וכדומה, מבלי לציין למקורם של
הדברים.³ בעוד שבציטטות מן הספרות התנאית - ובמיוחד מן המשנה - עצם
הסובאה יש בה בדרך כלל כדי לגלות את מקורה, בומר ההפקיד של גילוי וציון
מקורות הציטטות והרמיזות האמוראיות לפרשי התלמוד שסרחו ב"הודעת מקום כל
ההלכה באמרה בתלמוד שלא במקומה ועיקרה" (הקדמה לס' המפתח לר"ב ר' ע"ב).
גם בסאמרי האמוראים שהובאו יחד עם משנה או ברייתא והם מוסבים עליהן, יש
בהם בדרך כלל משום ציון למקור המאמר, אעפ"י שאין כל נסחון שהאמורא שבמשו
הובא המאמר דן במשנה ובברייתא ופירש אותה דוקא במקורה, שהרי כמה וכמה
משניות וברייתות בתפרשו בתלמוד שלא במקומן העיקרי, בהקשר לסוגיות אחרות.³

אצלי בנושא זה גם שלא בקשר לז"ט, אבל רק כדי להדגיש כמה דברים הנראים
לי כחשובים במיוחד, מבלי לפרט ולפרט - כל פרט טעון עוד בדיקה כשלעצמו,
ואכ"מ.

³ כבר כתב ר"י חגיז בהקדמתו לעץ חיים (דפ' ורשא עם' 8): "דרך כל כותבי
ספרים בפרט ספר בדול רומזים ממקום למקום ואומרים כמו שכתבתי בענין פלו-
ני ועיין בפ' פלוני ולא במצא בכל הגמ' דבר זה אלא כדבעי' לסימור או
ואוקימנא לה ואינו מזכיר שום מקום וכו'".
ציונים מפורשים יותר להנאות מן הספרות התנאית, ולעמים לדברי
אמוראים, בדרך כלל אין כוונתם מראה מקום אלא ציון מהות המקור או ההקשר
הענייני של הדברים, כגון: "תנא דבי ר"פ", "תניא בסע"ר", "תנן גמי בבי...
כה"ג" וכדומה. גם במקומות שמוזכרים שמות המסכתות, אין הכוונה בדרך כלל
לשם המסכת אלא לענין (ר' למשל סנהדרין מ"ט ב'). במקומות המעטים שהכוונה
אמנם לשם המסכת, לא בא הציון לשם מראה מקום אלא במקרים בודדים בלבד,
כגון ביצה כ"ה א' (ראה מבא לבה"ט עם' 989-991 ור"ל"ג פו"ח ח"ב עם' 177).
גם "גבי... ור"פ ד... (ר' למשל סוכה כ"ג סע"א) אינו בעיקרו אלא ציון
הענין (ר' למשל פסחים ס"ט ב': "גבי מילה" - שבת; ובחולין י"ד ב': "ר'
יהודה דכלים" כמובן איגור מס' כלים), והשוה עוד "כדתנן באידך פרקין"
ו"כדאמרינן באידך פרקין" וכדומה. הציון ליומא שבתמיא כ"ז ב' כנראה קיצור
וציון סופרים הוא (ר' לוי Interp. עם' 14 הע' 2, עי"ש) וראה גם מנחות
ק"ה ב' ודק"ט שם. - ל"היכא אמר דר"פ" ראה מש"כ לעיל פ"ב הע' 66.

³ (ראה להלן הע' 29).

על אחת כמה וכמה, מאמרים שאינם מובאים יחד עם מקורות מנאיים או מאמרים שאינם מוסבים על מקורות כלשהם, אין בידינו בדרך כלל אלא לציין למקביל-מיהם, במידה שנמצאות כאלו בתלמוד במקום אחר, מבלי שנוכל לקבוע את מקומם המקורי. לא בכדי מתנצל רב נסים באון בהקדמתו לספר המפתח (ז' ב'-ח' א')

שבציובים אשר ציין בספרו "יבכך שחזר אותה השפועה כמו כן במקום אחר ויהיה ל ש ש ע י ק ר ה" - שהרי לא פעם אפשר אמנם להוסיף שהשמועה נמצאת "במקום אחר כמו כן" אבל קשה לקבוע להיכן עיקרה. ואף על פי כן אפשר בדרך כלל לקבוע, או לפחות לשער בדרך סבירה, את מקומם המקורי של המאמרים המצוטטים עפ"י ההקשר בו הם מובאים ועל פי מוכנס, וגם אם אין להם מקבילה בתלמוד. יתכן בהחלט שנוכל גם לגלות שמקורה של הציטטה אמנם במקום אחר, אבל לאו דוקא במקומו העיקרי של הנושא הנידון. יתר על כן, מעצם העובדה שמאמר מסוים מובא בתוך סוגיא בלשונות-ציטטה, אין לתלמוד סכך יותר אלא שאין מקומן המקורי כאן ו"עיקרו" במקום אחר, אבל "מקום אחר" אין פירושו דוקא מסכת אחרת ואפילו לא מסגרת של משנה אחרת. לא כל מה שמובא בתלמוד בלשונות ציטטה, כגון: "דאמר ר"פ", "והאמר ר"פ", "ואמרינן", "והאמר עלה" וכדושה, ב מ ק ו ס אחר באמר. כל מה שלא ב מ ה לך הסוגיא באמר מובא בלשונות ציטטה, אעפ"י שהדברים מעיקרא כאן ובמסגרת סוגיית המשנה הזאת נאמרו. "ציטטה" של דברי אמוראים בתלמוד פירושה רק שהדברים במקורם לא בהקשר זה ולא במהלך דיון זה נאמרו.

4 אין צורך כלל בדוגמאות למאמרים המרובים הסובאים בתוך שקלא וטריא בלשונות "ציטטה" - "דאמר", "והאמר", "ואמרינן" וכד' - השייכים מבחינת הענין למסגרת המשנה הנידונה, ואמנם הם נמצאים שם גם בפני עצמם (ואפילו: "כדאמר ר"פ...הכא נמי...") - אעפ"י שבדברי ר"פ על אותו סקור עצמו באמרו והאמר נמצא שם בסוגיא גם בפני עצמו בהקשר שונה במקצת, ראה למשל ב"ק ס"ח א'; "כדאמר רבא מכני ששנה בחטא"ב ששנה בחטא...כדאמר ר"ב פרס לשהקנה לל' יום ה"ב...") - עי"ש רש"י ד"ה כדאמר רבא וד"ה כדאמר ר"ב (ועי"ש ר"ח) ור' שם"ש בשם שיטה: "ק"ק לי דרבא ור"ב אהר מתניסא בופייחו אטרי למילמיהו לקמן בשמעתין וכו' ושם יש לחלק ששם דרבא ור"ב לא איירו לקמן באנפי בפשיהו אלא לדחות סיעתא דר"ש וה"ל כדקאמר רבא לדחות הסיוע ה"ב באמר למרץ מה שמקשים לרב", ור' מש"צ הרש"ש שם ובחולין קי"ט

כלומר, לא כל מה שמנוסח בלשון של ציטטה מובא ממקום אחר ואפשר שמקורו
כאן, וגם אם אין מקומו כאן אין אנו ידועים עדיין אם מקורו במקומו העיקרי
דוקא. לעומת זה, לא מעט דברים שלא נוסחו כציטטות ממקום אחר הובאו, ואין

א'. ר' גם מש"כ לעיל פ"ג הע' 66 "לכדר"פ... והיכ"א איממד הא דר"פ"). יש
ומאמר מובא כ"פ באותה סוגיא ובסוגיות קרובות לה דתמיד בלשון ציטטה, רק
שמום שהמאמר נבלע כבר בתוך השו"ס ואין צורך להחזור ולהביאו בפני עצמו.
אזינו כאן לדוגמאות אחדות מלשונות-ציטטה שונות, ואפשר להוסיף עליהן
כהנה וכהנה. ראה למשל ביטין ד' א': "מ ב נ רג"א וכו'". ו א מ ר
אני בעיירות הסמוכות לא"י וכו'". ו א מ ר ר ב ה ב ב"ה ת לדידי
חזי לי וכו'". מכלל דמ"ק סבר וכו'". מאי לאו בהא קמיפלגי וכו'". ושם ע"ב:
"מ ב נ רשנג"א וכו'". ו א מ ר ר' י צ ח ק פיר אחת היתה בא"י
וכו' לבוא ביחא וכו'". - המאמרים שייכים באופן ישיר למשנת ביטין רפ"א
ואעפ"כ גופה דשמעתא לא באמרה אלא בתוך השו"ס לסוגיות רבה ורנא, שם ס"ז
ב': "ה א א מ מ ר ע ל ה אמר עולא חלוק היה וכו'"; ור', גם
נכרות מ"ט ב' (ל א ו א מ מ ר ע ל ה - פעמיים); כך מובאים
גם מאמרי אמוראים ושו"ס עליהם, סנהדרין פ"ו ב': "ו ה א י ת מ ר
עזי גבינה בפנש וכו'". ו א מ ר י ב נ מסמיה וכו'". תולין ל"ב סע"ב:
"הדר ביה ר"ז ד ב ע י ר"ז וכו'". ו א מ ר י ב נ וכו'". נכרות
ס"ה ב': "ד א מ ר רבה בב"ה אר"י שנים שאכלו כאחת וכו'". ו ה ו י ב
נ ה מאי קמ"ל ו א ר"ז וכו'". כך יש לפרש כנראה גם במקומות
שהלכות שלמות וקדומות בנושא הסוגיא מובאות רק בתוך סוגיות מאוחרות
וכאילו אגב מירוצ לקושיא וכדומה, ראה למשל בזה י"ב סע"א "ואבע"א בשוי
הוה וכו'". ועי"פ בריה"א "כל הני אבע"א הלכתא ביניהו וכו'". וכך כנראה
גם בסוגיות מצוטטות על ברייתות השייכות לשם, כגון: ב"ס מ"א א', ב"ב
קל"ח א', סנהדרין פ"ה א' ועוד (ראה דה-פריס מרביץ ל"ה ע"א 256) ולפעמים
אולי גם בציטטות על משניות ממקום אחר, ראה למשל סוטה ל"ה ב' (ועי'
הלל הע' 29). - במקרים כגון אלה גבלעה "גופה דשמעתא" בסוגיא ולכן
לשונות-הציטטה. אפשר שנחלק מן הסוגיות הללו לא הגיעו אליהם המאמרים
אלא אגב הסוגיא, אבל לעמים בראה ש"גופה דשמעתא" השמט לאחר שהובאה כבר
בתוך הסוגיא ואין צורך לחזור ולהביאו (ראה מש"כ א. וייס, "ארץ ישראל"
ג' ע"א 191 לברכות ל"ה סע"ב [אלא שבדוגמתו, גם לפי נוסח קמץ אדלר
שפירסם שם, סוגית ר' ירמיה ור"ז משנית היא לסוגיא הקודמת - לפחות לפי
ניסוחה. כנוסחת כ"י אדלר במצא בקסמי גניזה בוספיים (קמברידג' ואוכספורד)
גימיר שלמות; "אל ר"י לר"ז ל ר ח ב"א ד א מ ר אני ראיתי וכו'".
וכן יוצא ברור כבר מנוסח הקמץ המקומע של וייס עצמו, עי"ש. עפ"י הקסמים
הנ"ל יש להשלים עוד כמה השלמות, ולא כוויס]. ור' מש"כ למשל לשבת כ"ו
סע"א הע' 7. - השמטות וקיצורים ע"י העורך (וספורים?) בכפולים מיותרים
יש למצא גם במקרים אחרים, ראה למשל מש"צ ר"י לוי Interp. ע"א 14
הע' 2 (וכן ניצה כ"ב א' ועוד, ור' גם מנחות פ' רע"א), ר"ה אלבק מרביץ
פ"ו ע"א 26 וראה גם א. וייס, על היצירה ע"א 353 (מקור נקצר ונשמט וכו'),
אעפ"י שנהרבה מקומות ובמקרים דומים הכפלו הדברים. אפשר שבכך יש למלות
חלק מן הציטטות החסרות לפנינו במקומן העיקרי (עי"ל הע' 16 ואילר),
כאשר הציטטה קרובה למקומה העיקרי ואין מה להוסיף למאמר שצוטט כבר בסמור.
יתכן שכן יש לפרש לא רק במקרים בולטים ככתובות ס"ז סע"א (ואמרינן)
וכדומה, אלא גם במקומות פחות ברורים ואפילו כאשר חלק מן הדברים הוזכר גם
במקומו וחלק אחר חסר שם (כמו כתובות י"ב ב' להלן שם י"ג א' וי"ד א')

ביניהם ובין מונאות במובחי ציססה ולא כלום, מלבד הניסוח הנגרם בד"כ
ע"י מננה הסוגיא וקישור המאמרים לדיון המקומי. למעשה, אין שום סימנים
חיצוניים ברורים לקביעת מקומו המקורי של מאמר, הדבר חייב להבדק בכל
מקרה לגופו וכשלעצמו - תוכן המאמר, שם אומרו, דרך קישורו לסוגיא,
מקבילות וכד' - ולא עפ"י לשונות "ציססה" למיניהן.

מאות מאמרי אמוראים בענייני זרעים ומהרות הובאו בארבעה סדרי המל-
מוד בדרכי הציססות השונות - עם רבלי ניסוחי ציססה מפורשים - כדרך שהוב-
או מאמרים מכל סדר אחר במשנהו. לכאורה כל המאמרים הללו נחזקת מאמרים
לס' ז"ס הם כל עוד ולא הוכח אחרת. ואמנם החוקרים שעסקו בשאלת תלמוד
של הסדרים זרעים ומהרות דנו בעיקר בחומר פן הסוג הזה ובמיוחד בסוגיות
ובמאמרים על משניות מן הסדרים הללו שהובאו בלשונות ציססה מובהקים, כגון
"והוינן בה", "ואמרין", "ואיתמר עלה", "מבן... ואמר ר"פ" וכדומה בלשו-
נות אלו. א.ה. וייס שהיה הראשון שטיפל בשאלה זו והסיק "שהיה להם תלמוד
על כל ששת סדרי משנה" מבסס מסקנתו זו על כך "שמצאנו בהרבה מקומות בגמרא
הנבילות שמביאים משנה מאחת מן המסכתות אשר אין לנו עליהן תלמוד ומביאים
אותה עם הפירוש שפירש בה אחד מן האמוראים במקום אחר ומכוון על התלמוד
שעשה בה האמורא הוא ב ע י ק ר ה מ ש ב ה ב מ ק ו מ ה . ומפורש
כן עוד יותר ברור כמה שנמצא לעצמים על משנה כזאת לשון "והוינן ב
בה" שהכוונה מנארת שרוצה לאמרו: כ ש ל מ ד ג ו מ ש ב ה ז ו
ב מ ק ו מ ה ע ש י ג ו ר ה ו י ה כ כ ו כ ר "5. ובהערות שם מציין
לעשרה מקומות נש"ס בהם מצא הבאות מן הסוג הנ"ל למשניות מס' ט ה ר ו מ,6

וכיו"ב, וכן במקרים כגון ב"ק כ"ט ב' גדה ר' א' ועוד).

5 דור דור ודורשיו6 ח"ב עמ' 204 והע' 1 שם.

6 מהו רק א ת ת בלשון "והוינן בה" (חגיגה כ"ג א'), אבל במבא לספרו
משפט לשון המשנה עם' 11 הע' ב', שכבר שם העיר לעבין זה, מציין לסוגיות
"והוינן" בוספת (שבת קי"ב א') ומוסיף שם: "ואם סתמא דגמ' אמרה כן מוכח

אבל אף לא אחת לס' זרעים.⁷ בדרך זו הלכו גם הנאים אחריו, אספו מן
הבבלי⁸ מספר מאמרי אמוראים לס' ז"ם המצויינים באופן בולט בלשונות
פורמליים של ציטטה, בהם אפשר לקבוע "מיד מסגנון הלשון" שמקורם בתלמוד
לס' ז"ס, מבלי שיהא צורך לבדוק את הסוגיות עצמן. גם א. וייס, במחקרו
על תלמוד בבלי למסכתות שאין להן גמרא,⁹ אסף סוגיות ומאמרים לס' ז"ס
אשר "מנקודת מבט הפורמלי היא ערשה רופפת של תוספת הגובע ממקור אחר",
ובעיקר - מלבד סוגיות "תבן התם"¹⁰ - "תבן...ואמר", "והוינן בה",
ו"אמרינן" וכדומה ביטחונות אשר "מנקודת מבט הפורמלי" "החומר שם גובע
כנראה ממקום אחר".¹¹ ואף הוא הגיב למסקנא שבתלמודם של ישיבות בבליים
מסוימות "היה מ ל ס ו ד גם למסכתות אלו שאין להן גמרא בתלמודנו
אנו. ו מ ל ס ו ד י מ אלה היו המקור שממנו גובע החומר הבבלי האחר
פעמי המסכתות מן המסכתות שאין לבן עליהן תלמוד".¹² כתוצאה מכדיפת

שכני מדרשא של מסדרי התלמוד היו בה הוריות האלה ופרקם
ומסמא למדו זה הסדר באסיפת חכמים לחכמית הסדור (?) ועשו בו הוריות
כנשאר סדרים וכו'". יתר ציוניו הם מן הסוגים: "תנן... ואמר ר"פ" ("רע"כ
על אומה משנה אמרה כן כשלמדה בבית מדרשו"); "תנן... ובעי ר"פ"; "תנן...
אמר עלה"; "והיכא אמר דר"פ" ועוד סוגיא אחת בלוי טרמין מיוחד אבל
הוא "מיד מסגנון הלשון שמקור מקום הפסוק ההיא בצלמיה ובעמקה לכאן".
ו"מכל אלה הורבה כיו"ב" אנו רואים שביין אסורא י
א"י וביין אסורא י בבל היה להם מלסוד ומימרות
והוריות בסדר שהיה כמו בשאר הסדרים". אבל יצוין כבר כאן שמי"א ציבור
של א.ה. וייס שמונה של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הו, ורק שלשה בשם כל
מאורי בבל האחרים (שבאחד מהם ט"ס בדפוס, עי"ל הע' 15) - ראה עוד להלן
פרק ח' הע' 46.

⁷ עיקר סטוכיו של א.ה. רייט הם: "קבלת הגאונים" ו"תלמוד כלים" שבמיה"ב
לטהרות (ראה לעיל פרק א' עמ' והצ' 36 שם) - ולכן כנראה הציונים
לטהרות דוקא.

⁸ נירושלמי לא חפשו כלל, לא מאמרי אמוראי בבלי לס' זרעים ולא מאמרי אמוראי א"י רנבלי לס' טהרות. - ראה להלן פרק ז'.

⁹המהירות התלמוד בשלמותו עם' 129 ואילול. ¹⁰ע"א ע"מ' 122.

11 שם עם ' 134-5 ושם עם ' 142 רא"ל.

¹² שם עם' 169. - א. וייס הרחיב בהרבה את היריעה ואסף חומר רב, אבל גם הוא רחוק מלמצוא את החומר כולו, ראה להלן עם' 291 ואילך.

סוביות "והויגן בה" בש"ס בכלל, הגיע בזמן האחרון גם ב. דה-פריס ז"ל¹³ לידי המסקנא ש"יוצא כמעט בבירור שהייתה קיימת בשלב מסוים (עד דור רביעי, דנה) ג מ ר א מ ס ו ד ר ת על מסכת זרעים ומהרות", וכי הסוביות הקטנות הפותחות ב"והויגן בה" שמבוססות על משניות או ברייתות מהסדרים זרעים ומהרות אפשר לשער שבלקחו מ ג מ ר א ק י י מ ת בשלב מוקדם על סדרים אלה".¹⁴ כלומר, לכל הדיעות הג"ל הסוביות המבוססות לא רק שהן מעידות על העיסוק בסדרים ז"ס ופירושה לגופה, הן מעידות גם על "תלמוד" ו"גמרא מסודרת" שבהם מבססים האמוראים והתנאים את המסורת. והואיל וכך, שוב אין צורך לבדוק אם מוכן הציטטות, את מוצאן ומקורן של הסוביות, ועל אחת כו"כ מלבדוק אותן בכי"י ולנתח את דרך המהורות.¹⁵ אלא שהנחה עקרונית ויסודית זו כשלעצמה לא הוכחה כלל.

מאז ראשית המחקר הסודרי של התלמוד הבבלי העירו החוקרים¹⁶ על הסוביות המבוססות והרמוזות, בהן מצאו עדות לחומר אמוראי שבלמד ובמסר בישיבות האמוראים יחד עם המקורות התנאיים - בהקשר זה העירו בעיקר על סוביות "והויגן בה"¹⁷ והדומות להן. לסוביות אלו, בהן מבטא תלמודה של

¹³ מרבין ל"ה עם' 256 ועם' 267.

¹⁴ וכל זה על סמן חמש סוביות לשני הסדרים גם יחד (מס' 1, 2, 4, 5, 6 - עם' 256, ואיני יודע מדוע הושמט מס' 8). לאלו אפשר היה עוד להוסיף: עם' 257 מס' 5 (תוס' זביס?) ומס' 6 (תוס' ערלה). - אבל כמובן אם יוצאים מן ההנחה ש"והויגן בה" ציטטה היא מ"גמרא מסודרת", מספקת גם סוגיא אחת מס' זרעים ומהרות כדי להוכיח קיומו של תלמוד לסדרים אלה.

¹⁵ כך למשל, בשתי הסוביות "והויגן בה" שציין א.ה. וייס (לעיל הע' 6) אפשר היה להוכיח כבר בכדיקה ראשונית שנאחת מהן (שבת קי"ב א') אין בכי"י "והויגן בה" כלל, ואילו השניה (חגיגה כ"ג א') כבראה סוגיא מלאכותית היא שנוצרה במקום בו היא גמזאת - ראה מס"כ עליהן במקומן. דה-פריס אמנם כבר העיר על כך (שם עם' 6-255), אבל אם כך לא נותרו לו לס' מהרות אלא שתי סוביות בלבד (לעיל הע' 14), והללו אינ"ה הן! וכיצד אפשר להסיק מהן שהיה תלמוד בבלי "מסודר" לסדר זה? גם לס' זרעים רק אחת מן הסוביות ערשם דה-פריס (יבמות צ' א'-גיטין ג"ד א') בבלי - ראה מס"כ עליה להלן עם' 180.

¹⁶ רז"פ M.G.W.J., X עם' 191, סבא הירושלמי מ"ז ע"א-ב' וראי לוי Intorp עם' 14-13 שהרבה בציגים ומיעט בדברים, כדרכו הזמירה. ¹⁷ השורש "הוי" משמש במשמעות: דיוק, עיון (ר' ב"ב ח' טע"א: "וקא מעיין

מסכת אחת את "תלמודה" של מסכת אחרת, חשיבות רבה מכמה בחינות, ובראש וראשונה להשוואת המסכתות ויחסיהן זו לזו, כלומר לשאלת ה"עריכות" השונות. כבר הגאונים והראשונים העירו על העובדה שהמסוות והגרמז במקום אחד לא תמיד נמצא לפניהם במקומו העיקרי. רב האי גאון בתשובתו המפורסמת¹⁸ על שאלת השואלים "שאומרים שמועה מפי חכם ואין אנו מוצאים אותה" כתבו: "הרבה בלא מנין יש בתלמוד שמעונו שבאמרו בדרך מעשים ורופה דשמעתא לא באמרם בדוכתא אחרימי וכו' שמראין דברים הללו דאיתמר עליה בדוכתא וכתב תמהנו טעמא דר' שריאנו רוב התלמוד כך הוא וישר בעינינו". הגאון קובע את העובדה אבל סבט ולא פירש שמעונוה¹⁹, היום וזו דרך התלמוד "ישר" בעיניו ושוב אין המופעה תמוהה.²⁰ בבעיה זו הרבו לטפל חוקרי התלמוד החדשים,²¹ אבל

בה" - בכי"ר, פ"א, ע"י [כ"י], רי"ף [ו' סע"ב], יחמ"א ח"א ע"מ קס"טו; "וקא הוי בה" וקושיא (לחילופי "והוי" בה" - "וקשיא לו" ראה להלן הע' 26), וכך ובמובן זה רביל גם בפי הגאונים (כגון: פיה"ג לטהרות ע"מ' 96 ועי"ש הע' 4 שם ע"מ' 121, ביאוביקה ע"מ' 104, בבזק ד' ע"מ' 28, משב"א תרפ"ט ע"מ' 88 ועוד הרבה). על מקור השורש "הוי" באמרו דברים רבים (ראה רנ"ק מנה"ז ע"מ' רל"ד, ערה"ש ח"ב ע"מ' 193, תוספות העה"ש ע"מ' 157 והג"ש, כבר ערכ"ם 9-178, לוי' אגר"ש"ג תוספות ר"ע 3 והג"ש, מילונים ועוד. ור' לאחרונה דה-פריס, לשוננו כ"ט ע"מ' 161 הע' 2 - ור' גם תרביץ ל"ו ע"מ' 1 הע' 123) שאין בהם משום הסבר המביח את הדעת. - ל"הוי" בירושלמי, שבכר (שם) מצא "רק במקום אחד", ציין כבר גיבצנורב בספ"י לשורץ ע"מ' 347 (לאהצו"י מעשרות ע"מ' 6-105, וראה ירושלמי כפשוטו ע"מ' 348 ור"י לוי מנא לב"ק ע"מ' 19 ר' גם ירוש' שבט פ"ט ה"א, י"א ע"ד).

¹⁸ אובח"ג פסחים ע"מ' 104 ור"ג.

¹⁹ ובראח לכאורה שהגאון לא התכוון לומר שחומר אמוראי זה מסודר היה בתלמוד" ("מכילתא" - ר' בספחים לאגר"ש"ג ע"מ' VIII) אלא שלא נכנס לתלמודו ולכן לא הגיע אלינו, דברי הגאון "דלא כולהו מכילתא מפיינ לוותין (להו? - עי"ש להלן)" מוסבים כנראה על קובצי ברייתות, שהרי הוא רוצה להדגיש שלא רק שמעונו האמוראים אלא "יותר על כן משניות ברייתא" שמקובצות היו בקבצים אף הם לא הגיעו אלינו. ולכאורה משמע מדבריו אפילו להיפך, מאמר זה לא היה מסודר במקום אחר, מקומו כאן (ולכן הוזכר מעשה זה כדי שתאמר בו שמעונו זה ו ל מ י ק ב ע ה בגמ' "ע"ל הע' 4).

²⁰ כדאי אולי להעיר שלמרות שהמאמר המסוים שעליו שאלו השואלים ("כשם שהשבט קובעת ל מ ע ש ר כך וכו'") בוגע לענין זרעים, אין מעלים כלל על הדעת שמקורו ב"זרעים שמתלמוד לא הגיע אלינו (אבל עי"ש בפירושו הגאון שלמיר אין המאמר שייך כ"כ לזרעים - "שבת קובעת מוקצה למעשר", ועי" ר"ה, רי"ף וכו' ושאר ראשונים לסוגיא). ואמנם לא מצאתי בשום מקום

מלו בה לעמים הרבה יותר ממה שיש בה. אין כל סיבה להניח שהלשונות
 "והוינו בה", "ואמרינו", "ואתמר עלה" וכיוצא בהן מונחים סכניים הם
 לסימון ציטטה "ספרותית", כלומר שהחומר המובא בלשונות אלו - לעמים ע"י
 אמורא ובדרך כלל ע"י סתמא דגמרא - מסודר היה בפני המצטט וכך מצאו "קבוצה"
 ב"תלמודו". אין לתמוד מן הציטטות הללו לא על "ג ל ס ו ד" ערוך
 ומסודר מקדם לתלמודינו ולא על "ג ל ס ו ד י מ" שהלכו לאיבוד²²
 ואף לא על כך ש"הסוגיות היו כבר סדורות וערוכות בצורתן הקבוצה"²³
 אין בכל הציטטות הללו יותר מאשר הבאת פירושי האמוראים למשנה או הברייתא
 הנידונה, ואין ביניהן ובין הבאות אחרות ולא כלום. כשם שמביאים דברי

הראשונים כאשר מתקשים בפירוש ענין ספניי ז"ם יעירו שהדברים מקוטעים
 או אינם ברורים משום שתלמוד ז"ם חסר לנו וכאן רמזו רק לדבר שמפורש היה
 בתלמוד של סדרים אלה, אעפ"י שהם סברו כנראה שהאמוראים למדו ופירשו גם
 ז"ם (ע"ל עמ' 47), אבל התלמוד בתור חיבור יהידה אחת ושלמה היא. גם
 בעל יד מלאכי (סי' רמ"ו) שציון להרבה סוגיות וכאמרינן שאינם בעיקר מקומם,
 רוב "והוינו בה" שציון סוגיות ז"ם הן, לא העלה על דעתו שהם היו בתלמודם
 של סדרים אלה. (הערות מעין זו שבמס' מנחות ק"ד סד"ה הואילו: "לפיכך צ"ל
 שיש שם ריבוי דמרינו ביה דם נבילות", בדה ג"ד ס"ב ז"ה אף ועוד כאלה,
 אומרות רק שלא כל דברי המנאים והאמוראים "מסייד לריות" אבל לא שחלק
 מן התלמוד הערוך והמסודר חסר לפנינו. הערות ברורות, שלאמוראים ומסדרי
 התלמוד היו מסורות שלא במצאים בתלמוד, רבילות אבל הראשונים גם בגושי
 המסכתות שתלמודן נמצא בידינו, ר' למשל תוס' שבת ס' ב' סד"ה הא לן
 ובלהש"ס לרע"א שם ועוד הרבה).

²¹ ע"ל הע' 16, וכן הורוביץ M.O.W.J., כס"ב עמ' 127, אלק תרביץ ס"ו
 עמ' 15, א. וייס המהוות התלמוד בשלמותו עמ' 189 ועמ' 201. והירבה להעיר
 על כך הר"ן אפסטיין במבואותיו למסכתות הגבלי בספרו מבואות לספרות
 האמוראים. - בעל יד מלאכי סי' רמ"ו אסף הרבה חומר בענין זה וציון לכמה
 מן הראשונים שהעירו על כגון דא (ומע"ז ר' תוס' בשם ר"ה (?) עירובין מ'
 רע"ב ד"ה לית רב"ש צ"ח א' ד"ה דאמר רבא). - בהקשר זה הרבו לציין גם
 לרש"י שמעיר כ"פ לא ידענא היכא וכד'. אבל רש"י בד"כ לא מעיר אלא
 במקומות שהדברים אינם מובנים בגלל קיצור הרמז, מקורות מקוטעים וכד'
 (במקרים אלה הוא מעיר כך גם על ברייתות ואף על משנה, ר' פסחים פ"א א'
 ד"ה אבל ר' שש"כ שם) אבל במקומות שהדברים ברורים בו במקום (כג' ורובין
 בה שאינו במקום) אין רש"י רגיל לציין. - ראה בלהש"ס לרע"א ברכות כ"ה
 ע"ב והוסיפו עליו רי"ע בלהש"ס שלו ויד אליהו שם, ספר רש"י (תשנ"ז)
 עמ' י"א-י"ב וראה יד מלאכי הג"ל ור"י שור בינה לעמים עמ' 212 (ומשם
 העתיק פונק ח"ב עמ' 108 יחד עם מה"ד), וכולם תנו ושיירו - וכמובן שלא
 כולו בחדא סתמא סתמינן. (ר' גם תרביץ ד' עמ' 170 ותנ"ש.)

²² הורוביץ שם. ²³ דה-פריס שם עמ' 267.

אמוראים העומדים בפני עצמם בלשונות "והאמר ר"פ" וכד' מבלי שנדע מהיכן מובאים המאמרים וכיצד הם היו סדורים בפני המצטט, כך גם בפירושי האמוראים למקורות המבאיים ולדברי האמוראים הקדומים. ברור שהיו בפני האמוראים מאמרי רבותיהם, פירושיהם למשניות ולברייתות, הוריות, קושיות וראיות של הראשונים במקורות המבאיים, ושל המאחרים יותר בדברי הראשונים. כשם שידעו הלכותיהם, הליכותיהם ומאמריהם של קודמיהם לבושאים שונים, כך ידעו פירושיהם למקרא, ²⁴ למשנה ולמקורות הקדומים האחרים. ²⁵ אבל כשם שאין בהנאם מאמר העומד בפני עצמו משום ראיה ל"תלמוד" קדמון, כך אין ראיה לכך מהנאם של פירושים למקורות.

לשונות הציטטה, כגון "והויגן בה", "וקשיא לן", "ורמיגן", דרכי השימוש בהן וההבדלים שביניהן, לא נחקרו עדיין כל צרכן. ²⁶ מכל מקום,

²⁴ ובודאי פסציטטות כגון: "אם לא מדעי לך היפה בבשים וכו'" ו"אמר ר' יג וכו'" (שבת ל"ב ב') ועוד, או "מתקיף לה רב יוסף וכו'" מי לא כתיב וארם יצאו גדודים וכו'" ו"קשיא לן וכו'" ו"א"ר פדת וכו'" (סוטה פ"ו ב' וס"ג) אין להסיק על פירושי מקרא ערוכים ומסודרים בצורה קבועה שמהם הובאו הדברים או שהם נלקחו דוקא מ"תלמוד" כלשהו. וכנראה אין בין ציטטות אלו לבין הציטטות הרגילות יותר ("דכת... וואר"פ") ולא כלום.

²⁵ אבל לשם כך אין אנו זקוקים לציטטות מ"מקום אחר", ברור מסוגיות הש"ס שהאמוראים המאחרים בפירושיהם ודיוניהם למשנה המקומית ידעו דברי רבו-מיהם, המשיכו לדון בהם הסמיעו בהם ונבנו על גביהם, בין אם דברי הראשונים מובאים בפירוש ע"י האחרונים (כגון: "א"ל אביי לרבא לדידך וכו'" תא דאומביה ר' אבא ב"מ לר' אמי ושבי ליה וכו'", "ב"מ ל"ו ב') ובין אם לאו. אבל אין לתמוד מכך שהדברים היו לפניהם ב"תלמוד" ערוך ומסודר. וכשם שידעו דבריהם למסכת הגידולה כך ידעו אותם למסכתות האחרות - אבל לאו דוקא מ"תלמוד". [ויש להזהר גם ב"ציטטות" עצמן שמא מוספות וביטוחים מאוחרים הם, לפחות בחלקן - ר' למשל ב"ב נ"א א' ודק"ס שם אותיות ס', ע' ופ'...] - ראה עוד להלן הע' 32-33.

²⁶ בדומה האחרון עסק בסוגיות "והויגן בה" והדומות להן ר"ב דה-פריס ז"ל במאמרו הנ"ל (הע' 13) אלא שלא הקיף את החומר כולו וגם לא הגיע למסקנות ברורות. המאמר עוסק אמנם ב"והויגן בה" (אוצר לשון התלמוד כרך י"א עמ' 562) אבל הוא מטפל גם בסוגיות המצוטטות עם ביטויים דומים, כגון: "וקשיא לן", "ואמר ר' יג", "ולא אותביניה" וכו', אלא שכאן הוא מסתפק בביטויים בודדים, כבר ר"י לוי אסף חומר רב לענין זה (ע"ל הע' 16) אבל סאז בכתבו דבריו הקצרים והזהירים לא במחדש הרבה וכל הנושא מצטה עדיין לבידור יסודי. [ללשונות הציטטה והרמיזה שציון ר"י לוי כדאי עוד לתוסף: "דר"פ רמי... ומשבי" (ניצה ג' א'), ("ורמיגן... ומשביגן" (ברכות ז' א'), "ומשביגן

אין למצא כל סימן לכך שיהא בהן יותר מאשר ברמיזות המקוצרות "ואוקמינן",²⁷
 "וקימא לן" (לפירוש), "ווקסינן" (כנ"ל) או בציטטות הפשוטות יותר "מן
 ...ואמר ר"פ" או "האמר ר"פ" וכדומה המוסכמות על משנה וברייתא - מקור
 לפירוש. ²⁸ בכל הציטטות למיניהן אין בהן יותר מאשר הציטטה עצמה, עדות

(ביצה ל"ב א' - בכ"י: ה' ר' גס פסח' ב"ה ב'), "וטרמינן" (סוכה ס"ד א'),
 "והא אצרכי מצרכינן להו" (בדה ה' א' - ר' מלבה"ם עם' 1164 ור' מנחם
 ק"ה ב' "ואע"ב דקא מפריק מר" ופס"ם ודק"ס שם. כציונו לסוכה כ"ג ב' גס
 בב"ה י"ח ב').

ואעפ"י שאין להסיק מסקנות ברורות אלא לאחר בדיקה החומר כולו,
 מכל מקום נראה כבר נכשיו שאין בשינויי הלשונות והמונחים הנ"ל אלא ענין
 שבניסוח וסגנון בלבד. כבר העיר דה-פריס במקום אחר (לשונו כ"ט עם' 162
 ור' גס תרביץ ל' עם' 32) "ווקסיא לן" בא במסכתות מסוימות במקום "והוינן
 בה", ואעפ"י שאפשר להוסיף לציונו (כגון לכרייתות ג' ע"א צ"ל ע"ב ונמצא
 שם פעמיים, וכן שם י"ג סע"א ושם כ"א א' וחולין פ"א א') נראה שלא נמצא
 "וקסיא לן" במסכתות "הרגילות", (ראה גס דק"ס סנהדרין עם' 176 אות ה' -
 כרייתות ג' ב' הנ"ל, ועי"ש דק"ס עם' 183 אות ר' כי"ק). לעז"א אין
 "והוינן בה" במסכתות: בדרים, (נזיר ל"ו א' - פסחים ס"ד א', ועי"ש פ"ז
 ב'), המורה (ראה א' ופס"ם אות י"ט פ"ה - ר"פ ש"א א'), כרייתות ופסילה.
 שתי הלשונות משמשות כאחת כנראה רק בס' תולין (ועי"ש דק"ס ק"כ ע"ב -
 קל"ו אות מ' - נזיר?).

מנחמים הענין אין גם שם הבדל בין שני הביטויים והזיהים הנ"ל
 ("וכל הויה קושא היא", ספ"א מה" כהנא עם' 31) לנין "ואמרינן" אלא
 שינוי טיבנון בלבד, ואף זה לא תמיד (ר' דה-פריס תרביץ שם עם' 8-267).
 אמנם לעמים קרובות אין ב"ואמרינן" שאלה ותשובה או שהתשובה סתמית היא,
 אבל יש גם שאלה ותשובה בשם אמורא - כשם שב"והוינן" יש שהתשובה סתמית
 היא. קשה להבחין בין "הווייה מספ" לנין "סתם שאלה" למעשה רוב רובן של
 ה"והוינן" אינן קושיות של ממש (אלא שמנה דה-פריס שם אפשר להוסיף עוד
 עירובין פ"ז ב' ונכורות ל"א ב' וכן ביצה ל"ד א', יבמות ס"ז א', שם ל"ז
 ב', נ"ק ע"ג ב' ועוד "והוינן" שאינן אלא מעין שאלות ריסוריות) ולהיפך.
 לא פעם מתחלפים טונות אלה בד' וכי"י (ר' למשל דק"ס ב"ם עם' 270 אות
 ג' ב"ב עם' 246 אות כ'. וכן ב"פ"ם הרגיל עם' "ואמרינן" ר' דק"ס יומא
 עם' 256 אות ע' וכן קידושין פ' א' ובמקבילות "ואמרינן" ונראה שכ"ל).
 (בבעיה שהיא אולי החשובה ביותר בנושא זה לא נגעו כלל, והיא שאלת
 המסמטים סוגיות אלו. רוב רובן פזוטות בסוגיות ספס, חלק קטן מובא ע"י
 אמוראים מאוחרים [מאבני רבנא ואילך] ורק במקרים נודדים מצטטים במפורש
 אמוראים קדומים יותר סוגיות קודמיהם, אבל אכמ"ל).

²⁷ ר"י לוי שם עם' 14 הע' 1 (וראה עוד: פסחים צ"ז א', ב"ם ק"י א'
 (ואע"ב!), תולין קל"ח ב' (1), בדה ס"ס א' ועוד, מלכד המקומות בהם
 מכוון הרמז לנאמר בסוגיא זו עצמה כגון: יומא ל"ג ב', גיטין ס"א ב',
 זבחים פ"א ב' ור' גס בכורות ס"ז ב' ועוד).

²⁸ ואין בין "מן...והוינן בה...ואר"פ" ל"מן...ואר"פ" וביניהן ל"כדאר"פ"
 המוסב על משנה בלי הנאה ספורשת של המשנה, אלא קיצור בלבד - אותן צי-
 טות מובאות במקומות שונים בביטויים שונים (ראה למשל בדרים י"א ב';
 "והמן...וקסיא לן...ואר"פ" ובסמך לו י"ג א': "והמן...ואר"פ" אבא";

לכך שאמורא פלוני או סתמא דגמרא ידעו פירושו של אמורא מסוים (ולפעמים סוגית סתמא) למשנה או לברייתא זו או אחרת, אבל אין ללמוד מהן מהיכן הובאו ע"י המסמט וכיצד היו סדורים לפניו. אפשר רק לשער את הקשר המקורי של הסוגיות והמאמרים בהם גמרא מרר מ ע י ק ר א - ממוכן הדברים, הקשרם, ניסוחם, מקבילות וכדומה. סוגיא או מאמר שהובאו יחד עם משנה או ברייתא ובאופן ישיר עליהן, חזקתם שכפירוש למשנה או ברייתא זו ולגופה נאמרו. אבל אין הכרח בכך, אפשר שעסקו בפירוש השמנה במקום אחר ובהקשר לסוגיא אחרת, ²⁹ לפעמים יתכן אולי אפילו שהדברים כאן במסגרת מקומם

כריתות י"ב סע"א: "והתנן... וקשיא לן... וא"ר יוחנן" ובשבת קמ"ד סע"ב: "כדא"ר יוחנן"). כמעט ואין למצא סיבה לשימוש בלשונות אלו או העדרן (כך למשל ב"והיכא אימסר הא דר"ם וכו'" מופיע פעם אחת "והוינן בה" שבת ה' רע"ב, ואילו במקומות אחרים איננו). ציטטות תרגילות עם "ואמרינן" או "והוינן בה" מופיעות לעמים קרובות בלדיהן, כגון "דמנן... וכמה אר"פ", "כתנן... מאי... אר"פ" (בש כאשר כונה הציטטה למאמר, כגון שבת ג"ד א' ועוד). בחלק גדול מן הציטטות ב"ואמרינן" ו"והוינן בה" אין הקושר אלא סעין שאלה רישורית (ע"ל הע' 26), ואילו ציטטות של משנה עם שו"ס עליה רגילות הרבה בלי לשונות אלו (כגון: דמנן... והתניא... ואר"פ" כתובות כ"ד רע"ב, שבת ס"ו א' ועוד). במקרים לא מעטים במקום שבד' יפגן לשונות הציטטה מסורת הן בכ"י ולהיפך (ר' דק"ס עירובין 323 אות ה', שם עם' 337 אות ס' [ור' להלן הע' 30] ג"ב עם' 377 אות ל', סנהדרין עם' 46 אות ב', שם עם' 140 אות ס', שם עם' 147 אות ו', שבוטות עם' 81 אות ו', חולין קס"ז ע"א אות ג' וע"ל הע' 15 ועוד. ולהיפך, גוספות בכ"י: דק"ס שבת עם' 215 אות ע', עירובין עם' 320 אות ר', פסחים עם' 90 אות מ', שם עם' 244 אות ס', יומא עם' 256 אות ב' ועוד, וראה דק"ס ג"ב עם' 200 אות מ' וכאלה הרבה). נכמה מקומות מעירים הראשונים: "כמד והוינן בה" או שמבלי-עים כך בפירושהם (ר' רש"י ביטין ב"א רע"ב ד"ה ור"א, תוס' בזיר ס"ד ב' ד"ה התם ומיוחס לרש"י שם ד"ה אמר ר"כ וסד"ה אמר אביי ור' ר"ה שבת ג"ב א' "ואמרינן למאי חזית וכו'" ועוד. כאשר הגמרא מקצרת ורק רומזת, משלים לעמים רש"י, ר' כתובות ק"ו רע"ב ד"ה העולה, ביטין ס"ב סע"ב ד"ה ואוקי-מנא ועוד). דברי רש"י משפיעו על הנוסחאות והסופרים הכניסו לפעמים "והוינן בה" לגוף הטקסט (ר' רש"י פסחים פ"א א' ד"ה וא"ל ר"י ודק"ס שם אות ס', רש"י סנהדרין ס"ס עם' ד"ה ה"ה ודק"ס שם אות ו'). כללו של דבר, אין הבל מוהין בין "מובח" הציטטה השונים ולא כיניהם ובין ציטטות ללא ציון מפורש אלא ענין של סגנון בלבד (ראה עוד סנהדרין ז"ם סע"ב).

²⁹ וגם אם הסוגיא במקרה למשנה במקומה נאמרה, לא בהכרח משם צוטטה, למשל קידושין ס"א א' וב"ב ק"ב סע"ב. - כלומר, אין הציטטה מלמד על מקום המהומה המקורי של הסוגיא ולא על המקום שממנו הכירו אותה המסמטים (ר' ירוש' ערלה פ"א, ס' ע"ד: "אר"ז לר' יסא בפירוש שמענתה מן דר"י או בערלה הוימו קיימין ואמנרנא דא מילתא בביכורין" עמוד זרה פ"ה, מ"ה ע"ב: "כד מסון לערלה התיב ר' יעקב קומי ר' יוסי וכו'"; ושבת פ"ט, ט"ז

הנוכחי באמרו. ³⁰ שאלה זו חייבת להנדק לגופו של כל מאמר, ואין להעזר בכך בלשונות הציטטה. חשיבותן של הציטטות למיניהן היא בהשוואת הפירושים המצוטטים למשניות ממקום אחר עם תלמודן של אותן משניות במקומן, האם פירושים אלה נמצאים שם ³¹ וגם עורך התלמוד שלנו למשנה ההיא ידע אותם, והאם בצורה זו או שגא בשינויים במסדו שט הדברים - כלומר, לשאלת המקורות והעריכות השונות ויחסי המסכתות (וחלקי מסכתות) זו לזו. ³²

ואם כן, גם אם כדברינו, יש בציטטות של פירושי אמוראים למשניות ולבריות מס' דרעים וספרות, ובמאמרים אחרים בגושים אלה, משום ראיה ברורה לכאורה לעיסוקם של האמוראים בסדרים אלה ופירושים. גם אם הסוגיות והמאמרים לז"ט המצוטטים בתלמוד, ואף אם אין הם נמצאים לפנינו בתלמוד במקום אחר, אינם מעידים על "תלמוד" לסדרים אלה, ³³ המצויים לנו במאמרים

ש"ד וש"נ: "דלא הוה ר' יוסי אמר אלא כל מילה באמרה". - וראה שש"כ הר"ש ליברמן בספרה"י לר"ת אלבק עמ' 302 ואילך).

³⁰ ע"ל הערה 4 וסופה ל"ה ב' שצוייבה שם - "והריגן בה" וראה גם יבמות ט"ז סע"א. וראה יד מלאכי סי' רמ"ו: "והיה פירושו לפי זה ר"ה ר"י ג' ג' ה' ש"א", אבל קשה לפרש כך ברוב דוגמאותיו (מלבד אולי בסו-גיות על ברייתם בנושא המקומי, כגון סנהדרין פ"ה א' - ע"ל הע' 4. וכן חגיגה כ"ג א' (ושבת קי"ב א') - ע"ל הע' 15, ואולי עוד). - ויש כנראה גם שמור הסוגיא כאן במקום, אלא שאח"כ הוסיפו (בס"ס?) "והריגן בה" מן המקבילה שם צוטטה כבר סוגיא זו, ראה עירובין ט"ה ב' - סוכה ג' ב' וק"ס עירובין שם אות ס' וראה שש"כ להלן עמ' 180 ליבנות ב' א' - גיטין נ"ד א'. (ובדומה לכך אולי גם במקרים כגון זו שבעירובין שם לעיל ותוס' שם ד"ה ולא שהעירו עליהם בעלי הכללים).

³¹ העובד שהסוגיות והפירושים המצוטטים נמצאים גם במקומם אינה מלמד הרבה, לא על העריכה וברואי שלא על כך שם באמרו מעיקרא או ששם צוטטו, שהרי אפשר ששלב מן השלבים העברה והעתקה לשם. במקומות שהדברים חסרים במקומם, השאלה היא לפעמים רק מדוע לא הובאה ג' שם, ואכמ"ל.

³² חשובות גם הסוגיות הסתמות המצוטטות לנעים הסתמות הקדומות (ע"ל עמ' 119), אבל לענין זה אין הברל אם מצוטטים סוגיא למשנה המקומית או למשנה ממקום אחר. בזה עיקר חידושו של רז"פ שציון לכמה סוגיות כאלו (ר' ר"י לוי הנ"ל, עמ' 14 הע' 2). אבל גם סתמות אלו אינן מוכיחות על "תלמוד" קדום, כשם שאפשר שנמסרו מאמרים ופירושים בודדים בשם אמוראים כך אפשר שמסרו פירושים ודיוגים מקובלים מבלי שידעו שם אומרים. וצדק רז"פ שלא הסיק מסקנות רחוקות, ולא כהלוי בדוה"ר ח"ב עמ' 119.

³³ אפשר בהחלט - וכך גם גראה (ר' עמ') - שהיו תלמודים מסודרים

כשלעצמם ולגופם. הבעיה איננה מהיכן הכירו ומגין נלקחו מאמרים אלה ע"י בעלי הסוגיא המצממת, אלא האם יש בהם משום ראייה ללימוד ולפירוש הסדרים ז"ם - כלומר, האם המאמרים במקורם לסדרים אלה ולגופם נאמרו או שמא במקום אחר ובהקשר אחר. שאלתנו היא האם אמנם נמצא בתלמוד חומר אמוראי בבלי לסדרים זרעים ומהרות שמפורר בלימוד וציפוק בסדרים אלה לגופם. לבגי שאלה זו חשובה כל ציטטה של סוגיא, קטע סוגיא או מאמר בודד בעגיני ז"ם, בין הפירושים למשניות ולברייטות ובין המאמרים העומדים בפני עצמם.³⁴

מנחינה זו אין גם הבדל אם הדברים מובאים בלשון - ציטטה או גז' אחרת או בלי כל ציון מיוחד כזה. כל דברי האמוראים לעגיני ז"ם, בהם ברור משהלך הסוגיא שלא בהקשר לדיון המקומי בד' הסדרים נאמרו, יש לראותם כמובאות מפירושיהם לסדרים אלה,³⁵ ולכאורה חזקת כולם חזקת מאמרי ז"ם אלא אם כן יוכח אחרת. אפשר כמובן שסוגיות ומאמרים לז"ם, גם אם במקום אחר ולא כאן נאמרו, אין מקורם בלימוד ופירוש ס' ז"ם אלא בדיון באחת מן המסכתות שיש

שקדמו לתלמוד שלנו, כל כוונתי בדברי כאן רק להדגיש שהמאמרים המצוטטים כשלעצמם אינם מעידים על כך בהכרח, ואין ללמוד על "תלמוד" לס' ז"ם מכמה ציטטות של דברי אמוראים בעגיני סדרים אלה. אפשר היה להניח קיומו של "תלמוד" בבלי כזה אם היינו מוצאים חומר אמוראי בבלי מקורי לסדרים ז"ם, אבל בודאי שאין להוכיח זאת מעצם העובדה שנמצאים בתלמוד מאמרים לסדרים אלה מבלי לבדוק ולבחון את מקורם ומוצאם של מאמרים אלה.

³⁴ ולכן אין להסתפק רק במאמרים הקשורים באופן ישיר למשניות מס' ז"ם, כדרך שעשו כל החוקרים שחשבו להוכיח את קיומו של תלמוד לסדרים אלה. מנחי-
נה שאלת העיסוק בז"ם אין כל הבדל בין סוגיא למשנה או לברייטא לבין כל דיון אחר בנושאי סדרים אלה וכן הלכות ומאמרים בודדים. כל דברי האמוראים בעגיני ז"ם שאין להם קשר לסוגיא המקומית ואין לפרשם כדברים שנאמרו בקשר לד' סדרים, יש למצא בהם עדות לעיסוק בסדרים ז"ם, גם אם אין אנו יודעים כיצד הם נתגלגלו והגיעו לידי המצטט במקומם הנוכחי.

³⁵ גם סוגיות "תנן התם", "גופא" וכן תוספת פירושים למקורות שהובאו בסוגיא (ע"ל עמ' 151), אם קדומים הם לסוגיא המקומית - כולן "ציטטות" הן, שהרי במקורם לא כאן נאמרו ורק הובאו לכאן ממקום אחר. ההבדלים בצורת ההבאה תלויים רק במבנה הסוגיא, שהלכה וניסוחה ("תנן התם... ואמאי... אר"ם... כאשר פותחים ישר במשנה מקווא" - ואותה סוגיא בניסוח קצת שונה מצוטטת כבר בלשון "תנן... והויבן בה... ואר"פ...". ר' למשל ב"ב ק"ב ס"ב קידושין ס' ס"ב וע"ל פרק ג' הע' 42; "והתנן... ואר"פ מ"ם...". ע"ל פ"ה המאמר בתוך לסוגיא - ואותו מאמר בביתוס "והתנן... מ"ם אר"פ...". ע"ל פ"ה הע' 101, וכאלה שינויים רבים אחרים). - ר' עוד להלן פ"ה ע"פ" ואילך.

עליהן תלמוד, אבל הנחה זו ראייה צריכה.³⁶ לכן עלינו לבדוק כל סוגיא וכל מאמר בפני עצמו, עלינו לפרש את המאמרים ולנחם את הרכבן ומהלכן של הסוגיות ולראות אם מקורם בסוגיא הנוכחית או במקום אחר, ואם במקום אחר שם נמצא ראייה או רמז סביר לכך שמקורם באותה המסכתות האחרות שיש עליהן תלמוד. במאמרים שאינם מתפרשים בדרך סבירה אלא כמאמרים מקוריים לז"ס, יש כמובן לבדוק האם יש ביניהם מאמרים בבליים שיעידו על העיסוק בסדרים אלה לגופם בישיבות בבל.

כבר נסקירה ראשונה בוכל לראות שרוב רובם של הסוגיות והמאמרים המצוטטים שהם כנראה מקוריים לז"ס - ארץ ישראלים הם,³⁷ ובחלקם של רב ושמואל.³⁸ בדיקתן של הציטטות הבבליות מגלה שרובן מקורן מחוץ לז"ס - לחלקן שוכרן המפורש בצידן והאחרות מתפרשות כך בדרך סבירה ביותר. נמצא רק מספר קטן של סוגיות ומאמרים בבליים אשר לכאורה מקוריים הם לז"ס ולגופם,^{38א} אבל לאחר העיון בהם מסתבר לדעמי, שגם אלה בוצרו מן כדי

³⁶ עצם העובדה שמאמרים אלה לא נמצאים לפנינו במקום אחר בתלמוד אין בה כדי להכריע, שהרי ראינו כבר שמאמרים מצוטטים גם ממסכתות שיש עליהן תלמוד לא חסיד נמצאים במקומם העיקרי (ע"ל עמ' 170). - נכון אמנם שחלקם של המאמרים החסידים במקומם אינו גדול באופן יחסי, אבל בסך הכל הם מגיעים לעשרות רבות - ראה גם לעיל הע' 31). שיקול זה נראה במיוחד לאור העובדה שהסוגיות והמאמרים הבבליים לז"ס שלדעמי מקורם באותה המסכתות מד' הסדרים ואינם נמצאים שם, מספרם קטן באופן יחסי, ראה עוד להלן פרק ה' הע' 94.

³⁷ המאמרים האיי"ם המקוריים המרובים לז"ס המצוטטים בכל הש"ס, כמובן גם הם אינם מעידים על "תלמוד" ארץ-ישראלי או אחר שהיה בפני אמוראי בבל, אעפ"י שהם סוכיחים ללא ספק בסדרים אלה גלמוד בישיבות אי" כדרך שגלמוד כל שאר הסדרים. חלק גדול מן המאמרים האיי"ם האלה הובא בסוגיות אי"ם הקשורות לסדרים האחרים, מאמרים רבים מובאים בפירושו ע"י הנחותי ואילו אחרים הובאו בסמם ואין לדעת מי הביאם, הקשה מהם והסמייע בהם, אפשר בהחלט שגם כאן הנחותי הביאו את המאמרים או שהסוגיות אי"ם הן. כך גם במקרים המרובים שנוספו פירושים אי"ם למקורות ז"ס מבלי שיהא צורך בפירושו המהלך הסוגיא (ע"ל עמ' 151). רק במקרים בודדים נמצא בתלמוד שאמורא בבלי יביא מאמר אי" לז"ס ואין המאמר מופיע כבר במקום אחר. בדומה לי שאין להוכיח ממספר קטן זה של מאמרים אפילו זאת שאמוראי בבל ידעו דברי אמוראי אי" לז"ס, שלא היו עדיין קטורים בצורה זו או אחרת לסוגיות ד' סדרים. - ר' עוד להלן פרק ח' הע' 88.

³⁸ ראה להלן עמ' 273. ^{38א} ראה להלן הע' 161.

עיסוק בעניני ז"ס אגב לימוד המסכתות שיש עליהן תלמוד.

בסקור כאן את כל הסוגיות והמאמרים לסדרים זרעים וטהרות שהובאו במפורז בבבלי כולו, בכל דרכי הציטטה למיניהן. נבדוק קודם את ה"סוגיות" וקטעי הסוגיות (שו"ס, קושיא ותירוץ וכד') המצוטטים - הסוגיות המובאות בלשונות "והויבן", "וקשיא" וכד' שהרבו לדרון בהן. נצרך אליהן את הסוגיות שאמנם אין בהן לשונות אלו, אבל ברור שמבנה הסוגיא שלפנינו ציטטה ממשה ומתן בעניני ז"ס שאין מקורו כאן. לאחר מכן נבדוק דברי אמוראים לז"ס שהובאו כאילו בציון מפורש למקורותיהם: "והיכא אימפר הא דר"פ - אהא", "ואיכא דמתני לה אהא", "ואימפר עלה" וכדומה. אחר כך נבדוק את המקורות שהובאו יחד עם מאמר עליהן: "מנן... ואמר ר"פ" וכד'.³⁹ ולבסוף בסקור את כל המאמרים הבודדים שלא בקשר למקורות ז"ס הובאו, אבל עוסקים הם בהלכות ז"ס: "האמר ר"פ", "דאמר ר"פ", "כדר"פ" וכדומה.

ס ו ג י ו ת מ צ ר ס ו ת .

כארבעים פעם מצוטטות בבבלי "סוגיות" (קטעי מו"ס) לסדרים זרעים

וטהרות עם הלשונות "ואמרינן", "והויבן בה" וכיו"ב^{39א} או בלעדיהן,

³⁹ כאמור אין לדעתי כל הבדל מהותי בין סוגי הציטטות, כל החלוקות נעשו רק כדי להקל על הסקירה. למעשה, חלוקת הסוגיות בהתאם ללשונות ולצורות הציטטה אינה אלא מלאכותית, ובמקומות שאין לשונות קבועים גם לא יכולה להיות תמיד מדויקת. (החלוקה בין סוגיות מצוטטות בלי "והויבן בה" וכד' ובין "מנן... ואמר ר"פ" אינה מוצלחת והיא צריכה תיקון. - ר' למשל להלן "מנן... ואמר ר"פ" זרעים-גדה ח' א', טהרות-פסחים י"ד א' ועוד, ולהיפך.)

^{39א} ב"וקימא לן" רשמתי רק פירושי מקורות, מעין "ואמרינן" (להלן טהרות-ב"ק ע"ו ב') אבל לא פסקי הלכות, ראה: שבט קל"ס סע"א (ק"ל כל המיקל נארץ הלכה כמותו בחו"ל); יבמות מ"ג א' (וקי"ל דאין הלכה כאותה משנה - א"י); קידושין ל"מ א' (קי"ל כר' יאשיה - הלכה למעשה בחו"ל, ר' ברכות כ"ב א' וש"נ); (ב"ב ס"ו רפ"ב - עי"ש הע' 7); (ור' גם חולין ל"ג סע"א). וכן "בקטינן": מו"ק י"ג א' וש"נ (א"ר יוסי ב"ח בקטינן הסיבה ומת בנו זורעה - בהשפעת אביי הסמוך לו והרגיל בלשון זו? - ר' מהר"צ חיות נזיר ג"א ב' ויש להוסיף עליו הרבה, כגון: מו"ק הנ"ל והנ"ש, ראה כעת הרב טייטלבוך, ספר אביי ורבא עמ' ר"ח-ר"ט) ופעם אחת במי אביי לענין טהרות נזיר ג"א ב' (בקטינן מת שטחנו אין לו רקב) אבל שו"ר לנזיר שם, ר' מש"כ שם. ור' גם ביצה ל"ד ב': "תלמוד ערוך הוא בידינו שהשבת קובעת בין בדבר שנגמרה מלאכתו בין בדבר שלא נגמרה מלאכתו" - ראה מש"כ לסוגיא שם ובהע' 2 שם (ור' גם מנחות ס"ו ב').

כשליש מהן לס' זרעים ויתרון לס' סהרות. חלק גדול שלשלים ושש הסוגיות⁴⁰ שנרשמו להלן סוגיות ארץ ישראליות הן (זרעים: ביצ' ל"ה א', ב"מ כ"א ב' וסנהדרין כ"ו א'; סהרות: עירובין כ"ד א' וש"ב, פסחים מ"ד א' וש"ב, שם פ"א א' וש"ב, חגיגה כ"ו ב' וש"ב, קידושין פ' א' וש"ב (ע"ש)), זבחים צ"ג א', חולין פ"ב א', שם ק"כ א', שם קכ"ט ב', כריתות י"ג סע"א, שם כ"א א' (ר"ל) ושם שם סע"א) - סוגיות איו"ת אלו רובן ככולן ככל הנראה סוגיות מקוריות הן לזרעים וסהרות. לעומת זה, רוב הסוגיות הנכליות והסתמיות נמצאות לפנינו במקום אחר במלמוד וכנראה שם מקורן ושם צוטטו (זרעים: פסחים ע"ב סע"ב, ב"ק י"ב סע"ב (ע"ש), חולין קי"א ב', בכורות ח' א', שם כ"ה ב' ומסורה ה' ב'; סהרות: שבת ב"ח ב' (ע"ש), שם קל"ח ב' (ע"ש), חגיגה ט' ב', קידושין ע"ט ע' וב"ק ע"ו ב'). חמש סוגיות מקורן כנראה בו במקום שהן נמצאות לפנינו (זרעים: יבמות צ' א' וש"ב (ר' להלן) וגיטין ס"א ב'; סהרות: חגיגה כ"ג א', ב"ק כ"ה ב' וזבחים צ"ג א'). חמש הסוגיות הנכליות הגומרות (זרעים: כתובות כ"ה א' וש"ב וב"ק ז' א'; סהרות: שבת ס"ו א', מכות ג' סע"ב ובכורות ל"ז ב') מתפרשות אף הן בדרך סבירה כסוגיות שמקורן מחוץ לס' ז"ט - ראה מש"כ עליהן במקומן.⁴⁰

זרעים

פסחים ע"ב סע"ב: "...א"ב שאני מדומה דאיכרי עבודה ועבודה רחמנא אכשר דמגן היה עומד ומקריב...ר' יהושע מכשיר (מדומה פ"ח מ"א) ו א מ ר י ג ו מ"ט דר' יהושע ד כ מ ' ברך ה' חילו וכו'". - הדרשה אינה נחוצה למירוץ ואין לדעת של מי המירוץ הנוסף ("א"ב").⁴¹

⁴⁰ סוגיות אחדות הובאו בכמה מקומות בש"ס, כפי שצויין להלן.

⁴¹ ראה עוד להלן הע' 161. - אני מביא להלן את קטעי-הציטטה בלבד, לסוגיא כולה אם סוגיא ז"ט היא ראה מש"כ לעיל בפרק ה' - ואם לאו ר' מש"כ במקומה. הערותי לקטעים מבוטאות על פירוש ובימות הסוגיא - לכל קטע יש לעיין בגוף העבודה. הקטעים העמקו כאן בד"כ לפי גושתאות הדפ' - לש"ב ראה בפנים.
⁴¹ ולימא במקבילה שביבמות ל"ד א', ע"ש מוס' ד"ה כערב.

מ"מ הדרשה כסעם לר"י גמצאת בשני מקומות בוספים בש"ס (קידושין ס"ו ב' - עי"ש ומכות י"ב א').

ביצה ל"ה א' : "...והלא סותרו חוזר ושמעין ליה לר"א דאמר כל היכא

דסותרו חוזר לא קבע דתנן הנומל זיתים מן המעטן...ר"א אומר מן המעטן

כהור חייב מן המעטן סמא פסור מפני שהוא מחזיר את המותר (מעשרות פ"ד

מ"ג) ו ה ו י נ ב ה פ"ט רישא ומ"ט סיפא ו א " ד א ב ה ו

רישא במעטן סהור וגברא סמא...אלא אמר רב שימי בר אשי וכו'". - סוגיא

אי"ת למעשרות שהובאה ע"י סמא.⁴²

יבמות צ' א' - גיטין ב"ד א' : "ת"ש אכל מרובה סמא ששלם חולין

סהורים שילם חולין סמאים...במזיד אין תשלומיו תשלומין...(עי' תוס'

תרומות פ"ז ה"ז) - ו ה ו י נ ב ה במזיד אין תשלומיו תשלומין

מבא עליו ברכה⁴³...ו א ב ר ר ב א ו א פ ר י ל ה כ ד י חסורי

מיחסרא וה"ק... - והא הכא...מאי אין תשלומיו תשלומין...א"ה...אמר רב

אחא בדר"ג וכו'". - כאן ברור שסוגיית גיטין משתמשת בסוגיית יבמות, שהרי

בגיטין ממשיכים להביא גם את ההמשך "ו א מ ר רב אחא בדר"א הכא קנסו

שובג אסו מזיד איכא בינייהו" שהוא מסקנת הסוגיא ביבמות והוא העיקר

בשביל גיטין. עיקר סוגיית יבמות קדומה לרנא (רבה ורב חסדא) ולמהלך הסו-

גיא אין צורך בפירושו של רנא (הוא מיותר גם בגיטין). מי שהביא את הראיה

מתוס' דתרומות לא בזקק לדברי רנא, דבריו⁴⁴ בוספו כאן לאחר שהתקשו בפירוש

⁴² עי"ל הע' 37. אין הכרח להביח שרב שימי בר אשי בגלל קושיא זו אמר תירוצו. לטוביא אין גם צורך הכרחי בפירושו של ר' אבהו, שהרי מפורש במשנה: "מפני שהוא מחזיר את הסותר".

⁴³ (ראה פסחים ל"ב א' ועי' תוס' יבמות שם ד"ה חסורי, רש"י ד"ה אכל ותוס' גיטין שם ד"ה אכל).

⁴⁴ (איבני משוכבצ כלל שלפנינו דבריו המקוריים של רנא, אפשר שתירצו ע"י הרגיל בפי "רבא ואמרי לה כדי" - ראה מנא לנה"ס עמ' 391 וש"ס רובינשטיין לחקר סודר התלמוד עמ' 56).

הברייתא שכנר הובאה בסוגיא. "והוינן בה" שבגיטין דומז בודאי לסוגיא
יבמות, ואילו "והוינן בה" שביבמות נוסף⁴⁵ כנראה עפ"י הניסוח המשני
שבגיטין.⁴⁶

(ביטין ס"א ב': "...ורמינהו מפקידין מרומה... (מוס' דמאי פ"ד הכ"ח)

...ורמינהו הפולין תסין למותן כובי... (דמאי פ"ג מ"ד) האי מאי דומיא

לא ר' א' ק' י' מ' ג' ב' בפירוש שלא הוכשרו". - בסוגיא שם.)

בבא מציעה כ"א ב'⁴⁷: "מ"ש פאיסתי כל אדם מותרים בלקט משילכו בה

הנמושות (פאה פ"ח ס"א) ו' א' מ' ר' י' ב' נ' פאי נמושות ו' א"ר י' ו' ת' נ' ו'

סבי דזולי אפיברא ד' א' ל' א' פ' ד' לקוטי במד לקוטי". - פירוש אי"י

בסוגיא שם ואין לדעת מי הביא.⁴⁸

סנהדרין כ"ו א': "מ"ש כהן משוט דחפידו אשביעים דתנן סאה מרומה

שנפלה לפאה סאין של שביעים... (מוס' מרומות פ"ו ה"ב) ו' ה' ר' י' ב' ו'

ב' א' מאי ירקכו... ואמר ר' ת' י' א' ב' ר' א' מ' י' ⁴⁹ פ' ש' מ' י' ה'

ד' ע' ו' ל' א' ז"א בהשדו כהניס אשביעים". - מורה א"י לזרעים שהונגה לבבל

ע"י עולא (ור' מש"כ שם בהע' 2).

פולין קי"א ב'⁵⁰: "א"ל רב פפא לרבא ולסעמיה קפילא ארמאה מי לא

⁴⁵ אעפ"י שיצנו גם בכי"י.

⁴⁶ עי"ל הע' 30. - אבל גם אם גניה ש"והוינן בה" שביבמות מקורי הוא, אפשר שהכונה למה ש"והוינן בה" כאן לאהר בקושיא והמירוצ, ונבלע כעם בסוגיא הראשית עי"ל הע' 4.

⁴⁷ לנ"ק ז' א' (והוי בה מר) ר' להלן עמ'

⁴⁸ הפירוש נמצא גם במעניות ו' ב' - ובשניהם שלא לצורך הסוגיא ואין לדעת מי הוסיפו.

⁴⁹ עי"ש הע' 5.

⁵⁰ [במנחות מ"א רע"א "והוינן בה" אינו מוסב על מקור מס' זרעים, עי"ש].

תבן קדירה שנישל בה בשר לא יבשל בה חלב... (תוס' תרומות פ"ח הט"ז)
 ו א מ ר י ב נ [לך] בשלמא תרומה... ו א מ ר ת ל ו ליטעמיה קפילא".
 - הנריימא נמצאת אמנם בתוספתא תרומות אבל הכירוה בודאי גם לענין בב"ח
 שנמס' חולין. מכל מקום, דברי רבא נמצאים שם לעיל צ"ז א' ושם נאסרו.
 בכורות ח' א': "זהאכר שמואל אווז ואווז בר כלאים זה בזה
 ו ה ו י ב נ ב ה מ"ס א מ ר א ב י י זה ביצור מבחוז וזה ביצור
 מבפניו" - הסוגיא נמצאת בכבא קמא ב"ה א' ושם מקורה, ע"ש.
 שם כ"ה ב': "ממיב רב ששם בעלי מוסין אוסרין בכל שהוא ור' יוסי
 אמר יבקר (תוס' ערלה ה"ו) ו ה ו י ב נ ב ה מאי יבקר... א מ ר ר ב
 נ ח מ ז א מ ר ר ב ה ב " א הכא נגיזת בכור בע"מ עסקינן וכו'".
 - הדיון מוסב על בריתא השייכת למס' בכורות וכנראה ששם נידונה, 51 רק
 לפיכך היא נמצאת דרך אגב בתוס' ערלה. 52

כמוצת כ"ה א' - בזה ט"ז א': "...ד א מ ר ר ב ה ו ב א ב ר י ה
 ד ר ב י ה ו ש ע אשכחמינהו דרבנן דבי רב דימבי ו ק א מ ר י
 אפילו למ"ד תרומה בזה"ז דרבנן חלה דאורייתא... ו א מ י ב א ל ה ו א נ א
 אדרבה אפילו למ"ד תרומה בזה"ז דאורייתא חלה דרבנן וכו'". - דיון בשאלת
 העקרובים חלה בזה"ז דאורייתא או דרבנן, קשה לקבוע באיזה הקשר דבו בשאלת
 זו ואין כל הכרח להניח שנקשר לס' זרעים דוקא. אפשר גם שמקור הדיון נכתב-
 בות שם, - ראה מש"כ לסוגיא.

בבא קמא י"ב ט"ז ב: "והתמן בכור מוכרין אותו תם חי... (מע"ש פ"א מ"ב)
 ו א מ ר ר ב נ ח מ ז א מ ר ר ב ה ב " א ל"ש אלא...
 ו א י ת י ב י ה ר ב א ל ר " נ... ו מ ש ב י ר ב י ב א וכו'".
 - הסוגיא עוסקת במשנת זרעים שאין ענינה הלכות זרעים - הסוגיא נמצאת כולה

51 ואחר כך נכלעה בסוגיא, ע"ל הע' 4. 52 ע"ל פרק ד' עמ' 114.

במסורה ז' סע"ב ואילך.

תמורה ה' ב': "ולאביי מיבעיא ליה כדאמר ליה רב פפא לאביי אלא מעתה אפילו הקדימו בכרי גמי ביפסר א"ל עליך א"ק וכו'". - הסוביא בנדרות מ"ז א' וש"ב.

טהרות

שבת ג"ח ב' 53: "והתביא מספורת של פרקים... (ר' תוס' כלים ג"מ פ"ב) וזארי ג' מה בפסך... רבא ד"מ בשעת מלאכה חיבור דבר" - מה לעיל פ"ח ב' (ר' מש"כ לסוביא).
פסחים מ"ד א' 53 - בזיר-ל"ו א': "א"ל אביי לרב דימי... והתנן המקשה של תרומה והשמן והשמן של חולין... (טבוי" פ"ב מ"ג) וזרי ג' במקום מבעה אמאי פסולה... רבאמר רב ג' [א"ר יוחנן] מ"ס הואיל וזר לוקה עליה בכזית". - אביי מקשה מסוביא אי"מ לסבוי".
חגיגה כ"ב א': "דמבן שפופרת שחתכה לחטאת דא"א יטבול מיד... (פרה פ"ה מ"ד) וזרי ג' בה דחתכה מאן... רבאמר רב ג' שילא אסר רב מתנה אסר שסואל לעולם דחתכה חבד וכו'". - סוביא מלאכותיות כדמותה וכצורתה של הסוביא למשנת חגיגה לעיל בסמוך, ראה מש"כ שם.
קידושין ע"ט א': "ושמאל מ"ש ממקוה דמבן מקוה שבמדד ובמצא חסר... (מקואות פ"ב מ"ב) שאבי התם... ושמואל מ"ש מחבית דמניא היה בודק את החבית... (תוס' תרומות פ"ד ה"ח) ורמי ג' חבית אמקוה... רבאמר רב ג' חבית ג' אסר אסר מאן מנא חבית ר"ש היא וכו'". - הסוביא בנדרה ב' ב'.

שם פ' א' - בדה י"ח ב' וחולין פ"ו א': "דמבן מינוק שבמצא בצד

53 שם קי"ב א': "והויבן בה ר"י אליבא דמאן וכו'". - לימא בכי"י, פי"ש הע' 4.

53 ר' פסחים פ' ב' הע' 7.

העיטה רבצק בידו... (טהרות פ"ג מ"ח) ו ה ו י ב נ ב ה⁵⁴ מ"ס דר"מ
ק ס ב ר רוב מינוקות מטפחין... [ו] א מ ר ר " ל מ ש ו מ ר'
א ר ש ע י א זו היא [חזקה] ששורפין עליה את המדומה ור' יוחנן אסר אין
זו חזקה וכו'". - סוביא איי"מ לטהרות שהובאה בסוגיות סתם.
חולין פ"ב א': "ו ה א א י ת מ ר צפורי כצורע מאימתי באסרין
ר' י ו ח ב נ אמר מפני שהיטה ו ר ש ב " ל אמר משעת לקיחת
ו א מ ר י ב נ מ"ס דרשב"ל גמר קיחה קיחה מע"ע". - הסוביא בקידושין ג"ז
א'.

שם ק"כ א': "ומביא במי גבי נבלת עוף הטהור כה"ג המחנה באור סמא
בחמה טהור (ר' מוס' זבים פ"ה ה"ט) ו ה ו י ב נ ב ה אכילה כתיב ביה
א מ ר ר י ש ל ק י ש א"ק בפש וכו'". - (עי"ש).
שם קכ"ט ב': "א"ל זירא לר' אסי... דמביא יחור של מאנה שנשפח...
(עוקצין פ"ג מ"ח) ו א מ ר י ב נ לך מ"ס דר"י ו א מ ר מ ל ון
הואיל ומעורה מעורה".
כרימות י"ב סע"א⁵⁵: "והמנן האשה שגמף חלב מדדיה... (כלים פ"ח מ"א)
ו ק ש י א ל ון במאי אימכשר ו א"ר י ו ח ב נ בטיפה המלוכלכת
ע"פ הדר".

שם כ"א א': "ורמינתי החומך מן האדם צריך מחשבה והכשר (ר' עוקצין
פ"ג מ"ב) ו ק ש י א ל ון מחשבה ל"ל... ו א ר " ל בחומכו לכלב וכו'".

שבת ס"ו א': "ואף רב הונא הדר ביה דמביא טבול של סיידין טמא מדרס
ואשת חולצת בו ויוצאין בו בשבת דר"ע ולא הודו לו (מוס' כלים ב"ב פ"ד)
ו ה ת ג י א הודו לו (ר' עדיות פ"ב מ"ח) [ו] א מ ר ר ב ה ו ג א
סאן הודו לו ר"מ וכו'". - הברייתא עוסקת גם בהלכות חליצה ושבת ובהקשר זה
באמרו כנראה דברי ר"מ.

⁵⁴ ע"ל סוף הע' 26. ⁵⁵ ראה גם שבת קמ"ד ב'.

שם קל"ח ב': "כדתבן השרץ שנמצא בתנור הפת שבתוכו שניה... (כלים פ"ח ט"ה)... מ ס ת פ ק א ל ה ו ה א ד א " ל ר ב א ד א ב ר א ה ב ה ל ר ב א ליחזייה האי תנורא כמאן דמלי סומא ומיהוי פת ראשו-נה א " ל לא אמרינן ליחזייה וכו' - הסוביא נמצאת בפסחים כ' סע"א ר' מש"כ כס ובה' 5 לשבת שם.

עירובין כ"ד א' (-שבת קי"ב ב')⁵⁶: "...לאו היינו דתבן כל כלי בע"ב שיעורן כריסונים (כלים פ"ז ט"א) ו ב ע י ה ז ק י ה ביקנ כמציא זית וסמנו וחזר וביקנ... א " ל ר' י ו ח ב נ רבי שנית לנו סבול שנפסקה אחת מאזביו ומיקנה... (שם פכ"ו ט"ד) ו א מ ר ת ע ל ה מ"ט ראשונה... א מ ר ת ל ו ע ל ה פנים חדשות באו לכאן וכו' - סוביא אי"ת למהרות שהובאה בסוגית סתם.⁵⁸

פסחים פ"א א' - בזיר ט"ו ב': "...ואף ר' ארשעא סבר מטמא למפרע מדרבנן ד ת ב י ר' א ו ש ע י א⁵⁹ אבל זב שראה בשביעי שלו סומר אם שלפניו (זנים פ"א ט"ב) ו א " ל ר' י ו ח ב נ ולא יסתור אלא יומו...⁵⁹ ו א " ל ר' יוסי קאי כוותן" - כנ"ל. חגיגה ט' ב': והאמר ר' יוחנן ראה אחת בלילה ושמים ביום מביא... סד"א כ א ת ק פ ת א ד ר ב ש י ש א ב ד ר " א ק מ " ל כ ד ר ב י ו ס ך " - הרמז לסוביא הנבליה מכורן לכרימות ה' א'.

שם כ"ו ב' - מנחות צ"ו ב': "...דהתבן השלחן והדולפקי שנפתחו או שחיפן בש"ש... (כלים פכ"ב ט"א) ו כ"ט... ה ב י ה א ל ר " ל ד א מ ר ל"ש אלא בכלי אכסלגים... א ל א ל ר " י ד א מ ר אפילו בכלי מסמים במי בטלי... ו כ"ט... ה א ב ע א מ י ג י ה ר " ל מ ר " י נציפוי עומד או נציפוי שאינו עומד... א " ל ל"ש...".

⁵⁶ הסוביא נמצאת אפסם גם בשבת, אבל בחלקו גם שם בלשון ציטטה.

⁵⁷ בשבת: "ואמרינן לר" וכו'ה בכ"י בעירובין, ע"ש.

⁵⁸ גם בעירובין, "א"ל לימא בכ"י, ע"ש הע' 2.⁵⁹ ע"ש בהערות.

בבא קמא כ"ה ב': "א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא והא האי תנא...דתניא

פ' במת פניין ודין הוא...ואמאי אימא אהני ק"ו לסומאת ערב...א"ל כ ב ר

מא גיהליה ר"ב בר זכריה לאביי וא"ל

גביי תנא ממפץ בשרץ מיימי לה... - מקור הסו"מ שבין אביי ורבנן

כנראה בסוגית ג"ק שם ולענין "דיו" הנידון שם, ⁶⁰ ראה עוד מש"כ שם.

שם ע"ו ב': "דתניא רש"א יש גוהר שהוא מטמא כומא אוכלין...(מוס')

עוקצין פ"ג הי"ב) וקיימא לן מאי לפני זריקה קודם שברא

לזריקה לאחר זריקה לאחר שברא לזריקה וכו' - פנחות ק"א ב'.

מכות ג' סע"ב: "ואמר רב יהודה אמר רב ג' לובין מיס שנפל למוכן

קורטוב של יין...דבנן ג' לובין מיס חסר קורטוב... (מקואות פ"ז ס"ה) הא

סיבא בעי לה רב פפא דבבי ר"פ רב מני

חסר קורטוב ברישא...או דילמא רב לא מני חסר קורטוב ברישא...אמר רב

יוסף לא שמיא לי הא שמעמא (דרב) א"ל אביי אמת אמר

לן גיהלן והכי אמרת גיהלן דרב לא מני חסר קורטוב ברישא וכו' -

נראה שכל הסוגיא מקורה בשו"ס בקובץ המאמרים של רב יהודה בשם רב ושמואל

פנסוגיא שם, ראה מש"כ שם - ועצ"ע.

זבחים צ"ג א': "...פלוגמא דר"א ורבנן אליבא דרב

וכדקא מתריץ אביי דתניא ר"א מי חמאת שבטמא מטהרין...

ואמר רבה ר"א בשיטת ר"ע רבנן אמרו...ואימיה אביי

מודה ר"ע...אלא אמר אביי וכו' - נראה שמקור השו"ס כאן

בזבחים, לאחר שנריימא דטהרות הובאה כבר בסוגיא, אלא שהקדימו והעירו

"אליבא דרבה וכדקא מתריץ אביי", ראה מש"כ שם - ועצ"ע.

(שם צ"ג ב' - פנחות ז' ב': "דתניא ר' חלפתא בר שאול קידש פחות מכדי

הזייה בכלי זה ופחות מכדי הזייה בכלי זה לא קידש [ו] אביי

ל ה ו בדמ מהו...מ " ש ראמר (ואיתמר אמר) ר' זריקא א"ר אלעזר אף
בדמ לא קידם".)

בכורות ל"ז ב' 60א "א"ל (רב הונא דבה לרב הושעיא) זו לא שמעתי

כיוצא בה שמעתי דמנן השדרה והגולגולת שחסרו... (אהלות פ"ב ס"ב) ו י מ י ב

ר ב ח ס ד א ו ק מ י ב ע י א ל י ה . כדי שיגדל מן החי (ו) כפת

א " ל ר ב מ ח ל י פ א ב ר א ב ו ד י מ י ה כ י א מ ד

ש מ ו א ל כסלע - ... - ו א " ל א"כ עשית דברי ב"ש ודברי ב"ה אהל...

א י ש מ י ק ו א " ל ר ב ח ס ד א שמא מקדה וחיסופו שגיבו

ו ב " ל ר ב מ ח ל י פ א לא מימא שמא אלא דאזי וכו' - גראה שמקור

המשא ומתן שבין רב חסדא ורב מחליפא לעבין טריפות ובמס' חולין ולא בס'

טהרות, ראה מש"כ בפנים.

כרימות כ"צ ספ"א: "לכדתנן נבלת בהמה פמאה בכל מקום... (עוקצין פ"ב

ס"ב) ו א מ ר ל י ה ר ב ל ר' ח י א מחשבה ל"ל... א " ל

כגון דאיכא פחות מכזית בבילה וצדפה... א י ה כ י ליבצי במי הכפר...

א " ל ה"מ באוכלין דעלמא וכו' - מובא בסוגית סתם.

בסוגיות הג"ל לא צויין מקומן המקורי של הדיונים והפירושים האמוראיים

רק מתוך כך שהדברים מוסבים באופן ישיר על משבה, ברייתא וכו' דס' ז"פ

וצוטטו יחד אמן, גראה לכאורה שמקורן בפירוש מקורות אלה לגופן. בציטוט

אחדות מציינים בתלמוד את הקשרם המקורי של דברי האמוראים בציונים מפורשים

כגון: "והא דר"פ איכא איתמר - אהא וכו'" או "איכא דמתני לה אהא וכו'".

נבדוק כאן את הסוגיות שיש בהן ציונים אלו בקשר לס' זרעים וטהרות ובצרף

אליהן מאמדים למקורות מסדרים אלה המצויינים בלשון "איתמר" ע ל ה 61.

60א' בם חולין ט"ז א' (הא גופא קשיא...אר"א וכו').

61אעפ"י שאין לדעתי טבחינת עניננו כל הכול ביניהם ובין הציטוטים בלשון
"מן...ואמר ר"פ" וכדומה.

והיכא אימתמר האדר"פ. לעמים קרובות נוהג
 החלמוד - אמורא או סתמא דגמרא - להשתמש במאמרו של אמורא שנאמר לענין
 מסוים, לצורך אחר בציון המפורש: "כדאמר ר"פ...הכא נמי...". לפעמים חוז-
 רים ומביאים את המאמר עצמו בצורתו המקורית בלשון: "והיכא איתמר האדר"פ"⁶².
 חספ פסמים נמצא בש"ס צורה זו של הנאמ מאמר למקורות מבאים זרעים
 וטהרות. פעם אחת⁶³ (עירובין כ"ה ב') מובא בלשון זו מאמר של ר' יוחנן
 לגריימא זרעים, אבל אפשר שמקור דבריו במס' חולין, ע"ש. יתר ארבעה
 המאמרים פייכים לס' מהרות, שלשה מהם מאמרים אין ישראלים למשניות וטהרות
 - מאמרים אלה ככל הנראה מקורם בפירוש משניות אלו לגופן. רק פעם אחת
 מצאנו מאמר של אמורא בבלי לגריימא וטהרות שהובא בצורה זו - מאמר זה
 מתפרש לדעמי כמאמר שנאמר בסוגיא נה הוא נמצא.⁶⁴

זרעים

עירובין כ"ה ב': "ובכפניות אין מערבין והתניא...כדאמר ר' יוחנן
 הואיל וראוי למתקן ע"י האור ה"נ...והיכא איתמר דר' יוחנן אהא דתניא...
 ר"ש בר"י אומר משום אביו... (מס' טעירות פ"א ה"ב)...למאי חזי אר"י הואיל
 וראוי למתקן ע"י האור". - מאמרו של ר' יוחנן נמצא גם בחולין כ"ה ב' ואפשר
 שם מקורו, ע"ש.

טהרות

סוכה ט"ו ב': "לימא מסייע ליה לראב"ס...כדאמר ר' חנן אמר רבי
 בארוכה ושמי כרעים...ה"נ...היכא איתמר דר"ה א"ר אהא דתנן מטה...וחכ"א
 מטמאת אברים ומטהרת אברים (כלים פ"ח מ"ט) מאי ניהו אר"ה א"ר ארוכה
 ושמי כרעים קצרה ושמי כרעים".

⁶² ראה מ"כ לעיל פרק ג' הע' 66.

⁶³ למסמכים ל"ג סע"ב-ל"ד רע"א ר' מ"כ שם בזרעים. (מ"מ הסיפור על רבי,
 שעליו מוסבים דברי רב אשי, אינו שייך לס' זרעים או טהרות דוקא, ע"ש).

כתובות כ"ד א': "ת"ר אבי כהן...והא איפכא שמעינן להו...אמר רבא...
 דרבנן אדרבנן ל"ק כדאמר ר' חמא בר עוקבא בשכלי אומנתו בידו ה"נ...והיכא
 אתמר דרחב"ע אהא דמבן הקדר שהביח קדירותיו... (טהרות פ"ז מ"א) והתביא
 אלו ואלו סמאות ארחב"ע בשכלי אומנותו בידו וכו'."

חולין קי"ט ב': "איתביה ר"י לר"ל עור שיש עליו כזית בשר...ואבע"א
 כוליה פשוט יד כדאמר ר' אלעא במלאי שבין המלאים ה"נ...והיכא אתמר דר'
 אלעא אהא מלאי שבשבלים... (עוקצין פ"א מ"ג) מלאי למאי חזי אר"א במלאי
 שבין המלאים" (ועי"ש להלן).

כריתות ט"ו ב': "אמר שמואל...והתנן...כדקאמר רב יוסף בביטזין
 בכל כחן ה"נ...והיכא איתמר דרב יוסף אהא זב וסמא ממ... (תוס' מכשירין
 פ"א ה"א) אמר רב יוסף בביטזין בכל כחן". - גראה שרב יוסף בגלל שמואל
 פירש כך גם בתוס' דמכשירין, וכאן בסוגיה כריתות - ראה מש"כ שם, ועצ"ע.⁶⁴

א י כ א ד מ ת ז י ל א ה א . סוגיות וכן מאמרים בודדים
 הנמסרים בתלמוד על מקור (תבאי או אמוראי) אחד ולענין מסוים, יש שבמסרים
 לפי מסורת אחרת על מקור אחר.⁶⁵ ולענין אחר, בלשון "ואיכא דמתני לה אהא"⁶⁶
 מצינו בכמה מקומות שמעירים על דברים שבמסדר בתמילה על מקור מד' סדרים:
 "ואיכא דמתני לה" על מקור מסדר זרעים או טהרות. משמעו המדויקת של

⁶⁴ ואמנם במקרה יחיד זה מפרש רב יוסף את הברייתא דטהרות כגראה בגלל אר-
 מה סיבה שבגללה מצינים לפרש כך גם "הכא" (ראה מש"כ שם) - משא"כ בשלשם
 המאמרים האחרים, שם הסיבה לפירוש משניות דטהרות שונה לגמרי, עי"ש.

⁶⁵ או על פיסקא אחרת של אותה מקור, כגון "אסיפא", "ארישא" וכו'.

⁶⁶ או בציון מפורש יותר: "ר"פ מתני לה אהא", "ר"פ ור"פ חד מתני אהא וחד
 מתני אהא", "אתון (מר) אהא מתניתו לה אנו אהא מתנינן לה". לפעמים במקום
 "אהא ד..." - "אאכסדרא" (עירובין ז' ב'), "אדרשב"ל" (ב"ב קמ"ח א') וכו'.
 ראה בכר, מדיציון עמ' 578 ואילך ולע"ע אוצר לשון התלמוד ח"ב עמ' 727
 וח"י עמ' 68.

מונה זה לא הוגדרה עדיין כל צרכה,⁶⁷ מכל מקום נראה שהוא אינו תמיד בעל משמעות זהה. לעתים באמת שתי מסורות שונות לפנינו, לעתים שתי המסורות משלימות זו את זו ולעתים ה"מסורת" השניה איבה מסורת כלל, אלא הצעת אפשרות להעברת הדברים לענין בוסף.⁶⁸ גם כאן, כמו ביתר הציסמות, נראה שאין במונה זה משום ציפיה פפרדית של משה, כלומר, שאמנם "מאן דמתני אהא" שם באותו מקום השנה דברים אלה ב"תלמוד". אין הכוונה אלא שפלוגי למד דבר זה בקשר לענין אחר ועל מקור אחר, ייתכן גם שהוא אמר כך כאן או באי-זה מקום שהוא.⁶⁹ מכל מקום במסורות אלו למקורות מס' ז"ט, גם אם אין הן מלמדות על "תלמוד" לסדרים אלה, יש בהן לכאורה כדי ללמדנו על לימוד סדרים אלה ופירושם לגופם.⁷⁰ סוגיות שמסורת אחת "מתני" אזרעים מופיעים בש"ס שלש פעמים ופעם אחת למתרתם.

⁶⁷ ואעפ"י שבנושא זה העמיק והרחיב ר"י לוי Interp. עם' 4 ואילך, אסף חומר רב (בכר הוסיף הרבה אבל ר"י לוי לא התכוון למצות את החומר - עי"ש עם' 5 הע' 3 - ורשימתו כמובן מדויקת יותר) והעיר הערות מאירות עינים בקשר לתופעה זו והדומות לה בבבלי ובירושלמי (בגובע לירושלמי ר' מש"כ לאחרונה הר"ש ליכרמן, ספ"י לאלבק עם' 302 ואילך) - עדיין לא נאסף החומר כולו ולא נבדק באופן שיטתי. החוקרים חזרו ונבעו בלשונות אלו בהקשרים שונים, ראה ש"ס רובינשטיין לחקר סדור התלמוד עם' 5-43, ר"ה אלבק מרבין ב' עם' 8, בזמן האחרון אסף חומר רב והאריך בנושא א. וייס בספרו לחקר התלמוד עם' (301) 325 ואילך (ושם עם' 194 ואילך).

⁶⁸ ראה רובינשטיין ואלבק הנ"ל. וכך נראה במיוחד בהרבה מן ה"איכא ד...". הסמנים (עי"ל הע' 66. וכך כבראה גם בשנינויים ש ב מ ה ל ר' הסוגיא "ואיכא דמתני הכי", - ראה למשל המקומות שצוינו עי"י לוי, שם עם' 13 הע' 1 ומבא לבה"ם עם' 159-160 והשוה אוצר לה"ם ח"ב עם' 689 ג' ועם' 693 ג').

⁶⁹ "מתני" - אמנם "תלמוד" הוא, פירוש למשנה (עי"ל פרק ב' הע' 110) אבל לאו דוקא תלמוד ערוך ומסודר. "אהא" אינו ציון "מראה מקום" למקום סידורה של הסוגיא ב"תלמוד" ערוך, אלא ציון לענין שבהקשר אליו נלמדה סוגיא מסוימת זו (ר' למשל: אמצער - אעירוב, שני ענינים באותה משנה, עירובין כ"ז א' ועוד כאלה. ראה גם: "איכא דמתני לה אמספרי לה"ר" - "ואיכא דמתני לה על בסי הרוח" סומה ה' א' - ערכין ס"ו ב', "אמיסר מתני להא דרחב"א אהא מ"ד כי אני ה' וכו'" סומה ס' א', ראה לוי שם ר"ע 12 ועי"ל הע' 24). אין לתלמוד מלשונות אלו על "תלמודים" קדומים ושונים ולא על המקום שמתנו צוטטו כאן הדברים, אלא על מסורות שונות במבנה וסידור סוגיות - ומאמרים בלבד (ראה לוי הנ"ל עם' 3 ואילך ומבא לבה"ם עם' 682 הע' 2. - אעפ"י שיש להבית שב"תלמוד" של הישיבות השונות בלמדו וגסדרו המאמרים

זרעים

נבא קמא קי"ב א': "ומוכסין (ב"ק פ"י מ"א) והאמר שמואל דינא דמלכו-
מא דינא...א י כ א ד מ ת נ י ל ה א ה א לא ילבש אדם כלאים אפי'
ע"ב עשרה בגדים להנריח בו את המכס (כלאים פ"ט מ"ב) מתני' דלא כר"ע דמתניא
אסור להנריח בו⁷¹ את המכס ר"ש אומר משום ר"ע מותר להנריח בו את המכס
באלמא לענין כלאים בהא קמיפלגי דמ"ס דבר שאין מתכון מותר ומ"ס...אלא
להנריח⁷¹ את המכס מי שרי והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא א"ר חנינא ב"כ
אמר שמואל במוכס שאין לו קצבה דבי ר' ינאי אמרי במוכס העומד מאיליו
ואיכא דמתני אהא⁷² בודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין... (גרוס פ"ג מ"ד)
ולמוכסין והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא וכו'".

אפשר בהחלט שכל המקורות יחד נידונו אגב פאמרו של שמואל: "דינא
דמלכותא דינא", בין אם ע"י שמואל עצמו ובין אם ע"י מסדר סוגיג ב"ק או
מישהו אחר שאסף את המקורות לענין מוכס.⁷³ ראה עוד מש"כ על הסוגיא
במקומה.

והסוגיות בהתאם למסורת המקובלת עליהם - עיל"ל הע' 33. למסורות אלו עלולה
להיות חשיבות גדולה לאבחנת "מקורות" ו"עריכות" שונות - בהעדרן (ר' למשל
ב"ק ל"ב רע"א ומכות ח' א') או בהמצאן במקומן העיקרי, ור' לעיל הע' 31).
(גם דברי רבה על משנת כלים "אנן לפי שאין יאוש לבעלים מתניבון לה"
(ב"ק קי"ד א'), (ר' גם ב"ב ק"ן רע"ב), וכן "רב אחא בריה דרבא מתני לה
בהדיא ר' יוסי אומר וכו'" למשנת אהלום (חולין קכ"ו סע"א) - אינם מלמדים
על מסורות פירושים למשניות מהרות במקורן דוקא, ראה מש"כ שם).

⁷⁰ גם רק לא ננים ש"האיכא דמתני" העברה מלאכותיים היא שנוצרה בו במקום.

⁷¹ עי"ש הערה 3.

⁷² נכ"י אחדים ואצל כמה מן הראשונים הסדר הוא: גדרים, כלים ("ותוא
הנכון" - רשנ"א שם).

⁷³ אבל גם אם נקבל כ"פשוטו" אפשר ש"מאן דמתני" אכלאים "מקורות" אינם
הם שלמרו סוגיא זו (גם) לכלאים.

מכות ה' א'-ב': "מה חטבת עצים רשות וכו' (מכות פ"ב מ"ב) ז' א"ל

ההוא טרבנן לרבא ממאי דמחטבת דעצים דרשות...א"ל כיון דאם מצא...איתיביה

רבינא לרבא יצא האב... (מכות שם) התם...הדר אמר רבא...א י כ א ד מ נ י

ל ה א ה א בחריש ובקציר תשבות... (ע"י שביעית פ"ג מ"ד) א"ל ההוא

טרבנן לרבא ממאי דחרישה דרשות דילמא חרישה עומד דמ...א"ל כיון דאם

מצא חרוש אינו חורש לאו מצוה איתיביה רבינא לרבא יצא האב המכה את בנו...

(מכות שם) התם אפ"ב דבטיר...הדר אמר רבא לאו מילתא היא דאמרי קצירה

דומיא דחרישה וכו'."

גם כאן אין כל ראיה לכך שאמנם נלמדו הדברים לפשטה שביעית, ממקבל

על הדעת שאין כאן אלא העברה מלאכותית בו במקום, ⁷⁴ ראה מש"כ לסוביא

במקומה.

נדה מ"ז א'-ב': "מ"ר אלו הן סימני נגרות ראנ"צ אומר...ריב"ב אומר

...ר"י אומר...ר"ש אומר... (תוס' נדה פ"ו ה"ד) שאלו את רבי הלכה כדברי

מי שלח להו כדברי כולן להחמיר [ר' יוחנן וסביא דאמרי פרויייהו הלכה

כדברי כולן להחמיר סימן פיגדק"א] ⁷⁵ רב פפא ורב חיננא בריה דרב איקא

ה ד מ נ י א ה א ו ה ד ס מ נ י א ח צ ר צ ו ר י ת

דמנן איזוהי חצר שחייבת במעשר רש"א חצר הצורית...ר"ע אומר...ר"ב אומר

...ר"י אומר...ר"י אומר... (מעשרות פ"ג מ"ה) שאלו את רבי הלכה כדברי מי

אמר להו הלכה כדברי כולן להחמיר [ר' יוחנן וסביא דאמרי פרויייהו הלכה

כדברי כולן להחמיר] ⁷⁵.

עצם החילוף בין שני המקורות מוספתא נדה-משנה מעשרות, משונה מוא

ביותר. אין בין שני מקורות אלה שום סכנה משותף, מלבד המספר הגדול של

תנאים החולקים בהלכה אחת. אין להניח, ששני מסורות ללא כל קשר ביבייתן

⁷⁴ ראה גם ש"מ רובינשטיין ה"ל עמ' 2-41. - המצוטט כאן כנראה אינה משנה שביעית אלא מדרש הלכה, עי"ש.

⁷⁵ עי"ש הע' 2 וכ"ה כמעט בכל כי"י.

האחת במס' מעשרות והשניה במס' גדה היו בפני ה"עורך", והוא שהעמידן זו ליד זו במס' גדה. הרבה יותר מתקבל על הדעת, ששני ענינים אלה יחד הובאו מא"י באיזה קשר שהוא. או שפעמיים במסדו דברי ר' יוחנן בבבלי, פעם על גדה בלבד ופעם על גדה ומעשרות כאחת. מכל מקום נראה שמאן "דמתני אחר" בבבלי לא בטעשרות "מתני" אלא ליד ההלכה שבמס' גדה - ופצ"ע.

מהרות

שבת קל"ב א' ז' "אמר מר כשר אעפ"י שיש שם בהרם ימול...הא ל"ל קרא דבר שאין מתכוין הוא...אמר אביי...רבא אמר...ואביי...א י כ א ד מ נ ל ה א ד א ב י י ו ר ב א א ה א השמר בנגע הצרעת וכו' לעשרות אי אמה עושה צבל עושה אמה בסיב פעל בני רגלו... (פוס' נגעים פ"ג ה"ב ור' ספרי דברים פי' רע"ד) והא ל"ל קרא דבר שאין מתכוין הוא...אמר אביי ל"ב אלא לר"י...ורבא אמר אפי"ת ר"ש...ואביי וכו'".

אפשר ששמי הנוסחאות בכובות ואביי ורבא פירשו את שמי הכרייתות כאחת. אבל גם אם בניה שדוקא השניה מקורית - ולא נראה כך - נראה שמקור הדברים בסוגית דבר שאין מתכוין ולא בנגעים דוקא, ⁷⁶ ראה מ"כ לסוגיא במקומה. ⁷⁷

א י ת מ ר ע ל ה . ⁷⁸ פירושים ומאמרים של אמוראים על מקור

⁷⁶ (ר' גמ נגעים ספ"ז).

⁷⁷ ראה גם חולין קי"ט סע"ב, סוגיא איי"ת (ביסודת) שנמסרה במחילה למהרות "ואיכא דמתני לה אמתניתין" דחולין, ראה מ"כ שם.
"אלא כי איתמר אהא איתמר" (נגעים פ"ד מ"א) - נזיר ס"ה ב', העברה מלאכותית ומאוחרת היא מדוחק הקושיא, אבל גם אם בניה שמקורי הוא, המאמר של ר' ב הוא, וגם אם "אהא איתמר" אפשר שבקשר למשנת נזיר שם איתמר (מאמרו של רבה כוודאי שתוספת היא אם בניה שרב אהא איתמר, אבל גם מאמר זה אינו מקורי - ר' ב"מ פ"ו א') - ראה מ"כ לסוגיא שם.

⁷⁸ לשון הציטטה "עבי עלה" על ברייתא המשלימה או מוסיפה למשנה או לברייתא מט' זרעים-מהרות, אינו ענין לכאן ואינו מוכיח לעניננו ולא כלום. (ראה א. וייס, המהרות ס"ע 134). אין ספק שאמוראי בכל ידעו משנה וברייתא של

79 תנאי, מובאים בתלמוד לעמים קרובות בלשון-ציטטה⁸⁰: "ואיתמר עלה", "הא

הסדרים כולם (ע"ל רפ"ב). "תני עלה" אין פירושו שהברייתא נלמדה ב"תלמוד" או בתוך דיון אמוראי כלשהו, אלא נקובץ ברייתות או כנרייתא בודות המסלימה משנה או ברייתא ר' מאב לנה"מ עם' 885 (ור' אלבק, מחקרים בב"מ עם' 2 הע' 3 והב"ש) ועמ' 1292. הברייתות נלמדו יחד עם המשנה, ולכן הן מובאות לעמים גם כהפסד יסיר לה, שם עם' 797. לדברי קטלן, Redaction עם' 208 ואילך אין כל יסוד, ע"ל פרק ב' הע' 109. (אבל גם רשימתו זו של וייס, שם, לקויה ויש עוד להוסיף לפחות, לענין זרעים: ב"ב י"ט רע"ב, בכורות כ"ב טע"ב וראה עוד קידושין ל"ב א' (על ברייתא). ולשהירות קידושין כ"ה א' והחילין קכ"ו רפ"ח; וראה גם מש"כ לסוכה כ' טע"ב בהע' 5, בזר' ס"ו א' (מלנה"מ עם' 776) וכן חולין ב"ה א'. (לכלים פכ"ז מ"ב צצין עם' וייס, ראה מש"כ שם ע"ו א' הע' 4-5 וסוכה י"ז ב' הע' 2 ור' גם שנת עם' א' והע' 5 שם.)

79 לעמים גם על מיתרא, ראה למשל ברכות כ"ה רע"ב, שם פ"ט רע"ב ועוד. אבל לא מצאתי על מאמר לענין זרעים-מהרות.

30 גם כאן, כנימח הציפסות, לא מצאתי כל סיבה להביח שלפנינו ציטטה מ"תלמוד" ואף לא לכך שהנדרים דוקא במקורה של המשנה ולבונה נאמרו. אפשר בהחלט שכן "איתמר עלה" בסוגיא אחרת שהזכירה משנה זו (ר' למשל שחרות-ערכין ל"ז ב'). מרובים גם החילופים: איתמר עלה - ואיתמר - ואמר, ב"ב ובכ"י. משמעו של המונח "איתמר" לא התבררה עדיין (ראה מש"כ הרכני סי' רע"ג ור' אוצ'ה בברכות עם' 128 הע' י"א ועי' עליו אבנטס, במרכזים ובתפוצות עם' 45). יש פתוסבים לראות אף בו מונה לציטטה של "חומר קבוע בצורה ספרותית" - ראה א. וייס, לחקר עם' 70 ואילך ושם עם' 79 (רשימותיו לקויות) והתהוות עם' 148 והע' 89 שם, (וראה גם מנאות לספרות האמוראים עם' 104 ומבא לנה"מ עם' 357 הע' 2). הדברים מעובים עוד בירור רציני, ככל מקום ארשום כאן את המאמרים המובאים ב"איתמר" לענין ס' ז"ט. כמיתר מאמרים ומחלוקות לעניני זרעים עם המונח "איתמר" נמצאים בש"ס, כמה משנה בשם אמוראי א"י (ברכות ל"ה א' - ע"ש, ר"ה ס"ו ב', מ"ק ג' א', גיטין מ"ז ב', שם טע"ב, ב"ס ג"ב ב', ע"ז ע"ב ב' (אמתר במי), מנחות ט"ב א' ותמורה ד' א' וראה גם יבמות פ"ו ב'). מלבד אלה, מחלוקת רב הונא ור' יוחנן לענין המופיע אמנם במס' תרומות, אבל שייך להרבה ענינים בש"ס (חגיגה ג' טע"ב, ע"ל עם'), מחלוקת רב ושמואל לענין שמיטת כספים הנוהגת בחול' (גיטין י"ח א', ע"ל עם') ומאמר אחד של רב נחמן לדיני ממונות שבמס' פאה (ב"ב קל"ב ב' - אמתר במי).

גם בקשר לעניני ס' מהרות נמצאים בתלמוד כמ"ו מאמרים ומחלוקות עם הפתיחה "איתמר", רוב רובם בשם אמוראי א"י (שבת ג"ס א' - איתמר במי, יומא מ"ב רע"ב, ע"ז ע"ה רע"ב - ע"ש, זבחים קי"ג א' - ע"ש, חולין ק"ו א' ושם קי"ח א', ור' גם פסחים ל"ד א', קידושין ב"ז א', (- חולין פ"ב א'), (מנחות ז' ב'), חולין קכ"א ב', גדה ג' ב' ושם ס' א'). לשהרות שייכות אולי גם שמי מחלוקת רב ור' יוחנן ע"ז ע' ב' וחולין ל"א טע"א וכן מחלוקת רב ושמואל (יומא מ"ב א' ועי"ש פ"ד ב' הע' 1. - ע"ל עם'). פעם אחת מוסר רב נחמן בשם שמואל למשנת מקואות הקשורה למשנת שבת (שבת ב"ז ב' - ע"ש הע' 6. - שם ע"א "איתמר במי א"ר הונא בדר"י" שייך לשבת שם). בשם כל יתר אמוראי בכל מצאתי רק מחלוקת אחת שהובאה ב"איתמר" שלכאורה מקורה בס' מהרות (שבת צ"ד ב'), אבל ראה מש"כ לסוגיא שם. (ר' גם בכורות ל"ז טע"ב.)

איהמר עלה", "לאו איהמר עלה" וכד'. כשנע עשרה⁸¹ פעם מונאים במלמד

מאמרי אמוראים בלשונות אלו על מקורות תנאיים מס' זרעים וכחמש (שש) פעמים

על מקורות תנאיים מס' מהרות.⁸² כמעט כל המאמרים הללו של אמוראי א"י הם.

שני מאמרים בנליים לז"ס שהובאו ב"איהמר עלה"⁸³ במצאים גם בסוגים מס'

אחרת שבד' סדרים, והכונה כנראה ש"איהמר עלה" שם ולא במקומן דוקא. בשני

מאמרים בנליים בוספים נראה שאמוראי בבל בעקבות אמוראי א"י אמרו את שאמרו,

ב ה ג י ה ט מ פ ו ר ש "וכן אר"פ".⁸⁴ בשם אמוראי בבל מצאמי רק מאמר

⁸¹ בפסחים מ"ה ב' - פסחים, וכן בביצה י' ב', פסחים ע"ו ב' - ע"ז ס"ו ב', ביצה ג' ב' - זנחית ע"ב א'.

⁸² ביצה י' א' - שם ל"ז ב'. ור' להלן הע' 84.

⁸³ זרעים: יבמות ל"ד א' - פסחים ע"ב סע"ב (ר' מש"כ שם); מהרות: ערכין י"ז ב' - כריתות ס' ע"ב (אמר רב יהודה אמר ר' ג', ע"ש).

⁸⁴ זרעים: גיטין ב"ד ב' - הא אמר עלה אמר רבא... (ראה עוד להלן הע' 186) וכן כי אמר רבין א"ר יוחנן...; מהרות: ביצה י' א' (= שם ל"ז ב') - הא אמר עלה אמר רבא (רבא)... וכן אמר ר' אבא... (השוה בזיר י' א' וסנהדרין ק"א סע"א וע"ש לעיל רב פפא). שני מאמרים אלה הם מן המאמרים הקשים ביותר לשיטתם, כאן לפנינו מאמרים מצוטטים בשם רבא (רבה?) לזרעים ומהרות הסו- באים בלשון "הא אמר עלה" מבלי שנוכל להציע הצעה סבירה למקומם המקורי של המאמרים - ולכאורה מקורם בז"ס. ומענין מדוקא במאמרים אלה בוסף שכן פירשו גם אמוראי א"י (ר' במ פסחים י' א' וש"נ: אמר רבא ואיתימא ר' יוחנן). ונראה ודאי שרבא בשם אמוראי א"י פירש כך אלא שבתחילה חשבו שכן אמר מדעתו עד שהוסיפו "וכן..." (ראה מבואות לספרות האמוראים עמ' 120 דר' גס א. וייס, לחקר עמ' 75 ואילך) שכן אמרו כבר אמוראי א"י. כבר רמזו והעידו על הרבה ממאמרי רבא (ותלמידיו - בעיקר רב פפא) המתאימים לשיטות א"י ובמיוחד של ר' יוחנן, ומקורם כנראה בתורת א"י (לאחרונה האריך בענין זה צ. דור ז"ל ב"סיני" כג"ב עמ' קכ"ח ב' ואילך, שם כנ"ג עמ' ל"א ואילך ושם כנ"ה עמ' ש"ו ואילך). וכך נאמת נראה בהרבה מן המאמרים מן הסוג הזה "אמר רבא וכו' וכן כי אמר רבין אר"י וכו'" בלשון זהה - אעפ"י שאין בזהות הלשון משום הכרח (ראה מש"צ דור שם כנ"ג עמ' ל"ט הע' 28 וכנ"ה עמ' ש"ט, לארבעה המאמרים שציינו שם אפשר להוסיף עוד ארבעה: יבמות ל"ב ב', שם צ"ה רע"ב, ב"ש ק"ל ב' וכו' וכו' ב' - אבל יש גם על מאמרי אמוראים אחרים, ראה יבמות פ"ט ב', חולין ל"ב א' וכו' וכו' ב'). בודאי הגיעו אל רבא הרבה שמורות מא"י (ולאו דוקא מר' יוחנן) ע"י רבנן דנחמיה המרוכזים בשימור וע"י קשריו עם א"י; וכן כי אמר רבין וכו' רק גילה את מקורותיו לאלה שלא ידעו על כך (ר' חולין ק"א ב' וסנהדרין י"ב א' וראה פסחים נ"ד ב' ודק"ס שם אות ק') - אעפ"י שלפעמים אפשר שרבא מדעתו אמר "וימתאמרה מלמא משמיה דגברא דבה כוותיה" (ראה למשל בבבא רבא ברכות מ"ה ב' במנחות מ' ב'). "וכן אמר ר' יוחנן" דומה מבחינה זו ל"וכן מני ר"פ", "וכן אמר ר' ר"פ" ול"מניא גמי הכי", שלעמים קרובות הן הן מקורותיו (ר' אלבק, מחקרים ב"מ

אחד שהוא ככל הנראה מאמר מקורי לזרעים - ו ה ו א מ א ר ו ש ל

ר ב . 85

זרעים

פסחים מ"ח ב': "א"ל (רב יוסף) דעבדן כר' אליעזר דתניא רא"א הרודה
 ונומן לסל הסל מצרפן לחלה (חלה פ"ב מ"ד) א"ל (אביי) ו ה א א י מ ר
 ע ל ה א " ר י ה ו ש ע ב " ל ל"ש אלא ככרות של בבל...א"ל ה א
 א י מ ר ע ל ה א " ר ח נ י ג א אפי' כעכינ".
 שם ע"ו ב' (= ע"ז ס"ו ב') : "אמר רב מרי כתבאי הרודה פת חמה ונתנה
 ע"פ פ"ב... (תרומות פ"י מ"ב)...לרב (אביי-ע"ז) בימא תנאי היא אמר לך
 רב... (כנ"ל)...לאו א י מ ר ע ל ה ד ה ה י א א ר ב ב " ה
 ג ר " ל בפת חמה וחבית פתוחה ד"ה אסור וכו'".
 ביצה ב' ב' (= זבחים ע"ב ב') : "דתנן מי שהיו לו חבילי תלתן של
 כלה"כ ידלקו... (ערלה פ"ב מ"ז-ז') ו א מ ר ע ל ה ר " י אמר
 אמ שדרכו... ו ש ב " ל אמר כל שדרכו וכו'".
 שם י' ב': "לימא מתני' רבי היא ולא רבנן דתניא הניח מנה גמא
 מאתיים... (מוס' מע"ש ת"ז) אפ"ת רבנן ה א א מ ר ע ל ה ר'
 י ו ח ב נ ו ר' א ל ע ז ר דאמרי מרזייהו שאני גוזלות...ול"ל
 לשנויי עלה ו ה א א מ ר ע ל ה ד ה ה י א ד ר " י ו ר " א
 ח"א בשבי כיסין מחלוקת... וח"א בכיס אחר מחלוקת וכו'".
 יבמות ל"ד א': "והרי תרומה דאין זמנו בהול וקפטר דתנן היה אוכל
 בתרומה... (תרומות פ"ח מ"א) ה א א י מ ר ע ל ה א מ ר ר ב
 ב י ב י ב ר א ב י הכא בתרומה בערב הפסח עסקינן דזמנה בהול".

עמ' 130). ונראה שגם כאן אין לפנינו מאמרים מקוריים של רבא לזרעים
 ולטהרות אלא תורת א"י, - השאלה היא רק היכן אמר זאת רבא (בגיתין הסוגיא
 כולה מאוחרת לרבא, ובודאי מסקום אחר ידעו מאמרו). מתקבל על הדעת שכן אמר
 רבא במסקום אחר, בסוגיא כלשהי ל' סדרים. בשבי המקרים נמצאים המאמרים
 בסוגיות על גושאים כלליים ("ברירה" ו"קנסו שוגג אטו מזיד") שנידונו נכו"כ

דברי רב בני ב"א נמצאים גם בפסחים ע"ב ב', "הא אתמר עלה" רומז כנראה לסוגיא שם. מכל מקום, נראה ודאי שדבריו לענין טעה בדבר מצוה נאמר ("זמנו בהול"), ולא למשנה במקומה. ראה מש"כ לפסחים שם.

גימין ג"ד רע"ב: "ורמי דר' יוסי אדר"י דתמן גמיעה של ערלה... (ערלה פ"א ט"ו) הא אתמר עלה א"ר רב א⁸⁶ חזקה אין אדם אוסר את כרמו בגמיעה אחת וכן כי אמר רבין א"ר יוחנן חזקה אין אדם אוסר את כרמו בגמיעה אחת".⁸⁷

נבא קמא קט"ו ב': "כר' בחמיה דמביא מסבגת יש בה משום גילוי אמר ר"נ... (מוס' תרומות פ"ז הי"ב)⁸⁸ לאו איתמר עלה⁸⁹ א"ר סימון אריב"ל ל"ש אלא וכו'".

מנחות ל' ב': "א"ב אהא תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה... (דמאי פ"ד ט"א) והא איתמר עלה א"ר יוחנן הלכת כרש"ש במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי".

שם שם: "אלא אהא ר' יוסי ב"כ אומר משום רש"ש פול המצרי שזרע לזרע... (מוס' שביעית פ"ב ה"ה) הא איתמר עלה א"ר שמואל ב"ב א"ר יוחנן⁹⁰ הלכת כרש"ש".

מקומות בש"ס (ורבא עצמו דן בהן) וכנראה שהיתה לפניהם סוגיא כזאת בה היו דברי רבא שמקורם בדברי אמוראי א"י, אבל סוגיא זאת לא הגיעה אלינו (עי"ל הע' 36). - ראה גם מש"כ על הסוגיות במקומן (וראה עוד להלן פרק ח' הע' 95), ועצ"ע.

⁸⁵ מנחות פ"ב א'. - ראה להלן עמ'

⁸⁶ רק כעת, לאחר שנכתבו כבר הדברים נפנים, מצאמי שגירסת האור זרוע ח"א סי' ש"כו: "ואמר" [התם אמר חזק'י] ה"ס דר' יוסי חזקה אין אדם וכו' וכן כי אמר רבין אר"י חזקה אין אדם וכו' - כגירסת יחיאל בכי"י, כיר"ג (מכון הש"ס): "אמר חזק'י ה' אין אדם וכו'" ולימא חזקה כלל לא כאן ולא אצל ר' יוחנן?

⁸⁷ עי"ל הע' 84. ⁸⁸ ראה סוכה ג' א' הע' 1. ⁸⁹ עי"ש הע'

⁹⁰ עי"ש הע' 1 ור' מש"כ לר"ה י"ב ב'.

שם פ"ב א': "מיתבי הלוקח חיה לזבחי שלמים... (מע"ש פ"א מ"ד) ה א
א י ת מ ר ע ל ה א מ ר ר ב לא קני שלמים וכו'".
חולין ז' ב': "והתבן הלוקח לזרע ולבהמה... (דמאי פ"א מ"ג) התם
ה א ת מ ר ע ל ה א " ר י ו ח נ ון ל"ש אלא וכו'".
תמורה ד' א': "מסתיים דר' אלעזר הוא דאמר לוקח דתבן היו לפציו שמי
כלכלות של טבל... (דמאי פ"ז מ"ו) ו א י ת מ ר ע ל ה 91 ר' א ל ע ז ר
א ו מ ר לוקח מפני שהקדים וכו'".
בדה ס"א ב': "מ"ר בגד שאבד בו כלאים ה"ז לא ימכרנו לבכרי... (תוס'
כלאים פ"ה ה"ט) אמר רב יוסף ז"א מצות בחלות לע"ל א"ל אביי... א 92
ל א ו א י ת מ ר ע ל ה א " ר י ו ח נ ון אפי' לקוברו".

סנהדרין

ביצה י' א' (= שם ל"ז ב') : "והתבן הכת בבית ולו פתחים הרבה...
(אהלות פ"ז מ"ג) ה א ת מ ר ע ל ה א מ ר ר ב ה (רבא) 93
לטהר את הפתחים מכאן ולהבא וכן אסר ר' א ו ש ע י א לטהר
את הפתחים מכאן ולהבא". 94
חולין ע"ב ב' 95: "דמתן שלשה ע"ש שבחלק מהור מן המדרס... (כלים פכ"ז
מ"ו) ל א ו א י ת מ ר ע ל ה א מ ר ע ו ל א ל"ש אלא שלשה
ע"ש שבחלק...".
בכורות כ"ב א': "איתיביה (אביי לרב דימי) אמר כשר שבמערב באפר
מקלה... (פרה פ"ט מ"ז)... ה א א י ת מ ר ע ל ה א " ר י ו ס י
ב ר ב י ת ג י ב א מהור פלסמא במגע וכו'".

91 ע"ש הע' 4. 92 ע"ש הע' 4. 93 ע"ש הע' 2. 94 ע"ל הע' 84.
95 ראה גם חולין י"ב ב' הע' 4 (וראה גם סנהדרין ז' ב' = זבחים צ"ב ב' הע' 5).

שם שם: "א"ל (רב דימי לאבני)...תבי ר' חייא בבילה ושחוסה בטילות
 י ב ז ר ו א י ת מ ר ע ל ה א " ר י ו ס י ב ר ב י ח נ י ב א
 "הור פלטמא בפגע וכר"י.
 ערכין י"ז ב'ז: "והתנן מצורע שהביא קרבנותיו עני והעשיר... (בגעים
 פי"ד מי"א) ותביא ראב"י אומר...הא א ת מ ר ע ל ה א מ ר ד ב
 י י ו ד ה א מ ר ר ב ושלשה: מקרא אחד דרשו וכר"י. - הסוביא בכרימות
 ט' ג', ראה מש"כ שם.

ו א מ ר ר ב פ ל ו ב י (מקור ופירושו). הדרך המקובלת והרבי-
 לה נידמר במלמוד להבאת פירושי אמוראים למשניות ובירייתות היא הציטטה
 ה"עשונה": "תנן...ואר"פ", "והתניא...הא אר"פ" - וכד' - מקור ופירושו,
 בלי מונחים וניסויים מיוחדים. בדרך זו מצטטים בסוביא - אמורא או ספרא
 דגמרא - מאמר של אמורא שנאמר כפירוש, פסק הלכה וכד' למשנה הטובת - כדי
 להקשות, למרז או לסייע. המאמר המצוטט מהוה חלק אינטגרלי מן הסוביא,
 מסגנו מסייעים ועליו סומכים. הראיה מבוססת על המקור הטובא ע מ
 פ י ר ו ש ו ובלעדיו, מן המשנה או הברייתא בלבד, אין להוכיח כלום⁹⁶ -
 משמע, שהמצוטט הכיר את המקור עם פירושו. פירושים אלה חזקתם חזקת פירוש
 למקור הטובא במקומו ולגופו, אעפ"י שאפשר שהמשנה או הברייתא במפרשו בהקשר
 אחר ושלא במקומן דוקא, אבל הנחה זו ראיה צריכה.

⁹⁶ כידוע במקרים רבים נחלקו הראשונים בפירושי ראיות מן הסוג הזה, האם
 הראיה מבוססת על המאמר הטובא או על המשנה והברייתא בלבד, ורק דרך אגב
 הובאו המקורות עם פירושן. אין לסמוך על הנוסחאות בלבד (תנן...ואר"פ -
 תנן...אר"פ) הממחלפות הרבה - ראה למשל ברכות י"ט א' - ב"מ ג"ט א'; ביצה
 ה' א' - ר"ה ל' ב'; ברכות ל"ה ט"ב ועוד הרבה - ויש להכריע בכל מקרה
 עפ"י הענין (ראה לעיל פרק ה' הע' 101). מכל מקום, אם האמורא המצוטט קדום
 לסוביא שבה הובאו דבריו, גם אם הפירוש אינו נחוץ לסוביא והוסיפוהו כאן
 כפירוש, ציטטה היא - שהרי הדברים במקורם בודאי לא כאן נאמרו. הבאתי כאן
 כל המקור לט' ז"ט ומובא בצורה של ציטטה והנראה לכאורה שלצורך הסוביא
 הוכא. רשימה זו ורשימת "תוספת פירושים" (פרק ה' עמ' 151) פשלימות מבחינה
 זו האחת את השניה. (במקרים בודדים רשמתי ציטטות כאלו בשתי הרשימות, אבל
 הערתי על כך.)

בקשר לסדרים זרעים וטהרות נמצאות בתלמוד כ ש פ ו ג י מ ז ח ט פ
 ציטטות מן הסוג הזה (כשלישים וחמש לזרעים וכחמשים לטהרות), חלק גדול מהן
 ככל הנראה מאמרים מקוריים הם לסדרים אלה. רובם המכריע של המאמרים בשם
 של אמוראי א"י במסר, וכחמשה עשר בשם רב ושמואל.⁹⁷ בשפה של כל ימר אמר-
 ראי בבל מצאתי רק א ר ב ע ע ש ר ה ציטטות ("מן...ואמר וכד')
 למקורות תנאיים.^{97א} משני הסדרים זו"ט גם יחד. שמונה מאמרים לזרעים;
 ציטטה אחת (נ"ט כ"ב סע"א) לקוהה ממס' קידושין; מאמר אחד למשנת פאה שאינה
 עוסקת בהלכות זרעים כלל אלא בדיני מסובות (נ"ב ק"ן א'); ואחד לבריימא
 דהל' צדקה שלא ברור אם מקורו בט' זרעים דוקא (נ"ק ז' א'); במאמר אחד
 (ברכות מ"ז א' וש"ב) אין אלא הזאת ברייתא (א"ר הוצא תנא וכו'), ובמקורו
 כנראה כפירוש למשנת סוכה באמר - ר' מש"כ שם; שלשה מאמרים אחרים (פסחים
 כ"ו ב', ר"ה י' ב' ומסורה כ"ה א') נוסקים אטבט בפירוש מקורות פס' זרעים,
 אבל ככל הנראה שלא בקשר לסדר זה באמרו, וכך אולי גם בציטטה שהיא לכאורה
 מקורית לזרעים (חולין קל"ח א')⁹⁸ - ראה מש"כ עליהן במקומן.^{98א} מש
 הציטטות לס' טהרות; בשנים מהן שוברן המפורש בצידן, הן לקוחות מסוגיות
 הגטצאות לפנינו במקום אחר (שבת נ"ב סע"ב וחולין קי"ט א'); מאמר אחד
 המצוטט כו"כ פעמים בש"ס (כתובות ע"ה ב' וש"ב) כנראה אינו מקורי כלל;
 שני ציטטות בבליים לטהרות, באמרו כנראה בהקשר לסוגיא בה הן נמצאות
 (פסחים י"ד א' ובזיר נ"ב סע"ב); נראה שגם המאמר האחרון הנזכר (זבחים

⁹⁷ דאה להלן עם' 273.

^{97א} מלבד זרעים - מסורה כ"ה א' (ור' גם ב"ב ק"ו א') שהוא מאמר בבלי המוסב על מאמר אי"י.

⁹⁸ ושם למרות הניסוח ("והאמר הוא דאמר") אין זה מאמרו של רב חסדא (עי' ירוש' פאה פ"ג, י"ז ע"ב) - ראה סנהדרין צ"ט סע"ב ועי' מנא לבה"ט עם' 794 (מס' 17; שם עם' 9-808 ורל"ג פו"ח ת"א עם' 413). ראה גם מש"כ להלן עם' 288 - רעצ"ב.

^{98א} נראה עוד להלן פרק ה' עם' 254. ראילר.

צ"ד סע"ב - והאמר רב הונא משום ר' ישימאל בר"י (שם בסקום באמר, אלא שהסוביא נקטעה והעברה למקור אחר (חולין קכ"ג א') - ראה מש"כ שם. 98

זרעים

ברכות ל"ו ב' (- פסחים נ"ג רע"א): "מתקיף לה רב שימי מנהרדעא ובשאר אילני מי פליגי רבנן עליה והתנן מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית... (שביעית פ"ד מ"י) ואם רב גסי הוא בוסר הוא ברע הוא פול הלכין".

שם מ' ב': "דתנן הקליו שבדמאי... (דמאי פ"א מ"א)... נוגלות פסרה ר' אילעא ור' זירא חד אמר בושלי כמרא וחד אמר פסרי דזיקא" (פ"ה שם). 99

שם מ"ז א' (ש"ב): "דתנן מאכילימ את העביימ דמאי ואת האכסניא דמאי (דמאי פ"ג פ"א) ואמר רב הונא תנא ב"ש אומרים אין מאכילין את העביימ דמאי ואת האכסניא דמאי". - רב הונא אינו אלא מוסר בריתא בלבד. ר"ה מטר כך כנראה לא למשנת דמאי גופה אלא לסוכה פ"ג מ"ה - ראה מש"כ לברכות שם.

שבת פ"ט סע"ב (- ע"ז ט"ו א'): "תבלין כדי לתבל ביצה קלה; ורמינהו תבלין שנים ושלשה שעות... (ערלה פ"ב מ"י) ואמר חזקיה במיני מתיקה שבו הואיל וראויין למתק קדרה".

שם קמ"ד ב': "אין דתנן המקיים קוצים בכרם... (כלאים פ"ה מ"ח) וא"ר חנינא מ"ם דר"א שכן בערביא מקיימין קוצי שדות לגמליהם" עירובין כ"ט א': "מיתבי רשב"א אומר עוכלא תבלין ולישרא ירק... (בריתא דמא?)" ואמר גורסק בר דר ישימאל דרב מנשיא ב"ש משיה דרב וכן לעירוב וכו',

(ע"ש). - המאמר לענין עירוב באמר. 100

פסחים כ"ו סע"ב (= ע"ז מ"ט א' = שם ע"ב ב') : "הי ר' אליעזר אילמא ר"א דשאר דמנן שאר של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה... (ערלה פ"ב מי"א) ו א מ ר א ב י י ל"ש אלא שקדם וסילק את האיסור אבל לא קדם וסילק את האיסור אסור". - נראה שדברי אביו לא במס' ערלה דוקא באמר, ראה מש"כ שם - ועצ"ע.

שם ל"ט סע"א: "סתיב רבא חזרת וחזרת נלין עולשין דעולשין שדה..."

(כלאים פ"א ט"ב) וכ"ת... ו א מ ר ב זוגות זוגות קתני. 101

שם ט"ח ב' (= גדה ח' א') : "א"ל (רב יוסף לאביו) דשדן כר' אליעזר

דמניא ר"א הרודה ובנותן לסל הסל מצרפה לחלה (חלה פ"ב ט"ד) ו א מ ר

ר ב י ה ו ד ה א מ ר ש מ ו א ל הלכה כר"א". - הלכה למעשה בחלה הנוהגת בחולל, בשם שמואל.

שם ג"ב א' 102: "ורמינהי אוכלים בעבנים עד הפסח... (מס' שביעית)

ו א מ ר ר ב ב י ב י ר' יוחנן תרתי בתרייתא מחליף".

ראש השנה י' ב' (= יבמות פ"ב א') : "ואלא מאי ר"א שלשים ושלשים

בעי דמנן אין גוסעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות מל' יום

לפני ר"ה... (שביעית פ"ב מ"ו) ו א מ ר ר ב ג ח מ נ א מ ר ר ב ה

ב " א לדברי האומר ל' צריך ל' ול' לדברי האומר ג' צריך ג' ול' לדברי

האומר ב' שבתות צריך ב' שבתות ול' יום". - כנראה לא למשנת שביעית באמר

הדברים, ומקורם בר"ה שם 102 - ראה מש"כ שם.

100 מ"מ המאמר הוא של רב, וע"י המוסרים לענין עירובין נסדר. גם לרב יוסף (ע"ש) שאמנתיו דפאה אמרה, הכונה שהוא מסר המשנה עם דברי רב עליה כהלכה של רב להלכות עירובין.

101 ע"ש הע' 5. 102 למרות הניסוח בלש' ציטטה, ע"ל הע' 4.

102 שם ע"ב סע"ב - ראה מש"כ לעיל עמ' ולסוביא במקומה.

מועד קטן ב' ב': "מאי ימים שלפני ר"ה כדמנן עד מתי חורשין בשדה
 אילן ערב שניעית... (שניעית פ"א ס"א) ועד מתי חורשין שדה הלבן ע"ש... (שם
 פ"ב ס"א) ו א " ר ש פ ע ו נ ב " פ א ר י ב " ל מ ש ר מ ב ר
 ק פ ר א רבן גמליאל וב"ד נטנו על שני פרקים הללו ונסלום וכו' (עי"ש).
 שם י"ב א' (וש"ב): "א"ל (ר' זירא לר' ירמיה) מנימה שדה שנתקווצה
 בשביעית תזרע למוצ"ש... (שביעית פ"ד ס"ב) ו א " ר י ו ס י ב " ה
 בקסינן הטיב ומת בכו זורעה".

יבמות פ"ב סע"א: "וסבר ר' יוחנן מרוסה בזה"ז דאורייתא והמביא שמי
 קופות אחת של חולין ואחת של מרוסה... (מוס' מרוסה) ו א ס ר ר י ש
 ל ק י ש והוא שרבו חולין על המרוסה ור' י ו ח נ ו א ס ר א עפ"י
 שלא רבו חולין על המרוסה".

שם פ"ט רע"ב (וש"ב): "כד ר' א ל ע א י ר א ר " א מנין
 למורס מן הרעה על היטה שמרוסמו מרוסה (מרוסות פ"ב ס"ו) דכת' ולא משאו
 עליו חטא וכו'".

כתובות ס"ו א': "ומי בעינן מרי רובי והמביא משע חבויות כולן
 מוכרות בשר שחוסה... (מוס' דמאי¹⁰³) וכ"מ... ו א " ר ז י ר א
 אעפ"י שדלמות מדינה בעולות".

קידושין ו' א': "אע"ב דלא אמר לה נמי דמנן היה מדבר עם אשה על
 עסקי בימה וקידושה... (מע"ש פ"ד ס"ז) ו א ס ר ר ב ה ו ג א א ס ר
 ש פ ו א ל הלכה כר' יוסי (ושוב שם ב"נפא"). - המשנה אינה עוסקת
 בעניני זרעים, ¹⁰⁴ המאמר של שמואל הוא. ¹⁰⁴

בבא קמא ז' א': "אלא אמר אבוי כדמר דמביא חרי שהיו לו שדות וכרמים

¹⁰³ ראה שם"כ פסחים ט' ב' הע' 2. ¹⁰⁴ ראה שם"כ לעיל עם' 114.

¹⁰⁴ שם ל"ט רע"א: הא"ל שמואל לרב ענן מבי וכו' - עי"ש (מנן חתם).

...והו"ב ה"ה (רבה) היכי דמי...ו א"ר מ"ר ע"ל לא
נריכא וכו'". - גם אם בביח שמקור הנרייתא במס' פאה, אפשר בהחלט שרבה
נהקשר להל' בדקה פירשה, עי"ש.

שם ס"ט א': "וה"ה א"ר יוחנן בן זנועין (מע"ש פ"ה מ"א) ור'
יוסא (מוס' פאה פ"ב ה"ה) אמרו דבר אחד".

שם צ"ד א': "דמביא סבות פאה להפריש מן הקמה... (ר' מוס' פאה פ"א
ה"ה)...כדבעי ר' יובתן דבי ר' יובתן מ"ס דר' ישמעאל
וכו'". 105

בבא מציעא ח' ב': "אמר רב יוסף אמר לי רב יהודה נחזי אבן דתבן
האנהיב סופג את הארבעים...ר"מ פומר... (כלאים פ"ח מ"ב) וס"ד א"פ ק
ס"ו א"ל ונתבי וחכמים פומרין וכו'".

שם י"ב א': "למימרא דסבר שמואל...והתביא השוכר את הפועל לא ילקט
ננו אחריו... (מוס' פאה) וס"ד א"ל הלכה כר' יוסי".

שם כ"ב ט"א: "והתביא אם במצאו יפות מהן מרוממו מרומה (מוס' מר-
פוח) א"ל ה"כ א"ר רבא לא אמרו כלך אצל יפות אלא לענין
מרומה בלבד". - קידושין ב"ב ב' 105א

שם פ"ה ב': "מתיב מר זוטרא איזהו גורגן למעשר בקישואים ובדלועים
ספיקסו (מעשרות פ"א מ"ה) וס"ד א"ר א"ס י משיבטל פיקס שלהן". 106

בבא בתרא קמ"ט ב' (- שם ק"ן א'): "א"ל אבוי (לרב יוסף) וכל היכי
יפני קרקע קרקע דוקא והא תבן הכותב כל בכסיו לעבדו יצא ב"ח... (פאה פ"ב
מ"ה) וס"ד א"ר רב דימי בר יוסף א"ר א"ל עזר
עשו סטלטין שיוור אצל עבד ולא עשו סטלטין שיוור אצל כתובת".

¹⁰⁵ שם קמ"ו ב': כדר' ירמיה וכו', עי"ש לתלן.

¹⁰⁶ שם ס"ז ב': "ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דא"ר ר' דוסא ור' ישמעאל אמרו
יגר אחר" (מע"ש - עדיות).

¹⁰⁶ עי"ש וראה הע' 4 שם.

שם ק"ף א': "א"ל רבינא לרב אשי ת"ש הכותב על נכסיו לעבדו... (כנ"ל)
...וא"ל רבא לרב גחמן מ"ט עבדא מ"ללא הוא וכו'". -
המסנה אינה עוסקת בעניני זרעים. 104

עבודה זרה מ"ח סע"ב: "וסבר ר' יוסי זה וזה גורם אסור והתניא ר"י
אמר גוטעין יחור של עולה ואין גוטעין אגוז של עולה... (ערלה פ"א מ"ט)
ואמר ר' יהודה אסור ב מודה ר' יוסי שאם במע והנריך
והרכיב מומד".

מנחות ע"א ב': "אלא כי אמר רב דימי אמר ר"מ בשיטת ר"ע רבו אסר...
דמנן המנמר ודה ושייר קלחים לחים... (פאה פ"ג מ"ב) ו א ס ר ר ב
יהודה אסר שם ר א ל לא חייב ר"ע אלא במנמר לקליות אבל
במנמר לאוצר לא".

חולין כ"ה א': "ופליגא דר' אלעזר דא"ר דא"ר הכל מודים
(מעשרות פ"ה מ"ו) שאין מפרישין עליו וכו' (פי"ט).

שם ע"ט צ': "ואזדא שמואל למעכסיה דמנן ר' יהודה אומר הבולדים מן
הטוס אע"פ שאניהן חמור מותרין זה בזה... (כלאים פ"ה מ"ד) ו א ס ר ר ב
יהודה אסר שם ר א ל זו דברי ר' יהודה דאמר אין חוששין לזרע
האב וכו'".

שם קל"ח א': "הלוקח בז צאנו של חבירו וכו' א"ר חסדא
ר' יחודה היא דמנן המוכר קלחי אילן... (פאה פ"ג מ"ה) א"ל רבא ו א
ס ר ה ו א ד א ס ר והוא שהתחיל בעל השדה לקצור. - אפשר אולי שמקור
המאמר בחולין שם, ר' מש"כ שם - ועצ"ע. 107

בכורות כ"ב סע"א-כ"ג רע"א: "א"ל (רב דימי לאניו) ואת לא מסברא
והתנן סאה מרומה סמאה שנפלה לסאה חולין טהורין... (מרוסות פ"ה מ"ב) ומני
עלה... ו א ס ר ע ו ל א מ"ט גזירת שם יביא קב חולין סמאים ממקום
אחר וכו'".

תמורה כ"ה א': "היינו דבעי אילפא אמר על הלקט עם נשירת רובו יהא הפקר...ו א מ ר א ב י י מאי תיבעי ליה דברי הרב ודברי תלמיד דברי מי שומעים". - דברי אביו כנראה לא בזרעים באמרו, ראה פס"כ שם.

בזה ח' א': "ומי איכא והתנן הורד והכוסר והלטום והקמף יש להן שביעית ולדמיהן שביעית... (שביעית פ"ז מ"ו) ו א " ר פ ד ג מאן מנא קטפא פירא ר"א ו א " ר ז י ר א חזי דמינך ומאנוך קשריתו קטפא לעלמא וכו'".

שם מ"ז א': "בוחל אלו ימי בעורים כדתנן התאנים מסיבחינו (מעשרות פ"א מ"ב) ו א מ ר ר ב ה ב ב " ח א " ר י ו ח ב נ¹⁰⁷ מסיבחינ ראשיהן".¹⁰⁸

סהרופ

(ברכות י"ט א' וס"ב: "ובשביעיתין ליכא והא איכא הא דתנן וכו' - עי"ל עמ' .)

בגמ פ"ז ב': "דמתן על ו' ספקות שורפין את המרומה... (סהרופ פ"ד מ"ה) ו א מ ר ע ו ל א אלו ו' ספקות באושא התקיבו".

שם מ"ז ב'¹⁰⁹: "דמתן כל המטלמלין מביאין את הסומאה... (אהלות פס"ז מ"א) ו א מ ר¹¹⁰ ר' יבא י ומרדע שאמרו אין בעניו טפת ויש

בהיקפו טפה ובזרו על היקפו טשום עביר".

(שם כ"ט סע"ט: "דמתן פחות משלש ע"ש... (כלים פכ"ח מ"ב) ו א מ ר

ע ו ל א ו א י ת י מ ה ר ב ה ב ב " ח א " ר י ו ח ב נ הכל מודים וכו' - עי"ל עמ' .)

¹⁰⁷ כצ"ל, עי"ש הע' 2. ¹⁰⁸ עי"ש הע' 3. ¹¹⁰ ס"א: "אמר".

¹⁰⁹ שם שם: "אמר רב משרשיא וכו'" - אינו לצורך הסוגיא, ט"ס בשם והמאמר הוא אי"י, עי"ש הע' 1.

שם י"ז סע"א: "דאמר רב נחמן ארבע"א - ט"ס, עי"ש הע' 5. שם כ"ז א': ר' רש"י ד"ה ה"ג ומט"כ בהע' 7 לכ"ו סע"א.

שם נ"ב סע"א-דע"ב¹¹¹: "תניא מקל של נהמה של מתכת מקבל טומאה
[ו א מ ר כ ר ל א]¹¹² מ"ס הזאיל ואדם רודה בהן".

שם נ"ב ב': "והמגן מחס שהעלתה חלודה... (כלים פי"ג מ"ה) ו א מ ר
ד ב י ר' י ב א י והוא שדישומה ביכר".¹¹³ - זי"ש קכ"ג א'.
שם שם: "והמביא פחם בין בקובה בין אינה בקובה... (ר' מוס' כלים
פ"ב ה"ב) ה א פ ד ב פ א ב י י אליבא דרבא בגלמי". - להלן שם
קכ"ג א'.

שם נ"ד א': "כדתבון שאת כצמר לבן (בגדים פ"א מ"ה) מ א י כצמר
לבן א מ ר ר ב ב י ב : א י ר א ס ¹¹² כצמר נקי בן יוסר
מסכננין אומר לכילת".

שם ג"ס א': "והמביא וכל כלי אשר ישב עליו... (פ"כ מצורע-זבים)
ו א י ר א ל ע ז ר אפרים במדרסות עמוד ונעשה מלאכתו... ו ר'
י ו ה ג ו א מ ר אר אום' בטמא מת וכו'".

שם שם: "דמביא סנדל של נהמה של מתכת טמא (כלים פי"ד מ"ה)"¹¹⁴
ל פ א י מ ז י א מ ר ר ב ראוי לשמות בו מים במלחמה ו ר'
ת ב י ג א א מ ר ראוי לסוך בו שמן במלחמה ו ר' י ו ה ג ו
א מ ר בשעה שבורת מן הקרב מניחו ברגליו וכו'".

שם פ"ד א': דמבן שלש עגלות הן... (כלים פכ"ד מ"ב) ו א מ ר ר'
י ו ה ג ו ואם יש בת בית קיבול רימונים טמאה טמא מ"ה".¹¹⁵
שם ק"א ב': "דמבן קשרה כדבר המעמידה... (אהלות פ"ה מ"ה) ו א מ ר
שם ו א ל והוא מקשורה בשלשלת של ברזל".

שם קי"ב א': "דמביא סנדל שבטסקו שתי אזניו... (מוס' כלים ב"ב פ"ד)
ו א מ ר ע ו ל א ו א י ת י מ א ר ב ה ב ב ח כמחלוקת לעבין

¹¹¹ שם ל"ט סע"ב: דא"ר מנחום אר"י וכו' - גרשם להלן עמ'

¹¹² כגירסת כ"י, עי"ש. ¹¹³ עי"ש הע' 5. ¹¹⁴ (עי"ש הע' 12).

¹¹⁵ ס"א: "אמר", עי"ש הע' 9 (פ"ג ב'). גרשם גם לעיל עמ' .

סומא כן מחלוקת לענין שבת אבל לענין חליצה לא".¹¹⁶

שם קכ"ד א': "דמנן בנר שיש בראשו גלוסטרא... (כלים פי"א מ"ד)..."

כ ד ר' י ב א י דא"ר יבאי נחצר שאיבה מעורבת עסקיבן".

שם קכ"ה א': "דמנן נתנו על פי הבור... (כלים פ"ה מ"ו)... כ ד ר ב

י ה ו ד ה א מ ר ש מ י א ל דא"ר א"ש מחלוקת בהיסק ראשון אבל

בהיסק שני אפילו מלוי בצואר גמל".

(שם קמ"ד סע"ב: "...כ ד א מ ר ר' י ו ה ב נ (לכלים פ"ח מ"א)

בסיפה המלוכלכת ע"פ הד" - כרימות י"ב א', עי"ל עמ' : וקשיא לן.)

עירובין ז' א' (וש"ב): "דמנן השדרה והגולגולת שחסרו... (אהלות פ"ב

מ"ב) ו י מ ר ר ב י ת י ד ה א מ ר ש מ ו א ל זכנ לענין

טריפת".

פסחים י"ד א',¹¹⁷: "דמניא יכול יהא אוכל מטמא אוכל... ה ב י ת א

ל א ב י י ד א מ ר ל"ש אלא בחולין... ל ר ב א ד א ב ר

א ה ב ה מ ש מ י ה ד ר ב א במי ד א מ ר ל"ש אלא חולין ומרומה

...א ל א ל ר ב י ב א מ ש מ י ה ד ר ב א ד א מ ר מקרא מלא

דינר הכתוב וכו'". - בראה שמקור המחלוקת במסגרת הסוגיא שם (פסחים-סוטה)

- ראה מש"כ בפנים.¹¹⁸

יומא פ"ד סע"ב (- כתובות ט"ו ב'): "והמנן. מצא בה מיבוק מושלך

(מכשירין פ"ב מ"ז) ו א מ ר ר ב ל"ש אלא להחיותו... ש מ ו א ל

א מ ר לפקח עליו את הגל".

סוכה י"ד א': "והמנן כל ידום האוכלין שבססן בגורן מהורות..."

¹¹⁶ עי"ל הע' 53.

¹¹⁷ שם י' א': "ואמר רבא ואיתימא ר' יוחנן וכו'" ראה מש"כ בפנים. - גרשם לעיל עמ'

¹¹⁸ (שם י"ח ב': "והאמר רבא לא ר' יוסי סבר כר"ע וכו'") - שייך לסופה-חגיבה, עי"ש. - ר' במ להלן הע' 142.

(עוקצין פ"א מ"ה) ב ש ל מ א ל מ"ד בססן התיר אגדן שפיר א ל א
ל מ"ד סאי בססן בססן סמס מא"ל...ד א"ר ש מ ע ו נ ב"ל הוא
וראויר להופכן בעמר". 119

שם י"ז ב': "כדתבן המקצע מכולן ספח ע"ס סמא (כלים פכ"ז מ"ד)
ו א"ר 120 ש מ ע ו נ ב"ל מ ש ו ס ר' י ב א י הואיל וראוי
ליטלו ע"ג והחמור". 121

(ביצה י"ד סע"ב: "והאמר עולא מפני מה אמרו וילון
סמא (כלים פכ"ד מי"ג?) מפני שהשמש מתחמם כנגדו" - ראה מש"כ שם).
יבמות מ"ג א': "א"ל (ר' בחום לר' אבהו) והא תבן מסרק של פשתן
שניטלו שיגיו... (כלים פי"ג מ"ח) ו ק י ל"ן דאין הלכה כאומה משנת
א"ל בר מינה דהתיא דר' יוחנן ור"ל דאמר י
תרוי יתו זו איבה משנת".

שם פ"ב ב' (זבחים כ"ב א'): "והא תבן מקוה שיש בו ארבעים סאה
מכוונות... (מקראות פ"ז מ"ב) ו א"ר יהודה בר שילא
א"ר אסי א"ר יוחנן עד רובו".

כתובות ע"ה ב' (וש"נ): "דמביא [דמבן] אם בהרת קודם לשער לבן סמא
וכו' ור' יהושע (אומר) כהה [קהה] (בגעים פ"ד מי"א) (מאי כהה אמר)
[ו א מ ר ר ב ה] כהה [קהה] [ו] סהור". - מקור המאמר כנראה בסיפור
שבנ"מ פ"ו א', ראה מש"כ בפנים.

(נזיר ב' א': "כדא"ר יוחנן וכו'" - עי' חולין פ"ט ב'
וש"נ וראה מש"כ לנזיר שם).

119 הסוגיא הובאה שם אח"כ ב"נרפא" בשלמות, ונרשמה לעיל עמ'

120 עי"ש הע' 2. - נרשם גם לעיל עמ'

121 (שם כ' סע"ב - כ"א ב', ראה מש"כ לסוגיא שם).

מנחות צ"א ב' (= חולין כ"ג א') : "דמתן הקריבו מביא עליו גסכי איל
... (פרה פ"א מ"ב) ו א " ר י ו ח ב נ או איל לרבות את הפלגס אלא
ל ב ר פ ד א ד א מ ר מייתי ומתני וכו'".

שם ק"א רע"ב: "דמתן הערלה וכלה"כ ושור הנסקל וכו' רש"א כולן אין
מסמאין סומאם אוכלין... (מוס' עוקצין פ"ג הי"ב) ו א " ר א ס י
א " ר י ו ח ב נ מ"ם דר"ש מכל האוכל אשר יאכל אוכל שאמה יכול להאכילו
לאחרים וכו'". 124

חולין ס' ב': "מ"ש צלוחית שהניחה מגולה ובא ומצאה מכוסה... (פרה
פי"א מ"א) ו א " ר י ה ו ש ע ב נ ל ו י מ"ס מפני שדרכן של
שרצים לגלות וכו'". 125

שם י"ג א': "דמתן המעלה פירומיו לבג... (מכשירין פ"ו מ"א) ו א מ ר
ר' י ו ח ב נ ל"ש אלא שלא היסך בהן וכו'".
שם ס"ז א': "דמתן הכופה קערה על הכומל... (מכשירין פ"ד מ"ב) ה א
ג ו פ א ק ש י א... א"ר א ל ע ז ר תברא מי ששבה זו לא שבה זו" (עי"ש)
שם ל"ד א': "דמביא רא"א האוכל אוכל ראשון ראשון... (סהרות פ"ב מ"ב)
... ד א מ ר ד ב ה ב ב " ח א " ר י ו ח ב נ מאי אהדרי ר"א ור"י
לחדרי וכו'".

(שם ע"ז ב': "מבינא בנבלתם ולא בעור ולא בעצמות... (מו"כ שמיבי)
ו א מ ר ד ב ה ב ר ב (ב ר - עי"ש) ח ב א לא בצרכה אלא
שעטאן ציקי קדרה").

שם קי"ד א': "דמתן מי חלב הרי הן כחלב... (מכשירין פ"ו מ"א)
[ו] א מ ר ר י ש ל ק י ש ל"ש אלא להכשיר את הזרעים אבל לעבין ביטול
בב"ח מי חלב איבו כחלב".

124 (ראה גם חולין עכ"ם סע"א.)

125 (ראה מש"כ שם בהע' 9. (גרשם גם לעיל טרק ה' עמ' .)

שם קי"ס א' : " כ ד א מ ר ר ב א ח א ב ר י ה ד ר ב א

(ליוקצין פ"א מ"ה) בקולחא ומשום יד". - להלן שם ע"ב.

שם קכ"ז ב' : "לימא מסייע ליה ירקות שצמקו באיביהן... (מוס' עוקצין

פ"ב הי"א) קצצן ויבשן ס"ד ו א " ר י צ ח ק בעל סנתן ליבשן".¹²⁶

המילה ס"ז ב' ¹²⁷ : "מימיבי האיברין אין להן שיפור... (אהלות פ"א

ס"ז) ו א מ ר ר' י ו ח ב ו אין לוקין עליהן אלא בכזית".

נדה ב' סע"ב : "והתניא המדלה עשרה דליים בזה אחר זה... (טהרות פ"ד

ס"ד) ו א מ ר ר י ש ל ק י ש מ ש ו ס ר' י ב א י ל"פ אלא

פאין לו אונגנים וכו'".

שם ד' א' : "והתנן ככר ע"ג הדף ומדף סמא מובח מחמיו... (מוס' טהרות

פ"ד ה"ד) ו א מ ר ר' א ל ע ז ר ¹²⁸ לא בצרכה אלא למקום מדרון".

שם כ"ו רע"ב ¹²⁹ : "דמניא מנור תחלתו ארבעה... (כלים פ"ה מ"א) וכמה

כל שהוא א " ר י ב א י ספה שכן עושין מנורי בנות ספת".

שם נ"א ב' : "ורמיביה הקושט והתימם וראשי בשמים... (עוקצין פ"ג

מ"ה) ו א " ר י ו ח ב ו ¹³⁰ במנו ובמדו שאין נקחין בכסף מעשר ואין

מסמאין סומאם אדכלין".

ה א א מ ר ר ב פ ל ו ג י , דאר"פ, כדר"פ וכד'. בצוד שעד

כאן עסקנו ב"ציטטות" של מאמרי אמוראים שהם פירושים ודיובים במקורות

תנאיים (לעתים אמוראיים) מס' זרעים וטהרות, בזון כאן בציטטות של מאמרים

העומדים בפני עצמם ושלא בקשר למקורות הובאו, ¹³¹ אבל תוכנם מעיד עליהם

¹²⁶ עיי"ש ובהע' 6 שם. ¹²⁸ עיי"ש והע' 5 שם. ¹³⁰ כצ"ל, עיי"ש.

¹²⁷ ראה גם בכורות ס"ד סע"א: "מרגמה זעירי" ובהע' 5 שם (עיי"ל פרק ת' הע' 72)

¹²⁹ - בחולין קכ"ד א' תוספת פירוש, וברשם לעיל עמ' .

¹³¹ מובן שלפעמים קשה לדעת במאמר שהובא כעומד בפני עצמו, האם בעיקרו לא כפירוש וכד' למשנה או לברייתא באמר - מ"מ הנאתי כאן המאמרים שלא בהקשר למקורות הובאו (ועיי"ל הע' 96).

שלענין ז"ס נאסרו. דרך הבאתם של המאמרים ושילובם בסוגיא מלמד על כך שהם כנראה בהקשר אחר נאסרו והונאו לכאן לצורך הסוגיא המקומית, ולכאורה יש להניח שמקורם בס' ז"ס. בדיקתם של המאמרים מגלה, שגם כאן נמצאים אמנם מספר לא קטן של מאמרים שכל הנראה במקורם לז"ס נאסרו, אבל אלה של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הם. בשם אמוראי בכל האחרים אין למצא לדעתי אף מאמר אחד לס' ז"ס, מלבד הלכות למעשה בהלכות הנוהגות בחו"ל שבניסוחם ברור שכהוראה למעשה נאסרו.¹³²

רובם המכריע של למעלה ממאה מאמרי ז"ס (כארבעים וחמשה לזרעים

וכחשים לטהרות) המצוטטים בתלמוד שלא בקשר למקורות, בשם אמוראי א"י

(כחמשים) ורב ושמואל (עשרים) נמסרו. בשם כל אמוראי בכל האחרים מובאים

אמנם מספר לא קטן של מאמרים לעניני ז"ס (במיוחד לטהרות) - אבל כנראה

אף אחד מהם אין מקורו בלימוד סדרים אלה לגופם. שבעה מאמרים הוראות

למעשה הן בהלכות ז"ס הנוהגות בחו"ל (כלאי בגדים: יומא ס"ח א' וש"ב; כלאי

בהמה: חולין ע"ט ס"ה; עזלה: נרכות ל"ו ב' וש"ב; נפילת ידים: חגיגה י"ח

ב' וש"ב וחולין ק"ו א'; מקואות: (שבת קמ"ד ב' ?)¹³² ועירובין ד' ב'

וש"ב). שמונה מאמרים אחרים נמצאים לפנינו במפורש בתלמוד במקום אחר, שם

נאסרו ומשם צוטטו (זרעים: נ"ט ב' וש"ב, סנהדרין נ"ט ב' וע"ז נ' ב';

טהרות: פסחים ס"ז רע"ב (ע"ש),¹³² שם פ"ה א', נ"ט ל' א', כריתות י' א'

ונדה ל"ד ב'). שני מאמרי זרעים אינם שייכים לס' זרעים דוקא (שבת כ"ה א'

וש"ב ועירובין ל"ב א' וש"ב). ארבעה מאמרי טהרות נאסרו כנראה בהקשר לסו-

גיות שנהן הן נמצאות לפנינו (חגיגה כ"ב א', זבחים קי"ג א', חולין כ"ח

ב' ונדה ס"ג א'). יתר תשעת המאמרים הנכללים לטהרות (ברכות י"ח ב' (רבא),

¹³² ע"ל עמ' 271. (מובן שגם בין המאמרים האיי"ם ושל רב ושמואל ישנם כאלה שהלכה למעשה הם או שאפשר שלא בקשר לס' ז"ס נאסרו.)

¹³² ע"ש הע' 1 לקמ"ד סע"א. ¹³² ס"ט, אפשר בהחלט שפסחים מנדה ל"ה א' מצטטת, ר' מש"כ שם.

יומא פ' ב', גיטין ב"ב סע"א, קידושין ב"ס ב', ב"ב י"ב א', זבחים צ"ה
 סע"א, בכורות כ"ג א' (וש"ב), כריתות ח' ב' ונדה מ"א פס"ב) אף הם מתפרשים
 לדעתי כולם כמאמרים שאין מקורם בס' סהרות דוקא - ראה מ"כ עליהם במקומם.¹³³

זרעים

ברכות ל"א א': "כ י ה א ד ר" ה ו פ ע י א ד א ר ה" מערים
 אדם על מבואתו ומכניסה במוץ שלה וכו'".

שם ל"ה ב': "ד א"ר יבא י אין הסבל מתחייב במעשר עד שיראה
 פני הנית... ור' יוחנן אמר אפי' חצר קובעת וכו'".

שם ל"ו ב' (וש"ב): "והאמר דב גחסן אסר דבה
 בר אב רה הני מתחלי דערלה אסירי וכו'". - הלכה למעשה בערלה
 הנוהגת בחור"ל.

שם ל"ח א': "ואדכרתן מילתא ה א ד א ט ר' א ס י האי
 תמרי של תרומה מותר לעשות מהן סריטא וכו'".

שם מ' סע"ב: "ד א"ר יצחק א"ר יוחנן משום
 ראב"י הלקט והשכחה והפאה שעשאן גורן הוקבעו למעשר".

שם מ"ז סע"א (וש"ב): "וכד ר' אבהו דאר"א אר"ל
 מע"ר שהקדימו בשבילים פסור מתרומה גדולה שג' וכו'".

שם י"ז ב' (וש"ב): "כיון דאפשר למענד חטה אחת כד שמואל
 וכו'".

שם כ"ה א': "מדרב נחמן דאר"ב אפר דבה בר
 אב רה ואבי הנבי במתי לך את משורת תרומותי וכו'". - אינו שייך לזרעים
 דוקא, ר' מ"כ שם.

שם שם: "ואבע"א מדר' אבהו דאר"א א"ר יוחנן ולא
 כיערתי מסנן בממא וכו'".

עירובין¹³³ ל"ב א' (וש"ב): "כ ד ר' ח ב י ג א ה ו ז א ה
ד א ר ח " ח חזקה על חבר שאינו מוציא דבר שאינו מתוקן מ"י". - אינו
סייך לזרעים דוקא, ר' מש"כ שם.

פסחים ל"ו ב' (וש"ב): "כדר' אלעזר... ד א " ר א ל ע ז ר מנין
למע"ש שנמא שפורין אותו אפי' בירושלים ת"ל וכו'".¹³⁴

שם ל"ט ב': "ל א ר א מ ר ר' י ו ס י ב ר ח ב י ג א
קלח של כרוב שהוקשה מרחיבין לו בית רובע".

שם ק"ה א': "ד א מ ר ר ב כשם שהשנת קובעת למעשר כך שנת
קובעת לקידוש". - המאמר לענין שנת באמר.¹³⁴

יומא ס"ט א' (וש"ב): "ו ה א " ר ש מ ע ו נ ב " פ א ר י ב " ל
אמר רבי משום ק"ק שבירושלים אפי' עשר מצעות זו ע"ג ? וכלאים תחתיתן
אסור ליטון עליהן".

שם שם (וש"ב): "כ י ה א ד א מ ר ר ב ה ו ז א ב ר י ה
ד ר " י ה א י נמא במדא דגרש שריא". - הלכה למעשה בכלאי בגדים הנוהג
בחו"ל.

(סוכה ל"ד רע"א (וש"ב): "ד א " ר א ס י א ד " י [משום ר'
נחויא איש בית חורדות] עשר נסיעות ערבה וביסוך המים הלמ"מ").

ביצה ט' א': "לימא פליבא דשמאל אדאבוה דשמאל ד א מ ר
ש מ ו א ל חלמ (תרומת) חו"ל אוכל והולך ואח"כ מפריש". - הלכה למעשה
בחלמ (תרומת) תו"ל.¹³⁵

שם י"ג סע"א: "ו כ ד ר' א ב ה ו א ר ש ב " ל ד א ר " א
א ר ש ב " ל מע"ר שהקדימו בשבלין שמו סובלו למר"מ".

¹³³ (ועי"ש י"א א' -ב' - ר"י ור"ל). ¹³⁴ עי"ש וראה הע' 3 שם.

¹³⁴ ועי"ל הע' 20.

¹³⁵ ונמצאת בקובץ של הלכות למעשה בתרומת חו"ל בבכורות כ"ז א'.

שם י"ד סע"ב: "והאמר עולא מפני מה אמרו וילון (ממא)
אסור¹³⁵ וכו'".

ראש השנה י"ג סע"ב: "אשתמיטתיה הא דאמר שמואל הכל
הולך אחר גמר פרי".

יבמות ע"ד א': "...ותד לדר"ל דא"ר ל"א ס"ס א
מנין למע"ש שנממא שמומר לסוכו שב' וכו'".

גורים נ"ז ב': "דא"ר חנינא תרימא א"ר
יבאי בצל של תרומה שנממא וכו'".

שם שם (וש"ב): "דא"ר אבהו א"ר יוחנן ילדה
שסככה נזקנה ובה פירות וכו'".

שם שם (וש"ב): "וא"ר שמואל ב"ג א"ר יובת
בצל שנממא בכרם ובעקר הכרם וכו'".

שם שם (וש"ב): "דא"ר יצחק א"ר יוחנן ליסרא
בצלים שמיקנה וזרעה וכו'".

סוטה מ"ג ב': "והא א"ר אבהו א"ר ילדה שסככה
נזקנה בשלה".

שם מ"ה א': "לכדר' אבהו א"ר אלעזר דא"ר א
א"ר א פרט לשמפר עומרין לתוך שדה תביר".

גיטין ל"ו ב': "דאמר שמואל אין כותבין פרוסבול אלא
אי בנ"ד וסורא אי בנ"ד דנהרדעא". הלכה למעשה לשמיטת כספים הנוהגת בחו"ל.

שם שם: "דאמר שמואל הא פרוסבול עולבא דדייני היא
וכו'". - כנ"ל.

שם מ"ז ב' (וש"ב): "...ליבזור משום דר' ירמיה ב"ח
דאריב"ח בצרן ושגרן ביד שליח ומת שליח בדרך מביא ואינו קורא שב'".

¹³⁵ ע"ש, והובא גם לעיל עמ'

שם סע"ב: "ד א י ת מ ר המוכר שדוה בזמן שהיובל נוהג ר' יוחנן א מ ר פביא וקורא ר' ל א מ ר פביא ואיבו קורא".

קידושין ל"מ א': "כ ד ש מ ו א ל דאמר שמואל את חקותי תשמורו... מה בהמתך בהרכבה אף שוך בהרכבה וכו'".

נבא מביעא מ"ט א': "ד א ר א ב ה ו א ר י ישראל שאמר לבן לוי כור מעשר יש לך בידי וכו'".

שם נ"ג ב' (וש"ב): "ו ה א ט ר ר ב א מחיצה לאכול דאורייתא מחיצה לקלום דרבנן וכו'". - מקור המאמר במכות כ' א'.

שם נ"א א': "ד א מ ר ש מ ו א ל במנאפים עד שיראו כדרך המנאפים ונכלאים עד שיכניס כמכחול בשפופרת". - הלכה למעשה בכלאי בהמה הנוהג בחו"ל.

סנהדרין ג"ט ב': "כ ד ר ח ב ה ד ב ע י ר ח ב ה המנהיג בעיזא ונשיבוטא מאי". - מקור דברי רהבה בב"ק נ"ה א', עי"ש.

מכות י"ה ב': "ו ה א ר א ל ע ז ר א ר ה ו ש ע י א הפריש בכורים קודם לחג ועבר עליהן החג ירקבו".

שם שם: "ו ה א ב ע א מ י נ י ה ר' א ס י מ ר' יוחנן בכורים מאימתי מותרין לכהנים וא"ל וכו'".

עבודה זרה ב' ב': "ודלמא כ ד ר ב ע ו ק ב א ב ר ח ס א ד א ר ע ב " ה חד לאברויי אילנא ואסור וכו'". - ר' סוכה פ"ד ב' ומו"ק ג' א'.

שם ע"ג ב': "ו ה א ב ע י מ י נ י ה ר' א ס י מ ר' יוחנן שני כוסות אחד של חולין ואחד של תרומה וכו'".

חולין ע"ט סע"א: "ד א מ ר א ב י י עני קליה בר חמרא וכו' ו א מ ר ר ב פ פ א דרבנן אודניה וזוטרא גבובתית בר חמרא וכו'".

- סימנים לכלאי בהמה הנוהג בחו"ל.

בכורות י"א ב¹³⁶: "ואזכרתן מילתא דא רב" ל מנין ללוקח
טבלים ממורחין מן העכו"ם שהוא פסור מתר"ם שנ' וכו'.

שם ל"ד א': "דאמר רב יהודה גמרא שמואל
וכן אר"ל וכן אמר רב נחמן אר"א ואבי
הנבי נמתי לך את כשמרת תרומתי וכו'". - המאמר לאו דוקא בקשר לס' זרעים
נאמר, עי"ש. ¹³⁶

תמורה כ"ה א': "היינו דבי איילא אמר על הלקט עם
נשירת רובו יהא הפקר לקט הוי או הפקר הוי". ¹³⁷

נדה ל"ב א': "והאמר רבא ל אינ תרומת חו"ל אסורה
אלא במי שהסומאה יוצאה מגופו". - הלכה למעשה בתרומת חו"ל. ¹³⁵

טהרות

נרכות י"ט ב': "דאמר רב יהודה אמר שמואל
מנפת אדם בית הפרס... רב יהודה בר אבא פסיק
דר"י ^(?) ¹³⁸ אמר בית הפרס שנידש סהור". - ראה מש"כ בפנים.

שם שם: "כדרבא דאמר רבא דבר תורה אהל כל שיש בו
חלל טמא חוצץ בפני הסומאה וכו'". - נראה שצ"ל כנקטע בניזה: "אמר רבא
ד"מ וכו'" ודבריו כאן באמרו, ועצ"ע.

שבת י"ד ב' (שם ט"ו ב'): "והאמר איילא פא ידים

מחלת בזירמן לשריפה".

שם ט"ז רע"ב: "דאמר רב יהודה אמר רב נ מעשה
בשל ציון המלכה... ואמרו חכמים יחזרו לסומאמן יטבה.

¹³⁶ שם ע"א: דאר"נ ארב"א וכו' ואר"ב ארב"א וכו' - עי"ש - ור' שם ר' שמואל
ב"ג אר"ח.

¹³⁷ דברי אביי הובאו לעיל עם ¹³⁶ ועי"ל שבת כ"ה א'.

¹³⁸ עי"ש ח' 5.

שם ל"ט ב': "ד א"ר ת ב ח ו מ א"ר י ב א י אמר רבי¹³⁹
 כל מקום וכו' הלכה כדברי הסכריע חוץ מקולי ממלניות וכו'".
 שם נ"ח ב' (- שם ס"ג ב') "כ ד ר' ש מ ו א ל ב" א"ר
 י ו נ ת ן ד א ר ש ב" נ א ר"י מנין למשמיע קול בכלי ממכות
 שהוא סמא שנ' וכו'".

שם ס"ה א' (וש"ג) "ד א מ ר ר ב¹⁴⁰ מסרא במערבא סהא דבה פרמ
 ...ד א מ ר ש מ ו א ל נהרה מכיפיה מיברך".

שם שם (וש"ג) "ד א מ ר ש מ ו א ל אין המים מטהרין בזוחלין
 אלא פרמ ביומי תשרי בלבד".

שם קמ"ד ב': "כ ד ר ב ח ס ד א ד א ר"ח מרדין שסהטן
 ובמנן במקוה פוסלין את המקוה בסיבוי מראה". - הלכה למעשה בדיני מקואות?
 ראה מש"כ שם.

עירובין ד' ב' (וש"ג) "ו כ ד ר ב ה ב ר ב ה ו נ א
 ד ג ר ב ר"ה נימא אחת קשורה חוצצת שלש אינן חוצצות שמים איני יודע".
 - הלכה למעשה.

שם שם (וש"ג) "ו כ ד"ר י צ ת ק ד א ר"י דבר תורת
 רובו ומקפיד עליו חוצץ וכו'".¹⁴¹

שם ל' א': "ת"ש ד א מ ר ר ב ה ב"ת א"ר י ו ח ב ן
 עוב סלך הנשן פתחו בארבעת".

פסחים ס"ז סע"א (וש"ג) "ד א מ ר ר' ת י י א ב"א א"ר
 י ו ח ב ן מנין לדם קדשים שאינן מכשיר שנ' וכו'".¹⁴²

¹³⁹ כצ"ל, עי"ש. ¹⁴⁰ עי"ש הע' 1. ¹⁴¹ ר' עוד יבמות ע"ח רע"ב.

¹⁴² שם: מאמרו של ריב"ח, להלן י"ז סע"א: ריב"ל וכן מחלוקת רב ושמואל
 (ס"ז א) רוב ולוי (י"ז א') - הכל שייך לעדיות פ"ח מ"ד (?) - כלים פס"ו
 ט"ו, תוס' שם ב"מ פ"ה ה"ז ומו"כ שמיני ספ"ח) - ר' מש"כ שם.

(שם ס"ז סע"ב: "ת"ש הן ישא איש בשר קדש וכו' ו א מ ר ר ב
אישתמש כהני וכו'").

שם י"ס סע"ב (= בדה ה' ב') : " ו א מ ר (והשתא דאמר) ר'
י ו ח ג נ ספק סומאה הבא בידי אדם נשאלין עליה אפילו בכלי המונח ע"ב
קרקע וכו'").

(שם כ' א' (וש"ב): " ד ב צ י ר י ש ל ק י ש צריד של מנחות
מונין בו ראשון ושני או לא" ¹⁴²).

(שם ל"ד א': " ד א ת מ ר היסח הדעת ר' י ו ח ג נ א מ ר
פסול סומאה הוי ו ר' ש מ צ ו נ ג " ל אמר פסול הגוף הוי".
- עי"ש).

(שם ל"ד ב': "...בבלאי מפסאי...לא מפיע לכו ה א ד ד'
ש מ צ ו נ ג " ל משמיה דר"א כי התב שבטמאן השיקן ואח"כ הקדישן
טהורין וכו'"). - עי"ש.

שם שם: " ד א " ר א ב ה ו א מ ר ר' י ו ח ג נ ענבים
שנטמאו דרכן ואח"כ הקדישן טהורין וכו'".
שם שם: " ר ה א מ ר ר' י ו ח ג נ ענבים שנטמאו דורכן פחות
פחות מכניצה".

שם ס"ז רע"ב: " כ ד ר ב ה ו ב א ד א ר " ה ראייה ראשונה של
זב מטמא באובס". - נדה ל"ה א', ראה מש"כ שם.

שם ס"ז ב' (וש"ב): "מסייע ליה לר"י ד א " ר י ו ח ג נ
מחילום לא במקדשו ובעל קרי משתלח חוץ לשתי מחנות".

שם פ"ה א': " ו ל ר ב י ב א ד א מ ר חיבורי אוכלין כמאן
דמפרמי דמי". - המאמר במצא בחולין ע"ג א' ושם מקורו.

יומא ל' ב' (= זבחים צ"ט א') : " ד א " ר ד ו ס ת א י ב " מ
א " ר י ו ח ג נ הסת הדעת צריך הזאה ג' וז'".

¹⁴²ר' מש"כ לחולין ל"ו א'.

שם מ"ב א' (וש"ב): "ד א מ ר ר " ז א מ ר ר ב שחיסת פרת

נזר פסולה וכו'".

שם פ' ב': "ומי אר"פ הכי והכת' ולא תסמא בהם ובסמאתם במ ו א מ ר ר ב פ פ א מכאן שסמאת גוויה דאורייתא". - גראה שמקור המאמר אינו בטהרות דוקא, ראה מ"כ שם.

(חגיגה י"ח ב' (= חולין ק"ו א'): "ד א מ ר ר ב ג ח פ ו

כל הנוטל ידיו לפירות הרי זה מבטי הרוח").

שם כ"ב א': "ואזדא רבא לסעמיה ד א מ ר ר ב א סל וגרגומני ששילאן כלים והטבילין סהורין ומקוה שחלקו בסל וגרגומני הטובל שם לא עלתה לו פגילה". - מקור המאמר בחגיגה שם¹⁴³ ראה מ"כ שם.

(במובוא כ' ב': "ו ה א ר " ל עילה מצאו וטהרו א"י").

נזיר ב' א' וש"ב: "הביהא ל מ " ד (ל ב ר פ ד א) סומאה חמורה עד לבר...א ל א ל מ" ד (ל ר' י ו ח ב ו) סומאה חמורה עד לכלב".

(שם ס"ו א': "במאי קמיפלגי בדשמואל ד ש מ ו א ל ר מ י כת' כי יהיה גן איש וכו' וכת' לפנות ערב ירחץ במיז").

(סוטה מ"ו א' (= ע"ז כ"ג א'): "א ל מ ה א מ ר (דאמר) ר ב י ה ו ד ה א מ ר ר ב הניח עליה עורה של שקין פסולה וכו'").

ביסין ס"ו ב': "ו ה א מ ר י ד ב י ר' י ב א י ידים אין

סהורות לחצאין".

שם ג"ב סע"א: "ו ה א מ ר ר ב א מי חסאת ששקל בהן משקלות

כשרה" - גראה שמקור המאמר במס' ב"ק (ע"ש צ"ח א'), ראה מ"כ בפגים, ועצ"ע.

(קידושין כ"ה א' (= גדה ס"ו ב'): "ו ה א מ ר ר ב י ו א " ר

א ד א א " ר י צ ח ק מעשה בשפחה של בית רבי שטבלה וכו'").

שם נ"מ ב' (- נ"מ כ"ב ב') : "וכדר"פ ד ר ב פ פ א ר מ י

כתיב כי יתן וקרינן כי יותן הא כיצד כי יתן דומיא דכי יותן וכו'. - ספס
נעיני האם זה מאמר מקורי של ר"פ, 144 ראה מש"כ לב"מ שם, ועצ"ע.

נבא מצינא ל' א': "כדר"פ ד א מ ר ר ב פ פ א אי כתיב עובד

וקרינן עובד הו"א אפילו ממילא וכו'. - פסחים כ"ו רע"ב, 145

נבא במרא י"ב א': "ד א " ר ז י ר א א מ ר ר ב ג ח מ נ

ד' אשור הסמוכות לרה"ר כרה"ר דמיון". - בסוגיא מתפרש המאמר "לענין סומאה"
ואם כך ב"ה, ראה מש"כ שם, 146

דנחים כ' סע"ב: "מ"ש פרה ר' ח י י א ב " י א מ ר מקדש

בכלי פרט בפנים וירוצא ו ר' י ו ח ג נ א מ ר אפילו בחוץ ואפילו

בכלי חול ואפילו במקידה של חרט".

שם צ"ה סע"א: "ד א מ ר ר ב ג ח מ נ א מ ר ר ב ה ב " א

דס חסא ומראות גבעים צריכין שבעה סממנין". - ראה מש"כ שם ולהלן עמ'

שם קי"ג א': "ד א מ ר ר ב א ד א ב ר א ג ה שחטה שלא

כנגד הפתח פסולה שב' וכו'. - נראה שמקור המאמר בזבחים שם.

שם שם: "ו ה א א מ ר שחטה שלא כנגד הפתח ר' י ו ח ג נ

א מ ר פסולה... ור"ל אמר כשרה... ואיתמר גמי שרפה שלא כנגד הפתח וכו' "
(עי"ש).

מנחות ל"ה ב' (- שם ל"ה ב') : "מ ד א פ ר י ב ג י ר'

ח י י א גרדומי מכלת וגרדומי אזור כשרין".

(שם ע' א': "ומ"ש מ ד כ ת ב א פ י ג ק ס א ד א י ל פ א

ניצי נבלת העורף הטהור וכו'. - ברייתא?)

144 ראה קטע הנבא.

145 אבל נראה שצ"ל כנכמה כי"י: "אמר ר"פ" ור"פ כאן אמר, ר' מש"כ לפסחים
שם.

146 שם ס"ו סע"א "והא קניל"ן דרבנן", עי"ש.

חולין כ"ה ב': "ואזדא ר"ב לסעמיה דאמר רב בחמן כל
עצם ככלי מתכות דמו". - נראה שמקור המאמר בסוגית חולין, ¹⁴⁷ ראה מש"כ שם
שם ק"ו א': "והאמר רבא כלי שאין מחזיק רביעית אין
גוסלין ממנו לידים. - הלכה למעשה. מקור המאמר שם, בשורת מאמרי רבא לבט"י
שם ק"ז רע"ב: "דאמר רב תהלי פא בר אבימי
אמר שמואל המירו טפה לאוכלי מרומה ולא המירו טפה לאוכלי
טהרומ".

(שם קכ"א ב': "והאמר רבא שחט בה שבים או רוב שבים
ועדיין היא ספרכסת חזקיה אמר אינה לאברים ור' יוחנן
אמר ישנה לאברים". - עי"ש וראה הע' 4 שם.)
שם קכ"ז א': "דאמר ר' יצחק בר אבדימי על
הארץ להוציא ספק טומאה צפה". - ראה נזיר ס"ד רע"א.
שם קכ"ז ב': "מסייע ליה לרחב"א דאמר רב חייא בר
אשי אמר שמואל מאבים שבמקו באיביהן מטמאות טומאת אוכלין
והמולש טהן בשבת חייב חטאת".

בכורות כ"ג א' (ביצה ל"ח ב'): "והאמר רב חסדא
בבילה בטילה בחוטה שא"א לנבילה שמעשה שחוטה". - ראה מש"כ למנחות כ"ג א'
שם נ"ה א': "דאמר ר' יצחק כבד שנימוח מטמא ברביעית".
(ערכין ג' טע"א: "דאמר ר' אלעזר ערל שהזה הזאתו כשרת".
- ראה ליבסות ע"ב ב').

מסורה י"ב רע"ב: "אלא הא דכי אמא רבין א"ר
יוחנן שארבה שהמשיכה כולה מהורה" (עי"ש).
כריתות ח' ב': " [דאמר רב חסדא מנין למצורעת שסותרת
בתשמיש המטה] ¹⁴⁹ שבאמר וישב מחוץ לאהל וכו' ולא מחוץ לאהל". - נראה

¹⁴⁷ עי"ל הע' 4. ¹⁴⁸ הערה 1 לכ"ד א'. ¹⁴⁹ כגירסת שם"מ וכי"י, עי"ש.

שׁאִין צוֹרֵךְ לִהְיוֹת שְׁמִקּוֹר הַדְּרָשָׁה בְּסִהְרוֹת דּוּקָא, רֹאה מִשׁ״כ שֵׁם, וְעַצ״ע.

שֵׁם י' א'ו: "ו ל ר ב א ד א מ ר מְחוֹסֵר כְּפוּרִים דְּזָב כֹּזֵב דְּמִי". -

הַרְמֵז מִכוּוֹן כְּנִרְאָה לְרִבָּא (כַּצ"ל) שְׁזֹנְבָחִים י"ז א' - ב', עִי"ש.

מַעֲלָה י"ז א'ו: "ו ה א א " ר ח נ י נ א אִמֵּר רַבִּי ¹⁵⁰ רַבִּיעִית

דֵּם שֶׁהָיִט כֹּה סִהְרָתָא.

גִּדָּה כַּצ"ס סַע"ב: "ד א מ ר ד' ש ב ת א י א " ר י צ ח ק

מ ג ד ל א ה - וּא"ל אֲרִי"ם אֲרִי"ש - מֵת שְׁבִשְׁרָף וְשִׁלְדוֹ קִייַמַת סַמָּא וְכו'".

שֵׁם ל"ר רַע"ב: "ד ב ע י ר ב פ פ א שְׁכַבְתָּ זֶרַע שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּמַעֲי

עוֹבֵדָה כּוֹכְבִּים מִהוּ". - שַׁבַּת פִּי"ו ב'.

שֵׁם ט"א סַע"ב: "ו ה א א מ ר ר ב א מִשְׁכַּשְׁתָּ כָּל שְׁלֹשָׁה יָמִים אֲסוּדָה

לֹאכּוֹל בְּתוֹמָה שֶׁאִי אִפְסָר לֵה שְׁלֹא תַפְלוּס". - אִין כָּל צוֹרֵךְ לִהְיוֹת שְׁמִקּוֹר הַמֵּאמֵר

בְּסִהְרוֹת דּוּקָא, רֹאה מִשׁ״כ בְּפָנִים.

שֵׁם ט"ג א'ו: "ד ב ע י ר ב א נַעֲקֶרָה בְּהַרְגֵּשָׁה וַיִּצְתָּה שְׁלֹא בְּהַרְגֵּשָׁה

מִהוּ". - גִּרְאָה וְדָאִי שְׁמִקּוֹר הַנִּעְיָא שֶׁל רִבָּא בְּסוּגִיָּא כֹּאן, ¹⁵¹ עִי"ש.

סִקְרָנוּ בְּפֶרֶק זֶה אֵת כָּל הַסּוּגִיּוֹת, קִטְעֵי הַסּוּגִיּוֹת וְהַמֵּאמְרִים הַבוֹדְדִים

לְעִנְיַיִן ס' זִרְעִים וְסִהְרוֹת הַמּוֹבָאִים בְּתַלְמוּד הַנְּבִלִי כִּצִּיט ו ט ו ת בְּדִרְכֵּים

וּבְלִשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת. מִצָּאֵנוּ כְּמֵאֲתִים וְחֲמִשִּׁים צִיטָטוֹת אֲמורָאִיּוֹת שֶׁכָּל הַסּוּגִים לְשׁוֹנֵי

הַסְּדֵרִים (כְּמֵאָה לְזִרְעִים וַיִּתְּרוֹן לְסִהְרוֹת). ¹⁵² הַתְּמוּבָה הַכִּלִּית הָעוֹלָה מִבְּדִיקוֹתֵינוּ

הִיא כּוֹלְהֵלֶן: רֹב הַחוּסֵר הוּא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְמִסְפֵּר גְּדוֹל יַחֲסִית שֶׁל צִיטָטוֹת בְּשֵׁם

¹⁵⁰ ט"א: "רִב חָגִין אִמֵּר רִב" - עִי"ש הַע' 4. ¹⁵¹ עִי"ל הַעֲרָה 4.

¹⁵² עַד כֹּאן הַפְּרִדָּה בְּכָל הַרְשִׁימוֹת בֵּין זִרְעִים לְסִהְרוֹת, כְּדִי שְׁלֹא לְהוֹצִיא מִסְקִנּוֹת מִסְדֵּר אַחֵר עַל חֲנֹרוֹ. אֲבָל כָּל בְּדִיקוֹתֵינוּ לֹא הָעֵלוּ שׁוֹם הַגְּדוֹל שֶׁל מִשְׁלָא לֹא נִיחָסוּ שֶׁל הַתְּלִמּוֹד לְשׁוֹנֵי סְדֵרִים אֵלֶּה וְלֹא בְּחוּסֵר עֲצֻמוֹ. (גַּם מִסְפֵּר הַצִּיטָטוֹת מִכָּל סְדֵר שׁוֹת עָרַר, בְּהִתְאֵם לְגוֹדֵלָם שֶׁל הַסְּדֵרִים בְּמִסְפֵּר הַפְּרָקִים - 115:65).

רב ושמואל¹⁵³ - חלק גדול מחומר זה הוא ככל הנראה מקורי לס' ז"ס.¹⁵⁴
 בשם של כל אמוראי בבל האחרים¹⁵⁵ מצאנו כשנעים וחמש ציטטות בעניני זר-
 עים ומהרות - כשליש מהן נמצא לפנינו במפורש במקום אחר בתלמוד וכנראה שם
 מקורם ומשם צוטטו.¹⁵⁶ סוגיות ומאמרים אחרים המובאים בלשוניות ציטטה מקו-
 י"ט ככל הנראה במקום בו הם נמצאים (למרות גיסוחם¹⁵⁷) או במקום אחר גד'
 סדרים (אעפ"י שאינם שם בתלמוד שלנו¹⁵⁸). כל יתר הציטטות הבבליות או שהן
 לפניות ובריות מס' ז"ס שאינן צוטטות בהלכות ז"ס¹⁵⁹ או שהן הוראות
 למעשה בהלכות ז"ס הנהוגות בבבל.¹⁶⁰ ואעפ"י שבמספר ציטטות נראה לכאורה
 שלפנינו סוגיות ומאמרים בבליים מקוריים לז"ס,¹⁶¹ נראה לי שאף הן

¹⁵³ ראה להלן עמ' 273. ¹⁵⁴ ראה להלן עמ' 276.

¹⁵⁵ למרות כל בדיקותי לא הצלחתי לגלות כל הבדל של ממש לא בין הישיבות
 ולא בין הדורות, עי"ל עמ' 276. ולהלן עמ' 276.

¹⁵⁶ לעומת זה רק במספר קטן של ציטטות איור"ט ושל רב ושמואל הנמצאות גם
 במקום אחר בש"ס אפטר אולי להבית במקורם שם.

¹⁵⁷ עי"ל הע' 4. ¹⁵⁸ ראה להלן פרק ח' הע' 94. ¹⁵⁹ ראה לעיל עמ' 114.

¹⁶⁰ מאמרים אלה מנוסחים כהוראות למעשה ממש, כגון: "האי נמסא גמא דנרש
 שריא", "כלי שאין נחזיק רביצית אין נוסליון ממנו לידים" וכו'. - ראה
 להלן פרק ח' עמ' 271.

¹⁶¹ לאחר שרשמנו בפרק זה את כל הציטטות האמוראיות לז"ס לסוגיהן, אין שום
 גרסאות נוספות. חלוקתן של הציטטות (האיו"ט והבבליות) בהתאם לפירוש
 סבירותן כסוגיות ומאמרים מקוריים לס' ז"ס, מלווה הרבה בפירושו ובשיקול
 הדעת. אסתפק כאן בציון כל הציטטות הבבליות העלולות לפי דעתי לשמש
 כראיות לחומר בבלי מקורי לס' ז"ס. זרע י"ט : פסחים כ"ו ספ"ב
 וש"ב (דמנן וכו') ואמר אביו וכו'), יבמות ל"ד א' וש"ב (דמנן וכו') הא אי-
 חסר עלה אמר רב ביבי בר אביו וכו'), שם ב' א' (ת"ש וכו') והוינן בה וכו'
 ואמר רבא ואמרי לה כדי וכו'), כתובות כ"ה א' וש"ב (דאמר רב הונא כדר"י
 אשכחתינהו לרבנן דבי רב דיתבי וקאמרי וכו' ואמינא להו אנא וכו'), גיטין
 ג"ד רע"ב (דמנן וכו') הא איתמר עלה אמר רבא וכו' וכן כי אמר רבין א"ר
 יוחנן וכו'), בב"ק ז' א' (דמנא וכו') והוי בה מר [רבה] וכו' ואמר מר עלת
 וכו') וחולין קל"ח א' (דמנן וכו' א"ל רבא [לרב חסדא] והא מר הוא דאמר
 וכו'). סה"ר ו' : ברכות י"ט ב' (כדרבא דאמר רבא וכו'), שבת קל"ח
 ב' (ש"ב) (כדתנן וכו' דא"ל רב אדא ב"א רבנא וכו'), פסחים י"ד א' (דמנא
 וכו') הניחא לאבני דאמר וכו' ולרב אדא ב"א ספסיה דרבא נמי דאמר וכו' אלא
 לרבינא משמיה דרבא דאמר וכו'), ביצה י' א' וש"ב (והתנן וכו') הא אמר
 עלה אמר רבה [רבא] וכו' וכן א"ר אשעיא וכו'), כתובות ע"ה ב' וש"ב (דמנא

מפירושה כולן מבלי שבניה שמקורן בס' ז"ט דוקא. 162 מכל מקום נראה שאין
בציטטות בכדי ל ה ו כ י ח את עיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ט לגופם. 163

וכו' אמר רבה וכו'), גיטין נ"ג סע"א (והאמר רבא וכו'), מכות ג' סע"ב
(ואמר רב יהודה אמר רב וכו' הא מיבעיא בעי לה רב פפא וכו' א"ל אבוי
[לרב יוסף] את אמרת לן ביהלן וכו'), זבחים צ"ג א' (דבניא וכו' ואמר
רבה וכו' ואיתיביה אבוי וכו' אלא אמר אבוי וכו'), שם צ"ד סע"ב (ש"ב)
(והאמר רב הובא [מפום ר"י בר"י] ל"ש [כלים] אלא וכו'), הולין כ"ה ב'
(דאמר רב נחמן וכו'), בכורות ל"ז סע"ב (דתנן וכו' ויתכן רב הפדא וקפדי-
בעיא ליה וכו' צ"ל רב תחליפא נ"ג וכו' וא"ל וכו' וא"ל וכו' וא"ל וכו'),
כריתות ח' ב' ([דאמר רב חסדא וכו'] - שס"מ אות י"ג וכו"י) ושם ס"ו ב'
(בדקאמר רב יוסף וכו' והיכא איהמר דר"י אהא וכו') - על כולן ראה מש"כ
במקומן ולהלן עמ' 254 ואילך והע' 96 שם.

162 בעור שכתפר בדול של ציטטות איו"ת ושל רב ושמואל אין לפרש בשום אופן
בדרך סבירה אחרת אלא כסוגיות וסאמרים מקוריים לס' ז"ט.

163 ראה להלן פרק ט'.

ז. מאמרי אמוראי בבל לזרעים ולטהרות בירושלמי

בהגדר מלמוד בבלי לסדרים זרעים וטהרות, צריך המלמוד הירושלמי לפתח מקור ראשון במעלה לידיעותינו על תורתם של אמוראי בבל לסדרים אלה. מאמריהם של אמוראי בבל מובאים בכל סדרי הירושלמי למאות, במסמך או בציון הסמטי "מן אמרין" וכד'. סוגיות רבות שבמלמוד הירושלמי מיוסדות על מורה בבל ואף סוגיות בבליים שלישות אינן חסרות בו. בסדרים שעליהם שני המל-
מודים בידינו, מהוה הירושלמי השלמה חשובה לבבלי בידיעת מורה בבל והבנתה, בין על ידי סוגיות ומאמרים בבליים שאינם במסמכים בבלי וביין ע"י מסורות ונוסחאות שונות למקבילות שבבבלי.¹ על אחת כמה וכמה בסדרים ובמסכתות שאין עליהם מלמוד בבלי, עלינו לבדוק ולראות מה מדברי אמוראי בבל לסדרים אלה בשבמל בירושלמי.²

ז ר ע י ם

המלמוד הירושלמי לסדר זרעים³ במצא בידינו על כל צורת מסכתותיו ובהיקפו אין הוא גופל מהיקפו הממוצע של מלמוד זה לסדרים האחרים. אם בבתי המדרש של אמוראי בבל עסקו בסדר זרעים כדרך שעסקו בשאר הסדרים, אפשר היה לצפות שיימצא במלמוד הירושלמי.⁴ תומר בבלי לא מעט לסדר זה.

¹ ראה מנחם הירושלמי מ' ע"א ואילך, דורות הראשונים ח"ב עמ' 428 ואילך ומנואות לספרות האמוראים פרקים ה'-י"א.

² במדרשי האגדה, המכילים גם מקצת מאמרי הלכה, לא מצאתי כלום בשם אמוראי בבל לסדרים אלה.

³ אני משתמש כאן - כמו בעבודתי כולה - בשם "סדר זרעים" כמוכנו הממוצע, כלומר הסדר כולו, מלבד מס' ברכות.

⁴ באשר לחומר בבלי לס' זרעים בשלמה סדרי הירושלמי האחרים, הסתפקתי בבדי-קה כללית יותר, היות ו"דרכו של הירושלמי לשנות הסוגיא אחרי כל משנה

ולו גם נביח שמלמורה של ארץ ישראל לסדר זה מוצאו מעריכה שונה מזו של הסדרים האחרים,⁵ אין כל סיבה להניח שיחסו של "עורך" זה לתורת בבל שונה היה מיחסם של שאר עורכי הירושלמי.⁶ לכן, אם יתברר שכמות החומר הבבלי שבירושלמי סדר זרעים פחותה באופן מכריע מזו שביתר הסדרים, עלינו להניח בשינוי בבל לא גלמד סדר זה כדרך שגלמדו הסדרים האחרים.

דשימא שסוף אמוראי בבל⁷ ומספר מאמריהם שבירושלמי זרעים, מעידה כבר על שוני גדול לעומת שלשה הסדרים האחרים. אמוראי בבל שסמם מופיע בדרך כלל בירושלמי לעמים קרובות למדי, אינם מופיעים בסדר זה אלא לעמים רחוקות בלבד ואחרים אינם בזכרים כלל. בדיקת המאמרים עצמם מראה, שרוב רובו של החומר הבבלי שבירושלמי סדר זרעים אינו שייך לסדר זה כלל ולא הובאו כגון אלא "דרך גלבול", אגב נושאים דומים שדנו בהם בשינוי ארץ ישראל. חלק גדול מן המאמרים הבבליים המעטים הפיזיים לסדר זרעים, אינם אלא בלכה למעשה בדיני זרעים הנוהגים בחוץ לארץ,⁸ ללא כל דיון ומשא ומתן

הזכרה בערך הסוביא" (הלכות הירושלמי לרמב"ם עם' ס"ז), בין ע"י המסדר ובין ע"י הסופרים (ר' "על הירושלמי" עם' 18 בהערה, תלמודה של קיסרין ר"פ 6, מנאזא אמוראים עם' 322 ועוד), אין להניח שבדיקה קפדנית יותר משנה את הממונה העולה סס' זרעים. מכל מקום לא מצאתי בכל הירושלמי כולו חומר בבלי לזרעים בוסף על מה שנמצא בס' זרעים (ר' גם שמרס' עם' 65-66).

⁵ ואמנם העירו כבר, דרך אגב ובלו בדיקה שיטתית, על כמה מופעות מיוחדות לסדר זה. ואע"פ שאין הדברים משכנעים אציון כאן בקודות אחדות, מגלי להכנס לדיון במספרותן של מופעות אלו: סוביות סתמיות ארוכות מרובות יותר מאשר בשאר הסדרים (רז"פ, מבה"י ל"א א'); ר' יונה מופיע בו הרבה יותר מאשר בסדרים האחרים (רז"פ שם עם' צ"ח א' וא.ה. רייס דרו"ד מ"ב עם' 101 - ואמנם כמציג מכל מאמריו בירושלמי במצאת בס' זרעים); העירו גם על שוני סגנוני (יה"ש, החלוץ כ"ב עם' 1) ועוד פרטים אחרים המעורבים בדיקה. (ראה גם תלמודה של קיסרין עם' 6 והע' 1 ור' שש"כ לכלאים פ"א ה"א [סס' 47] בהע' 3.)

⁶ דבר זה מוכח גם מן המספר הלא קטן של מאמרים בבליים שסס' זה שאינם שייכים לזרעים.

⁷ הבונה לאמוראי בבל שלא ידוע עליהם שעלו לא"י. כל דברי אמוראי בבל שבירוש' ס' זרעים נרשמו ונידונו בנספחים (ח"א עם' ואילך) כדי לקצר בציונים, אני מציון כאן למספר הסיפורי של הסא-פרים כפי שהם נרשמו שם.

⁸ ראה להלן פרק ח' עם' 271. (במס' שביעית למשל, מחצית המאמרים הבבליים

בבלי. אותם מאמרים בבליים מעטים העוסקים בנושאי סדר זרעים ואין בהם משום הלכה למעשה בחו"ל, רובם קשורים גם לענינים שבסדרים אחרים. בחלק ממאמרים אלה, ברור שלא לסדר זרעים גופו נאמרו, אלא אגב דיון ובירור ענינים שמחוץ לסדר זה; ואילו באחרים קשה להכריע, האם במקורם בבבל, לסדר זרעים או לסדר אחר נאמרו.⁹ מאמרי אמוראי בכל לסדר זרעים ממש, שאין להם קשר לסדרים אחרים, והנראים כפירושים ודיונים המכוונים לסדר זה, מספרם קטן מאד. עיון נוסף והשוואה עם מקורות מקבילים ומסלימים בבבלי ובירושלמי מראים לעתים, שהמאמרים במקורם לא לענין זרעים נאמרו כלל, ואין בירושלמי אלא שימוש במורה בכל לענינים שבסדרים האחרים והעברתה לענינים שבסדר זה.¹⁰ במאמרים אחדים הדנים בעניני זרעים ומופיעים בירושלמי כמאמרים בבליים מובהקים לס' זרעים, אפשר לפעמים למצא את הקשר, שבהקשר אליו נאמרו הדברים במקורם. קשרים אלה לעמים בלויים וברורים הם ולעתים לפחות מכלל ספק לא יצאנו. נותרים רק מאמרים מעטים בלבד, שיש לראותם כנראה כמאמרי אמוראי בכל לסדר זרעים ממש. רוב מאמרים אלה, של רב ושמואל הם, ראשוני אמוראי בבבל, שממם-ריהם לס' זרעים נמצאים גם בבבלי.¹¹

כל דברי אמוראי בכל לסדר זרעים שבירושלמי, אינם אלא מאמרים, פירו-
שים, והסברים קצרים ובודדים, בלי כל משא ומתן או דיון בבלי. אין למצא בכל הסדר - בענינים השייכים לסדר - שום שקלא וטריא, סוביא או אף חלק מסנה שמקורה בישיבות בבבל. הסוגיות הדנות במאמרים בבליים אלה, ארץ ישר-
אליות או סתמיות הן. אין למצא בשום מקום רמז לכך, שמאמרים בודדים אלה,

למסכת נמצאים בפ"י, שענינו שמיטת כספים הנוהגת בחו"ל, ואילו מחצית המאמרים בתעשה הפרקים הראשונים, ומהם רק בודדים [מס' 103] מקורם שם.

⁹ במאמרים אלה יש לקחת בחשבון שניסוח המאמרים הבבליים, הנוגעים בין היתר גם לס' זה, הושפע בודאי ע"י כך שבא"י דבר בהם בקשר לזרעים. מכל מקום אין כל ראיה שמאמרים אלה שבישיבות בבבל נלמדו סדר זרעים לבד.

¹⁰ ראה למשל את שלשת המאמרים הרצופים מס' 188, 190, 191.

¹¹ ראה מ"כ להלן פרק ח' עם' 273.

מקורם בלימוד סדיר של הסדר.

סקירה זו על החומר הנכלי שבירושלמי זרעים הניתן כאן להלן, אינו
אלא סיכום קצר של החומר, פירושו וניתוחו כפי שהוא ניתן להלן בנספחים.¹²
גרסמו כאן כל המקומות בירושלמי ס' זרעים בהם מופיעים אמוראי בבל, לפי
סדר א"ב של שמות האמוראים. גרסמו גם המקומות שאין בהם לענין ס' זרעים
ולא כלום ורק שמו של אמורא בגלי מוזכר שם - בקשר לסיפור עליו או מאמר
בשמו שלא בקשר לס' זרעים. רישום מלא זה מעיד על כך שאמוראי בבל, מאמרי-
הם ואף שיחומ אולין שלהם מופיעים בירושלמי גם בס' זרעים. כל מה שהיה
ידוע להם מאמוראי בבל ויש לו קשר לענין שעסקו בו, הובא בסדר זה - כדרך
שהובאו דגריהם בכל שאר הסדרים. ואם מאמרי אמוראי בבל לענין ס' זרעים לא
מובאים בס' זה, משמע שמאמרים כאלה לא עמדו לרשותם של אמוראי א"י ולמסדרי
ירושלמי ס' זרעים.

¹² במדק זה קיצרתי ביותר, הסתפקתי ברישום וסיכום קצר של החומר, בסומכי
על המעין בירושלמי ובנספחים שלהלן.

אמוראי בגל בירושלמי סדר זרעים*

- (1) אבא בר אבא¹ ז - סיפור עליו.⁽²⁾
- (2) אבא בר רב הונא³ ז - מופיע כחמש⁴ פעמים, מהם רק פעם אחת⁵ לענין זרעים - הלכה למעשה בכלאי בגדים בשם רב ירמיה ורב.
- (3) אבא בר חייא ז - מופיע פעמיים⁶ - אף מאמר לענין זרעים.
- (4) אבא בר ירמיה ז - מוסר מאמר אחד בשם שמואל⁷ - הלכה למעשה בערלה, ע"ש.
- (5) אבא בריה דרב נחמן⁸ ז - מופיע פעם אחת שלא לענין זרעים.⁹
- (6) אבא בר תחליפא (?) ז - מע"ש פ"ד, נ"ה סע"א - מ"ס ע"ש פ"א.
- (7) אבא בר אחיה (-אהבה)¹⁰ ז - מופיע פעם אחת שלא לענין זרעים.¹¹
- (8) אחא בר יעקב ז - פעמיים¹² - מ"ס רז"ל ר' יעקב בר אחא והוא אי"י.⁽¹³⁾
- (9) דניא (ר') שילא ז - מאמר (?)¹⁴ אחד לענין זרעים.
- (10) הונא (רב, רבי, חונא, חובה, וכד') - רב הונא ספם - על צורותיו

* (אם מראי המקומות אני מציין לפי המספר הסידורי של הקטעים בגטפחים).

- ¹ היה כנראה בא"י. 35².
- ³ כנראה לא עלה לא"י (למבחות ב"ס ב', ר' דק"ס סם), - ר' כעם להלן במפתח השמות בערכו.
- ⁴ [13 - ע"ש], 15, (41 - כנראה טעות בשם), 85, 146, 167. 85⁵.
- ⁶ 51, (160 - טעק בשם). 246⁷.
- ⁸ רבה בר רב נחמן? ר' משפחות סופרים עם' 93-94 (וע"ש הע' ב' רז' ובויק"ר הב"ש, מהו' מרגליות עם' מתנ"א ובהערות שם), שע"ב ס"ז 367 ומתנ"א עם' 1081.
- רבה? - בדבר רבה בירושלמי בכלל, ר' רז"ל מבה"י נ"ה ע"ב, שערי תא"י עם' 166, שערי ת"ב עם' 516, ירושלמי כפשוטו עם' 124 (ור' תלמודה של קיסרין עם' 7105?). - וע"ל עם' 70.
- ⁹ 242. נשטם בתנים. - לא לענין זרעים.
- ¹⁰ ר' רז"ל מבה"י ס"א ב' ומרביץ ה' עם' 258 וכעם י' קומאר, מלים ותולדו-תיהו עם' 2 (ור' גטפחים לאגרש"ג עם' 127).
- ¹¹ 254. 12, 111, 245. 13. ר' מלנה"ם עם' 45 ושערי ת"ב עם' 340.
- ¹⁴ 29. ואולי ברייתא או מדרש הלכה (ר' שם ס"ז מ"ז) בבלי? ר' מלנה"ם עם'

השונוה של שם זה - מופיע בכל הירושלמי כמה מאות פעם. כבר הוכח ללא ספק שבירושלמי (וכנראה גם בבבלי) מופיעים ל פ ח ו ת שני אמוראים בשם זה. האחד רב הונא תלמידו של רב וראש מתיבתא דסורא שלא עלה בחייו לא"י, והשני שהיה בא"י והיה שם תלמידם וחברם של גדולי אמוראי א"י.¹ כידוע, בחלק גדול מן המאמרים הנמסרים בירושלמי בשם זה, קשה מאד להכריע למי משני אמוראים אלה המכוון.² בדרך כלל אין לסמוך אלא על ראיות של ממש מתוך המאמר עצמו או על סימנים מובהקים אחרים, כגון הנו"ב עמו, בשם מי מוסר, מי מוסר בשמו וכד'.

נסדר זרעים מופיע שם זה למעלה משמונים פעם. בחלקם ברור לפני שהכונה לרב הונא השני שחי ופעל בא"י. מאמרים אלה לא הבאתי כלל.³ מתוך כחמישים המאמרים הנותרים שהובאו להלן,⁴ בכשלישים מהם ספק אם הכונה לר"ה

171; (מבא בבלי? "...דהורא... אסורא י בלהוד כבון שמאל ור' שילא וכו' - אגרש"ב עמ' 60), ר' תתוא"א עמ' 2-1111. בשם דבי ר' שילא, אין יותר הלכה בירושלמי - רצ"ע.

¹ ראה מבא הירושלמי ע"ב ע"ב, דוה"ר ח"ב עמ' 351 ובעקבותיו תולדות תו"א עמ' 5-344, מבא לבוסח המסנה עמ' 76 ועמ' 311 ואילך. הר"ש ליברמן בתלמוד-דה של קיסרין עמ' 90, מונה שלשה אמוראים בשם זה ור' כעת גם שערי ת"ב עמ' 8-377 (לרב הונא בשם רב הונא, ר' מש"כ להביעים פ"ו ה"א הע' 4).

² הצורות השונות של השם: רב-רבי, הונא-חונה כשלעצמן אינן יכולות לשמש קריטריון, החילופים מרובים באותו מאמר עצמו המופיע כמה פעמים ובין כתבי היד וזיטטום הראשונים. אומנסקי בספרו חכמי התלמוד - ירושלמי, קבע שני ערכים "רב הונא" ו"ר' חונה" - אבל לעמים ממור העבין ברור שרב הונא הוא האי"י ולהיפך. בדיקת רשימותיו לאור מקבילות, כפי"י וראהצו"י מראהשכמעט ואפשר היה להחליף את הרשימות זו בזו. (ור' שעמ"ב עמ' 316. - וכך גם מן הבבלי בכפני הגאונים, כגון: הל"פ, רשב"ח מרביץ כ"ו עמ' 7-416, אוצה"ב ביסין עמ' 41 הע' ה', משג"א מש"ב עמ' 24 הע' 10 ועוד הרבה).

³ ראה אומנסקי תג"ל (רשימותיו אינן מדויקות). במאמרים אלה מוסר ר"ה בשם: ר' אבהו, אבון, אבא, אירי, יוחנן, ירמיה, דבי ר' יבאי, מבחם, נחמן ב"י, שמאל נ"ב, ר' תנחומא בשמו, נמצא בחברת אמוראי א"י או שהדבר מוכח מן העבין עצמו, כגון: שביעים פ"ו ה"א, שם פ"ז ה"א, שם פ"י ה"ב, מע"ש פ"ה ה"ב ועוד. ר' גם הע' להלן.

⁴ 14, 3, 13, 16, 31, 32, 39, 41, 46, 50, 52, 57, 68, 70, 77, 79, (90), 148, 140, 139, 137, 134, 124, 115, (231-), 113, 112, 102, 101, 96, 92, (225-), 154, 157, 159, (243-), 162, (239-180-), 179, (195), 201, 205, 267, 266, 261, 256, 251, 237, 230, 229, 224, 217, 209, 206.

א' או ב', באחדים מאלה¹ נראה יותר שאין הכוונה לר"ה הנכלי. גם מבין מאמרים מסופקים אלה, רק אחדים שייכים לס' זרעים מסמס.² נראה שרק בפחות מעשרים מקרים ברור פחות או יותר שהכוונה לרב הוגא ראש מתיבתא דסורא.³ ממון מאמרי ר"ה הנכלי עשרה אינם שייכים לזרעים,⁴ שלשה מהם הלכה לפעם נזיני זרעים הנוהגים בחור"ל⁵ ושני מקרים ספק הוא אם המאמרים נקשר לס' זרעים באמרו.⁶ בותרו רק ארבעה מאמרים,⁷ שהם כנראה באמת של רב הונא הלפידו של רב ונראים כשייכים לס' זרעים, ואף הם אינם בטוחים - ר' מש"כ עליהם במקומם.⁸

(11) הונא בר חייה - שני מאמרים - שהם אחד - לענין זרעים,⁹ שנאמרו ככל הנראה בהקשר אחר ומחוץ לסדר זרעים, עי"ש; ושני מאמרים שלא לענין זרעים.¹⁰

-
- ¹ כגון מס': 201, 195, 124, 101, 70, 57, 39.
- ² 96, 113, (231-), 148, (225-), 157, 159, (243-), 229, 230, 266, 267.
- ³ 1, 31, 41, 46, 50, 52, 68, 77, 92, 115, 134, 139, 140, 154, (195), 205, 206, (251), 256, 261.
- ⁴ 1, 41, 46, 50, 115, 139, 140, 154, 205, 206.
- ⁵ 68, 92, 134, (195).
- ⁶ 31, 261 (בשם רב).
- ⁷ 52, 77, 251, 256 - עי"ש.
- ⁸ יש עוד לציין שרב הוגא המוסר בירושלמי עשרות רבות של מאמרים בשם רב, אינו מוסר בשמו בסדר זה אף מאמר אחד לעניני הסדר עצמו. וכן ר' אבא ור' זעירא, המוסרים העיקריים של מאמרי ר"ה בירושלמי, אינם מוסרים בשם ר"ה לעניני הסדר (מלבד אולי המאמרים המסופקים מס' 52, 92). - ראה גם להלן פרק ח' הע' 122.
- ⁹ 98-99.
- ¹⁰ (264, 4) - כנראה טעות בשם).

(12) המנונא¹ - ארבעה מאמרים בשמו. אחד שלא לזרעים.² הלכה למעשה

(מפקד לחנרייא) בערלה הנוהגת בחו"ל.³ מאמר אחד לענין זרעים שכנראה לא

לסדר זרעים נאמר.⁴ ומאמר אחד נענין זרעים, אבל כנראה בעל משמעות כללית

5. ועקרובים.

(13) הייב נד אטי⁶ - מדפיע עשר פעמים. חספ פעמים מוסר נשם רב: פעמיים

שלא לזרעים,⁷ הלכה למעשה בכלה"כ הנוהג בחו"ל⁸ ושני מאמרים בוספים השייכים

אטנט לזרעים אבל כנראה שלא לענין זרעים נאסרו.⁹ מאמר אחד בשם כהנא

¹⁰ שאיננו לזרעים. ¹¹ סיפור על מעשה שטשה בבלה"כ. שני מאמרים שלא לענין

זרעים¹² ונמאמר אחד לזרעים יש כנראה ספרות בשם - פי"ט.¹³

(14) חסדא - השם "רב חסדא" נכתיבים שונים¹⁴ מופיע בירושלמי בכל הסדרים

לעמים קרובות, באופן יחסי הרבה יותר מאשר שאר אמוראי בבל בני דורו.¹⁵

מִיָּשָׁרָה זֶה נִוְלָם גַּם בְּאֹדֶר זְרָעִים. אֲנִי שֶׁבִּסְדֵּר זֶה מוֹפִיעַ שָׁמַר שֶׁל רִ"ת מַחֲוֶה מִן

הרגיל בסדרים האחרים, הוא מוזכר באופן יחסי הרגה יומר מאשר חבריו ובגי

דורך הנכליים. רז"פ כנר הרגיש בדבר וכתב (מבה"י צ' פ"א): "גם מצינו

ג'ירושלמי חר' חסדא גרשא וברמן הרבה נס' זרעים, ובבבלי לא נמצא שהיה גודל

¹רז"פ במהג"י כותב אסמך בערכו (ע"ו ב'): "ונראה שלא עלה מעולם לא"י",

אבל נפ' ו' סע"ב מציון למו"ק כ"ז ב' : "רב המנונא עיקלע לדרוסמא" והבין
כנראה לדרום-ליבורה. אבל כמו"ס שם מ"ס. עי' דק"ס שם ב' ע"א אות צ'.

(אבל היה כנראה גם בא"י חכם נחם המגבוב, ר' תמו"א עמ' 376 ועמ' 379
ועמ"כ עמ' 384.)

 $105^3 \quad .61^2$

⁶ראה להלן מפתח המסמך והמסמך למידע בתנאים

191 149 668 178. 166⁷

150 104¹² 67¹¹ 80¹⁰

1. 174¹³

מס"כ בהג' 6 למס' (13).

מבנין א' ח"נ ר"ע 38: "ממסיד"?)

הלווי, דורון דראמניק, חתן 430

1470 22 1 11 0-21024 11 21024

לימודיו בזה הסדר,¹ וידוע שבבבל לא עסקו הרבה בס' זרעים" - ומצא בכך ראייה נוספת לדעתו שיש להבחין בין שני אמוראים בני שם דומה, האחד רב חסדא הבבלי והשני ר' חסדא (חסדאי וכו') שחי בארץ ישראל, אלא שבעמים של סופרים נבדלו השמות. ואע"פ שכל הענין מצפה עדיין לבירור ממצה, נראה שאמנם חלק מהאמרי רב חסדא בירושלמי בכלל ובסדר זרעים בפרט - ומהם לעניני הסדר ממש - יש ליהס לר"ח שחי בא"י.²

בירושלמי סדר זרעים נמסרו בשם רב חסדא (וכו') כעשרים מאמרים,³ מהם רק שמונה.⁴ שייכים לס' זרעים ממש - בין אלה אין אף מאמר אחד שיהא ברור שמינוי שהוא של ר"ח הבבלי הידוע.⁵ - רצ"ע.

(15) יהודה - רב יהודה (בר יחזקאל) המופיע כמאתים פעם בירושלמי כולו, מוזכר בסדר זרעים חמש עשרה פעם בלבד. מאלה רק מאמר אחד משלו לענין זרעים ממש⁶ ועוד שלושה מאמרים משלו שאינם לענין זרעים.⁷ מלבד אלה הוא מוסר

¹ ראה להלן מפתח השמות בערכו.

² (הדברים לא נמחוררו לי כל צרכם ולכן אני משמיט כאן את כל פרטי הדברים שבמה"ק ומסמק בדברים הקצרים ולהלן, רצ"ע.)
בענין רב חסדא - א-ב; א"י-בבל - נאמרו השערות שונות (ר' סדה"ד, גלה"ס לרש"י ברכות פ"ה ה"ב, תמו"א, שעת"ב עמ' 413, הקדם ח"ב עמ' 55 ועוד), אבל נראים דברי רז"פ בעיקרם: א. הרבה (רוב) מאמרים בירוש' בשם ר"ח הם של ר"ח הבבלי, ב. ר"ח הבבלי לא עלה לא"י, ג. בירוש' נמצא כנראה גם אמורא אי"י בשם זה (או דומה לו ונתחלפו). - אלא שעדיין לא נמנרר לי זמנו של ר"ח האי"י, וכן לא ברור האם הוא מופיע גם בבבלי, רצ"ע.

³ 7, 28, (208-), 40, 42, 55, 75, 116, 120, 143-4, 153, 175, 183-4, 186, 190-197, 200, 214, 218, 236, 238 - ראה מ"כ עליהם.

⁴ 28 (208-), 55, 175 (?), 183-4, 186, 197, 236, 238. - לעומת כמאתים מאמרים בשם בירושלמי כולו!

⁵ מלבד אולי מס' 197, 236 - שהם בסגנונו של ר"ח, ר' תרביץ ב' עמ' 240 הע' 3 וסלגה"ם עמ' 354.

⁶ 26.

⁷ 126, 169, 213 (במס' 22 ס"ס וצ"ל ר' יוחנן, עיי"ש).

בשם שמואל כשבעה מאמרים, מהם שלשה שאינם לזרעים,¹ שתי הלכות למעשה נדינים הנוהגים בחו"ל² ושני מאמרים לסדר זרעים,³ עי"ש. בשם רב הוא מוסר מאמר אחד שאינו לזרעים,⁴ הלכה למעשה בכלה"כ הנוהג בחו"ל,⁵ יתר שני המאמרים לזרעים שר"י מוסר בשם רב שייכים גם לסדרים אחרים.⁶

(16) יוסף נמצא בירושלמי כו"כ פעמים [יוסף או בשמות יוסי⁷] ובמיוחד מרבה למסור בשמו רב הובא ב' תלמידו פעלה לא"י.⁸ בסדר זרעים מופיע רק פעמיים ובשניהם כנראה ט"ס⁹).

(17) יצחק בר שמואל בר סרתה - מופיע בירושלמי זרעים פעם אחת.¹⁰ מוסר מדרש הלכה לענין זרעים בשם רב, עי"ש.

(18) ירמיה (בר אבא) - מופיע אפנים לעמים בשמו המלא ר"י בר אבא (לא נזרעים) אבל לעמים קרובות גם כרב ירמיה סתם.¹¹ בכל מקום ששם אביו אינו מפורש יש לבדוק מתוך המאמר עצמו, שמות המוסרים, בשם מי מוסר וכד', כדי לבסוף לקבוע לפי הכוונה. על האבחנה בין "רב" - "רבי" אין לסמוך בירושלמי, כידוע. ר' (רב) ירמיה מופיע בירושלמי זרעים כמאה פעם, ונראה שמהם רק

¹ 24, 94, 255, (ר' להלן עם' הע').

² 149, (226-), 232, 21, 18³, 202⁴, 73⁵.

⁶ 127, 83, (מ"מ ר"י כנראה שלא בקשר לזרעים מסרם - ר' להלן פרק ה' והע' 124 שם).

(במסכתות דמאי, פשרות וערלה אין רב יהודה מופיע כלל. במסכתות מרומות, טע"ש, חלה ובכורים - רק מאמרים שלא למסכתות אלו, מלבד שתי הלכות למעשה בשם שמואל 149 (226-), 232).

⁷ ר' סבה"י עם' ק"ב.

⁸ ר' מלנה"מ עם' 7-76 ושעת"ב עם' 450 [הרש"ס בהקדמה (ח"ב) למירושו כותבו: "ולעולם לא נמצא בזה התלמוד לא רבה ולא רב יוסף ולא אביו ורבה ולא רבינא ורב אשי"].

⁹ 23, 5.

¹⁰ 219, (ר' יצחק בשם ר' שמואל ב"ם - עי"ש).

¹¹ שעת"ב עם' 1, מרביץ ר' עם' 45. ובכר Trad. & Trad. עם' 498 הע' 4, 5.

נודדים הם רב ירמיה בר אבא תלמידו של רב, ברוב רובם מוכח שאין הכונה אליו ורק בודדים נשארים עוד בספק אבל אין כל סיבה להגיה שהכונה אליו. לרב ירמיה בר אבא שייכים לדעתו: ארבעה מאמרים שאינם לזרעים¹ ושני מאמרי הלכה למעשה לכלאי בגדים ולפרוזבול.²

מענין לציון שרב ירמיה המוסר העיקרי של מאמרי רב בירושלמי, מוסר בשמו דק שני³ מאמרים נס' זרעים ואף אחד מהם אינו שייך לסדר זה ואילו בשם שמואל אין הוא מוסר כלל.

(19) פר זמרא (?)⁴ - סיפור עליו.

(20) פר עוקבנו - מאמר אחד שלא לזרעים.⁵

(21) מתנהו - שני מאמרים להלכה למעשה,⁶ האחד לכלאי הכרם והשני - בשם רב

- לשמיטת כספים, ומאמר אחר שלא לזרעים.⁷

(22) נחמן בר יעקב⁸ - שלשה מאמרים שלא לזרעים⁹ ופעם נמסר כיצד נהג הלכה למעשה¹⁰ (ע"ש).

(23) עפרט - הלכה למעשה בשם רב לעגין שמיטת כספים.¹¹

(24-25) רב ושמואל¹² - שני גדולי אמוראי בבל המופיעים בכל הירושלמי

¹ 14, 93, 176, 244. ² 85, 133. (ר' עוד פאה מס' 19.)

³ 93, 176, הג"ל. ⁴ ר' מנה"י עם' ע"ז. - מס' 212.

⁵ 102. ⁶ 60, 122. ⁷ 142.

⁸ רב נחמן סתם מופיע בסדר זרעים פעמיים אבל בשניהם צ"ל כנראה "ר' נחמן" ואינו רב נחמן בר יעקב, ראה מס' 36 הע' 2.

⁹ 101, 124, 204. ¹⁰ 203. ¹¹ 122.

¹² על רב ושמואל ראה עוד להלן פרק ח' עם' 273. [בהערותי לכמה ממאמרי רב ושמואל בדחקתי עדיין כדי להוציאם מחזקת מאמרים לזרעים, מאמצים אלה לא הועילו הרבה. עם סיכום החומר כולו - נבבלי וירושלמי - בראה ודאי שחלק גדול ממאמרי רב ושמואל במקורם אמנם לס' זרעים בזה, נאמר.]

(ובע"ז במאמרי שמואל בר אבא. - ר' תוסכפ"ש ח"ג עם' 375 והע' 40 עם' ור' כעס ר"א אזכרי לביצה עם' 112 הע' 347). אבל ברור ששמואל ב"א אינו תמיד תלמידו של רב (ר' למשל ירוש' כפשוטו עם' 95 הע' 1 ועוד הרבה), ר' גם שם"א א"י עם' 8 ושם"א בבל עם' 527.)

לעתים קרובות ביותר - מופיעים אמנם די הרבה גם בסדר זרעים, אבל הרבה פחות מאשר ביתר הסדרים. כל אחד מהם מופיע כששים פעם לעומת כשש-שבע מאות פעם בירושלמי כולו, ורק חלק ממאמרים אלה שייך לס' זרעים ממש. אבל אף אם נניח שגם מאמרים בוספים במקורם שלא לס' זרעים גופו באמרו, ואחרים מקורם הירצות למעשה זרעים הנהוגות בחו"ל - נותרו עדיין מספר גדול למדי של מאמרים בשם רב ושמואל שאין לפרשם אלא כמאמרים מקוריים לס' זרעים גופו. ולכן, אין כל סיבה שלא לראות גם בחלק מן המאמרים האחרים מאמרים מקוריים לס' זרעים.

כעשרים וחמשה ממאמרי ר ב¹ אינם עוסקים בעניני ס' זרעים, וכחמשה עשר אפשר שהם הלכה למעשה בחו"ל.² וגם אם נבנה שער כעשרה מאמרים³ השייכים לס' זרעים מקורם במקום אחר, נותרו עדיין לפחות כמספר הזה מאמרים בשם רב שהם ככל הנראה מאמרים מקוריים לס' זרעים גופו.⁴ בכשבע עשרה ממאמרי⁵ שם ו א ל מתקבל על הדעת שלא לס' זרעים באמרו,⁶ ואפשר שכעשרה מאמרים הלכות למעשה הם.⁷ ואף אם בכשבעה מאמרים בוספים אפשר עדיין שבמקורם לס' אחר באמרו,⁸ נראה ודאי שכל יתר מאמרי שמואל מקורם בס' זרעים גופו.⁹

¹ 13, 15, 25, 30, 41, 51, 86, 91, 93, 114, 115, 119, 121, 135, 136, 152, 154, 166, 178, 202, 211, 216, 254, 257, 262.

² 33, 64, (65-), 66, 73, 85, 88, 117, 118, 122, 123, 131, 132, (171), 173, 195, 221.

³ 44, 47, 62, 87, 89, 127, 165, 191, 261.

⁴ 8, 48, 49, 54, 58, 82, 83, 189, 219, 240, 263.

⁵ 81, 106 (ע"ש, ור' מש"כ שם בחצ' 2).

⁶ 9, 10, 34, 76, 94, 100, 125, 141, 151, 155, 168, 185, 223, 247, 255, 265.

⁷ 92, 128, 149, (226-), 194, 232, 233, 234, 246, 249, 250, 252.

⁸ 24, 59, 71, 72, 84, 99, 210.

⁹ 6, 11, 21, 43, 45, (207-), 56, 63, 78, 108, 156, 158, (220-), 187, 198, 199, 215, 220, 222, 241.

מאמרים מסותפסים ומחלוקות ר ב ו ש מ א ל , הרגילים בכל

סודי הירושלמי, ¹ נמצאים רק תשעה בס' זרעים - מהם רק שנים לס' זרעים

מס', ² האחרים מסופקים ³ או שאינם לס' זרעים. ⁴

(26) שמואל בר שילתו - מאמר אחד בשם רב, שלא לעגין זרעים. ⁵

(27) שמעון בר חייא - תרומות פ"י, מ"ז ב"ב. ⁶

(28) ששתו - שלשה מאמרים בשמו שאינם לס' זרעים ⁷ ומאמר אחד שלא ברור האם

לזרעים נאמר. ⁸ קושיא בשמו שהקשה בכבין זרעים לעולא שהביא לבבל מאמר של

ר' יוחנן ⁹ ומאמר אחד כנראה למשנת זרעים (מפ' מלה). ¹⁰

(29) תחליפא - מופיע פעם אחת. ¹¹ זהומו לא במדרה לי וכנראה בא"י היה

- עי"ש).

(30) תמן (רבנן דתמן וכד') - בירושלמי בכל הסדרים נמסר לעתים קרובות,

מה שבשנה, נאמר או נהוג בבבל, בלשונות סתמיות שונות עם הציון "תמן"

בצירופים שונים, כמכוון לבבל ¹² (תבין תמן, תמן אמרין, רבנן דתמן אמרין,

¹ רב ושמואל, רב ושמואל תרויהון, רב אמר... שמואל אמר... , רב ושמואל חד
אמר... וחד אמר... וכד'.

² 18, 12³ 177, 170, 17⁴ 95(-97), 109, 110, 176.

⁵ 30. (בשם רשב"ם בשני התלמודים עוד כשבין מאמרי הלכה בלבד [בירוש' מגילה
- בענינים הנובעים כנראה למקצועו] ראה תרביץ ו' עמ' 44, ומש"כ ר' מתתיהו
שפרשן בהגהותיו לב"ב ח' ב').

⁶ לא ברטט בפנים - עי"ש ועצ"ע. ⁷ 124, 188 (עי"ש), 235.

⁸ 77, עי"ש. ⁹ 38. ¹⁰ 227, עי"ש. ¹¹ 20.

¹² כך אמנם נדרר כלל, אבל מצינו גם "הכא" ו"תמן" שאינם ארץ ישראל-בבל.
בקיסרין למשל יכול להיות "תמן" - סבריה (ר' תלמודה של קיסרין עמ' 17).
"רבנן דהכא-רבנן דירמייא" (ברכות פ"ב ה"ז), "רבנן דהכא-רבנן דקיסרין"
(שבת פ"ג ה"א). ראה גם ר"ז פרנקל, מבא הירושלמי י"ב ע"ב ערך "תמן" (ושם
ק"י רע"א ושעתא"י עמ' 325) ור"י לוי במבוא ל-Interpret. עמ' 4 הע' 1.
יש גם "תמן" ו"רבנן דתמן" שלא בסובן הביאורפי: "תמן אמר ר"פ", "תמן
אמרין רגיל. ראה גם ר"ח אלבק, מחקרים בבוא"ט עמ' 86 הע' 2. "הכא" ו"תמן"
שלא בסובן חכמי א"י ובבל נמצא גם בירוש' זרעים, שביעית פ"ט ה"א: "עאל ר'
יוחנן ודרש כרבנן דהכא וכדרבנן דתמן" ושם פ"ח ה"ז: "הלכה כר"ם דתמן היא
רבנן דהכא" - ר' מלנה"מ עמ' 897 ור' גם מש"כ לחלה פ"ג ה"ה (מס' 229).
(בכר נ-Trad. & Trad. ערבב את הסובנים השונים של ביטורי זה.)

ר"פ בשם רבנן דתמן, רבנן דהכא - רבנן דתמן, נהגין תמן, תמן עבדין ועוד).
 מסורות נבילות בציונים אלה¹ מופיעות גם בסדר זרעים אבל פחות מאשר בשאר
 הסדרים. כמחצית הדברים שהובאו בסדר זה עם הציון "תמן" אינם לס' זרעים.²
 בשלושה מקרים ספק רב הוא אם במקורם לסדר זה דוקא נאמרו.³ הובאו גם שלש
 ברייתות⁴ (?) בבליות? ב"תניי תמן"⁵ רק בארבעה מאמרים שנמסרו ב"תמן"⁶
 נראה שמקורם בט' זרעים ברפז - ועי"ש.

¹ וכן "רבנן דתמן שבבבל" - חלה פ"ד, ס' סע"א ור' כלאים פ"ט, ל"ב ע"ג (ור' המקבילה שנכתובה פי"ב - אצו"י ביצה עמ' 24).

² 218, 204, 200, 172, 164, 147, 130, 105, 2.

³ 260, 129, 107 (ר' גם 37).

⁴ 69 (74) - להלכות זרעים בחו"ל, 253, 258-9 (עי"ש). (ר' גם מלנה"מ עמ' 449-50 - וע' מוסכמ"ש עמ' 742-3).

⁵ ר' מחקרים בבב"מ עמ' 7-86 ומלנה"מ עמ' 891 ואילך.

⁶ 27, 103, 163 (לענין פירות חו"ל), 228 (עי"ש).

מדיקת החומר הנבלי שבירושלמי סדר זרעים מתקבל הסיכום הנא¹³;

נעוד שכל סדר מסדרי הירושלמי מובאים עשרות רבות של מאמרים בשם אמוראי
בכל שונים, הרי בסדר זרעים כולו (עשר מסכתות שהן ששים והמשה פרקים),
מצאנו רק כחמשה עשר-עשרים מאמרים בשם של חמשה-עשר אמוראי בכל¹⁴, שהם
כנראה פירושים וחידושים לסדר זה גופו [בשם רב חסדא (שנים-) שמונה¹⁵,
בשם רב הונא ארבעה¹⁶, בשם דבית שילא (?)¹⁷, רב יהודה ורב ששת מאמר אחד
מכל אחד, ובציון הסתמי "תמן" ארבעה מאמרים]¹⁷. מצאנו אצטט עוד כעשרה
מאמרים בבליים השייכים לס' זרעים¹⁸, אבל הם שייכים גם לסדריים אחרים

¹³ ברור שכל בסיון לסיווג ולסיכום כללי של חומר תלמודי יש צו מן השדריות.
הדברים תלויים בניתוח הסוגיות ובפירושו המאמרים, ועל המסיק מסקנות לתת
את הדין ולפרש מדוע קבע כפי שקבע. לכן, אין לראות בדשימות דלעיל ובסיכום
דלהלן אלא סקירה כללית בלבד בהתאם לרישום החומר הנבלי שבירושלמי ובירושן
שבנספחים (זרעים עם' ואילך).

¹⁴ מלבד רב ושמואל, ראה להלן.

¹⁵ לא ברור האם הכוונה לר"ח הנבלי - עי"ל בערכו.

¹⁶ מאמרים שהם כנראה של רב הונא תלמידו של רב - עי"ל בערכו.

¹⁷ באשר למאמרים מעטים אלה, אין להתעלם מן העובדה שבכמה ממאמרי אמוראי
בבלי שבירושלמי ראינו - מן הירושלמי עצמו או ממקבילות שבבבלי - שנסקרום
כנראה בקשר לסוגיות ד' סדרים נאמרו. ברוב רובם של מאמרי אמוראי בבלי
שבבלי ברור לחלוטין שלא לזרעים גופו נאמרו, ולפי דעתי מתפרשים כך גם
כל יתר דברי אמוראי בבלי שבבלי (ר' להלן פרק ח'). אפשר בהחלט שגם מאמרים
בבליים אלה, שבירושלמי במסדרי כמאמרים העומדים בפני עצמם - ללא שו"ם
ומסגרת בבליה - במקורם לא לס' זרעים גופו נאמרו, אלא שהקשרם המקורי לא
הגיע אלינו או שבעלם סאתנו. ואמנם לא מצאנו אף מאמר בבלי - מחוץ למאמרי
רב ושמואל - לס' זרעים ממש שלא בקשר ברור לד' סדרים, הנמצא גם בירושלמי
וגם בבבלי (ר' גם א. וייס, התהוות עם' 159-163). ובראה שאין ליחס כל
משקל למאמרים בודדים אלה לעומת המסגרת הכללית העולה מן הנבלי ומן הירו-
שלמי כאחת.

¹⁸ ראה לעיל רב הונא, הונא בר חייא, המנובא, ששת ו"תמן" (ר' גם רב יהודה
מס' 126). - גם אם נצרך למאמרים הבבליים לזרעים את המאמרים המסופקים
הנ"ל ואף נוסף עליהם מאמרים אחרים בשם אמוראים מסופקים (רב הונא, רב
חסדא (?)¹⁹, רב ירמיה, אבא (רבה?) - עי"ל עם' 231 הע' 8) ואולי גם אחרים
נוספים] וכן את המאמרים שהם הלכה למעשה - עדיין מספר המאמרים הבבליים לס'
זרעים גולט במיעוט.

ואין כל סינה להכריע שבמקורם לס' זרעים דוקא נאמרו. מלבד מאמרים בודדים אלה, לא מצאנו סו ג י ו ת בבליים לסדר זה כלל. מיעוט החומר הבבלי לס' זרעים בולט במיוחד לאור העובדה שרוב דברי אמוראי בבל שנירושלמי לסדר זה אינו שייך לנושאי הסדר. אמוראי בבל אחדים¹⁹ הסופיעים בסדר זה אין להם כל קשר לעניני זרעים, ואילו האחרים הוזכרו יותר בקשר לענינים אחרים מאשר לנושאי הסדר בנפול.²⁰

בדומה לחומר הבבלי לס' זרעים שבבבלי,²¹ מצאנו גם בירושלמי שני יוצאים מן הכלל: מאמרי רב ושמואל ומאמרים שהם הלכה למעשה. בשם רב ושמואל מצאנו מספר לא קטן של מאמרים לס' זרעים בנפול, אפ"פ שהם מעמיים ביחס למספר מאמריהם בירושלמי לסדרים האחרים וגם ביחס לכלל מאמריהם שבסדר זה עצמו.²² ליד המאמרים הבבליים המעמיים - כולל רב ושמואל - לפירוש ס' זרעים ולבירור נושאי סדר זה, מצאנו מספר גדול למדי (כשלשים וחמש) של הלכות למעשה בהלכות זרעים הנהוגות בחז"ל,²³ בשם שורה ארוכה יותר של אמוראי בבל.²⁴

¹⁹ אבא בר אבא, אבא בר חייא, אבא בריה דר"ב (?), אבא בר אחוה, מר זוטרא (?), מר עוקבן ושמואל בר שילת. - מופיע גם רב הונא ריש גלותא (כלאים פ"ט, ל"ב ב').

²⁰ מעניין גם לציון שכל המאמרים הבבליים לזרעים במסדרו בלי מוסרים בבליים - הם מובאים בשם בעל המאמר בלבד, ע"י אמוראי בבל שעלו לא"י או ע"י אמוראי א"י ממש. בסדרים האחרים במסר הרבה ממורם בבל בשם אומרו ובשם מוסר בבלי בלבד או בשרשרת של מוסרים וביניהם גם בבליים (ראה בכר Trad. 311 ע"י 311 ואילך ועמ' 477 ואילך). מסורות בבליים כאלו נמצאות גם בס' זרעים, אבל רק למאמרים שנאמרו ברור אינם שייכים לס' זרעים או שהם הלכה למעשה. מופיעה זו רומזת אולי על כך, שמאמרים בודדים אלה לא עברו דרך ישיבות בבל, והם במסדרן בא"י ע"י השומעים מפי אומרים. - ראה גם לעיל עמ' הע' ועמ' הע' והג"ש.

²¹ ראה להלן פרק ח' עמ' 271 ואילך.

²² עי"ל: דב ושמואל. - ראה עוד להלן פ"ח הע' 124 (ר' גם לעיל הע' 20 והג"ש).

²³ מספרם של מאמרי הלכות למעשה בולט במיוחד אם נביא בחשבון שהלכות אלו נובעות רק לפרכים אחדים מפרקי הסדר כולו: הלכות כלה"כ כלאי בהמה וכלאי בגדים (מ"ד וכלאים ואילך) דיני שמירת כספים (פ"י דשביעית - עי"ל הע' 8) והלכות חלה וערלה. - ראה עוד להלן פרק ח' עמ' 306 ואילך.

ס ה ר ו ת

נארנעה סדרי הירושלמי שבידינו נמצאים סוגיות ומאמרים רבים בנושאי
 ס' סהרות, ²⁵ כרגיל בכל סדר בנושאי הסדרים האחרים. ²⁶ כמעט כל דברי
 האמוראים לענייני פהרות שבירושלמי בשם אפוראי ארץ ישראל נמסרו. ואע"פ
 שחלק גדול מחומר אי"י זה - ואולי אפילו רובו - מקורו בד' סדרים, ²⁷
 נראה ודאי שמספר סוגיות ומאמרים במקורם לס' סהרות גופו נאמרו. ²⁸ בהרבה
 מדברי אמוראי אי"י לענין פהרות הדבר שקול ואין להכריע היכן מקורם, מכל
 מקום יש בחומר האי"י שבירושלמי, ²⁹ בכדי ללמדנו על לימוד סדיר של ס' סהרות
 בישיבות אי"י. ³⁰ סוגיות ומאמרים אי"י מרובים לס' סהרות מצאנו גם בבבלי,
 ואע"פ שאפשר שה ושמ - הן בבבלי והן בירושלמי - להדחק ולפרש את הדברים
 בהקשר לד' סדרים - בא זה ולימד על זה.
 נשטם של אמוראי בכל ³¹ מצאנו בירושלמי רק מאמרים ב ו ד י מ

- ²⁴ בעיקר כמסדרי מאמרי רב ושמואל או מסורות על הוראותיהם ובוהגיהם של
 אמוראי נכל בהלכות זרעים: רב אבא בר הונא, אבא בר ירמיה, הונא, המנונא,
 חייא ב"א, יהודה, ירמיה בר אבא, מתנה ורב נחמן בר יעקב (?).
- ²⁵ ראה להלן במפתחות: סוגיות סהרות בירושלמי.
- ²⁶ בהתחשן בגודלו של ס' סהרות, אין יותר חומר לס' סהרות מאשר לכל סדר
 אחר נמשנהו - ולא כבבבלי, ר' לעיל עמ'
- ²⁷ קושיות, ראיות וכד' מס' סהרות לשאר סדרים, סוגיות להל' סהרות שבסדרים
 האחרים ועוד כאלה.
- ²⁸ אין כונתי לומר שהדברים לקוחים מ"תלמוד" לס' סהרות, אלא שבמקורם ככל
 הנראה לס' סהרות גופו נאמרו - ר' לעיל עמ' ואילך.
- ²⁹ המעון עוד בדיקה יסודית כשלעצמו. - להלן במפתחות הב"ל ציינתי (סומנו
 בכוכב) כשלישים סוגיות בירושלמי שיש בהן לפי דעתי חומר מקורי לס' סהרות,
 ואפשר להוסיף עליהן כנראה עוד הרבה.
- ³⁰ ראה מנא עמ' 10 ואילך.
- ³¹ מלבד רב ושמואל, ראה להלן פרק ה' עמ' 273. - ראה כלאים פ"ט, ל"ב א'
 (ע"ש לזרעים מס' 87); ערלה פ"ב, ס"ג ע"ב; שבת פ"ב, ד' סע"ג וש"ב; (שם
 פ"ו, ז' רע"ד וח' ע"א); יומא פ"ב, מ' ע"ד; סוכה פ"ב, ב"ג ע"ב; חגיגה
 פ"ב, ע"ז ע"א (ר' מפתחות הב"ל הע' 60); מועד קטן פ"א, פ' ע"ג; סוטה פ"ה,
 כ' ע"א; נזיר פ"ה, ב"ז א'.

ביותר בקשר לסדר טהרות.³² ב כ ל המאמרים הנכללים לטהרות שנירוסלמי לא מצאתי כל סיבה להביח שמקורם בס' טהרות דוקא - מקורם: בסוגיות ד' סדרים,³³ על משניות טהרות העוסקות בהל' סדרים אחרים³⁴ והלכה למעשה.³⁵ ונראה שנכלל הירושלמי כולו לא נמצא אף מאמר בכלי ל' טהרות בפרט.³⁶

³² אבל אמוראי בכל מופיעים בסוגיות ד' סדרים העוסקות בהל' טהרות, כגון שבת רפ"ט וש"ב, חגיגה פ"ב ה"א, בזיר פ"ט (ר' גמ ב"ב פ"ה ה"א - בזיר פ"ט - אהלות פס"ז) ועוד.

³³ שבת פ"ד, י"ד סע"ד וש"ב, עירובין פ"ז, כ"ד רע"ג וש"ב (ור' הערה הקודמת).

³⁴ שבת פ"ב, ו' סע"ד (רב שם).

³⁵ ראה להלן פרק ח' עמ' 271. - שבת רפ"ו (שייך גם לשבת שם - ר' מש"כ לבבלי שם נ"ז א'), ור' ברכות פ"ח, י"ב ע"א (הל' נס"י - ר' מש"כ לב. חולין ק"ה-ק"ז ובהע' 33 שם).

³⁶ תרוסות רפ"א: רבי חונא - כנראה איבדו רב הונא ר"מ דסורא (ר' לעיל עמ' 232); שבת פ"ח, י"א סע"א וש"ב: רב יוסף - כנראה ר' יוסי (עי' להלן במפתחות הנ"ל הע' 35); - אבל ראה עוד ערלה פ"ב, ס"ב ע"א (ר' גם שם פ"ו, ח' ג); אבא בריה דרב בחמן? - ע"ל עמ' 231; זרעים פס' 75; ור' גם בזיר פ"ז, ג"ו ע"ד: רב המנונא (עי' להלן במפתחות הנ"ל הע' 77).

ה. סיכום

נפרקים הקודמים סקרנו את כל דברי האמוראים בקשר לס' ז"ס המפוזרים בארבעה סדרי הבבלי (פרקים ה'-ו') ואת כל מאמרי אמוראי בכל לז"ס שבירור-שלמי (פרק ז'), הערנו בקצרה על מקורם של המאמרים ועל דרך התהוותן של הסוגיות, בהתאם למה שנראה כעולה מפירוטן ומביתוחן המפורט של הסוגיות (ראה בספחים). בדיקה מדוקדקת של החומר כולו מראה, שהסוגיות והמאמרים הבבליים לס' ז"ס מקורם כנראה בלימוד ד' סדרים. דברי האמוראים שאינם מתפרשים בהקשר לד' סדרים, ומקורם ככל הנראה בלימוד ופירוש ס' ז"ס לגופם, של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הם.¹ במספר סוגיות ומאמרים בבליים שהם לכאורה מקוריים לס' ז"ס נראה, שפירוש הסוגיות, ביתוחן ובדיקתן בכי"י מעלה שאין הדבר כך - מתברר שמקורם בד' סדרים או שהם אינם של אמוראי בבלי. למרות הספקות המרובים בפירוש המאמרים ובביתוח הסוגיות נראה, שכל דברי אמוראי בבלי לז"ס מתפרשים בהקשר לד' סדרים. אמוראי בבלי מרבים לעסוק בעניני ז"ס תוך כדי לימוד ד' סדרים אבל הסדרים ז"ס כשלעצמם לא בלטו בישיבות בבלי.

כל הנוגע במרוכז מספר גדול של "סוגיות ז"ס" שבבבלי יעמוד על שני קוים בולטים בסוגיות אלו: א. מספרן הגדול של הסוגיות, הדיונים בהלכות והפירושים למקורות ז"ס לגופם, ב. החומר האי"י המרובה בכל הנוגע לס' ז"ס.

¹ לא מצאתי שום הבדל בין רב ושמואל לבין אמוראי א"י בכל הנוגע לס' ז"ס (ר' להלן עמ' 273) ולכן, כל הנאמר להלן על אמוראי א"י כחו יפה גם על רב ושמואל. בכל דברי להלן הצגתי את הסוגיות והמאמרים האי"ים ושל רב ושמואל לעומת הסוגיות והמאמרים של כל יתר אמוראי בבלי.

סוגיות מרובות איו"ת הן, אז שהן מבוססות על מאמרי אמוראי א"י - בסוגיות אלו ברור בדרך כלל שדברי אמוראי בבל אינם אלא תוספת פירוש והמשך דיון במורת א"י. בסוגיות הבבליות לבירור עניני ז"ס שבד' סדרים מרבים להסתייג במשניות וברייתות מס' ז"ס וכן במאמרי אמוראי א"י לסדרים אלה - אבל כמעט ואין מביאים מאמרים בבליים. דברי אמוראי בבל לז"ס קשורים בד"כ באופן ישיר לסוגיא המקומית או שהם חלק מן הדיון בעניני ז"ס שנתקשרו לסוגיא המקומית. במאמרים הבבליים המופיעים לז"ס שהובאו לצורך הסוגיא, ברור בדרך כלל שאין מקורם בז"ס. כללו של דבר, אמוראי בבל מרבים לברר עניני ז"ס בהקשר לד' סדרים - לצורך זה הם משתמשים במקורות תנאיים ובמאמרי אמוראי א"י, אבל לא במאמרי אמוראי בבל.

כבר סקירה כללית של החומר המרובה לז"ס שבבלי מראה, שכלל שדברי האמוראים קרובים להיות מקוריים לס' ז"ס, בודל באופן בולט חלקם של אמוראי א"י. חלק גדול מכאלף וארבע מאות "סוגיות ז"ס" שבבלי,² "סוגיות מקומיות"³ ברורות הן - סוגיות ד' סדרים הססתייעות במשניות וברייתות מס' ז"ס. בסוגיות אלו מרבים להשתתף אמוראי בבל, אבל אין הן מלמדות ולא כלום על לימוד ס' ז"ס לבופס. מצאנו גם כארבע מאות וחמשים "סוגיות" ז"ס שאינן מהוות חלק אינטגרלי מן הסוגיא המקומית ("סוגיות עצמאיות"⁴ ו"סוגיות המשך"⁵) וכמאתים וחמשים "ציטטות"⁶ של סוגיות ומאמרי אמוראים לז"ס. בכל "הסוגיות" ו"הציטטות" הללו בולט החומר האי"י המרובה. "הסוגיות" שאינן מתפרשות בפשטות כבירורים בהלכות ז"ס שבד' סדרים, ברובן המכריע איו"ת הן. דברי אמוראי בבל שבסוגיות אלו תוספות מאוחרות הן שנוספו כבר במקומן הנוכחי. אבל בעוד שב"סוגיות" למיניהן מרבים להשתתף גם אמוראי

² ראה מפתח "סוגיות ז"ס בבלי", להלן עמ' 375.

³ ראה לעיל פרק ה' עמ' 117. ⁴ עי"ל שם, עמ' 120 ואילך.

⁵ עי"ל שם, עמ' 140 ואילך. ⁶ עי"ל פרק ו'.

בבל - סועסות באופן יחסי "הציטטות" הבבליות.⁷ בדיקה קרובה יותר של אותן "סוגיות" ו"ציטטות" בבליות שלכאורה מקורן בלימוד ז"ט מראה, שכנראה גם אלו מקורן בד' סדרים. ונראה שכל דברי אמוראי בבבל לז"ט מתפרשים בהקשר לד' סדרים, ועל כל פנים אין בהם משום דאיה ללימוד ס' ז"ט בישיבנות בבבל.

מצאנו אמנם מפור לא קטן של "סוגיות" ו"ציטטות" בבליות שאפשר לפרשם כדבריהם המקוריים של אמוראי בבבל לס' ז"ט. למעשה, ברוב "הסוגיות"⁸ ובחלק גדול מן "הציטטות"⁹ - הן האיות והן הבבליות - אפשר היה להניח שמקורן בלימוד פ' ז"ט. משקלם של הספקות משחנה מסוגיא לסוגיא וממאמר למאמר, אבל סכלל ספק לא יצאנו ברוב החומר. כהומר מסופק אפשר להגדיר את כל דברי האמוראים לגופם של נושאים ומקורות מס' ז"ט - המסתברים כדברים שנאמרו במסגרת ד' סדרים. כך למשל כל אותן סוגיות "מן ההם" ו"מגו רבנן" המרובות על משניות וברייתות מס' ז"ט שיש בהן משום הסבר והרחבה למקורות הבאים שבד' סדרים¹⁰; סוגיות למשניות ולברייתות הגמראות בס' ז"ט אבל עוסקות בהלכות שעיקרן בד' סדרים¹¹; פירושים והערות למשניות ולברייתות דז"ט שהזכרו בסוגיא המקומית¹² - כל הסוגיות והמאמרים האלה, והרבה אחרים כדוגמתם, אפשר להניח כמקורם של כל אותן הסוגיות המרובות העוסקות במקורות תנאיים מד' סדרים ומס' ז"ט כאחת - סתירות והשוואות למיניהן¹³ -

⁷ ע"ל שם עמ' 224.

⁸ מלבד "הסוגיות המקומיות" הנדורות, ע"ל עמ' 117.

⁹ מלבד הציטטות הלקוחות באופן ברור מסוגיות ד' סדרים, ע"ל עמ' 225.

¹⁰ ע"ל פרק ג' עמ' 84 ופרק ה' עמ' 122 ועמ' 132.

¹¹ ע"ל פרק ד' עמ' 114 וראה להלן במפתח עמ' 11.

¹² כגון אלו שבפרק ה' עמ' 151 ואילך.

¹³ ע"ל פ"ה הע' 16 - שם ברשמי שלשים סוגיות מעין אלו לכל אחד משני

אע"פ שאין כל סיבה להניח שמקורן בז"ס דוקא.

אבל אם לספקות, אפשר להרבות בהם גם מעבר ל"סוגיות" ו"הציטוטים" שרשמו בפרקים הקודמים, ויש להוסיף עליהם הרבה. כך למשל, סוגיות מקומיות העוסקות בהלכות ז"ס שבמסניות ד' סדרים ופיקרן בס' ז"ס¹⁴; סוגיות למשניות ד' סדרים המכילות למשניות שבס' ז"ס¹⁵; פירושי מלים, מובחים ומושגים המופיעים גם בס' ז"ס¹⁶ - כל אלה והרבה כיוצא בהם אפשר שבמקורם לס' ז"ס

הסדרים ז"ס, ואפשר להוסיף עליהן עוד. האפשרויות למקורן של סוגיות אלו בדרך כלל שקולות הן, ואין להכריע שמקורן במקומן הנוכחי דוקא רק משום שהן נמצאות לפנינו שם. גם אם ניסוחה של הסוגיא מתאים דוקא למקומה הנוכחי, אין עדיין ראיה שאמנם כאן נוצרה מעיקרא. גם סוגיות רבות אחרות שהן לכאורה סוגיות מקומיות, והן דנות גם במקורות מס' ז"ס א פ ש ר שתחילת הדיון בז"ס היה, ואין כאן אלא התאמה מאוחרת למסגרת הנוכחית. (ראה גם א. וייס, המהדורות עם' 83 ואילך).

¹⁴ ראה להלן מפתחות עם' ¹⁵ ראה להלן שם עם'

¹⁶ ראה למשל שבת כ' ב': כלך (כלאים פ"ס מ"ב - ור' גלשה"ס לרע"א בשבת שם); שם ס"ו ב': מאי לוקמין - וסוטה מ"ס ב': מאי אירוס (כלים פס"ו מ"ו - ועי"ש פיה"ג עם' 41 ור' מוסכפ"ש ח"ב עם' 70); שבת פ' סע"ב: כיצח קלה מאי היא (כלים פ"ה מ"ב - ועי"ש פ"ח ירוש' פ"ח ה"ה); שם ק"ט ב': איזוב - איזוביון (ר' מש"כ למהרות שם בהע' 1); פסחים ל"ה א': מאי קרמית (תוס' חלה - ועי' פסחים שם); יומא ב' א' וש"ב: מאי בירה (פרה פ"ב מ"א - ור' מש"כ שם בהע' 5); מועד קטן כ"ז א' וש"ב: מאי דרגש (כלים פ"ב מ"ב ומקואות פ"ט מ"ה); סנהדרין כ"א סע"ב: מאי כמב עברית (ידיים פ"ד מ"ה); עבודה זרה י"ד א' בנות שוח (דמאי פ"א מ"א ושביעית פ"ה מ"א - ועי' בר-כות מ' ב'); שם ל"ג ב': מאי כלי בתר (כלים פ"ב מ"א ופ"י מ"א - ועי"ש ובראשונים שם וסם). וראה עירובין ע"ז ב' ונבא בתרא ב"ט א': ה"ד סולם המצוי (זבים פ"ג מ"א ופ"ג ופ"ד מ"ב ועי' ירוש' ב"ב פ"ה ה"ח וז' ב"ם ק"ה רע"ג לזבים הנ"ל - ור' עור ב"ם שם, הגדרות ושיעורי דברי ר' יבאי להלכות סהרות וכן (שבת י"ז א'), שם ב"ב ב', עירובין כ"ב ב' (עי"ש הע' 7), (סוכה י"ז ב' - מעילה י"ח א'), חולין ככ"ד א' וש"ב ובה"ג סע"ב). ראה גם ראש השנה כ"ו ב' וש"ב: לא הור ידעי רבנן מאי חלבלוגות (שביעית פ"ס מ"א - ר' מש"כ שם). וכן עבודה זרה כ"ד ב' וש"ב: מאי מוריגים (ש"ב כ"ד 22) אמר עולא מטה של מורביל מאי מטה של מורביל - אמר רב יהודה (כ"ה בפחות כ"ב א' וברוב כ"י בשלש המכבילות וכן גירסת הגאונים - ר' אברמסון מס' ע"ז עם' 70-169, ילק"ש, ילק"ש, אגה"מ זבחים ועוד) עיזא דקורקוסא דרשיין (פרה פ"ג מ"ס - אבל דברי רב יהודה מוסבים כנראה על פירושו של עולא לפסוק ולא על משנת פרה, אע"פ שאפשר שמפרה ידע פירושה - ר' להלן עם' והע' שם). - ר' גם פסחים ק"ס סע"א: רביעית של תורה, מנחות מ"א ב': ספח דאורייתא וכלהו עוד. נכל אלה ובאחרים כדוגמתם (בנוסף לפירושי מושגים, מובחים וניסוחים שיעקם בז"ס, כגון חגיגה כ"ב ב': מאי בית הצניטה, גדה ל"ב ב': מאי משכב תחתון כעליון, כריתות ח' ב': הזב והזבה והמזורע - ור' לעיל הע' 14, 15 ופ"ג הע' 55 ועוד) אפשר שמקורם בז"ס. ואע"פ שבמקרים אחדים יש רמז וסער להכרעה, ברובם מכלל ספק לא יצאנו.

נאמרו, אע"פ שבדרך כלל אין כל סיבה להניח כך.

גם, אמנאים אנו לענות על השאלה האם יש בחומר האמוראי המרובה לס' ז"ט שנידונו משום ר א י ה לעיסוקם של אמוראי בכל בסדרים אלה לגופם, אין להעזר בסוגיות ובמאמרים המסופקים. כל דברי האמוראים המתפרשים בדרך סבירה כדברים שמקורם בד' סדרים, אין להשתמש בהם כר א י ה ללימוד ס' ז"ט בישינות האמוראים. כל זמן שלא מצאנו סוגיות ומאמרים שאין לפרשם אלא כחומר אמוראי אשר מקורו ככל הנראה בס' ז"ט - כשם שנמצא חומר כזה לכל סדר שיש עליו מלמוד בסדרים האחרים - בשארים כל הספקות תלויים ועומדים. בהעדר ציונים מפורשים וקריטריונים ברורים לקביעת מקורן של הסוגיות, אין גם להסתפק במספר סוגיות ומאמרים אשר מקורן ל כ א ו ר ה בס' ז"ט. אין לנו אלא לבדוק את כל דברי האמוראים לס' ז"ט שבשני המלמו-דים, עלינו לבחון את אופי "הסוגיות" לסיניהן, להבחין בין הסוגיות האיו"ת והבביות ולעמוד על דרכי התלמודים ביחס לסדרים אלה.¹⁷ רק לאור התמונה השלמה העולה מן החומר כולו, בדיקתו וניתוחו, נוכל לחזור ולשקול בשאלת מקורה של כל סוגיא בפני עצמה. בדיקה סקיפה זו של החומר כולו וניתוחו של הסוגיות על רקע התמונה הכללית, יש בהן - לדעתי - בכדי להכריע בשאלת מקורן של הסוגיות המסופקות. מתברר, שסוגיות הבביות שהן בחזקת סוגיות ז"ט ודאיות - איו"ת הן, ואילו בסוגיות הבביות המרובות - מצאנו רק ספקות. אותן סוגיות בביות אשר הן כשלעצמן היו גראות לכאורה כסוגיות מקוריות לס' ז"ט, מסתברות כבירורים ודיונים בענייני ז"ט בקשר לד' סדרים - בהתאם לדרכו של הבבלי ביחס לסדרים אלה.¹⁸

¹⁷ ראה לעיל פרק ג'.

¹⁸ תמונה כללית זו מסתמנת כבר בסקירת אותן סוגיות ז"ט שנאספו ע"י החוקרים שעסקו בנושא זה, מבלי שיבדקו את החומר כולו. רשימותיהם מכילות סוגיות איו"ת, וסוגיות בביות שבדרך כלל אינן מוכיחות הרבה - ראה להלן הע' 46 ועמ' 291 ואילך.

הסוגיות והמאמרים המרונים שהגיעו אלינו בשם אמוראי א"י ובשם רב
ושמאל שמקורם ככל הנראה בס' ז"ס, אינם מותירים כל ספק שאמנם אמוראי
אלה למרו ופירשו סדרים אלה לגופם, בדומה לכל שאר הסדרים. תורתם של
אמוראי א"י ושל רב ושמאל לס' ז"ס במצאת לפניהם הן בבבלי והן בירושלמי.¹⁹
נארננה סורי הבבלי מצאנו בשם חומר מרובה²⁰ - ב"סוגיות" וב"ציטטות"²¹
- שאין לפרשו בשום אופן בדרך סבירה אלא כדבריהם המקוריים לס' ז"ס:
סוגיות ומאמרים בודדים, פירושי מקורות ופסקי הלכות, חידושי הלכה והלכה
למעשה - ככל דרכי האמוראים בסדרים האחרים.²² לעומת זה, דברי אמוראי
בבלי לס' ז"ס מתפרשים בדרך כלל בפשטות בקשר לד' סדרים. "הסוגיות" הבב-
ליות שאינן קשורות באופן ברור לד' סדרים,²³ עוסקות על פי רוב בהלכות
ז"ס שהזכרו בד' סדרים או במקורות מס' ז"ס העוסקים בהלכות ד' סדרים.²⁴
חלק גדול מן "הציטטות" הבבליות מקורן באופן ברור בד' סדרים ואילו
האחרות מסתברות בהקשר זה.²⁵ ואעפ"י שבמספר לא קטן של סוגיות ומאמרים
בבליים אפשר שמקורם בס' ז"ס, בדרך כלל אין כל סיבה להניח כך. גם אותן
"סוגיות" ו"ציטטות" בבליות מעטות אשר מקורן לכאורה בס' ז"ס, אין בכחן
להוציא אפ המסופקות מחזקתן - שהרי לאחר בדיקתן מתברר שאף הן עצמן מכלל
ספק לא יצאו.

¹⁹ לעיסוקם של אמוראי א"י בס' זרעים אין אנו זקוקים לראיות, אבל אפשר
היה להוכיח זאת גם מן הבבלי - כשם שאפשר להוכיח את עיסוקם בס' טהרות
מן הבבלי והירושלמי שבירושלמי. לדבריהם של רב ושמאל לז"ס שבירושלמי ר'
לעיל פרק ז' עמ' 237 ולאלה שבבבלי להלן עמ' 273.
²⁰ באופן יחסי יותר מאשר לכל סדר אחר שלא במקורו.
²¹ ר' לעיל פרקים ה'-ו'.
²² ומכיון שכך, נראה שגם סוגיות ומאמרים אחרים בשםם שכלעצמם א פ ש ר
שמקורם בד' סדרים, מקורם בז"ס.
²³ ראה לעיל פרק ה' עמ' 161 ולהלן עמ' 256.
²⁴ ר' לעיל פרק ד' עמ' 114.
²⁵ ר' לעיל פרק ו' עמ' 224.

כאמור, אין בידינו קריטריונים ברורים לקביעת מקורם של סוגיות האמוראים ומאמריהם.²⁶ נושאים ומקורות מרובים נידונו בישיבות האמוראים בדרך אגב ושלא במקומם העיקרי.²⁷ קשר כלשהו שבוצר בין סוגיא שבמסגרת המשנה המקומית ובין הלכה שעיקרה במסכת אחרת, הביא לעתים בעקבותיו דיון יסודי ומקיף באותה הלכה לגופה, תוך כדי למוד המשנה המקומית. שיקול זה כוחו יפה במיוחד לגבי הסוגיות הבבליות המסופקות לז"ס שבבבלי. ראינו, שמרבית לדון בסדרים אלה, לפרש מקורות ולנרר הלכות בדרך אגב.²⁸ ולכן, אין להוציא סוגיות ז"ס בבליות מחזקת כאן נמצאו וכאן היו גלי סיבה מספקת. המובחים והלשונות למיניהם המתלויים לסוגיות ולמאמרים, אין בהם בדרך כלל בכדי ללמדנו על מקורם של הדברים. התלמוד אינו רגיל לציין מראי מקומות²⁹ ואין זה תפקידם של המובחים. סוגיות הפותחות ב"תנן התם" אין מקורן ליד משנה "התם" דוקא,³⁰ סוגיות המצויינות ב"גופא" ו"אמר מר" אין בהם משום ציון ברור למקורן.³¹ דברי אמוראים המנוסחים בלשונות ציטטה אפשר שמקורם במקומם הנוכחי או בכל מקום אחר שבנושא זה נידון שם,³² ולא דוקא במקומן העיקרי. מבניהן וביסוחן של הסוגיות אינם מלמדים תמיד על דרך התהוותן. את מקורם של דברי האמוראים ואת התהוותן של הסוגיות אפשר דק לשער ע"י ניתוחה של כל סוגיא בפני עצמה על פי ראיות פנימיות ומקורות נוספים - מקבילות, השלמות וכד' - במידה שהם עומדים לרשותינו. הקריטריונים העיקריים לקביעת מקום התהוותן המקורי של סוגיות ז"ס - מלבד הראיות והרמזים המיוחדים לכל סוגיא - הם בדרך כלל שנים: א. הקשר שבין המסגרת המקומית ובין עניני ז"ס שבסוגיא, ב. הסדר הכרונולוגי של האמוראים המופיעים בסוגיא המקומית ובסוגית ז"ס.

²⁶ ראה עוד להלן עמ' ואילך. ²⁷ ראה לעיל עמ' הע'
²⁸ ע"ל פרק ג' וד' עוד להלן עמ' 279. ²⁹ ר' לעיל פרק ו' והע' 3 שם.
³⁰ ע"ל פרק ה' עמ' 122. ³¹ ע"ל שם עמ' 143. ³² ע"ל פרק ו' עמ' 165.

בכל מקרה שקיים קשר ישיר בין סוגית ז"ס ובין מסגרתה, וסדר הופעתם של האמוראים הוא מן הקדום למאוחר - אין בדרך כלל שום סיבה שלא להניח שמקור הדיון במקומו הנוכחי. כל דברי אמוראים שהם מאוחרים לקשר שנוצר בין הסוגיא המקומית לז"ס - אע"פ שיתכן שמקורם בז"ס - אפשר בהחלט שבמסגרתם הנוכחית נאמרו. סוגיות הדנות בסתירות ובהשואות ישירות שבין הנושא המקומי לס' ז"ס ("סוגיות מקומיות"), סוגיות העוסקות בבירור הלכות ז"ס שבמסגרת המקומית ("סוגיות עצמאיות") וכן סוגיות מאוחרות בעיני ז"ס שהזכור בסוגיא המקומית ע"י אמוראים קדומים יותר ("סוגיות עצמאיות" ו"סוגיות המשך") - אין סיבה להוציאן מחזקת סוגיות ד' סדרים, בין אם הן מנוסחות במפורש כ"סוגיות מקומיות" ובין אם הן מופיעות בצורת "סוגיות המשך" או "סוגיות עצמאיות". כאלו הן רוב "סוגיות ז"ס" שבבבלי. בסוגיות אלו מרבית להשתתף א פ ר א י ב ב ל מ א ר י מ לקשר שנוצר עם ס' ז"ס. לעומת זה, סוגיות ז"ס שאין להן קשר ישיר למסגרתן הנוכחית - קשר זה נוצר רק בהמשך הסוגיא או שאין כל קשר ענייני והדברים הובאו רק דרך אגב - וכן סוגיות ומאמרים בשם אמוראים קדומים להופעת ענייני ז"ס במסגרת זו, - יש להניח בדרך כלל שדברי האמוראים לז"ס לא כאן נאמרו. כל הסוגיות והמאמרים האלה שאין להסביר את הההוותן במסגרתן הנוכחית - נחזקת מ ו ב א ו מ הם ומקורם כנראה בז"ס, בין אם הם מנוסחים במפורש כ"ציטטות" ובין אם הם מובאים בצורת "סוגיות עצמאיות" או כ"סוגיות המשך".³³ סוגיות ומאמרים אלה בדרך כלל א ר ז י ש ר א ל י י מ הם. במידה שמופיעים בסוגיות

³³ למעשה אין בין "מובאות" אלו ל"ציטטות" המפורשות אלא ענין שבניסוח ובמסגרת הסוגיא בלבד. בעוד שכאן מצויין שציטטה לפנינו, בסוגיות ובמאמרים אחרים יוצא כך מפירות הסוגיא וניתוחה. וכשם שסוגיות ומאמרים שלא צויינו במפורש כציטטות, מובאות הם ומקורם במקום אחר - כך גם לא כל מה שנוסח בלשונות ציטטה, לא כאן נאמר ("עיל פ"ו והע' 4 שם). וברור שאין לספור על גיוסותים "פורסליים" - ראה להלן עם' 291 ואילך.

אלו גם אמוראי בבלי, אמוראים מאוחרים הם, ואפשר בהחלט שדבריהם נאמרו לאחר שהסוגיא נלמדה כבר במקומה הנוכחי. בין מאות הסוגיות ואלפי המאמרים לז"ס שנבנלי, מצאנו רק סוגיות ומאמרים בבליים מעטים שהם בחזקת מובאות. בדיקה יסודית של חומר בבלי זה מעלה שכנראה גם סוגיות ומאמרים אלה אין מקורם בט' ז"ס דוקא; מבנה הסוגיא (או ביסות המאמר) אינו מקורי.³⁴ מקור הדברים אמנם במקום אחר אבל לא בט' ז"ס אלא בד' סדרים³⁵; דברים במשניות או בבבלי תומ דס' ז"ס העופפות בהלכות ד' פדרים³⁶; במקרים אחדים מתברר מכי"י ומנוסחאות הראשונים שהם הבבלי בסעות יסודו.³⁷ לאחר בדיקת החומר כולו לאור השיקולים הב"ל נראה שכל דברי אמוראי בבלי לז"ס מאוחרים הם לקשר שבוצר ביז' ד' סדרים לט' ז"ס וכנראה בהקשר זה נאמרו³⁸ - כל דברי האמוראים שאינם מתפרשים בהקשר לז' סדרים, של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הם.

ואמנם אם נחזור ונבדוק את כל אותן "סוגיות זרעים וטהרות" שהן קדומות למסגרתן הנוכחית ובחזקת מובאות הן אשר מקורן לכאורה בט' ז"ס, בין ב"ציטטות" המפורשות (פרק ו') ובין ב"סוגיות" (פרק ה') - "סוגיות עצמאיות" ו"סוגיות המטן", נראה שרובן המכריע איו"מ ושל רב ושמואל הן - ואילו הבבליות אין מקורן בט' ז"ס דוקא.³⁹

³⁴ ראה להלן עמ' 263-4. ³⁵ ראה להלן הע' 94.

³⁶ ראה להלן מפתח עמ' ³⁷ ראה להלן הע' 95.

³⁸ מחוץ למאמרים שהם הלכה למעשה - ר' להלן עמ' 271.

³⁹ נחזור ונסקור כאן את כל "הסוגיות" ו"הציטטות" הבבליות שהן בחזקת מובאות ומקורן לכאורה בז"ס. הסוגיות האיו"מ הובאו כאן רק לשם הדגמה והשוואה, ויש להוסיף עליהן הרבה מן החומר שנרשם לעיל בפרקים ה'-ו'.

ה צ י ס ו ת . כל דברי האמוראים המובאים בניסוחים של ציטטות, קדומים הם למסגרתם הנוכחית.⁴⁰ סוגיות ומאמרים בעניני ס' ז"ס המובאים בלשונות ציטטה, ואינם שייכים מנחינת תוכנם למקומם הנוכחי.⁴⁰ - מקורם במקום אחר ולכאורה במקומם העיקרי, נס' ז"ס.⁴¹ כאן נולם ההבדל שבין החומר הארץ ישראלי לחומר הבבלי. בעוד שב"סוגיות" ז"ס למיניהן מצאנו מספר גדול של סוגיות ומאמרים בבליים ובניניהם לא מעטים אשר מקורם לכאורה נס' ז"ס.⁴² - לא מצאנו ב"ציטטות" אלא סוגיות ומאמרים בבליים מועטים, ובניהם רק בודדים שהם לכאורה בחזקת חומר בבלי מקורי לס' ז"ס.⁴³ פירושו וניחותו של ציטטות בבליים בודדות אלו מראה שאף הן אינן מוכיחות כלום.⁴⁴

⁴⁰ גם אם מנחינת תוכן הציטטה אפשר שמקורה במקומה הנוכחי, מאחרת היא למסגרתה לפחות בניטוהה שלפנינו - עי"ל פ"ו והע' 4 שם.

⁴¹ מחוץ למקרים בהם ברור שהדברים לקוחים ממקום אחר בד' סדרים.

⁴² ראה לעיל פרק ה' הע' 204 ולהלן כאן ("הסוגיות").

⁴³ כבר מיעוט הציטטות הבבליות, למרות סוגיות ז"ס המרובות שבבבלי, רומז על כך שלא עמד לרשותם חומר בבלי מקורי לסדרים אלה. (עי"ל פרק ד' עמ' 109).

⁴⁴ מתוך כמאתיים וחמשים הציטטות רק כשבעים וחמש הן בבליות. ברוב הציטטות הבבליות ברור שאין מקורן בז"ס (מקורן בסוגיות ד' סדרים הנמצאות לפנינו במקום אחר בש"ס) או שאין הן מלמדות על העיסוק בסדרים אלה לגופם (מסביות וברייתות דז"ס בהלכות ד' סדרים, הוראות למעשה וכד' - ראה לעיל סוף פרק ו'). בכל הש"ס כולו - בסוגיות ד' סדרים ובסוגיות ז"ס - מצאנו רק עשרים ציטטות בבליות שהן לכאורה מקוריות לז"ס (לעיל שם הע' 161. - שמובה מהן מופיעות יותר מפעם אחת בש"ס).

שנים מתוך עשרים ציטטות בבליות אלו (שבת קל"ח ב' וזנחים צ"ד סע"ב) נמצאות לפנינו בסוגיות סהרות שנמסכות אחרות (פסחים כ' סע"א וחולין קכ"ג א') - ואעפ"י שסוגיות אלו מקורן לכאורה נס' סהרות ועלינו לדון בהן כסוגיות (תנן התם), מכל מקום הציטטות כשלעצמן אפשר בהחלט שמקורן בד' סדרים ושם צוטטו. בשתי ציטטות אחרות יש יסוד להבית שמקורן במורת אמוראי א"י, אמוראי בבל כנראה בעקבותיהם ובהקשר לסוגיות ד' סדרים אמרו דבריהם (ניצה י' א' וש"ב וגיטין ג"ד רע"ב - ר' לעיל פ"ו הע' 84). מאמר אחד המצוטט ארבע פעמים בש"ס (כתובות ע"ה ב' וש"נ, וכנראה ככולן שלא לצורך הסוגיא) - לפי דעתי אינו מקורי כלל. מאמר אחד עוסק בהלכות צדקה (בבא קמא ז' א' - עי"ש). במאמרים אחדים נראה שמקורם בסוגיא שם אלא שהובאו בלשון ציטטה - או בגלל ניסוחה של הסוגיא (ר' זנחים צ"ג א', חולין כ"ה ב' [והשוה לחגיגה כ"ב א': "ואזדא רבא למעמיה"], כריתות ט"ו ב' (רב יוסף) ור' גם כתובות כ"ה א' וש"ב ומכות ג' סע"ב - עי"ל פרק ו' הע' 4) או משום

נראה שאין למצא אף "ציטטה" בבליית שיש בה משום ר א י ה לעיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ס לבופס, ⁴⁵ בעוד שמצאנו מספר לא קטן של ציטטות כאלו בשם של אמוראי א"י ובשם רב ושמואל. ⁴⁶

המאמר הובא גם במקום אחר והסוגיות השמיפו כנראה זו על זו בניסוחן (ר' יבמות ל"ד א' ו"ש"נ ו"ס ז' א ו"ש"נ - עי"ל שם ס' הע' 30). סוגיות ומאמרים אחדים עוסקים בנושאי ז"ס הבידונים במקומות אחרים בש"ס, ואפשר להניח שמקורן של ציטטות אלו בסוגיות ד' סדרים, אעפ"י שאין הן בטאיות לפנינו שם (ר' פסחים כ"ר סע"ב ו"ש"נ, בכורות ל"ז ב', כריתות ה' ב' ור' גם פסחים י"ד א' [עי"ש הע' 31] - ועי"ל הע' 94). וראה עוד הערה הבאה. מובן שאין לראות דבר מוחלט בהערכות ושיקולים לאבחנות שבין הציטטות ש"לכאורה" מקורן בס' ז"ס לבין האחרות. יתכן שבין שבעים וחמש הציטטות הבבליות אפשר למצא אחרות העלולות לשמש כראיה לכאורה - אבל כך גם להיפך, ואין בכך בכדי לשנות את התמונה בכללותה. מכל מקום, עובדא בולטת היא שחלק גדול באופן יחסי מן הציטטות הבבליות המעטות, נמצאות במפורש במקום אחר בש"ס ושם מקורן, אחרות עוסקות בהלכות ד' סדרים או שהן הוראות למעשה בהלכות ז"ס הנהוגות בחו"ל. ואע"פ שבמספר ציטטות בבליות א פ ש ד שמקורן בז"ס, נראה שכוולן לפחות מכלל ספק סביר לא יצאנו ואין להשתמש בהן כ ה ו כ ח ה, לחומר בבלי מקורי לס' ז"ס. לעומת מספר קטן זה של ציטטות בבליות מסופקות, גולם מספרן הגדול של הציטטות האיו"ת ושל רב ושמואל לשני הסדרים, שאין כל דרך סבירה לפרשן אחרת אלא החומר מקורי לס' ז"ס.

⁴⁵ ראה הערה הקודמת. מכל הציטטות הבבליות הנ"ל צ"ע במאמר אחד לזרעים: חולין קל"ח א' (עי"ל פרק ו' הע' 98 ולהלן הע' 177) ובשלושה מאמרים לטהרות: נרכות י"ט ב' (כדבא), גיטין ב"ג סע"א (רבא), וכריתות ס"ו ב' (רב יוסף) - אבל גם לאלה ר' מש"כ במקומן. - ר' עוד להלן הע' 96.

⁴⁶ מנחינה זו יכולה רשימתו של א.ה.וייס (לעיל פרק ו' הע' 6-5), שהיה הראשון שאסף חומר לענין זה, לשמש כמעין "מידגם ייצוגי". אחת עשרה הציטטות שנרשימתו, שלפי דעתו יש בהן בכדי להוכיח שהיה קיים תלמוד בבלי לס' ז"ס, מתחלקות כדלהלן: ח מ ש ציטטות בשם אמוראי א"י (שבת ס"ז ב', שם כ"ט א', שם פ"ד א'; עירובין כ"ד א' וחולין ק"מ ב'), ש ש י ש שם שמואל (שבת ק"א ב'; ועירובין ז' א'), סוגיא א ח ת שאינה מקורית (הגיגה כ"ג א' - אף היא בשם שמואל), ב א ח ת ס"ס בדפוס (שבת קי"ב א', עי"ש הע' 7) - ורק ש ת י ציטטות בשם כל יתר אמוראי בבל (ביצה י' א' ו"ש"ב - עי"ל פ"ו הע' 84 ובכורות ל"ז ב' - גם שם שמואל, ר' מש"כ שם) אינן יכולות לשמש כראיה. (אבל אם לדיון, גם הציטטות האיו"ת ושל רב ושמואל שנרשימת בעל דרו"ד כשלעצמן אינן כולן בחזקת ראיות ודאיות, לשבת ס"ז ב' - ר' מש"כ שם בהע' 4 ובהע' 6; לשבת כ"ט א' - עי"ש הע' 2 והע' 5; לעירובין ז' א' - ר' מש"כ שם ור' גם מש"כ לשבת ק"א ב' בהע' 8. ואף בעירובין כ"ד א' לא ברור שהכי-רו סוגית טהרות, אפשר שמן המקבילה שבשבת ציטטו - עי"ש הע' 2. - אבל אלו אפשר להוסיף עוד הרבה אחרות, ולאור עובדא זו נראה שרובן אמנם מקורן בטהרות - ר' לעיל הע' 22.)

ה ס ו ג י ו ת . בסוגיות ז"ס שאין להן כל קשר עיני לנשוא הני-

יון במסגרתן הנוכחים או שהן קדומות לסיבת הדיון בז"ס במסגרת זו, בולט ביותר שהן הבאות שמקורן במקום אחר. כאלו הן "הסיגיות העצמאיות" (תנן התם, ת"ר וכד' 47) שהובאו אך ורק בגלל דמיון חיצוני כלשהו לנאמר בסוגיא המקומית או שהן קדומות להופעת עיני ז"ס במקום זה. סוגיות ז"ס אלו כולן ארץ ישראליות הן. 48 במקרה היחידי שמצאתי "סוגיא" בגלית מעין זו למשנת זרעים (חולין י' א' - מנן התם) - כנראה ט"ס נשם, ויש לגרוס כגירסת הראשונים, ולפנינו פירוש אי"י למשנת מרומות, עי"ש. 49 במידה שמופיעים בסוגיא גימטריא אלו - ומעין אלו - גם אמוראי בגל, אמוראים מאוחרים הם שהוסיפו לדון במקורות התנאיים ובדברי אמוראי א"י שנסוגיא, לאחר שזו נלמדה כבר במקומה הנוכחי. בסוגיות העצמאיות האיו"ת-בגליות מופיעים תמיד אמוראי בגל שהם מאוחרים לקשר שנין ז"ס לד' סדרים - קשר זה נוצר או ע"י הסוגיא האיו"ת או שהוא נמצא במקורות התנאיים עצמם. 50 במקרים אחדים בהם נראה לכאורה שהקשר נוצר רק בדברי אמוראי בגל, מתגבר שכנראה אין הדבר כך. 51

47 ראה לעיל פרק ה' עמ' 122, עמ' 132 ועמ' 137.

48 ראה: שבת קי"ב ב' (מנן התם), שם קי"ד א' (תנ"ה), עירובין י"ח א' (תנ"ה, עי"ש), יומא ח' סע"ב (תנ"ה), סוטה מ"ח ב' (תנ"ה), (בבא קמא ס"א סע"א (?), שם - שמואל ור' יוחנן, ר' משי"כ שם), בבא מציעא ק"א א' (תנ"ה - עי"ש), שם ק"ה א' (תנ"ה, החלק האי"י - ר' להלן הע'), שם סע"א (ת"ר-תנ"ה), שם רע"ב (תנ"ה), (ועי"ש ע"ב - תנ"ה), עבודה זרה ז' סע"א (ת"ר - עי"ש), (זבחים כ"ה ב' - תנ"ה, עי"ש), חולין ו' ב' (העיד וכו', עי"ש), שם כ"ד רע"ג (תנ"ה). בגדרים ב' ב' (תנ"ה) - פירוש סתמי למשנת מעשרות.

49 בשעתו, כאשר עסקתי בזרעים, השארתי "סוגיא" זו בצ"ע מבלי להסבירה, ור' משי"כ שם כעת מנוסחאות הראשונים. (וכן במאמר המקורי לזרעים שהובא בדרך אגב בג' ע"ב סע"ב - עי"ש הע' 1.) - לע"ז ב' ב' (לית גבר וכו') ר' להלן הע' 56.

50 כן בסוגיות האיו"ת שמקורן ככל הנראה בז"ס (כגון אלו שבהע' 48) וכך בסוגיות האיו"ת שאפשר אולי שמקורן בד' סדרים (ר' לעיל הע' 22) - ראה למשל: שבת פ"ד א' (ת"ר), עירובין י' ב' (תנ"ה-ת"ר), ביצה י"ג ב' (תנ"ה), דריש מ"ג ב' (תנ"ה-ת"ר), בבא מציעא מ"ד ב' (תנ"ה), בבא בתרא צ"ז א' (ת"ר), שוועת י"ס א' (ת"ר), מנחות ב"ד א' (תנ"ה), חולין ל"ו א' (ת"ר); שם קכ"א א' (תנ"ה, עי"ש הע' 7), שם קכ"ח סע"ג (ת"ר). - להמשיך שם קכ"ט א'

הסוגיות הבבליות העצמאיות על מקורות תנאיים מס' ז"ס, מוסבות בדרך כלל על משניות וברייתות שיש להן קשר ישיר לד' סדרים.⁵² במקרים שהקשר נוצר לכאורה רק במהלך הכ"ב⁵³ (מוזכרת בה המשנה או ברייתא מקומית, או שדנים בסוגית ז"ס בנושא הדין גם לכאן), מתברר, לפי דעתי, תמיד⁵⁴: א. שגם למשנה או לברייתא דז"מ שבראש הסוגיא יש לה קשר למשנה (או לסוגיא) המקורית, ומקור הסוגיא כגו'⁵⁵; ב. המשנה או הברייתא דז"ס קשורה למקום אחר בד' סדרים, ומקור הסוגיא שם⁵⁶; ג. מבנה הסוגיא אינו מקורי.⁵⁷

ר' להלן הע' (, בכורות י"א ב' (תנ"ה), גדה ס"ב ב' (תנ"ה). - אבל צע"ע בג"מ ק"ה סע"א, ע"ש. ראה עוד להלן הע' 73.

⁵¹ ראה: סוכה כ' סע"ב (תנ"ה), חגיגה כ"ה ב' (תנ"ה), בבא כזעא פ' סע"ב (תנ"ה), זבחים פ' א' (תנ"ה), מנחות פ"ד סע"א (תנ"ה), גדה נ' ב' (תנ"ה) - פנ"ה - ר' שש"כ עליהן במקומן. בכתובות כ' ב' (תנ"ה) דברי רב חסדא קשו-רים לסוגית כתובות ובהקשר זה באמרו, הקטע הקודם - שהוא א"י בעיקרו - נוסף אח"כ כפירוש למשנת אהלום (ר' להלן הע' 91). בבכורות נ"ג סע"ב הסו-גיא האיי"ת קשורה לבכורות, בדפ' כנראה ש"ס בשם רצ"ל כככ"י, ע"ש הע' 3. - ראה עוד להלן הע' 73.

⁵² ראה לעיל פרק ה' הערות 47, 49, 59, 60, (62), 72, 76. - אם המקורות התנאיים מס' ז"ס קשורים לסוגיא המקומית ולא למשנה או לברייתא, סוגית ז"ס תמיד מאוחרת היא.

⁵³ סוגיות ז"ס בבליות שאינן מתקשרות לנושא המקומי והובאו רק דרך אגב (לעיל הע' 48-49) אין למצא כלל.

⁵⁴ לפסחים ל"ד א' ראה עוד להלן הע' 177.

⁵⁵ ולא רק במקרים בולטים, כגון ברכות ט"ו א' (תנ"ה), כאשר למשנת ז"ס יש קשר הדוק למשנה המקומית והסוגיא דבה בשתייהן כאחה, אלא גם בסוגיות בהן הקשר בולט פחות והדיון מוטב כאילו על משנת ז"ס בלבד, ראה: שבת צ"ד ב' (תנ"ה - הסוגיא קשורה, לפי דעתי, למשנה הסמוכה שם, ע"ש), שם קמ"ד ב' (תנ"ה - הנושא שייך לסוגית שבת, ע"ש), פסחים כ' א' (תנ"ה תנא - קשור לסוגית פסחים-סוטה, ע"ש), שם ס"ח א' (תנ"ה תנא), ביצה ל"ד ב' (תנ"ה - ע"ש ור' עוד להלן הע' 91), שם ס"ח א' (תנ"ה תנא), נביה ל"ד ב' (תנ"ה - ע"ש ור' עוד להלן הע' 91), גזיר מ"ד ב' (אמר אביי, ע"ש), בבא קמא ק"א ב' (רבא רמי וכו' ור' רבא רמי וכו'), שם ק"ה א' (ואמר רבא וכו') ואמר רבא וכו'), בבא מציעא ג"ב א' (תנ"ה), חולין קכ"ט א' (אמר אביי) - ראה שש"כ על סוגיות אלו במקומן. ר' גם להלן הע' 73.

⁵⁶ סוגיות אלו עוסקות במשניות וברייתות דז"ס שיש להן קשר של ממש לד' סדרים וכנראה בהקשר זה דגו בהן אמוראי בבלי, אלא משום שהן שייכות גם למקום אחר (הזכרה המשנה משם [ר' שם שבת צ"ד ב' שבהע' הקודמת] או בגלל

בסוגיות-העצמאיות על מאמרי אמוראים ראינו כבר לעיל⁵⁸ שברוב רובן

ברור שדברי אמוראי בבל שנסוגיא במקומם הנוכחי נאמרו - הם דנים במאמרי

אמוראי איי לז"ס השייכים גם לכאן או שהם ממשיכים לדון בסוגיות איי"ת

שהתקשרו לכאן.⁵⁹ באותן סוגיות⁶⁰ בבליות שאפשר - ולפעמים גם נראה -

שסקורן בז"ס, מתברר גם כאן שכבראה: א. מקור הסוגיא במקומה הנוכחי⁶¹;

ב. מקור הסוגיא במקום אחר בד' סדרים⁶²; ג. ניסוחם של הדברים אינו מקורי.⁶³

סיבה אחרת) העתקה הסוגיא לשם. ראה: חגיגה כ"ה ב' (תנ"ה - פסחים 10);
סנהדרין ק"ב סע"ב (תנ"ה-ת"ר - קידושין? סנהדרין); עבודה זרה ב' ב'
(אמר רב יוסף ב"א וכו' - מועד קמון), חולין כ"ג א' (תנ"ה - זבחים; ע"ש),
בכורות כ"ב א' (תנ"ה - חולין? ע"ש), תמורה ז' ב' (תנ"ה - בכורות),
נדה ו' ע"ב (תנ"ה - גדה פרק י'), - ראה עוד להלן הע' 94 והע' 96.

⁵⁷ כלומר, אמוראי בבל דנו אמנם במשנה או בבירייתא מס' ז"ס אבל לא היא הייתה
נקודת המוצא לדיון. בתוך סוגיא השייכת לד' סדרים הובאו מקורות תנאיים
מס' ז"ס לקושיא לראיה וכד', אלא שבניסוחה הסופי של הסוגיא העמדו מקורות
אלה נראש הסוגיא. ראה: פסחים ל"א סע"ב (תנ"ה), יבמות פ"ט א' (תנ"ה),
נזיר ב' סע"א (תנ"ה-תנ"ה), עבודה זרה ע"ב א' (תנ"ה) [ור' גם בכורות כ"ב
א' (תנ"ה) ושבת מ"ח סע"ב - ת"ר] - ראה מס"כ על סוגיות אלו במקומן. ור'
עוד להלן עמ' 264 והע' 91 שם.

⁵⁸ ראה לעיל פרק ה' עמ' 134.

⁵⁹ חלק גדול ממאמרים איי"ם אלה ככל הנראה מאמרי ז"ס מקוריים הם (ע"ל שם).
גם בכמה מן הסוגיות נראה שהחלק האי"י שבהן מקורו בז"ס, ר' למשל זרעים:
נדרים ג"ז ב'; סהרות: שבת מ"ח רע"ב (רמי ליה ר"י לר"ז).

⁶⁰ המאמרים עצמם, בהם דנים בסוגיות אלו, ברובן מאמרי אמוראי איי ושל רב
ושמואל הם, ובדרך כלל השאלה היא רק באיזה הקשר הם ביובו ע"י אמוראי
בבל - ר' לעיל פרק ה' הע' 83.

⁶¹ לפחות בחלקה הבבלי. בסוגיות אחדות פשוט להניח כך, ובאחרות נראה כך
לאחר פירושה ובימוחה של הסוגיא. ראה: עירובין ק"ד ב' (המכניס סמא שרז),
פסחים ל"ג רע"ב (יתב ר"א בר"ע, ושם ל"ד ב' יתיב ר"ד); שם פ"ה סע"ב
(גגין ועליות), סוכה י"ג ב' (אר"א אר"ה), בדרים ג"ז ב' - ס"א' (גידולי
איסור), בבא מציעא פ"ז סע"ב (א"ר יבאי), בבא בתרא י"ט ב' (אר"ס ב"ק
אמר שמואל), מכות ג' ב' - ד' א' (ע"ש), חולין ל"ה א' (יתב ר"י ב"ש ב"מ),
נדה ל"ד ב' א"ר אסי (כצ"ל) כי פשיט רשב"ל בזב; שם ג' סע"א - ב"א סע"א
(ארנב"ח אר"י) ור' עוד לעיל פרק ה' הע' 86 והע' 91. - ר' גם להלן הע' 73.

⁶² ראה: שבת ס"ג סע"ב (כי אתא ר"ד וכו' - שם פ"ח?), פסחים ס"ז א' (אר"ח
סנורע שנכנס וכו' - מכות?), שם ע"ה א' (תנור שהסיקו בקלימי ערלה - שם
פרק ב'), חולין ל"א סע"א (גדה שנאנסה וסבלה - חגיגה-נדה?) שם ל"ו א'
(צידו של מנחות - חגיגה), בכורות כ"ב סע"א (אר"ל משום ר"י נשיאה - ע"ז-
זבחים-חולין?), גדה כ"ב א' (בעא מיביה רבה מר"ה - שם פרק ה') - ראה

נ"סוגיות המשך" המרובות לגופם של מקורות מס' ז"ם שהזכרו בסוגיות
הש"ס, 64 בולם שוב ההבדל שבין "הסוגיות הארץ ישראליות לבבליות. בעוד
שנ"סוגיות העצמאיות" למיניהן מצאנו מספר ניכר של סוגיות בבליות העוסקות
בבירור שלם של ענין מעניני ס' ז"ס, וביניהן כמה סוגיות שהקשרן המקורי
לד' מדרים אינו ברור ומקורן לכאורה בס' ז"ס 65 - כל דברי אמוראי בבל
פנ"סוגיות המשך" המרובות מסתברים כנראה כתוספת פירושים ודיונים שנוספו
במקומם הנוכחי. "סוגיות המשך" הקדומות לסוגיא הראשית, שהן בחזקת מובאות
של דברי אמוראים מקוריים לס' ז"ס - ארץ ישראליות הן. בין סוגיות "גופא" 66
ו"אפר מר" על מקורות מס' ז"ס, 67 מצאנו אחדות שהן קדומות לסוגיא הראשית
- פירושים ודיונים אלה של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הם. 68 וכך כנראה
בכל ימר המוסטפות וההמשכים: 69 הקדומים - ארץ ישראלים, 70 הבבליים 71 -
סאוחרים. 72 ונראה שתוספת פירושים ודיונים בבליים אלה בו במקום נאמרו,

עוד להלן הע' 94 והע' 96.

63 ראה למשל זרעים: גיטין מ"ז א' (קנין עכו"ם); סהרות: חולין ע"א א'
(סומא וסהרה בלועים).

64 ראה לעיל פרק ה' עמ' 140 ואילך. 65 ראה עוד להלן עמ' 262.

66 כאמור (לעיל עמ' 143) לא מצאנו סיבה מספקת להביא שבמונח "גופא" יש
משום ציון למקורם של הדברים.

67 למקורות תנאיים ועל מאמרי אמוראי א"י - אבל אף פעם לא על מאמרי
אמוראי בבל. כנראה ששום שאין מאמרים בבליים עצמאיים לז"ס (ר' להלן הע'
99), אמוראי בבל עוסקים רק בשו"ס, שהוא בד"כ חלק מן הסוגיא המקומית.

68 ראה לעיל פרק ה' הע' 117-116, ועי"ש הע' 114.

69 ראה לעיל שם הע' 152א. - לעניננו כאן אין זה משנה כלל אם דברי האמו-
ראים ציטטות לצורך הסוגיא או תוספת פירושים שלא לצורך הן, כל דברי האמו-
ראים הקודמים לסוגיא לא כאן נאמרו ובהזקת מובאות הן.

70 ראה לעיל שם עמ' 153 - 160 והע' 157 והע' 203 שם.

71 עי"ל שם הע' 203. כל מאמרי אמוראי בבל הרשומים שם מקורם כנראה בד'
סדרים - ראה מש"כ עליהן במקומן. אבל צע"ע בסו"ק ה' ב' (אמר רב חסדא
אמר אבימי) וב"ם ק"ה סע"א (אמר רב הובג וכו') - ראה מש"כ עליהן במקומן
ולהלן הע' 73. (מאמרו של רבה בכתובות ע"ה ב' וש"ג כנראה אינו מקורי, עי"ש).

לאחר שעניני ז"ט נלמדו כבר במסגרתם הנוכחית, כשם שהסוגיות הנבילות

השלמות (עצמאיות) לז"ט מקורן כנראה במסרת ד' סדרים.⁷³

חזרנו וסקרנו כאן את כל אותן "הסוגיות" ו"הציטטות" הנבילות שהן
נחזקת מובאות ומקורן לכאורה בז"ט. חומר בבלי זה בולט במיעוטו, הן לגבי

כלל דברי אמוראי בכל לעניני ז"ט והן לגבי הסוגיות והציטטות האיו"ת
המרבנות אשר מקורן ככל הנראה בלימוד סדרים אלה לגופם. ברוב רובו של
החומר הנבלי ברור לסדי שמקורו במקום בו הוא נמצא, ואילו ב"סוגיות" שהן
נחזקת מובאות ברורות - סוגיות שהובאו רק דרך אבב,⁷⁴ סוגיות ופירושים

קדומים למסגרתן⁷⁵ - אין כמעט למצא חומר בבלי כלל, כשם שאין כנראה
ציטטות" מפורשות מז"ט בשם אמוראי בכל.⁷⁶ כל יתר דברי אמוראי בכל אשר

⁷² מאמרי אמוראים לז"ט שהם קדומים לסוגיא בה הם נמצאים, ולמעשה ציטטות
הן אעפ"י שלא נוסחו כך, אפשר אולי למצא גם בסוגיות מקומיות סובבתות -
כאשר אמורא קדום כאילו מפרש או מתחזק קושיא בסוגיא שהיא מאוחרת לו
(תופעה שהעירו עליה הראשונים בכמה מקומות - כגון רש"י ע"ז ע"א ב' ד"ה
אבל לא, תוס' ערכין ז' א' ד"ה אמר ר"א ועוד - והרבה לדון בה החוקרים).
מאמרים אלה במקורם כנראה לז"ט באמרו, אלא שהסוגיא המאוחרת "משתמשת"
בהם לצרכיה. במידה שישנם מאמרים כאלה במוסר לז"ט - ז"ט - של אמוראי א"י הם,
ראה נבא מציא כ"א ב' ז' "ת"ש קציעות בדרך וכו' אלא סיפא לרבא קשיא וכו'
אמר רבי אבהו (ככל הנראה תלמידו של ר' יוחנן) "לגרמיה פירשה ולא לפרוקיה לרבא" כדברי הרמב"ן, ר' מש"כ
שם. ובצורה פחות ברורה אולי גם בבכורות מ"ד סע"א: "תרגמה זעירי", ר'
מש"כ שם. ור' סנהדרין ע"ז ב': "אמר רב חיננא ב"י משמיה דרב" (רבה? - ר'
מש"כ שם; ר' גם נזיר ג"ד א': "או בקבר אר"ל זה קבר שלפני הדיבור" עיי' שם
וכאלו עוד). - במקרים מעין אלה בשם אמוראי בבלי, נידונו כנראה עניני
ז"ט שהקשרם הנוכחי עוד לפני הסוגיא המאוחרת, ר' מש"כ לזרעים-עירובין
מ"ז סע"א - רע"ב (אביי ורבא), ור' מש"כ למהרות-פסחים י"ז א' (רבה ב"א
אר"ג). לערכין ג' א' (רבינא) ר' מש"כ להלן בהע' 155.

⁷³ ונראה שלאחר פירושן וביתוחן של כל "הסוגיות" הנבילות למיניהן אשר
מקורן לכאורה בז"ט (ר' לעיל פרק ה' הע' 204), נותרו רק כעשר סוגיות
ומאמרים המעונים עוד עיון, זרעים: סנהדרין ק"ב סע"ב, לפסחים ל"ד א'
ר' עוד להלן הע' 177; מהרות: שבת ס"ח ב', שם צ"ה ב', שם קמ"ד ב', סו"ק
ה' ב', חגיגה כ"ה ב', ב"מ ק"ה סע"א, בכורות כ"ב א' ונדה ב' ג"א, -
ראה מש"כ לסוגיות אלו במקומן. ור' עוד להלן הע' 96.

⁷⁵ ע"ל הע' 72-70.

⁷⁴ ע"ל עמ' 256 והע' 48 שם.

⁷⁶ ע"ל הע' 45.

מקורם לכאורה בז"ס, מתפרשים ככל הנראה בהקשר לד' סדרים. לעז"ז מצאנו חומר מרובה בשם אמוראי א"י שמקורו ככל הנראה בלימוד ס' ז"ס לגופו. בכל דברי האמוראים לז"ס שלא בקשר ישיר לד' סדרים, גומלים אמוראי א"י חלק בראש.⁷⁷ בשם מצאנו חומר מקורי לז"ס - סוגיות קדומות למסגרתן הנוכחית, סוגיות שהובאו רק דרך אגב, סוגיות שהובאו משום שבמהלכן הן גובעות לנו- שא הנידון כאן, תוספת פירושים לענייני ז"ס שבסוגיות מאוהרות, בימסות מרובות ועוד - ככל דרכי האמוראים בסדרים כולם.⁷⁸

ואם אמנם פירושי ה"ציטטות" ונימוחן של "סוגיות" אלו נכונים הם, אין נידונו כל ר א י ה לעיסוקם של אמוראי בכל במ' ז"ס לגופם. כל הסוגיות והטאמרים שאין להסבירם אלא כחומר אמוראי מקורי לס' ז"ס - ארץ ישראליים הם, ואילו דברי אמוראי בכל - מתפרשים תמיד בהקשר לד' סדרים. ואעפ"י שגם בסוגיות ובטאמרים בבליים מרובים⁷⁹ א פ ש ר שמקורם בז"ס - הם כולם בחזקת ספקות, בעוד שכל החומר שהוא בחזקת ודאי בשם אמוראי א"י נמסר. עובדא זו בצירוף לנמיה הברורה בסוגיות הבבלי לפרש ולברר ענייני ז"ס אגב ד' סדרים,⁸⁰ יש בהן לדעתי בכדי להכריע בשאלת מקורן של הסוגיות הבבליות המסופקות. וגם אותן סוגיות בודדות אשר הן כשלעצמן נראה היה לכאורה שמקורן בז"ס, מסתברות כסוגיות ד' סדרים אם בודקים אותן במסגרת החומר כולו, שהרי אף הן מתפרשות בהקשר זה.

⁷⁷ בכל הבבלי כולו בכל הנוגע לז"ס, גם בסוגיות שכשלעצמן אפשר שמקורן בד' סדרים, מורגשת הימב שליטתם של אמוראי א"י. בסוגיות ובטאמרים מרובים מהב-דל - בניסוח, בהקשר למסגרת וכד' - שבין החומר האי"י לבבלי. לעתים קרו-בות כאשר אמוראי א"י ובבל מופיעים זה ליד זה, דברי אמוראי בכל קרובים לנושא המקומי ואילו הדברים לגופם של ז"ס בשם אמוראי א"י גמטרו (ר' למשל מהרות חגיבה י"ט א' וחולין קכ"א א' ומש"כ שם), המאמרים הבבליים מקורם בד' סדרים ואילו האי"ס כנראה בז"ס (ר' למשל מהרות: שבת נ"ח ב'-ג"ס א' וחולין קכ"ד א' ומש"כ שם) וכאלה הרבה מאד.

⁷⁸ ראה לעיל פרקים ה'-ו'.

⁷⁹ ולא רק ב"ציטטות" וב"סוגיות" שחזרנו ובודקנו כאן, ראה לעיל עמ' 246-7.

⁸⁰ ראה לעיל פרק ג'.

דרכו של הנבלי לפרש ולהרחיב בעניני ז"ס במסגרת ד' סדרים, באה לידי ניטוי בעיסוק המרובה לגופם של מקורות והלכות מס' ז"ס - תוספת פירושים והסגרים לעניני ז"ס שהזכרו בסוגיות ד' סדרים⁸¹ וסוגיות שלטות מרובות בנופאי סדרים אלה.⁸² החומר הנבלי המסופק במצא בעיקר בתוספות ובסוגיות שלמות אלו העוסקות בז"ס שלא בקשר ישיר לד' סדרים. פירושים ודיונים אלה אפשר אמנם שבמקורם לז"ס גופו נאמרו, אבל בדרך כלל אין כל סיבה להביא כן. דברי אמוראי בבל כמעט תמיד מ א ר י מ להופעת עניני ז"ס במסגרת ד' סדרים, ומתקבל על הדעת שבהקשר זה נאמרו. ואמנם בתוספת הפירושים הנבליים נראה ברור שכן הוא הדבר, הם נמסרו תמיד בשם אמוראי בבל מאוחרים שהוסיפו פירושים למקורות והמשיכו לדון בהלכות שהזכרו כבר בסוגיא הראשית.⁸³ וכך גם הסוגיות הנבליות השלמות, הן באות בד"כ בעקבות הלכות ז"ס שבמשניות וברייתות דד' סדרים או שהן מאוחרות לסוגיות בהן הופיעו מקורות והלכות מס' ז"ס.⁸⁴ תוספת פירושים קדומים לגופן של מקורות מנאיים וסוגיות שלמות שאין לפרשן בהקשר לד' סדרים - של אמוראי א"י הן, כשם שמאמרי האמוראים לז"ס בהם משתמשים בסוגיות הנבליות והאיו"ם - "הציטטות" - בשם אמוראי א"י נמסרו. אמוראי בבל מרבים לדון במקורות מנאיים⁸⁵ ובדברי אמוראי א"י לז"ס שבקשרו כבר לד' סדרים,⁸⁶ בהסתמך על משניות וברייתות ועל מורת אמוראי א"י. ונראה שכל דברי אמוראי בבל לגופם של ז"ס, מקורם בפירוש עניני ז"ס שהזכרו בד' סדרים, "כדי להוסיף בהם פירוש" וכדי לנרר "כל היכא דאפשר לברורי בה מיד".⁸⁷ לשם כך הובאו

⁸¹ ע"ל שם עמ' 91. ⁸² ע"ל שם עמ' 86.

⁸³ ע"ל פרק ה' עמ' 140 ואילך ולעיל כאן עמ' 259 והע' 71.

⁸⁴ ע"ל פרק ה' עמ' 120 ואילך (סוגיות עצמאיות).

⁸⁵ העוסקים בהלכות ז"ס אבל מקורם בד' סדרים או שמקורם בס' ז"ס אבל

נמצאות כבר בסוגיא המקומית.
⁸⁶ סוגיות ומאמרים שהובאו לצורך ברור עניני ז"ס או סוגיות איו"ם לז"ס

סוגיות ומאמרים איי"ם מקוריים לס' ז"ס, ⁸⁸ בהקשר זה נאמרו דברי אמוראי
בגל וכך נוצרו הסוגיות הבבליות לז"ס. כך נראה בכל תוספת הפירושים ה-
ליים וברוב הסוגיות הבבליות השלמות לבירור עניני ז"ס - אבל גם כל יתר
הסוגיות הבבליות מתפרשות בדרך זו.

בסוגיות בבליות - איור"ת-בבליות - אחדות היה נראה לכאורה שעיקרן
ומקורן בס' ז"ס, אלא שהובאו במסגרת ד' סדרים משום שהן בוגעות גם לנושא
המקומי. סוגיות אלו עוסקות בעניני ז"ס שאין להם קשר ישיר למסגרתם הנו-
כחית, הן מתקשרות לכאן בז"כ רק במהלך הסוגיא - מובאת בה המשנה המקומית,
נוגעים בנושא השייך לכאן וכדומה. ⁸⁹ ניתוחן של סוגיות אלו מראה שכנראה
אין הדבר כך, מקורה של הסוגיא הבבלי, ומקור דבריהם של אמוראי בבלי
בסוגיות האיור"ת, במקומם הנוכחי ורק אגב כך עסקו בבבלי בז"ס. אלא שלעניני

שיש להן קשר כלשהו לד' סדרים. (ר' להלן הע' 88).

⁸⁷ ר' לעיל פרק ג' הע' 5, 6.

⁸⁸ אבל למרות הסוגיות והמאמרים האיי"ם המרובים לז"ס שבבבלי ולמרות
נקיאותם של אמוראי בבלי במקורות התנאיים מס' ז"ס (ע"ל פרק ב' עמ' 44)
נראה שאין להוכיח את נקיאותם של אמוראי בבלי בתורתם של אמוראי איי
לסדרים אלה. הסוגיות והמאמרים האיי"ם לז"ס שהובאו בבבלי, נוצר בהם הקשר
לד' סדרים עוד בא"י ובהקשר זה במסדרו בבבלי או שהובאו לסוגיות בבליות
ע"י הנחותי. דברי אמוראי איי לז"ס נמצאים לרוב בסוגיות איור"ת, הרבה
מאד נמסר במפורש בשם הנחותי ואחרים הובאו בסתם ואין לדעת ע"י מי. רק
משם מאד מאמרים איי"ם לז"ס הובאו לסוגיא (כקושיא, כראיה וכד') במפורש
ע"י אמוראי בבלי (והערתי על כך בהערותי לסוגיות אלו). מאמרים אלה נמצאים
בז"כ גם במקום אחר בד' סדרים בסוגיא קדומה להם, וכנראה משם הכירוהו.
בז"כ מקרים מסופק הדבר האם המאמר האי"י לז"ס ע"י אמורא בבלי הובא
לסוגיא או שמא נוסף רק אח"כ (ר' למשל מהרות: שבט פ"ג ב' הע' 9, עירובין
כ"ב ב' הע' 8, חולין מ' א' הע' 9, שם ס"ז א' הע' 4, שם פ"ו א' הע' 5).
רק במקרים בודדים ביותר מצאתי במפורש שאמורא בבלי מביא מאמר איי"י לז"ס,
ואין לדעת מהיכן הכירו אם לא מו"ס [ר' זרעים: ברכות ל"ח א' (רבא),
טהרות: כתובות כ"ד א' (רבא - ע"ש), ור' גם פסחים מ"ד א' וש"נ (אביי)]
וקידושין ל"ג ב' (אביי)]. - כל הענין מעון עוד בדיקה. (ר' גם לעיל פרק
ו' הע' 37).

⁸⁹ כבר ראינו לעיל שכל הסוגיות הבבליות לז"ס קשורות בדרך זו או אחרת גם
למקומן הנוכחי, ואין למצא סוגיות שהובאו רק דרך אגב בגלל דמיון חיצוני
כלשהו וכיו"ב - ע"ל עמ' 256 והע' 48 שם.

ז"ס שנסוגא המקורית גוספו הסברים, פירושים ודיונים וע"י כך נוצר הרושם שלפנינו סוגית ז"ס רצופה ומקורית. מתוך המגמה להביא מקורות תנאים מס' ז"ס במפורש,⁹⁰ לפרש מקורות אלה לגופם ולדון בעניני ז"ס שהופיעו בסוגיא - נעשה הספל עיקר וסוגיא בבליה לד' סדרים הופכת לסוגית ז"ס וסוגיות איו"ת מקורות לז"ס הופכות לסוגיות איו"ת-בבליה. סוגיות אחדות נוסחו כנראה מחדש ולעתים אף נותק הקשר בין הדיון בז"ס ובין המסגרת המקומית - עניני ז"ס שהזכרו רק במהלך הדיון הופכות לנקודת המוצא של הסוגיא, סקו-רות תנאים מובאים במפורש ומעמידים אותם בראש הסוגיא, מפרשים אותם ודנים בהם לגופם, ורק אח"כ חוזרים ומקשרים אותם לנושא המקומי. "סוגיות מקומיות" ו"סוגיות המשך" הופכות ל"סוגיות עצמאיות" לז"ס.⁹¹ סוגיות בבליה לז"ס שהובאו לכאורה רק משום שהנושא המקומי מוזכר בהן, גרעינן היסודי כנראה בגקודת המגע לד' סדרים, הדיון הבבלי לגופו של ז"ס אינו אלא מוספת פירוש והמשך דיון. כל דברי האמוראים בסוגיות אלו שאין להניח שנמקורם בהקשרם הנוכחי נאמרו ומקורם ככל הנראה בז"ס, מאמרים איו"ם ושל

⁹⁰ ע"ל פרק ג' עמ' 92' והע' 59 שם.

⁹¹ תופעות אלו מצויות בכו"כ סוגיות ז"ס בבבלי, בין בסוגיות שפשוט להניח שמקורן בר' סדרים ובין בסוגיות שהן לכאורה סוגיות בבליה (או איו"ת-בבליה) מקוריות לז"ס. דרכי התהוותן של סוגיות אלו שונות ומגוונות, החד השהו שבהן שניסוח הנוכחי נמצאת לפנינו סוגיא רצופה לז"ס שהיא לכאורה יחידה שלמה. גיתוחן של סוגיות אלו מראה שאין הן אחדות ומקורותיהן כול, לסוגיא המקורית גוספו תוספות שונות ומגוונות הסוגיא אינו מקורי; בראש של הסוגיא המקורית הוסיפו משנת ז"ס כמקור לנושא הבירור (ר' לעיל פ"ג עמ' ופ"ה הע' 35); עניני ז"ס שהופיעו במהלך הסוגיא המקורית, העמדו בראשה ובידורו לגופם; גרעינה המקורי של הסוגיא גוספו פירושים ודיונים - ועוד. אציון כאן, בחדא מחתא, לסוגיות שונות מסין זה - סוגיות בבליה (איו"ת-בבליה) שלכאורה מקוריות הן לז"ס - לפרטים ר' מש"כ לסוגיות אלו במקומן.

זרעים: פסחים ל"א סע"ב, ביצה ל"ד ב', יבמות פ"ט א', בבא מציעא ק"א א', (יומא ח' א', ב"מ ט' ב') ועוד.

מדרש: פסחים כ' סע"א, סוכה כ' סע"ב, כתובות כ' ב', בזיר ב' סע"א, בבא במרא י"ט ב', עבודה זרה ע"ב א', בכורות מ"ה א' (ר' גם שבת צ"ד ב', ב"ק קי"ד א') ועוד.

רב ושמאל הם. 92

לאחר בדיקתן וביתוחן של כל "סוגיות ז"ס" שבבבלי נראה, שכל 92א

דברי אמוראי בגל לז"ס - הסוגיות, הציטטות והמאמרים למיניהם - שאין לפרשם

במשטות בהקשרם הנוכחי: א. לא בצורתם המקורית הגיעו אלינו, 93 ב. מקורם

במקום אחר בד' סדרים, 94 ג. נוסחתם משוובשה ויש לברוש כגירסת כי"י

92 כגון בסוגיות הב"ל: יומא (עולא), כתובות כ' ב' (ר"ז ור' חנינא), ב"מ ק"א (ר' יוחנן ור' ירמיה), ב"ב י"ט ב' (שמאל) ועוד.

92א אבל ראה עוד להלן הע' 96. - מחוץ למאמרים שהם הלכה למעשה - ר' עמ' 271.

93 נדרך כלל הדברים עצמם מקוריים הם, אלא שמבנה הסוגיא אינו מקורי - ראה לעיל הע' 91. בדומה לסוגיות הב"ל, נראה שלפעמים - בגלל הבאת המקורות מוז"ס, דיון לגופם של ענייני ז"ס וכד' - בותק הקשר בין הפסגרת המקורית ובין הדיון בז"ס או שהוא איבדו ברור כל צרכו, אע"פ שכל דברי אמוראי בגל שייכים לסוגיא שם. ראה למשל זרעים: ביצה י"ג א', יבמות ע"ג ב', מנחות ס"ו סע"ב-ס"ז רע"ב; סהרות: שבת מ"ח סע"ב (אמר רבא), שם צ"ד ב' ועוד. במקרים אחרים נראה שהסוגיא כולה או המאמר עצמו איבדו מקוריים. ראה: חגיגה כ"ג א' (סוגית פרה גוצרה כנראה במתכונתה של סוגית חגיגה שח), כתובות ע"ה ב' וש"ב (מאמרו של רבה גוצר כנראה "מכללא" דב"מ פ"ו א', ע"ש), ערכין ג' סע"א (מאמרו של רבינא כנראה אינו אלא העברה מבוזרת לז"א), ר' גמ ב"מ כ"ב א' והע' 7 שם. מאמרים אחדים מנוסחים כנראה שלא במשטתם המקורי הסדוּק - ראה למשל: גיטין מ"ז א' (רבה ור"א), חולין ע"א א' (רבה) ור' גמ שבת מ"ח ב' (בסורה מתכו) ועוד.

94 סוגיות ומאמרים בבליים שאין מקורם במקומם הנוכחי ונראה ודאי שמובאות הן "ציטטות" מפורשות ו"סוגיות" שהן בחזקת מובאות) - מקורם אמנם במקום אחר, אבל כנראה לא בז"ס אלא בד' סדרים. הם עוסקים במקורות ובהלכות מס' ז"ס שיש להם קשר של ממש לד' סדרים או בהלכות ד' סדרים שבמשניות וברייטות דס' ז"ס. חלק מן הדברים נמצא במפורש במקום אחר בד' סדרים ושם מקורם, ואילו באחרים סביר להניח כך. ראינו כבר ב"ציטטות" שחלק גדול מדברי אמוראי בגל לז"ס שהובאו כציטטות - והם מעטים באופן יחסי - נמצאים לפנינו במפורש במקום אחר בד' סדרים (ע"ל פרק ו' עמ' 225 ופרק ח' הע' 44) ואחרות עוסקות בהלכות ד' סדרים (כגון שבת ס"ו א', קידושין ו' א', בבא קטא ז' א', בבא בתרא ק"ו א', בכורות כ"ה ב'). ונראה שגם ציטטות נוספות מקורן בד' סדרים אע"פ שהן לא נמצאות לפנינו במקום אחר, ראה שם"כ לזרעים: שבת כ"ה א' וש"ב (ר"ב ארנג"א), פסחים כ"ו סע"ב וש"ב (אביי) ולטהרות: פסחים י"ד א' (אביי, רב אדא ב"א ורבינא), יומא פ' ב' (ר"פ), גיטין נ"ג סע"א (!? רבא), בכורות ל"ז ב' (ר"ח ורשב"א) וכריתות ח' ב' (ר"ח, ע"ש) - וע"פ לעיל פרק ו' הע' 36 ולהלן הע' 96 ו-99.

ונראה שגם יתר דברי אמוראי בגל שאינם מתפרשים בהקשרם הנוכחי, יש להם קשר לד' סדרים ומסתבר בהקשר זה נאמרו. ולא רק "סוגיות" העוסקות בהלכות ד' סדרים (כגון: עבודה זרה ג' ב' ותמורה ז' ב' ור' גמ שבת קנ"א סע"א, גיטין ח' ב', בבא מציעא נ"ב א' ועוד), אלא גם אלו העוסקת קות בהלכות ז"ס (ע"ל הע' 56, 62 וראה עוד שם"כ לטהרות: שבת מ"ח ב')

כללו של דבר, אמוראי בכל מדרגים לעסוק בעניניו ס' ז"ט, אבל רק אגב

[בסורא מתנו], שם צ"ד ב', שם קמ"ד ב', מו"ק ה' ב', ב"ב פ' סע"א, בכורות ס"ה א' ונדה כ"ב א' - ועי"ל פ"ד הע' 84). הקשר שבין דברי אמוראי בכל הנ"ל לד' סדרים יש בו לדעתי בכדי להסביר את מקורם מחוץ לס' ז"ט. מכל מקום בראה, שאם כדבריי שכל יתר "סוגיות ז"ט" הנכללות מקורן בד' סדרים, אין ב"ציטטות" וב"סוגיות" הג"ל משום ראייה לחומר בבלי מקורי לז"ט, ואין להניח שדוקא אלו מקורן בז"ט, ראה עוד להלן הע' 96.

אין צורך להניח ש"סוגיות ז"ט" אלו המסתברות בהקשר לד' סדרים מקורן נז"ט דוקא רק משום שאין הן גמטאות לפניהן במקום הסקורי המפורסר, שהרי כמה וכמה סוגיות ומאמרים גמטאיים לפנינו בש"ס כציטטות ונדרך אגב, ואילו "בוסה דשפעתא לא באמרה בדוכתא אחריית" או שאינם גמטאיים במקומם העיקרי (עי"ל פרק ו' עמ' 170 והספדת הרשומה שם בהע' 21 ובמיוחד א. וייס, התהוות עמ' 189 ואילך). ובראה שלאור העובדה שרגילים לדון בעניניו ז"ט "כל היכא דאפשר לברורי בהו מידיו", מקומן הסבני והמקורי של "סוגיות ז"ט" יכול להיות בכל מקום שהדברים שייכים לפס, ולא דוקא בס' ז"ט.

95 נכמה סוגיות ז"ט בבליהן שלפי בוסה הדפ' היה בראה שלפניהן סוגיות מקוריות לז"ט, מסתבר שיש לגרוס כגירסת כ"י, ראה למשל מש"כ להחרוז: שבת קי"ב א' והע' 4 שם (עי"ל פ"ו הע' 15) וזבחים פ' א' והע' 1 ו-7 שם. רוב השינויים המכריעים גמטאיים בשמות, בסוגיות שמקורן כבראה בס' ז"ט (או קשה לפרשן אחרת) ומפוע בהן שמו של אמורא בבלי, מתברר שלפניהן ש"ס והאמר אי"י הוא! ראה ז"ר ע"ס: סוכה פ' סע"ב: "אמר רבא מחלוקה גזרין וכו'" - עולא (חילוף הגמטא כוכ"פ בש"ס - ר' להלן מפתח השמות הע' 150); ביצה י"ג רע"ב: "אמר רבא הואיל וכו'" - עי"ל פרק ה' הע' 120; (גיטין ב"ד רע"ב: "הא איתמר עלה אמר רבא וכו'" - [חזקיהו??] עי"ל פרק ו' הע' 7-86); בבא בתרא ע"ב סע"ב: "ואמר רב הונא עומר וכו'" - ר' אמי; חולין י' א': "תנו התם וכו'" א"ר יצחק בריה דרב יהודה - ר"י בדר' יהושע, עי"ש ועי"ל הע' 49; בכורות ב"ד סע"א: "א"ל רבא בר רב חזן לאניי וכו'" - ר' אנא בר סמל (חזן) לר' אמי; סהר ו' ת' שבת ס"ז ב': "אמר רב שפירא דבי רב אמרי הכל מודים וכו'" - ר' מרשיא דבי ר' אמי (עי"ש הע' 6, 15); (שם ג"ב סע"א - רע"ב: "מ"ם הואיל וכו'" - ואמר עולא מ"ם); שם ג"ד א': "אמר רב ביבי בר אביו - אר"ב א"ר אמי; (פסחים י"ז ב': "והא אמר רבא וכו'" - ר' אסי?); גדה ל"ד ב': "אמר רב יוסף כי פשים וכו'" - ר' אסי; ועוד.

[וכאן עלי להעיר בקצרה על חילוף אחר בין אמורא בבלי לאמורא א"י שהערתו עליו כ"פ בפנים העבודה, אעפ"י שלא אוכל לעמוד כאן על מלא היקפו וגם לא הצלחתי לבררו כ"כ. כובתי לחילוף המצוי מאד רבא (רבה) - ר' אבא, שכבר העירו עליו (הרכבי בהערות ותיקונים לתשה"ג עמ' 353 לעמ' 38, רי"י וייגנברג מחקרים בתלמוד עמ' 158 ואילך, רי"י אפשטיין סבא לבה"ס עמ' 62-61, מנאות לספרות האמוראים עמ' 173 ועמ' 301 ועוד) אבל לא עמדו על מלא היקפו. ליד החילופים בשם "רבא" (רבה - ר' מש' הרי"ד סי' צ"ג עמ' חס"ב [ר' גמ' מוס' רי"ד מגילה מהד"ת כ"ס ב'] והגהות הגרי"ב לשבת ע"ב ב') המדויקים והרגילים (כגון: רב, רבינא, רב אשי, רב אדא, רב אחא, ועוד ועוד) מצויים מאד החילופים רבא - ר' אבא, עד שברוב המקומות אין לקבוע בוודאות את זהותו של בעל המאמר. (חילופי רבא-רבה-ר' אבא רגילים כידוע גם בכל השמות המורכבים עם רבא, "רבא(ה) בר ר"פ" ו"ר"פ בר רבא(ה)" - ר' דובמאות

לימוד הסדרים האחרים. כל מה שבמסר בשם לעניני ז"ס קשור לד' סדרים - או

שהנרבים קשורים באופן ברור לד' סדרים (סוגיות מקומיות) או שהם מוספת

רבות בהערותיו של הר"ב אברמסון להש' הגאון על רבא - רבה בס' מס' ע"ז במהוררו עם' 234 (ואילך). לא ברור כלל מספרם של ר"ר' אבא סתם' המופיעים בנבלי ונירושלמי לרוב, וגדולה המבוכה בזיהויים. ר"ר' אבא' מופיע בכל דורות האמוראים, וגם בחברת רבותיהם, חבריהם ומלמידיהם של אביו ורבא - וגם עם אביו ורבא עצמם), כך שלעתים קרובות אין לקבוע רבא-ר' אבא עפ"י האמוראים הגו"ב אחת. ובראה שכל האמוראים בשם ר' (ב) אבא (ר' דק"ס ב"ק עם' 55 אות ס' ושעת"נ עם' 323) היו בא"י - בין אם בבלי שפלה לא"י ובין אם בן א"י שירד לבבל (ר' מספחות סופרים עם' 1-13 ותתור"א עם' 10-1).

כל מאמרי ר' אבא לז"ס - גם אם הוא מופיע בחברת אמוראי בבל - הנחמי נחזקת מאמר אי"י, כל זמן שלא הוכח אחרת (כשם שנהגתי בכל יתר מאמרי האסר-ראים דנחתיו וסלקיו). בכמה מאמרים בשם רבא (רבה) שיערתי בהיסוס רב - לפעמים עם' ח"ב שבכ"י ובראשונים ולפעמים בלעדיהם - שם הכונה לר' אבא, ולפינו מאמר אי"י לסהרפת. ראה זר ע י ס : ביצה י"ג רע"ב - ע"ל פרק ה' הע' 120; (ביסין ב"ד רע"ב? - ע"ל פרק ו' הע' 84); בדרים ב"ס סע"א - ר' ויינברג הב"ל עם' 159 ומלנה"מ עם' 62 (ר' גם מנחות ע"א ב'?) ; חולין ט' א' - ע"ש הע' 5; ס ה ר ו ת : (ברכות י"ט ב' - ע"ש ס' הע' 21? והע' 18); שבת ש"ב - מלנה"מ הב"ל; עירובין ל"ו א' - ע"ש הע' 1; פסחים י' א' - ע"ש הע' 2; ביצה י' א' וש"ב - ע"ש הע' 7; חגיגה כ' א' - ע"ש הע' 4; בבא קמא כ"ה ב' - ע"ש הע' 4; שוועת י"ז ב' - ע"ש הע' 2; מנחות ע' ב' - ע"ש הע' 1; גדה כ"ב א' - ע"ש הע' 8, ועוד. בגלל החילופים המרובים בין "רבא" ל"ר' אבא" נראה שבהרבה מאד מאמרים בשם "רבא" מכלל ספק לא יצאנו. והייתי אף מרחיק ואומר, שהצעת חילופין בין רבא לר' אבא ולהיפך אינה נגדר "תיקון" כלל, שהרי הפרוץ מרובה מאד בשמות אלה. "רבא" המופיע בחברת אמוראי בבל, לעתים קרובות אינו אלא ר' אבא, ועל אכ"כ "רבא" שאינו מופיע יחד עם אמוראים אחרים.

כאמור, הצביעו כבר על ח"ג רבא-ר' אבא שבכ"י ובראשונים, ואף הציעו חילופים כאלה בלי עדויות. אבל מספרם גדול בהרבה ועל ציוניהם אפשר להוסיף כהנה וכהנה. לכשני תריסר הדוגמאות (ע"ס עדויות שבכ"י וראשונים) שבאספו ע"י ויינברג ואפשטיין, אוסיף כאן רק כמספר הזה (מלבד ז"ס הב"ל) מכל הבא ליד מן הרשימות שלפני (בכל החילופין שלהלן אני מציין רק לדק"ס ולספרים שבו, ויש להוסיף עליהן כהנה וכהנה מכ"י): ברכות מ"ו רע"א (רבא-רבה-ר' אבא, דק"ס אות ק', ויינברג שם עם' 158 וברילל Jahrzt. ח"ד עם' 79), שם ל"ם ב' (ר' אבא-רבא, דק"ס אות ב'), שם ב' סע"א (ר' אבא א"ש-רבא, דק"ס אות פ' - וחילופו בשבת י"ז סע"א, ר' מש"כ שם לסהרות בהע' 4 וע' אברמסון רב"ב עם' 164 הע' 16), שבת ה' אבא, דק"ס אות ז' (ר' אבא-רבא-ר' אבא, דק"ס אות ז'), עירובין כ"ב ב' (רבא-רבה-ר' אבא, דק"ס אות ז'), (רבא-ר' אבא, דק"ס אות ר'), יומא כ"ו ב' (ר' אבא-רבא, דק"ס אות פ' - ויחתו"א עם' של"ב), סוכה כ"ה ב' (דק"ס אות ש'), ביצה ח' רע"א ושם ב' (ר' אבא-רבא, דק"ס אות ז' וצ'), מעני' ב' סע"ב (רבא-ר' אבא, דק"ס אות מ'), כתובות ע"ז סע"א (ר' אבא-רבא, משג"א תרצ"ב עם' 96), שם ק"י ב' (רבה-ר' אבא, כ"י ותשג"ה ססי' ע"ב ובכורות ב"ב א'), ביסין ו' א' (ר' אבא-רבא-רבה, דק"ס שו' 21), שם ע"ח ב' (ר' אבא-רבה, דק"ס שו' 26), בבא קמא ס"ח סע"ב (רבא-ר' אבא, דק"ס אות ז'), בבא מציעא כ"ב סע"ב (ר' אבא-רבא-רבה, דק"ס אות ס'), שם ס"א ב' (רבא-רבה-ר' אבא, דק"ס אות ק'), שם ע"ח ב' (רבא-ר' אבא, דק"ס אות י' ע"ש), בבא בתרא ל"ה ב' (ר' אבא-רבא, דק"ס אות א'), ק"ל סע"א (רבא-ר' אבא, דק"ס אות ד'), שם קמ"ז א' (ר' אבא-רבא, דק"ס אות ח'),

פירושים ודיונים לגופם של מקורות והלכות מס' ז"ס שהופיעו במסגרת ד' סדרים. אמוראי בבל העוסקים בעניני ז"ס מ א ר ח ר י מ הם לקשר שבין

שם קע"ו א' (רנא-ר' אבא, דק"ס אות פ'), סנהדרין ל"ס ב' (ר' אבא-רנא, דק"ס אות ק'), (שם ס"ב א', דק"ס אות ה' ואצה"ב עם' תקנ"ג הע' 55), שבוועות י"ח ב' (רבה-ר' אבא, ר' הגהות הכריז"ב וח"ג בשאילתות מהר" מירסקי ויקרא ס"ע קכ"ח), חולין י' א' (רנא-רבה-ר' אבא, דק"ס אות ו'), שם ק"ו א' (רנא-ר' אבא, דק"ס אות ש'), (שם ק"מ א', ר' מש"כ שם לשהדות בהע' 4). ואעפ"י ש"רנא אבא שמו", בראה שאין רנא בריה דרב יוסף ב"ח אלא "רנא" (ולא כהרכבי הנ"ל) ואין "רנא" אלא אחד (ולא "רנא השני", כאלבק ספה"י לר"י פריימן עם' 1 ואילך) - החילופים מקורם כנראה בסופרים המעתיקים שערבבו ולא הקפידו תמיד על האבחנה (השוה: ד' אבא, רנא/ה, רנא תלמיד ר"י גאון - סדעה"י ח"נ). הדמיון בכתיב השמות רנא ור' אבא (אבל לא דוקא רנא-רב"א, קיצור שאינר רגיל בכ"י עתיקים - ולא כנצל דק"ס ברכות עם' 51 אות נ' ולהיפך סוכה עם' 71 אות ש') הוא שגרם כנראה לחי-לופים המרובים. ההבדל הקטן שבין השמות מסתמך כמעט לגמרי ע"י הכתיב הרגיל בכ"י וגאונים: "ראבא" לרבא מצד אחד - ופאידן: "רבנא" לר(ב) אבא (ר') למשל: דק"ס ברכות עם' 157 אות ר', שם עם' 214 אות ג' והל"ג ד"ב ס"ע 142, דק"ס בבא מציעא עם' 221 אות י' (ע"ש), בבא בתרא עם' 404 אות א', שם ס"ע 450 ועם' 451 אות צ', דק"ס חולין קמ"ז ע"א אות ת', אוצה"ב כתובות חה"ת עם' 160 ור' מש"צ בשהרות-בכורות מ"ה א' הע' 2, ועוד.

[אבא-בנא? ר' מש"צ הר"ש לינמן בידיעות המכון לחקר השיירה העברית ו' עם' קע"ב (ור' כעת ר"ש רוזנסל, ספ"י לילון עם' 292 הע' 25 - אבל מחוץ לעדיות שבין כבר פורת, ובמובאות משם בירוש' ברכות פ"ד, ז' ע"א ותענית פ"ד, ס"ח ע"ג לא מצאתי לע"ע אלא ביבמות פס"ז מ"ז בכ"ל וגמלאכ"ש שם) ראה דק"ס גיטין פ"ט א' שו' 35, בבא בתרא קכ"ז סע"ב מהר" אבנמסון ח"ב לשו' 818 (בתשובה"ה ססי" ש"מ: רנא), אגרש"ב עם' 83 שו' 10, אוצה"ב אבנמסון ח"ב לשו' פ"ח עם' 24 ור' גס בגז"ש ח"ב עם' 505; וע"ש עם' 564 שו' 20: "רב בבא" - "רב שבא" (ר' דק"ס מנחות עם' 92 אות ת')? "רב בבא" - "רבנא" - "רבנא נר שבא"? (ר' ר"ש אבנמסון, מס' ע"ז עם' 243 וע"ש עם' 237 ומלנה"מ עם' 194 הע' 3); - או שמא בדומה לכתיב המצוי: "רבמי" ו"רבסי"? (כג' דק"ס ברכות עם' 63 ועוד הרבה, ובמצא גם "כמה פעמים בירושלמי"; ירוש' כפשוטו ס"ע 277) וכן "רנבהו" ("רנהו") - ולאו דוקא כתתו"א עם' 262 ב' אלא "ומצוי הוא בהכ"י" (דק"ס ברכות עם' 241 אות ד', פסחים עם' 166 אות א', ג"מ עם' 176 אות ק', סנהדרין עם' 19 אות ג', שם עם' 278 אות פ', חולין ס"ז ע"ב אות א', ע"ז מהר" אבנמסון עם' 223 ב' (ברילל Jahr. ח"ב עם' 32), אגרש"ב עם' 98 ור' נ"ר ת"א עם' 721 - ואין זה כתיב אי"י דוקא כדעת גינצבורג בגז"ש ח"ב עם' 507. - השוה גם "רביבי" דק"ס שבוועות עם' 8 אות ט' (ועוד). "ר' בא" - "רבנא" (אפסוביצר ראבי"ה ח"א עם' 167 הע' 7) מצוי רק בירושלמי בעקבות הכתיב האי"י הרגיל ר' בא (ר') גם תוסכפ"ש ח"א עם' 447 הע' 72. - לרנא-רבא-רב ר' מלנה"מ עם' 166 הע' 5 (והנ"ש).

כל הענין סעון עוד בדיקה מקיפה ונידור יסודי, מכל מקום נראה שנהגה מקרים אין להכריע בין רבא לר' אבא. החילופים המרובים מלמדים על כך שאין לסמוך תמיד על עדויות המסורת בשמות אלה.]

ד' סדרים לס' ז"ס. כל סוגיות ז"ס הנבילות מתפרשות כ"סוגיות מקומיות" או כ"סוגיות המשך" שנוצרו במסגרת ד' סדרים - גם אם הן מנוסחות לפעמים בצורת "סוגיות עצמאיות" שמקורן לכאורה בז"ס. ואע"פ שבסוגיות בודדות ונמארים אחדים נותרו עוד ספקות ופקפוקים באשר למקורם, ⁹⁶ נראה שאף הם כולם מתפרשים בדרך זו או אחרת מבלי שגניח שלפנינו סוגיות בנליות מקוריות לס' ז"ס. מכל מקום, למרות "סוגיות ז"ס" המרובות שבבבלי, ⁹⁷ אין בידינו כל יא י ה שהסדרים זרעים ומהרות נלמדו בישיבות בבל כדרך שנלמדו הסדרים האחרים - אע"פ שהן מוכיחות ללא ספק שסדרים אלה נלמדו בישיבות א"י (וע"י רב ושמואל) ⁹⁸ בדומה לכל יתר הסדרים. כאמור, אמוראי בבל מרבים לפרש מקורות חנאיים ומאמרי אמוראי א"י מס' ז"ס, עוסקים בבירור הלכות ז"ס ומשתתפים בשו"ס בנושאים סדרים אלה - אבל רק מעט מאד מאמרים עצמאיים בהלכות ז"ס מצאנו בשפס. ⁹⁹ ההלכות האמוראיות לז"ס עפ"י רוב בשם אמוראי א"י ונשם רב ושמואל נמסרו. מאמרי אמוראי בבל לז"ס שלא במסגרת משא ומתן באמרו ואינם תוספת פירושים למקורות

⁹⁶ ראה לעיל הע' 45 (ופרק ו' הע' 161) והע' 73 (ופרק ה' הע' 204), שם נמנו כל "הציטטות" ו"הסוגיות" שלפי דעתי עלולות היו לשמש כראיות לחומר בנלי מקורי לס' ז"ס. - מובן שהכל תלוי בפירוש המאמרים, בניחות הסוגיות ומעל הכל בשיקול הדעת. לכתחש עשרה הסוגיות והציטטות לז"ס שנמנו לעיל אפשר היה אולי להוסיף עליהן או להסליפן באחרות (ראה למשל שבת צ"ד ב', פסחים י"ד א', שם ס"ז א', ביצה י' א', יבמות ל"ד א', שם פ"ט א', כתובות כ"ה א' וש"ב, גיטין ב"ד רע"ב, מכות ג' ב' ד' א', נ"ק ק"א ב', נ"ב י"ב א', חולין ל"ה א', שם ע"ה א', שם קכ"ג א', בכורות כ"ג ב', שם ל"ז ב', כריתות ח' ב', שם י"ב א'), אבל לפי דעתי הן כולן מתפרשות בהקשר לד' סדרים - ר' שש"כ עליהן במקומן. טכל מקום, לאור התמונה הכללית העולה מסוגיות ז"ס הנבילות ובהשוואה לסוגיות האיות הברורות, אין באף אחת מן הסוגיות הנבילות הנ"ל, ולא בכלולן יחד, משום ר א י ה לחומר בבלי מקורי לס' ז"ס. (ר' עוד להלן הע' 174 והנ"ש).

⁹⁷ ראה לעיל פרק ד' עמ' 108 ואילך. ⁹⁸ ראה להלן עמ' 273.

⁹⁹ כבר ראינו בציטטות (פרק ו') שבין כמאתיים וחמשים הציטטות האמוראיות לז"ס שהובאו בבבלי, נמצאים רק כשלושים מאמרי אמוראי בבל לז"ס שאינם עוסקים בפירוש מקורות כלשהם (שם עמ' 212 ואילך - ועי"ש הע' 131). כמעט כל המאמרים הנבילים האלה נמצאים לפנינו במקום אחר בש"ס ומשם צוטטו או שהם הלכה למעשה (ר' להלן בפנים) - בעוד שהרבה מאמרי הלכה עצמאיים המצוטטים

בשם של אמוראי א"י יבש רב ושמואל (ע"ל שם) מקורם ככל הנראה בז"ט.
 סלנד "הצוטסות" במצאות בתלמוד עור עשרות מאמרים עצמאיים לז"ט - בראש
 סוגיא (ע"ל פרק ה' ע' 84-91) או כעומדים בפני עצמם - דונם ככולם בשם
 אמוראי א"י רב ושמואל. המאמרים הנבליים המועטים שאינם מהווים חלק מן
 השו"ם ושלא כפירוש המקורות באמור, שייכים נדרר כלל למקום בו הם נמצאים
 כגון זרעים: ראש השנה ס"ז א' (דבה), ביטין ס"ז א' (דבה - ע"ש), חולין
 ב"ז א' (ר"ב ארנב"א); סהרות: סוכה י"ג ב' (רב הונא - ע"ש), חגיגה כ"ב
 א' (רבא - ע"ש), בזיר ב"א ב' (אבוי), זבחים קי"ג א' (רב אדא ב"א)
 חולין כ"ה ב' (רב בחסן - ע"ש), שם ע"א א' (דבה - ע"ש). בכל דברי
 אמוראי בכל לז"ט רבין עשרות מאמרי הלכה עצמאיים בשם אמוראי א"י ורב
 ושמואל שנבלי, מצאתי רק חמשה מאמרים בשם אמוראי בכל שהם לכאורה מאמרים
 מקוריים להלכות סהרות שאינם הוראות הלכה למעשה: ברכות י"ט ב' (כדבא -
 למאמר של רב יהודה שם ע"ש ה' 5), שבת צ"ה ב' (רבא), פסחים ס"ז א'
 (רב חסדא), ביטין ב"ג סע"א (והאמר רבא) ובגא בתרא י"ב א' (כדריז א"ר
 נחמן) - ר' משיכ עליהם נמקדם, וע"ל הע' 96. [המאמר לזרעים בשם רב
 הונא שנב"ב ע"ב סע"ב - ע"ש, ע"ל הע' 95].

[מצאנו אסמך עשרות מאמרים בשם אמוראי בכל בהלכות ז"ט או בקשר
 לעניני ז"ט, שלא במהלך שו"ט ב"סוגית ז"ט" ולא כפירוש למקורות ז"ט אבל
 מאמרים אלה ככל הנראה לא לז"ט באמור. כאלה הם המאמרים העוסקים בהלכות
 המקורות לה' סדרים ולז"ט (כגון: בהמת שביעית הנכדורה, סבדל המנוגע
 לחליצה וכיו"ב), הדבמות ע"י הל' ז"ט, שרשרת של מאמרים - או פרטים -
 לעקרון מסויים וכד'. וכן גם מאמרים להל' ז"ט הגובעים מד' סדרים - ולהיפך,
 הל' ד' סדרים שנמסכו לעקורות מס' ז"ט. הצד השנה שבמאמרים אלה שהם עוס-
 קים אסמך בהל' ז"ט - או שהם קשורים לעקורות ז"ט - אבל אין הם מלמדים
 כנראה כלום על העיסוק נס' ז"ט לבופס. בז"כ נדרר שהמאמרים לא לז"ט באמור,
 ועל כל פנים אין כל סיבה להניח כך. ארשום כאן "מאמרי ז"ט כאלה בשם
 אמוראי בכל מסוגים שונים, מהם פשוטים ומהם מסופקים. זר ע"י:
 שנת ס"ב א' (אמר אבוי וכו' ואמר אבוי הכל מודים בתרומה וכו'), עירובין
 ג' ב' (אמר אבוי משמיה דר"ב אמר סוכה: אמר סבוי וכו' אמר כלאים וכו' -
 ר' שם גם מהרות), שם ל"ב א' וש"ב (דא"ר הוזאה חזקה על חדר וכו'), שם
 ז"ב א' (גפנים בגדולה אסור לזרוע את הקטנה וכו' אשה בגדולה וגם בקטנה
 וכו'), פסחים כ"ד ב' (אמר אבוי הכל מודים בכלה"כ וכו'), שם כ"ה א' וש"ב
 (א"ר א"ב ז"א כלה"כ עיקרן באסרין), יומא י"ב א' (אמר אבוי אורח
 ארעא וכו'), בדרים ו' ב' (בעי ר"פ וכו' וכו' יש יד לפאה וכו'),
 גיטין כ"ב א' (בקבן בארז ובגופו בחול וכו' ע"ש), קידושין ו' ב' (אמר
 רבא וכו' במכר וכו' באשה וכו' בפדיון הבן וכו' בתרומה וכו'), מגלות
 ס"ט סע"ב (בעי רבה לענין עשר מאי), חולין י"ב א' (בא מיניה רדכי
 מ"ג האומר לשלוחו צא ושחוט וכו' צא ותרום וכו'), שם קל"ה ב' (אמר רבא
 מורה ר"א בתרומה וכו' חלה וכו' פאה וכו' בכורה וכו' מזוזה וכו' עשר
 וכו' מתנות וכו' בכורים וכו' ציצית וכו' עסקה וכו'), בכורות וכו' (אמר רבא
 (דא"ר ארנב"א ישראל שהיו לו וכו' וא"ר ארנב"א ישראל שהיו לו וכו' וא"ר
 ארנב"א ישראל שהיו לו סללין מסורחין וכו'), שם י"ב ב' (דא"ר בהמת
 שביעית אין פודין בה את הודאי וכו' וא"ר בהמת שביעית פסורה מן הנכורה
 וכו'), שם י"ז א' (א"ר אחא ב"י הכל מודים דאין לוקין על צמור משום
 כלאים וכו' ארנב"א הכל מודים שאין צמור טסמא נבגעים וכו'), גדה ס"א ב'
 (א"ר יוסף ז"א פסורה נבלות לעת"ל) ועוד. ט ה ר ת : שנת ל"ה א'
 וש"ג (אמר אבוי ש"מ האי גודשא תילתא הוי), ר"ה כ"ח א' (אמר רבא וכו')
 ואמר רבא המורד הנאה מחבירו מזה עליו מי חטאת וכו'), מו"ק ו' א' (אמר
 אבוי ש"מ צורבא מרבנן דאיכא כמתא וכו'), חגיגה י"ט סע"ב (אמר

שהזכרו בסוגיא -- הם ה ל כ ו ת ל מ ע ש ה בהלכות ז"ס הנהוגות בחו"ל. ¹⁰⁰ ריבויים של מאמרים אלה, ¹⁰¹ בשם של אמוראי בגלל מכל הדורות, נולד במיוחד בגלל העדר מאמרים בבליים אחרים לז"ס. ¹⁰² הלכות אלו מנוסחות

רג מרי ש"ס חולין שבשעו עמ"ק וכו'), ינמות ק"ג ב' (סנדל המוסגר - סנדל המוחלט), כתובות כ' ב' (תנ"ה התלוליות וכו') - ... - אר"ח ש"ס מר"ס האי טהותא וכו', עי"ש), קידושין כ"ג ב' (אמר אביי וכו' ואמר אביי אמר לו עד אחד נמסרו טהרותיך וכו'), (ב"ק י"ז ב' וע"ז ס' ב' - כל שנזב סמא וכו'), "ב"ב ס"ו ב' (בעי רב יוסף מי גשמים שחשב עליהם וכו'), (ע"ז ע"ב א' - עי"ש הע' 1 והע' 3), זבחים צ"ה סע"א (דאר"ב אר"ב דס חמא וטראות גבעים צריכין ז' סממנין), חולין ח' א' (ליבן שפור והכה בו משום שחין בורן וכו'), שם ל"א סע"ב (אמר רבא שחם פרה ושחם בהמה אחרת עמה וכו'), שם ס"ב א' (א"ר יהודה עוף המסרס כשר לטהרת כצורע וכו', עי"ש), בכורות כ"ג ב' (תנ"ה ראבי"א ציר טהור וכו' אר"ב אר"ב ז"א נחשדו ע"ה לערב מחצה בציר, עי"ש), גדה י"ג סע"א (אמר אביי רוכבי במלים אסורין לאכול בתרומה), שם פ"א סע"ב (והאמר רבא משמשה כל ג' ימים אסורה לאכול בתרומה), שם ט"ב ב' (אוחו סקום עוף אשה וכו' אמר רבא פרץ בקוממו של זב וכו'), שם ס' א' (א"ר חסדא סמא וטהור ששלכו בשבי שבילין וכו') ועוד. נסאמרים אלה, ובדומים להם, אבו דראים שוב אב שראינו בסוגיות הבגליות לז"ס בכלל, אמוראי בגלל בקיאים בהלכות ובמקורות שם ז"ס (לעיל פ"ב עמ' 74), למדו ענין מענין בהלכות כל הסדרים (פי"ל פ"ד עמ' 107 והע' 3 שם) - אבל מאמריהם בעניני ז"ס קשורים תמיד לז"ס סדרים.

¹⁰⁰ ראה להלן עמ' 306.

¹⁰¹ הלכות כלאים: ברכות (י"ט רע"ב), כ"ב א' וש"ב, שבת קל"ט סע"א, ביצה ט"ו רע"א וש"ב, קידושין ל"ט א', ב"ק נ"ה א', ב"ס צ"א א', חולין ע"ט א', מנחות ט' ב', שם ע' ג', גדה ס"א ב'. הלכות שביעית (שמיטת כספים): גיטין ל"ו א'-ל"ז ב' וראה שם"צ בהע' 4 שבסוף הקטע שם. הלכות חרות חו"ל: בכורות כ"ז א'. (ר' גם סנהדרין צ' ב' - רב יהודה. לפאה בחו"ל ר' חולין קל"ד ב' ושם קל"ז ב'). הלכות גילוי (סס' תרומות): עבודה זרה ל' א'-ל"ב א' וראה שם"צ בהע' 1 שם. הלכות חלה: ברכות ל"ז ב', פסחים ו' א', (שם מ"ח סע"א-ב'), שם ב' סע"ב, בכורות כ"ז א'. הלכות ערלה: ברכות ל"ו א'-ב', פסחים כ"ה ב', קידושין ל"ט א', בבא בתרא כ"ד א', עבודה זרה כ"ב א'. הלכות מקואות: שבת ס"ה א'-ב' וש"ב, (יומא ע"ח א'), מכות ג' סע"ב-ד' א', גדה ס"ו סע"א-ס"ז ב' (וש"ב), [ר' גם שבת קמ"ד ב' (רב חסדא) ושם"צ שם. ור' ברכות פרק ג' הל' בע"ק.]. הלכות נס"י: חולין ק"ה א'-ק"ז ב' וראה שם"צ שם בסוף הע' 33 (ור' שם"צ שם). הלכות טו"ס: טגילה כ"ו ב'.

¹⁰² מובן שגם בשם של אמוראי א"י נמסרו הנראות למעשה שם (כגון ר' יבאי בסנהדרין כ"ו א' ועבודה זרה ל"ז ב'), ואפשר שכמה מסאמריהם כהלכה למעשה

נד"כ כהוראות למעשה מסמך¹⁰³ או כסיפורי עובדא דהוה. בעקבות הוראות למעשה אלו בא לעתים דיון בהלכה. מקורם של דיונים אלה או בפשא ומתן בשעת מעשה או שהם נוספו לאחר שנקבעו כבר במקומן הנוכחי. ברור שאמוראי בכל הורו הלכות למעשה בהלכות ז"ס הנהוגות בחו"ל ואף דנו בהן - מאמרים בבליים כאלה מצאנו גם בירושלמי.¹⁰⁴ - אבל אין הן מעידות על לימוד סדיר של ס' ז"פ בישיבות בכל.¹⁰⁵ הלכות למעשה אלו הובאו לפעמים כקושיא או כראיה בסוגיות הש"ס, אבל הן מובאות גם בקבוצות קבוצות של מאמרים המהוות לעתים קובץ שלם של הלכות לנושא מסויים ללא קשר של ממש למקום בו הן נמצאות. מתקבל על הדעת שקובצי הלכות אלו הכנסו לתלמודם של ד' סדרים רק משום שאין תלמוד למסכתות שאליהן הן שייכות.¹⁰⁷

נאמרו, שהרי בא"י רוב הלכות ז"ס נהגו למעשה (ר' להלן עם' 310). אבל בפסגה הרי מצאנו גם סוגיות, פירושים ומאמרים מקוריים לז"ס, ככל דרכי האמוראים ביתר הסדרים ואין להבחין כלל בין הל"ס לשאר דבריהם - לעז"ז נראה שכל דברי אמוראי בכל לז"ס שלא בקשר לד' סדרים נאמרו אך ורק הוראות למעשה הן.

¹⁰³ הן מנוסחות בלשונות כגון: "האי במטא גמא דגרש שריא" (ביצה ס"ו רע"א), "האידנא נהוג עלמא" (ברכות כ"ב א') - אבל לא בביסוחים מופשטים כגון: "הלכה כר"פ" וכד', ר' להלן הע' 113.

¹⁰⁴ ראה לעיל פרק ז' עם' 242.

¹⁰⁵ אין שום סיבה להניח שאותן מסכתות (ופרקים) מס' ז"ס שהלכותיהן נהוגות בחו"ל (כגון חלה, ערלה ומקואות) נלמדו בישיבות בכל, שהרי מלבד הלכות למעשה ממש אין למצוא כל חומר בבלי מקורי אחר גם למסכתות אלו, ולא מצאנו כל הנדל בדרכי הטיפול והדיון במסכתות השונות של סדרים אלה. (אפשר אולי שמקורן של הלכות למעשה אלו בקבצים של פסקי "הלכות ברורות מקובצות" (ביאזניקה עם' 39) - ראה רש"י ב"ב ח' א' ד"ה במרא. ר' גם קליין, J.Q.R., XLIII, עם' 342 הע' 5 וא. וייס, על היצירה עם' 246 ואילך).

¹⁰⁶ כגון דיני תרומת חו"ל - בכורות כ"ז א', דיני גילוי - ע"ז ל'-ל"ב, הלכות מקואות (חציצה) - גדה ס"ו-ס"ז, הלכות במ"י - חולין ק"ה-ק"ז. וראה הל' צדקה (פאה) - כתובות ס"ז-ס"ח ונבא בתרא ח' - י"א. מרבית גם להביא הלכות פסוקות בדרך אגב, לאחר שנבעו בנושא בדרך כלשהי ראה למשל: שבת קל"ט סע"א (פי"ט הע' 2), ביצה ס"ו דע"א, גיטין ל"ו-ל"ז, (קידושין ל"ט א'), גדה ס"א ב' ועוד (ראה במקומות מצוייניו לעיל בהע' 101. ר' גם מש"כ במהירות למכות ג' א' הע' 10).

¹⁰⁷ ואמנם בקשר למאמרים א ל ה צדק כנראה בעל דורות הראשונים (עי"ל

האמוראים הבבליים היחידים שבשםם נמצא בידינו מספר גדול למדי של

מאמרים בענייני הסדרים וזרעים וטהרות, בבבלי¹⁰⁸ ובירושלמי¹⁰⁹ הם ר ב ו ש מ ו א ל. ¹¹⁰ את פירושה¹¹¹ ונוסחאותיה¹¹² למשניות ס' ז"ס, פסקי הלכה¹¹³ ומאמרים עצמאיים¹¹⁴ בשםם מצאנו בסוגיות הבבלי למיניהן -

פרק ג' ע"ג, ע"ד, ע"ה (97 ואילך) ש"ל המסכתות מסדר טהרות וזרעים שלא בא שם סיפור התלמוד לחתימתו דאגו לבלי תשכח מפי זרעו ולא יאבדו כאתנו כל יסודי הדברים על אפנם". ואעפ"י שיהא בכך משום גוזמא לקבוע שנמצאים בתלמוד "כל יסודי הדברים" (ע"ל שם הע' 18), אבל מורגשת היטב הבטחה להגות בהלכות למעשה בנושאי המסכתות שאין עליהן תלמוד. נדמה שקבצים גדולים של הלכות, כדוגמת ה' תרומת חו"ל, בס"י, מקואות וכו', שהובאו באופן מלאכותי שלא במקומן וללא קשר של משט למסגרתן, אין למצא בבבלי בקשר למסכתות שיש עליהן תלמוד. כדוגמתן אפשר למצא רק בנושאים שאינם נמצאים במסכתות המסנה ואין לספל בהלכותיהן אלא בדרך אגב נסקומות שאין עיקרן שם, כגון: ה' ס"ח, מזוזה, תפילין וציצית שבפ"ג וד' דמנחות; ה' חנוכה בפ"ב דשבת; ה' קידוש והנדלה בפ"י דפסחים (ברכות פ"ח) ועוד. (במידה מסוימת יש ל"קבצים" ו"סוגיות" אלו דמיון מה לקבצים שבענייני אגדה, מוסר, רפואה וכד' שאין להם בדרך כלל מקום משלהם במסגרת מסכתות המסנה - ראה גם א. וייס, על היצירה ע"ג 173, ואכ"מ.)

¹⁰⁸ ראה להלן מפתח השמות. ¹⁰⁹ ראה לעיל פרק ז' ע"ג 242.

¹¹⁰ על עובדה בולטת זו בכל היקפה עמדתי רק בשלבי הסיכום של החומר לס' זרעים שבבבלי. ואעפ"י שבכר הבחנתי באחדים ממאמרי רב ושמואל שאינם מתפרשים אלא כמאמרים מקוריים לזרעים, בדחקתי עוד לפעמים לפרשם אחרת (ראה למשל: יבמות פ"ג א'-ב', בבא קמא ס"א א', בבא מציעא י"ב א', עבודה זרה מ"ח ב') ואילו אחדים השארתי בלי כל הסבר (ראה למשל: קידושין ב"ר א', מנחות ע"א צ', שם פ"ב א', חולין ע"ס א'). עם סיכום החומר התברר לי, שאין כל ספק שאמנם נמצאים בבבלי מאמרים מקוריים לס' זרעים מרב ושמואל, כשם שהם נמצאים בירושלמי. עובדא זו מתאשרת לי כעת גם ע"י בדיקת החומר לס' טהרות, גם כאן ככל הנראה הם האמוראים הבבליים היחידים שבשםם נמצא חומר מקורי לסדר זה.

¹¹¹ ראה, זרעים ז' ס' פסחים ל"ס סע"א, קידושין ב"ר סע"א, בבא קמא ס"א סע"א, עבודה זרה מ"ח סע"ב, מנחות ע"א סע"ב, שם פ"ב א', חולין ע"ס א'. ס ה ר ו ת ז: שבת ב"ס א', שם ק"א ב' (ע"ש) שם ק"ה א', פסחים י"ז ב', מנחות ג"ד א', בכורות כ"ב א', (שמואל, וע"ש הע' 1), כריתות ס"ו ב', שם כ"א א' ועוד.

¹¹² ראה פסחים כ"ז א', יבמות פ"ג דע"ב, קידושין ל"ס דע"א, בבא מציעא ח' ב' (ור' עוד הע' הבאה).

¹¹³ ראה גדה ז' ב': "הלכה כר"א בארבע" - פסק הלכה כולל לס' טהרות כולו. ור' שבת ב"ז ב', שם ק"ב ב', פסחים מ"ח ב', ראש השנה י"ג ב', יבמות פ"ג א'-ב', בבא מציעא י"ב א' וראה קידושין ו' סע"א (ור' המקומות שצוייבו לעיל בהע' 112 - ע"ש וכן חולין ע"ס א' וכאלה עוד).

כסוגיות עצמאיות, ¹¹⁵ כציטטות, ¹¹⁶ כתוספת פירושים למקורות תנאיים שהזכרו בסוגיות מאוחרות ¹¹⁷ ועוד - כל אלה מקורם ככל הנראה בלימוד הסדרים ז"ם לגופם. בעוד שבמאמרים אחרים אפשר היה עוד להניח שבמקורם נקטר לר' סדרים באמרו ¹¹⁸ או שהם הוראות למעשה בהלכות ז"ם הנהוגות בחו"ל, ¹¹⁹ בראה שיש בידנו מספיק חומר נרור למדי המלמד על כך שחלק גדול ממאמריהם המרובים של רב ושמואל לז"ם המפוזרים בבבלי מקורם אמנם בלימוד הסדרים ז"ם. ¹²⁰ החומר המרובה - הנרור והמסופק, בבבלי ובירושלמי - אינו מותיר לדעתי כל ספק שאמנם שני גדולי הדור הראשון לאמוראי בבלי עסקו בס' ז"ם, ואין למצא כל הבדל ביחסם לסדרי המשנה השונים. אבל מכאן ואילך בראה הסעבר כאופן חד וברור. כבר אצל גדולי תלמידי רב ושמואל

"הלכה כר"פ וכד' לס' ז"ם, מלבד רב ושמואל, מצאנו רק בשם אמוראי א"י (כגון: שבת ל"ט סע"ב, יבמות מ"ב רע"א, כתובות קי"א רע"ב, מנחות ל' ב', בדה ס"ז ב' (ע"ש), שם נ"א ב' (נמנו וגמרו, ע"ש) ור' ע"ז ל"ז ב' (עוד), אבל לא בשם של אמוראי בבלי האחרים ואף לא בהלכות הנהוגות בחו"ל (ר' לעיל הע' 103). - לעו"ז ר' קידושין ב"ד ב': "הלכה כר"ם במעשר" על משנת קידושין (אבל ר' תוס' שם פ"ד ה"ז), ירוש' סוטה פ"ה, כ' סע"א (תמן אטריז), ור' בדה נ"ב ב' ור' גם יבמות ק"ג סע"ב וכאלה עוד. במו"ק י"ב א': "אמר רב יוסף הלכה כרבי" מוסב על הלכות מועד בברייתא שנלמדה כנראה גם מחוץ לס' זרעים, בדומה לביטוי ס' רע"א על תוס' פאה פ"א - תוס' ב"ב פ"ט, ועוד. לברכות ל"ו א' וש"ב "כל המיקל בארץ וכו'" ר' מש"כ שם [ועי"ש: "וביטא הלכך כר"ע"] - ועי"ל פ"ו הע' 39 א.).

¹¹⁴ ראה למשל: ברכות י"ט ב' וש"ב, שבת י"ז ב' וש"ב, יומא פ"ב א' וש"ב, גזיר ס"ו א', בבא בתרא י"ט ב' (ע"ש), מכות ג' ב' ד-א', חולין כ"א א', שם קי"ח ב', ערכין ו' א' ועוד ועוד - ראה מפתח השטות.

¹¹⁵ ראה לעיל פ"ה הע' 43, 44, 56, 57 ועוד.
¹¹⁶ ראה לעיל פ"ו בציטטות למיניהן. ¹¹⁷ ר' לעיל פ"ה הע' 117 ושם עמ' 151

¹¹⁸ ראה למשל שבת ס"ז ב', שם י"ז א' (ע"ש הע' 4), עירובין ק"ד ב', שם ק"ה א', פסחים ל"ז ב', יומא פ"ד סע"ב וש"ב, מגילה ז' א', ביטוי ל"ז א', קידושין ל"ח ב', ב"ב קל"ב סע"א, בכורות ל"ז סע"ב, ערכין י"ז ב', בדה כ"ג א', שם ס"ח א' ועוד.

¹¹⁹ כגון ברכות ל"ו א', שבת ס"ה ב' וש"ב, ביטוי י"ח א', מכות ג' ב', מנחות ע' א', חולין ל"א סע"א, בדה ס"ז א' ועוד.

¹²⁰ ראה לעיל הע' 22.

אנו מוצאים ככל שראינו אצל כל אמוראי בכל האחרים, מספר קטן של מאמרים לז"ט, אשר רובם ככולם קשורים בקשר ישיר וברור לר' סדרים האחרים, וכנראה כולם בהקשר זה באמרו. בעוד שבשם של רב ושמואל נמצאים בנבלי כמה וחמשים מאמרים בקשר כלשהו לר' ז"ט וביניהם מספר לא קטן של מאמרים ברורים לסדרים אלה, הרי מכל אמוראי בכל ברור הסמוך אין למצא אלא מאמרים מועטים בלבד וככל הנראה אף לא מאמר אחד שמקורו בר' ז"ט דוקא. רב הונא מופיע רק בכעשרים וחמש "סוגיות ז"ט" שבנבלי¹²¹ וכל מאמריו כנראה בקשר לר' סדרים באמרו.¹²² בשם של רב יהודה מצאנו אמנם בנבלי כששים מאמרים בקשר לר' ז"ט,¹²³ אבל כמעט כולם בשם רב ושמואל¹²⁴ ממאמריו הבודדים של רב יהודה עצמו לז"ט¹²⁵ אין כל ראיה לעיסוקו בסדרים אלה לגופם - המאמרים

¹²¹ ראה ספתח השמות. - למאמרי רב הונא בירושלמי זרעים ראה לעיל פרק ז' עמ' 231.

¹²² או שהדברים באופן ברור בקשר לר' סדרים באמרו (כסוכה י' א', סנהדרין ע"ב ב' ועבודה זרה ס"ו ב') או שהוא עוסק בפירוש מקורות תנאיים ובהלכות ז"ט הקשורים לר' סדרים (כשבת ב"ז א', חגיגה ג' ב', קידושין ו' א', עבודה זרה ע"ב א') - ראה להלן מאמרי מקומות המסומנים בספתח השמות (ובמיוחד חז"ל "קשות" שביניהן: ברכות ס"ז א' וש"נ, סוכה י"ג ב' וזבחים צ"ד ע"ב - חולין עכ"ג ב'). - ועצ"ע בנא מציא ק"ה א' ובכורות כ"ב א', עי"ש.

¹²³ ראה ספתח השמות.

¹²⁴ מאמרים בודדים של רב ושמואל נמסרו גם ע"י תלמידים בבליים אחרים (רב חייא בר אשי, רב חסא בר גוריא, רב טובי בר קיטנא, רבה בר רב הונא, רב תחליפא ב"א ועוד) - אבל רובם המכריע ע"י רב יהודה או בשם בלבד נמסרו. אמוראים בבליים מאוחרים יותר שלא היו תלמידיהם הישירים של רב ושמואל אין מוסרים ואין מצטמים בשם לז"ט כלל (אבל ר' שבת ב"ז ב' ופסחים כ"ז א' - בשניהם "אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל" [ר' גם ב"מ ח' ב' ומכות ד' א'] מאמרים השייכים גם למקום בו הם נמצאים [ר' גם עירובין כ"ט א' ומנחות מ' סע"ב]. לחגיגה כ"ג א' ר' מש"כ שם). ונראה שמאמרי רב ושמואל לז"ט שבנבלי כבר ע"י תלמידיהם בקשר לר' סדרים נמסרו, ובהקשר זה נמסרו ונלמדו בבבל נדורות הנאים. בכך יש להסביר כנראה גם את העובדה שמאמרי רב ושמואל לר' זרעים נמצאים אמנם בירושלמי, אבל במדה קטנה מאד ובחלקם הם מאמרים השייכים גם לסדרים האחרים. לעז"ז חלק ממאמרי ר"ש שבנבלי ככל הנראה מא"י הונא לבבל. לא מצאתי כל ראיה לכך שמאמרי רב ושמואל לז"ט שלא נמסרו בקשר לר' סדרים עמדו לרשותם של אמוראי בבלי נדורות המאוחרים יותר. - אבל כל הענין מעורב עוד בדיקה יסודית בדרכי מסירת מאמרי רב ושמואל בשם כולו. (ר' עוד להלן הע' 176. - ר' גם פרק ז' הע' 20.)

¹²⁵ (ברכות י"ט ב' וש"נ עי"ש הע' 9), גימין ל"ז א', קידושין ל"ט א', שם

שייכים גם לד' סדרים או שהם הלכות למעשה. ונראה שכל זה מתאים לדברי המפורשים בבבלי ובירושלמי על עיסוקם של רב ושמואל ותלמידם רב יהודה בסדרים ז"ס: "כי הוה מטי רב יהודה (בעוקצין¹²⁶) האשה שכובשת ירק וכ' אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא" (ברכות כ' א' וש"נ), רב יהודה למד אצל רבותיו ס' (זרעים¹²⁷ ו) מהרות והיו בידיו "הויות דרב ושמואל",¹²⁸ אבל הוא עצמו בישיבתו ותלמידיו לא לימד סדרים אלה. תלמידיו המובהקים של רב יהודה שעלו לא"י למדו "תרומות ומהרות" (ירוש' תרומות פ"א, ט"ז סע"ו) אצל רבותיהם שבארץ ישראל.¹²⁹

למופעה זו של ריבוי מאמרי רב ושמואל לס' ז"ס לעומת העדר מאמרים מקוריים לסדרים אלה בשם של כל יתר אמוראי בבלי האחרים,¹³⁰ כמה הסברים

ב', סנהדרין צ' ב', חולין ס"ב א' וכריתות י"ג א' (וראה גם שבת פ"ד ב', מנחות כ"ב א' וש"נ (ע"ל הע' 16), חולין פ' א' ונדה ע"א סע"א. - בנוזר ט"ה ב' כנראה ס"ס וצ"ל רבה כמקבילות, ע"ש). - למאמרי בירושלמי ראה לעיל פרק ז' עמ' 235.

126 ע"ל פרק ב' הע' 53.

127 ראה מש"כ לעיל שם עמ' 60 על בזיקין - ארבעה סדרי - עוקצין.

128 ואפשר שאין כאן מליצה בלבד על "עומק גדול" (רש"י מענית) "ככל הקושיות שהיו רבותיו מתקשין בכל הגמרא" (רש"י ברכות, וכ"פ ר"ח במענית וערוך ע' זג ואחרים).

129 ראה לעיל עמ' 71. - גם רב יהודה עצמו "שלח קמיה דר' יוחנן" וביקש הכרעה בשאלת הלכה למעשה בהלכות ערלה בחולין, קידושין ל"ס א' (ור' ירוש' שם פ"א, ס' ע"ב-ע"ג; - ר' גם ירוש' חלה פ"א, נ"ז ע"ד; כהנא שאל לשמואל וכו' א"ל וכו' כד מיסוק לארעא דישראל את שאיל לה וכו').

130 בכל בדיקותי בסוגיות ז"ס שבבבלי ובירושלמי לא הצלחתי לעמוד על שום גדולים מהותיים בכל הנוגע לס' ז"ס בבבלי, לא בין דורות האמוראים (חל מן הדור השני ואילך) ולא בין הישיבות השונות (ר' להלן עמ' 291). כך כתב למשל שי"ר (תולדות ר"ח הע' 30, מהד' ורשא עמ' 38): "כבר בימי אמוראים קדמונים לא למדו רק בארבעה סדרים (ב"מ קי"ד ב') וכו', ורק בימי אבני ורנא התחילו ללמוד אפי' מס' עוקצין כדי להרבות פפולים והויות (סנהדרין ק"ו ב') וכו' אכן כנראה בימי רב אשי חזרו כבר רובם כפי הנראה לדרכי אמוראים קדמונים (ב"מ ק"ס ב') וכו'". [דברים דומים על היקף לימודם היתכן בימי אבני ורנא כמב כידוע גם מההרי"ק (שו"ת סי' פ"ד): "רבא גזר תענית (תענית כ"ד סע"א) וכו' ואנן מתנינן בתלמוד מתייתא (ע"ל פ"ב הע' 57) וכו' שבימי אבני ורנא ניתוספה חכמת התלמוד וכו' שאבני ורנא התחילו

אפשריים. תורתם של ראשוני אמוראי בבל ביסודה תורת א"י היתה, ¹³¹ והרי

בישיבות א"י עסקו בכל סדרי המשנה. ¹³² אפשר ש"רבותינו שבגולה" פסקו

מלעסוק ב"ז"מ עם ביטול מצוות התלויות בארץ בבבל, שחל כנראה בימי רב

ושמואל או בסמוך לאחריהם (ירוש' חלה פ"ד, ס' סע"א). ¹³³ אבל אין בכך

נכדי להסביר את המעבר ההד והכרור מדור ראשון של אמוראי בבל לדורות הנאים

אחריהם, אמוראי בבל גם בדורות המאוחרים לפדו וידעו ס' ז"ט. ¹³⁴ את העדרם

של דברי אמוראי בבל לס' ז"ט יש למצא לדעמי בתולדות המהוה "מלמוד",

וראשיתה כנראה בדור השני לאמוראים - מכאן ואילך "בקבעו" דבריהם של

האמוראים לסתכמות שולטו בישיבה ב"מלמוד", אבל הסדרים זרעים וטהרות לא

היו כלולים במחזור לימודי ישיבות בבל. ¹³⁵

למוד כל הבריות וכו" (ור' גם כ"מ פ"ב מהל' מדרים ה"ב - והערכה הפוכה במש' ר' מימון שנת' הרמב"ם מהד' בלאו סי' מל"ז [עיי"ש הערת ר"א אורנר]. - ר' גם רז"פ M.G.W.J., X, עמ' 205 הע' 1, גרז ח"ד עמ' 322, אה. וייס דו"ד ח"ב עמ' 165, 168 ו-181 ועוד אחרים, בעיקר ע"פ ברכות כ' א' ושל"ג ר' מ"ב לעיל פ"ב עמ' 55 ואילך). נכון אמנם שמאבני ורנא, הנריהם ומלמידיהם מצאו דברים מרובים באופן יחסי לענין ז"ט (ר' להלן נפתח האמוראים), אבל כל דבריהם מתפרשים בהקשר לד' סדרים. בשמם של אמוראים אחרים, גם מדורות שקדמו להם (ר' למשל לעיל פרק ב' הע' 29. והע' 115), מצאו אמנם מספר מאמרים שהם לכאורה מקוריים לז"ט, אבל בסופו של דבר נראה שאין הדברים כן, ואין למצא הבדלים מהותיים בין אמורא לאמורא. ריבוי העיסוק בעביצי ז"ט בדורם של אבוי ורנא יש למלות לדעמי - מלבד מקומם המרכזי במלמוד בכלל - בנחותי הרבים שבדור זה. ע"י הנחותי הגיעו אליהם דברים מרובים מתורת א"י לז"ט, והם גידונו בישיבות בבל בהקשר לד' סדרים (ר' לעיל הע' 88). באופן יחסי מרובים גם מאמרי רב פפא וחבריו לז"ט (ר' דו"ד עמ' 181), אבל כמעט כל דבריהם הם בחזקת "מוספת פירוש" לעניני ז"ט שהזכרו בסוגיא המקומית ע"י קודמיהם. - כאמור סביבות ומאמרים מרובים מסופקים ויכול הטוען למעון שחלק מהם במקורם לז"ט באמורא, אבל לא מצאנו סיבה מספקת להנחין בין אמורא לאמורא ובין דור לדור.

¹³¹ עיקר לימודו של רב בצעירותו בארץ ישראל היה, ואף "הילכתא דבבלאי" (ב"ר פל"ג אות ג') שה למד מדורו ר' חייא. (יתכן גם שחלק מתורת רב לז"ט שגורו עוד בא"י מקמי דנחית לבבל" ונפיתוח מאמרו שכנראה ע"י "רבנן דאח"א מסערבא" הגיעו לידי אמוראי בבל - ר' לעיל הע' 124). ידיעותינו על רבותיו של שמואל מועטות ביותר (ר' מצא לנה"מ עמ' 2-211), אבל גם אם לא נקבל את המקור האגדי הבודד (ב"ם פ"ה סע"ב) כעדות היסודית על שמו של שמואל בא"י (ר' שו"ר ערכ"ם ח"ב ד"ו עמ' 72, רז"פ מנה"י עכ"ד ע"ב וראה שעת' בבל עמ' 525) ובניה ש"ו ד א"י, ששמואל קבל רוב חכמתו ר ק בבבל מבדולי הדור שקדמו לו" (דוה"ר ח"ב עמ' 166) - תורתם של "בדולי הדור שקדמו לו" תורת א"י היתה בעיקרה. (עיי"ל פ"ב הע' 79).

¹³² ראה לעיל עמ' ¹³³ ראה להלן עמ' 308. ¹³⁴ ר' לעיל ריש פרק ב'.

ואם כעת, לאחר בדיקת כל החומר האמוראי המרובה לסדרים זרעים וטהרות
הנמצא בשני התלמודים, בחזור לשאלות היסוד מהן יצאנו, כלומר האם ישנן
נדינו ראיות ל"תלמוד" בבלי לסדרים ז"ס או לפחות ללימוד סדרים אלה בגופם
נישיבות בבל - נראה, שלטרוס הספקות המרובים¹³⁶ והפקפוקים בפירושו של
סוגיות אחרות, התמונה בכללותה ברורה למדי. א.ה. וייס פתח מחילה ואסף
כמריסר סוגיות מן הבבלי, עליהן חשב לבסס את דעתו בדבר "תלמוד" בבלי לפ'
זרעים וטהרות.¹³⁷ חוקרים אחרים¹³⁸ הוסיפו על ראיותיו ואשרו את מסקנותיו
נדרך זו או אחרת.¹³⁹ ראינו שכל ראיותיהם בדבר "תלמוד" בבלי לסדרים
אלה אין בהן מסמך. אין בדינו שום ראיה ל"תלמוד" זרעים וטהרות לא מן
התלמוד עצמו ולא משום מקום אחר.¹⁴⁰ סוגיות ז"ס שבבבלי אין בהן משום
ראיה לא על "התלמוד מסדר רב אשי" (א.ה. וייס), לא על "תלמודים" של
"נישיבות אחרות" (א. וייס) ואף לא על כך ש"הסוגיות היו כבר סדורות
וערוכות בצורתן הקבועה" והן "בלקחו מבמרא קיימת בשלב מוקדם על סדרים
אלה" (דח-פריס). לא הסוגיות ולא הציטטות עצמן¹⁴¹ ואף לא המונחים בהן
מצויינות סוגיות וציטטות אלו¹⁴² יכולות ללמד על כך שהן בלקחו ע"י
אמוראים או ע"י "עורכי" התלמוד שלנו כ"תלמוד" ערוך או מסודר בצורת
כלשהי. הן היו יכולות לכל היומר להוכיח מסדרים אלה גלמודו, נידונו
ונמפרשו ע"י האמוראים ודינובים ופירושים אלה הגיעו לידי תלמידיהם

¹³⁵ ראה עוד להלן הע' 176. ¹³⁶ ראה לעיל עם' 247 ואילך.
¹³⁷ ראה לעיל פרק א' עם' 38, ופרק ו' עם' 167 ואילך. ¹³⁸ ראה לעיל עם'.
¹³⁹ פרופ' א. וייס הוסיף חומר מרובה ובק סוגיות ז"ס מרובות מסוגים
שונים וגם מסקנות אינה זהה לזו של בעל דוד"ד, אבל גם הוא חשב למצא
בסוגיות ז"ס שבבבלי הוכחה ל"תלמוד" בבלי לסדרים אלה. - ראה מש"כ עליו
להלן עם' 291 ואילך.
¹⁴⁰ ראה לעיל מבא עם' וריש פרק ו'. ¹⁴¹ ראה לעיל פרקים ה'-ו'.
¹⁴² ר' לעיל עם' 122 (מנו התם), עם' 143 (בופא - אמר מר), עם' 168 ואילך
(והוינון בה וכד') ועוד.

שהתמסרו בהן כסוגיותיהם והכניסום לתלמודם. אבל בדיקת החומר כולו מגלה שנמדה שמקורן של הסוגיות והציטטות בלימוד ופירוש ס' ז"ס לגופם, הרי הן או"מ ושל רב ושמואל, כשם שרוב דברי האמוראים בקשר לסדרים אלה בשמס נמסר. "הסוגיות" 143 הנכליות לז"ס מתפרשות כסוגיות שנוצרו בהקשר לר' סדרים, בדרך כלל כסוגיות שנוצרו במקום בו הן נמצאות. ואילו "הציטטות" 144 הנכליות לז"ס מעטות, ומקורן ככל הנראה בד' סדרים. בעוד שהחומר האמוראי המרובה לז"ס שבבבלי (ובירושלמי) מוכיח שסדרים אלה נלמדו בישיבות א"י וע"י רב ושמואל כדרך שנלמדו כל יתר הסדרים, אין בידינו כל ראיה שסדרים אלה נלמדו לגופם בישיבות בבלי.

ולא רק שאין לתוכן מן הסוגיות הנכליות לימוד סדיר של ז"ס בישיבות בבלי אלא יחידה מזאת, בראה שבדיקת החומר כולו ודרכו של הנבלי ביהת לס' ז"ס מלמדת שאמנם מחזור הלימודים של ישיבות בבלי כלל רק את ארבעת הסדרים שמתלמודם נמצא בידינו. ראינו, שנארבעה סדרי הבבלי מרובות מאד הסוגיות, הדיונים, הפירושים וההסברים לעניני ז"ס, הרבה מעבר למקובל בקשר לעניני הסדרים האחרים שלא במקומם. 145 על העובדא ש"מתניתין דסדר זרעים וטהרות כל היכא דאפשר לברורי בה מדי" נוהג התלמוד "להוסיף בהן פירוש" עמדו כבר הראשונים 146 והסיקו גם את המסקנא שהסיבה לכן "משום דלית להו גמרא בגופייהו" (ריסב"א) ו"אין מהם שום גמרא בעולם ולא מפורשת כשאר משניות" (רש"י). עובדא זו בצירוף לתופעות אחרות המתגלות בייחסו של הנבלי כלפי הסדרים ז"ס, 147 מלמדת כנראה שארבעת סדרי הנבלי בעריכתן ובניסוחן שלפנינו מהווים יחידה אחת שלמה 148 שאינה כוללת

143 ר' לעיל פרק ה' ולעיל עמ' 256 ואילר.
144 ר' לעיל פ"ו ולעיל עמ' 254
145 ראה לעיל פרק ג' עמ' ואילר, פרק ד' עמ' ור' עוד להלן עמ'
146 ראה לעיל פרק ג' עמ' 76.
147 לעיל פרק הנ"ל.
148 על מסכתותיו, מקורותיהן ו"עריכותיהן".

את הסדרים ז"ם. 149 השאלה היא האם זה רק ענין לסידור ולעריכת התלמוד או שמא זו הייתה דרכם של אמוראי בכל לדורותיהם לפרש ולברר עניני ז"ם "כל היכא דאפשר לברורי בה כידי". כלומר, האם הסוגיות והפירושים הבבליים לעניני ז"ם מקורם בלימוד סדרים אלה לבוטם והם רק נוספו והעמקו למקומם הנוכחי ע"י העריכה האחרונה או שמא הם נמצאו ושם היו ומעיקרא הם נוצרו, כדי להסביר מקורות ולברר הלכות ז"ם שבזמננו להם במסגרת ד' סדרים ולא נלמדו לבוטם וכשלעצמם. 150 הסוגיות והפירושים הבבליים לבוטם של מקורות והלכות מס' ז"ם ("סוגיות עצמאיות" ו"סוגיות המשך") בתזקת סעקות הם, 151 אפשר אמנם שמקורם בלימוד הסדרים ז"ם אבל הן כולן מסתברות גם כדברים שנאמרו במסגרת ד' סדרים.

149 כבר ראינו לעיל (פרק ג') שאין למצא בבבלי רמזים למאמרי ז"ם שאינם מפורשים במקום אחר בו' סדרים, דרך התלמוד לפרש, לפרט ולהביא במפורש עניני ז"ם - ומכאן, שלפחות בביסוחו הסופי של התלמוד שלנו מהיום כנראה ד' הסדרים יחידה אחת שלמה (לעיל שם עמ'). אבל נראה שלא רק בדרכי ההנאה והניסוח המפורש אלא גם במאמרי האמוראים ובגוף התלמוד אפשר למצא רמז לכך. מצינו בש"ס כמה רשימות - מעטות אמנם - בשם אמוראים ובסתמא דגמרא הכוללות רמיזות לענינים שונים בסדרים שונים, וכמדומני שאף פעם לא מופיעות בהן רמיזות לסדרים שאינם בדיבור. כגון הרשימה שבביצה כ"ח סע"ב וש"ג: שפוד, שפחות, גומות, בלורית, אפר וגבינה (= מועד, בשים, נזיקין ונדה). וכן פסקי הלכות-כוללים במחלוקות האמוראים (הלכתא כרופים דר"פ ב... וב... וכו'), מופיעים בהם תמיד רק מחלוקות המפורשות בו' סדרים. גם בפסקי הלכות-כוללים במחלוקות התנאים לא מצאנו בשם אמוראי בב שיזכירו במפורש מחלוקות מס' ז"ם, אבל מצאנו כאלה בשם אמוראי א"י ובשם רב ושמואל (כגון: שבת ל"ט סע"ב, יבמות פ"ג א', מנחות ל' ב' וש"ב; ור"ה נדה ז' ב'-ח' א'; - אלא שבנוגע לפסק הלכה בז"ם ר' תוס' שבת ע' ב' ור"ה נודע ורא"ש ב"ם פ"ב סי' י"ז, ועי"ל פ"ב ס' ה' 18 ולעיל הע' 113). בד' מה לך, גם ב"קמב"ז מאמרים לענינים שונים בשם של אמורא אחד (התופעה עצמה מעונה עוד נדיקה והסבר - ר' לאחרונה א. וייס, היצירה עמ' 176 ואילך) לא מצאנו אף פעם מאמר בבלי לז"ם, אבל במצאים כאלה בשם אמוראי א"י ובשם רב ושמואל (כגון: סוטה מ"ג ב'-מ"ד רע"א, מכות ג' ב'-ד' א' ע"ש), ור' גיטין פ"ו ב' ועוד. - בבב"ב ע"ב סע"ב "אמר רב הונא וכו' ואמר רב הונא וכו' ס"ס, עי"ל הע' 95. ור' עוד לעיל הע' 99).

150 ראה לעיל פרק ג' עמ' 97 ואילך.

151 ראה לעיל עמ' 247 ואילך.

צדק אמנם בעל דורות הראשונים ש"מסדר טהרות וזרעים שלא בא שם סידור התלמוד לחתימתו" הננו מוצאים לפנינו בשאר הסדרים סוגיות גדולות ושלמות ונכל מקום אשר הי' אפשר לדבר על זה נכללו ונמפרשו כל¹⁵² יסודי הדברים ופרטיהם - אבל אין כל יסוד לדבריו שזו היא רק תוצאה מפעולת "ועד של חמימת התלמוד".^{152א} דיעה זו מבוססת על ההנחה¹⁵³ שעמדו לרשותם של העורכים "סוגיות גדולות ושלמות" לס' ז"ס, שהרי לדעתו של הלוי "וואי כן הוגר שלימודם בהישיבות הי' בכל ששה סדרים וכו' וכל הש"ס מלא מזה ואין הוגר צריך לא חקירה ולא ראייה".¹⁵⁴ אבל לאחר החקירה אין בידינו כל ראייה על לימוד הסדרים ז"ס "בהישיבות". אין שום ראייה לכך שהיו לפני "ועד של חמימת התלמוד" סוגיות בבליהם לז"ס שנוצרו מחוץ למסגרת ד' סדרים.¹⁵⁵ "סוגיות גדולות ושלמות" שמקורן בלימוד ס' ז"ס - ארץ ישראליות

¹⁵² עי"ל פרק ג' הע' 18. ^{152א} דוה"ר ח"ב עמ' 592, ור' לעיל ספ"ג.

¹⁵³ וכמובן על הקובצפציה היסודית, והבילתי מבוססת, של הלוי המיחס ל"סידור התלמוד" ולעריכה האחרונה של "ועד של חמימת התלמוד" תכנון מקיף ביצירה התלמוד והתהוותו. לכן אפשר לדעתו שבס' ז"ס "שבסידור הש"ס וחתימתו וכו' של חמימת התלמוד לא סדרו וחתמו שם סדר התלמוד" "דאגו לבלי משכת מפי זרעו ולא יאבדו מאתנו כל יסודי הדברים וכו'". אבל לשיטתו של א. וייס השולל לחלוטין בנחה זאת (ראה התהוות התלמוד עמ' 242 ואילך ולחקר התלמוד עמ' 408 ואילך ועוד) וסובר "שאין בכלל שום מקום לדבר מסדור התלמוד וכו' ליסוד וסידור הם בהתהוות התלמוד רק שני צדדים שונים של אותו המסבב עצמו וכו'". (התהוות עמ' 255) ו"א"כ אין אפנה שו"ס מופעה בהתהוות התלמוד שאפשר יהיה להניד עליו שהוא פעולת הסדר האחרון" (שם עמ' 244) - בוראי שמוזרה הטענה שאמנם נמצא בתלמוד חומר בבלי מקורי לס' ז"ס אלא שמשום ש"היו שם כביכול אי אלה קטעים בלתי חשובים מפאת הכמות לכן ה' כ' נ' ו' הקטעים הללו לתוך התלמוד של מסכתות אחרות כדי שלא יאבדו" (שם עמ' 9-168 - ועי"ל פ"ג עמ'). כפי שראינו נמצאים בבלי סוגיות ומאמרים מרובים לז"ס החשובים גם "מפאת הכמות" (ר' להלן עמ') אלא שאלה כנראה לא ה' כ' נ' ו' לר' סדרי התלמוד "כדי שלא יאבדו" כי אם שם ב' ו' צ' ו' ובהקשר זה גלמדר.

¹⁵⁴ דוה"ר ח"ב עמ' 542 ועי"ל פרק א' עמ' 40 ופרק ב' עמ' 47.

¹⁵⁵ לא מצאתי בשום מקום רמז לכך שנידי אחרוני האמוראים והסבוראים היו סוגיות ז"ס מקוריות, מחוץ לאלו שנלמדו כבר במסגרת ד' סדרים. בסוגיות המכונות "סבוראיות" לא מצאנו שימוש בחומר אמוראי מקורי לז"ס, גם כשהן עוסקות בענייני סדרים אלה. סוגית ריש קידושין, למשל, עוסקת בין היתר גם בזרעים וטהרות, אבל אין בה אלא משניות מפורשות ורמזים להלכות הנמצאות

הן, ואין כל סיבה להניח שאלו נוספו בתלמוד ע"י העריכה האחרונה. 156

כבר במקומות אחרים בד' סדרים (ר' מש"כ שם ועי"ש זרעים ס' הע' 1). סו-
גית ריש ערכין עוסקת בכז' משניות מס' מהרות, אבל אין בה חומר אמוראי
לסדר זה שאינו נמצא לפנינו במקום אחר, - מאמרו של רבינא לנגעים (ב'
סע"א) כנראה אינו מקורי ומקורו בנכורות ל"ז א' (ר' מש"כ שם).
לדברי ח. קליין ב-J.Q.R., XLIII, עמ' 341 ואילך, ציטטות אמו-
ראיות מקוריות הובאו לתלמוד לראשונה ב"סברא" ("סברא" אמנם אינה בהכרח
סבוראית דוקא - עי"ש הע' 9) - לפחות כמה שנוגע לסוגיות ז"ס - לא מצאתי
כל יסוד. בפסחים י"ד א' (שם עמ' 9-348) בכי"י ובר"ח מפורש: רב נחמן בר
יצחק (ואין כל סיבה שלא להניח שכבר לפניו הונאה הבריייתא עם פירושה
בסוגיות פסחים שם. - הציטטה עצמה מקורה כנראה במסגרת סוגית פסחים-סוטה-
חגיגה, ר' מש"כ שם). סוגית זרעים שנעבדה דה ס"ב א' (שם עמ' 350)
מקורה שם, אביו ורבא עסקו בפירוש ברייתא דשביעית שכבר לפניו דבר בה
בהקשר למשנת ע"ז. הקושי שבסוגיא (ר' יוחנן-אביו) אין בו ככדי להוכיח
שמקור מחלוקת אביו-ורבא אינו בע"ז שם (ר' מש"כ שם. - לכתובת צ"ח ב'
שם עמ' 354) ר' מש"כ שם ובהע' 1 (שם). גם הסוגיות העצמאיות לז"ס לא
גזמן מאוחר הובאו למקומן הנוכחי. כבר ראינו, שהסוגיות הבבליות לז"ס
שייכות ממיד למקום בו הן נמצאות וכנראה מעיקרא שם נוצרו ושם נלמדו (ר'
לעיל פ"ה עמ' 120 ולעיל עמ' 256). סוגיות איו"ת - ושל רב ושמואל -
מקוריות לז"ס, הוסיפו אמוראי בכל לדון בהן רק לאחר שהן נלמדו כבר בפס-
גרת סדרים. סוגית עוקצין שבמנחות ב"ד א' (שם עמ' 353) נלמדה כבר
במי רבא (רבה) במנחות, ושם פירשה אמוראי בכל ופיתחה (ר' מש"כ שם.
- לסוגיות "תמן התם" האחרות שצוייבר שם בהע' 26 בשם א. וייס, אפשר
להוסיף עליהן רבות אחרות (ר' למשל לעיל הע' 48) - אבל הן כולן איו"ת.
לשנת קמ"ח ב', ר' מש"כ שם ועי"ש הע' 73). העובדא שאמוראי בכל עוסקים
בפירוש מקורות מבאיים מס' ז"ס ודברים בסוגיות איו"ת לז"ס מלמדת, שמקו-
רם וסוגיות אלה נקבעו ונלמדו כבר בזמנם במסגרת ד' סדרים - שהרי כל
סוגיות ז"ס הבבליות מאוחרות הן לקשר שבין ז"ס לר' סדרים. (ראיותיו
של קליין על חומר אמוראי מקורי ב"סברא", בהסתמך על סוגיות ז"ס - מעיקרא
דדינא פירכא. שהרי אם נניח שהיו קיימות סוגיות בבליות מקוריות לס' ז"ס
מחז' למסגרת ד' סדרים והיה קיים "gemaraio commentary" (קליין שם)
לס' ז"ס - אם כן, שמה היה גם "גמרא" לסדרים אלה ומשם נלקחו הסוגיות
הנ"ל?)

גם י. קפלן, Redaction עמ' 7-306, סובר שסוגיות ז"ס הובאו ע"י
הסבוראים לר' סדרי תלמוד שלנו. לפי דעתו (בהסתמך על רש"ג - עי"ל פ"א
עמ' 34) "גמרא" של רב אשי הקיף ששה סדרים, ומשם העתקו סוגיות ז"ס
ע"י הסבוראים. כסמכין להנחתו זו מביא קפלן ראיה אחרת בליבן גיטין
ס"ו ב' - סוגיא ששוב אינה מוכיחה כלום. החומר האמוראי המקורי לטהרות
שבסוגיא הג"ל א"י הוא, כל היתר אינו אלא מוספת פירוש והמשך דילן.
נעים אילפא נקבעה ונלמדה כבר בהק' האמוראים במסגרת הנוכחית - מאוחר
שעם שלדעת קפלן העתיקה הסבוראים לשם - שם דבר בה ופירשה ושם כנראה
הוסיף גם רב פפא את זעיתו (עי"ש - ר' גמ. א. וייס, היצירה עמ' 3-182).
גם כאן, כבכל סוגיות ז"ס האחרות החומר המקורי הוא א"י, אמוראי בכל
מאוחרים לקשר שבין המסגרת לז"ס ממשיכים לדון בו ומוסיפים עליו במקום
בו הוא נקבע ונלמד במסגרת ד' סדרים.

סוגיות ומאמרים לז"ס אשר "כל הש"ס מלא מזה" נמצאים לא רק במקומות שאפשר אולי - כדעת הלוי - שנוספו ע"י העריכה האחרונה, רוב דברי האמוראים לז"ס נמצאים ב ת י ך סוגיות האמוראים. האמוראים בדיוניהם וסוגיות מיהם - בנושאי ד' סדרים ובסוגיות ז"ס המרובות - מביאים דברי קודמיהם לז"ס, מקשים מהם ומסתייעים בהם. מבינים להביא משניות וברייתות מס' ז"ס ומצטטים סוגיות ומאמרים לז"ס - אבל רוב רובן של "הציטטות" האמוראיות ארץ ישראליות ושל רב ושמואל הן. ראינו שהציטטות הבבליות לז"ס מעטות, ומקורן ככל הנראה בד' סדרים.¹⁵⁷ אמוראי בכל וסוגיות בבליות מבינים להעזר במקורות מנאיים ובדברי אמוראי א"י מס' ז"ס וכן במאמרי אמוראי בכל לז"ס שמקורם במקום אחר בד' סדרים - אבל לא בסוגיות ומאמרים בבליים מקוריים לס' ז"ס. בדיונים המרובים בעיני ז"ס אין בידי הנושאים והנזכרים נים מסורות בבליות מקוריות לנושאים אלה, הכל הולך ונוצר בו במקום.¹⁵⁸ אבל גם בכל יתר הסוגיות והפירושים לז"ס אין למצא כל סימן לכך שהם הכנסו לתלמודנו באופן מלאכותי ורק "בקבעו על ידו גררא" "כדי שלא יאבדו".¹⁵⁹ "סוגיות עצמאיות" לז"ס שלא בנושא הבידון בו במקום, שהקשר שלהן למסגרתם הנוכחית בוצר רק במהלך הסוגיא - טובאת בה המסנה המקומית, נוגעים בנושא השייך גם לכאן, מופיע בה משהו הדומה לנאמר כאן - שייכות במדת מה גם למקומן הנוכחי. כדוגמתן וכמספרן (היחסי) אפשר למצא בכל הש"ס בנושאי כל הסדרים. נכון אמנם שמקורן של סוגיות מעין אלו בד"כ אינו במסגרתם הנוכחית אלא במקומן העיקרי - אבל סוגיות אלו לז"ס תמיד אינ"ם הן.¹⁶⁰ הסוגיות הבבליות לז"ס קשורות למסגרתם הנוכחית

ס ת ת י ל ת ן והאמוראים המופיעים בהם מ א ר י ם לסיבת הדיון

¹⁵⁷ ראה לעיל ספ"ו עמ' 224 ולעיל עמ' 254.

¹⁵⁸ ראה לעיל פרק ד' עמ' 109. - ועי'ל הע'

¹⁵⁹ ראה לעיל פרק ג' הע' 71-73 והנ"ם. ¹⁶⁰ ראה לעיל עמ' ועמ'

בנושא ז"ם במסגרת זו. הסוגיות המסופקות מבחינת מקורן הן "הסוגיות העצמאיות" ו"סוגיות המשך" העוסקות לגופם של מקורות והלכות ז"ם שהזכרו במסגרתם הנוכחית - אפשר שאלו אין מקורן כאן ורק הונאו לכאן בדרך אגב. בסוגיות ובפירושים אלה באה לידי ביטוי המגמה להוסיף ולפרש עניני ז"ם "כל היכא דאפשר לברורי בהו מיד" - אבל ייחודן אינו בדרך הבאתן המלאכה-תים אלא בריבויין. אמוראי בבל - קדומים דמאחרים - עוסקים בבירור הלכות ז"ם שהזכרו במשנה ובברייתא המקומית או לאחר שהזכרו בסוגיא המקומית הלכות ומקורות תנאיים ודברי אמוראי א"י מז"ם, דברים בהם אמוראי בבל מאחרים יותר. "סוגיות עצמאיות" אלו הן בבחינת "מוספת פירוש" ו"סוגיות המשך",¹⁶¹ מוסיפים לפרש ולדון בעניני ז"ם שהזכרו כבר במסגרת ד' סדרים. וכאם שמוספת הפירושים הבבליים מאחרים במיד להופעת עניני ז"ם במסגרת המקומית כך גם הסוגיות הבבליות השלמות. סוגיות ופירושים "כדי לפרש" מובאים אמנם גם בשם אמוראים שהם קדומים להופעת ז"ם במסגרת הסוגיא, ומקורם ככל הנראה בז"ם - אבל אלה של אמוראי א"י ושל רב ושמואל הם.^{161א} כל בדיקותינו - בצמטות, בסוגיות ובמוספת פירושים למיניהן - העלו שנארבעה סדרי הבבלי נמצא חומר מקורי מרובה לס' ז"ם בשם של אמוראי א"י וגם רב ושמואל, ואילו כל דבריהם של אמוראי בבל מאחרים לקשר שנוצר בין ד' סדרים לז"ם. ואם נביח שבידי "הוועד של חמיסת התלמוד" היה חומר בבלי מקורי לס' ז"ם, איך זה יתכן שהסוגיות והפירושים הבבליים שהם הוסיפו "כדי לפרש" ו"כדי שלא יאבדו" תמיד מאחרים לסוגיא המקומית, ואילו הקדומים דוקא איי"ם ושל רב ושמואל הם? ואיך זה מתקבל על הדעת שבתוך הסוגיות הבבליות עצמן אין מצמטים דברים מקוריים לז"ם בשם אמוראי

¹⁶¹ ראה לעיל פרק ה' עמ' ואילך ולעיל עמ'

^{161א} בנוסף לסוגיות השלמות, מוספת הפירושים הקדומים והצמטות האיו"ם (ושל רב ושמואל) ראה גם לעיל הע' 72.

בכל ומסתמכים על מקורות מבאיים ועל סוגיות ומאמרים בשם אמוראי א"י
ורב ושמואל בלבד, ואילו בידי העורכים שהוסיפו סוגיות ופירושים היה
גם חומר מקורי משל אמוראי בכל לז"ס?

כל החומר הבבלי המרובה לז"ס אין בו בכדי ללמדנו שאמוראי בכל

פסקו בפנינו ז"ס מחוץ לד' סדרים, ואין זה מסתבר שסוגיות ופירושים בבליים
מקוריים לז"ס נוספו במלמוד ע"י "העורכים". סוגיות ופירושים אלה מקורם
כנראה בלימוד ד' סדרים. מצאנו אמנם דברים מרובים בשם אמוראי בכל שאפשר
שמקורם בלימוד ס' ז"ס, ולפעמים היה לכאורה גם נראה כך¹⁶² - אבל לאחר
בדיקתן ובימתחן של הסוגיות ראינו שאין הדברים כן, ולפחות אין צורך לפד-
שם כך. מתברר שהסוגיות אינן מקוריות, מקורם של הדברים במקום אחר גד'
סדרים או שנוסחאותינו משובשות.¹⁶³ בבבלי ובירושלמי נמצא אמנם חומר
מרובה לז"ס בשם אמוראי בבלי בסוגיות מקומיות,¹⁶⁴ דיונים ופירושים

¹⁶² ואמנם אם בודקים "סוגיות" ו"ציטטות" אלו כל אחת בפני עצמה, שלא
נמסגרים החומר כולו ומבלי לראות את התמונה בשלמותה, נראה לפעמים שסביר
יהיה להניח שאכן יש בידינו חומר בבלי מקורי לס' ז"ס. כך נהגו החוקרים
החל מא.ה. וייס ועד לפרופ' א. וייס וב. דה-פריס. אספו סוגיות וציטטות
אמוראיות-בודדות או מרובות יותר - שהן לכאורה מקוריות לס' ז"ס, מ"סגנון
הלשון" או שהסוגיא "עושה רושם של חומר הנובע ממקור אחר" וכפשוטם של
דברים מקורם בס' ז"ס (ע"ל פרק ו' עמ' 167 ואילך). הם מצאו חומר מרובה
בשם אמוראי א"י ובשם רב ושמואל וכן סוגיות וציטטות מעמות בשם אמוראי
בבלי (ע"ל הע' 46 ולהלן עמ' 291 ואילך). בדיקה מדויקת יותר של החומר
מראה שהסוגיות והציטטות שאין להסבירן אלא כחומר מקורי לס' ז"ס של
אמוראי א"י ושל רב ושמואל הן, ואילו כל דברי אמוראי בכל מסתברים גם
בהקשר לד' סדרים - גם אם במקרים אחדים לכאורה וכפשוטם של דברים לא
היה נראה כך. אבל אם לא סתמפקים בדוגמאות הנולמות ונודקים את כל החומר
האמוראי לז"ס שנבבלי ובירושלמי, בולם מעט החומר הבבלי ה"מקורי לכאורה"
לעומת ריבוי החומר האי"י המקורי וליד העיסוק הבבלי המרובה בנושאי ז"ס
אגב הדיון בד' סדרים. בדיקת החומר כולו מלמדת גם על דרכו של הבבלי
ביחס לס' ז"ס (לעיל פרק ב'). - בדיקה חוזרת של הסוגיות הבבליים על רקע
זה יש בה לדעתי בכדי להכריע בשאלת מקור המהותן של סוגיות אלו.

¹⁶³ ראה לעיל עמ' 265 והע' 93-95 שם.

¹⁶⁴ ראה לעיל פרק ה' עמ' 117.

מאחרים להופעת עניני ז"ם במסגרת ד' סדרים, ציטטות של מאמרי ז"ם שמקורם במקום אחר בד' סדרים,¹⁶⁵ סוגיות ופירושים להלכות ד' סדרים שבמשנה ותוספתא דז"ם,¹⁶⁶ הלכות למעשה בהלכות ז"ם הנהוגות בחו"ל¹⁶⁷ ועוד¹⁶⁸ - אבל לא סוגיות ומאמרים שיהא בהם משום עדות ללימוד הסדרים ז"ם לגופם.¹⁶⁹ ואע"פ שבדרך כלל אין לא ראינו ראייה, נראה ודאי שלו הסדרים ז"ם היו בל-מדים בישיבות בבל, היינו צריכים למצא בחומר המרובה לסדרים אלה שבד' סדרי הבבלי סוגיות ומאמרים בבליים מקוריים ברורים, כשם שאנו מוצאים כאלה בשם אמוראי א"י ובשם רב ושמואל.¹⁷⁰ המסקנא שסדרים ז"ם לא נלמדו בישיבות בבל, מסבירה גם את העדר הסוגיות והמאמרים הבבליים לז"ם בירו-שלמי.¹⁷¹ ואת ריבוי הדיונים והפירושים בהלכות ולמקורות מס' ז"פ בד' סדרי הבבלי.¹⁷² וכשאני לעצמי היה נראה לי שבדיקה מקיפה וסדוקדקת של כל ההומר האמוראי לסדרים זרעים וטהרות שבידינו, לא רק מלמד על כך שסדרים אלה כשלעצמן לא נלמדו בישיבות בבל - אלא אף יתירה מזאת: בכל הבבלי¹⁷³ כולו לא נמצא, לפי דעתי, אף מאמר בבלי שבמקורו לס' ז"ם ושלא בהקשר לד' סדרים נאמר.¹⁷⁴ דברי אמוראי בבל לסדרים שלא נלמדו בישיבה¹⁷⁵

¹⁶⁵ ראה לעיל פרק ו' ועיי"ש עמ' ¹⁶⁶ ר' לעיל פרק ד' עמ' 166

¹⁶⁷ ראה לעיל עמ' 271 ולהלן עמ' 306 ואילך.

¹⁶⁸ כגון המאמרים שנרשמו לעיל בהע' 99 [ד"ה מצאנו אמנם].

¹⁶⁹ ואין בכוחן של הסוגיות והמאמרים הבבליים הבודדים - ביחס למספרן הגדול של "סוגיות ז"ם" שבבבלי - שאולי לא הצלחנו עדיין להסבירם בצורה המביחה את הדעת בהקשר לד' סדרים (עיי"ל הע' 96 והנ"ש) בכדי לשנות את התמונה בכללותה.

¹⁷⁰ ראה לעיל עמ' 273. ¹⁷¹ ראה לעיל פרק ז' עמ' 172 ר' לעיל פרקים ג' וד'.

¹⁷³ באשר לירושלמי ראה לעיל פרק ז' עמ' והע' 17 והע' 20 שם.

¹⁷⁴ ואמנם כ ל "סוגיות ז"ם" הבבליות מתפרשות, לדעתי בהקשר לד' סדרים. לאחר עיון מרובה בדרכי סוגיות הבבלי לז"ם הייתי בהחלט מעדיף לפרש סוגיות כבליה לז"ם שלא "כפשוטן" לכאורה ואף להניחן בצ"ע, מאשר להניח שמקורן בפירוש ס' ז"ם לגופם (ר' גם לעיל הע' 162 ו-169 ולהלן הע' 177).

ולא נידונו לגופם, לא נקבעו ב"תלמוד" 176 - ולכן לא "נכנסו לחבורה" ולא הובאו במסא ומתן של הלכה ולא נמסרו בד' סדרי הבבלי. 177

וממילא אין מקום לדעתי לפרש מאמרי אמוראי בבל שאמנתינן דזרעים או מהרות גופה קאי, כפי שעשו זאת לפעמים ראשונים ואחרונים (ר' תוס' פסחים כ"ו רע"ב ד"ה הא, תוס' שבץ שבש"ס ב"מ ב"ג ב' סד"ה לא פלוג רע" תוס' רמ"ש בזיר נ' א' רנ"ג רע"א ור' הולין ב"ד ב' ועיסוד ושאר ראשונים שנ"ש בהע' 1 ור' גם מאירי בזיר ס"ה ב' ד"ה גוי; ר"ת אלנק השלמות לדמאי פ"ד מ"ז ור' גם ר"ש הורביץ M.G.W.J., XLV עם 313 והע' 1 עם [שמואל ור"ש לקיש] ועוד) - אלא אם כן יש דגלים לדבר שמקור הדברים במסגרת פו- גית ד' סדרים. (ר' מש"כ לסוגיות הנ"ל במקומן.)

175 ע"ל פרק ב' עם' 49.

176 [כמדומני שבכך יש לחפש גם את הסיבה העיקרית למעבר החד בין דור ראשון לאמוראי בבל לדורות האמוראים הבאים אחריהם, בכל הנוגע לס' ז"מ. העובדא שבשטם של רב ושמואל מצאנו קספר גדול למדי של מאמרים לגופם של ס' ז"מ (ע"ל עם' 273) נעזר שלפי דעתי כל יתר דברי אמוראי בבל לז"מ מקורם במסגרת ד' סדרים, מסגרת כנראה ע"י ראשית התהוותו של "תלמוד" בדור השני לאמוראים, בדורם של תלמידי רב ושמואל. בימי רב ושמואל, שהם בעיקרם דור המעבר מתק' התנאים לתק' האמוראים, אין להבחין עדיין בין לימוד ללימוד (ע"ל פרק ב' עם' 49) וגיון סדר לסדר. כל דבריהם של רב ושמואל בכל מחומי ההלכה, דיעותיהם, פירושיהם והערותיהם לכל סדרי המשנה, נמסרו ונידונו ע"י תלמידיהם במסגרת לימודיהם בישיבה. החל מן הדור השני לאמוראי ראי בבל אפשר כבר להבחין בסימנים ראשונים להתהוותן של "סוגיות" אמוראיות ולראשית התהוותן של "תלמוד" (כבר העירו על כך מכמה בחינות, אבל הדברים כשלעצמם רחוקים עדיין מלהתברר. ראה למשל ר"י לוי Interp. עם' 6, דוה"ר ח"ב עם' 552 ועוד נכו"כ מקומות שם. ר' גם א.וייס, על היצירה עם' 10-13 וב. דה-סרים, בר אילן ד' עם' 67 ואילן). מכאן ואילן הולכים ו"נקבעים" (ר' בכורות ל"ו רע"ב) דברי האמוראים וסוגיותיהם דרא במו דרא ב"תלמודן" של הישיבה השונוה. בדור זה דורם של תלמידי רב ושמואל, אנו מוצאים עדיות ראשונות לכך שלא כל סדרי המשנה היו כלולים במחזור הלימודים הרגיל (לעיל פרק ב' עם' 50 ואילן), ומכאן שלא בוצר "תלמוד" אלא לחלק מש"ס משנה - לד' סדרים בלבד. אמוראי בבל ותלמידיהם בכל הדורות ידעו אמנם את כל סדרי המשנה (לעיל עם' 44 ואילן) אבל הסדרים זרעים ומהרות לא נכללו במסגרת מחזור לימודי הישיבות ולא בוצר עליהם תלמוד - דברי האמוראים לסדרים אלה לא "נקבעו" ב"תלמוד". דבריהם של רב ושמואל לז"מ שנבבלי נמצאים בשכבה הראשונה של התלמוד, הם הובאו ע"י תלמידיהם למסגרת ידיו ד' סדרים (ע"ל הע' 124), הסמיעו בהם והקשו מהם כשם שהסמיעו והקשו מכל סדרי המשנה. אבל מכאן ואילן אין מביאים אלא דברי אמוראים הקשורים לד' סדרים שנלמדו ונידונו בישיבה ונוצר עליהם "תלמוד". הסדרים ז"מ אע"פ שנשנו ע"י אמוראי בבל לא בוצר עליהם "תלמוד", משום שהם לא נכללו במחזור לימודי הישיבה - ולכן לא הובאו דבריהם לסדרים ז"מ בד' סדרי התלמוד. - ר' גם הערה הנאה.

סובן שלא באמי אלא להעיר בלבד. ראה עוד לעיל מבא עם' [.

177 לפי דעתי, בכל הבבלי כולו רק בשנים או בשלושה מקומות בלבד הובאו מדבריהם המקוריים של אמוראי בבל לגופם של ס' ז"מ, שלא בהקשר לד' סדרים (ושלא כהלכה למעשה) באמרו - אבל במקומות אלה הובאו הדברים בנסיבות

ואם אמנם פירושי המאמרים וניתוחי הסוגיות נכונים הם, נראה שהתמונה העולה מסוגיות ז"ם שבבבלי מתאשרת ע"י החומר הבבלי שבירושלמי¹⁷⁸ ומאשרת את דברי הראשונים על יחסו המיוחד של הבבלי כלפי הסדרים ז"ם¹⁷⁹, והיא עולה בקנה אחד עם הידיעות המפורשות והרמוזות שהשבנו למצא במקורות על כך שסדרים אלה לא נלמדו בישיבות בבלי.¹⁸⁰ אמוראי בבלי מונים לעסוק בענייני ז"ם ע"י לימוד ד' סדרים - אבל הסדרים ז"ם כשלעצמם לא נלמדו בישיבות בבלי.¹⁸¹ משום שסדרים אלה לא נלמדו ולא נידונו לגופם¹⁸² והלכותיהן

מיוחדות: פסחים ל"ד א' (תרומות פ"ט), בבא בתרא ס' ב' (כלים פ"א? ע"ש הע' 2) ואולי גם חולין קל"ח א' (פאה פ"ב) [ר' עוד לעיל הע' 96 והנ"ש]. ראינו כבר שלא ספק למדו וידעו ס' ז"ם בבבלי, ואם למדו בירושלמי פירשו לפחות פשוטה של משנה - אלא שסדרים אלה לא נידונו במסגרת לימודי הישיבות (ראה הערה הקודמת). ואמנם לא מצאנו שבמסמך וסתן של הלכה יסתייעו בדברי אמוראי בבלי לז"ם ("ציטטות") או שיביאו בתלמוד דיונים ופירושים בבליים לסדרים אלה ("סוגיות") שלא במסגרת ד' סדרים חסמים, כשם שסמטנים ומביאים מדבריהם לכל יתר ד' סדרים. דברי אמוראי בבלי שנפסחים ובבא בתרא הנ"ל לא הובאו לגופם, ואין הם שייכים למסגרת הסוגיא כולל - אין בהם אלא מעין סיפור רקע לנושא הנידון שם. נפסחים (ר' מש"כ שם, רע"ל פרק ב' ע"פ 69) במסדו דברי אמוראי בבלי לתרומות דרך א"י וברקע לדבריהם של אמוראי א"י בנושא הסוגיא שם. בבבא בתרא הובא רק סיפור על מו"ם בנושא מס' מהרות, כאשר הכונה לסיפור ולא לדיון ההלכתי (יתר הדברים נוספו כבר בסוגיא שם). בחולין הנ"ל מובא אמנם מאמר בבלי לזרעים כקושיא בסוגיא שם, אבל הטקסה הוא תלמיד השואל את רבו ממה ששמע מפיו על משנת פאה: "והא מר הוא דאמר" (אבל ר' עוד מש"כ לסוגיא שם ולעיל פרק ו' הע' 98). - סוגיות אלו מלמדות רק על כך שתלמידים שמעו מפי רבותיהם פירושים לס' ז"ם, אבל דברים אלה שלא במסגרת לימוד ד' סדרים נאמרו ולא נקבעו ב"תלמוד" - לא השתמשו בהם ולא הובאו לגופם בתלמוד שלנו.

178 לעיל פרק ז'. 179 לעיל פרק ג'. 180 לעיל פרק ב'.

181 ברצוני להעיר כאן על תופעה אחת שלא נתבררה עדיין כל צרכה, אבל אפשר שהיא תוכל ללמד משהו על בעיית לימוד הסדרים ז"ם בישיבות בבלי. כונתי לעק-רונות ולמושגים הלכתיים מופשטים הנאים לידי גיבוש בכלליים, במונחים ובמסבעות הלכתיים קבועים בשטחי ההלכה השונים. כבר העירו על המושגים ההלכתיים המופשטים כאחד משטחי היצירה האופייניים להתפתחות ההלכה במק' האמוראים (במיוחד בבבלי?). התהוותם של מונחים ומושגים מופשטים חדשים בנושא מסוים שלמדו על העיסוק האינטסטיבי באותו נושא - ואילו העדרם מעיד כנראה על ההיפך. אלא שהענין כולו לא הוגדר ולא נבדק עדיין כראוי (ראה לאחרונה ב. דה-פריס, מולדות ההלכה התלמודית עמ' 142 ואילך). - בסוגיות ז"ם המדוברות שבבבלי לא מצאתי כללים, מונחים ומושגים חדשים להלכות ז"ם ומהרות שיהא בהם משום רמז שלפנינו תמציתו המגובש של נושא שנידון כבר בהקשר אחר (ר' גם לעיל פרק ג' עמ' 94 והע' 63-69 שם). העקרונות, המושגים והסוגיות נקשר להלכות ז"ם הנמצאים בבבלי, מקורם בהלכות התנאים

"לא מפורשות כאשר המסביות", 183 לפיכך דנו בהן ופירשו אותן כאשר נגזר

בהן במסגרת ד' סדרים. הלכות ז"מ שנמשנה, נבריימא ובסוגיות ד' סדרים

נידונו ונתפרשו לגופן - הן ע"י סוגיות, פירושים ומאמרים ארץ-ישראלים

ואמוראי א"י, וכמדומני שאין למצא בשטח זה חידושים שנמחדשו בבית מדרש-
של אמוראי בבל מחוץ למסגרת ד' סדרים. אבל כאמור, הענין כולו פעון עז:
הגדרה מדויקת ובדיקה מדוקדקת בכל שטחי ההלכה בכלל ובקשר להלכות ז"מ בפרט.
[ראויה למשומת לב תופעה בוספת בקשר לס' ז"מ, אע"פ שאין בה כנראה
בכדי ללמדנו בשאלת לימוד סדרים אלה בתק' האמוראים. כונתי לנוסח מסביות
ס' זרעים ומהרות שנשמרו בהן הרבה מן התופעות הלשוניות האיו"ת המקוריות,
ה"נבליזציה" חדרה כנראה לסדרים אלה (ובמיוחד לס' מהרות), בנוסחאות שבי-
דינו, פחות מאשר לסדרים שיש עליהם תלמוד בבלי. כבר העיר רז"פ במבא
הירושלמי ה' ע"א - ע"פ בוסת הדפוסים - ש"רוב מסביות בס' זרעים ומהרות
בראות ירושלמיות". גם בכ"י מיבכ"ן "דואי לקוחים בו זרעים ומהרות מסופס
שהוא מעיקר 'ירושלמי' (רי"ן אפשטין, מדעי היהדות ב' עמ' 8) ואף
המשנה של פירוש הגאונים לס' מהרות מנלה קירבה לנוסחת כ"י לו (הב"ל,
מבא לפיה"ע עמ' 48. - ומפילא אין בנוסח' האיו"י של מסביות אלס' מסופס עזר
על מקום חיבור הפירוש, ולא כמרבגיות הלכות קצונות עמ' 7). "שרידיים של
כתבי יסון נמצאים בכל ל הדפוסים וכי"י" נמצאים כמעט אך ורק בסדרים
ז"מ (מבא לבה"מ עמ' 9-1207 ראה הדוגמאות שם). גם הכתיב "הירושלמי"
בשמות התנאים (נמצאים לפעמים בסדרי זרעים ומהרות שבכ"י הבבלי" שם עמ'
1266). תופעה זו חוזרת ומתאשרת בכל כי"י והקטעים המרובים (במיוחד מן
הגניזה) שראיתי מסדרים אלה. - ובאשר לנוסחאות מס' (מחוץ לקיצורים
ופרפרוז, ר' לעיל ריש פרק ב' ומלכז שינויים מצויים, ד' רז"פ זרכה"ם
ר"ע 221), לצד החילופים המרובים בין נוסחאות סדר המסנה לעומת הציטטות
שבבבלי (נוסחת כ' ל כי"י המסנה בניגוד לציטטות בשלש-ארבע מקומות
בבבלי, כגון בשתי מסביות סמוכות בריש זרעים: פאה פ"ג מ"ו ומ"ח - ר'
מלנה"ם עמ' 970 ומוסכפ"ש ח"א עמ' 143 שו' 50, וכאלה עוד בשני סדרים),
יש גם המאמות בודדות לבבלי בניגוד לירושלמי. אבל בתופעות מהותיות יותר,
כגון הגהות והוספות עפ"י הבבלי ונוסחאות בבליות היוצאות מסוגיות הבבלי,
קשה להגיע למסקנא כללית מסוימת בס' ז"מ (ר' למשל מבא לבה"מ עמ' 358,
עמ' 722 עמ' 946 ואילך) מסוגיות הבבלי, בזמן שאין לנו לא תלמוד בבלי
לס' זרעים ולא בבלי וירושלמי לס' מהרות. מובן שאת מציאותן של גירסאות
ונוסחאות איו"ת מקוריות במשנה ס' ז"מ יש לזקוף בעיקר על חשבונם של
הסופרים והלומדים אשר אטנם "הרבו המעוות בשגגם בשמות (וכד') ובפרס
בס' זרעים ומהרות אשר אך לפעמים עברה עליהם עין הקורא" (רז"פ זרכה"ם
עמ' 25), אבל דוקא שמום כך לא עברה עליהם קולמוסן של מגיחי ספרים
ש"נכספריים חיצונים לא הורגלו" (ספה"י לר"מ חה"ח סי' תר"ב) "לתקן" ולהגיה
והותירו לבן נוסחאות מקוריות מרובות. ואע"כ אפשר אולי שאת שורשן של
תופעות אלו יש לחפש עוד במקומות האמוראים. - מכל מקום נראה שהענין ראוי
לבדיקה לגופו.]

182 ראה לעיל פרק ב' עמ' 46 ואילך.

183 רש"י סוכה י"ד א' (לעיל רפ"ג).

מקוריים לז"ס והן ע"י דיונים ופירושים בבליים שנוצרו בו במקום. כשם שהרבו לדון לבופן של הלכות ז"ס שבמשניות ד' סדרים,¹⁸⁴ כך גם הרחיבו לפרש משניות, ברייתות ומאמרי אמוראי א"י מס' ז"ס שנקבעו בסוגיא המקומית והפכו לחלק מתלמודן של ד' סדרים.¹⁸⁵ עניני ז"ס שהזכרו בסוגיות ד' סדרים בדרך זו או אחרת, נקבעו בתלמודם של סדרים אלה ובמסגרת זו איתוסף בהו תלמודא בדורות הנאים. במקום שאתה מוצא דבריו של אמורא בבלי לענין ז"ס שהזכר - ולו רק בדרך אגב - בסוגיית ד' סדרים,¹⁸⁶ מטנה אפה למד שאותו ענין נלמד ונקבע במסגרת זו כבר בזמנו של אותו אמורא. העובדא שדברי אמוראי בכל לז"ס מאוחרים לקשר שנוצר בין ס' ז"ס לד' סדרים מלמדת כנראה על כך, שמקורן של הסוגיות הבבליות לז"ס ב"תלמודא" של ד' סדרים שאיתוסף "דארא במר דארא".¹⁸⁷

¹⁸⁴ ראה לעיל פרק ג' עמ' 90.

¹⁸⁵ ר' ב"ב ס' ב' ועי"ם רש"י ד"ה ודאמאן עלה: "ואחרי שבה לידינו שאלה זו (דסהרות) לקובעה בגמרא וכו'". (והשוה מו"ק ס"ז ב' וסנהדרין צ"ט ב' ולעיל ס' הע' 107).

¹⁸⁶ ואין לפרשם בדרך סבירה בהקשר אחר לד' סדרים.

¹⁸⁷ ראה מש"כ במבא עמ'.

*

* *

בין החוקרים שעסקו בבעיות הנכללי למסכתות שאין עליהן תלמוד, ¹ פרופ' א. ווייס הוא היחיד שהשתדל לבסס את מסקנותיו על בדיקה מקיפה בסוגיות הנכללי. בספרו "המהווה התלמוד בשלמותו" (בין יורק תש"ג) מקדים א. ווייס פרק שלם ל"שאלת תלמוד בבלי לסדרים ומסכתות שבמלמודנו אין להם גמרא" (פרק ג', עמ' 129-171. ראה גם ספ"י לכנ' א. ווייס, עמ' מ"א-מ"ב). עד כמה שידוע לי, זהו המחקר היחיד שהוקדש במיוחד לשאלה זו. ולכן, מן הראוי להעיר כאן בקצרה על שיטת מחקרו ומסקנותיו.

מחקרו של א. ווייס מקיף יותר מעבודתי, הוא כולל בדיונו את כל מסכתות המסנה שאין עליהן תלמוד - כלומר, ס' זרעים כולו (מלבד מס' ברכות), ס' סהרות כולו (מלבד מס' נדה) וכן מס' שקלים, עדיות, אבות, מדות וקנים (מס' מטות, שחלק גדול ממנה אין תלמוד, בידון במפרד שב פרק א' עמ' 45-56²). ואעפ"כ העדפתי לא לכלול במסגרת זו שאלת תלמודן של המסכתות הבודדות (שקלים וכו') מן המעטים שפרסמתי לעיל (עמ'). מוכן שאין להגיה מראש שוין סדר זרעים כדיון סדר סהרות או כדיון המסכתות הבודדות שאין עליהן תלמוד. ווייס גזר אפנים מלערבב את שאלת תלמודם של הסדרים זרעים וסהרות, הוא מסדר את החומר לחוד, דן בהם במפרד ואף מסקנותיו אינן זהות לבני החומר כולו (עמ' 167). ואעפ"כ, הוא כורך יחד ס' זרעים עם מס' שקלים וס' סהרות עם שאר כל המסכתות הבודדות, רק משום ש"קבוצה אחת מכילה את המסכתות שיש להן תלמוד ירושלמי" ואפשר למצא בו פה ושם מקבילות לבבלי ואילו לקבוצה האחרת "אין להן תלמוד לא בבלי ולא ירושלמי" (ר"ע 155). כך שבסיכומי

¹ ראה לעיל פרק א' עמ' 42 ופרק ו' עמ' 8-167.

² ראה לע"ע מה שהערתי בקצרה בזרעים לביצת י"ד ג' בהע' 6 (פרטים אחדים מערבים עם תיקון).

(עמ' 155 ואילך ועמ' 163 ואילך) ובמסכתותיו (עמ' 167 ואילך) בגלגלות המסכתות הבודדות בסדרים ז"ט, מבלי לבדוק כל אחת בפני עצמה. כך יוצא למשל שדין המסכתות עדיות ואבות כדון ס' סהרות, כלומר שהיה להן "תלמוד" בבלי, אע"פ שבסיכום החומר מוזכרת רק סוגיא אחת למס' עדיות (ע"ז ל"ז א', עמ' 165) ואילו מס' אבות אינה מוזכרת כלל.

ובעוד שמצד אחד, מרחיב וייס את יריעת מחקרו על כל מסכתות המשנה אין עליהן בבלי - מאידך, במה שנוגע לבדיקת החומר האמוראי עצמו למסכתות אלו, מצמצם הדיון ואינו כולל אלא "רק אותם המקומות ששם החומר באמת לא נוצר במסגרתו הנוכחית, או שלכה"פ מנקודת מבט הפורמלי הוא עושה רושם של חומר הנובע ממקום אחר" (עמ' 129). כלומר, כבר מראש הוא קובע מה שייך מבחינה "פורמלית" לחומר הפנימי בדיקה ומה אינו "עושה רושם" כזה ואינו בודק אותו כלל. אבהות פורמליות אלו אינן מוגדרות כלל ובמקום הנמקות עקרונות משמש כקריטריון קובע ה"רושם" בלבד. בהתאם לקנה מידה "פורמלי" זה, מכילה רשימתו של וייס לסדר זרעים כשבעים סוגיות ומימרות מכל מסכתות הבבלי (עמ' 1-130) וכתשעים לסדר סהרות (עמ' 2-131). ברשימה נכללו אך ורק סוגיות ומימרות המופיעות עם מ ש ב י ו ת מפורשות מס' ז"ט. כמחצית החומר סוגיות "תנן התם" על משניות ז"ט, ומחציתו השניה משניות ז"ט עם סוגיות ומאמרי אמוראים המצויינים בטרמינים ובימויים פורמליים, כמו: "גופא", "סתני אהא", ואמר פלוני", ותני עלה", "והוינן בה", "וקשיא לן", "ואמרין", "איתמר עלה" וכד' (עמ' 6-133). כלומר, לדעתו באים בחשבון רק סוגיות ומימרות המוסכמות במפורש על מ ש ב י ו ת מס' ז"ט ושיש בהן אחיזה יד פורמלית שאמנם מוצאן מ"תלמוד" לס' זרעים וסהרות ומשם הובאו למקומות בהם הם נמצאים לפניהם. ובכן, לא כל מאמר ודיון בענין מענייני הסדרים ז"ט, וגם לא סוגיות ומאמרים שברור שמעיקרא לא בהקשרם הנוכחי נאמרו, אלא רק חלק מסבו. רק מה שעושה רושם שהוא "נובע ממקור אחר" ובסופו של דבר "לא רק ממקור אלא גם מ ל מ ו ד אחר" (עמ' 154). וכסובו,

שמעונו כן "כמותו של החומר איננה כה גדולה כמו שהיו נוטים לשער ברבע הראשון" (עמ' 129)².

ואמנם לכאורה הצדק עם וייס כאשר ויתר מראש על חלק גדול מאותו כאלף וארבע מאות "סוגיות זרעים וטהרות" שבכללו בעבודתו. בחלק גדול מן החומר ברור מראש שאין הוא יכול לתרום באופן ישיר ולא כלום לשאלת עיסוקם ו"תלמודם" של אמוראי בבל בט' ז"ס. בסוגיות מרובות אין יותר מקושיא או סיוע ממשנה או ברייתא מט' ז"ס, ללא כל פירוש או הערה כלשהי. אבל, כפי שכבר ראינו, גם סוגיות אלה יש בהן בכדי ללמדנו על יחסו של הבבלי למסכת-תוה אלו, דרכי ציטטה ורשיזה, מסורת פירוש וכדומה (לעיל פרקים ג'-ד'). ובנדאי שהם תורמים לראיית הדברים בכל היקפם, ולא הרי סוגיות בודדות שמקורן לכאורה בז"ס מתוך כמה עשרות כהרי אותן סוגיות מתוך מאות רבות של סוגיות העוסקות בנושאי ס' ז"ס (ראה לעיל פרקים ג' ו' וח').

לעומת זה אין להבין מדוע ויתר וייס על מספר גדול מאד של סוגיות מאותו סוג עצמו שהוא מובה³, כאשר הן קשורות לברייתא ולא למשנה, גם כאשר ברור שמקור הברייתא בט' ז"ס⁴ לכאורה אין גם להבין מדוע הוא ויתר על כל אותם מאמרי האמוראים בנושאי ס' ז"ס המובאים בתלמוד בלשונות ציטטה פורמליות (כגון "והאמר", "דאמר" וכד'⁵) כאשר הם אינם קשורים לשום מקור תנאי? האם אין הם "עושים רושם של חומר הנובע ממקור אחר"⁶ וכן לא מובן

² ראה לעיל פרק ג' עמ' 85 ואילך ופרק ד' עמ' 108 ואילך.

³ והיוגן בה", "ואוקמיגן", "ואמריגן", "אתמר עלה", "גופא" וכד. וכן סוגיות הסותרות לברייתא עם "ת"ר" בראשון, מעין "תבן התם" למשנה (ע"ל פרק ה' הע' 31 והע' 65 ואילך), גם כאשר ברור שאין לברייתא ולסוגיא שעליה כל קשר לסוגיא המקומית ולא הונאה כאן אלא בגלל פרס כלשהו המתקשר למסגרת הנוכחית.

⁴ ראה לעיל פרק ד' עמ' 114.

⁵ ראה לעיל פרק ו' עמ' 212 ואילך.

⁶ ברור שאפשר להניח שחומר זה לא היה מסודר וקבוע ב"תלמוד" שלמשה ס' ז"ס.

למה אין הוא מתחשב בכל אותן סוגיות על משניות מס' ז"ס שאינן מובאות
 ב"תנן התם" או במונחי ציססה פורמליים, אבל ממהלך הסוגיא יוצא שהדברים
 לא כאן נאמרו?⁷ אבל מלבד הסוגיות והמאמרים המדויקים שאינם מובאים עם
 משנה דוקא או שאינם מצויינים בלשונות ובמונחים פורמליים, עליהם כאילו
 יותר וייס והוציאם מראש מכלל דיבור, לקויה רשימתו וחסר ק ר ו ב
 ל ר ב ע⁸ מן הסוגיות השייכות לדיון גם אליבא דוייס עצמו.⁹

כאמור, כל החומר האמוראי שאינו קשור במפורש למשניות ז"ס לא מוזכר
 אצל וייס כלל, ובסוגיות שהובאו יחד עם משנתן "עלינו ב ע י ק ר להם-
 חשב בסוגיות המובאות בתנן התם או בלשון "ואמר" וכיוצא בזה" (עמ' 129) -
 ברם בחומר אחר אין הוא מתחשב כ ל ל ואפילו אינו מציין אותו. אבל
 שיטה בדבר.¹⁰ וייס מניח בפשטות - ולכאורה בצדק - שכל מסכתות המשנה
 בלמוד נשיבות בבל,¹¹ וממילא הוא מניח את קיומו של "תלמוד קדמון" בו
 היו הסוגיות מסודרות סידור קבוע. ולא רק תלמוד קדמון אלא, "תלמודים"

אבל אם מניחים שהיה קיים תלמוד כלשהו לסדרים אלה - וכך אמנם סובר וייס
 - מתקבל מאד על הדעת שממש בלקח חומר אמוראי זה. אין חומר זה נופל בחשי-
 בותו מסוגיות "תנן התם" ומסוגיות ומאמרים המצויינים במונחים פורמליים
 אחרים, שבסופו של דבר אינם מכריעים גם אליבא דוייס עצמו, - ראה עוד להלן.
⁷ ראה לעיל בפרקים ה', ו' וז'.

⁸ ראה לעיל פרק ה' עמ' 122 (תנן התם, עי"ש הע' 36), שם עמ' 143 (בופא),
 ופרק ו' ברשימת הציטטות השונות (ר' גם שם הע' 78 ועוד).

⁹ ואכן הוא כותבו: "רשימתי זו איננה אמנם סמנטיסטית, מדויקה, אבל איך שיהא
 רשום כאן בלי ספק רוב בגיניו ורוב מניניו של החומר" (עמ' 129 בע' 2. -
 בספרו "על היצירה" עמ' 172 הע' 18 נאמר כבר שהוא עמד "על חומר זה במלא
 הקפו"). - אבל אם אפשר להסיק מסקנות על "תלמוד" בבלי לסדר מסויים על סך
 סוגיות בודדות (ראה להלן), בודאי שיש להתחשב בכארבעים סוגיות מתוך כמאה
 וששים, ואין להתמקד ב"רוב בגין ומנין".

¹⁰ וזאת כמובן מלבד הסיבה הפשוטה יותר, שהסוגיות שאינן מובאות במפורש עם
 משנה אינן מצויינות במסורת הש"ס לס' זרעים-מהרות. (ואמנם כמה משניות
 מפורשות שציונן בשם או השתמש במשה"ס - חסרות גם ברשימתו של וייס).

¹¹ גם מסכת אבות?

קדומים של הישיבות השונות, מהם שאב התלמוד שלנו, שהוא לדעתו כולו תלמוד של פומבדיתא. בהתאם להנחה זו, יוצא וייס לחפש אחר עקבותיו של תלמוד זה. או תלמודים אלה - לסדרים ז"ס והמסכתות האחרות בתוך התלמוד שלנו. שאלתו לגבי החומר האמוראי לס' ז"ס שהוא מוצא בתלמוד שלנו אינה האם מקורו של חומר זה בלימוד סדרים אלה ואף לא האם לקוח הוא מתלמוד לסדרים אלה, אלא "מא יזה תלמוד בובע החומר שע"י המסנות ממסכתות שאין עליהן גמרא" (עמ' 154). לדעתו נקודת הכובד של הבניה כולה היא: "אם ה מ ל מ ו ממסנו חומר זה בובע הוא התלמוד שלנו או לא. כלומר אם הכיל תלמודה של ישיבת פומבדיתא גם תלמוד למסכתות שהיום אין עליהן גמרא אלא שנמשך הזמן אבד התלמוד לאותן המסכתות ובשאר רק זה מה שיש היום בידינו" (שם). וכל זה רק משום ש"אין הדעת נותנת שחומר בכמות כזו היה קודם לכן כביכול פורח באויר ולא היה קבוע בשום מקום. לכן גראה, שהוא בובע לא רק ממקור אחר אלא גם מתלמוד אחר" (שם). וכאמור, השאלה היא רק, האם "תלמוד" זה של פומבדיתא או של ישיבה אחרת הוא.¹²

לכן מתעניין וייס רק באותן סוגיות ז"ס "הבובעות" מ"תלמוד" לסדרים אלה. לבדיקה זו חשובות לדעתו אותן סוגיות שמקורן מצויין כביכול, כגון אלו הפותחות ב"מן התם".¹³ הסוגיות עצמן אינן זוכות לפירוש ולביתוח, יש רק לקבוע האם הן נלקחו מתלמוד למסכתות אלו, ואם כן מאיזה - או שמא

¹² וכאן הולך וייס כמובן לשיטתו בדבר "תלמוד קדמון" ובשאלת דרך התהוות התלמוד בכלל, אבל הדברים אינם מגיעים להגדרה מדויקת ואינם זוכים להוכחה ברורות. כדרכו, אין וייס מבחין בין מאמרים בודדים ובין "תלמוד" מסויד וקבוע, המושגים "חומר קדום" ו"תלמוד קדום" משמשים אצלו כערבוביא. (ראם למשל התהוות עמ' 6-34, ושם עמ' 37 על "תלמוד קדום" של פומבדיתא וסיכום הדברים שבסוף הספר עמ' 256). ואע"פ שאפשר שהשיטה ב י ס ו ד ה בכונה היא, אין להסיק זאת בלי הגדרות וראיות ברורות וללא מעבר בין מאמר בודד "המורה כביכול באויר" ובין "תלמוד הקבוע בצורתו הקבוע". - אבל אינני עוסק כאן בביקורת השיטה אלא בבדיקת החומר בלבד, ואכ"ס. (ר' עוד לעיל מבא וס"פ ח' עמ' 286 ואילך).

¹³ וכל יתר הסוגיות על ברייתות או המאמרים לז"ס וכן הסוגיות שאינן מצויות בלשונות פורטליים אבל אין מקורם במקום הנוכחי ואינם נמצאים במקום אחר בש"ס, האם אלה היו "קודם לכן פורחים באויר"?

נוצרו בו במקום שהן נמצאות לפנינו. אבל אין וייס שואל כלל, האם ובאיזו מידה מעיד החומר הַבְּלִי לזרעים ולטהרות שהגיע אלינו על עיסוק בבלי בסדרים אלה לבגמטרי. עלינו לפרש ולנתח את הסוגיות ולעקוב אחרי דרך ההתהוות והתפתחותן. יש לבדוק אם כל החומר האמוראי לז"ם ולראות האם יש בו משום עדות על לימוד סדרים אלה לגופם בישיבות בבל, כדרך שנלמדו שאר הסדרים. עלינו לחפש בתוך סוגיות האמוראים ולראות האם ומה עמד לרשותם של אמוראי בבל מתורת דבתייהם וחבריהם לס' ז"ם. ואם יתברר שאין בחומר כדי להעיד על לימודן של מסכתות אלו במקורן, אין לומר בפשטות: "שלמסכת הנתונה הימה גמרא רק למשנות אחדות. ככה שלכל היומר היו שם כביכול אי אלה קטעים בלתי חשובים מפאת הכמות" (עמ' 9-168).¹⁴ וגם אם נבית שיש בידינו מספר מסוים של סוגיות ומאמרים מקוריים לס' ז"ם, האם זה מלמד בהכרח על "מלמוד" פרגמנטרי "גמרא למשנות אחדות", "אי אלה קטעים בלתי חשובים"? ולהיפך, אם סדרים אלה נלמדו בישיבות בבל וגם בידינו יש עוד חומר מקורי, שמה היה עוד חומר כזה ב"גמרא" למסכתות אלו, אלא שבמלמוד שלנו "שכמותו של החומר לז"ם איננה כה גדולה" הובאו רק אומן סוגיות שנדרן זו או אחרת במקשרו לד' סדרים?

ודאי שלענינו חשובות ביותר הסוגיות שוייס אסף אומן, אבל אין זה אלא חלק מן החומר, שנדיקמו תביא בהכרח לתוצאות חלקיות ומסילא למסקנות בלתי נכונות על עיסוקם של אמוראי בבל בס' ז"ם. רק לאחר שנאסף כל החומר, נבדק וגופת נוכח לחזור ולעיין בשאלת מקורה של כל סוגיא וכל מימרא בפני עצמה. לשם בדיקה מקיפה זאת עלינו לחפש אחר חומר אמוראי לז"ם מכל הסוגים ובכל מקום שהוא נמצא, בין בבלי ובין בירושלמי. וייס בדק אמנם גם סוגיות זרעים שבירושלמי (עמ' 159-163), אבל הסתפק במקבילותיהם של אותם מאמרים בודדים לזרעים הנמצאים בשני המלמודים. שוב, כדי לקבוע אם מוצאו של החומר

¹⁴ ראה גם לעיל עמ' 281 הע' 153.

הבבלי והארץ-ישראלי שבמלמוד הבבלי והירושלמי. אבל לא נדק כלל אם כ ל החומר הבבלי שבירושלמי ס' זרעים ולא נחן את סיבו, וכן לא חפש אחרי חומר בבלי ואי"י לטהרות המפוזר בד' סדרי הירושלמי. בדיקה מצומצמת זו של החומר המקביל שבשבני המלמודים, כדי לקבוע את "המלמודים" שמהם נלקח החומר שבבבלי ובירושלמי שלנו, בודאי שאינה יכולה להביא כל מוצאות ואין נכחה להוכיח כלום. כל הרשימות וההקבלות בשארן נסופו של דבר ללא מסקנות כלשהן, עובדה שגם וייס עצמו הרגיש בה (עי"ש עמ' 163 ועמ' 169-171).

בחומר המצומצם - והחשוב כשלעצמו - מסתפק וייס ברשימות, בהלוקתו לסוגים שונים ובסיכומי הסטטיסטי. הקובע בסיבובים אלה הוא ה"מלמוד" שממנו נובע החומר, כלומר, "מלמוד" לס' ז"ט או לסדר אחר (עמ' 142 ואילך), וכן "מלמוד" של פומבדיתא, סדרא וכו' (עמ' 155 ואילך ועמ' 163 ואילך). לכן נחשבו למשל כחומר שנקורו "במסגרתו הנוכחית" גם סוגיות שלדעתו "נלמדו מעיקרא באמת ע"י משנה מבין התם. מכל מקום קרוב עוד הדבר שאת קביעתה הכפ-רותית והמקומית קבלה כבר ע"י המשנה בה עומדים" (עמ' 151). הכללתו של הסוגיות והמיטות בסוג זה או אחר לעתים שרירותיות למדי. קשה למשל להבין מדוע "מקומות שהמיטרא המובאה היא קצרה מאד, ומשום כך אפשר שלא הייתה עוד לפני כן קבועה ע"י המשנה" (עמ' 152). לא ברור גם מה נקרא "מיטרא קצרה מאד" ומה ייקרא בשם מיטרא קצרה פחות. כך אפשר גם להחליט שבמקרה שהחומר הוא ארץ ישראלי מקורו ב"מלמוד" למסכתות שאין עליהן בבלי, ואילו במקרה שהחומר הוא בבלי "אפשר שהחומר נקבע בפעם הראשונה ע"י המשנה במסגרתו הנוכחית" (עמ' 156), גם אם מבחינה עניינית נאמרו הדברים - אליבא דרייס - למשניות ז"ט. לא מובן גם מדוע מאמרו של אמורא פומבדיתאי או ארץ ישראלי נלקח מ"מלמוד" פומבדיתאי או ארץ ישראלי דוקא.¹⁵

בהתאם לקריטריונים אלה, מגיע וייס בנוגע לחומר האמוראי לס'

ז ד ר י ם שברשימתו לסיכום הסטטיסטי הבא¹⁶: מעשרים וחמשה קטנים איי"ם גובעים עשרים ואחד "ממקור אחר" - כלומר, מתלמוד אי"י איזה שהוא לס' זרעים; ואילו ארבעה האחרים מוסלים בספק, אם מקורם בס' זרעים או במקום בו הם נמצאים. בפסחים ושנים המקומות "המכילים רק חומר פומבדייתאי" - שהם גובעים "כנראה ממקום אחר", בשבועה מהם "לא מן הבטבע שולדו במסגרתן הנוכחית ואילו תפעה האחרים "גולדו כנראה במסגרתן הנוכחית". מארבעה קטנים "סוראיי" - שנים "גובעים כנראה ממקום אחר" ושנים האחרים בראה שבקבעו "ע"י המשנה בפסחים הראשונה במקומו הנוכחי". חמשת "המקומות המכילים חומר בבלי אחר" גובעים כולם כנראה "ממקום אחר". וכן גובעים ממקום אחר עוד כשלושה עשר "מקומות בשם יש חומר מעורב", כלומר אי"י ופומבדייתאי, סוראי ופומבדייתאי וכד' (עמ' 8-155). הנה אומר, סך הכל ארבעים ושבעה סוגיות ומאמרים בודדים שהובאו בתלמוד הבבלי על מפתחות מס' זרעים גובעים לדעת רייס "ממקום אחר" - כלומר, מ"תלמוד" לסדר זרעים.

על סמך רשימה מספרית זו מגיע רייס למסקנה הבאה: "הסוגיות והמיסודות מיסודה של פ ו ר מ ב ד י ת א שע"י משנות של מסכתות מסדר זרעים בוצרו כנראה כ מ ע ט כ ו ל ן במקומן הנוכחי" (עמ' 167), ולכן "בראה, שבשום אופן אין מקום להשערה, ש ג מ ל מ ר ד ג ו א ג ו היה לפנינו גת תלמוד בסוגן הרגיל למסכתות שאין עליהן היום גמרא, ובידנו אנו נמצא כביכול רק חלק מתלמודה של הישיבה שממנה יצא התלמוד המונח לפנינו. לע ר מ ת ז ה יש מקום להגיד, כשיש יסוד להשערה(?) שגם ל י ש י ג ו א ח ר מ ש ב ב ל היו תלמודים משלהן, אזי נראה, שבאי אלה מתלמודים אלה היה תלמוד ג מ ר ד ג מ ל מ ר ד ג ו א ג ו . ותלמודים אלה היו המקור שממנו גובע החומר הבבלי האחר שע"י המשנות מן המסכתות שאין לנו עליהן

¹⁶ בסיכום נכלל שם גם החומר למס' שקלים (ראה לעיל). להלן נתתי רק את החומר לס' זרעים שברשימת רייס.

תלמוד, שלא נוצר כנראה במסגרתו הנוכחית" (עמ' 169). אבל אין ספק שבכל ישיבות בבל, לרבות פומבדיתא, למדו סדר זרעים אלא "שסדר זרעים לא היה כנראה [בפומבדיתא] תלמוד מעולם" (עמ' 168). ואע"פ שישנם גם ששה קמעים פומבדיתאיים לס' זרעים שהם "בובעים ממקום אחר" (עמ' 157), "אין כאן שום הוכחות" למציאות של תלמוד לסדר זרעים מיסודה של פומבדיתא כל זה על סמך כחמשה עשר הסוגיות ומימרות בודדות. שהרי מתוך ארבעים ושבעה הקמעים שלדעת וייס מקורם ב"מקום אחר" - עשרים ואחד מקורם בא"י.¹⁷ ואחד עשר אחרים מעורבים איי"ם-בבליים או שהם מבוססים על מאמרים איי"ם, שגם לדעתו "המשכו הפומבדיתאי הולך כבר ומתהווה במקום שהסוד-ביא במצאת היום" (עמ' 167).¹⁸ ובכך בסך הכל חמשה עשר¹⁹ קמעים וקמעי קמעים מתוך כשבעים סוגיות שבדק וייס, ומתוך מאות קמעים בוססים לס' זרעים שבתלמוד. וכאן יוצא שאע"פ "שאין כאן שום הוכחות" לתלמוד פומבדיתאי לס' זרעים על סמך ששה קמעים, - אבל "נראה" שהיה תלמוד לסדר זרעים בתלמודו של הישיבות הבבליים האחרות!²⁰

ובכך נבדוק קצת יותר את חמשה עשר הקמעים, המכריעים לדעת וייס. הסוגיות לפי סדר התלמוד הן: ברכות ט"ו א' (תרומות פ"א מ"ב), שבת קכ"ז סע"ב (דמאי פ"ג מ"א), עירובין י"ח א' (דמאי פ"א מ"א), ראש השנה י' ב' (שביעית פ"ב ט"ו), יבמות ל"ד א' (תרומות פ"ח מ"א), שם פ"ט א' (תרומות

¹⁷ ביניהן גם הא דנבא בתרא פ"ז רע"ב (תרומות פ"א מ"ח): "הא איממר עלה שלפי וייס "בובע ממקור אחר" דוקא - עי"ש ור' ס"ע 135, ר"ע 149 וס"ע 155, - ועוד כאלה.

¹⁸ עי"ש עמ' 8-157 סעיפים ט'-ו'. - מכל מקום, הסוגיות המעורבות (ספיר ו' ברובן א"י - רב ושמואל הן. לביטולן ל"ז א' - עי"ש הע' 157 ולב"ם ט' ב' - ר' מט"כ שם.

¹⁹ שהם, לפי חלוקתו של וייס: 6 פומבדיתא, 2 סורא, 5 "בבלי אחר" ועוד 2 "המשך פומבדיתאי לחומר סוראי" - שם עמ' 157, עי"ש (ור' הערה הקודמת).

²⁰ ראה עוד שם עמ' 167.

פ"ב מ"ב), גיטין נ"ד רע"ב (ערלה פ"א מ"ו), קידושין ו' א' (מע"ש פ"ד מ"ז),
בבא קמא קי"ג א' (כלאים פ"ט מ"ב), בבא בתרא קע"א ב' (שביעית פ"י מ"ה),
מנחות פ"ב א' (מע"ש פ"א מ"ד), חולין י' א' (תרומות פ"ח מ"ד), שם ע"ט
רע"א (כלאים פ"ח מ"ד), תמורה ז' ב' (מע"ש פ"א מ"ב) ונדה מ"ז א' (מעשרות
פ"א מ"ב).

בעירובין י"ח א' ונדה מ"ז א' (בכ"י) - אין כלל מאמרים בבליים,
וכך כנראה גם בחולין י' א' (בראשונים).²¹ במנחות פ"ב א' ובחולין ע"ט
רע"א - מאמרי רב ושמואל לזרעים.²² שבת קכ"ז סע"ב - אינה אלא ברייתא
שהובאה ע"י רב הונא, ומקור דבריו כנראה בסוכה ל"ה ב'.²³ סוגיות ברכות
פ"ר א' - "בנויה על שתי משנות" ואין כל סיבה להניח שמקורה בזרעים דוקא.⁴
בבא קמא קי"ג א' (שמואל) - הסוגיא כנראה אינה מקורית.²⁵ ראש השנה י'
ב' - מקורה כנראה בסוגיות ר"ה שם.²⁶ קידושין ו' א', בבא בתרא קע"א ב'
ותמורה ז' סע"ב - פירושים ודיונים למשניות מס' זרעים שאינן עוסקות כלל
בהלכות זרעים.²⁷ לגיטין נ"ד רע"ב (אמר רבא וכן כי אתא רבין א"ר יוחנן)⁸
וכן ליתר שתי הסוגיות הנותרות: יבמות ל"ד א' ושם פ"ט א'²⁹ - ראה מש"כ

²¹ עי"ש ועי"ל פרק ח' הע' 95.

²² ראה גם לעיל הע' 18, - ועי"ל עמ' 273.

²³ ראה מש"כ למקבילה שבברכות מ"ז א' ומש"כ וייס בהצופה ח"ט עמ' 180.

²⁴ ראה מש"כ וייס עצמו בעמ' 151 ונעמ' 157 הע' 135.

²⁵ ראה מש"כ שם ולעיל פרק ו' עמ' 189.

²⁶ ר' מש"כ שם (וראה וייס עמ' 148 הע' 83).

²⁷ ראה מש"כ לעיל פרק ד' עמ' 114.

²⁸ ראה לעיל פרק ו' הע' 84 (ולהלן הע' 47).

²⁹ עי"ש עמ' 151 סעיף ב'.

עליהן במקומן.³⁰

באשר לסדר ס ה ר ת , מצא א. רייס סוגיות ומאמרים במספר רב יותר, ומשקלם לדעתו גדול עד כדי כך ש"כמות כזו של חומר יכולה לשמש במדה ידועה ראיה למציאותו של תלמוד" בבלי לסדר זה (עמ' 167). השאלה היא רק האם היה זה "תלמוד מיסודה של פומפדיתא" או "מישיבה אחרת". למעשה היינו "עפ"י" צריכים להגיד, שלסדר זרעים לא היה כנראה תלמוד [מיסודה של פומפדיתא] מעולם, אבל לסדר סהרות היה אלא אבד",³¹ אלא שבגלל שיקולים חיצוניים וכלליים³² מעדיף רייס להסיק ש"תלמוד" בבלי זה לא פומפדיתאי היה אלא של "ישיבות אחרות". ובכן גבדוק את הסוגיות לס' סהרות עליהן מתבססת מסקנא זו.

חומר בבלי לס' סהרות ה"גובע כנראה ממקום אחר" מצא רייס בכשלושים מקומות בש"ס, לפי החלוקה הבאה: בעשרה מקומות במצא "חומר פומפדיתאי",³³ בשלושה מקומות "חומר סוראי", "חומר בבלי אחר" במצא בחמשה מקומות ועוד כתריסר סוגיות מעורבות, בעיקר איו"ת-בבליות (עמ' 6-165).

ואלו הן הסוגיות לפי סדר הש"ס: שבת ג"ז א' (מקואות פ"ט מ"א), שם ג"ט א' (כלים פי"ד מ"ה), שם קמ"ד ב' (מקואות פ"ז מ"ד), פסחים מ"ד א' (מבוי פ"ב מ"ג), יומא מ"ד א' (כלים פ"א מ"ט), סוכה ס"ו סע"ב (כלים פי"ח מ"ט), שם כ' סע"ב (אהלות פ"ב מ"ז), ביצה י' א' (אהלות פ"ז מ"ג), מועד קטן ה' ב' (אהלות פי"ח מ"ב-ד'), חגיגה כ"ב א' (פרה פ"ה מ"ד), שם

³⁰ וראה גם לעיל פרק ו' עמ' ואילך ופרק ה' הע' 91.

³¹ בכל דבריו מורגש (ראה ביחוד עמ' 9-167) שהחומר הבבלי לס' סהרות הוא שהכריע את הכף במסקנותיו. אבל משום מה אין רייס מעיר אפילו על העובדה הפשוטה שמספר פרקי סדר סהרות (מלבד מס' בדה) כפול בערך ממספר פרקי סדר זרעים (מלבד מס' ברכות), ואם ברישום סטטיסטי עסקינן בודאי שיש לכך חשיבות. (ר' גם לעיל פרק ג' הע' 15).

³² בין היתר מסתמך רייס על מסקנתו בקשר למס' תמיד הפרגמנטרית, מסקנא שרחוקה היא עדיין מלהיות מוכחת (ראה לעיל הע' 2).

³³ שם עמ' 165 (שלושה עשר, מהם שלשה למדות קבים ועדיות). לשלושה מן העשרה

- כ"ה ב' (אהלות פי"ה ט"ד), כתובות ט"ו רע"ב (מכשירין פ"ב מ"ז), שם כ' פ' (אהלות פט"ז מ"ב), שם כ"ד רע"ב (טהרות פ"ז מ"א), שם כ"ז א' (טהרות פ"ה מ"ה), בזיר ב' סע"א (מכשירין פ"ה מ"ט), בנא מציעא ג"ב א' (כלים פי"ב מ"ז), שם ג"ט סע"א (כלים פ"ה מ"י), שם ק"ה סע"א (עוקצין פ"ב מ"ו), ספח: ג"ד א' (עוקצין ט"ב מ"ח), חולין ט"ז א' (מכשירין פ"ד מ"ג), שם קכ"א א' (טהרות פ"א מ"ב), שם קכ"ג א' (כלים פכ"ח מ"ה), בכורות כ"ב א' (אהלות פ"ז ט"ד), שם כ"ג ב' (מכשירין פ"ו מ"ג), שם ל"ז ב' (אהלות פ"ב מ"ב), כריתות ט"ו ב' (מכשירין פ"א מ"ה), שם כ"א סע"א (עוקצין פ"ב מ"ג).³⁴
- בפסחים ט"ד א', סוכה ט"ו סע"ב³⁵ וכתובות כ"ד רע"ב - אין כלל מאמרים בבליים,³⁶ ביומא ט"ד א', חולין ט"ז א' ושם קכ"א א' - יסודן של הסוגיות א"י הוא, דברי אמוראי בגל מתפרשים בהחלט כמסופת שבוספת כבר במקומן הנוכחי. כך מתפרשת גם סוגית סוכה כ' סע"ב.³⁷ בשבת ג"ט א' ומנחות ג"ד א' - אמוראי א"י רב ושמואל, ואילו בכריתות כ"א סע"א - מחלוקת דב ר' חייא. שלש סוגיות טהרות בבליות של רב ושמואל הן³⁸: כתובות ט"ו רע"ב⁹
-
- מעיר וייס עצמו (שם הע' 199): ש"ס מקום לפרנס איפה את הדבר בענין אחר, אבל אינו אומר כיצד ולמה כותבו - ר' מש"כ לסוגיות אלו במקומן.
- ³⁴ מוזכרים עוד ארבעה מקומות כ"מסופקים" (?) - עם' 166 סוף סעיף ד' וט' שבת ט"ו ב' - מאמר של עולא (א"י) לטהרות פ"ד מ"ה; קידושין ל"ג ב' - מאמר של ר' נחמן בר כהן (א"י) לנגעים פי"ג מ"ז; זבחים פ' א' - סוגיא אי"ת לפרה פ"ט מ"א, דברי רבא נוספו כבר בסוגיא שם, עי"ש; גדה ט"ב ב' - סוגיא אי"ת לכלים פ"ט מ"ה.
- ³⁵ ראה יחוסי תנאים ואמוראים עם' ש"פ-שמ"א.
- ³⁶ לכל היותר אפשר להעלות את השאלה מהיכן הכירו אמוראי בגל מאמרי אמוראי א"י אלה, - ראה לעיל פ"ח הע' 88.
- ³⁷ ראה מש"כ שם. ³⁸ ראה לעיל עם' 273.
- ³⁹ דברי רב פפא נוספו כבר בסוגיא שם או במקבילתה.

(בנושא שאינו מהרות), כבא מצינא נ"ס סע"א (אגדה) וכריתות ט"ו ב'.⁴⁰
 משנת מקראות שבשבת נ"ז א' קשורה למשנת שבת שם ובהחלט מתקבל על הדעת ששם
 היא גדרונה ע"י אמוראי בבל. משנת כלים שבנ"ס נ"ב א' עוסקת בדיוני ממונות
 ומקוטה הסבאי של הסוגיא מבחינת הענין במס' ב"מ.⁴¹ כמה מטאמרי אמוראי
 בבל על משניות מהרות לא לענין מהרות באמרן, אלא הסיקו ממשניות אלו על
 נושאים אחרים.⁴² כתובות כ' ב',⁴³ זיר ב' א',⁴⁴ ובכורות כ"ג ב'.⁴⁵
 סוגיא פרה בחגיגה כ"ג א' (שמואל) מלאכותית היא, ונסחה במתכונת הסוגיא
 למשנת חגיגה שם.⁴⁶ לביצה י' א' (אמר רבה וכן אמר ר' אושעיא), וכתובות
 כ"ז א' (אמר רבא ואימיסא ר' יוחנן)⁴⁷ וכן לימר שבע הסוגיות הבבליות
 הנומרות מרשימתו של רייס: שבת קמ"ד ב', מו"ק ה' ב', חגיגה כ"ה ב', ב"מ
 ק"ה סע"א, חולין עכ"ג א', בכורות כ"ב א' ושם ל"ז ב' - ראה מ"כ עליהן
 במקומן.⁴⁸

⁴⁰תנן התם" שנה דן א. וייס (דבריו בר"ע 152 אינם בהירים לי, מ"מ הע'
 107 שם טעונה מחיקה. ראה גם עם' 165 הע' 199). דברי רב יוסף בכריתות
 שם (וייס בעמ' 134 ושם עם' 146 ברשימת "היכא איתמר" אינו מצוין לכריתות
 כלל, כנראה משום שבריתא היא!) נראה שמקורם בסוגיא שם, ראה מ"כ שם ועצ'
⁴¹ראה מ"כ וייס עצמו שם עם' 152 סעיף ב'.

⁴²ראה לעיל פרק ח' הע' 99.

⁴³"אמר רב חסדא ש"ס מר"מ האי סהדותא עד שיתין שנין מידכר וכו'". מאמר
 של ר' חנינא (ושל ר' זירא?) שהוא מאמר לטהרות ב:ספ לסוגיא רק אח"כ
 מסקורות א"י, ע"ש. - וראה לעיל פרק ח' שם.

⁴⁴בעית רמב"ה י"ט בצוק לאוכלין או אין בצוק לאוכלין" אינה שייכת לטהרות
 דוקא, השאלה לאו דוקא בקשר למשנת מכשירין בשאלה (ע"ש בסוף הסוגיא:
 "ת"ש בש"א וכו'") - ע"ש.

⁴⁵"אמר רב חסדא ארב"א זאת אומרת בחשדו ע"ה לערב מחצה בציר", ע"ש.

⁴⁶ראה מ"כ שם. ⁴⁷ע"ל הע' 28.

⁴⁸ועוד מרשימותיו של רייס עצמו, אלא שמסומן מה גשטטו בסעיפי הסיכום
 (כגון שבת צ"ד ב'!).

יוצא, שלאחר בדיקה קצת קרובה יותר של אותן כחמשים סוגיות בבלי

שעליהן חשב וייס לבסס את מסקנותיו בדבר "תלמוד" בבלי לסדרים זרעים

ומהרות, בותרו בדינו כ כ ר י ס ר סוגיות ומאמרים בלבד. כל הימר

אינן אלא סוגיות אי"ת, מאמרי רב ושמאל, ⁴⁹ ידובים בבליים בסוגיות

אי"ת שנלמדו כבר בד' סדרים, סוגיות בבליות על משניות ז"ת בהלכות ד'

סדרים, ⁵⁰ סוגיות שאינן מקוריות וסוגיות בבליות אחרות המעפרשות בהתלם

בהקשר לד' סדרים. ובכן כמריסר סוגיות שהן לכאורה ⁵¹ בבליות מקוריות סמוך

כמאה וששים סוגיות ז"ת שרשם וייס ומאות אחרות נוספות שלא ברשמו ולא

בידונו כלל. ואם אנו דבים על שני סדרים בני מאה ושמונים פרק, שחלק גדול

ממשניותיהם הונאו ובידונו בבבלי, ⁵² - נראה ודאי "שאינן כאן שום הוכחות לא

למציאות של תלמוד לסדר זרעים ולא למציאות של תלמוד לסדר מהרות" (עמ'

168), לא מיסודה של פומבדיתא ולא משום ישיבה בבליה אחרת. ולא רק שאין

לנו כל ראיה ל"תלמוד" בבלי כלשהו לס' ז"ת, אלא שהמוד בבלי פורש זה ⁵³

יש בה כבר בכדי לערער את ההנחה הפשוטה שסדרים אלה נלמדו בכלל בישיבות

בבלי. ⁵⁴ לעומת זה, רשם וייס כחמשים סוגיות ומאמרים אי"ת (עמ' 6-155

ועמ' 4-163), שכל הנראה מקורם בז"ט. אם נוציא מרשימה זו סוגיות ומאמרים

אחרים, ⁵⁵ אפשר נבקל להחליפם באחרים ואף להוסיף עליהם מן החופר המצומצם

⁴⁹ ראה לעיל פרק ח' עמ' 273. ⁵⁰ ראה לעיל פרק ד' עמ' 114.

⁵¹ לדעתי, גם סוגיות אלו מתפרשות בבלי שבגיח שמקורן בלימוד ז"ת לבופס. מכל מקום, מכלל ספק לא יבאו ואין נכוחן להוכיח כלום.

⁵² ראה לעיל פרק ד' עמ' 108.

⁵³ ולבמרי בניגוד למה "שהיו נוטים לשער ברגע הראשון" (שם עמ' 149 - ראה לעיל עמ' 293). - ר' גמ' הע' 51.

⁵⁴ וכפי שראינו לעיל, נראה שבהתחשב עם כל המקורות אפשר גם להוכיח את ההיפך.

⁵⁵ כגון, זרעים: בנא במרא פ"ז רע"ב (ע"ל הע' 17) ומהרות: חולין ע"ד א' (מכשירין פ"ו מ"ה) ועוד כאלה.

של וייס עצמו.⁵⁶ במאה וששים מראי המקומות שרשם וייס אפשר למצא כשנעים

- שמונים סוגיות שיש בהן כנראה חומר אי"י (ושל רב ושמואל) מקורי לס' ז"מ.⁵⁷ כך שלמעשה כבר בדיקת רשימה מצומצמת זו מקרבת אותנו לאותה מסקנה שחשבנו להעלות מניתוח החומר כולו שנפני התלמודים: בארץ ישראל נלמדו הסדרים זרעים וטהרות כדרך שלמדו הסדרים האחרים ואילו בישיבות בבל כנראה לא נלמדו סדרים אלה. דברי אמוראי בבל⁵⁸ לסדרים זרעים וטהרות שנבכלי ובירושלמי מקודם ככל הגרסה נלימוד ארבעה סדרי המשנה שתלמודם נמצא בידינו.

⁵⁶ כגון (לטהרות בלבד): שבת פי"ד א' (מקואות פ"ט כ"ה) וכריתות כ"א א' (עוקצין פ"ב מ"ב) - שהזכרו אמנם לעיל (עמ' 143 ועמ' 149) אבל נשמטו משום מה כאן נסיכום. וכן הסוגיות שלדעת וייס "הדבר מוטל בספק" אם נקבעו בתלמוד של "המשנה הנמוכה" (עמ' 164): יבמות מ"ב א'; שם פ"ב א' ונדה כ"ו רע"ב (לשבת מ"ז סע"ב ר' משה"כ שם - ועי"ל פרק ה' הע' 16 - דבי ר' ינאי). לאלו יש עוד להוסיף כמה סוגיות איו"ת-בבליות וכן הסוגיות שגרשמו כבבליות וראינו שהן איו"ת. ונוסף לאלו כמה סוגיות איו"ת למשניות שנשמטו מוייס (ראה לעיל הע' 8).

⁵⁷ ראה לעיל פרק ד' עמ' 110, פרק ח' עמ' 246 ועוד. - אבל אין מכאן עדיין כל ראייה ל"תלמוד" אי"י ערוך לסדר טהרות (ר' לעיל מנא), ובדאי שאין כל מעט "להשערות שונות" לזיהויו של תלמוד זה (עמ' 170 - ור' לעיל פרק ח' הע' 88).

⁵⁸ מלבד רב ושמואל, עי"ל עמ' 273.

*
* *

בכל מהלך עבודתי זו - בגיתוח הסוגיות ובסיכומן - השתדלתי לעמוד

על העובדות ולהסביר ככל האפשר מהפכרם. עסקתי בנדיקת החומר האמוראי המרובה

לסדרים זרעים וטהרות הנמצא במספר נשני התלמודים, כדי לראות האם יש

בידינו חומר בבלי מקורי היכול ללמדנו על עיסוקם של אמוראי בבל בסדרים

אלה לגופם. בדיקה זו העלתה לדעתי שכל דברי האמוראים לגופם של ס' ז"ס

של אמוראי א"י הם, ואילו דברי אמוראי בבל לז"ס מקורם בלימוד הסדרים

מתלמודם נמצא בידינו. ומכאן - בצירוף לראיות אחרות - שבישיבות בבל לא

למדו אלא ארבעה סדרים בלבד, ואילו בישיבות א"י בלמדו ונתפרשו כל ששת

סדרי המשנה. כל זמן שלא נבדק החומר כולו לגופו במעמתי מלהסביר עובדה זו.

כידוע, ההסבר המקובל להעדר תלמוד - לא הגיע אלינו, לא בערך או לא

בלמד כלל - לסדרים השונים הוא, שהלכות סדרים אלה אינן נוהגות הלכה למעשה.¹

מלו בכך הן את העדרם של הסדרים זרעים וטהרות בתלמוד הבבלי והן את חסרו-

נם של הסדרים קדשים וטהרות בירושלמי, מבלי שבנדקו הדברים לפרטיהם. ונראה,

שהסבר זה אמנם נכון הוא - לפחות במה שנוגע לבבלי - אע"פ שהדברים אינם

עשויים כל כך: הלכות סדר זרעים וטהרות נהגו הלכה למעשה בא"י ובלבד ו

בישיבות א"י,² ואילו בבבל לא נהגו למעשה ואלא בלבד ובישיבות;

ס' קדשים אע"פ שרוב הלכותיו אינן נוהגות לא בא"י ולא בבבל בלמד הכא והתם.

נקשר לבבל כתב כבר רש"י: "סודר יצועות נשים שהן נוהגות בזה"ז כבזמן

¹ ראה למשל רז"ס M.G.W.J., X עמ' 205-7, א.ה. וייס דדו"ר⁶ ח"ג עמ' 204, הלוי דוה"ר ח"ב עמ' 524, מנא לנה"ס עמ' 981, קפלן Redaction עמ' 307, גולדברג מנא לס' אהלות עמ' י' ועוד ועוד. לדברי ראשונים ר' לעיל פרק א' עמ' 9-12 והע' שם.

² בנוגע לא"י ולתלמוד הירושלמי ר' עוד לעיל מנא עמ' ואילך.

הבית וקדשים נמי כדכת' ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ואמרי³ אלו מ"ח העוסקין בהלכות עבודה בכל מקום וכו' אבל "זרעים אינו נוהג בחוצה לארץ וכן סהרות" (נ"מ קי"ד ב'). באשר לייחודו של ס' קדשים, נראים הדברים בהחלט לאור ההדגשות החוזרות והזירוז המרובה לעיסוק בהלכות קדשים במקורות א"י ובתלמוד הבבלי.⁴ במה שנוגע לס' ז"ס מעונים הדברים הסבר. כמה מהלכות סדרים אלה נוהגות גם בחו"ל ואחדות קיימו אותן בבבל למעשה, ואילו הל' סהרות הלכה למעשה בא"י במק' האמוראים לא נהגו כל צרכן. החוקרים שנגעו בשאלות אלו בדרך אגב,⁵ הפריזו מצד אחד בקיום הל' זרעים בבבל, ומאידך לא עמדו כראוי על מקומן של הלכות סהרות בא"י. ולכן גראה שמן הראוי להעיר כאן - ולו אף בקצרה - על דיוקם של דברים.

ז ר ע י מ

קיום הלכות התל"ב בא"י במק' האמוראים כהלכתן - אף אם בסו להקל

³ מנחות ק"י א' ור' דק"ס שם וס' העמים עמ' 282 (ור' ס' האשכל ח"א עמ' 9 והג"ש - וכעת גם בס' הגר עמ' 4-5; גירסתו במאמרו של ר' יוחנן כלפנינו וכ"ה בסד' תהלים וילק"ש שם ור' גם ילקוט מכירי שם).

⁴ הרבה הפליגו חז"ל במעלת לימוד עניני קדשים כתשלום לקרבנות - ר' למשל ויק"ר פ"ז אות ג' והג"ש, ועוד הרבה. תפילה, תלמוד-תורה ככלל ולימוד סדרי הקרבנות בפרט ("כשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרויה עבודה" ו"כשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תפילה קרויה עבודה" - ספרי דברים פי' מ"א) מופיעים מקום חשוב בעולמם של חז"ל כאפשרות לכפרת עונות לאחר החורבן - ר' גיבצבורג, אגדת היהודים ח"ה עמ' 228 הע' 111 ואורכן, ספח"י לבער עמ' 56. - בבבל המשיכו ללמוד קדשים אע"פ שפסקו מלעסוק בס' ז"ס שאינם הלכה למעשה. מאמרים מעין אלה בקשר ללימוד ס' קדשים נמצאים בפי אמוראי א"י ובבבל, אבל לא בקשר לסדרים אחרים - בא"י משום שכל הסדרים האחרים נהגו "למעשה", ובבבל משום שס' ז"ס לא נהגו לא "לתלמוד" ולא "למעשה".

⁵ בשאלת קיום הל' התל"ב בבבל במק' האמוראים עסקו החוקרים רק בדרך אגב, בד"כ אגב בעית מקום חיבורו של סדר א"ר - ראה בעיקר אפסוביצר, ספר זכרון לג' קהות עמ' 24 ואילך ומהרי"ן אפשטיין, מבא לנה"מ עמ' 766 הע' 6 ועמ' 1302-3. וראה גם ב. כהן, J.Q.R. ס"ח כ"ז עמ' 70 ואלון, מחקרים ח"א עמ' 83 ואילך (עמ' 86 הע' 13). - החוקרים שעסקו בהל' סהרות לאחר החורבן - כגון ביכלר ואלון - כמעט ולא נגעו במק' האמוראים. ר' עוד להלן בהערות.

בהן - אינו סעון ראייה, ולא כאן המקום לדון בהן.⁶ לפי ההלכה השנויה
במקורות תנאים הל' ס' זרעים - מלמד מס' ברכות - אינו נוהגות בחו"ל, חוץ
מן הערלה, כלאים (כלה"כ, בהמה ובגדים), חלה⁷ ושם-שם כספים.⁸ נהגו אמנם
לקיים גם הלמ"ב נוספות בחו"ל, הן במק' התנאים והן במק' האמוראים. ישנו
עדויות על קיום רוב הל' ס' זרעים - לקט שכחה ופאה,⁹ תרומות ומעשרות¹⁰

⁶ למהרות תרומה וחלה ר' עוד להלן הע' 16.

⁷ ערלה פ"ב מ"ט, קידושין פ"א מ"ט, חלה פ"ד מ"ה ועוד.

⁸ תוס' קידושין פ"א הי"ב, ספרי דברים ס"פ קי"א וס"פ קי"ב וש"ב. - ידועה
מחלוקת הגאונים והראשונים בהלכה זו (ר' מש"צ הר"ח אלבק בס' האשכל ח"ב
עמ' 26-27 ור"א אפטוביצר בראבי"ה ח"ב תמצ"ב-ג' - ויש להוסיף עליהם עוד
הרבה מן הגאונים והראשונים) ואכמ"ל. מכל מקום, עובדא היא שאמוראי בכל
נהגו בשמיטת כספים "ואבו רואים לחכמי בכל אחרונים לרב אשי ולרבנן דדריה"
ש"היו נוהגין בהשמת כספים" (הרמב"ן בס' הזכות לגיטין פ"ד), אם מדרבנן
ואם מסידת חסידות - אע"פ שהקילו בה הרבה ו"רוב השמועות ששם (גיטין ל"ו
ל"ז) הולכות להקל בתורת פרוזבול" (תש"ה הרז"ה, "מזכרת" עמ' 414).

⁹ ר' חולין קל"ד ב', שם קל"ז ב' - אבל עי' יבמות מ"ז א' (משב"ץ ח"ב סי'
ר') ור' ירוש' ספ"ב דפאה. - ור' פאלימות סי' צ"ח (מהר" מירסקי סי' קט"ו),
האשכל ח"ב עמ' 26 (147) והב"ש, תש"ג שב"חורב" י"ב עמ' 126 ועוד בראשונים.

¹⁰ מקורות תנאים ואמוראים מבינים להזכיר הלכות "תרומת חו"ל" (ר' גם
ברייתא דמלא"ה מהר" רמ"א ש"ס ע" 10). בהקשר זה מוזכרת במשנה בכלל במפורש,
כ"מעשה נביאים" וכ"מעשה ישן" (ידים פ"ד מ"ב. - בתוס' שם פ"ב הס"ו גם:
שאר כל הארצות" (ר' תוס"ר שם), אבל נראה שגם במק' התנאים לא "כ" כל
הארצות" נהגו להפריש תוס', ר' ירוש' סנהדרין פ"ז, כ"ה ע"ד (ר' גם ירוש'
סע"ש פ"ד, ב"ד ע"ד - פירות הארץ]). הידיעות המפורשות על קיום תוס' הלכה
למעשה נכבד במק' האמוראים (וכן הוראות למעשה בהל' תרומת חו"ל) מועטות
מאד בשני המלמדים. ונראה שלפחות במק' האמוראים תרומת חו"ל "אינה סבויה"
(עי' ירוש' תרומות פ"ט, מ"ר ע"ד - ולאו דוקא כ"ס למשנה שם) ולא נהגו
בה אלא "רבותינה שבבולה" (ר' להלן), "רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה
מפיהן" (ר' הע' 12). כבר ר' ישמעאל ברי' אומר לרבנן: "עשירין שבא"י במה
הן זוכין וכו'. בשביל שמעשרין וכו' שבבבל במה הן זוכין בשביל שמכבדין את
התורה" (שבת קי"א א', ב"ר פיא' אות ד' מהר" עמ' 91 וש"ב וראה שם
פלי' אות ד' שם עמ' 346 וש"ב). בירושלמי חלה פ"ד, ס' סע"א במסדו: "א"ר
יוחנן ר' ב' ר' י' נ' שבבולה היו מפרישין תרומה ומעשרות עד שבאו
הרובין ובטלו אותן מאן אינן הרובין מרבטוביא" - אבל לא ברור לאיזה
מאורע כאן הכונה, ולמרות הדברים המרובים שבאסרו לפירוש מאמר זה קיימים
ועומדים דברי ר' שירליאון: "ולא בודע פירושו" ("לשון ר' יהודה" בתוס'
ע"ז ג"ס א' סד"ה בצר - תוס' ר"י ברכות ל"ו א' סד"ה הו"א, ר' בע"ת עמ'
506. - בין הדברים השונים והמשונים שבאסרו במאה השנים האחרונות לפירוש
מאמר זה, נראים כקרוכים ביותר דברי בכר באגדת אמא"י ח"א עמ' 48 הע' 5.
בנוסף לש"ר, רז"ש, א.ה.ווייס, בכר ויעבץ שגרשמו בכר ע"י אפטוביצר שם

ועוד 11 - נבבל עד לקראת סוף תק' האמוראים. אבל בראין דברי הגאון - לפחות

במה שנוגע לנבל בתק' האמוראים - שכתבו "כך ראינו שבודאי לא בהגא תרומה

(לעיל הע' 5) עם' 25 ה"ב 4 ובנוסף למילונים ראה עוד: ר"י רייפמן בשער העין שבט' ירושלמי קרו-ושין, איי היס סי' ס"ל ס"ז ע"ב, החלוץ י"א עם' 74, בית תלמוד ח"ב עם' 382, ערוך השלם ח"ה עם' 275 ופ"ב, דוה"ר ח"ב עם' 170 ועם' 292 וח"א 697 ואילך, ר"י שור עתים לבינה עם' 240 הע' י"ט, אזור' חלה עם' 155-6, שער תא"י עם' 131, פונק ח"א עם' 49-50, דל"ג פו"ח מכא עם' ל"ה והג"ש ור' "בצידן" י"א עם' 383 ושם י"ב עם' 215 ור' גם Tamid עם' 8-197), אסף תה"ב עם' י'. אוסף פירוש ופולפולים אצל לבוסרוב, חקרי לב ח"ב עם' 8 ואילך והר"ר מרגליות, ביצוצי אור תולין כ" א' והג"ש). - ואעפ"י שלפי הירושלמי בספר מו" (השוה) ל ל ש ו : : מעצבת ז' ב' נבבל כבר בימי ר' יוחנן, בכל זאת יש לנו ידיעות בודדות נבבלי על תו"ם נבבל עד לדור החמשי לאמוראי בבל (ביצה י"ב ב', בכורות כ"ז א' ונדה ל"ב א'; ר' עיסור ח"א מהר' דס"י ע"ז ע"ג - בימי רב אשי?) - כנראה כמעשי יחידים וז"ל להביא ראיה מן החכמים שרצו להחמיר על עצמם).

דברי אפסוביזר - במאמרו הג"ל עם' 26-27 - לענין תו"ם נבבל בתק' האמוראים מופרזים מאד, עי"ש. ואילו במה שנוגע לתק' הגאונים לא מצאתי לדבריו כל יסוד. למקורות מספרות הגאונים שהוא מציין אפשר להוסיף כהנה וכהנה, ואעפ"כ לא מצאתי בשום מקום אצל הגאונים מו"ם הלכה למעשה נבבלי. דברי הגאונים לענין תו"ם מצאתי רק: א. שלא כהלכה למעשה, ב. בקשר לארץ ישראל, ג. תרומה - חלת כהן (ר' לע"ע גנו"ש ח"ב עם' 42-45 ותוספת' ברכות עם' 6-115) שנהגו בה ידיין בתק' הגאונים ואף לאחר מכן - ואכס"ל. מנעל סא"ר - שימן חיבורו אינו ברור כלל - אין ללמוד הדעה בענינים כבון אלה על המציאות המסמית של זמננו, ר' אלבק הדרשות עם' 57 ואורבך לשוננו כ"א עם' ל"ו ואילך. - על "חכמים שהחמירו על עצמן" והפרישו תו"ם אבו שומעים עוד באשכנז, ר' בעלי התוספות עם' 175 ור' ס' יראים ס"ס י"ג וקמ"ח ואסף, ספרן ש"ר עם' 180).

11 לכתם-נטע רבעי בחו"ל ר' גאונים וראשונים שציון הר"ח אלבק בס' האשכל ח"ב עם' 26-23 (וכעת עוד בראשונים נוספים, ר' גמ' תש' הריסב"א סי' קמ"ה: "זה מצאנו לגאונים" ז"ל וכו') והשוה לר"א אשכנזי ברכות עם' ש"צ). ובראית שהיו שנהגו גם בכלאי זרעים נבבל - ר' קידושין ל"ט א' רב גחמן (כצ"ל) ורב ענן וכו'. ור' ירוש' ס' מס' עולה ומש"כ שם (ר' גם שו"ת מן השמים סי' י"ח).

מלבד הלכות התל"ב יש גם בהלכות אחרות מס' זרעים משום הלכה למעשה נבבל, כגון הלכות צדקה שבמס' פאה, הלכות גילוי שבמס' תרומות ועוד. ובע-קיפון, הלכות מערובות שבמס' תרומות ועוד.

לעומת זה אין בידינו ידיעות על שיטות קרקע בחו"ל (אבל ר' איכ"ר מה"ב עם' 71) לא בתקופת התנאים (ידיים פ"ג מ"ד - ור' תרביץ ל"ה עם' 306) ולא בתקופת האמוראים - שלא כדברי גינצבורג בביאוריקה ח"ב עם' 218 ואפסוביזר ב-XLV, M.G.W.J., עם' 379 וספה"י לקוהות הג"ל עם' 29, ר' מש"כ לסוכה מ"ד ב' ור' גם ר"ח אלבק צונץ-הדרשות עם' 295 הע' 145 ותוספת' תרומות עם' 380. וז"ל הריצב"א (אוי"ז ח"א סי' של"ב): "ואעפ"י שיש מקומות שהחמירו בהם לענין תרומה ומעשר וכו' לענין שביעים לא החמיר וכו'".

בזמן הזה וליכא מצות הפרשת תרומה בחוץ לארץ אלא רבנן ראשונים שאבו אום' הלכה מפיהם היו מחמירין על עצמן בכל דבריהם וכו' ואין להביא ראיה מן החכמים שהיו רוצין להחמיר על עצמן וכו' לפיכך אין לנו ללמוד [מ]רבנמינו ראשונים בדברים אלו.¹² אבל גם "רבנמינו הראשונים" שהחמירו על עצמן, הקילו ביותר אף באומן הלכות המל"ב הנהוגות בחו"ל לפי ההלכה, עפ"י הכלל: "כל המיקל בארץ הלכה כמוהו בחו"ל"¹³ ובהלכות האחרות אף מעבר לכלל זה. רוב הוראותיהם של אמוראי נבל בהלמ"ב¹⁴ בחו"ל הן לקולא¹⁵ וכמעט שנהגו בהן רק כדי שלא תשתכח מורת זרעים, ולא תמיד בהתאם לפרמי ההלכה שבטשטנה.

ס ת ר ו

גם הלכות סדר סהרוב - מחוץ למס' בדה - הן הלכה למעשה בארץ ישראל ולא בבבל. בארץ ישראל נהגו הלכות סומאה וסהרה הלכה למעשה גם במקומות האמוראים, לפחות בקשר לפרומה ולחלה. מקיימים הלכות תרומה וחלה כהלכתם, שומרים עליהן מפני הסומאה והכהנים אוכלין אותן בסהרה.¹⁶ לעומת זה, אין

¹² אוצה"ג ביצה עם' 14 (-כתובות עם' 92) וס"ג והובאה גם בעמור ח"א מהר"ם פ"ז ע"ז ע"ג ור' עוד תשב"ץ ח"ג סי' ר'.
¹³ ברכות ל"ו סע"א וס"ב וירושלמי כלאים ספ"ד, כ"ט ע"ג וס"ג (ולא רק היכא דאמר אתמר" כשיטת קצת מן הראשונים, ואפילו לענין חלה - ר' או"ז ח"א סי' רכ"ה/א).

¹⁴ למעוטי הל' כלאי בהמה ובגדים (פ"ח-ט' דמס' כלאים).

¹⁵ ראה למשל ברכות כ"ב א', שם ל"ו א', שבת קל"ט סע"א, פסחים כ"ה ב', קידושין ל"ח ב' - ל"ט א', גיטין ל"ו-ל"ז, ב"ב כ"ד א', ע"ז כ"ב א', בכורות כ"ז א' ועוד. - מחוץ להלכות חלה אולי, אבל גם כאן חלה בחו"ל שונה מחלה בארץ, וכן אין מקפידין בה בחומרות סו"ס - כך שלמעשה רק חלק מן חלה נוהג למעשה בחו"ל.

¹⁶ בענין הפסקת קיום הלכות סו"ס הלכה למעשה בא"י, אע"פ שראשונים ואחרונים העירו עליה בדרך אגב פה ושם, לא זכתה עדיין לבידור סמכה. גדולה המבוכה בשאלה זו ולמרות המקורות המפורשים נאמרו בה דברים תמוהים (ראה למשל מ"כ בעל דק"ט ברכות עם' 146 אות ב'; "דיבני סומאה וסהרה כבר בסלו בימיו [ר'] בחוניא בן הקנה!]) ולא נשאר רק לענין בדה"; וראה גם רז"פ II, M.G.W.J.,

(המשך להערה 16)

עמ' 207 הע' 2 ועוד). נושא חשוב זה ראוי לדיון יסודי בפני עצמו, ולא נאתי כאן אלא לציין בקצרה למקורות.

כידוע, תוליד הראשונים קיום הל' סו"ס באפר פרה, כל זמן שנוחר עוד אפר מימי הבית המשיכו להקפיד על סו"ס, "ועד שהטפיק להם אותו האפר היו נטהרין בו ממאי מהם שבארץ ישראל" (הרי"ד בש"ח דלהלן). ההנחה המקובלת היא שבמשך כל תקופת התנאים היתה עדיין אפשרות של טהרה, אבל כמה שבועות דברים שונים: "וצוה ר' חייא לרב וכו' אע"פ שממאי מתים היו ואין אפר פרה וכו'" (ס' הסיידים פק"ב סי' תפ"ח - ור' ירושלמי כפשוטו עמ' 34 והב"ב); ר"י דמראני בתשובה מיוחדת לענין זה (סי' כ"ה) כותב: "דאע"ב דחרב בהמ"ע עדיין היה להם צ"ר שהיה כחלק לכל המטמרות" ומביא ראיות על ימי רבי, ר' חייא ורב ש"ע עדיין היו נזהרין מן הסומאה - ואילו במקום אחר (שם סי' א', עמ' פ"ו) הוא כותב: "ובימי ר' יוחנן לא היה אפר פרה"; ור' תש"י (אלטנברין סי' קפ"ז): "ובימי רבא לא היו טהרות (בגם בא"י) שמים שפסקו מי טהאט כולגו ממאי מהם וכו'" (ע"ש וצ"י תוס' רא"ש נוה נ"ח סע"ב); "אפילו האמוראים שהיו הרבה דורות אחר חורבן היה להן אפר פרה וכו' ואפילו בסוף האמוראים דמסתמא פסקה להם הזאה לבני [ארץ] ישראל אפילו הכי היו עולין לה" (ס' המרוכה ריש הל' א"י - תשב"ץ ח"ב סי' ר' ע"ש ור' כו"פ ספ"י"ב); ובאופן מסמך "בזה"ז, "בימי חכמים", "בימי האמוראים" וכד' אצל ראשונים אחרים (ראב"ה ח"א ס"ע 91, ר"ש חלה פ"ד מ"ח, סמ"ג ע' קט"א, רא"ה הל' חלה ס' י"ד וחולין פ"ח סי' ד' - לאחרונים ר' מש"צ רעוועל ב"חורב"א עמ' 10 הע' 18 ויש להוסיף עוד). כל הראשונים הנ"ל לומדים על מציאות אפר מן העובדא שנימי תנאים ואמוראים נזהרין מן הסומאה ונהגו בטהרה, דבר שלם בראה כאפשרי במיוחד בבבל "חלל כחרב" (ר' ר"ש הנ"ל ועוד). (אלא שלכאורה יש אולי עוד מקום לדון בהנחה זו, במיוחד לשיטת כמה מן הראשונים שאין חרב כחלל מטמא באוהל ולדעת אחרים אע"פ שהוא מטמא אינו טעון הזייה - אלא שה"דברים ארוכים ואין זה מקומן" כלש' הרשב"א בנר"ח ח"א ס"י מע"ו.) ואמנם אפר פרה "שמסתמא ימים על ימים ושנים על שנים" (ספרי במדבר פ"י קמ"ד, עמ' 159 - ע"ש) ומזים "שמים שלם טיפים" (פסדר"כ מהר"ם מר"ב עמ' 74 ור"נ) מאפר כלשהו (ר' מוס' סומא פ"א הל' וירוש' פאה פ"א, ט"ו ספ"א), היה בוראי עוד בגמרא ובמשך דורות אחיים לאחר החורבן. במקורות התנאים נראה שדנו כהל' מי טהאט ואפר טהאט הלכה למעשה (ר' למשל תוס' הגיגת פ"ב הכ"ב כ"ח ור"ב - ועפ"י רוב נוסים להקל בהן בנינו לחומרות המופלגות במעשי הפרה עצמה) ואף מעשים בודדים ממך. התנאים מוזכרים במקורות (תוס' פרה פ"י (ס') ה"ב [בפני הבית?]; פרה פ"ז מ"ו - ז' ומוס' שם פ"ז (ו') ה"ד [כנ"ל? - ר' השלמות אלבק שם ואלון, מחקרים א' עמ' 326]; תוס' ס' מקואות [ור' ס"ז עמ' 305 ומבואות תנאים עמ' 744]; תוס' פרה פ"ב (י"א) ה"ב [ר' מוס' ר"ש - רבן גמליאל?]; שם פ"ה (ד') ה"ו. - למוס' דמאי פ"א הי"ד ור"נ ר' מוסכפ"ש שם עמ' 201). על מציאות אפר פרה במק' האמוראים יש גידור כנראה צורת מפורשת אחת בלבד (ירוש' ברכות פ"ו, י' ע"א כג', כ"ד, ר"ש והרוקח - ר' מהדורת לובז שם ור"ע הירושלמי" עמ' 46 וכ"ה ביחמ"א ח"א עמ' רפ"ט. ור' אלון הנ"ל ושם עמ' 174 הע' 106 ור"ג פ"ח ח"ג עמ' 228 הע' 35). מכל מקום לא מצאתי בספרות חז"ל שום ידיעה על הפסקת אפר או רמז כלשהו על טמא מת שאין לו טהרה (מדרח"ג ויקרא עמ' 520; אע"פ שעתיד בהמ"ק ליחרב וכו' המהרה אינה בטלה לעולם; שמו"ר פט"ו אות ה'; משל לכהן שנפלה רשותו לבה"ק וכו' מוסב לי למטא את עצמי פעם אחת וחוזר ומטמא וכו' וע"ש רש"י; ר' פסדר"כ מהר"ם מר"ב עמ' 72 ור"ג: רמזו שכל הפרות בבילות וכו', ע"ש. למכילתא ויסע פ"ה עמ' 172: "צלוהים של מי גדה" ר' ח"ב שם,

(המשך להערה 16)

תנחומא שם כ"א, מדרה"ב שם עם' של"ה ובה' מרגליות שם וגרינהום ס' הלכו-
מים ח"ג עם' נ"ז. לתנח' סבורע ס' (תנח"ב י"ז-י"ח): סומאת הנדה שנמסאת
ונמסרת וכו' כסומאת הנדה ולא כסומאת המת וכו' ר' שה"ז עם' 32 ותעביט
כ"א. ר' גם מדרש שה"ש גריבהום ד' א'. ללקח סין בראשית ל"ה ב' עי"ש
שכ"ס ור' ספה"י לקדוים עם' 328). ובודאי שאין למצא שום דמיון במקורות חז"ל
למאמר המפוקפק שבלק"ס מזריע (עם' 70): א"ר יוחנן פיוס שחרב בהמ"ק אין
סהרה סמט וכו' (בלק"ס סמות ד' ו' ליתא "סהרה סמט" - עי"ש), ברייתא דנדה
עם' 14-15 (ר' ר"ש ליברמן, שקיעיו עם' 22 והז"ש ועל הירושלמי עם' 60
[ור' כפת מש"כ ב"ספרי זוטא" עם' 64 הע' 238]) ור' גם שע"ת סי' קצ"ה -
ר' בית תלמוד ד' עם' 83 וגבו"ש א' עם' 71. - ראה גם מש"כ דל"ג בפו"ח
ה"ב עם' 84 (ולכאורה לא נראה כדבריו, שהרי דוקא אם "אפר פרה היה הלוח
וחסור" היו צריכים להתמיר על הכהנים שיוכלו להמשיך ולחפור על סהרמם).
אבל למרות מיעוט המקורות המפורשים על מציאות אפר פרה בתק' האמורא-
ים, נראה ברור שממשיכים לנהוג במהרה וכהנים אוכלים בחרומה. הראשונים
הנ"ל הביאו שתי ראיות בלבד לענין זה סתק' האמוראים: חגיגה כ"ה א' וחולין
ק"ז ע"ב (ר' אמי ור' אסי - ר' דק"ס שם אות ח'), אבל אפשר להוסיף על אלו
עוד הרבה, כגון: ר' אלעזר הוה קאכיל תרומה" (מו"ק כ"ח א'), "ההוא דאמא
לקמיה דר"ל וכו' א"ל ראימיו שחילק על הגדנות" (כתובות כ"ה ב'), ירוש'
סנהדרין פ"א, י"ח ע"ב: "חד בר נש סאב לחד כהן אמא עובדא קומי ר' יצחק
וכו' (ר' תרביץ ב' ס"ב עם' 239 ועם' 380), ירוש' חלה פ"ב, ב"ח ג' ר'
אמי הורי בכפר שמי לעשות עישה גדולה במטאה וכו' (עי"ש), ור' גם גיטין
נ"ד ב': "ההוא דא"ל לחבירה סהרות שעשיתי עמן וכו' אמא לקמיה דר' אמי
וכו' ", עבודה זרה ל"ז ב': "כי אתו לקמיה דר' יבאי א"ל הא מיא בשיקעמא
וכו' " (עי"ש), שם פ"ה ב': "אורו ליה רבנן לר' ירמיה וא"ל לבריה דר' י'
וכו' " (ל"י"ן? - עי"ש) ור' גם ירוש' יומא פ"ג, ס' טע"ד (ר' פינחס ב"ת
[הכהן] - דאנא אכיל מעשר? - עי' מע"ש פ"ה, נ"ו ע"ב). מן המקורות נראה
ברור שבא"י מקיימים הלכות תרומה וחלה כתקנה, הן ביתנות לכהן והוא ממסרן
ואוכלן במהרה, ולא מצאתי כל דמיון בספרות חז"ל שמצב זה השתנה במשך תק'
האמוראים. - לתק' הבתר תלמודית בא"י ר' ס' המעשים תרביץ א' ס"ב עם' 10,
שם עם' 14 (ועי"ש ב' עי"ש עם' 379 הע' 7 ותוס"ר ח"ב עם' 269), מעשה"ב סי'
ע"ז (ר' תרביץ א' עם' 83. - ור' ליון, א"י במשה"ב ופירושיהם עם' ר' ורל"ג
גבו"ש ח"ב עם' 637) - אבל בהל"פ הל' חלה עם' ל"ט (הל"ר עם' 33 והל"ג ד'
ורשא ס'ו סע"ד) מפורש כבר: "וחלה בא"י אין מפורשים אלא אחת וסורפין אותה".
במקורות הנ"ל מן התק' האמוראית מדובר על סהרה באופן סתמי או
במפורש על כהנים ועל תרומה וחלה אבל לא על חולין במהרה לישראל, וברור
שבתק' זו לאו "כולי עלמא אוכלי סהרות בינהו" (ע"ז ל"ו רע"א). ונראה
שאוכלי חולין במהרה הולכים ומתמעטים כבר בסוף תק' התנאים (ר' מוס' סוכה
פ"ג ה"ב רש"י: "ל ה ו ד י ע"ר שהיה אוכל חולין במהרה", חולין ק"ו א';
ר"ב ברבי אוכל סהרות" - על בית הנשיא עוד בכ"מ ר' אלבק ס' האשכל ח"א
עם' 52 הע' ד'-ה', מנאות מבאים עם' 51 הע' 164 (ושם עם' 160), מוס"ר
ח"ב עם' 1-190 ותוסכפ"ש ח"ה עם' 3010. ור' גם מנחות ק"ג סע"ב וירוש'
הב"ש). ידיעות מפורשות על סהרת חולין בימי האמוראים מועטות מאוד וגם
מניסוחן נראה שהדבר נדיר, ר' חגיגה כ"ה א' רש"י (כפי' ר"ח עי"ש היטב
ובראשונים לנדה ו' ב' - וכ"ה בערוך ע' חבד); ירוש' שבת פ"א, ג' רע"ב
("אין אמ יכול"); דמאי פ"ב, כ"ג רע"ב; ור' גם ירוש' (תשלום מוספתא עם'
14) ברכום פ"ו סה"א, י' ע"ב (ור' אלון, מתקרים א' עם' 174 הע' 106).
ואעפ"כ יכלו גם ישראלים לשמור סגליהם במהרה, אם ע"י כך שהקפידו שלא
יוכשרו (כגון סנהדרין ה' ב' - ר' אוצה"ג ולא כרמ"ה) ואם ע"י גבילים

טומאה וטהרה הלכה למעשה בבבל במשך כל תקופת התנאים¹⁷ והאמוראים.¹⁸

לא מצאתי כל רמז לקיום הלכות מהרה ב"ארץ טמאה"¹⁹ כשכולם סמאים טומאה חמורה²⁰ - "וכי הזאה יש לבו".²¹ הלכות מהרה - במובנו המקורי של המושג²²

ככהנים שחקנו את עסותיהם (ר' תוס' כלים נ"ב פ"ב ה"ד ובהגר"א שם; תוס' דמאי ס"ב ומוסכפ"ש שם עם' 233; ועי' ירוש' חלה פ"ד, נ"ט ע"א; למדו את הכוהנות - וברש"ס שם; ב. כתובות ע"ב א' - עי"ש עת"ב, שם"ס פ"י, ר"ב האב ועוד; ביטין ס"ב א' (תוס' דמאי דפ"ג - ולעגין זיתים ר' עוד מהלכות שם מ"ד ה"ג. במוסכפ"ש ומוס"ר ה"ד עם' 96); פסחים ל"ד א'; שם ס"ו א' רש"י ועוד.)

ועוד). לסיכומו של דבר, התמונה העולה מן המקורות מראה שבא"י שומרים על הל' מטהרה - לפחות כהנים - גם בחק' האמוראים, ואין לסבא כל דמז לכך שבמשך תקופה זו חל שינוי יסודי בענין זה. אמוראי א"י מודים הלכה למעשה בהל' מטהרות, יוש להניח שבא"י עסקו בס' מטהרות כשם שעסקו בכל הסדרים האחרים (ך' לעיל מביא עמ' 10).

17 ראה מוס' פרה פ"ג ה"ה (ור' מוס' כלים ב"ם פ"א ה"ג ומקואות פ"ה ה"א).

18 במקורות שלפנינו לא מצאתי שום מקור לדברי בגאון: "ומצאנו ב כ מ ס ו ט שהיו מחסירין על עצמן לעינין סומא ומהרה ואע"פ שהיו שריין בבבל במקום סומא היו נוהגין סהרה וקדושה בעצמן והיו אוכלין חוליהו בסהרה (!) יש שאוכל חולין שבעשו בסהרה הקדש וכו'" (ביאוריקת עמ' 221 והמקבילות שצינבמי לעיל הע' 12. - ר' עוד עימוד עשה"ד ק"ל כ' וקל"ד ג'). וכבר כתב הרי"ד (שו"ת סי' כ"ה): "אבל בנבל שהיא חו"ל זה לא יתכן כלל שיהיו אוכלין חוליהו בסהרה וכו'" וכ"כ גם בפסקיו לכתובות ס"א א' אהא דשמואל מחלפא וכו'. "ומכאן מוכח שלא היו אוכלין בסהרה חוליהו והדיון בותן שמה סהרה יכולין לעשות בחו"ל וכו'" (ולשונו דומה ללש' משבנות הנ"ל - והסו"ל לא ציין). - ראה גם גינצבורג גנז"ש ח"ב עמ' 349 ואפמוביזר טפ"י לקוהוט עמ' 30.

דאסמוציבז ספ"י לקוהום עם' 30.
 ובאמת לא מצינו "מהרה להצאיו" מטומאה קלה במקום סומא חמורה אלא
 ובאמת לא מצינו (אבל ר' מש' רש"ג (?) אשכל ח"א עם'
 לבצע שאינו ענין למו"ם בסובו הרביל (אבל ר' מש' רש"ג (?) אשכל ח"א עם'
 6 וש"ב "מהרה לרחוץ" מכל סומא ה"ה, ואולי לאו דוקא כהערות
 הר"ש אלבק עם הע' י"ז, ר' ראבי"ה ח"א סי' פ"א [וכעת גם בס' הגד לנכוח
 עם' 49] בשם ר"ח: "אע"ג דאנחנו האיינא בארץ מסא ואין לבו מהרה לגמרי
 אנו צריכים מניחה מכל סומא ה"ה דמזמז עשה היא" - והשוה רא"ש
 "אז פ"ה סי' ל"ו).

ע"ז פ"ה סי' ל"ו).
ואם משום "מהרה וקדושה" ומידת חסידות, או זהירות מסומאה דאורייתא
במקום סומאה דרבנן (ר' למשל ערוך לבר בדה ספ"א) - מ"מ עובדא היא שעד
כמה שידוע לי לא מצאנו שום ראיה לכך במלמודים.

19 מקום סמא - זו בב"ל ויק"ר ספי"ז, כתובות קי"א א' וירוש' שם פי"ב, ל"ה ע"ב רש"י ("ארץ סמאה" לחו"ל בכלל גם בספרות התנאים, ר' למשל ס"ז עמ' 241).

20 לשונות אלו ודומות להן שגורות מאד בספרות הגאונים, ראה ש"צ מהרי"ן אפשטיין בפיה"ג עמ' 7 הע' 4 (ושם עמ' 162 ועוד, כגון: הל"פ מילר סי' ע"ו, משב"ק סי' ק"ה, חמ"ב סי' קי"ג, שע"ת סי' ק"ע ועוד).

²¹בכורות כ"ז רע"ב.

– הלכה למעשה בנבל, מצאנו רק בקשר לכהנים המוזהרים על סומאם המט, 23

סבילת נדה²⁴ ומעין זכר למהרה בקשר לתרומת חו"ל.²⁵ נכון אמנם שחלק

גדול מהלכות הסדר – בנוסף למס' נדה – נוגעות למעשה גם לבבל, אם באופן

ישייר ואם בעקיפין. לא רק מסכתות מקואות²⁶ וירידים,²⁷ אלא גם מסכתות

²² אבל קיימו הלכות שונות שהן מעין סו"ט, אבל אין עיקרן בהל' סהרות, לפחות לא בצורה שנהגו בהן בנבל בתק' האמוראים:

"הלכות בעל קרי" (ר' פו"ח ח"ב ע"ב 221 הע' 26) אע"פ ש"לא מפגי וס"ס בגעו בה" (רסב"ס הל' תפילה פ"ד) הלכו ונתדופפו בתק' האמוראים במיוחד בנבל – נא"י כנראה פחות (ר' יבמות ס"ה סע"ב) – כנראה בגלל חוסר מודעת סהרה בכלל (ר' החילוקים סי' ס' מהר" מרגליות ע"ב 78) ואף אלה שנהגו בהן הקילו בהן קולות מרובות המבליטות את אי מלותן בהל' סו"ט. סכל מקום הלכות בע"ק הקשורות לתורה ולתפילה, עיקרן במס' ברכות (פ"ב מ"ד-ו') ובהקשר זה דנו בה אמוראי בבל – ואין ללמוד מכך כלום על עיסוקם בס' סהרות.

גם הלכות סבילת כלי תשמישן של עכו"ם אין עיקרן משום סו"ט במובן הרגיל ואין מקורן בס' סהרות (ס' מס' ע"ז).

הלכות סבילת ירדים – לפחות כפי שנהגו בהן בנבל – אין עיקרן בהל' כות סהרות, ראה מס'כ לחולין ק"ה-ק"ז ובהע' 33 שם.

חובת סהרה ברבל (ר"ה ס"ז) לדעת גאונים וראשונים אינה נוהגת בזה"ז ובמיוחד לא בנבל (ר' אלון, מחקרי פ"א ע"ב 156, בינצבורג פו"ח ח"ב ע"ב 227 ור"ח אלבק, "סיני" תרע"ב ע"ב 291 ועוד ור' גם תשב"א ע"ב 140). וגם י"ד ב', ערובת"ב ח"ב ע"ב 291 ועוד ור' גם תשב"א ע"ב 140). וגם לאלה המחייבים גם בזה"ז ובחו"ל, אינה אלא משום "חובת בקיות" או משום בע"ק – מ"ס לא מצאנו בתלמודים סהרה כללית לרגל בנבל (ר' ברכות כ"ב ג' – רב חטא).

חומרות מיוחדות בנדה שנהגו בהן בתק' הגאונים ולאחר מכן (ר' אפסוביצר H.U.C.A. ח-ט ע"ב 438, מרגליות החילוקים סי' י"א והג"ש ועוד), שחלקן יש בהן משום הל' סו"ט ("כדי שלא תשתכח תורת סהרה מירשאל" שע"פ סי' ה' – תש" – הרי"ף סי' רצ"ז) – אין להן כל זכר בתלמוד (ר' פסקי הרי"ף כמובנת ס"א א'), ולמרות הדברים המרובים שבכתבו בנושא זה עדיין לא נתברר מקורן.

²³ סבילה כ"ו ב'. ²⁴ ראה להלן הע' 26. ²⁵ בכורות כ"ז א'–ב' ונדה ל"ב א'.

²⁶ וכבר כתב הטאירי בפתיחתו למס' מקואות: "שעניינה (של מס' מקואות) הם מעבין המסכתא ההיא (נדה) לבמרי עד שהיה ראוי לעשותה כולה מסכתא אחת בלי ספק". ולהיפך, מס' נדה המסכת היחידה בס' סהרות (נדה ח' רע"א) שיש עליה תלמוד, רק בחלק ניהגת הל"מ בנבל. ומבחינה זו כמעט ואין הבדל בין מס' מקואות למס' נדה "ואעפ"י שקצת עניני קצת המסכתא (מקואות) גאמרים לענין סהרות מכל מקום הענין כן במסכת נדה וכו'". חלק גדול מהלכות מס' נדה אינן אלא למהרות ולא לבעלה, ואף אלו שלבעלה בסלו ברובן עם תקנת בנות ישראל של ר' זירא ובהלן כבר עם תקנת רבי (נדה ס"ו א' – ועי"ש בראשונים ור' פת"ע לחיד"ה ס' מס' נדה בשם התוס' ועי' רא"ש שם פ"י ס"ס ד' וראב"ה ח"א ע"ב 217 והג"ש. לענין כתמים בזה"ז ר' ראב"ד ריש שער הכתמים, רמב"ן ספ"ב דנדה ונשאר הראשונים), – ר' עור להלן הע' 32. ואמנם הראשונים

נהלכות בדה שלהם בגעו רק בחלק קטן מהל' המסכת וכללו בו גם מקצת מהל' מהל' מקואות (ר' רמב"ן ס' הל' בדה: "השלמנו הלכות בדה הנוהגות באלה הזמנים" ולכן כנראה סידר הרי"ף הל' בדה בפ"ג דשבועות [לדברי בעל דק"ס בהערה שהקדמה למס' ביצה עמ' 13 - לא מצאתי יסוד של מסמ']).

ובאמת מפילא הדבר שהל' מקואות שהן הל"ם (להל' חציצה שבמסכת מקואות לסבילת בדה, גר וכו' - עי' ראשונים שבתוס"ר ח"ד עמ' 36 ועוד - ור' מש"כ לעיל עמ' 272 הע' 7-106) לא בתפרשו בתלמוד, ו"לא בתבאר במסכת בדה ענין הכשר המקואות ופיסולן ולא בשאר מקומות שבתלמוד שלנו זולתי מעט במקומות מפורזות" (המאירי הנ"ל) וכן "הרז"ה ריש שער המים (וכלל לא כנעל דוה"ר ח"ב עמ' 593: "שם כל דיני מקואות הנוהגים וכו' הנה לא יחסר לנו דבר וכו' יסוד כל הנוגע לזה בדרך גדרא בשאר הסודרים וכו' - עי"ל פ"ג הע' 18).
לכאורה היה נראה שרוב הלכות מקואות שנמשנה לא היו הלכה למעשה בנבל "דשכיח מיא" (עירובין כ"א א'). הל' מקואות שבמשנה - ובמקורות א"י בכלל - מבוססות על המציאות האמיתית ש"א"י שותה מי בשמים" (תענית י' א') והיו סובלים במי בשמים מכוונסין, ב"מי מערה" ובמרחצאות - ואילו בנבל "ששוכנת על מים רבים" (טס) נהגו לסבול במי בהרפת שאין בהן רוב הנפשות שבמים מקואות. ואמנם כהל' מקואות המעטות הל"ם שבנבלי מדובר על מי בהרפת, וכמדומני שאין למצא שום זכר למקואות בנבל - ועצ"ע.

(ושמא סותר אולי לשער שמהנהג מקובל זה בנבל נובעת שימת ארמם גאר-גים המצריכים מים חיים לנדה, בניגוד למקורות התנאיים שאינם מצריכים מים חיים אלא לזב בלבד ("כמה משניות שאין להם סוף" ריטב"א שבט ס"ה ב' - לאו דוקא. - לירוש' ברכות פ"ג ס"ה, ו' ע"ג שהעירו עליו האחרונים, ר' בנאום לספרות האמוראים עמ' 353 [והנ"ש ותרביץ א' ס"ב עמ' 38] ור"ל פ"ח ח"ב עמ' 262). שיטה זו הרבו לדון בה ראשונים ואחרונים והשערות שונות נאמרו בדבר מקורה ע"י חוקרים (ר' לאחרונה צוקר, תרגום רס"ג למורה עמ' 204 והספרות הב"ש ור' גם תוסכפ"ש מגילה עמ' 1131 סדה"ה ואף רפינקלשטיין בסמך לת"כ כ"ד עמ' ס"ז) - ושמא נובעת היא מן הנוהג הבבלי המסורתי לסבול במי בהרפת?

27 אבל ר' מש"כ לחולין ק"ה-ק"ז ובהע' 33 שם. ור' גם ס' האשכל ח"א ס"ע 153.

28 הלכות כלים המק"ם קשורות לכו"כ תחומי הלכה למעשה: סוכה, כלי לסומא - כלי לשבת (שבת קכ"ב א', עי"ש), חציצה לאהל המת לכהנים, כתר בדה (נדה ס' ב', לפוסקים שלא כראב"ד), מקוה שנמשך ע"ג כלים, סבילה ע"ג כלים מק"ם (לשיטת הראב"ד ועוד), ניקוד ושבר כלי לבט"י (חזו"א ידים סי' ד') ועוד - ראה תו"ח כלים פ"ב מ"א והערות ר"ב כהן בס' ס' בתיבות עולם עמ' 248.

29 סומא מת לכהן (וכבר צווחו האחרונים על מיעוט העיסוק והידיעה בהל' אהלות הנהוגות בזה"ז, ר' בהקדמה לקונטרס מר ואהלות לר"י איסר איסרלין). - אבל רק חלק מהלכות המסכת שייכות לבני כהנים בזה"ז. (לנזיר בתו"ח ר' רמב"ם הל' בזירות פ"ב הכ"א-כ"ב, ור' כעת תוסכפ"ש בזירות עמ' 510).

30 להלכה סומא וטהרת המצורע נוהגת "בארץ ובחו"ל" "בפני הניח ושלל בפני הבית" (תוס' בבעים פ"ז המ"ו, פ"ח ה"ב ור"ש - וכן"ם הרמב"ם פ"א מהל' סו"א ח"א ור' שאילתות ש' פ"ח ובהעמ"ש שם) - ואעפ"כ מקובל אצל גאונים וראשונים למעשה מצורע "לא נהיגי ביה בזה"ז כל דיני מצורע" (ראב"ה ח"ב ס"י תמ"ט ור' תשב"א תש"ב ס"ע 142 ושע"ת סי' קע"ו). בהלכה זו עסקו האחרונים והתלבטו הרבה במעשה אבל אין עוררין עליה (ר' גנז"ש ח"א עמ' 272).

לסיכומן של דברים: הלכות זרעים ומהרות, אע"פ שנפרטים רבים שבהם

יש משום הלכה למעשה, ביסודן ובעיקרן אינן נוהגות בנבל. רוב הלכותיהן

אינן נוהגות כלל, ובאחרות היה רק קשר רופף בין ה"מעשה" ל"תלמוד". ונראה

שאפנם זו היא הסיבה שסדרים אלה לא נלמדו בישיבות בנל. בארץ ישראל שהלכות

זרעים ומהרות נהגו להלכה ולמעשה, נלמדו סדרים אלה, והרבה מתורת אמוראי

א"י לסדרים אלה מצאנו בשני התלמודים. אבל לא מצאנו סוגיות ופאמרים בשם

אמוראי בנל אשר מקורם בפירוש הסורים זרעים ומהרות, והם כנראה לא נלמדו

בישיבות בנל לגופם משום ש"זרעים אינו נוהג בתוצה לארץ וכן סהרות".

71 [שם עמ' 545 וח"ב עמ' 492], אסטוכיזר בהע' לראבי"ה הנ"ל ובהשקפתו
שנסוך הספר, הערות הרב לייסר לשע"ת הנ"ל ובהקדמתו שם ג' סע"א וכן בספרו
תורתן של ראשונים למס' גיטין נ"ב ב' וש"ג, תו"ש שמות כ"ח עמ' רב"ה
ולאחרונה האריך בענין ר"ב זק"ש בהערותיו לתוס' רי"ד מו"ק עמ' ס"ז ואילן).
על כל פנים לא מצינו להאחר תק' המנאים מצורף הלכה למעשה, לא בא"י (ה"מעשה
נכהן אחד שהיה רואה את הנבעים" שנתבאר תזריע ר' אינו אלא הרחבה מלאכה-
מית של ה"מעשה בחסיד אחד" שבויק"ר פס"ר ג', עי"ש - ועי"ש ס"ז ג' (והג"ש)
ולא בנבל (ר' כתובות ע"ז ב' [אבל ר' שם ס"א ב'] - ועי' ברכות ה' ב'
ובראשונים שם). (ור' ספר המעשים, תרכ"ז ב' ס"ג עמ' 324).

31 מלבד הלכות שיעורין, ספקות וכד', המרובות שבס' סהרות הנוגעות לכמה
מחומי הלכה (ר' גם גיאוביקה ב' עמ' 38 ושם עמ' 420 [גבעים פי"ג מי"ב]
והג"ש).

32 ולא הרי מס' בדה כהרי שאר מסכתות הסדר. אע"פ שחלק גדול מהלכות מס'
גדה אינן נוהגות הל"מ (עי"ל הע' 26) בעוד שהלכות מרובות ממסכתות אחרות
שבס' סהרות יש בהן משום הל"מ (הע' 26-29) - "סומאה דאשה" ביסודה ובעיקרה
נוהגת בנבל גם אם פרטי הלכות שבה אינן למעשה, משא"כ ב"סומאה בעלמא" (ר'
גדה י"ח סע"א). מנחיבה זו אין מס' בדה שונה ממסכתות אחרות שיש עליהן
תלמוד, אע"פ שיש בהן פרקים שלמים והלכות מרובות שאינן הלכה למעשה.

מ פ ת ח ר ת

- א. משנה ותוספתא זרעים וטהרות בבבלי
- ב. משנה ותוספתא טהרות בירושלמי
- ג. אמוראי בכל ב"סוגיות זרעים וטהרות" שבבבלי
- ד. "סוגיות זרעים וטהרות" בבבלי
- ה. "סוגיות טהרות" בירושלמי

כדי לאפשר לקורא בדיקה מהמדת וביקורת יסודית בכל הבוגע לעבודה זו, צרפתי כאן מפעחות מפורטים לכל עניני ז"ס שבשני התלמודים. למאמרי אמוראי בכל בירושלמי זרעים וטהרות בס' כרך בספחים-זרעים (ועי' לעיל פרק ז'). כמה מן המפתחות שרמזתי עליהם בפנים, לא ביתנו כאן (כגון:הל' ז"ס בד' סדרי משנה ותוספתא; הל' ד' סדרים במשנה ותוספתא ס' ז"ס; מקבילות משנה ותוספתא ס' ז"ס - ד' סדרים).

בכל הרשימות ציינתי בככבים את פראי המקומות שיש בהם לכאורה חומר אמוראי מקורי לס' ז"ס. בככב אחד ציינו הסוגיות, המאמרים וכד' שאפשר היה להניח שמקורם בז"ס, ובשני ככבים אלה שנראה לכאורה שאמנם הם מקורם. ציונים אלה לא באו אלא כדי להגלים את הסוגיות החשובות יותר לעניננו - וכמובן שאין ליחס להם כל משמעות של ממש.

[כל המפתחות סעובים עור הגהה
ובדיקה גוספת]

א. משנה ותוספתא זרעים וטהרות בבבלי*

ז ר ע י ס

פ"ה

פ"א

אז שבת ככז א, **חגיגה ו סע"ב,

קידושין לט ב, *שם ט א.

חולין קלז ב.

בז חולין קלז ב.

דז *שבת סח א, *פסחים נד ב,

*נדה ב א.

פ"ב

אז **בבא קמא טא סע"א, בבא

במרא נה א, **מנחות עא ב.

וז נזיר נד ב.

פ"ג

בו נזיר נד ב (ע"ש), **מנחות

עא ב, **נדה נא א.

דז *חולין קלז א, *נדה ב א.

הז **חולין קלח א.

וז קידושין כו א, בבא במרא כז א,

שם קב א.

זז **בבא במרא קלב א, *שם קב ב.

חז **גיסין ח ב, *שם טב א, **בבא

במרא קסט ב, **שם קב א,

*שם שם ב.

פ"ד

ג: בבא מציעא י א.

סז גיסין יא ב, *שם סז א,

**בבא מציעא ט ב.

יז כיצה לח ב.

יא: *חולין קלד א.

פ"ה

אז **בבא מציעא קה ב.

דז חולין קל ב.

פ"ו

אז בבא מציעא לב ב (?).

דז בבא מציעא יא א.

הז **בבא במרא עב ב, סנהדרין פח א.

וז **בבא במרא עב ב.

פ"ז

הז מועד קטן ד דע"ב.

וז קידושין נד ב (?).

פ"ח

אז **תענית ו ב, בבא מציעא (יב א),

*שם כא ב.

הז **עירובין כט א.

זז *שבת קיח א, **בבא במרא ח ב,

**שם ט א.

חז: סוטה כא ב, **כתובות סח א.

הציונים למשנה קרובים להיות זהים עם מראי המקומות שב"מסורת הש"ס"

שבחלמוד הוצ' וילנא ו"ציונים" שבמשניות הוצ' וילנא (נ"ציונים" בד"כ

מתוקן יותר, אבל לפעמים להיפך. ההשטמות והאי דיוקים אינם מעטים

(בשניהם). - עם הוספות ותיקונים. הציונים לתוספתא זרעים זהים כמעט עם

"מסורת התוספתא" של הר"ש ליברמן (מלבד המקומות שזיין לענין דומה,

השלמה וכד'). הציונים לתוספתא טהרות קרובים לציוני הר"ש ליברמן

ב"מספת ראשונים" ח"ג-ד'.

תוספתא

פ"א

ג-ג: קידושין ס א.

ה: ** בבא קמא בד א, סנהדרין פח א,

מכות סז ב, תמורה ו א.

ו: * שבת כג סע"א (ז).

ח: מנחות עא ב.

יב: * גיטין ס א (ז).

פ"ב

ה: * בבא קמא סט א.

ו: בבא קמא כח סע"א.

יב: * חולין קלא א.

יד: חולין קלז א.

פ"ג

א: בבא מציעא יא א, ** שם יב א.

ג: סוטה מה דע"ב.

פ"ד

ה-ו: כתובות כה א (ז),

שם כו א (ז).

ח: בבא בתרא ט א.

ס: * בבא בתרא ח א-ב.

י: ** כתובות סז ב.

יא: ** כתובות סח א.

יב-יג: ** כתובות סז ב.

יד: כתובות סח א.

טו: בבא בתרא ח ב.

יח: בבא בתרא יא א.

כ: כתובות סח א, בבא בתרא י א.

כא: בבא בתרא י א.

ד ס א י

פ"ה

א: ** ברכות ס ב, ** עירובין יח א.

ב: בבא מציעא נד א, נה ב.

ג: ** חולין ז ב.

ד: שבת כג א.

פ"ו

ד: ** יומא ח ב.

פ"ז

א: ** ברכות סז א, ** שבת קכז ב,

** עירובין יז ב, ** שם לא א,

** פסחים לה ב, ** סוכה לה ב.

ד: ** גיטין סא ב, עבודה זרה לא א,

** בכורות יא ב.

ה: ** גיטין סא ב, ** חולין ו ב.

ו: ** גיטין סא ב, ** חולין ו א.

פ"ח

א: * מנחות ל ב, * חולין עה ב.

ג: גדרים פד סע"א, מכות סז סע"ב.

ה: בכורות לו סע"א.

ז: כתובות כד א, שם נו ב.

פ"ט

ג: בבא מציעא נו א.

ד: בבא מציעא נו א.

י: יבמות פט ב, קידושין סו ב,

מנחות ע א.

פ"י

ב: ** בבא מציעא קא א.

ט: חגיגה כה דע"ב.

י: קידושין יז סע"ב, עבודה זרה סד א.

פ"י

ו: ** תמורה ד א.

תוספתא

פ"א

ב: (פסחים פג ב).

טו: חולין ז ב.

כד: * חולין ו א.

פ"ב

ג-יז: בכורות ל ב - לא א.

ו-ז : (מנחות יח ב).

טו : ** עבודה זרה ז סע"א.

טז : (יבמות קיד א).

טז-יז: עבודה זרה לט א.

כדו : (פסחים כב ב, עבודה זרה ו ב).

פ"ג

אז : גיטין סב רע"א.

זו : בכורות לא א.

הז : יבמות קיד א.

יב: בנא סציעא בר א.

פ"ד

אז : ** בנא בתרא פח א.

ס-יז : (פסחים ט ב, ** כתובות סו א,

חולין צה א, גדה יח א).¹

כח: גיטין סא ב.

כט: גיטין סא א.

לא: חולין ו א.

פ"ה

בז : יבמות קכב רע"א.

יז: עבודה זרה סג סע"א (ז).

יח-כז: ** בכורות כו ב-כז א.²

כא: מנחות סו סע"ב.

ככו : ** מנחות לא א.

פ"ו

זו : עבודה זרה עא א.

חז : חגיגה כח רע"ב.

יג: עבודה זרה כב א (ז).

פ"ז

יז: בנא בתרא סג א.

פ"ח

אז : עירובין לז רע"ב (עי"ש).

גז : ** כתובות צח רע"ב.

זז : ** עירובין לו סע"ב, יומא בה סע"ב,

סוכה כב סע"ב, גיטין כה סע"א,

שם כח סע"א, בנא קמא סס רע"ב,

חולין יד סע"א, מעילה כב א.

יא: ** בנא קמא קכז ב.

יג: עירובין נ א, קידושין גא א,

מנחות בד ב.

כ ל א י ס

פ"א

בז : ** פסחים לט סע"א.

חז : ** עירובין לד ב.

טז : שבת ג סע"ב, שם קיג א,

עירובין עז סע"א.

פ"ב

אז : מועד קסן ו סע"א, בנא בתרא

צד סע"א.

הז : ** בנא קמא פא א, מנחות סו ב.³

פ"ג

אז : (פסחים לט רע"ב).

בז : פסחים לט ב.

גז : ** שבת פח רע"ב.

דז : שבת פח ב.

פ"ד

אז : עירובין ג ב, שם צב א.

¹ ראה ט"כ בהערה 2 לפסחים תכ"ל.

² עי"ש הערות 3-5.

³ עי"ש הערה 3.

ב: עירובין ג ב, שם צג א.
טז נבא בתרא פנ סע"ב ושם פג א.

פ"ח

ב: עירובין ג ב, נבא בתרא לז ב,
שם פג א, שם קב ב.

ח: ** שבת קמ"ד ב, * נבא בתרא קנ"ו ב.

פ"ט

א: נבא בתרא יט רע"ב, שם פג א.

ב: נבא בתרא פג א.

ד: ** יבמות פג א, נבא קמא ק סע"א.
ח: פסחים כה א, חולין קטז א.¹

פ"י

ג: ** נבא מציעא ח ב.

ד: ** חולין עט א.

ו: שבת נד א, נבא קמא נד ב,

סנהדרין כה ב, * חולין פ א.

פ"יא

ב: ** נבא קמא קיג א, מנחות מא רע"א.
ה: שבת כט ב, שם טו סע"ב, פסחים
כו ב.

ח: יבמות ה ב, נדה סא ב.

י: שבת נד א, יבמות ה ב,

מנחות לט א.

מנחות

פ"א

ה: גדרים בא א.

ז: * נבא קמא נה א.

ח: ** כתובות קיא רע"ב,

חולין עט א.

יב: סוטה טג ב.

טו: * מועד קטן ב ב, * מכות כא ב,

* עבודה זרה סד א.

פ"ב

ז: שבת פה סע"ב.

טז: עבודה זרה טג סע"ב.

פ"ג

ב: עירובין צג סע"א.

ג: נבא קמא ק סע"א, נבא בתרא

ב סע"א ושם ג רע"א.

טו: * עירובין לז ב.

טז: שבת קלט סע"א.

יז: ברכות לו סע"א.

פ"ד

ו: * עירובין יא ב, ** שם טז א.

יא: נבא בתרא יט רע"ב.

יב: * שבת צה סע"א.

פ"ה

י: חולין קכז א.

יא: נבא מציעא צ סע"ב (?).

יט: פסחים ט ב, עבודה זרה

סה ב, ** נדה סא ב.

כז: יומא סט א.

ש ב י ע י ת

פ"א

א: ** מועד קטן ג ב.

ד: (ראש השנה ט א, מועד קטן ג א,

** מכות ח ב)², מנחות עב א.

ה: נבא בתרא כו סע"ב.

ו: נבא בתרא כו ב.

פ"ב

א: ** מועד קטן ג ב.

ד: עבודה זרה ג ב.

ה: עבודה זרה ג ב.

ו: ** ראש השנה י ב, פסחים נה א,

** יבמות פג א.

¹ ראה ס' הסתיבות שצויין בגיטין כב א נהע' 4.

² ראה הגהת הגרי"ב במועד קטן שם.

זו ** ראש השנה יב רע"ב.

ס: ראש השנה יד א.

פ"ב

בז: מועד קטן ד ב.

פ"ד

בז: ** מועד קטן יג א, ** גימין

מד ב, ** בכורות לד ב.

הז: כבא בתרא פ ב, בדה ז ב.

יו: ** ברכות לו ב, ** פסחים

בב סע"ב, כבא קמא צא.

פ"ה

אז: ראש השנה טו ב.

ו: עבודה זרה טו ב.

ח: עבודה זרה טו רע"ב.

פ"ו

גז: נדרים נח א, נט סע"ב.

פ"ז

אז: * שבט טח א, ** כבא

קמא קא ב, (בדה נא ב).

בז: (בדה נא ב).

דז: פסחים כג א.

ו: ** בדה ח א.

זז: (נדרים נח א).

פ"ח

אז: * שבט טח א.

דז: עבודה זרה טז א.

זז: זבחים עו א (בכורות פ ב).

פ"ט

אז: * פסחים נא ב (ע"ש)

* סוכה לט ב.

ב-בז: ** פסחים נב רע"ב.

הז: פסחים נב א.

זז: מענית ו ב.

טז: בכורות יב ב.

פ"י

אז: ** גיטין לז א.

בז: שבה קמח ב, ** גיטין לז סע"א,

מכרות ג ב.

ג-דז: ** גיטין לו א.

דז: גיטין לב סע"ב ולד א.

הז: ראש השנה נ א, שם ח א, כבא

מצינא יז א, ** שם עב א,

כבא בתרא קנז ב, ** שם קמא ב,

סנהדרין לב א.

ו: ** גיטין לז רע"א.

זז: כבא בתרא סה סע"ב (ז),

שם פ רע"ב (?).

חז: שבט קמח ב, ** גיטין לז רע"ב.

טז: * קידושין יז סע"ב.

חוספתא

פ"ב

אז: מועד קטן ו ב.

בז: ראש השנה פ סע"ב.

הז: ** ראש השנה יג ב, ** מנחות ל ב.

ח-ט: ** עירובין כח א.

כז: ** מועד קטן יב א.

פ"ג

יב: כבא קמא עט ב (?).

יד-טז: בדה ח ב.

פ"ד

הז: עבודה זרה טז ב.

טז: ** נדרים נג ב, ** סנהדרין יב א.

כז: ** ראש השנה טז ב.

כא: עירובין ז א, * סוכה ט א,

** ראש השנה יד א, שם טז א,

יבמות טז א.

פ"ה

אז: פסחים נב ב.

ה: שבת צ א (?), בדה סב א (?).
סו: (סוכה ס א).

פ"ו

כו: ("סוכה לס סע"א).
כה: "סוכה ס א, שם סא א,
"בנא קמא קב רע"א.
כו: "עבודה זרה סב א.
כס: "זנחים עה סע"ב.

פ"ז

ח: "סוכה ס סע"ב.
יא: "פסחים בב א.
יד: "עירובין כה ב, *פסחים
בב א.
טו-טז: פסחים *בב סע"א
שם בב א.

יח: תענית ד ב.

פ"ח

ד: ביטין ית א.
הו בנא מצינא סח ב,
שבוטות סר ב.
ו: ביטין לז א.
סו ביטין לז א.
יו ביטין לז א.
יא: "בנא קמא צד ב.

פ"ט

פ"י

א: שבת קנב רע"ב, יבמות קיב א,
"ביטין כב ב, (חולין יב א).
בז: "ברכות סר א, *חגיגה ב ב,
בדה יב ב.
בז בדה סר ב.

ה: **קידושין סב א.

פ"כ

בז: פסחים לב א, **יבמות פס א,
(מנחות כה ב).
בז: (שבת לח א), ביצה יז ב,
חולין סו א.¹
ד: ברכות לס ב, מנחות נה א,
**בכורות בב ב, מסורה ה א.

הז: ברכות לס ב.

ו: מסורה ח א.

פ"כ

א: *יבמות פס א, *קידושין סו ב.
בז: מסורה יב א (ע"ש).
ד: קידושין נט א ושם ב.
הז: עירובין לז ב.
וז: מסורה ג-ב.
חז: פסחים סב א.
טז: *ביטין כב ב, *קידושין סא ג.

פ"ד

בז: חולין קלז ב.
דז: כתובות צט ב, שם ק א,
קידושין סא א, בכורות סא א.
זז: עבודה זרה סט א.

פ"ה

אז: נדרים נט א.
בז: **בכורות כב סע"א.
וז: שבת קמב א, מסורה יב א.
חז: שבת קמב א.²

פ"ו

א: **פסחים לא סע"ב, *בנא מצינא
בד ב.

¹ ראה גם כתובות ל"ד א, ביטין נ"ג ב' ובבא קמא ע"א א'.

² לפ"ה פ"ט ר' תוס' ביצה ד' ב' ור"ש כאן.

זו בנא מציעא נד א.

פ"ז

בו סנהדרין בא א, (שם סו סע"ב),

כריתות ז רע"א.

גו ** פסחים לב ב.

פ"ח

אז ** פסחים עב סע"ב, ** יבמות

לד א, (** קידושין פד ב),

סכות יא סע"ב.

בו נדה בח ב.

בו ביצה לה א.

דו ** תולין י א, שם מט ב.

[זו - ר' משי"כ לטוכה נ א

בהערות 1.]

הז פסחים סו א, ** שם כ ב,

** בכורות לג ב.

סו פסחים סו א, ** שם כ ב,

מנחות מה א.

פ"ט

דו * שבט יז ב, פסחים לד א,

נדרים ס א, גנא מציעא צ א.

זו פסחים לד א, נדרים ס א.

זו ** פסחים לד א, (נדרים נח רע"ב).

פ"י

בו * מנחות נד א.

גו ** פסחים עו ב, ** עבודה זרה

סו ב.

זו עבודה זרה סו ב.

זו * ביצה יב א.

חז חולין צט ב.

יא:חולין קי ב.

פ"יא

בו נרכות לה א, חולין עכ ב.

גו פסחים כד ב, חולין עכ ב.

חז בנא בתרא סו רע"ב.

סו יבמות סו ב, עבודה זרה סו א.

תוספתא

פ"א

אז שבט קב סע"א, יבמות קיב א,

גיטין עא א.

בו * חגיבה ב ב, * גיטין עא א.

גו ראש השנה כח סע"א,

** חגיבה ג סע"ב.

דו עירובין עא א, קידושין בב ב,

בנא מציעא כב א, שם.

זו בנא קמא סז א, שם קיד סע"א,

שם שם ב.

יו גיטין בב א (?), גנא בתרא

ח סע"א.

פ"ב

בו ** גיטין גו ב.

הז חולין קלו רע"ב.

זו * ראש השנה יב סע"א (?),

שם יד סע"ב (?).

ז: קידושין סב ב.

חז יבמות צב ב, ** קידושין טב ב.

יו (גיטין ח סע"א), * שם מז סע"א,

* חולין קלה רע"ב.

יא:גיטין מג ב, שם מז א.

יב: * גיטין ח א.

פ"ג

אז * עירובין סח רע"א.

יח:ביצה יג סע"א.

יס:בבא קמא קטו ב, מנחות כח ב.

פ"ד

אז:מנחות נד ב.

בו מנחות נד ב.

[זו עז ל א.]

הז נבא בתרא קמג א.

זו נבא בתרא פד רע"ב.

ח: * קידושין עט א, ** נבא בתרא

זו א, * בדה ב ב.

יג: מנחות סז סע"א.

פ"ח

ה-ו: כתובות צט ב.

יו גיטין גר רע"ב, * זבחים עד א.

יא: * ביצה ג סע"ב, * זבחים עג רע"א.

טו: גדרים בז סע"ב.

פ"ט

גו ** סנהדרין כו א.

יח: פסחים ט סע"ב, שם מד סע"א,

** יבמות פג א, נזיר לו ב.

פ"י

א: (ברכות לה סע"ב).

בז פסחים לב ב.

זו ** יבמות צ א, ** גיטין גר א.

ט: עירובין כט ב, פסחים

לב רע"א.

יז ביצה לה א.

יא: כתובות ט א, כריתות כא סע"ב,

שם כב רע"א.

יב: חולין סט ב.

יג: ¹ סוכה נ א, ** נבא קמא

קטו ב, נבא בתרא צז ב.

יד: נבא קמא קטו ב,

עבודה זרה ל ב.

טו: מעניית ל סע"א, סנהדרין

ע א, (*) עבודה זרה ל ב.

יז: עבודה זרה ל ב,

חולין ט סע"א.

פ"ח

גו: ** נבא מצינא פט סע"ב.

הז נדרים נח סע"ב.

זו נדרים נח רע"ב.

טו: ** עבודה זרה סז ב.

(י-יב: עבודה זרה סח א).

טז: זבחים צו ב, * חולין צז א,

* שם קיא ב.

יח: פסחים מד א, נזיר לו ב.

כא-כב: ** יבמות פא ב.

כג: עבודה זרה עג סע"ב.

פ"ט

בז חולין (צז ב), קיג א.

גו נדרים נח ב.

הז חולין צח רע"א, ** שם סד רע"ב,

שם קיא א.

יב: (ברכות לו א - עי"ש).

פ"י

יז כריתות ז א.

יב: ** נבא בתרא צז א.

יג: זבחים עט רע"ב (?).

יז: חולין קלד ב.

יח: ** יבמות צט סע"ב.

פ"י

פ"א

אז: * שבת סח א, * בדה ב ב.

בז: ** בדה סז א.

גז: ** ראש השנה יב סע"ב.

דז: * סוכה לו א.

הז: ביצה יג ב, ראש השנה יב א,

** נבא מצינא פח ב, חולין ז א.

וז: ביצה יג ב.

¹ ר' מש"כ לסוכה שם בהע' 1.

ז: *נבא מצינא צב ב,
*עבודה זרה נו א.

ח: שבת קמה א.

פ"ב

ז: ביצה לה א, שם ב.
ז: נבא מצינא צב א.

ח: ביצה לה ב, **נדרים ג ב.

פ"ב

א: **בוצה לד ב, שם לה רע"ב.

ז: **נבא מצינא כא ב.

ה: **גדה מז ב.

ז: יומא י סע"א.

ט: גדה בא א.

י: *מכות יב סע"א.

פ"ד

ב: **ביצה לד ב.

ג: **ביצה לה א.

ז: שבת יא ב, עירובין צט רע"ב.

ה: **ביצה יב ב, עבודה זרה ז ב.

ז: ברכות לו א.

פ"ה

ז: פסחים טב ב, נבא נחרא צז רע"א.

*חולין כה ב.

הוספת

פ"א

א: נבא מצינא פח ב.

ב: **עירובין כח ב, חולין כה ב.

פ"ב

ג: ביצה לה ב.

ה: עירובין ל ב, לב א,

ביטין ל ב, חולין ז א.

י: ביצה לה ב (?).

יד: נבא מצינא פט ב.

כ: גיטין כב א, נבא נחרא כז ב.

פ"ב

ז: ביצה לה סע"א.

ה: **ביצה יב רע"א.

יא: **נדרים מג סע"ב.

יב: פסחים ו ב.

יד: חולין קלו סע"א.

פ"ג

פ"א

ב: **נבא קמא יב ב, **תמורה ז סע"ב.

ז: **מנחות פב א.

ז: **קידושין נו א.

פ"ב

ז: נבא מצינא נה סע"ב.

ז: *נבא מצינא מד ב.

ח: קידושין יא ב, נבא מצינא

מה א (?), בכורות ג ב.

ט: נבא מצינא מה א (?).

פ"ב

א: עבודה זרה טב א.

ב: זבחים עו א.

ז: מכות כ רע"א.

ז: *מכות יב סע"א.

ח: פסחים פו א, יומא כה א,

זבחים נו א.

י: ¹פסחים לח א, נבא מצינא

גב רע"ב, סנהדרין קיג רע"א,

זבחים מט רע"א.

פ"ד

ב: (סנהדרין יד ב). ²

ב: קידושין נד ב, ערכין כז ב.

¹(מ"ס ר' פסחים ל"ו ב וט"ז: "דאר"א מנין למע"ט שבטמא וכו'").

²ע"ט הערת 1.

פ"ב

ד: (ע'י' נבא מצינא נב סע"ב
ומש"כ שט).

ה: סנהדרין יד ב (?).

ח: ביסין סד א, חולין פלא א.

יא: נדרים פד סע"ב, קידושין

בז רע"ב, חולין קל ב.²

יב: ** בכודות לז א.

יט: (פסחים ד רע"ב, שט ט א,

עבודה זרה מא ב, נדה טו ב.)

פ"ג

ה: ** נבא מצינא נד א.

ז: קידושין כד רע"א, שט לב א.

יב: עירובין לז ב.

פ"ד

ז: פסחים י סע"א, ** ביצה י ב.

ט-יב: סנהדרין ל א.

סז: ** ביצה ה סע"א, * ראש השנה לא ב.

ח ל ה

פ"א

א: נבא מצינא נו סע"ב (?).

ד: ** פסחים לז א.

ו: ** פסחים לז רע"ב.

ח: ביצה כא א.

ט: חולין קלו ב.

פ"ב

ב: * ביסין ז ב.

ג: ברכות כד א.

ד: ** פסחים סח, ** נדה ח א.

ה: * קידושין טו ב.

ז: ביסין סח א.¹

ה: נבא מצינא מה סע"ב.

ו: קידושין בד ב.

ז: ** קידושין ו א.

יא: יבמות קטו ב.

פ"ה

א: נבא קמא סח ב, ** שט סט א.

ב: ** ביצה ה סע"א,

** ראש השנה לא ב.

ג: קידושין בד ב (?).

ה: קידושין בד ב.

ט: קידושין כו סע"ב, שט כז א,

נבא מצינא יא סע"א.

יא: ברכות ט ב (ע"ש).

טו: מועד קטן יא א (?).

מוספתא

פ"א

א: שבת כב סע"א.

ז: נבא מצינא מז ב.

ה: נבא קמא צד רע"ב.

ו: * נבא קמא צד ב, שט צח א.

ז-ח: נבא קמא קטו ב.

יב: * יומא יב א, * מבילה כו א.

יד: * עירובין כז סע"א,

* שט כח ב (?).

טו: * קידושין נה סע"ב.

פ"ב

ב: (ע'י' ברכות לח א).

יא: פסחים ז א.

יד: זבחים בר א.

¹ ע"ש הערה 3.

² ע"ש הערה 5.

ז: ברכות לו ב, פסחים גב סע"ב,
קידושין גד ב, עבודה זרה לה ג.
בדה ח ב.

חז: ברכות לו ב.
סז: ** עבודה זרה סח סע"ב.

פ"ב

אז עבודה זרה סח ב (?).²
ו-ז: חולין צט א.³

סז: עבודה זרה סח א.
י: ** שבת פט סע"ב, ** עבודה זרה
סו א.

יא: ** פסחים כו סע"ב, ** עבודה זרה
מס א, ** שם עג רע"ג, תמורה יב א.

פ"ב

אז: בבא קטא קא סע"א, ** שם רע"ב.
בז: תמורה לד א.
ו-ז: ** ביצה ג ב, ** יבמות פא סע"ב,
** זבחים עב סע"א (ועי'
חולין ק רע"א).

ז: עבודה זרה עד א.
סז: ברכות לו סע"א,
** קידושין לח סע"ב.

תוספתא

פ"א

ז: בבא קטא קים רע"א
ו: ** בכורות כח ב.
ז: ** פסחים כו ב.
חז: ** קידושין לט א.

ו: ** שבת עו ב, פסחים מח רע"ב (?).
ז: עירובין פא א.
חז: סוטה ל סע"א.

פ"ב

בז: ** בדה ו סע"ב.
גז: ** מנחות סז רע"א.
ו: ** חולין קלד א, ** מנחות סז א.
ז: זבחים עה סע"א.
יו: עבודה זרה ע"ג סע"ב.

פ"ד

חז: חולין קד סע"א.¹
יא: תמורה כא א.

תוספתא

פ"א

אז: פסחים לה א.
א-ב: פסחים לז ב.
ז: פסחים ו א.
חז: פסחים לח א, סוכה לה רע"ב,
** טנהדרין קיב ב.
ז: (ברכות לז סע"ב).
יא: ** בדה ז רע"א.

פ"ב

ו: מנחות סז א.
ז-י: בבא קטא קי ב, חולין קלב ב.
יא: (ר' תוס' תרומות פב היב).

ע"ל

פ"א

אז: סוטה מג ב.
בז: סוטה מג ב.
ו: ** גיטין נה רע"ב.

¹ ע"ש הערה 5.

² ע"ש הערה 7.

³ ע"ש הערה 2.

ב כ ו ר י ם

פ"א

גז פסחים בג א, **מנחות פד סע"א.
הז יבמות בז א.
וז ברכות ט סע"א, פסחים לו ב (?),
ביטין מח א, בבא בתרא כז א,
**טס פא א.

יאז ביטין מח א, בבא בתרא כז א.

פ"ב

אז חגיגה יח ב, יבמות עג א,

בבא מציעא זכ סע"ב.

בז **פסחים לו ב, יבמות עג סע"א.

דז סוכה מז ב.

וז סוכה לט סע"ב, ראש השנה יד רע"ב,

**קידושין ב סע"ב.

חז קידושין ג א, חולין קלב א.¹

פ"ב

בז **קידושין לג א, *חולין בד ב.

הז מנחות נה א.

חז בבא קמא זכ סע"א.

יבז חולין קלא א.

תוספתא

פ"א

דז בבא בתרא פא סע"א.

ז: **בבא מציעא בג א.

פ"ב

אז יבמות קיג סע"א, כריתות

יז ב, ושם יח א.

בז (יומא עב דע"ב, חולין. פ א).

טוז: (טבילה כז א).

טו-טז: (פסחים ג ב).

ש ה ר ת

כ ל י ם

פ"א

אז בבא קמא ב א.

בז בבא קמא כה א.

טז **יומא מד ב.

פ"ב

אז שבת טז א.

א(-טו א): שם שם.

בז חולין בד ב-נה א.

פ"ג

אז **חולין קכד א, **בדה כו רע"ב.

בז בדה כו א-ב.

בז שבת מח ב.

דז **שבת עכה א.

ז: *חולין קכג ב-קכד א.

יז: **ברכות יט א, **בבא מציעא

בט א-ב.

פ"ד

בז שבת לח ב.

פ"ה

אז זבחים ג א.

הז שבת קלח ב, **פסחים כ א.

יז: *עירובין צט א.

יאז: **כריתות יג א.

פ"ט

הז **בדה טכ ב.

¹ע"ש תערה 1.

ח: * ברכות לט א.

טו: (ר' עירובין ג ב), * פסחים פו א,

מנחות צח א, בכורות לט ב.

יו: עירובין ד ב, סוכה ה ב, שם ו ב,

** מנחות צז ט"א.

יא: עירובין ל ב, שם כח א.

יב: בכורות לו ב.

פז: חולין יב ב.

פז: (ר' בבא בתרא פט ב).

יז: ר' שבת סו א.

פ"ח

א: מנחות לא.

ב: שבת מד ב, שם פו א.

טו: ברכות ב ב, ** סוכה טז א.

פ"ט

ב: חולין בד ב.

פ"י

ב: ** שבת טה ב.

פ"יא

א: ** חגיגה כו ב, ** מנחות צו ב.

פ"יב

ד: שבת פח ב.

פ"יג

ב ו-ד: ** שבת פד א.

פ"יד

א: ר' פסחים יז ב.

(גז' כלים יג ב).

ז: ברכות זכ ב, חגיגה כב ב,

בכורות לח א, נדח ז ב.

טו: שבת גב ב, (ר' שם נח ב),

סוכה יג ב, קידושין נט א,

מנחות טט א.

פ"טו

ז: שבת קיב ב, ** שם שם, ** עירובין

כד א, שבת קמא ב, מנחות לו ב.

פ"ז

א: שבת קח א.

ו: ** נבא קמא קח א.

פ"ח

א: שבת טז א (שם ב),

עבודה זרה נב א.

ד: ** שבת קכד א.

ח: ** שבת נט ב.

פ"ט

א: שבת נב א, שם טט ב.

ב: נבא קמא צב ב,

(ור' חולין סה א).

ז: ** נבא מצינא נב א.

פ"י

א: ביצה לה ב, (ר')

נבא מצינא פד א).

(ב (כה ב) זר' נבא מצינא לב א).

ה: ** שבת נב ב, קכב א.

ו: שבת נב ב, ור' שם נט ב.

ח: יבמות טג א.

פ"י

ה: ** שבת נט א (ר' בבא

מצינא פד א).

פ"יא

א (ב א)

א (אהלות ח א) * שבת לה א,

עירובין יד ב.

ב: ** נבא בתרא סו א.

פ"יב

א: מועד קטן י א, נדרים נר ב,

סנהדרין כ ב.

פ"יג

א: ברכות מ א, שבת קיב ג,

עירובין ד ב, ** שם כד א,

סוכה ו א.

פ"ב

יבז* ביצה לב א.

פ"ד

חז חולין כח ב, בכורות יז ב.

פ"ז

גז* בדה מט א.

פ"א

ב"ס יגז* שבת נח ספ"א, *שם פס ב.

פ"ב

א-בז* שבת נב ב, קכב א.

יז* חולין כה א.

יז: *חולין שם.

פ"ב

ג,סז* שבת סח ב, שם נח ב.

יבזשבת פא א.

יבזשבת בט ב.

(סז:ר' יבמות סג א).

פ"ה

זז* פסחים יז א.

פ"ו

וז חולין קלח א.

יבז* בכורות לט ב.

יב-יבז:ר' עירובין ג ב-ד א.

פ"ו

א(-אהלות ב ב)זזיר ג ב.

אז* בכורות כב א.

(סז:ר' בבא בתרא פס ב).

פ"ט

גז חולין נח א.

פ"א

ב-גזחגיגה כ א.

ידז* עירובין י ב.

פ"ב

הז* ר' מעילה יח א.

זז בנא קמא סו ב.

חז (ר' קידושין גב ב), בבא

קמא סו ב, **שם קיד א.

סז חולין קכב ג-קכד א.

פכ"ו

בז שבת ער א, שם עט א,

סוכה יז ב.

בז פסחים קי ב.

דז סוכה יז ב.

סז מנחות כד א.

יז חולין עב ב.

פכ"ח

בז** שבת כס א, * (שם לט ב).

חז ר' סנהדרין סח א.

זז שבת כס א.

חז זבחים צה א, **חולין קכב א.

פכ"ט

חז בנא בתרא פס רע"ב.

תוספתא

ב"ק פ"א

אז* בדה סג ב.

הז** גיטין ח א.

וז* יומא מד א.

זז פסחים פו א.

חז פסחים סז א, בזיר מה א,

סוטה כ ב.

יז מנחות כז ב.

יז** עירובין קה א,

**פסחים פו א, שבוועת יז ב.

יבז זבחים קטז ב.

פ"ב

בז חולין נח א.

גז** שבת פד א.

גז: ^{**} בזיר גא א, ר' מעילה יז א,
נדה בה א.

ד: ר' חולין קיה ב, ^{**} שם קיט ב.
ז: סוכה י א (ע"ש), ^{**} שם כ ב,
נדה כו א.

פ"ד

ב-ג: חולין עכה ב.

פ"ה

ד: חגיגה כו א.

פ"ו

ב: ^{**} בבא בתרא יט ב.

פ"ז

א: בזיר גז רע"א, חולין עא א.
ב: (שבת קלח ב, עירובין קב ב,
סוכה יט ב).

ג: עירובין סח א, ^{**} ביצה י א,
^{**} שם לז ב.

ד: ^{**} בכורות כב א.

ו: סנהדרין עב ב.

פ"ח

(א: כלים טו א).

ב: מועד קטן ה ב, בזיר בד ב,

נדה גז א.

ה: ^{**} ר' שבת קא ב.

פ"ט

א-ב: סוכה יח א.

פי"א

ז: חולין עכו א, שבת עגה ב.

פי"ב

ה: סוכה כב א.

[ו(?): עירובין יד ב, שם נו ב,
שם גז א, שם עז ב, סוכה ח ב,
בבא בתרא כז א.]

ז: עירובין כז א.

פ"ב

יב: חגיגה כב ב.
יג: (ו-י) ושבת זב ב.

פ"ג

ה: ^{**} שבת טו א, ^{**} שם קיב א.
ו: זבחים זד א.
יד: סוכה כ ב.

פ"ד

ה: מנחות כד ב.

פ"ה

ט: ראש השנה יט א, ^{**} שבת טז ב.

א ה ל ו ת

פ"א

ו: ^{**} יבמות קכ ב, בזיר סג א,
^{**} חולין כא א.

ז: ^{**} מעילה מז ב, נדה סג ב.

פ"ב

א: ר' מועד קטן ה ב, (ר' בזיר
ג א), ^{**} בכורות טח א.

ב: (ר' בזיר גג ב), ר' פסורה
לא א, ^{**} נדה כז ב, שם כח א.

ג: ברכות טא א, עירובין ד א,
^{**} שם ז א, סוכה ו א,

^{**} חולין סב ב, ^{**} שם זב ב,
^{**} בכורות לז ב, ושם לח א.

ו: ר' בזיר זב סע"א.

ז: בזיר זב ב.

פ"ג

א: (=עדיות ג א), חולין עכד ב,
שם עכה א.

ב: ^{**} נדה כז ב, שם סב ב,
^{**} בבא קטא קא ב.

ח: חולין קיה ב, * שם קיס ב.

ס: ** חולין פז ב.

י-יא: * נדה עא א.

(יג: נזיר נג א.)

(יד: נזיר נו ב.)

פ"ה

אז: * עירובין ל א.

דז: * סוכה כא א.

יא: נחביגה כב ב.

פ"ה

הז: ** בכורות כב א.

פ"ה

דז: חולין קכא ב.

הז: נזיר נה א.

פי"ב

זז: סוכה כב א.

פי"ד

וז: ** נבא בתרא כ א.

פט"ו

הז: עירובין עט א, סוכה ד א.

זז: ר' טוטה סז א.

פט"ז

(בז: נבא בתרא קב א.)

ב-ג: נזיר סה א.

הז: נדה ח ב.

חז: סנהדרין צט סע"א.

סז: * סנהדרין סז ב.

יז: פסחים י א, בכורות כה ב.

יב: סנהדרין מח א.

יג: פסחים ט א, עבודה זרה מא ב,

נדה טו ב.

פי"ז

יב: מועד קטן ה ב.

פט"ו

זז: * עירובין עח ב, סוכה ד א.

ח: * טוטה מד א, נבא, בתרא קא א.

פט"ז

אז: * שבת סז ב.

בז: ** כתובות כ ב.

(גז: נזיר פט מג: נבא בתרא קא סע"ב).

פי"ז

אז: מועד קטן ה ב, מטורה יג רע"ב,

נדה בז א.

בז: * מטורה יב סע"ב.

פי"ח

ב-ד: * מועד קטן ה ב.

דז: ** פסחים צב א, ** חגיגה כה ב.

וז: ** נבא מצינא קה ב.

ז-ח: * פסחים ט א.

מוספתא

פ"א

זז: * ר' בכורות מה א.

פ"ב

אז: חולין ל א (?), * שם קכא ב.

בז: (= כלים נבא מצינא ז א).

בז: ** נזיר נא רע"א, * נדה כז ב.

דז: נזיר סה א.

הז: נזיר נב א.

וז: חולין מה א, שם בז ב.

פ"ג

דז: ** בכורות מה א.

הז: נזיר נב ב.

פ"ד

אז: חולין קכה ב, שם ככו סע"א.

בז: נזיר נב א, שם נב ב.

גז: נזיר ג ב.

הז: נזיר נא א, * נדה כז א.

גו: *סנהדרין עא א, *שם פז ב,
*נדה יט א.

פי"ג

בז: **חולין קכח ב.
זו: יבמות קג ב.

זו: נדרכות כה א, **קידושין לג ב (פי"ט)
סו: נדרכות סא א, עירובין ד ב,
סוכה ה סע"ב, חולין עא ב.

פי"ד

ב-גזסוסה פז א.
גז: פסחים לה א, **יבמות עד ב,

נדה עא ב.
זו: **בזיר ט א (פי"ט),
**נבא קמא קה א.

הז: קידושין בז א.
זו: סוכה יג א, חולין טב ב.
(חזיונא ל ב).

סו: יומא סא ב, בזיר טו ב,
סנהדרין מה ב, שם פח א.

יו: זבחים ו ב, שם עז ב, מנחות ט א.
יא: **ערכין יז ב, **כריתות ט ב,
נדה ע א.

יבזיונא סא ב, כריתות כח א
[נדריים לה ב, בזיר כד ב,

נבא מצינא קד ב].

יבזנדה ע א.

תוספתא

פי"א

אז: *שנועות ו א.
גז: שנועות שם עב.
יו: (בכורות לא א).

פי"ב

בז: **שבת קלב א.
יב: חולין ח א.

פי"ח

הז: עירובין ל סע"ב, חגיגה כה א,
גיטין ח ב, בזיר גה א.

יז: *גיטין ז ב.

ג ג ע י ט

פי"א

אז: **שבת נד א, **שנועות ה ב.
בז: שנועות ו א.
זו: *זבחים פח ב.

פי"ב

בז: *סנהדרין לד ב.
גז: סנהדרין צב א, חולין י ב.
זו: ר' נדה סז א.
(הזכורות לא א).

פי"ג

אז: *ערכין ג א.
בז: מועד קטן ז ב, בכורות לד ב.
זו: (ט א).

פי"ד

יא: **כתובות עה ב, **בזיר
סה ב, [נבא מצינא פו א],
**סנהדרין פז ב, **נדה יט א.

פי"ו

(ב, הז: מכות כ ב).
זו: קידושין כה א.

פי"ו

זו: **שבת צד ב.
הז: *בכורות לד א.

פי"ט

אז: *חולין ח א.

פי"א

חז: ר' שבת כז ב.

פי"ב

אז: גיטין פב א.

פ"ד

י: קידושין לה ב.

פ"ה

אז סנהדרין עא א.

א-ב: ר' בנא קמא פב ב.

גז ** יומא יא ב, * בזי-ח ב,

* בנא בתרא קסד ב.

(ז: ערכין סו ב).

פ"ו

ז: יבמות קב ב.

פ"ח

חז ר' קידושין נז א.

סז * יומא ל ב.

יז * זבחים לג א, מנחות ה א.

פ"ט

אז יומא סא ב, סנהות ה רע"א,

שס צ א.

גז ר' מנחות י רע"א.

זז זבחים סד א, מנחות ה א.

זז יומא סא א.

זז ** ערכין יז ב, ** כרימות

ט ב, נדה ע א.

פ"י

פ"א

גז ** מנחות צא ב, ** חולין כב א.

פ"ב

אז * בכורות זרה כב א.

בז * בכורות סד א.

גז ר' שבת נב א.

זז * פסחים כו א, * בנא מציעא ל א.

פ"ג

אז ** יומא נ א, (ועי"ש ח א רש"ב).

בז ** סוכה כא א, זבחים קיב א.

זז יומא ב א, שס טב ב, חגיגה כב א,

זבחים כא א.

סז עירובין נח א, זבחים צג ב,

מנחות ז ב.

יאז * יומא מא ב.

פ"ד

זז חולין כט ב.

פ"ה

זז שבת קלז א, ** יומא טב א,

* חגיגה כב א, * יבמות עב ב,

* ערכין ג א.

פ"ו

אז סוכה לז א, סנהדרין עז ב.

גז יומא נח א.

זז ** זבחים כה ב.

פ"ח

זז פסחים יד ב, חולין לד א.

ח(-סקראות ה ד): שבת קט א.

יז סנהדרין ה ב.

פ"ט

אז ** זבחים פ א.

בז גיטין פו ב, חולין סב א.

הז פסחים יז טע"ב.

(זז חגיגה כב א, יבמות קסד ב).

זז ** בכורות כב א.

פ"י

הז * זבחים צג א.

פ"א

אז חגיגה כה א, ** חולין ט ב.

הז חגיגה יח ב ועי"ש יט ב,

* סוטה ל א, חולין לג ב.

(זז בגעים יד ו).

סז שבת קט ב, סוכה יג א.

פ"ב

אז סוכה לז א.

בז סוטה לח טע"ב, * סנהדרין עז ב,

גז יומא יד א.

הז יומא יד סע"א, בדה ט סע"א,

בדה יג ב.

הז שבת נח ב.

טז שבת מח ב, (עבודה זרה

כד ב רש"י).

יז יומא מג א, * ערכין ג א.

תוספתא

פ"א

אז ראש השנה י א, * זבחים ז ב.

בז זבחים פס רע"ב.

גז הוריות ה סע"ב.

דז תמורה טו רע"ב.

(ו: יומא טה סע"ב רש"י).

זז ערכין יח ב, בדה מז ב.

פ"ב

אז * עבודה זרה כד א.

בז עבודה זרה כג ב, בכורות

מד סע"א.

גז פסחים כו א, ** בנא מצינא ל א,

(גיטין גב סע"א).

דז (סוטה מו א).

הז * שבועות יא ב.

זז בכורות כה א.

פ"ג

אז * יומא ה סע"א.

בז ** סוכה כא א.

פ"ד

בז ** מנחות כז ב.

גז יבמות עד א, זבחים יז ב.

הז חגיגה ו ב, זבחים קטו ב,

שם עכ א.

זז - אהלום פטז ה"ח.

פ"ה

זז * יבמות עב ב.

פ"ו

גז ** סוטה טז ב, תמורה יב ב.

פ"ז

הז ** זבחים קה א.

סז * בבא קמא עז א, ** שבועות יא ב,

** מנחות קא ב, ** חולין פא א.

פ"ח

הז * זבחים עה סע"א, * שם פ סע"א.

סז ** חגיגה כג א, ** יבמות קטז ב.

פ"י

בז חגיגה כג ב.

הז ** זבחים צב א.

פ"יא

אז סוכה יג א.

בז ד' מנחות לה ב, רשם לט ב.

ס ה ר ל ט

פ"א

אז זבחים קה ב, * בדה ז ב,

שם בא א, בכורות י א.

בז * חולין נח ב.

ב(ג): ** חולין קכא א.

גז * חולין קנ א, שם סע"א.

הז זבחים לא א.

פ"ב

אז * ברכות כ א, * מעבית כד א,

* סנהדרין קו ב.

בז שבת יד א, * סוטה ל א,

** חולין לג ב, שם לה א.

גז חולין לד ב.

וז חולין לה ב.

הז חגיגה כ א, חולין לה ב.

פ"ג

בז * מנחות לא א.

גז שבת קמז ב, פסחים לג ב.

דז *חגיגה כה א.
חז עבודה זרה עה ב.
טז בדה ד א, שם בר א.

פ"י

בז ברכות סב א.

חוספתא

פ"א

אז *מעילה יז ב.
דז סוטה כס ב, *מעילה ח סע"א,
*בדה עא ב.
וז ר' חולין לג ב.
זז ר' חולין לה א.

פ"ב

אז ר' חולין לד א.
הז ר' בבא בתרא פ ב, *בדה יז א.
זז עירובין כח ב, חולין צז ב.

פ"ג

דז בדה ד א.
ידז *בזיר סד א.

פ"ד

א(ב?) : בדה ה ב, שם נח א.
ד: *בדה ד א.
חז חולין י א.
יאז *זבחים עס ב.

פ"ה

בז *זבחים עס ב.
יז *פסחים סז רע"א (שם יז ב
ויח א), ר' גדרים יט א.

פ"ו

בז ר' כתובות טו א, בדה ח א.
הז ר' בדה ז א.
זז *שבועות יט א, *כריתות
יח סע"ב.

סוזקידושין סב סע"ב.

דז מנחות בד ב.

הז בדה ד א.

חז *קידושין פ א, *חולין
טו א, *בדה יח ב.

פ"ז

בז: (=עדיות ב ז) חולין ס ב.
דז *בדה ג ב (עי"ש).
חז *שבט טו ב, *בדה לג ב.
זז ר' גדרים יט א.
חז *בזיר סב ב.
יבז *גדרים יח ב, שם יט א,
בבא מציעא ו ב.

פ"ח

הז *פסחים י א, *כתובות
כז א.

זז עירובין לה ב, בדה ד א.
טז קידושין סה ב,
(וכריתות יב א).

פ"ט

ד-ה:פסחים י א, בבא בתרא
בה ב, עבודה זרה ע א.
וז *עירובין כב ב.
זז *שבט ו ב, *בבא בתרא קכג ב.
ט(י): עירובין ו א, שם כב ב.

פ"י

אז *כתובות כד ב, עבודה זרה ע ב.
וז *חגיגה כו א.

פ"י

וז *פסחים פה ב, כריתות כה א,
*בדה ב ב (עי"ש).
זז *בדה ז ב.
טז גיטין מז א, *עבודה זרה עב א.

פ"ס

אז מעילה כא א.

טוֹחַגִּיגָה כ רע"ב, * עבֹרָה

זֶרֶה טָא

יִזוּ * טוֹמַח כַּח א.

פ"ז

זו * כְּבֹא כְּחֵרָא בּו א.

פ"ח

או ר' עבֹרָה זֶרֶה ע ב.

ד: גִּיסִין סָא ב, חוֹלִין ו ב.

יִכּוֹחִיגָה כְּב ב.

יִגּוֹחִיגָה כ א, זְבַחִים צַט סע"א.

יִדּוּר: חִגִּיבָה שָׁם.

פ"ט

זו חִגִּיבָה כְּב ב.

הו פִּסְחִים ד ב, שָׁט ט א,

עבֹרָה זֶרֶה פֹא ב, נְדָה טו ב.

יִאֶעבֹרָה זֶרֶה ע ב.

יִגּוֹמְכָחֹם טָט א.

יִדּוּ * נְדָה ב ב.

פ"י

ב-גִּזְשָׁכַת קַמֵּד ב.

יִאֶשְׁכַּח קַסָּה א.

פ"יא

טוֹ * עבֹרָה זֶרֶה עָה א, * נְדָה טָה א.

ס ק ר א ו ט

פ"ב

או עִירוּבִין לַה ב.

בו עִירוּבִין שָׁם, * גִּיסִין לֹא ב,

* קִירוּשִׁין עָם א, * נְדָה ב ב.

(יִזְסוּכָה יֵט ב, זְבַחִים כְּב א).

פ"ג

(דוֹגִיסִין טָז א, תוּס' בִּרְכּוֹת

פֶּב הִיב).

פ"ד

או * שְׁבַח טָז ב.

הו יִבְסוֹת טו א.

פ"ה

דו (-פֶּרָה ת ח).

וּ חִגִּיבָה יֵט א, חוֹלִין לֹא א.

פ"ו

בו * חִגִּיבָה כְּב א.

זו חִגִּיבָה כָּא ב, יִבְסוֹת טו א,

(זְבַחִים כְּב א).

פ"ז

(א: סוּכָה יֵט ב, זְבַחִים כְּב א).

בו ** יִבְסוֹת פֶּב ב, ** זְבַחִים כְּב א.

בו ** שְׁבַח קַמֵּד ב, עִירוּבִין כָּט ב,

מְכּוֹת ג ב.

הו ** מְכּוֹת ג סע"ב, חוֹלִין כּו א.

וּ חִגִּיבָה יֵט א, גִּיסִין טָז א.

פ"ח

בו ** שְׁבַח פּוּ א (עִי"ש), נְדָה טָב א.

דו ** חוֹלִין כּד ב, נְדָה לָד א,

שָׁם טָב א.

הו נְדָה טו ב.

פ"ט

או * שְׁבַח בָּז א.

הו שְׁבַח טו ב, ** שָׁם קִיד א.

וּ ** שְׁבַח קִיד א.

פ"י

הו חוֹלִין עָב א.

וּ זְבַחִים עָה ב.

(ז - פֶּעִילָה ד הו כְּרִיתוֹת יֵב א,

ר' נָזִיר לַח א).

הו חוֹלִין עָא ב.

תוּסַפְתָּא

פ"א

טוֹ * קִירוּשִׁין עָם א, * נְדָה ב ב.

יז-יֵט: קִירוּשִׁין טו ב.

פ"ב

יבו * בדה בח רע"ב.

פ"ג

דו חגיגה יט א.

חז תמורה יב ב.

פ"ד

או בנא קמא סז א, ** בנא

נמרא סה ב.

גז ר' תמורה יב א.

הז חגיגה יט א, 'חולין לא ב.

פ"ה

יאו * שכות ד א.

פ"ו

וז ** שבת פז א.

זז בדה לד סע"א.

סז שבת קכ ב, פסחים סה ב,

זבחים לה א, מגלות כא א.

פ"ז

דז זבחים עח ב.

ה-זז * כריתות יג א.

וז * עירובין פג א.

מ כ ט ר י ו

פ"ח

הז ** כריתות טז ב.

פ"ט

הז שבת קכב א, * שם קבא א.

זז ** יוסא פד ב, ** כתובות טז סע"א.

חז בנא מצינא כז א.

טז חולין צה א.

פ"י

גז שבת יא ב, ** חולין טז א.

הז ר' שבת יב א.

זז חגיגה יט א, חולין לא ב.

פ"ה

טז ** בזיר ג סע"א, ** סוטה מח ב.

פ"ו

אז ** חולין יג א.

בז (פסחים מ א), מועד קטן יג ב.

גז ** בכורות כג ב.

דז * בכורות ז ב.

הז ** חולין קיד א.

ו:חולין לה ב.

חז * שבת קמג ב, כריתות יג א.

תוספתא

פ"א

הז ** כריתות טז ב.

פ"ב

גז עירובין פז סע"ב.

וז ר' שבת יז א.

פ"ג

אז ** בנא מצינא כב סע"א.

יד:בכורות י ב.

סז: (=אהלות פד הט).

ז י ט

פ"א

אז בדה עב א.

בז ** פסחים פא א, ** בזיר

טז ב (ע"ש).

הז סגהדרין סג ב.

ו: שבת לד ב.

פ"ב

אז * ערכין ג א.

(בז-בזיר ט ד, קידושין ב ב),

ר' בזיר סה ב, בדה לה א, שם לז א.

גז בזיר סז א (ע"ש).

פ"ב

אז **בנא מצינע קא א.

בז נדה ז א.

פ"ד

בז עירובין לה א.

דז שבת צב א.

ה(ו) שבת פג א.

זז שבת צב א, שם ב (רישא),

שם ב (סיפא).

פ"ה

בז עירובין כז א.

בז (ז?) חולין עכד ב.

יא:פסחים סז ב, יומא ו ב.

יבז' שבת יג ב, פסחים יט ב,

ביטין סז א.

תוספתא

פ"א

בז נדה עב ב.

פ"ב

בז נדה כח ב.

דז נדה לה ב.

הז **יומא יח א.

זז ר' בזיר סז א.

ה-סופסחים פא ב, בזיר סג א-ב.

סז פסחים פ ב, זבחים כג א.

פ"ד

וז עירובין לה א.

פ"ה

בז בזיר סז א, בנא קמא כח א,

כרייתות יג א, נדה נה ב.

וז שבת פג א.

חז ר' עבודה זרה ל ב.

סז *ניצה ז א, (בזיר נ א,

**חולין עכ א).

יבזחולין קא ב.

ס ב ר ל י ר ס

פ"א

(ה:מנחות ע ב).

פ"ב

אז חולין סז ב, נדה פא ב.

בז **פסחים מד א, **בזיר לו א.

הז שבת ה ב, שם ק א, עירובין פא ב.

זז עבודה זרה ס א.

פ"ג

אז *חולין עכז ב.

פ"ד

בז נדה ז א.

דז **עירובין לו א.

(הז-ביטין ו ה וט"ב).

תוספתא

פ"א

חז *נדה ז ב.

פ"ב

וז חולין עכא א.

זז נדה סז סע"ב.

י ד י ס

פ"א

אז ביטין סז ב, בזיר לה א, חולין קז א.

בז ר' חולין קז א.

פ"ב

(אז ביטין סז ב).

(בז מקואות ו ז).

פ"ג

אז *חולין לג ב.

בז חגיגה כד ב.

דז ר' שבת קסז א.

הז ר' מבילת ז א.

פ"ד

גו: *חגיגה ג ב).

דו: *ברכות כח א.

הו: מגילה ח ב.

ז: ר' בבא קטא ד א.

תוספתא

פ"א

אז: ר' בזיר לא א.

דו: ר' חולין קו דע"ב.

ו: חולין קז א.

יז: חולין קו א.

פ"ב

(אז: חולין קו דע"ב, וערכין יט ב).

בז: סוטה ד ב.

גז: *חגיגה יח טע"ב.

טז: שבת עט ב.

(יז: שבת קסו ב).

ידו: מגילה ז א.

(פז: חגיגה ג ב).

ע ו ק צ י ו

פ"א

אז: **חולין קיח א.

גז: **חולין קיט ב-קכ א.

הז: **סוכה יד א, חולין קיט א,

שם ב.

פ"ב

אז: *ברכות כ א, *מעבית כד א,

*סנהדרין קו ב.

גז: ברכות לו ב, חולין קיח ב.

דז: חולין קיט ב.

ו: **שבת טח ב.

ח: **מנחות בד א.

טז: **חולין קכח א.

פ"ב

בז: חולין קכט א, **כריתות כא א.

גז: בכורות י א, **כריתות כא א,

*גדה ב ב.

דז: ברכות לט א, גדה נא ב.

ה: **גדה נא ב.

ו: **בבא מציעא קה א.

(ז: *פירובין כח ב).

חז: *חולין עה א, **שם קכח ב,

**שם קכט ב.

יז: (-שבועית י ז), **בבא בתרא

סה ב, *שם פ ב.

[יבז: סנהדרין ק ב].

תוספתא

פ"א

הז: חולין קיט א.

יא: **חולין קכז ב.

יב: חולין קכז ב.

פ"ב

בז: חולין קכח א.

ד. **חולין קכח טע"ב.

הז: חולין קכא טע"א.

ו-יא: *פירובין כח ב.

יב: *בבא קטא עו ב,

**מנחות קא א, שם קא ב,

**בכורות ט ב.

(יד: פירובין כח ב.)

ב. משנה ותוספתא סהרות בירושלמי^א

כ ל י ט

פ"א

אז שבת פ"ז ה"ב, ט ע"ד.
בז בכורים פ"ב ה"ב, ס"ה ע"א (?)
ז: שקלים פ"ד ה"א, מ"ז סע"ד.

פ"ה

ז: מ"ק פ"ג ה"א, פ"א רע"ב.

פ"ח

סז ע"ז פ"ב סה"י, מ"ב סע"א.
ז: חגיגה פ"ג ה"ב, פ"ט ע"ד.

פ"ט

הז שבת פ"ד ה"א, ו' ע"ד;
ע"ז פ"ב ה"ה, מ"א ע"ב.

פ"א

ז: שבת פ"ז ה"א, מ"ז ע"א.

פ"ב

אז שבת פ"ה ה"א, ז ע"ב (?) תוס'
סס נ"מ פ"א ה"ב(?)

פ"ב

בז שבת פ"ח ה"ה, י"א ע"ב.
ז: שבת פ"ו ה"ב, ח ע"ב.

פ"ד

חז שבת פ"ח ה"ו, י"א סע"ב.

פ"ט

ז: חגיגה פ"ג ה"א, ע"ה ע"ד (?)

פ"ט

אז ברכות פ"ג ה"א, ה סע"ד;
מ"ק פ"ב ה"ה, פ"ב ע"א;
בדרים פ"ז ה"ה, ט ע"ב.

^אהראשונים כפרשי המשנה ס' סהרות לא ציינו לירושלמי אלא לעתים רחוקות בלבד. בעל מלאכת שלמה היה כנראה הראשון שציון באופן שיטתי ממשניות סהרות לירושלמי (ראה בהקדמתו "תועלות הספר" סי' ס"ו, והם נמצאים בכ"י אבל השמיטם בד' וילנא והכביטם ל"ציונים"). גם באחדים מן הכפפתות וציוני מראי מקומות השונים שנתחברו לירושלמי ציינו ממשנה סהרות לירושלמי, אבל אף אחד מהם אינו שלם. לפני היוז "ללאות" לר"מ סארים (וילנא תרכ"ו) עמ' 17-19, ציון יהושע לר' יהושע העשיל לויין (וילנא תרכ"ט) עמ' 116-18 (בראה שר' בנימין עזריאל ראם ב"ציונים" הנ"ל השתמש בו) ו"משלום יפה עינים על סדר סהרות" בסוף קובצת - כדרכו של בעל יפ"ע גם הוא תש"ן, בעילום שם והוא לר' חיים קבינצקי. - כדרכו של בעל יפ"ע גם הוא מציין למדרשי הלכה ואגדה, מס' קטנות ועוד. מוזר הדבר שבשטנו מסנו כמה ציונים לירוש' שישנם כבר ב"ציונים" שד' (וילנא). יש בזה מה שאין בזה וכולם יחד מכילים כמעט את הכל; הוספתי עליהם ציונים מעטים בלבד. רשימתי מבוססת על בדיקת הירוש' גופו (מסה"ס שבירוש' לקוי מאד בענין סהרות). בציונים לתוספתא בעזרתי בעיקר ב"תוספתא ואשונים" לר"ש ליברמן (נחלקם צוינו כבר במצפה שמואל) המכיל את החומר כולו ורק במקרים מועטים מצאתי השמטות, ואני מביה שגם רשימתי אינה בקיט מהן.

הצד השווה לכל הרשימות הנ"ל שהם מרבנים בציונים ומציונים, בצדק, גם למקומות בהם דן הירושלמי בענינים דומים וקרובים. כידוע רביל הירוש' בפרפרזות ובהנאות מקוטעות ואף ברמזים בלבד למשניות ולברייתות, לעמים הרמזות אינן ברורות כלל ומפרש זה או אחר מניה פה ושם שהכוונה למשנה או לתוספתא וסהרות. בדרך כלל לא הנאתי ברשימה זו אלא ביטטות ורמזות ברורות (ע"ל מג' ה' 19) - ואעפ"כ יש לבדוק בכל מקרה אם אמנם ציטטה (משנה - תוס' וסהרות) לפנינו או שמא רק פרפרזה או מקור דומה אחר.

פ"ז

הז דמאי פ"ב ה"א, כ"ב ע"ג;
ערלה פ"ג ה"ה, ס"ג סע"א.
יו שקלים פ"ו ה"א, מ"ד ע"ד;
סוטה פ"ח ה"ג, כ"ב ע"ב.

פ"ח

בז שבת פ"ג ה"ז, ו ע"ב.

פ"ט

אז מו"ק פ"א ה"ח, פ סע"ד.
וז כלאים פ"ג ה"ב, כ"ח ע"ב.

פ"ב

וז סוכה פ"א סה"א, ג"ב ע"ב.

פכ"ב

אז ע"ז פ"ב סה"י, מ"ב סע"א.

פכ"ד

וז שבת פ"ז ה"ב, מ"ז רע"ב,
(ור' כלים פכ"ב מ"א, מ"ב
וסכ"ה מ"א).
סז חגיגה פ"ג סה"ח, ע"ט סע"ד.
ידוכלאים פ"ח ה"ב, ל"ב ע"ג.

פכ"ה

וז ברכות פ"ח ה"ב, י"ב ע"א;
חגיגה פ"ג ה"א, ע"ח ע"ד.

פכ"ו

וז כלאים פ"ו ה"ד, ל ע"ג;
ביצה פ"א ה"ב, ס"א ע"א.

פכ"ז

יב:שבת פ"ב ה"ב, ד סע"ד.

פכ"ח

בז שבת שם שם
הז שבת שם שם.
יו שבת שם דה"ב.

פכ"ט

וז מו"ק פ"א סה"א, פ ע"ב.

מוסממא

ב"ק פ"ב

אז כלאים פ"ח ה"ב, ל"א ע"ב.
וז שבת פ"ב ה"א, י"ג ע"ג.

פ"ב

גז פסחים פ"ג ה"ב, ל ע"א.
(ר' מו"ס"ר ח"ב עמ' 10).

פ"ו

י"ז:ע"ז פ"ב סה"י, מ"ב סע"א.
י"ח:ע"ז פ"ב ה"ה, מ"א ע"ג
(ור' שבת פ"ד ה"א).

פ"ז

י"ז:שבת פ"ח סה"ז, י"א ע"ב.

פ"ח

הז בזיר פ"ז ה"ד, ג"ו ע"ד,
(ר' מו"ס"ר ח"ב עמ' 33).
יגז שבת פ"ה ה"א, ז ע"ב,
(? משנה פ"ב מ"א?).
יד:ביטין פ"ב ה"א, מ"ד ע"ד.

פ"ב

וז שבת פ"ח ה"ה, י"א ע"ב,
(ר' מו"ס"ר ח"ב עמ' 42).
יגז שבת פ"ו ה"ב, ח ע"ב.

פ"ה

בז ידרובין פ"א סה"ה, י"ח סע"א
ז:ר' חגיגה פ"ג ה"א, ע"ה ע"ד.

פ"ט

הז כלאים פ"ח ה"ז, ל"ב ע"ד;
שבת פ"ז ה"ב, י ע"ב.

פ"א

ב-ג:חגיגה פ"ג דה"ב, ע"ט רע"א.

פ"ב

סז חגיגה פ"ב ה"א, ע"ח ע"ד.

פ"ד

הז שבת פ"ז ה"ב, ה ע"א;
יבמות פ"ב ה"ב, י"ב רע"ד.
יג-יד:שבת פ"ו ה"ד, י"ב ע"ד.

פ"ח

וז מעשרות פ"א ה"ב, מ"ח ע"ד.

א ה ל ר מ

פ"א

אז בזיר פ"ז דה"ד, ג"ו סע"ג.

פ"ב

בז בזיר פ"ז ה"ב, ג"ו ע"ב (?),
ר' מו"ס' שם פט"ז ה"ב.
וז ברכות פ"א ה"ב, ג ע"א.

פ"ה

ה = פרה פ"ה מ"א: שבת פ"ב ה"ז,
ה ע"ב.

פ"ז

וז שבת פי"ד ה"ד, י"ד סע"ד;
סנהדרין פ"ח סה"ס, כ"ו ע"ג;
ע"ז פ"ב ה"ב, מ סע"ד.

פ"ח

בז (ר' ע"ז פ"ב סה"י, מ"ב סע"א?).

הו עירובין פ"א ה"ז, י"ח ע"ב;
סוכה פ"ב ה"ד, ב"ב ע"ד.

פ"ד
יו מו"ק פ"א ה"ה, פ ע"ב.

פ"ד
א: מעשרות פ"ה ה"ז, ב"ב ע"א;
בדרים פ"ג ה"ב, ל"ז ע"ד;
סנהדרין פ"א ה"ד, ל ע"א;
שבועות פ"ב ה"ד, ל"ד ע"ד.

פ"ד
ב: שבועות פ"א ה"א, ל"ב ע"ד.

פ"ה
חז מגילה פ"א ה"י, ע"א ע"ב.

פ"ה
דז ערלה פ"א ה"ב, ס"א דע"א.

פ"ה
אז סוטה פ"ב דה"ב, י"ז ע"ד;
בזיר פ"ח ה"א.
ד: בזיר פ"ו ה"ג, ב"ה טע"א.
ז: ר"ה פ"א ה"א, ב"ר ע"ב.
ח: עירובין פ"ו ה"ד, כ"ו ע"ד;
יבמות פ"ב ה"ד, י"ב ע"ד;
בזיר פ"ו סה"י, ב"ה ע"ב.

תוספתא

פ"א
אז שבועות פ"א ה"א, ל"ב ע"ד.
הז סוכה פ"ג ה"ו, ב"ב ע"ד.

פ"ר
א: י"ה פ"א ה"ב, ס"א ע"א.

פ"ז
בז ערלה פ"ג ה"ג, ס"ב ע"א.
(ר' מוס"ר ח"ב ר"ע 196).

פ"ח
בז סוטה פ"ב ה"ב, י"ז טע"ד.

פ ר ת

פ"ב
אז ע"ז פ"ב ה"א, פ ע"ד.
בז שבת פ"ח ה"א, י"ז ע"א;
פסחים פ"ו ה"א, ל"ר ע"ב.
הז ע"ז פ"ב סה"י, מ"ב טע"א.

פ"ח
א - אהלות פ"ח ט"ה.
בז עירובין פ"ח ה"ג, כ"ה ע"ד;
חגיגה פ"ב ה"ד, ע"ח ע"ב.
ז - מקואות פ"ד מ"ה: שבת פ"ח ה"א,
י"א ע"ד; ע"ז פ"ג ה"ח, פ"ג ע"ב.

פ"ד
אז שביעית פ"ג ה"ה, ל"ד טע"ב.

פ"ז
אז שבת פ"א ה"ד, ג ע"ב.
הז בזיר פ"ח ה"ב, ב"ז ע"ד.

פ"ח
אז שבת פ"א ה"ד, ג ע"ב.

תוספתא

פ"ב
ב-ג-בזיר פ"ז ה"ב, ב"ר טע"ב.
הז שם שם, ב"ר ע"ב.

פ"ד
בז ברכות פ"א ה"ב, ג ע"א.
בז בזיר פ"ז ה"ב, ב"ר ע"ב.
ח: פסחים פ"א ה"ג, כ"ז ע"ב.

פ"ה
אז (ר' ב"ב פ"ג ה"י, י"ד ע"ב -
ומוס"ר ח"ב סע"א 135).

פ"ח
הז עירובין פ"ז ה"ג, כ"ד ע"ב;
פסחים פ"ז ה"ז, ל"ד ע"ד;
בזיר פ"ח ה"ב, ב"ז ע"ז.

פ"ז
אז בזיר פ"ז ה"ב, ב"ר ע"ב.
בז בזיר שם שם; בזיר פ"ח ה"ב,
ב"ז ע"ד.
סז בזיר פ"ח שם שם.
יבז-פסחים פ"א ה"ג, כ"ז ע"ב.

פ"ז
הז בזיר פ"ז ה"ב, ב"ר ע"ב.

פ"ח
ז: מרוטות פ"ח ה"ס, מ"ו דע"ב;
פסחים פ"א ה"ח, כ"ח טע"א.
יבז-שביעית פ"ו ה"א, ל"ר ע"ב.
יח: שביעית שם, ל"ו ע"ב;
יבמות פ"ז ה"ב, ח טע"א.

ב ג ע י ס

פ"א
אז (שבועות פ"א ה"א, ל"ב ע"ד).

פ"ב
בז ביצה פ"ג ה"ו, ס"ב ע"א (?).

ה: גיטין פ"ג ה"ח, מ"ה ע"ב;
ר' ב"ב פ"ו ה"א, ס"ו ע"ב.
ו: סוטה פ"א ה"ב, ט"ז ע"ב.
ח: קידושין פ"ד ה"ה, ס"ו ע"ב.

פ"ד

ה: תרומות פ"ה ה"ב, מ"ג ע"ב; שבת
פ"א ה"ד, ג ע"ב; פסחים פ"א ה"ו,
כ"ז ע"ד.
ז: חגיגה פ"ג ה"ח, ע"ט ע"ד.
יא: סוטה פ"ה ה"ב, כ ע"א.

פ"ה

ה-ו: תרומות פ"ז ה"ו, מ"ה ע"א.
ט: בזיר פ"ח דה"א, ב"ז רע"א.

פ"ו

ו: עירובין פ"ח ה"ח, כ"ה ע"ב.
ז: שבת פ"א ה"א, ב ע"ד;
ר' ב"ב פ"ט ה"ח, י"ז ע"א.

פ"ז

א: פסחים פ"ב ה"ב, כ"ח ע"ד;
קידושין פ"א ה"ד, ט ע"ב.
ב: (ג, ד?) ר' ע"ז פ"ד ה"א,
מ"ד ע"ב וטס פ"ה ה"ז, מ"ה רע"א.
ד: ע"ז פ"ה ה"ו, מ"ד סע"ד.
ה: חגיגה פ"ב ה"ז, ע"ח ע"ב.
ו: חגיגה פ"ג ה"ו, ע"ט סע"ב.

פ"ח

ט: חגיגה פ"ב ה"ו, ע"ח סע"ב;
ר' ע"ז פ"ד ה"ח, מ"ד סע"א.

פ"ט

ג: תרומות פ"א ה"ב, מ"ז ע"ד.

פ"י

ב: חגיגה פ"ג ה"ד, ע"ט ע"ב.

מוספתא

פ"א
ב: ר' דמאי פ"ו ה"ז, כ"ה סע"ג,
(ר' מוס"ר ח"ד ע"מ' 50).
ו: (?) ברכות פ"ח ה"ד, י"ב ע"א;
בכורים פ"ב סה"א, ס"ד ע"ד;
חגיגה פ"ב ה"ה, ע"ח ע"ב.

פ"ב

ה: סע"ט פ"ב ה"א, ב"ב ע"ב; יומא פ"
מ"ה רע"א; שוועות פ"ב ה"ב,
לד ע"ב.

פ"ג

ד: גיטין פ"ג ה"ח, מ"ה ע"ב;
ב"ב פ"ו ה"א, ס"ו ע"ב.

פ"ט

ג: תרומות פ"ח דה"ז, מ"ו ע"א.

פ"י

ו: (ר' חגיגה ספ"ב).

פ"יא

ב: שוועות פ"ב ה"א, ל"ג ע"ד;
ע"ז פ"ב סה"י, ס"ב סע"א.
ה: בכורים פ"ב ה"א, ס"ד ע"ד;
חגיגה פ"ב ח"ה, ע"ח ע"ב;
חגיגה פ"ג ה"ב, ע"ט ע"א.
ח: (ס"ט? עירובין פ"ז ה"ה,
כ"ד סע"ג); סוטה פ"ב ה"ב,
י"ז סע"ד.
ט: (ברכות פ"ז ח"א, י"א ע"א).

פ"יב

ב: ברכות פ"ה ה"ה, ט ע"ד;
ערלה פ"ב ה"ה, ס"ב ע"ב;
גיטין פ"ה ה"ט, מ"ז ע"ב.
ה: שבת פ"ח ה"ג, י"א ע"ב.

תוספתא

פ"ב (ב)

א: יומא פ"א ה"א, ל"ח ע"א.

פ"ה (ד)

ז: תרומות פ"א ה"א, מ סע"א.

פ"ו (ט)

ד: חגיגה פ"ב סה"ז, ע"ח ע"ב.

פ"יב (יא)

יז: פסחים פ"ג ח"ב, ל ע"א.

ס ה ר ט

פ"א

א: (ר' יומא פ"ו ה"ו, מ"ד ע"א);
שקלים פ"ה ה"א, מ"ח ע"ב;
חגיגה פ"ג ה"ב, ע"ט ע"א.
ט: חגיגה שם שם.

פ"ב

ב: שם שם.
ג: סוטה פ"ה ה"ב, כ ע"א.
ד: סוטה שם שם.
ו: סוטה שם, כ ע"ב.
ח: ברכות פ"ח ה"ג, י"ב סע"א;
בכורים פ"ב סה"א, ס"ד ע"ד;
חגיגה פ"ב ה"ה, ע"ח ע"ב;
נדה פ"א ה"א, מ"ח סע"ד (?).

פ"ג

ד: תרומות פ"ב ה"ד, מ"א ע"ד.

פ"ו
ז: חגיגה פ"א ה"א, ע"ו ע"א.
יד: נזיר פ"ט ה"ב, ג"ז ע"ד.

פ"ו
בז: תוכות ספ"א, כ"ה ע"ד.
ז: שנועות פ"ב ה"א, ל"ב סע"ב.
יז: סוטה פ"א ה"ב, ט"ז ע"ב.

פ"ח
א: פסחים פ"ב ה"ב, כ"ח ע"ד;
קידושין פ"א ה"ד, ס ע"ב.
ד: תרומות פ"ט ה"ב, ט"ו ע"ב.

פ"ט
ו-ז: עירובין פ"ט ה"ד, כ"ה ע"ד;
חגיגה פ"ג ה"ז.

פ"י
בז: (?) דמאי פ"ו ה"ז, כ"ה רע"ד,
(ר') מוס"ר ח"ד עמ' 94).
יא: מעשרות פ"א ה"ז, ט"ט ע"ב.

ס ק ר א ו ת

פ"ב
בז: עירובין פ"ג ה"ד, כ"א ע"א;
גיטין פ"ג ה"ח, ט"ה ע"א.

פ"ד
א: שבת פ"א ה"ד, ג ע"ב.
ג: ר' שבת פ"ח ה"ז, י"א ע"ב;
טו"ק פ"א ה"ב, פ ע"ד.
ה: רישא-פ"ה מ"ז; סיפא:
יבמות פ"א ה"ו, ג ע"ב;
קידושין פ"א ה"א, ג"ה ע"ד.

פ"ז
א: ברכות פ"ז ה"א, י"א ע"א;
סוכה פ"א ה"י, ג"ב ע"ב.
בז: תרומות פ"ה ה"ז, ט"ג ע"ד;
שם פ"י ה"י, ט"ז רע"ב.
ג: ערלה פ"ב ה"ג, ט"ב ע"א.
ו: חגיגה פ"ב ה"ו, ע"ח רע"ב.

פ"ח
א: ע"ז פ"ח ה"ד, ט"ד ע"ד.
ג: שבת פ"ט ה"ג, י"ב ע"א.
ה: חגיגה פ"ב רה"א, ע"ח רע"ד.

פ"ט
אז: שם פ"ו רה"א, ז רע"ד.

תוספתא

פ"א
יג: מו"ק פ"א ה"א, פ סע"א.
יז-כ: תרומות פ"ח ה"ב, ט"ה ע"ב.

פ"ו
א: ע"ז פ"ה ה"ד, ט"ד ע"ד.
ו: שבת פ"ט ה"ג, י"ב ע"א.

ס כ ש י ר י ו

פ"ב
ז: (יבמות פ"ח ה"א, ח ע"ד).
י: דמאי פ"א ה"א, כ"א ע"ב.

פ"ב
בז: תרומות פ"ו ה"ג, ט"ז ע"א.
ח: תרומות פ"ב ה"א, ט ע"א.

פ"ד
ו: חגיגה פ"ב ה"ו, ע"ח ע"ב.

פ"ד
א: תרומות פ"א ה"א, ט ע"א.
בז: דמאי פ"ה ה"ז, כ"ד ע"ד;
(ר') סוטה פ"ב ה"א, י"ז ע"ד).
ג: תרומות פ"א ה"ב, ט"ז ע"ד;
שבת פ"ב ה"ז, ה ע"ב.
ה: דמאי פ"ו ה"ז, כ"ה ע"ד (?);
שבת פ"ח ה"א, י"א סע"א;
שקלים פ"ג ה"ב, ט"ז ע"ב;
שם פ"ח ה"א, ג"א ע"א.

תוספתא

פ"א
ז: ר' תרומות פ"א ה"ב, ט"ז ע"ד;
(ר') מוס"ר ח"ד עמ' 108).

ז ב י ו

פ"א
ו: ברכות פ"א ה"א, ב רע"ב.

פ"ב
בז: מגילה פ"א רה"י, ע"א ע"ב.

פ"ב
בז: סנהדרין פ"ז ה"ד, כ"ד רע"ב.

פ"ח
יב: שבת פ"א ה"ד, ג ע"ב.

תוספתא

פ"ב
בז: שנועות פ"ב ה"ב, ל"ג ע"ד.
ט: פסחים פ"ז ה"ז, ל"ד ע"ד;
נזיר פ"ט ה"ב, ג"ז ע"ד.

פ"ח
ה: בכורים פ"ב ה"ב, ט"ה ע"א;
(? ר') מוס"ר ח"ד ס"ע 137).

פ כ ו ל י ו פ

פ"א

אז חלה פ"ג ה"ז, ג"ס סע"ב;
שם פ"ד ה"א, ג"ס ע"ד.

פ"ב

הז חלה פ"ד ה"א, ג"ס ע"ד.
זו מרומות פ"ה ה"ד, מ"ג סע"ב;
סוכה פ"ב ה"ח, ג"ג סע"א.

פ"ג

זו חלה פ"ב רה"ג, ג"ח ע"ג.

פ"ד

אז חלה פ"ג ה"ב, ג"ס ע"א;
סוטה פ"ה ה"ב, כ ע"א.
זו דמאי פ"ז ה"ה, כ"ו ע"א;
שבת פ"ח ה"א, ס"ז ע"ג;
עירובין פ"ג ה"ז, כ"א ע"ב.
זו מרומות פ"ב ה"ב, מ"א רע"ג.

תוספתא

פ"ב

יב: יבמרות פ"ו ה"א, ו סע"א;
נדה פ"א ה"ה, מ"ט ע"ב;
(מוס"ר ח"ד ס"ע 168).
זו: מרומות פ"ב ה"ב, מ"א ע"ב.

י ד י פ

פ"ג

אז חגיגה פ"ב ה"ה, ע"ח ע"ב.
בז חגיגה פ"ג ה"ב, ע"ט ע"א.

פ"ד

הז שבת פס"ז ה"א, ס"ו סע"ב.

תוספתא

פ"א

אז (ברכות פ"ח ה"ב, י"ב ע"א);
חלה פ"ב ה"ג, ג"ח ע"ג - ר' מוס"ר
ח"ד עמ' 141).

הז חגיגה פ"ב ה"ה, ע"ח ע"ב.

פ"ב

אז יבמרות פ"ב ה"א, י"ב ע"ב.

ע ו ק צ י ו

פ"ב

יז כלאים פ"ז ה"ו, ל"א ע"א;
שבת פ"ו ה"ז, י"ב ע"ד.

פ"ג

בז (ר' יומא פ"ו ה"ו, מ"ד ע"א).
זו חרומות פ"א ה"א, מ"ז ע"ב;
שביעית פ"ז מ"ב, ל"ז ע"ב.
הז עירובין פ"ט ה"ד, כ"ה רע"ד;
חגיגה פ"ג ה"ד, ע"ט ע"ב.
זו שביעית פ"ד ה"ו, ל"ה סע"ב.
זו שביעית שם, ל"ה ע"ב.
[יב: ברכות פ"ב ה"ד, ה ע"א.]

תוספתא

פ"א

חז (חלה פ"ב ה"ג, ג"ח ע"ג -
ר' מוס"ר ח"ד עמ' 175).

פ"ב

זו: שביעית פ"ו ה"ז, ל"ט ע"ד.

ג. אמוראי בבל ב"סוגיות זרעים וטהרות" שבבבלי*

אבא סר בר רב אשי (?)

מ ה ר ו מ

סוטה: לח סע"ב.¹

אברה ושמאל

ז ר ע י מ

קידושין: **סב ב.

מ ה ר ו מ

שבת: סה א וט"ב.

חולין: קז ב.

אביר

ז ר ע י מ

ברכות: **לר ב, **לז סכ"ב,
**מ ב, **מז ב וט"ב.

שבת: כג א, סט ב, **ער ב,
**צה סע"א, קכז סע"ב.

עירובין: יג ב, **סז רע"ב,
כז רע"ב. **ה סע"ב,
**כח ב, כט ב, לא ב, לז ב,
ג א, צב ב-צג א.

פסחים: כ ב, כד ב, **שם,
**כז רע"א, שם, **לב א,
לב ב, **לד ב, **לה א,
לה ב, מד א, **סס ב,
**ט סע"ב, סג א.²

יומא: י טע"א, **יב א,
כה א, [לר ב].

סוכה: כג ב, **לר א.

ביצה: יב טע"ב, **יג א,
**שם ב.

ראש השנה: **יג ב, **סו א.

מועד קטן: ג ב.

יבמות: **פג ב.

כתובות: כד א, גר ב.

גדרים: **נה א, פד ב.

נזיר: לו ב.

סוטה: מה א, [**סח רע"א].

גיטין: ז ב, **כב א, כח א,
ל ב, **לו א-ב, **לז סע"א.³
**לז ב, **נד ב, סא א-ב.

קידושין: **ו א, כד א,
**לס סע"א, נא א, סב ב.

בבא קמא: יז א-ג, **נה א,
סט ב, פא א, צג ב.

בבא מציעא: ח ב, י א, יב א,
גו א, **סס ב.

בבא בתרא: **כז ב, פ ב, פב ב,
**קמס ב.

מכות: פז ב.

עבודה זרה: סו ב, **מס א,
**סב א, סו א, שם ב,
**סח ב, **עג ב.

זבחים: **עה סע"ב-ער א, צו ב.
מנחות: **ע א.

חולין: ט ב, **סד ב, **עס א,
זח א, **זט א-ב,⁴ קד רע"ב,
קי ב, [קסז א],⁴ קלד א,
קלו א.

בכורות: **ח א, **יא ב, כג א,
[**נד סע"ב],⁵ נד רע"ב.

תמורה: יד ב, ה ב, **ה רע"ב,
**כח א.

כריתות: יז ב, כא ב.

גדה: **ז א, מו ב, **סא ב.

מ ה ר ו מ

ברכות: (כ א), כה א, לו ב.

שבת: **יד א, **כו סע"א, **כז א,
שם ב, **לה א, לח ב, גב א,⁶
**שם סע"ב, **נז א, **שם ב.

* אמוראי בבל שלא ידוע עליהם שהיו בארץ ישראל. (ההערות לספחה
האמוראים - בסוף.)

תמורה: לא א.

בדה: ז א, יג ב, **יז סע"א,
כו א, *כח א, לב א, **לה א,
*מב א, **סס ב, *סח א
10. **ב ב, **בא א, עב א.

אבי בר אבין

ז ר ע י ס

פסחים: **לד א.

אביס

ס ה ר ג

מועד קטן: **ה ב.

רב אדא בר אבהה (אבא) 11

ז ר ע י ס

פסחים: **עה א. 12

יבמות: [**פג ב]. 13

כתובות: *כד א.

קידושין: גד ב.

ס ה ר ג

חגיגה: *כח א.

שנועות: *ר ב.

זבחים: **קיג א.

ר אדא בר אבא (אבהה) 11

ז ר ע י ס

פסחים: *כח א - חולין קטז א.

בבא קטא: גה א. 14

מנחות: **פד ב.

ס ה ר ג

שבת: כח א, **קלח ב.

פסחים: **יד א, **כ סע"א.

יומא: **פד א, **סס ב.

גזיר: סו א.

בבא בתרא: *כב א.

זבחים: צה א. 15

חולין: *כח רע"א.

פעילה: **ז ב.

*נח ב, **סג ב, סו א,

*בה סע"א, **סס ב,

קכב א, **קלג א, **קמד ב.

עירובין: *ג ב, **י ב, כז א,

*כח ב, *כס סע"ב, לה א.

פסחים: **יד א, **לד ב,

**פד א רש"ב.

יומא: **יד א, *ל ב, *מא ב,

*מב ב, *מג רע"ב.

סוכה: יג א, **כח א.

ביצה: יז א, *לב א.

מגילה: **ח ב, **סס שם, **ס א.

מועד קטן: *ר א, יז ב, **ח א.

חגיגה: כב ב, [**כג ב], 7 *כח א.

יבמות: *מב א, **עד ב, *קכ ב.

כתובות: *ים א, *זו א.

גזיר: *מב א, **פד ב,

**ב א, **בא ב.

סוטה: כ ב.

גיטין: יז ב, *פו ב.

קידושין: לב ב, לה ב, סו ב.

בבא קטא: כה א, **סס ב,

סו א, **קיד א.

בבא בתרא: **פ סע"א.

מכות: **ד א.

שנועות: *ר ב.

עבודה זרה: [כד א], ע ב.

זבחים: לב א, עה סע"ב,

**צג א, **ס ב, צד א,

(קטז ב). 8

מנחות: *כד א, *לט סע"ב,

**פס סע"ב.

חולין: ס ב, י ב, כס סע"ב,

**לא ב, **לו א, *ס ב,

קו א, *קכא ב, [**קכג רע"ב], 9

**סס סע"ב, *קכה ב-קכו א,

*קכה סע"א, **קכס א.

בכורות: **ככ סע"א, *סה ה.

ערכין: יח ב.

בכורות: *סה א.

רב אחא בר הונא

ז ר ע י מ

יבמות: **פס ב.

מנחות: **פא ב, **פר ב. 28

ס ה ר ר מ

בבא מציעא: צג א.

כריתות: [*ח א]. 29

רב אחא בריה דרב יוסף 30

ז ר ע י מ

בדה: *סא ב. 31

רב אחא בר יעקב 32

ז ר ע י מ

שבת: פה א.

בבא קמא: גד ב.

בכורות: יז א.

ס ה ר ר מ

בבא בתרא: **פ ב.

חולין: י א, *קי ט ב.

ערכין: *יה ב ופ"ב.

[רב אחא בר רב פולא]

ס ה ר ר מ

שבת: (סו א). 33

רב אחא בריה דרבא 34

ז ר ע י מ

יבמות: **פו א.

קידושין: [נג א].

חולין: *קלז א.

כריתות: ז א.

ס ה ר ר מ

חולין: *קיס א (ב), *קכו א.

רב אחא מדפתי

ס ה ר ר מ

נזיר: *מב א (וש"ב).

בכורות: [*סה א]. 16

בדה: *מג ב, נה א, **ס א. 17

רב אחא בר מתנה 18

ז ר ע י מ

ביטין: ח סע"ב.

בבא מציעא: יב א.

ס ה ר ר מ

זבחים: *לב א.

רב אריא 19

ז ר ע י מ

שבת: כב סע"א.

ביטין: סה א.

קידושין: לט א.

[רב אחא בר אבה]

ז ר ע י מ

מנחות: פד ב. 20

רב אחא בר אריא 21

ז ר ע י מ

בבא קמא: *נה א. 22

סנהדרין: *צ ב.

ס ה ר ר מ

חגיגה: יט ב.

זבחים: [צה א]. 23

רב אחא בריה דרב אריא 24

ז ר ע י מ

בבא בתרא: *פב א.

ס ה ר ר מ

שבת: [סו א?]. 25

רב אחא בריה דרב איקא

ז ר ע י מ

יבמות: *צ א - ביטין בד א.

ס ה ר ר מ

יבמות: *מג א. 26

נזיר: [*מב א], *בא ב. 27

רב אטרי מהוצל

ז ר ע י ס

קידושיון: [נה ב].

ס ה ר ר מ

חוליון: קז א.

רב אטרי

ז ר ע י ס

שבת: (נד א), 40 פה א, 41
פה ב, 41 שס.

פסחים: אבא רע"א, נב א.

יוטא: סט א.

סוכה: **סא א.

ביצה: י ב, **סו א.

פועד קטן: יד א.

יבמות: עב ב, **ער א,
**פב א, **קיב סע"א.

כתובות: **סז ב.

גיטין: ט א, לז א, **סז ב.

קידושיון: יו א, כז ב.

נבא מצינא: יא א, כב א,
**צא א.

נבא בתרא: **פב א, **קנ רע"ב.

מכות: **יב ב, **יט א.

עבודה זרה: טו ב.

מנחות: **לא סע"א, **פד ב.

חוליון: ט ב.

תסורה: כא א.

כריתות: ז א.

נדה: אבא א, שס, 42 **שס ב,
**סא ב.

ס ה ר ר מ

ברכות: כג סע"א, טב א.

שבת: יו ב, **סז רע"ב,

כח א, פג א.

עירובין: **עט א.

נבא קטא: כח ב.

רב אחאי

ס ה ר ר מ

נדה: לג א.

רב אחדברי בר אטרי

ז ר ע י ס

נבא מצינא: צא א.

חוליון: קיד ב.

ס ה ר ר מ

פסחים: **עה א.

נבא בתרא: **ט ב.

רב אידר בר אבין

ז ר ע י ס

שבת: קטא ב.

חוליון: צז ב, 35 קיד ב, קלא א. 36

ס ה ר ר מ

חוליון: **קה א, **קו א.

רב איקא בריה דרב אטרי

ז ר ע י ס

כריתות: ו ב.

רב איתר 37

ז ר ע י ס - ס ה ר ר מ

נדה: [**נבא א]. 38

רב אטרי בר אבא

ז ר ע י ס

כתובות: צח ב.

אטרי

ז ר ע י ס

נבא מצינא: כג סע"א.

גיטין: **יא ב.

ס ה ר ר מ

חוליון: [טב א], קז א.

נדה: **סו ב. 39

מסחית: מסז א, ייז א, *שם ב,
*יח א, *שם ב, *יט א,
[ילד א], *לה א.

יוסא: *שם א.

ביצה: [לב א]. 43

נזיר: *סע"א, *ב ב.

בנא קסא: ד א, *קה א.

זנחית: *שם א.

מנחות: ב רע"א, *קב רע"א.

חולין: ס ב, *כו רע"ב, *לו א,
פ א, [קז א]. 44

מעילה: ייז סע"ב.

נדה: כח א, [לב א], 45
*בא א, 46 *שם ב,
*נה רע"א.

רב ריב בר אביר

ז ר ע י ס

מסחית: *שם ג - יבמות לר א.

סנהדרין: סו ב.

חולין: קלו א.

ס ה ר נ

שבת: [נד א]. 47

נדה: *ב ב.

רב גביה סבי כחיל

ז ר ע י ס

בנא בתרא: פג א.

עבודה זרה: *כב א.

חולין: *סד א.

ס ה ר נ

חולין: *כו רע"ב.

גורס בר צר

ז ר ע י ס

עירובין: *כט א.

רב דימי בר יוסף

ז ר ע י ס

בנא בתרא: *קסט ב, קז א.

חולין: *יב א.

רב דניאל בר רב קטנא

ס ה ר נ

ביטין: *פו ב.

חולין: סב א.

רב הנא

ז ר ע י ס

ברכות: *מז ב(וש"נ).

סועד קסן: (ו ב).

חגיגה: *ב ב.

יבמות: *פג ב.

כתובות: *סז ב.

קידושין: *א א, *בה א.

בנא בתרא: [עב ב]. 48

עבודה זרה: סו ב.

ס ה ר נ

שבת: *בז א, 49 *סו א.

עירובין: *שם א, *קה א.

מסחית: *סז א.

סוכה: י א, *ייג ב.

מגילה: *ח ב.

בנא סציעא: *בב א, *קה א.

סנהדרין: עב ב.

עבודה זרה: *שם א.

זנחית: *סד סע"ב.

חולין: *קכג ב.

בכורות: *ככ א, 50 *אלז ב. 51

נדה: *ככ א, *לה א,

*שם ב, *סג א.

רב הנא בר חייא

ז ר ע י ס

חולין: ס א.

רב הנא בר חננא 52

ז ר ע י ס

חולין: ס א.

רב הונא בר חיננא⁵²

ס ה ר ת

עירובין: לו רע"א.

פסחים: סז א.

רב הונא בר יהודה

ז ר ע י ט

בבא מציעא: ס"ג ב.

ס ה ר ת

זבחים: ו א.

רב הונא בריה דרב יהושע

ז ר ע י ט

שבת: קמ"א.

עירובין: [טו ב].

פסחים: ס"ב א, לג א.

ביצה: ס"א (וש"ב).

יבמות: ס"ד א, ס"ז ב.

כתובות: ס"ב א.

בבא מציעא: סז ב.

חולין: ע"ט סע"א.

תמורה: ח ב.

נדה: ס"ז א (=כתובות הג"ל).

ס ה ר ת

שבת: לד ב, ס"ז א, קמ"א.

עירובין: ע"ט א.

זבחים: ק"ב א.

חולין: פ"א, ס"א ק"א.

בכורות: ל"ט סע"ב.

רב הונא בר מנחם

ס ה ר ת

יבמות: ס"ג א.

נזיר: ס"א ב.

בכורות: ס"א א.

רב הונא בר נתן

ס ה ר ת

פסחים: ס"ז ב.

חולין: ס"א ב.

בכורות: ס"א א.

נדה: ס"ג ב.

רב הונא בר סחורה

ס ה ר ת

חולין: ס"ז ב.

רב הסנונא⁵³

ז ר ע י ט

ראש השנה: ס"ט א.

בבא בתרא: ס"ק א.

ס ה ר ת

שבת: (יא ב), כ"ט א.

קידושין: (כה א).

בבא מציעא: ו ב.

עבודה זרה: ב"ב א.

זבחים: לא א, ס"ק ב.

חולין: ס"ד ב, ס"ז ב.

רב הסנונא סבא

ז ר ע י ט

פסחים: ק"א א.

רב זביר⁵⁴

ז ר ע י ט

פסחים: ז א.

תענית: ו ב.

כתובות: ס"ח א.

סוטה: ס"א א.

⁵⁵ בבא מציעא: ס"ג ב, ס"ק א.

בבא בתרא: ס"ז א.

עבודה זרה: נו א.

ר' חנינא בר אבין:
ז ר ע י מ
 פסחים: **לד א.
ר' חנינא בר אידר
ז ר ע י מ
 פסחים: **עה א.
ר' חנינא בריה דר' איסא
ז ר ע י מ
 בדה: *ה ב, **מז ב.
ר' חנינא בר יהודה
ס ה ר ל מ
 סנהדרין: *עז ב. 62
ר' חנינא בר כהנא
ז ר ע י מ
 בבא קמא: **קיב א.
ס ה ר ל מ
 שבת: **צו א. 63
ר' חסא
ז ר ע י מ
 בכורות: *כז א.
ר' חסא בר גוריא
ס ה ר ל מ
 פסחים: **פו א.
 ר' חנא בר חנילאר 64
ז ר ע י מ
 ביצה: כא א. 65
ר' חנינא חוצא
ז ר ע י מ
 פסחים: *ס א וט"ב.
 בבא מציעא: **פח א.
ר' חנינא מטורא
ז ר ע י מ
 מנחות: **לא א.
 חולין: קלו א.
 בדה: ב ב.

ס ה ר ל מ
 שבת: **פד א, צג א.
 בבא בתרא: פ ב.
ר' חביבא
ז ר ע י מ
 בבא קמא: בה א. 56
ס ה ר ל מ
 זנחיס: ג ב.
 חולין: **קיה א.
 ר' חנא 57
ז ר ע י מ
 עבודה זרה סח א. [ר' חייא בר אבין (ז)
ז ר ע י מ
 גיטין: **מז ב.
 קידושין: *נה א. 58
 ר' חייא בר אשי 59
ז ר ע י מ
 סנהדרין: **כו א.
ס ה ר ל מ
 נדבות: [יס ג הע' 5.5] ר' חייא בר אשי 60
ז ר ע י מ
 גיטין: **לז א.
ס ה ר ל מ
 עירובין: ד א וט"ב, **קה א.
 סוטה: *ד ב.
 חולין: **קיה ב, 60 *קכז ב.
ר' חייא בריה דר' הונא
ז ר ע י מ
 יבמות: *פא ב.
ר' חייא בר רב
ס ה ר ל מ
 שבת: *צה סע"א.
 בכורות: **כב א.
ר' חייא בר רב מדיפתר
ז ר ע י מ

פסחים: **לג ב, **סז א, **עה א,
עט א, *פו א, קס א.

יוטא: **יד א, נח א.

פועד קסנז [**ה ב]. 67

הגיגה: [יט ב]. 68

יבמות: **כד ב.

כתובות: **כ ב.

גדרים: *בו א.

קידושין: כה א, (סב ב).

סנהדרין: עב ב, *קיב א. 69

זבחים: *צב א.

סנהדות: *כג א וס"ג, **כז ב.

חולין: **עה א.

בכורות: **לז ב, *מה א.

כריתות: [**ה ב]. 70

גדה: *נא ב, *ט א.

חרפי דפורטבדיתא

ז ר ע י ט

קידושין: *לפ א.

טבר

ז ר ע י ט

מסורה: *לד א.

טבר רישבא

ז ר ע י ט

שבת: יז ב.

רב טובי בר קיטנא

ז ר ע י ט

מנחות: **ע א.

ט ת ר ט

עירובין: **קד ב.

בבא בתרא: **יט ב.

רב יהודה 71

ז ר ע י ט

ברכות: *יט רע"ב, *לו א.

ט ת ר ט

קידושין: **עט א.

גידה: *ב ב.

רב חנינא בר מניומי

ז ר ע י ט

מנחות: **ע א.

רב חנן מנהרדשא

ט ת ר ט

גדה: *סו ב.

רב חנניא (ז)

ט ת ר ט

כריתות: *כא רע"ב.

חסא (ז)

ט ת ר ט

שבת: [צה ב]. 66

רב חסדא

ז ר ע י ט

ברכות: **טו א.

פסחים: *כז רע"ב, *פו א.

ראש השנה: ב א.

יבמות: **פט א.

גדרים: **נט א.

גיטין: *יא ב, *לו ב,

*מח א.

סנהדרין: **קיב ב.

מנחות: כה ב.

חולין: קל ב, קלג ב, קלד סע"א,

*קלה א.

בכורות: *יב ב, *שס.

מסורה: **ה ב, *כא ב.

גדה: *נא ב, *סא ב.

ט ת ר ט

שבת: **מח ב, **פו ב,

*קמד ב.

עירובין: *עב א.

שבתו *פד ב.

מסחיסו *כ⁷², *מח ב, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

גיסיון *לז א (וש"ב), *מח ב, *מח ב.

קידושיון *מ א, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

בנא קמא *מח ב.

בנא מצינא *מח ב.

בנא כתרז: *מ א, *מח ב, *מח ב.

טנהוריון צ ב.

מכותו *ב א-ב.

עבודת זרתו *מח ב.

מנחות: *מח ב.

חוליון *מח א, *מח ב.

בכורות: *מח א.

ערכיון: *מ א.

גדה: *מח א.

ס ת ר ת

ברכות: *מח א, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

שבתו *מח ב, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

עירובין: *מח א, *מח ב.

מסחיסו: *מח ב, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

מגילה: *מח א.

חגיגה: *מח א, *מח ב.

נזיר: *מח ב.

סוטה: *מח א, *מח ב.

מכות: *מח ב, *מח ב.

מנחות: *מח א, *מח ב.

חוליון: *מח א, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

בכורות: *מח א, *מח ב.

ערכיון: *מח ב, *מח ב.

כריתות: *מח א.

גדה: *מח ב, *מח ב.

רב יהודה בר אבוי בר אמי

(א"ר) - בר אמי

ס ת ר ת

ברכות: *מח ב, *מח ב, *מח ב.

רב יהודה בר יסמאל (א"ר)

- בר שמאל בר מרתא (?)

ס ת ר ת

חוליון: *מח ב, *מח ב.

רב יהודה מדיסקרתא

ס ת ר ת

שבתו: *מח א.

נזיר: *מח א.

גדה: *מח א, *מח ב.

רב יהושע בר אבא (א"ר) ⁷⁶

ס ת ר ת

מועד קטן: *מח ב.

רב אמי - רב יוסף - ר' יוסף

הטבורא?

ס ת ר ת

גדה: *מח א, *מח ב.

רב יוסף

ז ר ע י

ברכות: *מח ב, *מח ב.

עירובין: *מח א, *מח ב, *מח ב.

מסחיסו: *מח א, *מח ב, *מח ב.

*מח ב, *מח ב, *מח ב, *מח ב.

מועד קטן: *מח א.

יבמות: *מח ב, *מח ב.

גדרים: *מח א, *מח ב.

סוטה: *מח א.

גיסיון: *מח א, *מח ב.

קידושין: *מח א, *מח ב, *מח ב.

רב יוסף בר מניומי

ז ר ע י מ

ביטוי: **א. 84

בנא בחרא: **קלב ב. 84

רב יימר

ז ר ע י מ

קידושין: *ו א.

ס ה ר ר מ

בנא קמא: *קה א.

עבודה זרה: נט ב.

רב יימר בר שלמיא

ז ר ע י מ

פסחים: *לח א-סוכה לה א.

מנחות: **לא א.

רב יעקב מנהר פקוד

ז ר ע י מ

בנא בחרא: קנז ב.

ס ה ר ר מ

חולין: *קז א.

רב יצחק בר אבוימי (ב')

ס ה ר ר מ

פסחים: **סח א.

רב יצחק בר אבין (ז')

ס ה ר ר מ

בכורות: *לח א.

רב יצחק בר אשיא

ס ה ר ר מ

חולין: *קה א, *קו א.

רב יצחק בריה דרב יהודה

ז ר ע י מ

חולין: (**א). 85

ס ה ר ר מ

שבת: **קנא סע"א.

בנא מציעא: *ח ב, *נו א.

בנא בחרא: צה סע"ב.

סנהדרין: **קלב ב.

מכות: סז ב.

זבחים: **עד ב, **עו א.

מנחות: כה ב, ע ב.

חולין: *ו ב, פכ ב, קד א, *קכ ב. 80

בכורות: לא א.

גדה: לב א, **סא ב.

ס ה ר ר מ

שבת: כח א, **ס ב, *גב סע"ב,

**נז א, **סס ב, (*סו א-
*י"ש), [קט ב], קיב א.

עירובין: לה א, *קם ב,
[גח א], עא ב.

פסחים: *ילד ב, פ ב, *פר א,
[קי ב].

יומא: *ל ב, *מא ב.

ביצה: *ז א, *לב א.

יבמות: *עב ב.

גיטין: סב א.

בנא קמא: סו א.

בנא מציעא: *קה א.

בנא בחרא: **סו ב.

מכות: **ד א.

עבודה זרה: כג א.

זבחים: כה ב, לב א, סד א.

מנחות: *כז ב, *כח א, *קד רע"א.

חולין: ו ב, כט ב, **לא ב,
**לו א, **קכב רע"ב, 82

**סס סע"ב.

כריתות: **סו ב.

גדה: *ילד ב, *מח א וט"ב.

רב יוסף בר אבא

ז ר ע י מ

עבודה זרה: *ב ב.

רב יצחק בריה דרב משרשיא

ז ר ע י מ

עבודה זרה: סו א.

רב יצחק בר שמואל ב"מ

ס ה ר מ

חוליון: **לה א.

רב ירמיה בר אבא 86

ז ר ע י מ

ברכות: לס א.

ס ה ר מ

חוליון: מה רע"א.

רב ירמיה מדיפתי

ס ה ר מ

שבת: קט ב.

יומא: **מב א.

חוליון: **לה רע"ב.

רב כהנא 87

ז ר ע י מ

סוטה: **מה א.

בבא קמא: **קא ב, **קב א.

בבא מציעא: **קא א. 88

מכות: **ב, **יב א.

מנחות: (סו ב), (ע ב).

נדה: **ח ב, **בא ב.

ס ה ר מ

שבת: **מה ב.

עירובין: **כס ב, (**קה א).

פסחים: **יה ב-ימ א.

יבמות: **עז רע"ב (?).

בבא קמא: **קא ב.

מכות: **ב סע"ב. 89

שנועות: **יא ב.

עבודה זרה: **כד א.

זבחים: **כה ב.

מנחות: **קב ב.

חוליון: [פב א]. 90

בכורות: יז ב (?), 91 (נה א?).

נדה: **בא ב, **סב ב, **סו ב.

רב מנשיא בר גדא

ס ה ר מ

סוכה: **יג ב.

מנחות: **פט סע"ב.

מר בר רב אשי

ז ר ע י מ

ברכות: **לו א.

פסחים: **כה ב.

ס ה ר מ

סוטה [לח סע"ב]. 92

מר בריה דרבנא 93

ז ר ע י מ

קידושין: **לס א.

ס ה ר מ

בזרי: **ב ב. 94

מר זוטרא

ז ר ע י מ

יבמות: **עד א.

בבא מציעא: כב סע"א.

מנחות: **לא סע"א.

בכורות: **כז א.

נדה: לב א, **סא ב.

ס ה ר מ

ברכות: **כג א.

פסחים: **יז א.

קידושין: לח ב.

מר זוטרא בריה דרב מרי 95

ז ר ע י מ

זבחים: מח ב.

מר זוטרא בריה דרב נחמן

ז ר ע י מ

ביצה: **לד ב.

בנא מצינא: **פא ב.

ס ה ר מ

שנת: פח ב, *צו א.

עבודה זרה: (לז ב).

גדה: *פס א.

מר קטיא בריה דרב'

ס ה ר מ

שנת: *צו א.

רב מרדכי 96

ז ר ע י מ

שנת: ג ב.

רב מר 97

ז ר ע י מ

פסחים: עו ב-עבודה זרה סו ב.

בנא בתרא: **צו א.

ס ה ר מ

חגיגה: *יט סע"ב.

גדרים: *כו סע"ב.

רב מרי בריה דרב כהנא

ז ר ע י מ - ס ה ר מ

סוטה: *ל ב.

[מרימר]

ס ה ר מ

גדה: **סו ב.

רב מרשיא

ז ר ע י מ

שנת: קלט סע"א.

עירובין: ז א.

יבמות: סו א.

גיטין: כה א, 98

מנחות: **פז ב.

חטורה: **ח א.

ס ה ר מ

שנת: יד א, (סז ב), 99

עירובין: סח א.

סנהדרין: סג ב.

פסוקות: *יא ב.

רב מרשיא בריה דרב חירא 100

ז ר ע י מ

בנא בתרא: **פא א.

רב מתנה 101

ז ר ע י מ

בנא מצינא: *פס ב.

מנחות: ט ב.

ערכין: **יא א.

ס ה ר מ

חגיגה: **כג א.

חולין: **קכס א.

רב נחומי בר זכריה

ס ה ר מ

בנא קמא: *כה ב.

רב נחמן

ז ר ע י מ

נרכות: *לו ב.

שנת: *כה א (וש"נ), קיב א.

עירובין: *ב ב, לב א, לד ב.

פסחים: סו א, גב ב.

ביצה: **לד ב.

ראש השנה: *יב וש"נ, **סו א.

ביטין: *א א, לב סע"ב,

*לו ב, *לז ב.

קידושין: *לט א, 102 [ט א],

בד ב.

בנא קמא: **יב ב, צז ב.

בנא מצינא: *א ב, [גה ב].

בנא בתרא: קלב ב, **קב א.

זנחיתם (עד ב). 103

חוליון ייב א, אכה ב, אכז א,
עס ב, ס א.

בכורות: אכז א, אכח ב, אכז א,
אכז א. 104

תמורה: אכז סע"ב, אכז א.

ס ה ר ת

שבת: איז א, אכז ב,
עס א, אכז ב.

עירובין: אב ב. 105

פסחים: איז א.

חגיגה: איז ב, אכז סע"ב, איז א,
אכז ב, אכז א.

בבא במרא: אכז א.

עבודה זרה: (לז ב), אכז א.

זנחיתם: אכז סע"א, קמז ב.

מנחות: (קב א) 106

חוליון: אכז ב, אכז סע"א, 107
לב סע"א, אכז א, בד ב,
אכז א, אכז א.

בכורות: אכז ב, (לח א). 108

כריתות: אכז א.

גדה: אכז א.

רב נחמן בר יצחק

ז ר ע י מ

ברכות: אכז א, כד א, ס א.

שבת: אכז א.

פסחים: ד סע"א, ז א, אכז א.

מעבית: ו ב.

מועד קטן: אכז א.

נזיר: נו ב.

סוטה: סג ב.

גיטין: אכז א.

קידושין: נד ב.

עבודה זרה: לח ב.

זנחיתם: אכז ב. 109

מנחות: מא א, סא ב.

חוליון: אכז ב, אכז ב.

בדה: אכז ב.

ס ה ר ת

שבת: אכז א, אכז ב, אכז א,
קמ א, קלז א.

פסחים: [יד א], 110
איז סע"ב, [מו א וס"ב].

ביצה: לה ב.

מבילה: אכז א.

בבא מציעה: אכז סע"א.

זנחיתם: (קיג א).

מנחות: ל סע"ב, [אכז א]. 111

חוליון: [בב רע"ב], 112
קמ א.

בכורות: איז א, [אכז א], 113
אכז א.

רב נתן בר ארשאי 113

ז ר ע י מ

יבמות: אכז א

ס ה ר ת

נזיר: אכז א, [אכז א], 114
אכז א, [אכז א].

רב סמא בריה דרב אשי

ז ר ע י מ

עבודה זרה: אכז ב.

מר עוקבא

ס ה ר ת

בדה: אכז א.

רב עוקבא בר חמא

ז ר ע י מ

סוכה: אכז ב וס"ב.

רב עמרם

ז ר ע י מ

שבת: אכז א.

עבודה זרה: אכז א.

בכורות: אכז א.

זבחים: עב ב, *עג א. 120

מנחת: **לא א, **נה א,
**סז א, *ע ב.

חולין: **קיא ב.

מסורה: *לד א.

פעילה: כב א.

גדה: **סז ב.

ס ה ר נ

כרכות: (כ א).

שבת: *כז א, 121 [בז ב], 122

**פד א, **פז א, **סס ב,
צג ב, 123 *קסד ב, קסה א.

עירובין: **לו א, סח א.

פסחים: *סז א, *שס סעיב, *יד ב,
*יה א, *כו דע"ב, *מ א, *סז א.

יומא: [י"ד א], 124 (עח סעיב -
עט א), 125 **ב, *פה א.

מבילה: *ח ב, *ט א.

מועד קטן: ה ב (ע"ש).

חגיגה: [אב א].

יבמות: *סב א.

כתובות: *סז ב.

נזיר: ז ב, *נא ב, *סז א.

סוטה: *כט ב.

קידושין: **נב ב.

בבא קמא: כה א.

בבא מציעא: **כב ב, **ל א.

בבא בתרא: **כ א, *נז א, *צז א.

סנהדרין: פז א.

מכות: **ד א.

שכרית: *ז ב.

זבחים: [כ ב], 126 *כב א, **עט ב.

מנחות: ה א, ל סעיב.

חולין: *סז א, כח סעיב, **לא סעיב,
לב ב, 127 **לו א, *ז א, *קז א,

*קז א, 128 *שס ב, **קכא א,
קכא א, *שס ב, **קכט א, קט א.

ס ה ר נ

חולין: קב א.

רב עמרם חסידא

ז ר ע י

שבת: קלט א.

רב ענן

ז ר ע י

יבמות: **פג ב.

קידושין: *לט א.

רב פנחס

ס ה ר נ

חגיגה: *כו א.

רב פפא

ז ר ע י

כרכות: *סז ב (וש"ב).

שבת: [כג דע"ב], 116 (כז א),
כה א, 117 *קיה א, קסה א.

עירובין: [סו ב], *לד ב.

פסחים: ז א, [אכא א], 118

**כז דע"א, **לב ב,

**לה א, **לה א

(=סוכה לה. א).

ניצה: ג סעיב, *ד א, *סז א. 119

ראש השנה: ח א, **לא ב.

חגיגה: *ד דע"א.

יבמות: *צט ב.

כתובות: **סז ב, **סח א,
*צח ב.

נדרים: *ז ב.

ביטול: **יא ב.

בבא קמא: נד ב, *נה א, *סא א.

בבא מציעא: י ב, *ז א, *כא ב,
נד א, *סז ב, **פה א, *צא א.

בבא בתרא: **סז א, *צז א.

מכות: *יט ב.

עבודה זרה: *סד א.

בכורות: ילד ב, יילח א, ימה א.
תמורוהו [יב ב]. 129

כריתות: ייב א.

נדה: ילב ב, יילד ב, ימב ב,
ייב ב, יינא א, ייסב ב.

רב פפ

ז ר ע י מ

ניצח: יסו א. 130

סוסהו מה א. 131

בבא מציעא: ייקא א. 131

ס ח ר מ

שבת: צב סע"א, 132 [קט ב].
חולין: שפ א. 133

רב קטינא

ז ר ע י מ

שבת: ז ב.

ס ח ר מ

חולין: כח ב - בכורות יז ב.

מר קטישא בר"ח

ז ר ע י מ

יבמות: קטו ב.

רב

ז ר ע י מ

ברכות: ייט רע"ב, 134 ילו א.

שבת: פה סע"א, שם, יאשם צה סע"א
יקלט א.

עירובין: יאכס א, [לו ב].

פסחים: ילט א, שם, ימה א, 135
זו ב, קח א.

יבמות: יאפג א-ב.

כתובות: יאכר א.

סוסהו ל א, [מה א]. 136

גיטין: ייה א, יאלד א, יאלד א.

בבא במרא: [ינו א], 136 קלב א.

עבודה זרה: יאמה ב, [עג ב].

מנחות: יאפג א.

חולין: יסו א, יקלז ב.

ערכין: יו א.

נדה: (מז א). 137

ס ח ר מ

ברכות: (יפ ב), 138 [כ א].

שבת: יאסז ב, יאמה ב, יאכס א,
יאסח א רש"ב, יאפג ב, יאצה סע"א,
יאקרב ב.

עירובין: ד א רש"ב, יאקה א.

פסחים: [מז א], יאיו רע"א,
[שם א], יאיו רע"ב, [שם ב],
יאפה סע"ב, יאפו א.

יורם: (מא ב), 139 יאמב א רש"ב,
יאפד סע"ב רש"ב.

חגיגה: יאכב א, (שם סע"א). 140

זירד: יאסה ב.

סוסהו: יד ב, יאכס א, יל א, יסו א.

סנהדרין: (יאעז ב). 141

מכות: יאג סע"ב, יאד א.

עבודה זרה: יאכב א, יאע ב.

מנחות: יאנד א.

חולין: ילא סע"א, (גב ב),
יאקו ב, יאשם סע"ב, קז סע"א,
יאקיה ב, יאשם סע"ב.

בכורות: [יאכב א], 142 ימה א. 143

ערכין: יאיו ב רש"ב, יאיה ב.

כריתות: יאכא א.

נדה: יאכח א, יאמח א, יאבה ב,

יאסז א.

רבא 144

ז ר ע י מ

ברכות: ילא א, יאלד ב, ילח א.

שבת: יא 145 (יג א), יאיו ב, 146

כב ב, 147 כב א, יאשם ב,
כח א, כס ב, יאז מר ב, יאצה סע"א,
קיב א.

חוליון: ס ב, **כו א, *מס ב,
*צו א, **קיא ב, *קטז א,
קל ב, קלד א, *קלח ב,
**קלח א.

בכורות: כז א, *נד רע"ב.
תמורה: **ז סע"ב.

כריתות: יח א.

גדה: **ז א, *נא א, **סא ב.

ט ה ר ו ת

ברכות: **יט ב, כה א, ב ב.

שבת: [ה ב וש"ב], *יד א,
[*יז א], 172 *כו ב, *כז א,
כח א, כט א, **שם ב, **כח ב,
**שם סע"ב, נב א, *נח ב,
**שם שם, *ס א, **סב סע"ב,
[סו א], 173 שם סע"א, עו א,
עט א, פג סע"ב, 174 **פד ב,
**פז א, נג א, שם שם, שט ב,
175 *צה סע"א, **צה ב,
176 *קב א, *קכא א,
**קלב א, *קלח ב, **קסד ב.

עירובין: *ג ב, כב ב, *כח ב,
*לו א, **שם סע"א.

פסחים: *ט א, **י א וש"ב, 177
*יד א, [שם ב], **יח ב,
*יט רע"ב, **כ א, **לג ב,
**לד ב, נט א, פ ב, צב א.

יומא: *ח ב, *מא ב, **מז ב, 178
**שם שם, פ ב.

סוכה: יג א, **כא א, **שם ב,
כב א, לו א.

ביצה: [*י א וש"ב], 179

ראש השנה: *י א, [כח א],
180 **שם סע"ב, 181

מבילה: *ח ב,
*כו ב.

מועד קטן: *ז ב, *ח א.

חגיגה: [*יט א], **כב א,
שם ב, כו רע"א.

יבמות: *עב ב, **עד ב.

כתובות: כד סע"א.

נזיר: ט רע"ב, 182 *מב א,

עירובין: *ג ב, *סז רע"ב, *כח ב,
*ז ב, צג א, צט רע"ב.

פסחים: *ז א, 148 כ ב, כא א, 149
*כה א, [יכז ב], 150 לב ב, *לז סע"א,
**לז ב, [לח א], 151 שם, *לז סע"א,
*לט ב, [ט ב], [יטח סע"א]. 152

יומא: י רע"ב. 153

סוכה: [לו א], 154 *ט א, **ט ב. 155

ביצה: [ח א], ט א, **יג א,
**יב ב, 156 **לד ב, **יב רע"ב, 157
**פז א.

מועד קטן: ב ב.

יבמות: *עד א, **פב א, 158
**צ א, שם, ק א.

כתובות: כד א, נו ב, **סז ב.

נדרים: *לו ב, *מד א, 159
**נט סע"א, *ז ב, *פה א.

סוטה: פה א. 160

גיטין: *ז ב, **כב א, כה א-כו א,
**לו ב, *לז סע"א, **נד א,
**נד ב, 161 **שם, סא א.

קידושין: *ז ב, *יז ב, כד א,
**ט א, נב ב, גט ב.

נבא קטא: **יב ב, כה א, סט ב,
*צד א, צז ב, צח א, קא א,
**קא ב.

נבא מציצה: יא ב, יב סע"א, כב א, 162
שם, **טה א, **בב ב, *נד א,
*נד רע"ב, [נה ב], 163 נו א,
**פז ב.

נבא נמרא: **פא א, 164
**קלב רע"ב, **קז א, שם ב. 165

גנהדרין: **קיב א.

סכות: *ג ב, ח ב, *יב ב, *כ א.

ענוה זרחה: [טו ב], 166 *כב א,
ל א, שם, *נו א, 167 *סב א,
[סה ב], סו א, סו ב.

זבחים: *נו א, **עד ב, 168
עו א, עה א, זו ב.

מנחות: *לט רע"א, 169 סא ב, 171
**סו ב-סז א, **סס סע"ב,
ע ב, **עא ב.

*** ב, **נא א, ***
 **ב סע"א, **ג רע"א,
 סו א.

גיסין: **ג סע"א.

קידושין: ב ב, *נז ב, סו סע"א.

נבא קטא: [יז ב], *כה ב,
 *סו ב, **קא ב, **קה א.

נבא בתרא: [**כ א], *** סע"א,
 *קב ב.

סנהדרין: לד ב, *עז ב, 183
 (קו ב).

סכות: **ג סע"ב.

שנועות: [או ב], 184 *יז ב, 185
 *ים ב.

עבודה זרה: *ס סע"א.

זבחים: ג א, ו א, לא א, 186
 *ס א, **א א, [**צב א] 186

[עס ב] רח"נ, *שם שם וס"ג
 צד א, 187 *צח ב, *צט ב. 188

סנהות: י א, *כך א, 189 *כז סע"ב,
 *כה א, ע ב, 190 *פס סע"ב.

חולין: ס ב, י א, *שם ב, סז א,
 *כה רע"א, כו א, *שם סע"א,

כס ב, *אלא סע"א, *** סע"ב,
 [לב ב] 191 *לה סע"א,

גא סע"א, [**ב ב], 192
 *נד ב - *נה א, *גח ב, 193

סב ב, *קא א - עב א, *קו א,
 *קז א, 194 *קיה רע"א, 195

*קיס א, [**קב סע"א], 195
 **קד א, *קכה ב, *קכו א,
 **קכס א, קס א. 196

בכורות: (ס ב) 197 *י א, *לד ב,
 [ילס ב] 198 *קס א, 199

[*שם סע"א]. 200
 ערכין: [ג א]. 201

תמורה: [יב ב], 202 לא א. 203

כריתות: *ח א, **י א, *ייב א.

מעילה: *ח א, *מז א, *יז סע"ב.

גדה: ו ב, ז א, [**כב א], 204
 [לז סע"א], 205 *כה א, לב א,

אל רע"ב, *לד סע"ב, 206

*** ב, *סב א,
 *** רע"ב, 207 *** סע"ב, 208
 נא א, *נו א, [ס א],
 *סו סע"א - סע"ב.

[רבא בר אדא-ראה רבין בר אדא]

רבא (רבה) 209 בר רב חנן

ז ר ע י ס

עירובין: צב א. 210

קידושין: לס א.

נבא קטא: *נה א.

בכורות: [נד א]. 211

ס ה ר ר ס

נבא קטא: סו ב.

חולין: [**עז רע"ב], 212 *קכס א.

רבא בר ישמעאל

ז ר ע י ס

פסחים: *לה א. 213 - סוכה לת א. 213

רבא בר משריא

ס ה ר ר ס

נזיר: *מ רע"ב. 214

רבא בריה דרבה 215

ז ר ע י ס

כתובות: **סח א. 215א

ס ה ר ר ס

שבת: קכב א.

רבא מברין

ס ה ר ר ס

שבת: כח א.

נזיר: *מ סע"א.

רבה 216

ז ר ע י ס

עירובין: לז א, [צב א]. 217

פסחים: *לד א, *לז סע"ב. 217

סוכה: *לו א.

ראש השנה: *יג ב, 218 **סו א.

רבה בר אבבה 239

ז ר ע י מ

בכרות: *לר ב.
שבת: *כח א (וש"ב).
פסחים: טו א, *גב ב.
ראש השנה: *יי ב, (ויבמות טב א).
כתובות: (צח טע"א).
בבא קמא: *ייב ב.
בבא מציעא: *קיד רע"ב.
חולין: כה ב, *כז א.
בכורות: *יח א, *כח ב, *ילד א.
מסורה: *ז טע"ב.

ט ה ר ר מ

שבת: *יז א.
פסחים: *יז א.
חגיגה: *יט א, *כ א. 240
בבא במדא: *יט טע"ב.
זבחים: *צה טע"א.
חולין: לב טע"א, *קכב א.
בכורות: *כב ב.
כריתות: *יב א.
רבה בר אבבה (ז)

ז ר ע י מ - ט ה ר ר מ

טוטה: *ל א. 241

רבה בר רב הונא 242

ז ר ע י מ

פסחים: *לט א.
ראש השנה: *יז א.
כתובות: [טח א]. 243
ט ה ר ר מ
חגיגה: [*כח ב]. 244
נדה: *סז טע"א. 245

מועד קטן: ב ב.
נדרים: *מד א, 219 *נבט א. 220
ביטול: *לז ב, *טט, *מז א.
קידושין: *סב ב.
בבא קמא: *יז טע"א - רע"ב,
צח א.

בבא במדא: *פא א, 221 שט עב. 222
עבודה זרה: טו ב. 223
זבחים: *עד ב. 224
מנחות: לט א, 225 *סס טע"ב, 226
*עא ב, *פב א, *מד א.

חולין: *כז א.

בכורות: לא א.

ט ה ר ר מ

שבת: [לה א], פב ב, קכד א. 227
עירובין: [כב א], 228 [*כח ב] 229
לה א, *שט ב.
ביצה: *יח א וט"ב. 230

תענית: [כד ב].

חגיגה: (*יט א). 231

כתובות: *עה ב וט"ב.

נזיר: *יב א.

בבא קמא: *קיד א.

בבא מציעא: ו ב, *פו א.

בבא במדא: *יכ א. 232

זבחים: *כח ב, *צב א.

מנחות: *בד א.

חולין: *עא א, (*קכב טע"א), 233
*קכח טע"א.

בכורות: [ט ב], 234 *לד ב,
*לט ב). 235

מסורה: (יב ב). 236

כריתות: (י א).

נדה: *כב א, 237 (כז טע"א). 238

רבה בר ירמיה

ז ר ע י ס

עבודה זרה: *נ ב.

רבה בר ליוואי

ז ר ע י ס

פסחים: ס ב = עבודה זרה סה ב.

רבה בר מתנה

ז ר ע י ס

פסחים: **לד א.

רבה בר עולא

ז ר ע י ס

ראש השנהו (ל ב ט"ס, עי"ש).

עבודה זרה: סר א.

זבחים: צו ב.

ס ה ר ר ס

חגיגה: (**כה ב.) 246.

בבא מציעא: צג א.

מנחות: כז ב.

חולין: ב ב.

רבה בר רב שילא

ס ה ר ר ס

נרכות: [ב רע"ב].

חגיגה: **כג א.

חולין: יא א.

[רבה בר שמואל]

ז ר ע י ס

(סוכה, לה א.) 247.

ס ה ר ר ס

זבחים: קח טע"א. 248.

רבה תוספאה

ז ר ע י ס

מועד קטן: ד א.

רבין בר אבא

ז ר ע י ס

עירובין: יא א.

פסחים: *לד רע"א. 250

מכות: **יה ב. 251

ס ה ר ר ס

נדה: *סר ב וט"ב.

רבינא 252

ז ר ע י ס

נרכות: *לו טע"א.

שבת: *פה ב, **ט.

עירובין: *כח רע"א, *לב א.

פסחים: *כה ב, בב טע"א.

סוכה: **סא א.

ראש השנה: **יד ב.

יבמות: קסו ב.

נדרים: בא א.

קידושין: סו ב.

בבא קמא: **יב ב, *גה א, סס ב.

בבא מציעא: [בג טע"ב], נד א,

**ס טע"א, נו א, צב ב.

בבא בתרא: *כד א, **קו א.

מכות: *ח ב, *כ א.

עבודה זרה: [כב א], *נ ב, סס א.

זבחים: סס א, **עו א.

מנחות: **סז א.

חולין: *ס א, *קלז א.

תמורה: **ח ב.

נדה: *ח ב, *נא א.

ס ה ר ר ס

שבת: בב א, **בז טע"א, [סז א],

קמח טע"ב.

פסחים: **יד א, *סז א, 253

**ס ב, *סס טע"א, *סס ב,

*סח א, *עה ב, **פה א.

יִוְמָא: יל ב, ימב א, [פ ב]. 254
חגיגה: יכ א וט"ב. 255

יבמות: טא א.

ביטיון: טב א.

נזירו: ימב א, ייב ב.

נבא קמא: כה ב, **קה א.

שבוטו: יז א.

עבודה זרה: [טב א]. 256

זבחים: צד א. 257

חולין: יעב טע"ב, קס א.

נכורות: **טה א. 258

ערכין: יג א. 259

נדה: כח א, **בא טע"א.

רבנן דברי רב

ז ר ע י מ

כתובות: **כה א - נדה סז א - עי"ט.

רחבה

ז ר ע י מ

נבא קמא: ינה א (-סנהדרין בס ב).

ט ה ר ר מ

עירובין: כג ב.

רמי בר אבא

ט ה ר ר מ

נדה: יסז א. 260

רמי בר חמא

ז ר ע י מ

פסחים: יכז ב, **טס *לט ב.

כתובות: יצח ב. 261

גזרים: **בט א.

גיטין: **לז א (-נבא קמא לו טע"ב).

נבא מציעא: ינד א.

נכורות: יכז א.

ט ה ר ר מ

שבת: קסד טע"ב.

יִוְמָא: טא ב.

נזירו: **ב ב, יבב טע"ב, **סד א.

נחלות: **סט טע"א.

חולין: **לה א.

נדה: ילג רע"ב, יסז א. 260

רמי בריה דרב ירמא 262

ט ה ר ר מ

שבת: טג א.

רפרס

ז ר ע י מ

ביטיון: טב א.

חולין: ייז א.

רפרס בר פפא

ז ר ע י מ

נדה: יסא ב.

ט ה ר ר מ

עירובין: ימב א.

רב שיזבורי 262

ז ר ע י מ

יִוְמָא: **פ טע"ב.

נכורות: לו טע"א.

ט ה ר ר מ

עירובין: ז א.

חולין: קב א.

רב שימי בר אבא

ט ה ר ר מ

נזירו: ג ב. 263

רב שימי בר אשר

ז ר ע י מ

חגיגה: יית ב.

ביצה: **לה א.

נדה: נא א.

ט ה ר ר מ

פסחים: **לה א.

בבא קטאז *בה א, **סא סע"א,
**קייב א.

בבא מציעאז **ח ב, **ייב א,
**צא א.

בבא בתראז *נו א, **סא א,
**קלב סע"א, **קלב ב,
קנו ב.

מכורז *ב א, **סא ב.

עבודה זרה: [עג ב].

מנחות: *ב ב, **א, **עא ב.

חולין: **עס ב, *קלז ב.

בכורות: *ח א, *כז א, **סא,
**סא, **לד א.

נדה: **ח א, *לב א.

ס ה ר מ

ברכות: **יס א וס"ב, **סא ב וס"ב,
[כ א וס"ב].

שבת: [איז ב] ²⁶⁹ **בז ב, *סח ב,
**סא וס"ב, **קא ב, **קכה א.

עירובין: **ז א וס"ב, *כס ב,
**קד ב.

פסחים: (סז א), *יז א, **סא ב,
(כ א).

:סאז *מב א, **סד סע"ב וס"ב.

סוכה: **ייב ב.

מגילה: **ז א.

חגיגה: **כב א.

בזיר: **סא א.

בבא בתרא: **יס ב.

מנחות: **בד א.

חולין: **כא א, ²⁷⁰ *פז ב, **קו ב,
קז סע"א, *סא ב, *קכז ב.

בכורות: **כב א, **לז ב, **סח א.

כריתות: **סא ב.

נדה: **ז ב, *סג א, **סא רע"ב,
*סז א, **א.

חגיגה: **יח ב.

חולין: ס ב, **לא ב, לב רע"ב.

נדה: *לב ב, **סא סע"א.

רב מיסר מנהרדעא

ז ר ע י ס

ברכות: *לו ב - פסחים נב ב.

ס ה ר מ

יומא: ו א.

רב פפא ²⁶⁴ בריה דרב אידו

ז ר ע י ס

ביצה: **יב ב.

יבמות: **פא א.

נדה: ח ב.

ס ה ר מ

פסחים: *סז א.

יומא: *מב א וס"ב.

יבמות: **עד ב.

בבא בתרא: קב א.

מנחות: *י א. ²⁶⁵

כריתות: *ח א.

שמואל

ז ר ע י ס

ברכות: [יס רע"ב]. ²⁶⁶

שבת: יז רע"ב, **סא (וס"ב),
פח ב, *קלט א.

פסחים: **כז א, **סא,
**לז ב, ²⁶⁷ **סח ב.

ביצה: *ס א.

ראש השנה: **יב ב, ²⁶⁸ **סא.

יבמות: **פא א, **סא עב.

גיטין: **יח א, *לו ב, **סא,
*לז א (=ב"ק לו סע"ב),

**סא.

עירובין: **ז א, **סא, **לח ב,
**לס רע"א, **סא, **בז סע"א,
**סא ב.

רב שטאל בר אבא

ס ה ר ו ת

[נזירו נא א] 271

רב שטאל בר אחא

ס ה ר ו ת

נזירו נא ב.

רב שטאל בר ביסנא

ז ר ע י ת

קידושין: כו ב.

ס ה ר ו ת

נדה: יט א.

רב שמעיא

ז ר ע י ת

קידושין: לוט ב.

ס ה ר ו ת

נזירו נב א.

רב שמעיא בר זעירא

ז ר ע י ת

עירובין: צב א.

פסחים: כה א 272 - חולין: קסז א.

רב ששת

ז ר ע י ת

שבת: יא דע"ב (וש"ב), יט א ב.

עירובין: לב א.

פסחים: י"ד א.

סוכה: יט ב.

חגיגה: כה סע"א.

יבמות: י"ג א.

ביטוין: טב ב.

בבא מציעא: י"ג ב, נה ב, צ א.

בבא בתרא: קסג א.

סכות: יט א.

חולין: י"ג ב. 273

בכורות: י"ג ב, י"ז א.

תכורה: י"ג א, י"ד א.

ס ה ר ו ת

שבת: טו א, י"ג ב, י"ד ב.

פסחים: י"ג א.

ביטוין: י"ג ב.

בבא בתרא: י"ג ב.

בבא בתרא: ה א.

בכורות: י"ג א.

חולין: י"ג ב, (קז א), 274

י"ג ב.

נדה: י"ג א, י"ד א.

רב תחליפא בר אבדימי (אבימי)

ס ה ר ו ת

חולין: י"ג ב.

בכורות: י"ג ב.

רב תחליפא בר גיזא

ז ר ע י ת

עבודה זרה: סט א - ע"ט.

הערות למפתח האמוראים

- 1 ע"ש ור' מנאות לספרות האמוראים עם' 92. 2 כגירסת כ"י, ע"ש הע' 3.
 3 ע"ש הערה 1. 4 ר' פסחים כ"ה א' הע' 5. 5 ע"ש בהע' 3. 6 ע"ש הע' 5.
 7 ע"ש הע' 6. 8 ט"ס - ראה ע"ז כ"ד ב' ועי"ל פרק ח' הע' .
 9 ע"ש הע' 3. 10 ע"ש הע' 1. 11 כידוע מרובים החילופים בשם זה, ולפעמים
 קשה להכריע האם הכונה לבר אהבה תלמידו של רב או לבר אבא תלמידו של רבא.
 חילקתי בהתאם למה שנראה בכל מקרה מתוך הסוגיא, אבל אין לראות בחלוקה
 זו דבר מוחלט. 12 ראה יתרו"א עם' פס"ז. 13 ע"ש הע' 1. 14 ע"ש הע' 5.
 15 ע"ש הע' 2. 16 ע"ש הע' 2. 17 ע"ש הע' 2. 18 תלמיד רבא. (רב אדא
 נ"ם תלמיד רב - היימן עם' 4-103 - מפוקפק ביותר.) 19 בעל תתו"א (עם'
 107) סובר שרב אויב עלה לא"י, אבל אין כל ראיה לכך. להא דפס-למא דב"ק
 ל"ה א', ראה דק"ס אות ע' ולהא דחולין ב' א' ר' דוה"ר ח"ג עם' 122.
 20 ט"ס, ע"ש הע' 1, (ר' תתו"א עם' 122). 21 דברי בעל תתו"א (עם' 123)
 שרב אחא בר אדא היה נא"י אינם מבוססים כ"צ. 22 כגירסת כ"י - ר' שם
 הע' 5. 23 ע"ש הע' 2. 24 ר' דוה"ר ח"ב עם' 582 (ושעת"ב עם' 342).
 25 ע"ש הע' 7. 26 ע"ש הע' . 27 ע"ש הע' . 28 כצ"ל ע"ש הע' 1.
 29 ע"ש הע' 3. 30 ראה דוה"ר ח"ב עם' 585. 31 כצ"ל ר' שם הערה 5.
 32 ראה מנא לבה"מ עם' 45. 33 ע"ש הע' 7. 34 ט"ס ככריתות שם.
 35 ראה שם הע' 3. 36 רב אידי בר אבין ב' ר' דוה"ר ח"ג 89 ור"ש אלבק
 סה"י סיני עם' ס"ח. 37 ר' משי"כ בטהרות לעבת צ"ה ב' הע' 10. 38 ע"ש
 הע' 10 (טהרות). 39 ע"ש הע' 3. 40 ט"ס ע"ש בהע' 2. 41 ע"ש הע' 3
 והע' 5. 42 ע"ש הע' 5. 43 ע"ש הע' 5. 44 ע"ש הע' 23 א'. 45 ע"ש
 הע' 6. 46 ע"ש הע' 10. 47 ט"ס ע"ש הע' 2. 48 ט"ס ע"ש הע' 1.
 49 (ע"ש ס"ה א' הע' 2). 50 ע"ש הע' 1 והע' 3. 51 י"ב הובא רבה" -
 ע"ש הע' 1. 52 (ר' ירוש' מעשרות פ"ד ב"א ב' - ר' תרביז ו' ס"ע 41
 ושעת"ב עם' 381 ד"ה ודע.) 53 רב המנובא ג' או ד' - היימן עם' 8-376.
 54 ר' משי"כ לפסחים ע"ו ב', בהע' 6. 55 בשני המקומות אותה מסורת לא
 ברורה. 56 ע"ש הע' 3. 57 ר' תתו"א עם' 409 ושעת"ב עם' 394. 58 בעא
 סרב הובא". 59 לא ברור מוצאו, תמיד מוסר בשם עולא או נמצא בחברתו,
 אמנם היה בבבל (כתובות ב"ג א) אבל אפשר שמא"י ירד לשם. (גירסת כ"ס
 בסנהדרין ט"ג א, לפיה הוא מוסר בשם רב חסדא - מפוקפקת, ר' דק"ס עם'
 124 אות ב'). - בירושלמי אינו מופיע (אומבסקי). 60 הובאה שלא עלה
 מיסיו לא"י רז"פ מנה"י פ"ג ע"א - ולא כרל"ג סו"ח ח"ב עם' 273 ס' הע'
 78, ר' שעת"ב א"י עם' 18 וכעת גולדברג, תרביז ל"ו עם' 324. (ור' משי"כ

- לירוש' תרומות פ"ט ה"ג.) ⁶⁰ע"ש הע' 1. ⁶¹ר' תתוא"א עם' 448, בב"ב הנ"ל ליתא בכי"י רב פפא. ⁶²ס"א: ר"ח בר פפא, ר"ח בר שלמיה - ע"ש הע' 3-4. ⁶³ע"ש הע' 15, 26. ⁶⁴ר' מש"כ בביצה שם בהערה 5. ⁶⁵הדבר היחיד בנמו בענין הלכה, אבל נאמר עליו (ביצה ט א) "דגברא רבה הוא וטריד בשמעתא". ⁶⁶ע"ש הע' 12. ⁶⁷ע"ש הע' 13. ⁶⁸ע"ש הע' 2. ⁶⁹(ר' שבו- עוה ה ב הע' 3.) ⁷⁰ע"ש הע' 6. ⁷¹ראה מבא פרק ח' הע' 124. ⁷²א"ש ע"א גירסת השאילחות. ⁷³ע"ש הע' 5. ⁷⁴להלן שם צ"ל: רבה. ⁷⁵ע"ש הע' 1. ⁷⁶ר' היימן עם' 620 ודק"ס יומא עם' 115 אות ע. ⁷⁷ע"ש הערה 5. ⁷⁸ע"ש הערה 5. ⁷⁹ע"ש הערה 2. ⁸⁰ע"ש הערה 2. ⁸¹ע"ש הערה 1. ⁸²ס"א: אביו. ⁸³ע"ש הע' 2-3. ⁸⁴שני המאמרים בשם ר"ג (כרגיל אצל רב יוסף ב"מ) ושניהם על פאה פ"ב מ"ז (מ"ז-ח): "הכותב בכסיו לבניו"; "הכותב בכסיו לעבדו". ⁸⁵כנראה ט"ס, ע"ש. ⁸⁶שני? עלה לא"י? - רש"י חולין ע"ו ב' דוה"ר ח"ב עם' 229 הע' ל"א ובעקבותיו היימן עם' 813, אבל ראה שעת"ב עם' 232, 388, 464 ושע"ת א"י עם' 1. ⁸⁷רב כהנא, כאשר אין הוא מופיע בקשר ברור עם אמורא אחר, הוא מן האמוראים הקשים ביותר לזהוי לדעת הלוי (דוה"ר ח"ב עם' 228) היו לא פחות מששה (1) אמוראים בבליים בשם זה, אלא ששלשה הראשונים עלו לא"י, מכל מקום לעניננו באים בחשבון רק האחרונים (רב כהנא ד' וה' אצל היימן, תתוא"א עם' 9-847) - ר"כ המופיע עם ר"פ-רבא-רב אשי ובני דורם, בין אם כולם אחד הם (ר' שע"ת בבל עם' 471) ובין אם לאו. בהתאם לכך מעונה רשימה זו בדיקה נוספת. ⁸⁸בשני המקרים אומה מסורת לא ברורה. ⁸⁹ע"ש הע' 10. ⁹⁰ע"ש הע' 1. ⁹¹ראה חולין י"ז ב'. ⁹²ראה תתוא"א עם' 898 ומבואות לספרות האמוראים עם' 92. ⁹³ר' שע"ת בבל עם' 477 ותתוא"א עם' 900. ⁹⁴ע"ש ור' שע"ת בבל הנ"ל. ⁹⁵ד' דוה"ר ח"ב עם' 76. ⁹⁶ר' תתוא"א עם' 902 ושע"ת בבל עם' 485. ⁹⁷ר' מש"כ לפסחים ע"ו ב' בהע' 6. ⁹⁸וע"ש ע"ב ועה"ג שם. ⁹⁹ט"ס, ע"ש הע' 1. ¹⁰⁰שם זה לא מופיע יותר בש"ס, אבל כך הוא שם בב"ב בכל כת"י (מלבד כתי"ר שהוא כנראה משובש שם, ר' דק"ס עם' 255 אות ב'). ¹⁰¹בחגיגה ובמנחות הכונה לרב מתנה תלמיד שמואל, בב"מ ובערכין אפשר שהוא ר"מ ב' וכך נראה בחולין (ר' דוה"ר ח"ב עם' 548, תתוא"א עם' 917 ושע"ת בבל עם' 488 ר' מש"כ לב"מ שם בהע' 2). (רב מתנה תלמיד שמואל אפשר שמוצאו מא"י (? - ר' ט' המפתח לרנ"ג לברכות ח' ב' ירוש' ברכות פ"א ה"ח (היימן, עם' 1143 ור' רש"י פסחים מ"ב א' ד"ה דרש). ¹⁰²כגירסת כ"י, גאונים וראשונים (רב נחמן ורב ענן). ¹⁰³ע"ש הערה 3. ¹⁰⁴ע"ש הערה 3. ¹⁰⁵ע"ש כ"ד א' הע' 2. ¹⁰⁶ע"ש הע' 2. ¹⁰⁷ע"ש הע' 1. ¹⁰⁸ע"ש הע' 13.

- 109 עי"ס הע' 3. 110 בכי"י, עי"ס. 111 עי"ס הע' 2. 112 עי"ס הע' 1.
 113 עי"ס הע' 13. 113 א' מלנה"מ עמ' 319. 114 כי"י כהגהת הב"ח.
 115 (ראה רז"פ סנה"י עמ' קכ"א א'-ב', תתו"א עמ' 1012 ושע"ת בבל עמ' 504
 ד"ה וגרוא). 116 גירסת כי"ס; בד'ו "רבא". 117 ב"א בסתם ור"פ ליתא.
 118 כנוסח כמה כי"י, בד' "רבא", עי"ס הע' 8. 119 עי"ס הע' 2, 3.
 120 בגירסת כי"י וס"ס. 121 עי"ס הע' 7. 122 עי"ס הע' 5. 123 עי"ס צג
 סע"א ובהערות ס"ס וס"ס. 124 עי"ס הע' 1. 125 עי"ס, ור' הע' 4 ס"ס.
 126 עי"ס הע' 3. 127 עי"ס הע' 6. 128 עי"ס הע' 19. 129 עי"ס הע' 7.
 130 כנוסח כי"י - עי"ס הע' 2. 131 כשניהם אותה מסורת לא ברורה.
 132 עי"ס צד ב ובהערות ס"ס וס"ס. 133 עי"ס הע' 1. 134 ס"א: "שמאל" -
 עי"ס הע' 4. 135 ס"א "רבא" - עי"ס הע' 7. 136 עי"ס הע' 1. 137 ס"ס,
 עי"ס הע' 2. 138 עי"ס הע' 5. 139 עי"ס הע' 4. 140 ס"ס, עי"ס הע' 4.
 141 עי"ס הע' 1. 142 עי"ס הע' 1. 143 ס"ס סע"א - ס"ס, עי"ס הע' 5.
 144 החלוף הרגיל מאד רבא-רנה לא צויין כאן תמיד. לחילוף רבא-רנה - ר'
 אבא עי"ל פדק ח' הע' 95. 145 עי"ס הע' 2. 146 ב"א: "רב פפא".
 147 עי"ס הע' 4. 148 עי"ס הע' 5. 149 ב"א: "רב פפא". 150 בכי"י: עולא.
 (לחילוף רבא-עולא, ר' עוד להלן הע' 155, 163 [ור' דק"ס עי"ז סע"א 59
 וכ"ה באגה"מ זנח"ס קלו סע"ב, דק"ס ב"ק עמ' 119 אות ת', שס"ס בכורות
 ל"ח סע"ב אות ס"ז ועוד]). 151 עי"ס הע' 5. 152 כנוסח השאילתות ועוד,
 עי"ס הע' 7 (בר' ועוד "רבי"). 153 ס"א "רבא" עי"ס הע' 1, 3.
 154 בגירסת כי"י, עי"ס הע' 3. 155 ב"א: "עולא" עי"ס הע' 2.
 156 עי"ס הע' 3. 157 בדפ"ו: "רבה" עי"ס הע' 4. 158 כצ"ל עי"ס הע' 1.
 159 כי"ס, עי"ס הע' 4. 160 בדפ"ו: "רב" אבל צ"ל "רבא" עי"ס בהע' .
 161 עי"ל פ"ו הע' 86. 162 ר' שם הע' 2. 163 צ"ל "עולא" עי"ס הע' 2.
 164 עי"ס הע' 3. 165 עי"ס הע' 1. 166 בד' ועוד "רבה" - עי"ס הע' 1.
 167 ס"א "רבה" - עי"ס הע' 2. 168 עי"ס הע' 2. 169 עי"ס הע' 5.
 170 ס"א "רבה" - עי"ס הע' 5. 171 עי"ס הע' 2. 172 עי"ס הע' 4.
 173 עי"ס הע' 4. 174 עי"ס הע' 5. 175 עי"ס הע' 8. 176 עי"ס הע' 4.
 177 עי"ס הע' 1-2. 178 עי"ס הע' 2. 179 עי"ס הע' 7. 180 עי"ס הע' 5.
 181 עי"ס הע' 3. 182 ? - ראה תתו"א עמ' 1060 ב' תוסכפ"ס ח"ד עמ' 529
 הע' 63 ור"ס אברסטון ס"ס עי"ז עמ' 238. 183 עי"ס הע' 4. 184 עי"ס ח' ב'
 הע' 3. 185 עי"ס הע' 2. 186 עי"ס הע' 1. 187 ועי"ס הע' 4. 188 עי"ס
 הע' 3. 189 עי"ס הע' 2. 190 עי"ס הע' 1. 191 עי"ס הע' 6. 192 עי"ס
 הע' 2. 193 עי"ס הע' 4. 194 כמה מאמרים ועי"ס הע' 19. 195 עי"ס הע' 2.

- 196 עי"ש הע' 4. 197 עי"ש הע' 1. 198 עי"ש הע' 2. 199 עי"ש הע' 2.
 200 עי"ש הע' 5. 201 עי"ש הע' 7. 202 עי"ש הע' 7. 203 עי"ש הע' 2.
 204 עי"ש הע' 1. 205 עי"ש הע' 7. 206 עי"ש הע' 3. 207 עי"ש הע' 1.
 208 עי"ש הע' 2. 209 ר' גרסאות מס' ע"ז עמ' קכ"ב. 210 ר' שם הע' 1.
 גירסת כ"י וסמ"ט. 212 עי"ש הע' 2. 213 גירסת דק"ס עי"ש. 214 עי"ל
 רבא הע' 182. 215 ר' מבא לנה"כ עמ' 62. 215 ס"א "רבה בריה דרב הונא".
 216 ר' במ הערות לרשימת רבא. 217 עי"ש הע' 3. 218 עי"ש הע' 4.
 219 ס"א "רבא" עי"ש הע' 4. 220 עי"ש הע' 2. 221 ס"א "רבא" - עי"ש הע' 3.
 222 עי"ש הע' 3. 223 עי"ש בהע' 1. 224 עי"ש בהע' 4. 225 עי"ש בהע' 5.
 226 עי"ש בהע' 2. 227 עי"ש הע' 1. 228 עי"ש הע' 1. 229 עי"ש הע' 5.
 230 עי"ש הע' 2. 231 עי"ש הע' 6. 232 עי"ש הע' 8. 233 עי"ש הע' 2.
 234 עי"ש הע' 1. 235 עי"ש הע' 2. 236 עי"ש הע' 7. 237 עי"ש הע' 1.
 238 עי"ש הע' 7. 239 ר' ב"מ קיד ב ועי"ל פרק ב' הע' . כל המאמרים
 שלהלן נמסרו ע"י רב נחמן כמו כל יתר מאמריו של רבא בש"ס, מלבד עובדא
 עמו או "נפא רבא" וכד' (רשימותיו של בכר Trad. & Trad. עמ' 922
 ועמ' 364 אינן שלמות). 240 כנראה ס"ס עי"ש הע' 4, 11. 241 ראה ר"ש
 אברמסון, מס' ע"ז במהדורתו עמ' 242 (ור' מכונות אמוראים עמ' 94), ושפ"ת
 נבל ר"ע 448 (בשם רא"ש חולין). 242 אין כל ראיה לכך שהיה בא"י. (ר'
 תמרא עמ' 1072) למנחות ג"ס ב ר' דק"ס שם וכן בכל מקום שמוסר בשם ר"י
 יש "ג בכ"י ר' דק"ס (מלבד ב"ב קל"ה ב'), ר' מש"כ למהרות - חגיגה כה
 נ' הע' 5 ועי"ש הע' 3. 243 עי"ש הע' 4. 244 עי"ש הע' 3 והע' 6 - ועצ"ע.
 245 עי"ש הע' 18 ועירובין ד ב הע' 3. 246 עי"ש הע' 3. 247 ס"ס עי"ש.
 248 ס"ס עי"ש הע' 5. 249 ר' ר"ש אברמסון שם ס' עמ' קי"ט. 250 עי"ש
 הע' . 251 בד' "רבא בר אדא" - ר' הע' 2 שם. 252 ראה הר"ש אלבק,
 סטה"י לסיני עמ' נז ואילך. האבחנה בין האמוראים השונים בעלי שם זה
 לעתים קשה ביותר במקומות שנראה שאין הכוונה לרבינא מדור ה'-ז' הפרתי
 גד"כ בסנים העבודה. אין כל ראיה לכך שרבינא חבירו של רב אשי היה בא"י
 - ראה רש"י מנחות סב א ד"ה חד מינייהו ור"ל"ג בגז"ש ח"ב עמ' 508 ("ולא
 ראיתי מי שהעיר על דבר זה" - אבל ר' בעלי החוספות עמ' 548 הע' 55
 והג"ש וסמ' מהרי"ק סי' קס"ט, ר"ס פ' ע"ד). 253 בכ"י. 254 עי"ש הע' 2.
 255 עי"ש הע' 3. 256 עי"ש הע' 12. 257 עי"ש הע' 4. 258 עי"ש הע' 2.
 259 עי"ש הע' 7 (ועי"ש הע' 17 ונכורות לו א). 260 עי"ש הע' 11.
 261 עי"ש הע' 1. 262 (ר' מכונות אמוראים עמ' 320 הע' 206). 262 תלמיד
 צעיר של רב חסדא (ר' שבת כג ב) ונראה שלא היו שני אמוראים בשם זה (ר')

- תתו"א עמ' 1110) וכן לא הוכח שהיה בא"י (תתו"א שם).
 263 עי"ש הע' .
 264 כידוע בשתנש לעתים לרב טסת ב"א. 265 עי"ש הע' 5. 266 עי"ש הע' 4.
 267 עי"ש הע' 4. י"ש ע"א לגירסת השאילתות. 268 עי"ש ובמנחות ל ב.
 269 עי"ש הע' 4. 270 עי"ש הע' 2. 271 צ"ל ר' שמעון כבכ"י. - רב שמואל
 נ"א כנראה אין כלל בבבלי, ר' דק"ס בכל המקומות ושעת"ב עמ' 527-8
 (ועי"ש לר' שמואל ב"א בירושלמי ור' גם תוסכפ"ש ח"ג עמ' 375).
 272 ר' שם הע' 4 וכ"ה בחולין שם. 273 עי"ש הע' 3. 274 ט"ס, עי"ש
 הע' 23 א.

"סוגיות זרעים וטהרות" בבבלי

ז ר ע י ס

דרכות: **סו, א, **יז, ב, כב, א, כד, א, **לא, א, **לה, א, **שס, ב, שס, סע"ב,
 **לו, א, שס, ב, **לז, ב, לח, א, **שס, שס, לס, ב, מ, א, שס, ב, **שס, שס,
 **מז, א, **שס, סע"א, שס, רע"ב, שס, ב, שס, שס, שס, שס.

בבלי: יא סע"א, (יב א), **יז, ב, כב, א, כב, א, **שס, סע"א, **כח, א, כו, א,
 (כז א), כח, ב, (לח א), מו סע"ב, ו סע"ב, נד, א, (נד ב), **סח, א,
 (סס ב), **עז, ב, **פד, ב, **פס, סע"ב, ז, א, **צה, סע"א, קיב, א, (סס ב),
 **קיה, א, קצו סע"א, אקכו סע"ב, אקלס סע"א, קמב, א, **קמד, ב, קפה, א,
 קסב, ב, קגב סע"א.

עירובין: **ב, ז, א, **יא, א, **סו, ב, יז, ב, **יח, א, **כז, א, **כח, א,
 **שס, ב, **כס, א, שס, ב, ל, ב, **לא, א, **לב, א, אלד, ב, לו, ב, **ב, א, טה, א,
 קא, א, קז סע"א, פא, א, פג, א, צב, א, צט, א.

פסחים: ד סע"א, יו, א, שס, ב, ז, א, **ס, א, ס, ב, יד, ב, **כא, א,
 כב, ב, שס, שס, כב, א, כד, ב, שס, שס, **כה, א, **שס, ב, כו, ב, **כו, ב - כז, ב,
 **לא סע"ב - לג רע"ב, **לב, ב, **לד, א, לה, א, **שס, שס, **שס, ב, **לו, א,
 **לז, א, **שס, סע"ב, לח, א, (שס ב), **לס, סע"א, (שס ב), מ, ב, **מב, ב,
 מד, א, מו, א, **מח, א-ב, (ג ב), שס, שס, נא, א, נב, א, **נב, רע"ב, שס, שס,
 שס, שס, נג, א, שס, שס, נה, א, **נו, ב, (שס, שס, סג, א, **עב, ב, **עה, א,
 **עז, ב, פו, א, קה, א.

יומא: **ח סע"ב, י סע"א, **יב, א, כה, א, (לו א), ו, ב, נה סע"ב, **סס, א,
 (עב רע"ב), **פ סע"ב, פא, ב, (פג א).

טוכה: כב, ב, (לד א), לה, א, **שס, שס, **לה, ב, אלד, א, **לס, א - מא, א,
 **מד, ב, מז, ב, נ א.

ביצה: **ב, ד, ב, **ח, א, ז, ב, (ח א), **ס, רע"א, **יז, ב, (יב ב),
 **יז, ב-יז, ב, **יז, ב, יז, ב, כא, א, **לד, ב-לה, ב, לה, ב.

ראש השנה: ב, א, ח, א, ס, א, **ס, ב, יב, א, **יז, סע"ב, **יז, רע"ב, **יז, סע"א,
 **סו, א, **סו, ב, (כו ב), כח, א, **לא, ב.

תענית: יו סע"א, ל, א.

מגילה: (יח סע"א), יט סע"ב, כו, א, (כז א).

מועד קטן: **ב, ב, **ב, א, **שס, רע"ב, ד סע"א, שס, ב, ו סע"א, שס, ב,
 יא, א, **יז, א, **שס, ב.

חגיגה: ב, ב, **ב, ב, **ו סע"ב, יח, ב, כח סע"א.

 *דמיטא זו משמעת גם כמשמעת לסוגיות ז"מ שהובאו ובידונו בגוף העבודה
 (נשפטים).

ענוה זרה: (ו ב), **ז סע"א, **שם ב, יד רע"א, סו א, שם סע"א, **כב א,
 אל-לב א, לא א, (לה א), שם ב, לט א, **מא ב, **מח סע"ב, **ב ב,
 נד ב, **נו א, **סב א, **שם ב, (סג א), שם סע"ב, סו א, סה ב, **סו א,
 **שם ב, **סז ב, סט א, עא א, **עג ב, **שם סע"ב, עד א.

זבחימו מח סע"ב, נו א, **עב א, **עד א, **שם ב, **עה ב, עח א, (עט ב),
 (פח א), צו ב.

מנחמו: ה ב, סו סע"א, (יח ב), כה א, **ל ב, לט א, מ ב, מח סע"א, **נד א,
 **שם שם, נח א, סא א, **סו ב, **סט ב, ע סע"א, **שם ב, **עא ב, עב א,
 **פב א, **פד סע"א.

חוליו: **ו א, **ז ב, **ז א, **ט א, **יב א, יד א, **סו א, **כה ב, **שם
 שם, **סט ב, **נד ב, **נט א, **ס סע"א, **יסד ב, (סח ב). **עה ב, **עט א,
 (טט ב), (פ א), שם שם, פב ב, צה א, **צז א, (שם ב), שם סע"ב, **צט א,
 **ק א, קד סע"א, קי ב, **קיא ב, קיב א, (שם ב), (קיד ב), קסו א,
 קטז א, **קב ב, **קכ סע"ב, **קכז א, קל ב, **קלא א, קלב א, (קלב ב),
 קלב ב, קלד א, **שם ב, **קלה א, **קלו ב, **קלז א, **שם ב, **קלח א.

נכורמו: **ח א, ט ב, **יא א, **יב רע"ב, **יז א, **כב א, **כה ב, **כו סע"ב,
 **ז א, אל סע"א, לב א, **לב ב, **לד ב, לו סע"א, **לז א, נ ב,
 **נג סע"ב, נח סע"ב, סא א.

ערכיו: **ו א, **יא א, **כז ב, כח ב, (ל ב).

מסורה: **ד א, **ה א, **שם שם, **שם ב, ו א, **ז ב, יב א, יג א, **כא א,
 **כה א, **לד א.

כרימותו (ד סע"ב), ו ב, ז א, יז ב, שם שם, יח א, כא ב, שם סע"ב, כב רע"א.
 מפילהו (סו ב), (יח א), **כב א.

מפידו כז א-ב.

נדה: **ב ב, **ז סע"ב, **ח א, **שם ב, יב ב, **סו ב, יח א, אל ב, **מו ב,
 **מו א, **פז א-ב, **ב א, **בא א, **שם א-ב, **שם ב, גח ב, **מא ב,
 סב א, (עא ב).

ש ה ר ת

נרכמו: **ב א, (ה ב), **יט א, **שם ב, כ א, (כ סע"ב-כו א), כג סע"א,
 כה א, **כה א, לו א, **לח סע"ב, לט א, מא א, נ ב, נב א, שם ב, סב א.

שבת: ה ב, **ו ב, יא ב, **יב ב, **יד ב, סו רע"א, **שם א, **שם ב, **סז רע"ב,
 **שם ב, **יז א, (שם ב), **כו סע"א, כז ב, **שם סע"ב, **כח ב, (לב סע"ב),
 לו ב, **לח רע"א, (שם א), (שם סע"א) לח ב, לט ב, סו סע"א, סו א,
 סז א, **מח א, (סט ב), נב א, שם סע"א, שם רע"ב, **שם ב, **נד א,
 **נז א, נח א, **שם סע"א, **שם ב, **בט ב, ס ב, (סב ב), **סג ב,
 **שם סע"ב, **סד א, **סה א, **סו א, שם סע"א, שם סע"א, עו א, עט א,
 שם ב, פא א, פב א-פג ב, **פג ב, **פד א, **פז א, פח ב, (צא סע"א).

צב א, שם ב, **צד ב, (צה א), **צה סע"א, צט ב, **קא ב, קח א, קט א,
 **שם ב, **קייב א, **שם ב, **קיד א, (קסו ב), קסז א, קכ ב, (קכא א),
 קכב א, קכג א, (שס ב), **שם סע"ב, **קכה א, **קלב א, קלז א,
 {קלח רע"ב}, **קלח ב, קטא ב, *קמב ב, **קמד סע"א, **שם ב, **שם סע"ב,
 (קמו ב), *קנא א, קנה ב.

עירובין: יג ב, יד א, **ז א, ח א, **י ב, (יג ב), יד א, **כב ב,
 **כד א, כז א, *כח ב, (כט א), **כס ב, **שם סע"ב, *ל ב, **שם שם,
 *ל סע"ב, לה א, שם ב, **לו א, (לח ב), (מז טע"א), מה א, (בא א),
 (נו ב), נח א, סח א, עא ב, (עו ב), **עח ב, *פג א, פז סע"ב, *צט א,
 (קב ב), **קד ב, **קה א.

פסחים: (ג א-ב), *ט א, **י א, **שם שם, שם שם, (י ב), (יג ב) **יד א,
 **סז רע"א-יז ב, **יז ב, **יח א, **יט סע"א, **כ א, **שם שם,
 (כב רע"ב), (כד רע"ב), *כו א, *לג ב, (לו רע"א), (שם א), **לד ב, *מ א,
 **מז א, *מה ב, (שם סע"ב), (מו א), *נט א, סה ב, **סז א, **שם ג,
 *עה א, עט א, **פ ב, פא ב, שם שם, שם שם, (פג א), **פה א, (שם ב),
 **שם סע"ב, (צ סע"ב), **צב א, קט א, קי ב, (קפו א), *קכ סע"ב).

יומא: יא א, ח א, **יא ב, **יד א, **יח א, כא א, (כג סע"א), ל א,
 לא א, מא ב, **שם שם, *מב א, **מד א, (מה א), נח א, סא א, *סב ב,
 (עח א), *עט א, **שם סע"ב, (פ א), **פ ב, **פד ב.

סוכה: ד א, ה ב, *ה סע"ב, י א, (יב ב), יג א, שם שם, **שם ב, **שם שם,
 **סו ב, (סז א), **יז ב, יח א, יט סע"א, (שם ב) כ ב, **שם סע"ב,
 כב א, לז א.

ביצה: יז א, **י א, **יד סע"ב, *לב א, לה ב, **לז ב, (לח ב).

ראש השנה: (ו ב), *ט ב, סז ב, יט א, (כז א), (כח א).

תענית: כב ב, כד א.

מגילה: יז א, *ח א, *שם ב, **שם סע"ב, *כו א, *שם ב.

מועד קטן: (ה א), **שם ב, *ז א, י א, יג ב, יד ב.

חגיגה: יג ב, ו ב, **ט ב, יא א, (סו ב), יח ב, שם סע"ב, **יט א, שם ב,
 שם סע"ב, *כ א, **שם ב, כב ב, **שם סע"ב, **כב א, כד ב, כה רע"א,
 **שם א, **שם ב, כז רע"א, *שם א, **שם ב, (כז א).

יבמות: (ז ב), סו א, (יז ב), **מב סע"ב, (סו ב), ס סע"ב,
 (עא ב), *עב ב, עד א, **שם ב, *עח סע"א, **פב ב, *קב ב, קה סע"א,
 **קמז ב, קכ ב.

כתובות: טו א, **שם סע"א, **כ ב, **כד סע"א, **כו א, **כח ב, *עח ב,
 (קו סע"א).

נדרים: יח ב, (לח ב), **ט א, *גו א, שם ב, **שם סע"ב.

נזירו: (ה א), יח ב, **סו ב, (יט סע"ב), (כד א), **לר א, לח א, **סא א,
 **מב א, (שס ב), **מג א, **סד ב, סו ב, (סס ב), **בא א, **שס סע"א,
 **ס ב, **בא רע"א, **שס א, **שס שס, וב א, **שס ב, (נג א), **בג ב,
 נד ב, (נו ב), (נז א), סב א, שס ב, **סב סע"ב, **סד א, סה א, **שס ב,
 סו א.

סוטה: יד ב, (סו ב), סז א, **סז ב, שס שס, כ ב, **כס א, (שס סע"א), **שס ב,
 **ל א, (לב ב), לח סע"ב, **סד א, **סמ ב.

גיסיון: יז ב, **יח א, **סו ב, **לא ב, **בג א, סא ב, פב א, **פו ב.

קידושיון: ב ב, **כה א, **לב ב, לה ב, וב ב, **בז א, **שס סע"א, **בס א,
 (סב א), סג ב, **סה ב, סו א, **שס א, **פ א.

בנא קמא: ב א, ד א, (יז ב), (כב סע"ב), **כה א, **שס ב, סו א, **עו ב,
 פב א, **שס ב, צב ב, **קא ב, **קה א, **שס שס, **קיד א.

בנא סציעא: ו ב, **כב סע"א, כד א, **ל א, (לג א), **בב א, **בס א,
 **פד א, פו א, צב א, (קד א), **קה א, **שס סע"א, **שס עב, קיד א.

בנא בתרא: **סע"א, (יא סע"ב), **יב א, **יס ב, **כב א, (כז א),
 **נה א, (נט א), **סה ב, **סו ב, **פ סע"א, פד א, **פט א, (פט ב),
 **ז א, קא א, **קא סע"ב, (קמב רע"ב), **קב ב, **קסד ב.

סנהדרין: ד א, **ה ב, כ סע"א, לד ב, מה ב, **מז ב, שס סע"ב, סג ב, (סח א),
 **א א, עב ב, **עז ב, **פו סע"ב, צב א, **צט סע"א, (ק סע"א), קו ב,
 (קיב א).

סכות: **ב ב, **ד א, (ח רע"א), (שס רע"ב), (יג ב), כ ב.

שנועו: **ה ב, **יא א, **יז ב, **יט א.

עבודה זרה: (יג א), **כב ב, (כד ב), ל ב, (לד א), (לו ב), **לז ב,
 לט ב, מא ב, (סו ב), וב א, (נה ב), בט ב, (ס ב), סז ב, **סס
 א, ע א, שס רע"ב, שס ב, **עב א, **עה א, **שס ב.

הוריות: ה ב, **שס שס, (ח ב), יי א.

זנחיו: ג א, ו א, **ז ב, **יד ב, יז א, **כ ב, שס שס, **כב א, (שס סע"א),
 כב א, **כה ב, לא א, **לב ב, לה א, מד א, מז ב, מט ב, **סח ב, סס ב,
 **פה א, עו א, **עח ב, **עט ב, **פ א, **פח ב, (פט ב), **צג א, **צב
 רע"ב, שס ב, שס סע"ב, **צד סע"ב, צה א, **שס סע"א, **צח ב, **צט א,
 (קב רע"א), **קה א, **קיב א, שס שס, קסו ב, קסז ב, (שס שס),
 (שס סע"ב), קכ א.

סנחות: ד א, ה א, **ו ב, **ז ב, ס א, **שס סע"ב, **כא א, (כב א),
 (כג א), **כד א, **כז ב, **כס א, **ל ב, **לה ב, לז ב, **לח ב, לט ב,
 (מה ב), נא ב, **נר א, **שס סע"א, **שס א, ע ב, **פט ב,
 **צא ב, **צו ב, **צז סע"א, **קא סע"א, **קב סע"ב.

חוליו: ב ב, ו ב, **ח א, **ס א, י א, שם ב, יא א, **יב ב, **סז א,
 (יט ב), **כא א, **כב א, (שם ב), **כד רע"ב, שם סע"ב, **כה א,
 שם ב, **כו סע"א, כח ב, כט ב, ל א, **לא א, שם סע"ב, **לב א-
 לה ב, **לה ב, **לו א, **מב א, (מב ב), מה א, נא רע"ב, **נב א,
 נד ב, נז ב, נח ב, **סב א, שם סע"א, שם עב, (סה א), ע ב, **עא א,
 **עב ב, **עז ב, **עז סע"א, (עז א) **פא סע"ב, **פב א, פד א,
 (פה א), **פו א, **פז ב, (פז ב), זה א, ק ב, **קא ב, **קה א-קז ב,
 **קיד א, **קיז ב, **קיה א, שם ב, שם סע"ב, **קיס סע"א,
 שם ב, **קכ א, **קכא א, שם סע"א, שם ב, קכ ב, **קכא א-קכד א,
 קכד א, שם רע"ב, שם סע"ב *קה א-קכו ב, קכו ב, **קכז ב, שם סע"ב,
 קח א, שם סע"א, שם סע"ב, קכט א, קלח א, קמ א, קמא א.

נכורות: יז ב, **ט ב, יז א, שם ב, **כב א, שם סע"א, **כג רע"ב,
 שם ב, כה א, שם ב, כז א, **כט א, (ל ב), (לא א), (לב א),
 **לד סע"א, **לז ב, **לט ב, **מד א, **מה א, שם שם, שם סע"א,
 **נה א, שם ב.

ערכין: יג א, (ז סע"א), (טר ב), **יז ב, (יח א), שם ב, יט ב, (לא ב).
 מסורה: ייב א, שם ב, שם סע"ב, טו רע"ב, (כ א), (כב ב), (ל ב) לא א,
 (לד א).

כרימות: (ד ב), יח א, שם ב, (ה א), שם ב, **יב א, (יב א), יג רע"א,
 שם שם, **מו ב, **יח סע"ב, **כא א, כב א, (כד ב), (כה א), כח א.

פעילה: יח א, **סז ב, **יז א, שם סע"ב, יח א, כא א.

מפיד: כז ב.

נדה: יב א, יג ב, **ה רע"ב, שם ב, (ו א), שם סע"ב, **ז ב, ח ב, ט א,
 (י ב) יג ב, (שם סע"ב), טו ב, **יז א, **יח א, שם א, שם א, (שם),
 **כב א, (שם ב), **כו א, **כז א, **כח א, (לב א), **לב סע"ב,
 **לג סע"א, שם ב, לד א, שם רע"ב, שם ב, **לה א, שם ב, לז א,
 **מא ב, (מב א), **מב ב, **מג א, שם רע"ב, שם ב, (מד רע"ב),
 **מז ב, **מז א, שם ב, שם שם (נ א), **נב סע"א, **נבא סע"א,
 טו סע"ב, **מו ב, **מט א, שם ב, שם שם, גח א,
 **נד ב, נה רע"א, שם סע"א, שם ב, נו א, נז א, שם שם, גח א,
 שם שם, ט א, (שם ב), **סב ב, **סה א, (טו א) שם סע"א, (סח ב),
 **סט ב, עא א, שם סע"א, עא ב, שם שם, שם סע"ב, עב א.

ה, "סוגיות סהרות" בירושלמי^א

<u>ברכות</u>	<u>זמרי</u>
י"א ה"א, ב ע"ג ¹ ;	פ"א ה"א, כ"א ע"ב.
ה"ב, ג ע"א ² .	פ"ב ה"א, כ"ב ע"ב.
פ"ב ה"ה, ה סע"א.	פ"ה ה"ז, כ"ד פ"ד.
פ"ג ה"א, ה סע"ד.	פ"ז ה"ז, כ"ה סע"ב ⁴ .
פ"ה ה"ה, ט ע"ד.	פ"ז ה"ה, כ"ו ע"ב ⁵ ;
פ"ז ה"א, י"א א ³ .	(ה"י, כ"ו סע"ב).
פ"ח ה"ב, י"ב ע"א;	<u>כלאים</u>
ט, (דיגי בס"י);	פ"ב ה"ב, כ"ח סע"ב.
ה"ר, י"ב סע"א.	(פ"ה ה"ב, כ"ח ע"ד ⁶).

א בעבודתי זו עסקתי ב"סוגיות" ב ב ל י ר ת " לז"ס, רשימה זו של "סוגיות סהרות" שבירושלמי לא ניתן כאן אלא להשלמת המסובה. הפסקתי ברשימה טראי מקומות לסוגיות הירוש' העוסקות בעניני סהרות, אבל לא ציינתי מקור הענין (בסהרות) הנידון שם, אע"פ שלעצמם קרובות לא צוין שם ע"ג - סמכתי על "מפתח משנה ותוספתא" הניתן לעיל ועל המעיין. למקורות בס' סהרות ציינתי רק במקרים פרובלמטיים בודדים. כמו כן סמכתי על המעיין שסמכאים בידו כל הנוסחאות והפירושים וכו' שעל המקום, ולכן לא ציינתי עליהם אלא במקרים מיוחדים בלבד. בהערותי ציינתי לפירושים והערות הנמצאים במסודר בספרות החדשה, ורק במקרים שלדעתי יש בכך משום הבהרה לבעיני מקורם של הדברים: סהרות או ד' סדרים. רשמתי כאן רק דברים ברורים. פחות או יותר, אפשר היה להוסיף יורבים נוספים לענינים מעורפלים בהלכות של עמם המרובות שבירוש' פירשו לעתים המפרשים שהכונה להלכות סהרות (ר') לשל סוכה פ"א ה"ה [ס'] וס"מ שם; יבמות פ"ב ה"ה [קידוש בגופו של סופין] ע"ש פ"ח וטעמא"י - וע"ש ברידב"ז ו"על-הירושלמי" עמ' 32; ועוד) - לסוגיות מעין אלו לא ציינתי כלל.

¹ ר' מרכיז ג' עמ' 205 ועמ' 452.

² ר' מוס' אהלום פ"ד ח"ב.

³ ("על חדא דר'...") - על דעתיה, לשיטתו.

⁴ ר' מוס"ר ח"ד עמ' 50, שם עמ' 94 (תשלום תוספתא עמ' 41).

⁵ ר' מוס"ר ח"ד ס"ע 169.

⁶ -נזיר פ"ט ח"ג, ר' מוס"ר ח"ג עמ' 144.

תרומות

- פ"ו ה"ב, ל סע"ב⁷;
 *ה"ד, ל ע"ב⁸.
 פ"ז ה"ו, ל"א ע"א.
 פ"ח סה"ג, ל"א ע"ב⁹.
 פ"ט (ח"א, ל"א ע"ד);
 ה"ג, ל"ב ע"א¹⁰;
 *ה"ז, ל"ב ע"ד¹¹.
שביעית
 פ"ג ה"ח, ל"ד סע"ג.
 פ"ד ה"ו, ל"ה סע"ב¹².
 פ"ו ה"א, ל"ו ע"ב;
 *סה"ד, ל"ז ע"א.
 פ"ז ה"ב, ל"ז ע"ב¹³.
 פ"י ה"ז, ל"ט ע"ד¹⁴.

 ר' ב. סומח מ"ד רע"א.
 ר' סבא לנה"מ עם' 127 ור"ח העלר, ע"ד מסה"מ עם' 3.
 ר' גוס' כלים ב"ק פ"ב ח"א. ר' מ"כ להדעים כאן (ועצ"ע).
 ר' על הירושלמי עם' 25.
 ר' מוס"ר ח"ד עם' 186 ומבא לנה"מ עם' 26.
 ר' גם קמץ הקודם. ר' מוס"ר ח"ד עם' 189.
 ר' מוס"ר ח"ג עם' 233 ומש"כ לזרעים כאן.
 ר' סבא לנה"מ עם' 30.
 ר' אגמון אר"י וכו' - ר' פ"מ וצ"ע.
 שם ה"ג - נזיר פ"ו ה"א: "דא"ר יוסי ב"ח רכו", ר' מש"כ למנחות
 כ"ג א (בהע' לכ"ד א).
 ר' פרה פ"ד מ"ב ומלאכ"ש שם.
 ר' מש"כ לב. פסחים י' א בהע' .
 שם להלן: "מה מים מכשירין וכו'", עי"ל ערלה פ"ג ה"א, ס"ב ע"א
 וחשוה חולין ל"ג א וש"ב.

- פ"א ה"א, ס ע"א¹⁵;
 ה"ב, ס ע"ב.
 *פ"ב ה"ב, ס"א רע"ג;
 *ה"ד, ס"א ע"ד¹⁶.
 (פ"ג ה"א, מ"ב ע"א¹⁷).
 פ"ה ה"ב, מ"ג כ"ב¹⁸;
 ה"ד, מ"ג סע"ב;
 *ה"ז, מ"ג ע"ד.
 פ"ו ה"א, מ"ד ע"א¹⁹.
 פ"ז ה"ו, מ"ה ע"א²⁰.
 פ"ח ה"ב, מ"ה ע"ב;
 ה"ז מ"ו ע"א;
 ה"ט, מ"ו רע"ב .

שביעית

- פ"ג ה"ח, ל"ד סע"ג.
 פ"ד ה"ו, ל"ה סע"ב¹².
 פ"ו ה"א, ל"ו ע"ב;
 *סה"ד, ל"ז ע"א.
 פ"ז ה"ב, ל"ז ע"ב¹³.
 פ"י ה"ז, ל"ט ע"ד¹⁴.

- ר' ב. סומח מ"ד רע"א.
 ר' סבא לנה"מ עם' 127 ור"ח העלר, ע"ד מסה"מ עם' 3.
 ר' גוס' כלים ב"ק פ"ב ח"א. ר' מ"כ להדעים כאן (ועצ"ע).
 ר' על הירושלמי עם' 25.
 ר' מוס"ר ח"ד עם' 186 ומבא לנה"מ עם' 26.
 ר' גם קמץ הקודם. ר' מוס"ר ח"ד עם' 189.
 ר' מוס"ר ח"ג עם' 233 ומש"כ לזרעים כאן.
 ר' סבא לנה"מ עם' 30.
 ר' אגמון אר"י וכו' - ר' פ"מ וצ"ע.
 שם ה"ג - נזיר פ"ו ה"א: "דא"ר יוסי ב"ח רכו", ר' מש"כ למנחות
 כ"ג א (בהע' לכ"ד א).
 ר' פרה פ"ד מ"ב ומלאכ"ש שם.
 ר' מש"כ לב. פסחים י' א בהע' .
 שם להלן: "מה מים מכשירין וכו'", עי"ל ערלה פ"ג ה"א, ס"ב ע"א
 וחשוה חולין ל"ג א וש"ב.

ערלה

פ"א הי"ב, ס ע"ד.
 * פ"ב הי"ג, ס"ב ע"א²⁴;
 * הי"ח, ס"ב ע"ג.
 (פ"ג הי"ג, ס"ג ע"א²⁵)²⁶;
 ה"ה ס"ג סע"א²⁶;
 ה"ז, ס"ג ע"ב²⁷.

בכורים

(פ"א הי"ג, ס"ג ע"ד.)
 * פ"ב הי"א, ס"ד ע"ד;
 (*ה"ב, ס"ה ע"א²⁸).

שבת

פ"א הי"א, ב ע"ד;
 ה"ד, ג ע"ג²⁹.
 (פ"ב הי"א, ד סע"ב³⁰)
 ה"ג, ד ע"ד³¹;
 ה"ז, ה ע"ב.

פ"ט הי"ב, ס"ו ע"ג.
 פ"י הי"ג, ס"ז ע"א²²;
 ה"י, פ"ז רע"ג.
 פ"יא הי"א, ס"ז ע"ב;
 ה"ב, פ"ז ע"ד.

מעשרות

פ"א הי"ב, מ"ח ע"ד;
 (ה"ג, מ"ט ע"א)

פ"ט ה"ז, פ"ט ע"ב;
מעשר שני

פ"ב הי"א, ג"ג רע"ב.
 פ"ב הי"ח, ג"ד ע"ב.

חלה

פ"ב הי"ג, ג"ה ע"ג²³.
 פ"ג הי"ב, ג"ט ע"א;
 *ה"ז, ג"ט סע"ב.
 פ"ד הי"א, ג"ט ע"ד.

ויע"ט ה"ה, פ"ז ע"ב וגלה"ט שם, ור' על הירושלמי עם' 5, תוס"ר
 ח"ג עם' 62 ותוסכפ"ט זרעים עם' 690 הע' 67.

ר' תוס' עוקצין פ"א ה"ח תוס"ר שם, מבא לנה"מ עם' 1224, מבורות
 אמוראים עם' 428 ותוסכפ"ט זרעים עם' 25, ועם' 688.

ר' ר"ח העלר, ע"ד מטהש"ט עם' 2 ושעמ"י עם' 136 (ואין הכרת להוסיף
 הנריימא, רגיל כך בירושלמי).

ר' תוס' ערלה ה"ז ותוסכפ"ט שם עם' 821 שו' 21 ותנ"ש.

שם ה"ד - ע"ל תרומות הע' 22. ²⁶א"ר' דז"פ, מבה"י ל"ו ע"ב.

ר' חולין עכ"ז ב' ומש"כ שם (מהרמ).

ע"ט בנאור הגר"א ור' על הירושלמי עם' 5.

י"ח דבר. (ועי"ט רע"ג ותוס"ר ח"ד עם' 120). ³⁰ר' משי"כ לחולין ל"א א.

שם ה"ד, ה ע"א (ר' יודה כדעמיה) - ר' פ"ט בירושלמי כפשוטו עם' 67.

פ"ג ה"ז, ו ע"ב 31.
 פ"ד ה"א, ו ע"ד 32.
 פ"ה ה"א, ז ע"ב.
 פ"ו ה"א, ז רע"ד 33;
 ה"ב, ח ע"א;
 ה"ג, ח ע"ב.
 פ"ז ה"ב, ט סע"ד
 שם, י ע"ב 34.
 פ"ח ה"א, י"א סע"א 35;
 ה"ב, י"א ע"ב;
 ה"ה, י"א ע"ב 36;
 ה"ו, י"א סע"ב;
 ה"ז, י"א סע"ב;
 ה"ז, י"א ע"ב 37.

פ"ס ה"א, י"א ע"ד 38;
 ה"ג, י"ב ע"א 39.
 פ"י ה"ו, י"ב רע"ד;
 סה"ו, י"ב ע"ד 40.
 פ"י"ב ה"א, י"ג ע"ג.
 פ"י"ד ה"ד, י"ד סע"ד.
 פס"ז ה"א, ט"ו סע"ב.
 פ"י"ז ה"א, ט"ז ע"א;
 *ה"ב, ט"ז רע"ב.
 פ"י"ח ה"א, ט"ז ע"ב 41.
 פ"י"ט ה"א, י"ז ע"א.

עירובין

פ"א ה"ה, י"ט סע"א;
 ה"ז, י"ט ע"ב; שם שם 42.

31 ועיי' סה"ז, ו ע"ב וב"ב פ"ג ה"ח - ור' משי"כ להלן פרק ח' בהע' 16.

32 ר' מוס' כלים ב"ק פ"ו הי"ח וירושלמי כפשוטו עמ' 92.

33 גבלי ג"ז ב', ר' מלנה"ם עמ' 221. - ר' ירושלמי כפשוטו עמ' 100 (רפ"ו).

34 ע"ל כלאים הע' 11.

35 רב יוסף - וכ"ה במקבילה שבשקלים פ"ו ה"א, ג"א ע"א, אבל שם פ"ג ה"ב, מ"ז ע"ג; ר' יוסי (עיי' "פליגין בה וכו' ור' משי"כ מהר' סופר עמ' 35 ונכר עמ' 552) ועי' ב. מנחות ק"ד רע"א (ור' שבת ע"ז א.) ר' גמ אברמסון, ר"ג גאון עמ' 286 והע' 4 שם. - והוא כנראה ר' יוסי האי"י (ולא כשע"ת א"י עמ' 174). - ר' גמ תרביץ ר' עמ' 476.

36 כלים פ"ג מ"ב ור' מוס' שם ב"מ פ"ג ה"ד ותוס"ר שם עמ' 42.

37 מקואות פ"ד מ"ג ותוס' כלים ב"ק פ"ז הי"ז - ר' ירושלמי כפשוטו עמ' 158 ותוס"ר ח"ג עמ' 30.

38 פרה פ"ה מ"ז - מקואות פ"ד מ"ה. - אבל הסוגיא כולה (רה"א ואילך) שייכת לשבת (ע"ז) וכאן דנו בה גמ אמוראי בכל, ר' משי"כ לבבלי פ"ב א' (ישנם רק שינויים בשמות - ר' מנחות אמוראים עמ' 278 - כרגיל בירושלמי).

39 מקואות פ"ה מ"ג ותוס' שם פ"ו (ז) ה"ו, כך הובאו יחד גם בבבלי כאן פ"ו א - ר' מנא לנה"ם עמ' 882.

40 - כלאים פ"ז ה"ו. 41 - דמאי פ"ז ה"ה, עיי' שם הע' 5.

42 נתיבין פ"א ה"א

(פ"ז ה"ב, ל"ד סע"א);
 ה"ז, ל"ד ע"ד⁴⁶;
 *הי"א, ל"ה ע"ב⁴⁷ -
 - פ"י ה"ט, ל"ז סע"ד⁴⁸.

ירמא

פ"א ה"א, ל"ה ע"א⁴⁹.
 פ"ב ה"ז, ט ע"ד⁵⁰.
 (פ"ד ה"ב, מ"א ע"ג.)
 פ"ו ה"ו, מ"ב סע"ד;
 ספ"ו⁵¹.

פ"ח ה"ב, מ"ה ע"א.

שקלים

פ"ב ה"ב, מ"ז ע"ב⁵².
 פ"ד ה"א, מ"ז סע"ד.
 (פ"ה ה"א, מ"ח סע"ג.)

פ"ב ה"ד, כ"א ע"א;
 ה"ז, כ"א ע"ב.
 פ"ז ה"ב, כ"ד רע"ב;
 *ה"ח כ"ד סע"ב⁴³.
 פ"ח ה"ו, כ"ה ע"ב.
 (* פ"ט ה"ד, כ"ה רע"ד.
 פ"י ה"ד, כ"ו ע"ד⁴⁴.

פסחים

פ"א ה"ב, כ"ז ע"ב;
 ה"ו, כ"ז ע"ד;
 ה"ח, כ"ח סע"א.
 פ"ב ה"ב, כ"ח ע"ד.
 פ"ב ה"ב, ל ע"א⁴⁵.
 פ"ו ה"א, ל"ב ע"א;
 (שם סע"א.)

43 ז' - ר' פדה פ"א ס"ח - ט.

44 טס ה"ה, כ"ו ע"ב - ר' שבת הע' 31.

45 מוס' פדה פ"ב ה"ז, מוס' כלים ב"ק פ"ב ה"ג (מוס"ר שם ומלגה"ם עמ' 811).

46 ר' גלמט"ק עמ' 25 הע' 3 וירוש' כפ"ש עמ' 331.

47 ר' ירוש' כפ"ש עמ' ר"ע 494 ור' חוליון עכ"ב ב'.

48 ספ"ח, ל"ז ע"ב - בז"ר פ"ח סה"א - ר' ב. יבמות ע"ב ב'. (אלון, מחקרים א' עמ' 124 הע' 5.)

49 (שם רה"ב, ל"ה סע"ד - ר' רז"ט, מבה"י ל"ז ב') שם ה"ה, ל"ט א' - סוכה פ"ד ה"ח, ג"ד ע"ד - ר' מוס"ר ח"ג ס"ע 218.

50 ר' מבא לנח"ם עמ' 209.

51 ר' גלמט"ק עמ' 58 הע' 99.

52 ע"ל שבת הע' 35.

סגילה

פ"א ה"י, ע"א ע"ב.
(פ"ב ה"ד, ע"ג סע"ב 58.)

חגיגה

פ"א ה"א, ע"ו ע"א 59.
פ"ב ה"א, ע"ז ע"א 60;
ה"ה, ע"ח ע"ב;
שם, שם 61;
שם, שם;
ה"ה, ע"ח סע"ב 62;
ה"ז, ע"ח ע"ב 63.
פ"ג ה"א, ע"ח ע"ד;
ה"ב, ע"ט ע"א 64;
ע"ט ע"ב 65;
ה"ג, ע"ט ע"ב;
ה"ד, ע"ט ע"ב;

(ע"ו ה"א, ט"ט ע"ד 53).
פ"ח ה"א, ג"א ע"א 52;
ה"ה, ג"א ע"א 54;
(סח"תז)

סוכה

פ"א ה"י, ג"ב ע"ד;
ה"א, ג"ב ע"ב.
פ"ב ה"ד, ג"ב ע"ד;
ה"ה, ג"ב סע"א.
פ"ג ה"א, ג"ב ע"ב 55;
ה"ו, ג"ב ע"ד 56.

ראש השנה

פ"א ה"א, ג"ו ע"ב 57.

ביצה

פ"א ה"ב, ט"א ע"א.
פ"ב ה"ה, ט"ב ע"א.

שם ה"ב, ג ע"א - ר' מוס' סוכה פ"ב ה"ג.

ע"א טע"ס פ"ב ה"ה.

ר' ג. גדה כ"ו א וטס"כ שם.

פ"ד ה"ה - ע"א יומא תע' 49.

ר' על הירושלמי עם' 47.

ע"א שנת תע' 30.

ר' ירושלמי כפסוס עם' 267.

ר' שם, מנא ט"ע י"ז (במבאות אמוראים עם' 548 לא ציין כלום).

61 - בכורים פ"ב ה"א.

ר' טס"כ לבבלי כאן י"ט א.

63 כהגהת המפרשים (טובל - כסות) כ"ה בכ"ל - ר' ירושלמי כפסוס מנא עם' י"ה, מוס"ר ח"ד עם' 84 ור' מבאות אמוראים עם' 608.

64 ר' גם בכורים פ"ב ה"א.

65 - סוכה פ"ח ה"ב.

טוטה

פ"א ח"ב, ט"ז ע"ב.⁷²
פ"ב ח"ב, י"ז ע"ד.⁷³
פ"ה ח"ב, כ ע"א;
שם, שם ע"ב.
(פ"ה ח"ב, כ"ב ע"ג.)

כתובות

פ"א ה"י, כ"ה סע"ד.
(פ"ה סה"א, ל"ב רע"ב.)

נדרים

פ"ב ח"ב, ל"ז ע"ד.
פ"ו ה"ב (ח), ל"ט ע"ד.⁷⁴
פ"ז ה"ה, ט ע"ב.
פ"י ה"י, ט"ב ע"א.^{74א}

גרסין

פ"א ח"ב, ט"ג ע"ג.
פ"ב ח"ב, ט"ד ע"ב.
פ"ג ח"א, ט"ד ע"ד;
פ"ה ח"ה, ט"ה סע"א.⁷⁵
פ"ה ח"ט, ט"ז ע"ב.

שם, שם.⁶⁶

ח"ו, ע"ט רע"ד;
פ"ה ח"ה, ע"ט ע"ד.⁶⁷

טוען קטן

פ"א ח"א, פ סע"א;
פ"ה ח"א, פ ע"ב;
פ"ה ח"ב, פ ע"ב;
פ"ה ח"ה, פ ע"ב;
פ"ה ח"ה, פ סע"ד.

פ"ג ח"א, פ"א רע"ד;
פ"ה ח"ה, פ"ב ע"ב.⁶⁸
שם, פ"ג ע"א.

יבמות

פ"א ח"ו, ג ע"ב.
פ"ד ח"ה, ו סע"א.⁶⁹
פ"ז ח"ב, ח סע"א.
(פ"ה ח"א, א ע"ד.)
פ"י סה"א, י"ב ע"ב.⁷⁰
פ"ב ח"ב, י"ב רע"ד;
שם, י"ב ע"ד.⁷¹
פ"ג ח"ב, י"ב רע"ד.

66 - עירובין פ"ט ת"ד.

67 לסוגיא האחרונה ר' מרביץ ה' עם' 104.

68 ר' מקבילה שבנזיר פ"ז סה"ג ור"ה העלר, ע"ד מטהש"ט עם' 9 - אנל
ר' ב"ר פ"ק אות ז' ומרביץ ב' עם' 239. (ר' גם מוסכפ"ט עירובין
עם' 396 תע' 26.)

69 ר' מרביץ ב' עם' 111 (וכ"פ בעל שעתא"י).

70 ר' מרביץ שם.
71 קה"ע וטנא לגה"ט עם' 259.

72 פ"ב סה"א, ר' מכשירין פ"ו ט"ב ובבלי מו"ק י"ב ע"ב.

73 ע'י, מפרשים ור' הערום הרי"ט ליברמן לויק"ר עם' תתע"ח.

גזיר

פ"ו ה"ב, ג"ה סע"א 76;
סח"י, ג"ה סע"ב.
פ"ז ה"ב, ג"ו ע"ב;
ה"ב, ג"ו ע"ב 76.
יח"ד, ג"ו סע"ב 77.
פ"ח (דח"א, ג"ז רע"א 77);
סח"א, ג"ז ע"א 78.
ש"ס ה"ב, ג"ז סע"ב 79;
ש, ג"ז ע"ד;
ה"ב, שס;
ש, שס 80.

סידור

פ"א ח"א, ג"ה ע"ד;
ח"ד, ס ע"ב.
פ"ד ה"ח, ס"ו ע"ב.

בבא קטא

פ"א ה"א, ב ע"ב 81.

בבא מציעא

פ"ז סח"ס, י"א רע"ב.

בבא בתרא

פ"ב ה"י, י"ד ע"ב.
פ"ו ה"א, ס"ז רע"ב 82.
פ"ס ח"ח, י"ז ע"א 83.

סנהדרין

פ"ז ה"ד, כ"ד רע"ב.
פ"ח ח"ס, כ"ו ע"ב.
פ"א ה"ד, ל ע"ב 84.

שכונות

פ"א ה"א, ל"ב ע"ד.
פ"ב ה"א, ל"ג סע"ב 85.
פ"ג ה"ב, ל"ד ע"ב 86;
ח"ס, ל"ד ע"ד.

76 עם ה"א, ג"ד סע"ד - מרומות פ"ה ה"ג, ע"ש הע' 18.

76 עם סה"ב - ר' משה' למו"ק פ"ב ה"ה הע' 68.

77 ר"ש אהלום פ"א מ"ב, רסב"ן ב"ב כ' סד"ה ואבע"א ועוד בראשונים.
להלן עם ע"דו ר' מוס"ר ה"ג עם' 33 ומלבה"ם עם' 894.

77 ר' מלבה"ם עם' 201. 78 - פסחים ספ"ח, ע"ש הע' 48.

79 - פסחים פ"ז ה"ז, ע"ש הע' 46. 80 כלאים פ"ה ה"ב, ע"ש הע' 6.

81 ר' משה' בסעילה י"ח א' הע' 2.

82 - ביטין פ"ב ח"ח. 83 ר' משה' לב. שבת ו' ב' הע' 2.

84 ר' ירושלמי כפסוקו פסחים עם' 456.

85 ר' עם עירובין עם' 266, גלהש"ס לרי"ע ושע"ת א"י כאן. (הרכב הסוגיא לא במגרד לי.)

86 - מע"ש פ"ב ה"א - יומא פ"ה ה"ג ע"ש - ור' ספרטוס כאן ורז"פ מנה"י ל"ח ע"א, ועצ"ע.

עבודה זרה

פ"ב ה"א, מ רע"ב;

ה"ב, מ סע"ד;

ה"ג, מ"א ע"ב;

מסח"י, פ"ב סע"א ⁸⁷.

פ"ג ה"ה, פ"ב ע"א ⁸⁸.

פ"ד ה"ה, פ"ד סע"א;

הי"א, מ"ד ע"ב.

מ"ה ה"ד, מ"ד ע"ד;

ה"ו, מ"ד סע"ד;

ה"ז, מ"ה רע"א ⁸⁹.

גדה

פ"א ה"ה, מ"ס ע"ב ⁹⁰.

פ"ב ה"ב, ג ע"ד.

⁸⁷ ר' מנאום מנא"ס ע"פ 234 והשלמות אלבק לכלים פ"ה מ"ס. (ר' מוס"ד ח"ג ע"פ 250).

⁸⁸ - שבת פ"ט ה"א, עי"ש הע' 38.

⁸⁹ - לעיל פ"ד הי"א.

⁹⁰ - יבמות פ"ד הי"א, עי"ש הע' 69.

**This work was carried out under the supervision of
Prof. E. E. Urbach**

C O N T E N T S

Preface	
Introduction	1-30
I. The Opinion of Early Authorities and Later Critical Comment	31-43
II. Orders of the Mishnah studied in the Babylonian Academies	44-74
III. The Attitude of the Talmud to the Mishnah Tractates which have no Talmud	75-105
IV. Themes Pertaining to Zera'im and Tohorot in the Babylonian Talmud	106-115
V. The <u>Sugiyot</u>	116-162
VI. The Quotations	163-226
VII. Babylonian Traditions Related to Zera'im and Tohorot in the Palestinian Talmud	227-244
VIII. Summary	245-290
* * * Previous Studies	291-306
* * * The Observance of Zera'im and Tohorot Laws in the Amoraic Period	306-316
Indexes	317-389
English Abstract	
Appendixes:	
Vol. I. 1. <u>Sugiyot</u> of Zera'im in the Babylonian Talmud 2. Babylonian Amoraim in the Palestinian Talmud Zera'im	1-430
Vol. II. <u>Sugiyot</u> of Tohorot in the Babylonian Talmud	1-445

ABSTRACT

The primary purpose of the Talmud is to explain and interpret the Mishnah compiled by R. Judah the Patriarch, but neither the Palestinian nor the Babylonian Talmud provides a complete commentary to all six Orders of the Mishnah. Only three Orders of the Mishnah have both Palestinian and Babylonian Talmud commentary. There is no Babylonian Talmud to the first Order (Zera'im), with the exception of the tractate Berachot; there is no Palestinian Talmud to the fifth Order (Kodashim); the sixth and largest Order of the Mishnah (Tohorot), with the exception of the tractate Niddah, has neither Palestinian nor Babylonian Talmud. In addition to these complete Orders which have no Talmud commentary, there are single tractates of other Orders without Talmud: Avoth and Eduyoth (tractates of a special character) of the Order Nazikin have neither Palestinian nor Babylonian Talmud; Shekalim, [Tamid], Middot and Kinim, of the Orders Mo'ed and Kodashim, lack Babylonian Talmud. This dissertation deals with the problem of the lack of Babylonian Talmud commentary on complete Orders of the Mishnah, namely, Zera'im and Tohorot (ZT).

The problem of the lack of Talmud commentary on complete Orders and for some other tractates has naturally attracted the attention of students and scholars. Interest, however, has focussed mainly upon the missing Orders in the Palestinian Talmud (especially that of Kodashim, which was considered, on the basis of unfounded

information, to have had Talmud even as late as the Middle Ages). The question of the absence in the Babylonian Talmud of complete Orders and tractates has been relatively neglected. Although most of those who have dealt in a scholarly way with Talmudic literature in modern times have touched in one way or another upon this fundamental question, no exhaustive research based upon all the relevant material has yet been undertaken. Frankel, I.H. Weiss, Halevy and others, who have indeed dealt in some way with the problem, have done so only within the framework of their general works on the Talmud and have not devoted any special research to it. Their conclusions were based mainly upon incidental references in the Talmud to the study of all six Orders of the Mishnah in the Amoraic Academies, upon what they thought to have found in the writings of the Geonim and early authorities pertaining to a supposed redaction of the Babylonian Talmud to all six Orders, and upon simple conjecture and hypothesis. But little attention has been given to the wealth of Amoraic material dealing with the missing Mishnah Orders found in the extant Orders of both Talmuds. The only specific research on this problem is to be found in the third chapter of "The Babylonian Talmud as a Literary Unit" (New York 1943, Hebrew) by Prof. A. Weiss (see below, pp. 291-305).

The present work attempts to collect and analyse the great store of Amoraic material dealing with topics related to ZT scattered throughout the two Talmuds. Its specific aim is to see whether there exist original Babylonian sugyot and traditions to the Orders ZT. The conclusions arrived at through investigation of this material—in addition to all other relevant sources—are given in the body of the work, while the detailed analysis of the material employed is given in the appendix.

INTRODUCTION : In all of the post-talmudic literature there is no indication of the existence of any talmudic tractates other than those we possess today. Whatever "proofs" have been offered to the contrary have been based upon erroneous references and incorrect interpretation of the sources. The problem of missing Orders and tractates can be tackled properly, and a solution arrived at, only by turning to the Talmud itself. There is a number of possibilities as to why certain orders and tractates are missing, and each possibility must be fully investigated. These are as follows : (1) the missing Orders and tractates were indeed at one time part of the redacted Talmud, but were somehow lost; (2) the Talmud of the missing Orders and tractates never underwent a final redaction; (3) although all the Orders were expounded in the Academies, there never existed a "Talmud" for those Orders and tractates now missing; (4) the curriculum of the Amoraic Academies did not include the study of those Orders for which we have no Talmud.

Study of the relevant talmudic sources reveals that the problem of the Orders and tractates missing in the Babylonian Talmud is unrelated to that of the Orders and tractates missing in the Palestinian Talmud. All six Orders were expounded in the Academies of the Palestinian Amoraim. This is clearly shown by the fact that numerous Palestinian sugyot for Kodashim and Tohorot—the two Orders missing in the Palestinian Talmud—are found in the existing Orders of both Talmuds. There is, therefore, no substantial reason to doubt that the missing Orders were included within the Palestinian Talmud, even though Geonic sources testify that in their time no Palestinian Talmud existed to these Orders.

The missing Orders ZT in the Babylonian Talmud, however, pose a problem of a different nature. Indications are that the Orders Zera'im and Tohorot, missing from the Babylonian Talmud, were not included in the curriculum of the Babylonian Academies, and there could not, therefore, be any Babylonian Talmud for these Orders. In this dissertation the thesis is argued on the basis of the following evidence : (1) the references in the Talmud to the curriculum of Orders regularly studied in the Babylonian Academies (Chapter II); (2) the manner in which sources and topics belonging to ZT are approached in the Babylonian Talmud (Chapter III); especially (3) the conclusions which emerge from the analysis of the numerous ZT sugyot in the Babylonian Talmud (Chapters V, VI, VIII); (4) the lack of Babylonian traditions for the orders ZT in the Palestinian Talmud (Chapter VII).

CHAPTER I : The Opinion of Early Authorities and Later Critical Comment.

The classical medieval commentators and interpreters of the Talmud did not deal with the problem of the missing Orders and tractates of the Babylonian Talmud. They were convinced that whatever Talmud had ever existed had come down to them in its entirety. It was not until modern times that several scholars, in particular I.H. Weiss, questioned this assumption. Weiss came to the conclusion that part of the Talmud had been lost. Halevy and others refuted this view, arguing that the evidence showed no more than that the Orders ZT were studied in the Babylonian Academies. As will be shown in the following chapter, this latter assertion is also unsubstantiated.

CHAPTER II : Orders of the Mishnah Studied in the Babylonian Academies.

Although the Babylonian Amoraim were undoubtedly well-versed in all six Orders of the Mishnah, as is evident from many passages in the Talmud, there is no indication that all six Orders were part of the curriculum of the Babylonian Academies. On the contrary, several passages in both the Babylonian and Palestinian Talmuds point to a Babylonian curriculum limited to only four Orders.

CHAPTER III : The Attitude of the Talmud to the Mishnah Tractates which have no Talmud.

Medieval writers, as well as commentators and scholars, took note of the fact that within the context of the four Orders of the Babylonian Talmud much attention was devoted to topics and sources pertaining to the Orders ZT. This is indicated in the terminology, in the form of citation, and especially in the frequent commentaries upon topics and sources from ZT. All these demonstrate that the Babylonian Talmud was limited to four Orders. Far from being a "borrowing" by the extant Talmud from a Talmud of ZT — as some scholars assume — these distinctive criteria indicate that the ZT Orders were not studied as independent units in the Babylonian Academies (see below, Chapter VIII).

CHAPTER IV : Themes Pertaining to ZT in the Babylonian Talmud.

Many of the topics and tannaitic sources of ZT are dealt with at length in the four Orders of the Babylonian Talmud. Almost one-half of the Mishnah Order Zera'im, and about one-third of Tohoroth find mention in the four Orders. If the Orders ZT were indeed studied in the Babylonian Academies, then this much material would have given ample testimony to the fact.

CHAPTERS V-VI : The Sugyot. The Quotations.

In these two chapters, all the Amoraic material in the Babylonian Talmud pertaining to the Orders ZT is listed, classified and analysed. Each sugya and quotation is examined, in order to determine whether it originated from an independent study of the Orders ZT or whether it derived from a discussion within the context of the four Orders.

CHAPTER VII : Babylonian Traditions Related to Zera'im and Tohorot in the Palestinian Talmud.

The Palestinian Talmud contains many teachings deriving from the Babylonian Academies. Surprisingly, however, there is much less mention of Babylonian Amoraim in the Order Zera'im than in the other three Orders of the Talmud. Of the relatively few Babylonian traditions occurring in this Order, most do not pertain to the topics of Zera'im. Those relating to Zera'im are either teachings of Rav and

Shmuel or consist of practical instructions in the laws of *De'ra'im* which apply even outside of Palestine. Similarly, in the many sugyot pertaining to Tohorot in the extant four Orders of the Palestinian Talmud, not even a single Babylonian teaching to the Order Tohorot is found. This seems to indicate that the Palestinian Amoraim were not in possession of Babylonian traditions on the Orders ZT, apparently due to the fact that these Orders were not a part of the Babylonian curriculum.

CHAPTER VIII : Summary.

This chapter summarizes the detailed material in the previous chapters, especially the sugyot and quotations listed in Chapters V and VI. The picture which emerges shows that the original Amoraic material of ZT — which apparently served as an interpretation of the Orders ZT themselves — is Palestinian. The Babylonian sugyot and teachings related to ZT, on the other hand, are part of the fabric of the four Orders. The comments of Babylonian Amoraim upon topics of ZT are always later additions to earlier discussions in which ZT topics had already been introduced within the context of the four Orders. The abundance of ZT material in the four Orders of the Babylonian Talmud (see chapter III) is to be explained, therefore, as emanating from the fact that the ZT Orders were not studied as independent units in the Babylonian Academies. It was only natural, therefore, that wherever the opportunity presented itself, ZT topics were explained and discussed within the context of the four Orders. The only Babylonian traditions relating to ZT which do

not fit this framework are the teachings of the first-generation Amoraim Rav and Shmuel, and practical instructions in the laws of ZT applying in Babylonia.

Two small excursuses are appended to the summary :

- A. Previous Studies : This section deals in particular with the research of Prof. A. Weiss, who arrived at different conclusions based on the investigation of only part of the relevant material.
- B. The Observance of Zera'im and Tohorot Laws in the Amoraic Period. This section investigates the possible connection between study and practice in the Amoraic Academies. The sources indicate the apparent observance of ZT laws in Palestine as well as the study of ZT Orders. In Babylonia, on the other hand, ZT laws were generally not observed and, accordingly, these Orders were not part of the regular curriculum of the Academies.

Detailed indexes have been provided :

1. Mishnah and Tosefta ZT in the Babylonian Talmud.
2. Mishnah and Tosefta Tohorot in the Palestinian Talmud.
3. Babylonian Amoraim in "ZT sugyot" in the Babylonian Talmud.
4. "ZT sugyot" in the Babylonian Talmud.
5. "Tohorot sugyot" in the Palestinian Talmud.

BABYLONIAN SUGIYOT TO THE ORDERS ZERA'IM AND TOHOROT

**Thesis Submitted for the Degree
"Doctor of Philosophy"
by Yaakov Sussmann**

**Submitted to the Senate of the Hebrew University
in 1969**